Geçmişten Günümüze

ORTA DOĞU

Siyaset, Savaş ve Diplomasi

CİLT I

TAYYAR ARI

mkm

GÜNCELLENMİŞ 5. BASKI

RUSSIA
Black Sea
Caspian Sea
TURKMENISTAN
TURKEY
CYPRUS
SYRIA
LEBANON
ISRAEL
IRAQ
IRAN
EGYPT
SAUDI
ARABIA
OMAN
SUDAN
YEMEN
Arabian Sea
SOMALIA
ETHIOPIA

Geçmişten Günümüze

ORTA DOĞU

Siyaset, Savaş ve Diplomasi

Prof. Dr. Tayyar ARI

(Orta Doğu Cilt-1)

5. Baskı-2012
MKM YAYINLARI

Prof. Dr. Tayyar ARI, 1983'te ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi'ni bitirerek 1984 yılında Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik yaşamına başlamıştır. Prof. ARI, 1991'de İstanbul Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamasının ardından Yardımcı Doçent Doktor olarak öğretim üyeliğine atanmıştır. 1996'da Doçentliğe, 2002'de ise Profesörlüğe yükseltilen ARI, Başta Orta Doğu ülkelerinde olmak üzere ABD, Rusya, Kafkasya, Orta Asya, Balkan ve Avrupa ülkelerinde araştırmalarda bulunmuştur. ***"Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika"***, ***"Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika"***, ***"2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi"***, ***"Global Politika ve Güney Asya"***, ***"Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği"***, ***"Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1"***, ***"Irak, İran, ABD ve Petrol"*** *ve elinizde bulunan* ***"Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi"*** adlı kitaplarının yanında çeşitli bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Tayyar ARI, Lisans ve Lisansüstü programlarında **"Orta Doğu"**, **"Uluslararası Politika, Uluslararası İlişkiler Teorileri"** ve **"Amerikan Dış Politikası"** derslerini vermektedir.

Geçmişten Günümüze

ORTA DOĞU

Siyaset, Savaş ve Diplomasi

PROF. DR. TAYYAR ARI

(Orta Doğu Cilt-1)

5. Baskı-2012
MKM YAYINLARI

Geçmişten Günümüze

ORTA DOĞU

Siyaset, Savaş ve Diplomasi

Prof. Dr. Tayyar Arı
aritayyar@hotmail.com
www.tayyarari.com
0532-3313618

1. Basım: Ekim 2004
2. Basım: Ağustos 2005
3. Basım: Mart 2007
4.Basım: Ekim 2008
5. Baskı Ekim 2012

ISBN: 978-605-5911-49-2 (1.c)

Sayfa Düzeni: Mkm Yayıncılık
Kapak Tasarımı: Star Ajans

© 2012 Mkm Yayıncılık

BASKI VE CİLT
Sertifika No: 15366
Alaaddin Bey Mh. 634. Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi 2.Bölge Ayaz Plaza No:24 Nilüfer/BURSA
Tel: (0224) 249 33 20 (Pbx) Faks: (0224) 245 18 09
e-mail: star@starmatbaacilik.com

Kitabın tüm yayın hakları Mkm Yayıncılık Ltd Şti'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

MKM YAYINCILIK
Sertifika No: 16215
Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti.
Altıparmak Mah. Şirin Sok. 7/A Osmangazi/ BURSA
Tel&Faks: (0224) 223 03 00 (Pbx)
Gsm: (0533) 593 92 12
Web: www.mkmyayin.com e-mail: info@mkmyayin.com

Kızlarım Aslı ve Esra'ya

ÖNSÖZ

Sadece coğrafya olarak değil, siyasi olarak da genişliği olan, pek çok bilinemezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların, homojen zannedilen heterojenliğin, tam olarak kavranamadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca bataklık olarak tanımlanan, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın bazılarına göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan Orta Doğu, üzerine çok şey söylenen ama çok az bilinen bir coğrafyadır. İnsanlık tarihi burada başlayıp burada devam etmiştir. Tarihsel olaylara yön veren gelişmeler burada yaşanmış, geleneksel ve modern imparatorluklar için üzerinde mücadele edilmeye değer bulunmuş, her şeye rağmen vaz geçilememiştir. Böylesine tarihsel, kültürel ve toplumsal birikimi zengin ve böylesine ekonomik, stratejik ve siyasal açıdan önemli bir bölge hakkında söz söylemek kolay gibi gözükse de üzerine yazı yazmak gerçekten oldukça zor. Aslında zor olduğu detaylara inildikçe anlaşılıyor. Yaklaşık 20 yıllık dersin birikiminin kitap haline getirilmesi isteğinin bir yansıması olmaktan öteye, özellikle Basra Körfezi itibariyle bir doktora ve daha sonra üzerine iki kitap yazdığım bu bölgenin bir çırpıda anlaşılacak ve kolayca üstesinden gelinecek bir konu olmadığını aslında biliyordum. Özellikle son on yılın yoğun çalışmasının ürünü olan bu kitabın hazırlanması elbette masa başında oturarak yapılamazdı. Diğer bir ifadeyle Beyrut sokaklarında, Cüniye'de, Zahle'de, Şuf dağlarında, Sur'da ve Sayda'da bulunmadan, Lübnan'ı ve Lübnanlıyı Lübnan'da görmeden anlamak ne kadar imkânsızsa Filistinli çocuğun ve gencin heyecanını vatan sevgisini, korkusunu ama aynı zamanda cesaretini gözlerine yakından bakmadan, El-Halil'i görmeden, Kudüs'ü, El-Aksa'yı, İsrail tanklarını, Cenin'i, Ramallah'ı görmeden de anlamak zor. Gerçekten anlaşılamaz. Bu denli politika farklılıkları, neden belli sorunlarda bir araya gelemediklerini, Araplar arası birleşmelerin hep yeni bir ayrışmaya yol açtığını Kahire'de, Amman'da Riyad'ta Cidde'de Şam'da bulunmadan, onların geriden çok benzediği zannedilen farklılıklarını, endişelerini, kaygılarını, nefretlerini ve dostluklarını yerinde görmeden onlarla dostluklar kurmadan imkânsız. İşte bu çalışma böyle özgün ve uzun bir çalışma ve çok sayıda olay, yer ve kişinin tanıklığıyla toplanan birikimin sonunda oluşmuş oldukça yorucu, ama sonuçta ortaya çıkan çalışmayla yorgunluğu unutturan bir sürecin ürünü. Bütün bunlara rağmen ilk baskısının üzerinden yaklaşık sekiz yıl geçmiş olan bu çalışma yine benzer süreçlerin defalarca tekrarlanması, Fas'tan Umman'a, İran'dan Yemen'e uzanan geniş coğrafya defalarca tekrarlanan seyahetlerle ve farklı kesimlerle yapılan görüşmelerle olgunlaşmış ve değişimin kendisi ve nedenleri yerinde gözlemlenmiştir.

Zira bölgedeki gelişmelerin doğru anlaşılması dinsel, tarihsel, siyasal ve ekonomik ögelerin ve gelişmelerin analiziyle mümkündür. Bu çalışmanın amacı, işte bu analizi gerçekleştirmek ve okuyucuya bölgeyi anlamak için gerekli ufku kazandırmaktır. Sadece olayların kronolojik anlatımıyla Orta Doğu'nun bugüne ışık tutan bu tarihsel ve kültürel birikiminin anlaşılması gerçekten mümkün değildir. Bu çalışma fazla iddialı olmamakla beraber bugüne kadar Türkçe literatür itibariyle söz konusu olan bu eksikliği uzun bir süre tek başına doldurmayı başarmış ve bir süre daha bu iddiasını sürdüreceğe benzemektedir. İki cilt haline getirilen çalışmanın her bir cildi tek başına güncelliğe sahip olup, birinin özetleyerek geçtiği bölümler diğerinde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışmanın elinizdeki birinci cildi bu güne kadar dört baskı yapmış olan kitabın güncel ve gözden geçirilmiş versiyonudur. İkinci cildi ise daha önce dört baskı yapan "Basra Körfezi'nde Güç Dengesi" kitabının ve iki baskı yapan "Irak, İran, ABD ve Petrol" kitabının yeniden güncellenmesiyle oluşmuştur. İkinci cildin içeriği kitabın sonunda yer almaktadır.

Yazar, Türk bilim dünyasında bu alanda yapılmış pek çok değerli çalışmanın yanı sıra bu çalışmanın da önemli bir katkı olacağını düşünmektedir. Çalışma uluslararası ilişkiler öğrencilerinin yanı sıra Türk entelektüelinin bu konudaki gereksinimini karşılamayı da amaçlamaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi bu kadar geniş bir coğrafya ve geniş bir tarihsel kesit, kültürel, tarihsel, toplumsal ve dinsel ögeler bilinmeden anlaşılamazdı. Çünkü Orta Doğu, dini ve tarihi literatür bilinmediği takdirde ki bu alandaki pek çok Türkçe ve İngilizce literatürde sıkça rastlanıldığı gibi çok ciddi hataların yapılabileceği bir coğrafyadır. Konusunda uzman akademisyen arkadaşlarla yaptığımız uzun tartışmalar ve görüş alışverişleri, onların değerli eleştirileri ve ilgili bölümleri okuyarak yaptıkları katkıları çalışmanın en az hatayla çıkması yönündeki dileğimizi umarım yerine getirmiştir. Burada bunların tümünün adına yer vermek imkânsız. Çalışma ortamımı iyileştirmesinden öteye, bana katlanan eşime ve çocuklarıma çok şey borçluyum. Özellikle çalışmanın yayına hazırlanmasında gösterdikleri özverili çabadan ötürü MKM yayıncılık şirketine teşekkür etmem gerektiğini biliyorum. Çalışmanın hataları ise şüphesiz bana aittir.

Not: Her bir baskısı 3000 adet basılan çalışmanın kısa bir sürede beşinci baskısını yapması dolayısıyla okuyucularıma da teşekkür ederim.

Prof. Dr. Tayyar ARI
Ekim 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
KISALTMALAR 15
GİRİŞ 21

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞUNUN SOSYO KÜLTÜREL YAPISI VE OSMANLI SONRASINDA ORTA DOĞU'DA SİYASET

I. ORTA DOĞU'DA TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL YAPI **31**

1.ORTA DOĞU'DA YAHUDİ TOPLUMU 31
2. ORTA DOĞU'DA İSLAM TOPLUMU 36
3. EMEVİLER VE ABBASİLER 46

II. OSMANLI ORTA DOĞUSU VE SON DÖNEMDE MEYDAN OKUMALAR **56**

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ORTA DOĞU 56
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE DOĞU SORUNU ÇERÇEVESİNDE İNGİLİZ POLİTİKASI 69

İKİNCİ BÖLÜM

ONDOKUZUNCU YÜZYILDAN YİRMİBİRİNCİ YÜZYILA MERKEZİ ORTA DOĞU

I. LÜBNAN: OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE İSTİKRAR ARAYAN ÜLKE **89**

1. OSMANLI DÖNEMİ: GÖRELİ İSTİKRAR 89
2. BAĞIMSIZLIK BEKLENTİSİ MANDAYA DÖNÜŞÜYOR 94
3. BAĞIMSIZLIK SONRASI İSTİKRAR ARAYIŞI 100
4. LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE İSRAİL'İN İŞGALİ: ARİEL ŞARONLA İLK RANDEVU 105
5. 2000 SONRASI LÜBNAN POLİTİKASI 126

II. SURİYE: RADİKALLEŞEN ORTA DOĞU **133**

1. OSMANLI'DAN BAAS'A UZANAN SURİYE'DE ZORLU SÜREÇ. 133

2. BAAS: OTORİTERLEŞEN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ORTA DOĞU'NUN KÖTÜ TALİHİ 141
3. ESAD AİLESİ; HAFIZ ESAD VE BEŞAR ESAD 144
4. ARAP BAHARI VE SURİYE 157

III. ÜRDÜN: DEĞİŞEN KOŞULLARDA VARLIĞINI SÜRDÜRMEYE ÇALIŞAN ORTA DOĞU'NUN İSTİKRARLI MONARŞİSİ 161

1. ÜRDÜN: İNGİLİZ SÖMÜRGESİNDEN BAĞIMSIZ DEVLETE 161
2. İÇSEL VE DIŞSAL ETKİLER: KRAL HÜSEYİN'İN ÜRDÜN MONARŞİSİ TEHDİT ALTINDA 166
3. KRAL ABDULLAH DÖNEMİ VE DEĞİŞMEYEN ÜRDÜN 170

IV. MONARŞİDEN CUMHURİYETE: DEĞİŞEN MISIR 173

1. OSMANLI DÖNEMİ 173
2. MISIR'DA İNGİLİZ YÖNETİMİ 181
3. NASIRLI MISIR: ORTA DOĞU'DA BİR "LİDER" DOĞMUŞTU. 188
4. MISIR'DA SEDAT VE MÜBAREK DÖNEMİ: ANTİ-AMERİKANCI POLİTİKADAN ANTİ-SOVYET POLİTİKAYA DOĞRU 200
5. ARAP BAHARI VE MISIR'DA YENİ DÖNEM 215

V. İKİ FARKLI YEMEN'DEN BİRLEŞİK YEMEN'E 218

1. İÇSEL KRİZLER VE DIŞ MÜDAHALE ETKİSİNE İYİ BİR ÖRNEK: YEMEN İÇ SAVAŞINDA NASIR VE SUUD FAKTÖRÜ 218
2. ARAP YARIMADASINDA BİR MARKSİST REJİM: GÜNEY YEMEN 222
3. BİRLEŞİK YEMEN: DEMOKRASİ BEKLENTİSİ DİKTATÖRLÜĞE DÖNÜŞÜYOR 225
4. ARAP BAHARI VE ALİ ABDULLLAH SALİH DÖNEMİNİN SONU 229

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLİSTİN SORUNU: SİYONİZM VE ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

I. FİLİSTİN VE SİYONİZMİN GELİŞMESİ 243

II. İNGİLİZ MANDA YÖNETİMİNDEN İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞUNA 255

1. BALFOUR DEKLERÂSYONU (1917) VE MANDA YÖNETİMİ: POLİTİK İKİLEM 255

2. AMERİKAN PATRONAJINDA GELİŞEN SİYONİZMDEN MANDAYA MEYDAN OKUMA ... 268
3. TAKSİM PLANI (1947) VE İSRAİL DEVLETİNE GİDEN SÜREÇ .. 273

III. İSRAİL'İN KURULUŞU VE BİRİNCİ (1948) ARAP-İSRAİL SAVAŞI ... **278**

IV. 1967 SAVAŞI: SIFIR TOPLAMLI BİR OYUN SÜRÜYOR ... **286**

1. 1967 SAVAŞI ÖNCESİ ORTA DOĞU'DA SİYASAL KONJONKTÜR ... 286
2. 1967 İSRAİL'İN SÜRPRİZ SALDIRISI VE ALTI GÜN SAVAŞI ... 293
3. 1967 SAVAŞIN SONUÇLARI VE SİYASİ GELİŞMELER ... 296
4. SAVAŞ SIRASINDA VE SONRASINDA ALINAN BM KARARLARI . 302
5. 1960'LARIN YENİ OLGUSU: ARAFAT ve FKÖ ... 306

V. 1973 EKİM SAVAŞI: KOZLAR YENİDEN PAYLAŞILIYOR ... **316**

VI. CAMP DAVİD VE MISIR-İSRAİL BARIŞI: İHANET Mİ, PRAGMATİZM Mİ? ... **325**

VII. OSLO ÖNCESİ VE SONRASI SÜREÇ: ORTA DOĞU'DA BARIŞ UMUTLARI ... **338**

1. CAMP DAVİD SONRASI GELİŞMELER ... 338
2. OSLO VE SONRASINDA ORTA DOĞU BARIŞ SÜRECİ ... 343

DÖRDÜNCÜ

BASRA KÖRFEZİ: PETROL ORTA DOĞUSU

I. BÖLGENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE ETKİLİ FAKTÖRLER ... **365**

1. SOSYO-EKONOMİK YAPI VE PETROL FAKTÖRÜ ... 365
2. BÜYÜK GÜÇLERİN MÜCADELESİ: SİYASAL VE STRATEJİK UNSURLAR VE AMERİKAN POLİTİKASI ... 382
3. KİK: BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ ALANI ... 399

II. İRAN ... **402**

1. SAFEVİ VE KAÇAR HANEDANLIKLARI ... 402
2. İRAN'DA RIZA ŞAH'LA BAŞLAYAN PEHLEVİ HANEDANLIĞI: BİR DÖNÜŞÜMÜN ÖYKÜSÜ ... 411

3. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE PEHLEVİ HANEDANLIĞININ SONU 431
4. İRAN-IRAK SAVAŞI (1980-1988) 433
5. HÜMEYNİ SONRASI İRAN VE İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASI ..437

III. IRAK **444**

1. OSMANLI SONRASI İNGİLİZ DENETİMİ 444
2. 1958 DARBESİ VE BAASIN YÜKSELİŞİ 450
3. SADDAM HÜSEYİN VE IRAK 453
4. KUVEYT'İN İŞGALİ VE KÖRFEZ SAVAŞI 460
5. IRAK'TA AMERİKAN İŞGALİ VE SONRASI 466
6. 2003 SONRASI IRAK 470

IV. SUUDİ ARABİSTAN **481**

V. KUVEYT **494**

VI. DİĞER KÖRFEZ ÜLKELERİ **501**

1. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ 502
2. UMMAN 506
3. BAHREYN 509
4. KATAR 514

ORTA DOĞU KRONOLOJİSİ **525**

EKLER **539**

EK-1: UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 242 539
EK-2: UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 338 540
EK-3: DÜNYA HAM PETROL REZERVİ (2012) 541

KAYNAKLAR **543**

ORTA DOĞU İÇİNDEKİLER (CİLT-2) **557**

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABM	Anti-Ballistic Missile – Füze Savar Füze
AGİK/T	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı/Teşkilatı
AİK	Arap İşbirliği Konseyi
AIOC	Anglo Iranian Oil Company- İngiliz İran Petrol Şirketi
ARAMCO	Arab-American Petroleum Company – Arap-Amerikan Petrol Şirketi
ASP	(Egyptian) Arab Socialist Party- (Mısır) Arap Sosyalist Partisi
ASU	Arab Socialist Union – Arap Sosyalist Birliği
AT	Avrupa Topluluğu
AWACS	Airborne Warning and Control System Aircraft – Erken Uyarı Sistemli Uçak
BM	Birleşmiş Milletler
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
CPA	Coalition Provisional Authority- Geçici Koalisyon Otoritesi (kısaca Otorite)
DFLP	Democratic Front for the Liberation of Palestine- Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi: FDKC
DKK	Devrim Komuta Konseyi
EFTA	European Free Trade Area– Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
FAO	Food and Agriculture Organisation – Gıda ve Tarım Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GPC	General People's Congress - Genel Halk Kongresi

HAMAS	Harakat al-Muqawamah al-Islamiyya – İslâmi Direniş Hareketi
IAEA	International Atomic Energy Agency – Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IGC	Interim **Iraqi Governing Council**- Geçici **Irak Yönetim Konseyi**
IIG	Iraqi Interim Government- Geçici Irak Hükümeti
İİDYK	Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi
IKİH	Irak Kürdistan İslâm Hareketi
IDF	Israil Defence Forces - İsrail Savunma Kuvvetleri
IMI	Israel Military Industry - İsrail Askeri Endüstrisi (Şirketi)
INOC	Iraq National Oil Company - Irak Ulusal Petrol Şirketi
IRBM	Intermediate Range Ballistic Missile - Orta Menzilli Balistik Füze
KBH	Kürdistan Bölgesel Hükümeti
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KDHP	Kürdistan Demokrat Halk Partisi
KNPC	Kuwait National Petroleum Company- Kuveyt Ulusal Petrol Şirket
KSDP	Kürdistan Sosyalist Demokratik Partisi
LKP	Lübnan Ketâib Partisi (Falanjist Parti)
NATO	North Atlantic Treaty Organisation - Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NLF	National Liberation Front - (Yemen) Ulusal Kurtuluş Cephesi
NDP	National Democratic Party - (Mısır) Ulusal Demokratik Parti
NPUP	National Progressive Unionist Party- Ulusal İlerici Birlik Partisi
NIOC	National Iranian Oil Company - İran Ulusal Petrol Şirketi

NPF	National Progressive Front: Ulusal İlerici Cephe
NRP	National Religios Party- Ulusal Dinci Parti
OAPEC	Organisation of Arab Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OECD	Organisation of Economic Cooperation and Development - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	Organisation of European Economic Cooperation - Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OIP	The Office of the Iraq Programme- Irak (Yaptırırmları) Program Bürosu
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORHA	Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance-Yeniden İmar ve İnsani Yardım Bürosu
PFLP	Popular Front for the Liberation of Palestine – Filistin Halk Kurtuluş Cephesi: FHKC
PFLP-GC	Popular Front for the Liberation of Palestine- General Command - Filistin Halk Kurtuluş Cephesi -Genel Komutanlığı
PIJ	Palestine Islamic Jihad- (Filistin) İslami Cihad Örgütü
PLF	Palestine Liberation Front - Filistin Kurtuluş Cephesi
PSF	Popular Struggle Front - (Filistin) Halkçı Mücadele Cephesi
SALT	Strategic Arms Limitation Treaty/Talks - Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması/Görüşmeleri
SCIRI	Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq- Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi-İİDYK
SLA	South Lebanon Army-Güney Lübnan

SLP	Socialist Liberal Party- (Mısır) Sosyalist Liberal Parti
SOCAL	Standart Oil of California
TAL	Transitional Administrative Law- (Irak) Geçiş Dönemi İdari Yasası
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNAMI	UN Assistance Mission for Iraq- BM Irak'a Yardım Misyonu
UNDOF	UN Disengagement Observer Force- BM Ayırma Gözlem Gücü
UNDP	UN Development Programme - BM Kalkınma Programı
UNEF	UN Emergency Force - BM Acil Durum Gücü
UNESCO	UN Educational, Scientific and Cultural Organisation - BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	UN Children's Fund - BM Çocuk Fonu
UNIFIL	United Nations Interim Force in Lebanon- BM Lübnan Geçici Gücü
UNMOVIC	UN Monitoring, Verification, and Inspection Commission - BM Gözetim, Doğrulama ve Denetim Komisyonu
UNOHCI	United Nations Office of The Humanitarian Coordinator for Iraq- Irak İnsani (Yardım) Koordinasyon Bürosu
UNRWA	United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees in the Near East- BM Mültecilere Yardım Teşkilatı
UNSCOM	United Nations Special Commission - BM Özel Komisyonu
UNSCOP	United Nations Special Committee on Palestine - BM Filistin Özel Komitesi
UTJ	United Turah Judaism
WFP	World Food Programme - Dünya Gıda Programı

WHO	World Health Organisation - Dünya Sağlık Örgütü
YSP	Yemen Socialist Party- Yemen Sosyalist Partisi

GİRİŞ

Orta Doğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir. ABD'nin "Büyük Orta Doğu Projesi" de aslında bu geniş coğrafyayı kapsamakta. Bununla beraber, daha dar anlamda, ama daha yaygın kullanımı itibariyle, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge Orta Doğu olarak tanımlanabilir. İkinci tanım itibariyle Mısır'ın batısında yer alan bölgeler Kuzey Afrika kavramı içinde, Afganistan ve Pakistan ise Güney Asya ya da Güney Batı Asya coğrafyası içinde düşünülmektedir. Hangi tanım dikkate alınırsa alınsın, Orta Doğu'dan söz edildiğinde daha ziyade dinsel anlamda Müslümanların, etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farsların çoğunluğu oluşturduğu bir bölgeden söz edilmektedir. Bununla beraber, İslâmiyetin yanında Yahudilik ve Hıristiyanlık da diğer önemli dinler olarak bölgedeki siyasal gelişmelerde her zaman önemli bir role sahip olmuşlardır. Bölgenin ağırlıklı olarak Araplar, Türkler ve Farslardan oluşan yapısında, Kürtlerin ve Yahudilerin de belirleyici bir rol oynadığını ve oynamaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Bölge her halükârda tarihin her döneminde tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken bir bölge olagelmiştir. Bu önemi bir anlamda insanlık tarihinin burada başlamasından kaynaklanmaktadır. Hem Arapların (aynı

zamanda Müslümanların) hem de Yahudilerin atası sayılan Hz. İbrahim aslında Orta Doğuludur. Irak'ta (Ur) doğan İbrahim önce Urfa'ya oradan Kudüs yakınlarındaki Kenanilerin ülkesine, El-Halil'e göç etmiş buradan bir ara Mısır'a geçmişse de tekrar buraya geri dönmüştür ve şu an bu topraklarda yatmaktadır. Hz. Musa, Hz. Yakub ve Hz. Yusuf da buralıdır. Herkes iyi bilir ki Hz. İsa da buralıdır. Kudüs'ün hemen güneyinde ilk yerleşim yeri olan Beytüllahim'de (Bethlehem) doğan Hz. İsa aslen Filistin'in kuzeyinde bulunan ve 1948'de İsrail tarafından işgal edilen Nasıriye (Nezareth)'lidir. Hıristiyan dünyası Kudüs'te Yahudiler tarafından çarmıha gerildiğine inanır. Son Peygamber Hz. Muhammed de bu topraklarda doğmuştur ve bu topraklarda yatmaktadır. İslâmiyet burada doğmuş ve gelişmiştir. Miraç olayı Mescid-i Aksâ'da gerçekleştiği için Kudüs'ün Müslümanlar için ayrı bir önemi vardır. Yaklaşık yüzyıl doğrudan, iki yüzyıl ise dolaylı olarak bölgeyi etkilemiş olan Haçlı seferleri karşısında Müslüman Arap dünyasının Hıristiyan Batı'nın egemenliği altına girmesi önce Selâhaddin Eyyübi, sonraki süreçte ise Memlük, Selçuk ve Osmanlı Türkleri tarafından engellenmiştir. Selçuklular dönemi, Sünnî Müslümanların özellikle de Abbasi halifelerinin eski saygınlığını tekrar kazandıkları yıllar olmuştur. Bizans İmparatorluğu'na son veren ve yarı Avrupa'yı egemenliği altına alan Osmanlı İmparatorluğu dönemi ise Müslüman dünyanın Batı dünyası karşısında kendi kültür ve değerlerini en geniş anlamda yaşadığı, koruyup geliştirdiği bir dönem olarak bilinir.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden ayrılması Batılı güçler için yeni bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve bölgeyi egemenlikleri altına alarak emperyalist amaçlarına uygun şekilde biçimlendirmişlerdir.

Ayrıca bölge bu dinsel ve tarihsel nedenlerin yanında ekonomik anlamda da son derece hayati bir öneme sahiptir. Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Orta Doğu adı verilen bu bölgede dünya petrol rezervlerinin % 60'ı, doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık % 50'si bulunmaktadır. Dar anlamdaki Orta Doğu'yu dikkate aldığınızda bile bu oranlar % 50 ve % 40'ın altına düşmemektedir. Yaklaşık 1.6 trilyon varil dolayında olduğu bilinen kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin 850-900 milyar varili (Kafkasya ve Orta Asya dahil) ve toplam

208 trilyon metreküp olan dünya doğal gaz rezervinin 108 trilyon metreküpü (Kafkasya ve Orta Asya dahil) söz konusu büyük Orta Doğu'da bulunmaktadır. Bu bölge gerçekten dünyanın enerji merkezidir. Uzun ömürlü, ucuz ve oldukça bol olan bu enerji kaynağı dünya ekonomisi açısından oldukça yaşamsal bir değer taşımaktadır. Bu bölgede egemenlik sağlama bir devlete dünya hegemonyasını ele geçirme ya da sürdürme; dünya ekonomisine yön verme; kimin ne kadar üreteceğine ya da tüketeceğine karar verme yetkisini elinde bulundurma olanağını vermektedir. Bölge dünya silâh piyasası için en önemli pazar niteliğindedir. Dünya silâh ithalatının % 75'i bu bölge ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bunların dışında bölge jeopolitik teorisyenlerin de dikkatlerini üzerinde yoğunlaştırdıkları bir bölge olagelmiştir. Mackinder'in "dünya adası" olarak tanımladığı bölge ve Spykman'ın "rimland" olarak tanımladığı bölgeler buradadır. Ayrıca Mahan'a göre bir dünya imparatoru olmak için önemli deniz ticaret yollarına hâkim olmak gerektiğine göre, Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Babel Mendep Boğazı, Süveyş Körfezi ve Cebeli Tarık Boğazı bu bölgede yer almaktadır. Bu bölgede egemenlik kurmayı başaran bir devletin dünya gücü olması sorgulanmaz. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonra Birleşik Krallık, Soğuk Savaş döneminde ise bölgeyi doğrudan ve dolaylı etkileri altına alan ABD ve SSCB, bu sayede dünya gücü olmuşlardır.

Bölge aynı zamanda geleneksel ve modern demokratik ülkelerin yan yana bulunduğu bir bölgedir. Bölgenin parlamenter sisteme sahip en demokratik ülkesi Türkiye'dir. Ayrıca İsrail'in de bölgede demokratik parlamenter sisteme sahip bir diğer önemli ülke olduğu bilinmektedir. 1948'de kurulduğundan beri bu özelliğini devam ettirmektedir. 1979 devrimiyle kendine özgü, Şiî inancına uygun bir rejime sahip olan İran'ın seçilmiş bir parlamentosu, serbest seçimlerle oluşmuş bir devlet başkanı bulunmasına rağmen bütün denetimin dini liderin ve dinsel bürokrasinin elinde olması sistemin demokratik olma iddiasına gölge düşürmektedir. Özellikle 2005 Haziranında yapılan seçimleri muhafazakârların adayı Mahmud Amedinecad'ın kazanması, hem ABD'den kaynaklanan baskıya hem de reformcu olarak bilinen Hatemi'nin bu konuda yeterli ve gerekli adımları atmamasına bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Mısır,

bölgede parlamenter rejimle yönetilen bir ülke olmakla beraber uzun yıllar demokratikleşme ve demokratik katılım konusunda gerekli açılımları yapamaması, özellikle Hüsnü Mübarek'in 2005 Eylülünde devlet başkanlığı için yapılacak seçimlerde altıncı defa seçilmesi ülkenin otoriter görünümünü öne çıkarmış, fakat 2011 başında başlayan Arap Baharının ilk yaşandığı ülkeler arasında yer alan Mısır'da Mübarek rejiminin sona ermesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Öte yandan uzun yıllar Baas'ın koyu baskısı altında yaşayan Suriye halkı Beşar Esad'la beraber dış dünyaya açılmaya başlamış ve önemli reformları hayata geçirmeye çalışmışsa da bu çok kısa sürmüş ve yerini tekrar koyu bir otoriter rejim almıştır. Sonuçta 2011 Martında başlayan halk hareketleri 19 ayı bulmuş ve 30,000'in üzerinde insanın hayatını kaybetmiş olmasına rağmen Esad rejiminin yönetimi bırakmamakta ısrar etmesi ülkeyi dış müdahale ve iç savaş ikilemi arasında bırakmıştır. Monarşiyle yönetilen Ürdün ise bölgede serbest seçimle oluşan parlamentosu ve çok sesli siyasal yapısı ile özellikle II. Abdullah'tan sonra daha demokratik bir görünüme sahip olmuştur. Ancak bu durum Kral'ın yasama ve yürütmede en nihai aşamada temel belirleyici konumda olması gerçeğini değiştirmemektedir. Suriye ve İsrail arasında sıkışmış olan Lübnan, 1920'lerden itibaren demokratik parlamenter sistemi uygulamaya başlamış olmasına karşılık gerek etnik çeşitliliği nedeniyle yaşadığı iç savaşlardan gerekse Marunîlerin İsrail'i, Müslümanların ise Suriye'yi doğal müttefik olarak görmeleri bu devletin kendi başına politika üretmesine engel olmuş; hatta bağımsız bir devlet olma görüntüsüne gölge düşürmüştür. Özellikle İsrail'in 2000 Mayısında 1978'den beri işgal etmiş olduğu Güney Lübnan'ı terk etmesinden sonra 2005 Nisanında Suriye'nin de 1976 iç savaşı esnasında ülkeye sokmuş olduğu askeri gücünü çekmesi üzerine ülkede yeni bir demokratik siyasal süreç başlamıştır. Bölgenin güneyinde bulunan birleşik Yemen her şeye rağmen demokratikleşme konusunda çok ciddi bir kararlılık sergilemiş olsa da bunun yeterli olmaması ve Ali Abdullah Salih'in 2011 başında başlayan halk hareketleri karşısında iktidarını sürdürmekte ısrar etmesi yaklaşık 2000 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan olayların yaşanmasına yol açmış, ancak sonunda iktidarı bı-

rakmak zorunda kalmıştır. Ancak bunların dışında birer hanedanlık rejimleri olan Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ın yer aldığı Basra Körfezi bölgesinde demokrasi oldukça yavaş ilerlemektedir. Yine de Suudi Arabistan'da 2005 Şubat-Nisan aylarında ilk yerel seçimlerin yapılması, Kuveyt'te ise kadınlara oy hakkının gündeme taşınması olumlu gelişmelerdir. Ayrıca söz konusu ülkelerde ekonomik liberalizm ve serbest piyasa ekonomisine geçiş daha hızlı gerçekleşmektedir ve bu konuda epey bir mesafe alınmıştır. Bölgede özel mülkiyet sınırlanmadığı ve özel girişimcilik engellenmediği gibi yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için ek tedbirlere başvurulmaktadır. Bunlardan özellikle Bahreyn ve Katar dünyanın en önemli bankacılık ve finans merkezleri arasında yer almaktadır.

Basra Körfezi ülkelerindeki hızlı nüfus artışına rağmen, kişi başına düşen milli gelir, Irak ve İran dışında oldukça yüksektir. Söz konusu ülkeler açısından, milli gelirin nerdeyse tamamına yakını petrolden kaynaklanmaktadır. Irak'ta uzun süren Baas döneminde söz konusu olan tek parti diktatörlüğünün 2003'teki Amerikan işgaliyle yıkılmasıyla yeni yapı kurulmuş ve İran'da da 1979'a kadar söz konusu olan Pehlevi hanedanlığı dönemindeki monarşinin yıkılmasıyla beraber İslami bir rejim kurulduysa da her iki ülkede de özgür ve insan haklarına saygılı bir yapının olduğu söylenemez. Emirlik ve sultanlıkla yönetilen diğer Körfez ülkelerinde ise özellikle yerli halk için ekonomik refahın yüksek ve siyasal hakların dışında her türlü özgürlükten (basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, medeni haklar ve özgürlükler ile eğitim ve yaşam özgürlüğü) yararlanma imkanının söz konusu olması şimdilik monarşiyle yönetilmeyi bir sorun haline getirmemektedir. Bunlar arasında kişi başına düşen milli gelirin en yüksek olduğu ülke Katar'dır. Yaklaşık 100,000 dolar olan kişi başına düşen milli gelirle dünyanın refah düzeyi en yüksek ikinci ülkesi konumundadır. Bunu yaklaşık 70,000 dolar kişi başına gelirle BAE ve Kuveyt; 25,000 dolar ile Suudi Arabistan, Bahreyn ve Umman izlemektedir. İlgili ülkelerin tümünde yabancılar nüfusun yaklaşık yüzde 75'ini oluşturduğundan yerli halk için bu rakamlar en az iki katı olarak görülmelidir. Söz konusu ülkelerde siyasal özgürlüklerin genişletilmesi konusunda yavaş da olsa bazı adımlar atılmaktadır.

Tekrar İran'a dönmek gerekirse bu ülkede 1979 devriminden sonra rejimin adı İslam Cumhuriyeti olarak değişmiş olsa da, ülkenin otoriter karakterinde henüz ciddi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Ülkenin milli geliri 500 milyar dolar olmasına rağmen zenginlik daha ziyade dini elitin elinde toplanmaktadır. Ekonomi, esas olarak rejimin devrilmesi sonrasında ülkeye hakim olan ve devlete yakın olarak ifade edilebilen belli bir kesimin kontrolünde olup çok fazla üretken olduğu söylenemez. Ülkede tüm gelirler askeri sanayiye ve özellikle de nükleer faaliyetlere ve yeni silah programlarına harcanmaktadır. Irak'ta da 2003 Martına kadar Saddam ve Baas tarafından kontrol edilen otoriter bir yönetim yapısı bulunmaktaydı.

Askeri anlamda söz konusu ülkelerden İran ve Irak ile bir ölçüde Suudi Arabistan dışındaki ülkeler arasında çok ciddi bir güç farkı söz konusu değildir. Ancak yine de bunlardan Kuveyt ve BAE'ni toprak ve nüfus bakımından ayrı ele almak gerekir. Umman da bu kategoride yer alsa da yeterli ekonomik imkânlara sahip olmaması göreli olarak onu daha zayıf hale getirmektedir. Nüfus olarak yaklaşık 2 milyon nüfusa sahip olan Katar, 1.3 milyon nüfusa sahip olan Bahreyn'den toprak, nüfus ve özellikle ekonomik zenginlik bakımından çok üstündür.

Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ın güçlerinde çok ciddi bir fark olmadığı ileri sürülebilir. Çünkü bu ülkelerden bazıları toprak büyüklüğü, bazıları nüfus büyüklüğü olarak, bazıları ise ekonomik gelişmişlik bakımından diğerinden farklı görünse de, genelde birbirlerini tek başlarına ortadan kaldıracak bir kapasiteye sahip olmadıkları için, belirgin bir güç farkı olmadığı kabul edilebilir. Ancak genel olarak Irak ve İran dışındaki ülkeler zengin kaynaklara sahip olmalarına karşılık yeterli askeri güce sahip olmamaları sürekli bir güvenlik sorunu yaşamalarını da beraberinde getirmektedir.

Körfez bölgesi alt sisteminde yer alan bölge ülkeleri arasında ekonomik, siyasal, güvenlik veya diğer alanlarda bölgesel işbirliğini öngören bazı örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu tür örgütlenmeler söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri ve etkileşimi sürekli kılmaktadır. Bu anlamda OPEC ve OAPEC özellikle bu bölgedeki petrol üreticisi ülkelerin öncülüğünde kurulmuş örgütlenmelerdir. Ayrıca 1981 Mayısında, İran ve Irak

dışındaki altı ülkeyi bir araya getiren ve ekonomik ve güvenlik konularında işbirliğini öngören Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) her ne kadar bölgesel konularda fazla işlevsel olamasa da, karşılıklı ilişkilerin sürekliliğini sağlaması bakımından bir ortak mekanizma olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, tüm bölge ülkeleri İslam Konferansı toplantılarında ve İran dışındaki diğer bölge ülkeleri Arap Birliği örgütü çerçevesindeki toplantılarda bir araya gelmektedir. Bununla beraber etnik, mezhep ve ideolojik farklılıklar ile halen devam eden sınır ve toprak sorunları bölge ülkeleri arasındaki kuşku ve güvensizliğin yerini tam bir işbirliğinin almasını engellemektedir. Her bir devlet kendi güvenliğini bir dış desteğe dayanarak sağlamaya çalışmaktadır. Özellikle küçük devletlerin İran karşısında zayıf askerî yapılara sahip olmaları, ABD ile güvenlik temelinde askerî ilişkiler içinde olmalarına yol açmaktadır.

Birinci Bölüm

ORTA DOĞU'NUN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI VE OSMANLI SONRASINDA ORTADOĞU'DA SİYASET

I. ORTA DOĞU'DA TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL YAPI

Genel anlamda Orta Doğu, bilindiği gibi, kuzeyde Türkiye ve İran'dan başlayıp doğuda Umman'a güneyde Yemen'e batıda ise Mısır'a kadar uzanan ve etnik anlamda Araplar, Farslar ve Türkler'in dinsel alamda ise Müslümanların egemenliğinde olmuş bir bölgedir. Bunların dışında I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Yahudiler son dönemde ise Kürtler bölge siyasetinde önemli bir konum elde etmişlerdir.

1. ORTA DOĞU'DA YAHUDİ TOPLUMU

1948'de İsrail adıyla bölgede siyasî bir varlık olarak ortaya çıkan Yahudiler de Müslümanlar gibi, kendilerinin Hz. İbrahim'in soyundan geldiğine inanmaktadırlar. Kitabı Mukaddes'in[a] "Eski Ahit" bölümünün Tekvin kısmında anlatıldığı kadarıyla[1] -ki bu kısımda daha ziyade İsrail tarihinin başlangıcı ve Kenan'a yerleştikleri ana kadar olan kısmı anlatılır- M.Ö. yaklaşık 1750'lerde ya da 18. yüzyılın ikinci yarısında Kaldelilerin (Keldaniler ya da Babiller) Ur kentinden (Irak'ta) Harran bölgesine göç eden İbrahim'e[b] Tevrat'a göre bir gece rüyasında Allah (Rab, Yahova) "Nil'den Fırat'a kadar olan bölgeyi kendine ve nesline verdiğini, kavmini

---

[a] İngilizce "Holy Bible" olarak bilinen Kitabı Mukaddes "Eski Ahit" (Tevrat-ı Şerif) ve "Yeni Ahit" (İncil-i Şerif)'den oluşmaktadır. Yahudiler sadece Eski Ahit'e inanırken, Hıristiyanlar her ikisini de kutsal kabul edip Kitabı Mukaddes adı altında birleştirmişlerdir. Eski Ahit'in Musa'nın olduğu kabul edilen ilk beş kitabına Tevrat denir; Zebur ise Davud'un kitabı olarak bilinen ve Eski Ahit içine alınmış olunan "Mezmurlar" kitabı adı altında toplanmış ilahîlerden oluşmaktadır.

[b] Tekvin'de Allah'ın, doksan yaşına ulaşan Abram'a görünüp ona "İşte ahdim seninledir ve birçok milletin babası olacaksın ve artık adın bundan sonra İbrahim (İng. Abraham) olacak" dediği ve İbrahim sözcüğünün cumhurun babası anlamına geldiği ifade edilmektedir. İşte İbrani sözü, Abram, Abraham, İbrahim adlarından gelmektedir

çoğaltacağını ve onu bir millet yapacağını, dolayısıyla buradan Kenan[2] olarak da bilinen El-Halil'e (Hebron, Halilürrahman) göç etmesinin doğru olacağını" bildirir.[3] Bunun üzerine Harran'dan ayrılan Hz. İbrahim, karısı Sara (ya da Sâre) ve yeğeni Lut'la birlikte Kenan'a gelerek yerleşir. Kısa bir süre sonra Kenan bölgesinde kıtlık baş göstermesi üzerine karısı Sara ve yeğeni Lut ile birlikte Mısır'a geçen Hz. İbrahim burada Firavun tarafından kötü muamele görür ve tekrar Kenan'a geri döner (yeğeni Lut ise daha doğuya Lut Gölü civarına yerleşir). Ancak ilerlemiş yaşına rağmen bir türlü çocuklarının olmaması Sara'nın, hizmetçileri Hacer'le Hz. İbrahim'in evlenmesine izin vermesine yol açar ve Hacer'den İbrahim'in İsmail adında bir erkek çocuğu olur. Hz. İbrahim'in tahminen 100, Sara'nın ise 90 yaşında olduğu bir sırada, çok yaşlanmış olmalarına rağmen Sara'nın da İshak adında bir oğlu olur. Aslında her ikisi de Sami ırkından olan Arapların ve Yahudilerin ayrılıkları işte burada başlar ve Araplar İsmail'in, Yahudiler ise İshak'ın soyundan devam eder. Her ne kadar Yahudiler Hz. İbrahim'in sadece kendi ataları olduğunu iddia etseler de Müslümanların Kâbesi (Mekke'de) olan kutsal mabedin de Hz. İbrahim tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir. Ayrıca Hz. İshak ve ondan sonra gelen Hz. Yakub da dahil olmak üzere İsrail oğullarının atası olarak kabul edilen tüm peygamberlerin kutsallığına Müslümanlar da inanmaktadır.

Tekvin'de Hz. İshak'ın oğlu olan Yakub'un isminin Yahova (Allah) tarafından İsrail olarak değiştirildiğine yer verilir. Nitekim Yakub'un 12 oğlu arasından en çok sevdiği Yusuf'un onu çok kıskanan kardeşleri tarafından bir kuyuya bırakılması ve onun Mısırlı tüccarlar tarafından götürülerek Firavun'un vezirine satılması, vezirin karısı Züleyha'nın iftirası üzerine zindana atılması, Firavun tarafından cezalandırılmak üzere zindana atılan ve orada Yusuf'la tanışan bir Saray görevlisinin Yusuf'un iyi bir rüya yorumcusu olduğunu ve Firavun'un gördüğü ve ülkede hiç bir kimsenin tatmin edici bir yorum getiremediği rüyasını yorumlayabileceğini söylemesi üzerine zindandan çıkarılması ve yaptığı yorumun Firavun tarafından isabetli bulunarak Mısır hazinesinin başına getirilmesi olayları gerek Tevrat'ta gerekse Kuran'da yaklaşık olarak benzer şekillerde ifade edilen konulardandır.

Hz. Yusuf, Firavun'un rüyasını Mısır'da 7 yıl bolluk olacağı ancak bunun arkasından 7 yıl kurak bir dönemin başlayacağı şeklinde yorumladığı için bolluk döneminde gerekli tedbirleri de almıştı. Kuraklık başladığında Mısır'ın dışından Mısır'a gelen kafileler arasında yer alan Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf tarafından tanınması üzerine, Yusuf hem kardeşlerinin hem de babasının Mısır'a yerleşmesini sağlar. Böylece İsrail oğulları Mısır'a yerleşmiş olur. Ancak zaman içinde İsrail oğullarının Mısır'da sayıca artmasından rahatsız olan Firavun, İbranî kadınlardan doğan tüm erkek çocukların öldürülmesini emreder. Bunun üzerine Hz. Yakub'un oğullarından Levi'nin sülalesinden bir kadın, dünyaya getirdiği erkek çocuğunu bir sepete koyarak Nil'e bırakır. Firavun'un eşi tarafından bulunan bu çocuk Hz. Musa olup, Firavun (II. Ramses) ve karısı tarafından büyütülür. Ancak Musa'nın peygamberlik iddiası o sırada tahtta bulunan Firavun (III. Ramses) ile Musa'nın karşı karşıya gelmesine yol açar ve Allah, Hz. Musa'dan Mısır'ı terk etmesini ister. Bunun üzerine Hz. Musa kavmini de alarak Mısır'ı terk eder. Musa'nın kavmini alarak Mısır'dan çıkmasına veya Yahudilerin Mısır'dan çıkarılması olayına "Exodus" denmektedir ve Exodus'un M.Ö. yaklaşık 1176'da gerçekleştiği tahmin edilmektedir.[4]

Yaklaşık 40 yıl Sina çölünde süren bir yolculuktan sonra M.Ö. 1136 yılında önce Kenan'a (Filistin'e) gelerek memleketin iç bölgelerine yerleşen Hz. Musa'nın kavminin başına onun ölümü üzerine komutanlarından Yuşa, (bu kişi Yuşa peygamber olup, İstanbul'da bu adla bir mekân ve bir mezarın bulunduğu bilinmektedir) geçmiştir. İşte sonunda İsrail halkını oluşturacak olan bu göçebe topluluk Kenan ülkesine girdiğinde burada kendileri gibi Samî asıllı, ama yerleşik bir hayat yaşayan ve tarımla uğraşan bir halkla karşılaşırlar. Kitabı Mukaddes'in Yuşa (Yeşu) kısmında anlatıldığı kadarıyla, yerli halkların kökünün kazınması İbranîlerin açık politikası olarak gösterilmektedir. İbranîlerin başına Yuşa'nın ölümünden sonra Hz. Davut geçmiştir. Hz. Davut zamanında, yaklaşık M.Ö. 1030 yılında ilk Yahudi[c] devleti kuruldu. Hz. Davut'un ölümünden sonra kavmin başına geçen Hz. Süleyman

---

[c] Yahudi sözcüğü Yahuda adından gelmektedir ve Yakub'un oğlu ya da oğulları anlamında kullanılmıştır.

zamanında ağlama duvarı olarak bilinen ve Yahudilerce kutsal sayılan (Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu yerde) mabet yaptırılmıştır. Hz. Davut zamanında kurulmuş olan Yahudi devleti, Hz. Süleyman'ın ölümüyle 70 yıl yaşadıktan sonra iç çekişmeler yüzünden güneyde başkenti Kudüs olan Yahuda krallığının dışında kuzeyli kabilelerin ayrılmasıyla M.Ö. 930'da (veya 922'de)kuzeyde başkenti Samiriye (ya da Nablus) olan İsrail krallığı adıyla ikinci bir devlet kurulmuştur. Bu bölünmenin getirdiği zayıflıktan yararlanan Asur Kralı III. Tiglat-Pileser başkenti Nablus olan İsrail'i (Samiriye) M.Ö. 722'de ortadan kaldırmıştır. Bu işgal sırasında Asur İmparatorluğu içinde değişik yerlere dağıtılan ve asimile olan on dolayındaki İsrail kabilesi tarih içinde kaybolup gitmiştir. Nablus'ta kalan 200 kadar Yahudi ailesi (Samiriler veya Samariten) ise kendilerini hâlâ İsrail oğullarının gerçek torunları olarak görmektedirler.

Temsili Bir Babil Görüntüsü

Güneydeki iki kabileden oluşan Yahuda devleti ise M.Ö. 589'da (bazı kaynaklarda 586'da) İkinci Babil Devletinin Kralı Nabukadnezar (Buhtunnasır) tarafından yıkılmıştır. Kudüs'te bulunan Yahudi halkın bir kısmı burada bırakılarak büyük bir kısmı Babil ülkesine (Irak'a) getirilmiştir. Geride kalanlarla kukla bir yönetim oluşturarak barış yapmayı düşünen Babil hükümdarı için ise bunu gerçekleştirmek pek mümkün olmazken, Babil'e getirilen Yahudiler için tarih içinde yeni bir sürgün hayatına alışmaktan başka seçenek kalmıyordu. M.Ö. 538'de Babil ordusunun Persler tarafından yenilmesi üzerine Babillerin varlığına son veren Pers Kralı Büyük Cirus (Keyhüsrev) Yahudilerin kendi topraklarına dönmesine izin vermişse de bir kısmı geri dönmeyi tercih ederken, çoğu Babil ülkesindeki yeni hayatlarına alışmış olduklarından

geri dönmek yerine burada kalmayı yeğlemişlerdir. Yahudiler refah içinde bir dönem geçirdikleri Perslerin egemenliğinin ardından, M.Ö. 331'de Pers Kralı III. Darius'u mağlup eden Makedonya Kralı Büyük İskender'in egemenliğine girmişlerdir.[5]

M.Ö. 140'da Kudüs'te ayaklanarak tekrar bir Yahudi devleti kurmayı başaran Yahudilerin kurduğu bu devlet de 70 yıl kadar yaşadıktan sonra bölgeyi işgal eden Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Nitekim M.S. 66 yılında Roma İmparatorluğu'na karşı başlatılan ayaklanma üzerine M.S. 70 yılında Filistin'de yaşayan tüm Yahudilere karşı başlayan toplu sürgün hareketi gerçekleşmiştir. "Diaspora" olarak anılan bu toplu sürgün sonucunda Yahudilerin büyük bir kısmı Filistin'den çıkartılarak dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır.

Yahudiler hakkında verilen bu kısa bilgiden de anlaşılacağı gibi, Orta Doğu, bugün dünyada insanlığın tamamına yakınını kapsayan üç büyük dinin doğduğu yer olması açısından önemlidir. Yahudilerin ilk yerleşim yerleri, ilk kurulan Yahudi devletinin başkenti ve Hz. Süleyman Mabedi'nin burada bulunması gibi nedenlerle Yahudiler için oldukça önemli olan Kudüs, diğer dinler açısından da en az bu kadar önemlidir ve dolayısıyla bu açıdan bakıldığında stratejik bir değer taşımaktadır. Çünkü İsrail oğulları kendi tarihsel kökenlerini buraya bağlarken; Beytüllahim'de (Bethlehem) doğan ve Nasırıyeli (Nezareth) olarak bilinen Hz. İsa da peygamberliğin başlamasından (M.S. 27) çarmıha gerildiğine inanıldığı M.S. 30 yılına kadar Kudüs'te yaşamıştır. Kuran'da geçen birçok peygamberin yaşamış olduğu yer olmasının dışında Miraç olayının da burada gerçekleşmesi Kudüs'ün (ve özellikle Mescid-i Aksâ, El- Aksâ veya Harem-i Şerif) Müslümanlar açısından da ayrı bir değer ve öneme sahip olmasına neden olmaktadır. Ayrıca Kudüs, İslâmiyet'in ilk yıllarında bir süre için de olsa (Hicretten iki yıl sonraya, 624'e kadar) Müslümanlar için kıble işlevi de görmüştür. Halife Hz. Ömer'in 637'de Yermuk savaşında Bizanslıları yenmesi üzerine bölge Müslümanların egemenliğine geçmiş ve Hz. Ömer, Kutsal Mabedi diğer adıyla Mescid-i Aksâ'yı tamir ettirmiştir.

2. ORTA DOĞU'DA İSLAM TOPLUMU

İLK DÖNEM İSLAM

İslâmiyet öncesi dönemde yani Hz. Muhammed Peygamber olarak gönderilmeden önce Arap yarımadası kabile toplumu halinde yaşamakta ve insanlar bedevi bir hayat sürmekteydi. Bununla beraber Mekke bir ticaret merkezi olmasının yanında Kâbe'nin de burada bulunması ve birçok tanrı kültünü barındıran bir merkez özelliği taşıması buranın önemini artırmıştı. Bedevi Arap kabilelerin her yıl Hz. İbrahim tarafından inşa edilen ve Kudüs'teki mabetten daha eski olan Kâbe'deki tanrılarını ziyaret amacıyla Mekke'ye gelmeleri, Mekkeliler açısından hem prestij hem de önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. Mekke bir din ve ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir sanat merkezi durumundaydı. O dönemde Araplar arasında şiir ve şairlik özel bir ilgi haline gelmiş bulunmakta ve yarışmalar sonunda seçilen en güzel yedi şiir (Muallâkat-ı Seba) Kâbe'nin duvarına asılmaktaydı.[6]

Arap yarımadasının Müslümanlar açısından önem kazanmasının asıl tarihi Mekke'de yaşayan köklü ailelerden Kureyş ailesine mensup Abdulmüttalip'in torunu olan Hz. Muhammed'in 571'de dünyaya gelmesiyle başlar. Hz. Muhammed babası Abdullah'ı doğmadan, annesi Emine'yi ise altı yaşındayken kaybetmiş, önce dedesi Abdulmüttalip tarafından, onun ölümü üzerine de amcası ve Hz. Ali'nin babası Ebu Talip tarafından büyütülmüştür. Kervancılık ve ticaretle uğraşan Hz. Muhammed, 25 yaşında iken Hz. Hatice ile evlenmiş; 40 yaşına geldiği sıralarda sık sık tek başına kalmak için gittiği Hıra dağında 610'da Cebrail aracılığıyla Allah tarafından kendisine peygamber olduğu bildirilmiştir. Allah'ın kelamı Kuran, Cebrail aracılığıyla indirilmeye başlanmıştı. 22 yıl boyunca sürekli bunu insanlara aktarmaya çalışan Hz. Muhammed'e inananlar Mekkelilerin işkence ve baskılarına maruz kalıyordu. 619 yılında hem Hatice'nin hem de Ebu Talip'in ölümleri Peygamberi büyük bir destekten de yoksun bırakmıştı. Bunun üzerine Allah, Müslümanların 622'de Medine'ye göç (hicret) etmesini istedi.

Bu tarih aynı zamanda Müslümanlar açısından yeni bir milat olarak kabul edilecektir. Ancak on yıl içinde çok şey değişmiş ve 632'de Müslümanlar savaşmadan Mekke'yi almışlardır. Hz. Peygamber, 632'de Mekke'de son hac görevini yerine getirdikten sonra Medine'de hayata gözlerini yumduğunda kendisinden sonra Müslümanlara kimin önderlik edeceğini belirlememişti. İlk Müslümanlardan biri olarak yaşamı boyunca Peygamberin yanında olan ve ona koyu bir sadakatle bağlı olduğu için "Sıddık" unvanını alan Ebubekir'i Müslümanlar, Beni Saide'deki toplantıda ilk halife olarak seçmişlerdi. "Hülefa-i Raşidin" (Doğru Halifeler) adı verilen dört halifeden diğer üçü ise Hz. Ebubekir'in 634'te ölümüyle onun yerine bu göreve seçilen ve "Emir-ül Müminin" unvanıyla tanınan Hz. Ömer'in 644'te şehid edilmesiyle Hz. Osman, onun da 656'da aynı akibete uğramasıyla bu göreve Hz. Peygamberin amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali getirilmiştir.

Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olan İslâm toplumunu bir araya getirerek Mekke'de denetimi sağlamayı başardı. Hz. Ömer ise, yer yer devam eden kabileler arası çatışmaları sona erdirdi. Sasani ve Bizans İmparatorluğu'nu yenerek İran'ı, Suriye'yi ve Filistin'i denetimi altına aldı. Özellikle Sasani İmparatorluğu'nun 637'de Kadisiye Savaşı'nda yenilgiye uğratılmasıyla bir İslâm imparatorluğunun temelleri atılmış oldu. İran platosu ve Hint yarımadasına doğru İslâmın genişlemesi söz konusu olmaya başlamıştı. Bizanslılara karşı yapılan savaşlar sonunda 635'de Şam, 637'de Kudüs alınmış, 641'de ise Mısır'ın önemli bir kısmında denetim sağlanmıştı. Genişleme Hz. Ömer'den sonra da devam etti ve 670'de batıya doğru Bizanslıların ve Berberilerin karşı koymaya çalışmalarına rağmen Tunus alındı ve 680'de Ukbe bin Nafi komutasındaki ordu Cezayir ve Fas'ı ele geçirerek Atlas Okyanusu'na kadar olan toprakların denetim altına alınmasını sağladı. İbn-i Nafi komutasındaki ordu tüm kuzey Afrika topraklarını alarak İslâm İmparatorluğu'nun sınırlarını Atlantik'e kadar uzatmış bulunuyordu. Fetihler silsilesi bundan sonra da devam etti ve Hz. Peygamber'in ölümünün üzerinden henüz yüzyıl geçmiş olmasına rağmen Müslümanlar doğuda Hint yarımadasını, batıda ise İspanya'yı almışlar ve Preneleri geçerek Fransa'ya kadar uzanmışlardı.

Bu savaşlar sonunda Sasani İmparatorluğu'na tamamen son verilmiş, Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Orta Doğu'daki ve Kuzey Afrika'daki toprakların ise büyük bir kısmı Müslümanların eline geçerken Bizanslıların Anadolu'daki toprakların bir kısmını elinde bulundurmaya devam etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi ele geçirerek bu imparatorluğu ortadan kaldırmasına kadar sürmüştür. Böylece İspanya, Kuzey Afrika, Mısır ve bir zamanlar Helenizmin ve erken Hıristiyanlığın merkezi olan Orta Doğu, İslâmın egemen olduğu bölgeler haline geldi. Ancak İslâmiyetin uzandığı bölgelerde yaşayan halkların kültürleri ortadan kaldırılmaya çalışılmadığı gibi kendi din ve inançlarını yaşamalarına tolerans gösterildi. Özellikle kitap ehli olarak görülen Yahudiler ve Hıristiyanlar bu toleranstan en geniş biçimde yararlandılar. Gayrimüslim olan bu kesimler içişlerinde serbest bırakıldılar ve kendi inanç sistemlerini yaşamalarına ve geliştirmelerine müdahale edilmedi. Bunların askere alınmaları söz konusu olmadığı gibi, ibadet yerlerinin Müslümanların ki kadar büyük tutulmaması gibi bazı ayırımların yanı sıra bunlardan alınan vergiler de diğerlerinden farklıydı. Bütün bunlara rağmen aynı dönemde Bizans İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu'nda halktan alınan vergilerle karşılaştırıldığında gayrimüslimlerden alınan vergiler çok daha düşük düzeydeyken, sahip oldukları özgürlükler daha geniş boyutlardaydı. Bu nedenle gayrimüslim halk, Roma ve Sasanilere karşı Müslümanların egemenliği altında yaşamayı tercih etmekteydiler. Hatta bundan dolayı Suriye ve Filistin'de yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanların bu bölgeyi fethi esnasında onlara yardım ettikleri ifade edilmektedir.[7]

İSLAM TOPLUMUNUN GENEL İLKELERİ VE KURUMLARI

İslâm'ın beş şartı olarak bilinen şahadet getirmek (Allah'ın bir ve ondan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun resulü olduğuna şahidlik ederim), günde beş vakit namaz kılmak, yılda bir ay oruç tutmak, zengin olanlar için ömründe bir defa hacca (Mekke'ye giderek Kâbe'yi ziyaret etmek) gitmek ve yine belirli bir varlığı sahip olan zenginler için zekât vermek bir Müslüman için yerine getirmesi gereken temel esaslardır.

İslâm'da kutsal savaş veya Allah adına savaş olarak tercüme edilebilecek cihad konusu, çeşitli biçimlerde tanımlanmakta ve anlaşılmaktadır. Nitekim kavramın bu şekilde farklı anlatımı ve yorumu, onun keyfi biçimde kullanılmasına veya zaman zaman polemik konusu yapılmasına yol açmaktadır. İslâm toplumunun üzerinde anlaştığı genel tanımdan yola çıkılırsa cihad öncelikle ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bunlardan birisi küçük cihad, diğeri ise büyük cihaddır. Büyük cihad, insanın ya da Müslüman'ın kendisine ve kendi nefsine karşı yürüttüğü savaş veya mücadeledir ve amacı mükemmel insan ve mükemmel mümin olmaktır. İnsanın Allah'ın emir ve yasaklarını önce kendi nefsine kabul ettirmesini ve bu doğrultuda kötülüklerden ve günahlardan arınarak doğru olanı yapmayı hedefleyen bu faaliyet, mükemmel bir toplum oluşturmanın da temelini teşkil etmektedir. Küçük cihad ise genel anlamıyla Allah'ın insanlardan yapmasını istediği veya yapmamasını öğütlediği şeyler konusunda diğer insanların bilgilendirilmesi amacını taşımaktadır. Burada iki kavram önem kazanmaktadır. Bunlar Daru'l-İslâm ve Daru'l-Harp'tir. Daru'l-İslâm denilen ve Müslümanların çoğunlukla yaşadığı yerler olarak ifade edilen yerlerde maddi anlamda yani silâh ve benzeri araçlar kullanılarak cihad yapılması söz konusu olmamakla beraber, Daru'l-Harp denilen ve Müslümanların çoğunlukla yaşamadığı ve gayrimüslimlerin yaşadığı ülkelerin kastedildiği yerlerden Daru's-Sulh olmayan yerlerde (yani bir anlaşma yapılarak barış halinin söz konusu olmadığı yerlerde) maddi cihad söz konusu olabilirse de buna karar vermeye yetkili olan devlet başkanıdır. İslâm anlayışında bireyler maddi araçlarla bir cihad yürütülmesine kendi başlarına karar veremezler. İslâmiyet bu tür keyfi başıbozuk davranışları ve terör anlamına gelebilecek faaliyetleri yasaklamaktadır. İşgal altındaki bir bölgenin kurtarılması veya bir azınlık ulusun egemen bir ulusa karşı yürüttüğü savaşlarla ekonomik emperyalizmin kıskacından kurtulmak için verilen mücadelelerin de zaman zaman cihad olarak ifade edildiğine rastlanmaktadır. Ancak bunlardan özellikle sonuncusu ile cihad kavramı arasında belirgin farklar bulunmaktadır.

İslâm hukukunun kaynakları dört bölümde toplanmaktadır: Bunlardan ilki "Kuran'ın hükümleri", ikincisi Hz. Peygamber'in sözlerinden ve

yaptıklarından oluşan "hadis ve sünnet", üçüncüsü ise "kıyas" denilen ve âlimler (İslâm bilginleri) tarafından Kuran'dan çıkarılan hükümlerdir; diğer bir ifadeyle bir probleme ilişkin doğrudan doğruya Kuran'da açık bir hüküm bulunmaması halinde Kuran'daki bir hükümden yola çıkarak kıyas yoluyla hüküm çıkarmaktır. Dördüncüsü "icma" denilen ve Müslümanların şimdiye kadar üzerinde görüş birliğine sahip oldukları ve uygulamalarla oluşan konulardır. Son ikisi pozitif hukukta içtihat kararları ve teamüller olarak karşılığını bulmaktadır. İslâm âlimleri tarafından günümüzde içtihat yoluyla hüküm çıkarma konusunda yetkili âlimlerin olmamasına dayanarak bu yolla İslâm hukukuna kaynak oluşturmanın yolunun kapalı olduğu ileri sürülebilmektedir.

MÜSLÜMANLAR ARASINDA MEZHEP AYRILIKLARI

Dördüncü halife Hz. Ali, Müslümanlar arasında, özellikle Arap olanlar ile olmayanlar arasında ayırım gözetmemeye çalıştıysa da bu dönem içerde siyasi karışıklıkların söz konusu olduğu yıllar olmuş ve Hz. Ali'nin halifeliği, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a göre daha kısa sürmüştür. Hz. Ali'nin halifeliği zamanında ilki Cemel Savaşı, ardından da 657 yılında çıkan Sıffın Savaşı, Müslümanlar arasında ilk çarpışmalar olmanın yanında, mezhep ayrılığının ilk tohumlarını da atmıştı. Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkan Emevi (Umeyye) ailesinden dönemin Şam Valisi Muaviye ile Hz. Ali arasında yaşanan gerginliğin savaşa dönüştüğü Sıffın Savaşı'nda, Muaviye'nin hakem tayini teklifini kabul eden Hz. Ali'nin taraftarlarının bir kısmı onu terk ettiler ki bunlar daha sonra dışta kalanlar anlamına gelen "Hariciler" olarak anılmışlardır. Bunlara göre, Muaviye'nin teklifini kabul ederek Ali Allah'a karşı suç işlemişti. Bundan sonraki dönemlerde Hariciler, Müslümanlar arasında katı bir saf İslâm savunusu ile radikal İslâm ya da militan İslâm'ın savunucusu konumunda oldular. Haricilere göre, Müslüman'ın imama uyması doğru olandı, ancak imam yoldan çıkarsa cemaatin ondan ayrılması gerekirdi. Ailenin taleplerine öncelik veren Osman ve bir ilke meselesinde uzlaşmayı kabul eden Ali de sonuçta Muaviye gibi hata etmişlerdi.[8] Hariciler İslâm dünyasında ciddi bir çoğunluk oluşturmadıkları gibi zaman içinde

eski katılıklarını terk ettiler. Günümüzde Umman'da halkın çoğunluğunu oluşturan İbadiler, Haricilerin oldukça ılımlı bir kolunu oluşturmaktadırlar. İbadiler, her zaman bir imamın varlığının gerekmediğini, öte yandan her Müslüman'ın kökenine ya da ailesine bakılmaksızın imam olabileceğini savundular. Bunlara göre, imam cemaat tarafından seçilmeliydi. Kuran ve hadisten kaynaklanan yasalara tam olarak uygun davranmalıydı ve haksızlık yaptığında görevinden alınmalıydı.[9]

Hz. Ali'nin 661 yılında bir Harici tarafından şehit edilmesinden sonra Emevi egemenliği başlamış ve Muaviye kendisini halife ilan etmişti.[d] Böylece 661'den başlayarak 750'ye kadar devam edecek Emevi hanedanlığı dönemi başlamış oluyordu. Bu dönem, aynı zamanda Halifeliğin babadan oğla geçtiği bir dönemin de başlangıcıydı. Muaviye'nin oğlu ve ikinci Emevi halifesi Yezid'in kuvvetlerinin Kufe'ye gitmek isteyen Hz. Ali'nin oğlu ve Hz Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in ve taraftarlarının Kerbela'da 680'de büyük bir katliama uğraması; Hz. Hüseyin'in ve yanındakilerin şehit edilmesiyle Müslümanlar arasında önemli bir ayrılığın temelleri atılmış oldu. Sünniler açısından oldukça elem verici bir olay olmakla beraber, özellikle "Şiilik" olarak bilinen mezhebin mensupları açısından Kerbela olayı ayrı bir değer ve öneme sahip olacak ve her yıl bu olay insanların kendilerine acı verdiği bir seremoni ile anılacaktı.

"Şiileri Sünnilerden ayıran nokta ne Kuran ne de sünnete sadakattir. Ayrılık, halifelik sorunu nedeniyle ortaya çıkmıştır. Şiiler için Ali ve ardıllarının halifelik hakkı, ümmeti yani inananlar topluluğunu yönetme hakları zaman aşımına uğramaz ve nitelik olarak da Sünnilerin halifelik talebinden çok farklıdır. Her ikisinde de ümmeti imamlar yönetir ama imamlık kurumunun Şiilerde daha özel bir anlamı ve gelişimi vardır. Peygamberlik misyonunun mirasçısı olan Şii imam, Hz. Muhammed'in aracılığıyla gerçekleşecek kutsal bir emare taşır. O, öz olarak imamdır. Kısacası Sünni imam bir şeftir; Şii imam ise bir

---

[d] Kufe halkı tarafından halife seçilen Hz. Hasan altı ay sonra Müslümanlar arasında yeni bir çatışmanın çıkmaması için halifelik hakkından vazgeçmiş, ancak Muaviye'den sonra halifeliğin seçimle belirlenmesi üzerinde durmuştu. Ancak Muaviye, daha kendi ölmeden yerine oğlu Yezid'in geçmesini garanti altına almış ve etrafının ona biat etmesini sağlayarak seçim yerine halifeliğin babadan oğula geçmesi geleneğini başlatmıştı.

ruhani lider. Sünniler için halife bir zorunluluk değilken -1924'te halifelik kaldırılmıştır-, Şiiler için imamlık doktriner bir koşuldur...".[10]

Dolayısıyla Sünniler esas olarak dört halifeyi tanımakla beraber ondan sonra gelen Emevi ve Abbasi halifelerinin reddi yoluna gitmedikleri gibi bu geleneğin Osmanlılarla sürmesine de saygı göstermişlerdir. Oysa Şiilere göre Hz. Peygamber kendisinden sonra Müslümanlara imam olarak Hz. Ali'yi tayin etmiştir ve halifelik Hz. Ali ve onun soyunu takip etmelidir. Sünnilere göre halife, İslâm'ın kurallarını, yani Kuran ve sünneti uygulamaktan sorumlu bir önder, bir anlamda da siyasi bir kişilik olarak görülür ve bir soy takip etmesi gerekmezken, Şiilerde imam ruhani bir önderdir ve sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hakkıdır. Şiilik kavramı, Şiatü'l-Ali (Ali'nin taraftarları) olarak ifade edildiğinden bu kavramın Türkçe karşılığı Alevi olup, aynı anlama yani Ali'yi sevenler veya Ali'nin taraftarları anlamına gelmektedir. Sünni kavramı Kuran ve sünnete taraftar olanlar, ona uyanlar anlamına gelip İslâm toplumunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bazı yabancı literatürde Sünnilik yerine "Ortodoks İslâm" veya "Geleneksel İslâm" kavramı kullanılmaktaysa da hiç bir şekilde gerçeği yansıtmadığından bu tür kavramlar Müslümanlar arasında pek fazla tercih edilmemektedir. Diğer taraftan Hz. Ali'yi sevme konusunda Sünniler ile Şiiler arasında zaman içinde farklı bir anlayışın doğduğu gözlenmektedir. Zaman içinde Şiilik veya Alevilik Ali'nin bağlı olduğu İslâm'ı ve onun peygamberini sevmek yerine yalnız Ali'nin maddi kişiliğini sevmek biçimine dönüşürken, Sünniler Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in soyunu (Ehl-i Beyt) temsil etmesinden, ilk Müslüman olmasından, İslâmiyetin yayılmasına çalışmasından, cennetle müjdelenen kişiler arasında yer almasından (aşere-i mübeşşere), İslâm'ın kurallarını ödün vermeden uygulamak için mücadele vermesinden ve Allah'ın Arslanı olarak nitelenmesinden dolayı severler. Ayrıca Şii imamlar (özellikle ilk altısı) Sünniler için de son derece saygı duyulan kişilerdir. Bilindiği gibi, Sünniler için de imamlık kurumu konusunda Hz. Peygamber'i ve dolayısıyla Hz. Ali ve oğlu Hz. Hasan ve Hüseyin'le devam eden Ehl-i Beyti esas alırlar. Bu bağlamda bütün Şii imamlar Sünniler tarafından da gerçek anlamda imam olarak kabul edilirler. Bu nedenle Sünni olan dini önderlerin birçoğu ya bu soydan gelmişlerdir ya da kendilerinin bu soy-

dan geldiğini ileri sürerler. Ayrıca Şii inancındaki Mehdi inancı, Sünni inanışında da bulunmaktadır ve Mehdinin Ehl-i Beyt'ten olacağına inanılmaktadır.

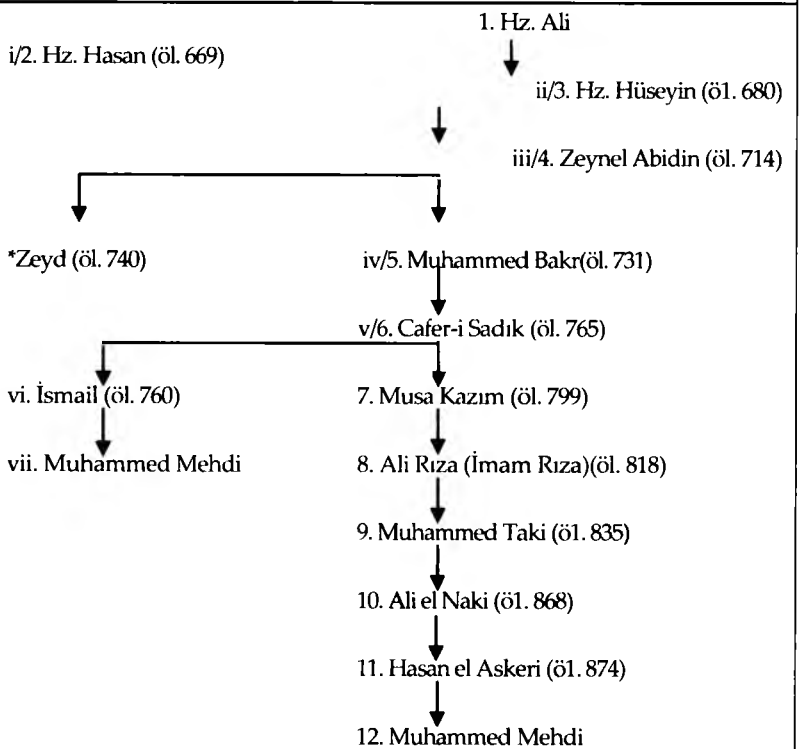
Bir kaç kola ayrılmakla beraber, Şiilerin ana gövdesini oluşturan ve oniki imamcılar ya da onikiciler (isna aşeriye: twelver) olarak bilinen grup, Ali'yi ve onun soyundan gelenleri cemaatin meşru önderleri ya da imamları olarak kabul etmektedirler. Bunlar, Ali ve onun soyundan gelenlerin insan ötesi özel bir ruh ve bilgiyi kendilerinde taşıdıklarına inanırlar. Ali'nin soyundan gelen birisi (Mehdi) adaletin hükmünü gerçekleştirmek için zuhur edecektir. Şiiler içinde en çok taraftar kazanan hareket olarak halifeliğin onikinci imama kadar Ali'nin torunları arasında devrettiğini ve bu sürecin 9. yüzyılda kesintiye uğradığını iddia eden bu gruba göre, dünya imamsız var olamayacağı için onikinci imamın ölmediğine ve kayıp olarak (Gaybet-i Kübra) yaşadığına inanılmaktadır. Şiiliğin en yaygın kolu olan ve bugün de İran'da çoğunluğu oluşturan oniki imamcılara (twelvers) göre, onikinci imam (Mehdi) dünyadan çekilmiş olup yaşanan dönem gizlenme dönemidir ve topluluğun görünür bir liderden yoksun olduğu bu dönem boyunca zamanın sonu ve imamın dönüşü beklenir.

Şiiler arasında Sünnilere en yakın olan grubu oluşturan ve imamın Peygamber ailesine mensup ehliyetli biri olması ve cahil hükümdarlara muhalefet iradesi göstermesi gerektiğini savunan **Zeydiler**, imamların yanılmaz ya da insanları aşan bir yetkiye sahip olduklarına inanmıyorlardı. Bunlar Şiilerin büyük çoğunluğu gibi Muhammed Bakr'ı değil, dördüncü imam Zeynel Abidin'in kardeşi Zeyd'i beşinci imam olarak tanıdılar. (İlk dördü Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Zeynel Abidin) 9. yüzyılda Yemen'de bir imamlık kurdular. Günümüzde de Yemen'de nüfusun yüzde 50'sini oluşturmaya devam etmektedirler.

Bir başka grubu oluşturan ve yediciler olarak da bilinen **İsmaililere gelince**, Şiilerin ana gövdesi Cafer-i Sadık'ın oğlu Musa Kazım'ı imam olarak tanırken bunlar Cafer'-i Sadık'ın diğer oğlu İsmail'i imam olarak kabul ettiler. İsmaililer, İsmail'in oğlu Muhammed'i de yedinci ve son imam olarak kabul etmişlerdir. Şiilerin ana gövdesini oluşturan ve Caferi Şiiliği de denilen 12 imamcılar, 12. imam olan Muhammed'in mehdi ola-

rak döneceğine inanırken, İsmaili mezhebi, İsmail'in oğlu ve 7. imam olarak kabul ettikleri Muhammed'in mehdi olarak döneceğine inanırlar.

Şİİ/EHL-İ BEYT İMAMLARI

Arap rakamları (1,2,3,...), Oniki İmam Şiiliğinin inancına göre imam silsilesini gösterir. Roma rakamları (i,ii,iii...), İsmaililerin inancına göre İmam silsilesini gösterir. (İmamlar vii ile sınırlıdır)

(*) Zeydiler tarafından imam kabul edilir. (İmamlar 5 ile sınırlıdır)

İsmailiye mezhebinin bir kolunu oluşturan ve soyunun Peygamberin kızı Fatma'dan geldiğini iddia eden Übeydullah, 910'da Tunus'ta kendisini halife ilan etti. Bunlar Fatımiler adını alarak 969'da Mısır'ı işgal ettiler ve yaklaşık yüzyıl sürecek bir hanedanlık kurdular. Fatımiler bir süre sonra Tunus'u kaybetmekle beraber doğuda Suriye'ye kadar uzandılar. Hem imam hem de halife unvanlarını kullanan Fatımi imamları Müslümanlar üzerinde evrensel yetkiye sahip olduklarını iddia etmekteydiler.

Fatımilerin teşvik ettiği bu Şiilik yorumu daha çok Mısır ve Suriye'de yaygınlaştı; ancak Fatımilerin iktidarı zayıfladığında ve nihayet yerini Eyyübilerin iktidarına bıraktığında İsmaili cemaatleri küçüldü. Ancak bunlar İran'ın yanı sıra Suriye'nin kuzeyinde dağlık bölgede ve Yemen'de varlıklarını sürdürdüler.

10. yüzyıldan itibaren imamların mezarları ziyaret yerleri oldu. Onların dördü Medine'de, altısı Irak'ta -Necef (Ali'nin mezarının olduğu yer), Kerbela (Hüseyin'in mezarının olduğu yer), Azımiye ve Samarra- birisi de (İmam Rıza) Horasan'daki Meşhed'de gömülü. Bunların dışında Kahire'de İmam Hüseyin'in başının gömülü olduğu düşünülen türbe halka açık bir ibadet merkezi oldu. İbadet bakımdan bazı farklılıklar gösterse de Şiiler Mekke'ye hacca gitmekte; Sünniler de Şii imamların mezarlarına saygı göstermekte ve bu yerleri ziyaret etmektedir.

3. EMEVİLER VE ABBASİLER

Muaviye'nin (661-680) iktidara gelmesi bir dönemin sonu ve bir başka dönemin başlangıcı olarak görülmüştür. Ebubekir'den Ali'ye kadar ilk dört halife Müslümanların çoğu tarafından Hulefa-i Raşidin ya da "Doğru Halifeler" olarak bilinir. Daha sonraki halifeler ise farklı biçimde değerlendirildiler. Her şeyden önce, Muaviye'den sonra halifelik kalıtsal hale geldi. Halifeyi cemaat önderlerinin seçmesi ya da en azından resmen onaylaması düşüncesi muhafaza edildiyse de, bu zamandan itibaren iktidar bir ailenin (ilk olarak da Emevilerin) eline geçmişti.[11]

İmparatorluğun başkenti Şam'a taşındı. Bu kent bir mahkemeyi, bir hükümeti ve bir orduyu yaşatmak için gerekli iktisadi artığı sağlayabilecek bir bölgede yer alıyordu ve Akdeniz'in kıyı şeridini ve doğal bölgelerini buradan denetlemek, Medine'ye kıyasla daha kolaydı. Bu oldukça önemliydi; çünkü halifeliğin hâkimiyet alanı hâlâ genişlemekteydi. Zira Müslümanlar Mağrip'e doğru ilerlediler ve ilk önemli üslerini Kayrevan'da (Tunus) kurdular. Buradan batıya doğru hareket ederek 7. yüzyılın sonunda Fas'ın Atlantik kıyısına ulaştılar ve kısa bir süre sonra Tarık bin Ziyad komutasındaki ordu ile 711'de İspanya'ya geçtiler. Öteki uçta Horasan'ın ötesindeki bölgeler Aras havzasına kadar fethedildi ve Müslümanlar ilk kez Kuzeybatı Hindistan'a kadar dayandılar.[12]

Ancak imparatorluğun büyümesi ve buna bağlı olarak kontrolün zorlaşmasının yanında fetihlerin azalması birlik ruhunu azalttı ve Emevi iktidarına karşı muhalefetin giderek artmasına yol açtı. En önemli muhalefet hareketi, Harici ve Şii muhalefetiydi. Bilindiği gibi Hariciler Sıffın savaşında Ali'nin hakemliği kabul etmesi üzerine onun safını terk edenlerden oluşmaktaydı.

Muaviye (661-680) döneminde yaşlılardan oluşan bir meclis oluşturulmuş ve halife halk arasında herhangi bir korumaya gereksinim duymadan dolaşırken, zamanla bütün bunların yerini, kendi başına karar veren ve büyük bir orduyla korunan ve halktan uzaklaşan halifeler almıştır. Emevi dönemi Muaviye bin Süfyan'ın yaklaşık 20 yıllık iktidar döneminin arkasından oğlu Yezid'in de 683'te ölümü üzerine yerine hem yaşı oldukça küçük, hem de sağlık sorunu olan II. Muaviye'nin halife olmasıyla devam

etti. Fakat II. Muaviye'nin birkaç ay sonra ölümü üzerine halifelik, Süfyani ailesinden Emevi hanedanının bir başka kolu olan Mervanilere geçmiştir. 684'te halife ilan edilen Mervan bin Hakem'in bir yıl sonra ölümü üzerine halifeliği devralan oğlu Abdülmelik bin Mervan (685-705) döneminde Emevilerin içinde bulunduğu zayıflıktan dolayı İran'da iç karışıklıklar başladı. Zira bir taraftan halifelik iddiaları hâlâ ciddi bir tehlike oluştururken, diğer taraftan Irak'ta Harici ve Şii ayaklanmaları devam etmekteydi. Bütün bu iç karışıklıkları zaman zaman aşırı şiddet kullanarak sona erdiren Abdülmelik bin Mervan'ın 20 yıllık halifelik döneminin 705'te ölümüyle sona ermesi üzerine ise yerine kardeşi Velid (705-715); onun yerine ise kardeşi Süleyman (715-717) geçmiştir. Süleyman döneminde İstanbul üçüncü defa[c] kuşatılmıştır. Bu son kuşatmadan da bir sonuç alınamamıştır. Süleyman döneminde içerde kargaşa ve bölünme iyiden iyiye artmıştı. Süleyman'ın ölümü üzerine halife seçilen Ömer bin Abdülaziz (717-720) dönemi daha ziyade içerde bir toparlanma dönemi olarak nitelenebilir. Emevi halifeleri arasında ılımlı kişiliği ile bilinen Abdülaziz gerçekten Emevilerin eleştirildiği çok şeyden özenle kaçındığı halde onun çabaları Emevi hanedanlığına yönelik muhalefetin sona ermesi için yeterli olamadı. II. Yezid, Hişam, II. Velid ve III. Yezid dönemlerinde Emevi hanedanlığına yönelik muhalefet giderek genişlemiştir. Özellikle Horasan'da aslen Türk olan Ebu Müslim komutasındaki ordunun II. Mervan döneminde Emevi ordusunu (749-750) peş peşe mağlup etmesi ise hanedanlığın sonunu getirmiştir. Bu defa iktidar ve halifelik tekrar Kureyş kabilesine geçmekteydi. Ebu-l Abbas'ın halifeliğiyle yeni bir dönem de başlamış oldu.[13]

Emevilerin en parlak dönemi Muaviye, Abdülmelik bin Mervan ve Ömer bin Abdülaziz dönemleridir. Emeviler döneminde her ne kadar sonuç alınamamış olsa da İstanbul üç defa kuşatılmıştı. Bu dönemde Müslümanların egemenliği Horasan'a kadar yayıldı. Orta Asya içlerine ve Hindistan'ın kuzeybatısına düzenlenen seferler sırasında üs olarak kullanılmak üzere Merv ve Sistan'da garnizon kentler kuruldu. Bu arada

---

[c] İstanbul ilk defa 669'da Emevi halifesi Muaviye zamanında Süfyan bin Auf komutasındaki ordu tarafından kuşatılmıştı. İkinci kuşatma yine Muaviye döneminde 674-680'de söz konusu olmuştu. Üçüncü kuşatma ise Süleyman döneminde 716-717'de gerçekleşmiştir. İlk kuşatmada Hz. Peygamber'in sancaktarı ve Medine'ye gelişinde ona evini açan ilk sahabelerden Hz. Ebu Eyyüb el-Ensari de bulunmaktaydı.

Kuzeybatı Afrika'nın fethi de başladı. Özellikle Abdülmelik bin Mervan döneminde Irak, Hicaz ve İran'daki ayaklanmalar bastırıldı; İslâm orduları tarafından Batı'da İspanya'nın büyük bölümü, Hindistan'da Mukran ve Sind ele geçirildi; Orta Asya'da Buhara, Semerkant, Harezm, Fergana ve Taşkent fethedildi. Bu dönemdeki fetihler geleceğin egemen gücü olacak olan Türklerin İslâmiyetle tanışmasında önemli oldu.[14] Ömer bin Abdülaziz dönemi ise hem Emevi ve Kureyş kabilesi arasındaki rekabeti sona erdirmek hem de Haricilerin itiraz ettikleri noktalarda onları ikna etmek için çaba gösterildiği bir dönem olmuştur. Ömer bin Abdülaziz, iç karışıklıklara yol açan sorunları çözmek için çaba göstermiş ve Araplar ile Arap olmayanlar arasında ayırım yapmamaya çalışmıştır. Ancak aynı uygulamanın daha sonra sürdürülememesi Emevi hanedanlığının yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Devlete tepkiler sadece Arap olmayan unsurlardan gelmemiş, uygulamalar aynı zamanda Arapların kendi içinden de çok büyük tepkilere yol açmıştır.

Emeviler Dönemi

Emevi hanedanlığı sonuçta yaklaşık yüzyıl iktidarda kalabilmiştir. Hz. Ali zamanında Mekke'den Kufe'ye (Irak'ın güneyine) taşınan imparatorluk merkezi Muaviye ile birlikte Şam'a taşınmıştır. Batıda İspanya (hatta kalıcı olunamasa da 732'de Fransa'da Poitiers) imparatorluk sınırlarına katılırken, Müslümanların etkisi doğuda Çin sınırlarına kadar uzanmıştı.

Emevi hanedanlığına çeşitli muhalefetler söz konusu olmuştu. İmparatorluk içinde özellikle Arapların ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaları çeşitli ulusların yer aldığı imparatorlukta hoşnutsuzluklara yol açmış; buna rağmen Emevi hanedanlığının uygulamaları özellikle dine saygısızlıklar ve yozlaşmalar Araplar da dahil hemen her kesimin tepkisine neden olmuştur. Nitekim son Emevi Halifesi II. Mervan'ın, Ebu-l Abbas'ın önderliğinde başlayan ayaklanmaya esas olarak Ebu Müslim Komutasındaki Horasan Türklerinin de destek vermesiyle yenilmesi sonucu Emevi hanedanlığı sona ermiş ve halifelik Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın soyuna geçmiştir. Bu sırada Emevi soyundan I. Abdurrahman İspanya'ya geçerek Emevi hanedanlığını ve egemenliğini uzunca bir süre burada devam ettirmesi söz konusu oldu. Böylece yaklaşık 500 yıl sürecek Abbasi hanedanlığı dönemi başlarken, Emevi hanedanlığı da İspanya'da 1492'ye kadar devam edecekti.

Emevi hanedanlığının sona ermesiyle halifelik Peygamberin amcası Abbas'ın torunlarından Ebu-l Abbas Abdullah'a geçerken halifeliğin merkezi de Suriye'den Irak'a taşınmıştı. 762'de Mansur döneminde imparatorluğun başkenti Bağdat oldu. Abbasiler döneminde imparatorluğun sınırları batıda Fas'a, doğuda ise İran, Horasan ve Orta Asya'yı kaplamakta ve Çin'e kadar uzanmaktaydı. İmparatorluk en parlak dönemini Ebu-l Abbas'ın haleflerinden Mansur (754-75), Harun Reşid (786-809) ve Me'mun (813-833) zamanında yaşadı. İmparatorluğun başkenti olan Bağdat, Dicle ve Fırat'ın birbirine yaklaştığı bir noktada kurulmuştu. Abbasi hanedanlığı Emevilerden farklı olarak ülkeyi İslâmi kurallara daha fazla özen göstererek yönetmeye çalışmaktaydı. İmparatorluğun Kuran'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun biçimde yönetildiği iddiasını taşımaktaydılar. Bu doğrultuda din alimleri hukuk sisteminde önceki dönemlerden daha fazla ağırlığa sahip oldular. Ayrıca Abbasiler döneminde ordu ve yönetimde **Türklerin ağırlığı belirgin bir şekilde artmıştı**. Bu dönemde Şiilerin imparatorluğa karşı büyük bir muhalefeti söz konusu olmadı.[15] Halifelik Arapların elinde olsa da devlet tüm Müslümanlara açıktı ve özellikle **İranlılar yönetimde merkezi bir rol oynamaktaydı**. Bununla beraber Abbasi İmparatorluğu döneminde imparatorluk sınırları içinde çeşitli yerel hanedanlar güçlerini artırdılar. Bunla-

rın ortaya çıkışı Abbasilerin en parlak dönemi sayılabilecek olan Harun Reşid döneminde başladı.

Fas'ta İdrisiler ve Tunus'ta Aglebiler (800-909) aynı zamanda ilk önemli kopma olarak da nitelenebilir. Yine bu arada Irak'ın kuzeyi ve Suriye'de Hamdaniler (942-979), Mısır'da önce Tolunoğulları (868-905), sonra İhşidiler (935-969) ve yine önce Tunus'ta (909) arkasından Mısır'da (969) denetimi ele geçiren Fatımiler (909-1171), Mısır ve Suriye'de önce Eyyübiler (1171-1260) sonra Memlükler (1252-1517), İran'da önce Saffariler (863-907) sonra Samaniler (874'ten itibaren ama özellikle 907-1005 arasında), İran'ın batısında (932'den itibaren) ve Irak'ta Büveyhiler (945-1055), İran, Afganistan, Tükmenistan, Hindistan'ın kuzeyi ve Pakistan'da Gazneliler (963-1038), bunların İran'daki varlığına son veren ama İran'ın dışında Irak'ta da egemenliği ele geçiren Selçuklular (1038-1194) ve yine Selçukluların İran'daki varlığına son veren Harzemşahlar (1172-1231) önemli hanedanlıklardı.[1] Hatta 945'te Büveyhilerin Irak'ı denetimleri altına almasıyla siyasi otoritelerini kaybeden Abbasi halifeleri sembolik dini yetkileri olan bir konuma büründüler.[g]

---

[1] Büyük Selçukluların İran'daki varlığına son veren Harzemşahlar bu defa 1230'da Yassıçemen savaşında Anadolu Selçuklularına yenilerek dağıldılar.

[g] Bunlardan Tolunoğulları, İhşidiler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlükler Türk devletleriydi ve Sünniydiler.

Dolayısıyla özellikle 10. yüzyıldan itibaren Abbasi halifeleri siyasal yetkiden yoksun olarak 945'ten itibaren önce Büveyhilerin, 1055'ten sonra ise Selçukluların koruyuculuğunda varlıklarını sürdürdüler. Bu dönemde dinsel açıdan halifeliğe bağlı kalmak koşuluyla bağımsızlık elde eden devlet sayısı 16 civarındaydı. Halife Kaim'in Selçuklu sultanları ile kurduğu iyi ilişki sonucunda Tuğrul Bey, Abbasi halifeleri lehine Büveyhilerin egemenliğine son verdi. Sultanlığı halifece onaylanan Tuğrul Bey, Şii olan Hamdanilerin, Fatımilerin ve Büveyhilerin tersine Sünni olduğu için halifeye büyük saygı gösterdi.[16] Bu dönemde halifeliğin bir atama makamı olarak yüceliği, meşruiyet sağlayıcı, birleştirici ve uzlaştırıcı manevi kişiliği Sünni İslâm dünyasınca kabul edilmişti. Ancak Büyük Selçuklular'ın zayıflamasıyla durum yeniden bozulmaya başladı ve özellikle son üç halife Zahir (1225-1226), Mustansır (1226-1242) ve Mustasım (1242-1258) döneminde Moğol saldırıları nedeniyle halifeliğin durumu iyice tehlikeye girdi. Sonunda Cengiz Han'ın torunu Hülâgu'nun 1258'de Bağdat'ı işgal etmesi ve Halife Mustasım ve yakalanan hanedan üyelerini öldürtmesiyle 508 yıllık Abbasi dönemi kapanmış oluyordu. Ancak bu saldırı sırasında Mısır'a kaçan Halife Zahir'in oğlu Ahmed 1261'de bir başka Türk devleti olan Memlükler tarafından Sultan Baybars'ın koruyuculuğunda halife ilan edilmiştir. Siyasal ve askerî hiçbir yetkisi bulunmayan bu yeni halifelik kurumu, İslâm ülkelerinde tahta çıkan ya da bağımsızlık kazananların sultanlıklarını onaylayan, Sünni camilerinde adına hutbe okunan 17 halifeyle 1517'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihte Osmanlı Sultanı Yavuz Selim (I. Selim), hem Memlukların egemenliğine hem de Mısır Abbasi halifeliğine son verdi. Kutsal emanetleri İstanbul'a taşıyan Yavuz'la beraber Osmanlı sultanları aynı zamanda halife olarak da anılmışlar ve Sünni dünyasında da kabul görmüşlerdir.[17]

Abbasilerin beş yüzyıl ayakta kalmasında çeşitli faktörler rol oynamıştı. Hz. Ömer ve Osman'ın öldürülmeleri Emevi halifelerinin halktan uzak durmalarına neden olurken, bu tutum onların bir süre sonra tamamen halktan kopmalarına ve otoriter bir yönetim anlayışına kaymalarına yol açmış, hatta bazıları sefahat içinde bir hayat geçirmekle suçlanmıştı. Oysa Abbasilerde halife ancak eşitler arasında birinciydi ve halktan birisi olarak Hz. Peygamber'i örnek alarak mütevazı bir yaşam sürerdi. Ayrıca

Abbasiler, Emevilerden farklı olarak İslâmın evrenselliğine uygun olarak herhangi bir ulusun diğerlerine daha üstün olduğu anlayışına dayanmamaktaydı. Emevilerin birçok kargaşa ve huzursuzluğa yol açmış olan Arapların daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olması düşüncesi ve uygulaması da Abbasiler döneminde terk edilmişti.[18] Yine bununla bağlantılı olarak birinci kuşak Müslümanların ama özellikle ikinci kuşak Müslümanlar arasında yaşanan çok kanlı çarpışmaların çoğu halifelik iddialarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte Emevi uygulamalarının doğurduğu rahatsızlığa tepki olarak ortaya çıkan ayaklanmalar yüzünden yaşanan iç savaşlara karşılık, Abbasiler döneminde beş yüzyılı aşkın süre içinde bir-iki istisna dışında Müslümanlar arasında kanlı iç savaşlar yaşanmamıştır. Ayrıca **özellikle 11. yüzyıldan itibaren Türklerin koruyucu siyasetleri de zaten zayıflamış Abbasi halifeliğinin uzun süreli olmasında önemli rol oynamıştır. Bizans sınırına Türklerin yerleştirilmesi, Horasan ve Samarra'daki garnizonlarda askerlerin bütünüyle Türk olması, halifeliğin sürekliliğini sağlayan etkenler arasında yer almıştır.**

Bunların yanında yine de zaman zaman belirli bölgelerde muhalif bir İslâm tarzı adına karşıt ve ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmadığı söylenemez. Bunların bazıları **Haricilik** ya da en azından onun kollarından biri olan İbadilik adını taşıyan hareketlerdi. Cemaatin başkanlığı, yani imam olma görevinin en değerli kişi tarafından yerine getirilmesi, bu kişinin ehliyetsiz olduğunu göstermesi halinde görevinden alınması gerektiğine inanılmaktaydı. Nitekim bir İbadi imamlığı Abbasiler tarafından baskı altına alınmasına rağmen Umman'da varlığını sürdürdü.[19]

Öte yandan Irak'ın içindeki ve çevresindeki Şii çoğunluk Abbasi yönetimini kabul etti ya da en azından ona açıkça muhalefet etmedi. Bunlardan **Zeydiler** ki bunlar Şiiler içinde Sünnilere en yakın olan kesimi temsil ettikleri için Sünnî dünyasıyla çok ciddi bir çatışma içine girmemişlerdir.[h] Abbasileri daha doğrudan hedef alan bir meydan okuma, Şiiliğin bir başka kolu olan **İsmaililer**le bağlantılı olan hareketlerden geldi.

---

[h] Bilindiği gibi Ortadoğu'nun bir çok ülkesinde dağınık şekilde bulunmalarına karşılık özellikle 1962'de İmamlığın yıkılmasına kadar Kuzey Yemen'de hakim mezhebi temsil etmekteydiler.

Abbasi İmparatorluğu ile aynı dönemde yaşayan hanedanlıklardan söz ederken Batı'da 711'den beri İspanya'nın **Endülüs** adı verilen bölgesinde egemenliklerini 15. yüzyıla kadar sürdüren Endülüs Emevi devletini de belirtmekte yarar var. Başkent **Kurtuba (Cordoba)** beslenme ve endüstri için gerekli malların taşındığı bir suyolu olan Vâdilkebir (Guadalquivir) ırmağı üzerinde yer almaktaydı. Kurtuba aynı zamanda yolların birleştiği bir yer ve çeşitli bölgeler arasında ticaretin yapıldığı bir pazardı. Endülüs Emevileri de tıpkı Abbasiler gibi onuncu yüzyıla kadar merkezi bir yönetim oluşturdularsa da bu tarihten sonra devlet yerel otoriteler anlamına gelen çok sayıda krallığa bölünerek zayıfladı.[20]

Bu dönemde Abbasilerin doğu bölgesini yukarıda üzerinde durulduğu gibi, Sünni İslâmı benimsemiş bir Türk hanedanı olan Selçuklular yönetmekteydi. Bunlar, Abbasilerin süzeranlığı altında 1055 yılında güçlü hükümdarlar olarak kendilerini Bağdat'a kabul ettirmişlerdi. İran ve Irak ile Suriye'nin büyük bir bölümünü etkileri altına almışlar ve 1071'den itibaren Bizans İmparatorluğu'nun elindeki Anadolu topraklarını fethetmişlerdi. Bütün bunlara karşılık halifelik iddiasında bulunmayan Büyük Selçuklu İmparatorluğu 1157'den itibaren dağılmış; Anadolu'da varlığını sürdüren Anadolu Selçuklu Devleti ise 1243'ten itibaren Moğollar karşısında bütünlüğünü koruyamamış; yerine çok sayıda Türk beylikleri kurulmuştur. Nitekim bunlardan biri olan Osmanlı Beyliği 1299'da başlayan bir süreçle diğer Türk beyliklerini de egemenliği altına alarak büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.

Diğer taraftan, Aglebilerin egemenliğine son vererek 909 yılında Tunus'ta halifeliğini ilan eden Ubeydullah'ın 969'da Mısır'ı denetimi altına almasıyla başlayan Fatımilerin egemenliği 1171 yılına kadar devam etti; ancak bu tarihte Selâhaddin Eyyübi tarafından Fatimilerin egemenliğine son verildi. Şiilerin İsmaili dalına mensup olan Fatımilere karşılık Sünni olan Eyyübi, Filistin'i ve Suriye kıyılarını işgal eden Hıristiyanları yenerek bu bölgeyi denetim altına aldı. Eyyübi hanedanlığı Mısır'ı 1252'ye, Suriye'yi 1260'a ve Batı Arabistan'ı 1229'a kadar yönetti.

Diğer taraftan Türklerin bölgeye ilk gelişleri Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir. Esas olarak İran'ı egemenlikleri altına alan Selçuklular'ın bu sırada Irak'ta Şii Büveyhilerin idaresini kaldırmak isteyen Abbasi

halifesinin daveti üzerine 1055'te Irak'a gelerek Bağdat'ta idarî ve askerî otoritelerini kurmuşlardır. Halife Kaim Biemrillah'ın elinden taç giyen Tuğrul Bey'in şahsında Selçuklular, halifenin vekili ve İslâm'ın savunucusu olarak bölgede büyük bir imparatorluk haline gelmişlerdir. Selçuklular döneminde diğer Türk boylarının da göç etmesiyle İran ve Orta Asya bölgesi bu devletin egemenliği altına girmiş, 1071'de Malazgirt'te Bizans İmparatorluğu'nu yenmeleri üzerine daha batıya hareket ederek Anadolu topraklarını Hıristiyan toprakları olmaktan çıkarmışlar ve bu bölgeyi Türk ve Müslümanların yerleşimine açmışlardır. Ancak, Selçuklu iktidarı uzun süreli olamamış; 1157'den itibaren imparatorluk parçalanmış ve yerine bağımsız beylikler kurulmuştur. Ancak Selçuklular dönemi Sünni İslâm'ın gelişmesi açısından önemli bir dönem olmuş; Selçuklular her bakımdan İslâm kültürünü özümseyerek onu geliştirmişlerdir. Bu dönemde sanatta, mimarîde, edebiyatta ve teknikte ciddi ilerlemeler yaşanmış, âlimler bu dönemde çok saygı görmüşler; hatta âlim yetiştiren ilk medreseler (Nizam-ül Mülk tarafından kurulan Nizamiye medreseleri) bunların zamanında açılmıştır. İslâm'ın yayılmasını temel misyonları ve kendilerini İslâm'ın hizmetçisi olarak gören Selçuklular'ın yerini bu anlamda ancak Osmanlılar alabilmişlerdir.

13. yüzyılda Suriye'den Hindistan'a kadar tüm İslâm dünyası doğudan gelen Moğol tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit ve saldırılar ne Arapların bir dini yaymak için yedinci yüzyıldaki savaşlarına ne de Selçukluların onbirinci ve onikinci yüzyıldaki yayılmalarına benzemekteydi. Moğolların sanki tek hedefi yıkmak ve dağıtmaktı. Irak ve İran'da neredeyse taş taş üstünde bırakmamışlardı. Moğol hükümdarı Cengiz Han tüm Kuzey Çin'i işgal etmiş, 1220'lerde de Buhara, Semerkant ve Kuzey İran'ı egemenliği altına almıştı. 1256'da diğer bir Moğol dalgası Cengiz Han'ın oğlu Hülâgu tarafından batıya doğru Mısır'a kadar İslâm topraklarını ele geçirmek için başlatılmıştı. Doğu Asya'dan gelen bu gayrimüslim Moğol hanedanının, İç Asya steplerinden Moğol ve Türk aşiretlerinin oluşturdukları bir orduyla Müslüman dünyaya yaptığı bu akınlar sonucunda, İran ve Irak'ı fethettikten sonra Moğollar, 1258'de Bağdat'taki Abbasi halifeliğine son verdiler. Abbasi halifesini de öldüren Moğollar yaklaşık 500 yıllık İslâm geleneğini yansıtan ne kadar sembol varsa yıktılar. Moğolların Bağdat'ı bu şekilde yerle bir etmeleri şehrin o güne kadar İslâm dünyasında bir ticaret ve sanat merkezî olarak oyna-

dığı merkezi rolü de sona erdirdi. Her ne kadar sembolik olarak halifenin burada oturması geleneği bundan sonra da devam ettirilmeye çalışıldıysa da Bağdat'ın imparatorluk başkenti olma konumu kaybolmuş ve sıradan bir şehir görüntüsü kazanmaya başlamıştır.

Moğolların bir kolu yaklaşık yüzyıl kadar (1256-1336) İran ve Irak'ta saltanat sürdüler ve bu esnada Müslüman oldular. Moğollar batıya doğru da ilerlemeye çalıştılarsa da Eyyübiler tarafından ülkeye getirilmiş olan (Türk kökenli) kölelerin oluşturduğu bir Mısır ordusu tarafından Suriye'de durduruldular. Hülâgu'nun ordusunu 1260'da durduran bu ordunun önderleri Eyyübileri tahttan indirerek Kafkasya ile Orta Asya'dan gelen ve Mısır'ı iki yüz yıldan fazla bir süre (1252-1517) yönetecek bir iktidar oluşturdular. Eyyübilerden iktidarı devralan Memlükler, Suriye'yi de 1260'dan itibaren yönetmeye ve Batı Arabistan'daki kutsal yerleri denetim altına almaya başladılar. Memlukların egemenliği onaltıncı yüzyılın ilk döneminde Osmanlılara yenilmeleriyle sona erdi. Biraz ilerde tekrar değinileceği üzere 13. yüzyıl sona ererken kurulan bu imparatorluk İspanya kıyıları ve Fas'a kadar bütün Mağribi denetimleri altına aldı. Diğer taraftan 16. yüzyılın başından itibaren Doğu'da bir imparatorluk kuran Safeviler İran'ı iki yüz yıldan fazla bir süre (1501-1732) egemenlikleri altında tuttular. Yine aynı dönemde Moğol hükümdarlık ailesinden ve Timur'un soyundan gelen bir Türk hanedanı Güney Hindistan'da, başkenti Delhi olan bir imparatorluk kurdu (1526-1858). Aslında kendisi de Türk olan Timur'un ordusu ise 1381'den itibaren Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamış, 1402'de Osmanlı hükümdarı Yıldırım Beyazıt'ı yenerek Doğu Anadolu topraklarını denetimi altına almıştı. Ancak Timur'un 1405'te ölümünden sonra imparatorluk bölünmüş ve Anadolu ve İran'daki topraklarda otonom beylikler kurulmuştur. Fatih zamanında bu toprakların büyük bir kısmı Osmanlı sınırlarına katılmış olmakla beraber bunların tamamı Yavuz zamanında imparatorluk sınırlarına dahil edilmiştir.

II. OSMANLI ORTA DOĞU'SU VE SON DÖNEMDE MEYDAN OKUMALAR

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ORTA DOĞU

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 yılında yapılan Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilmesinden bir süre sonra 1308'de yıkılmasının arkasından yerine kurulan bağımsız beylikler arasından Osmanlı Beyliği'nin diğer beylikleri de denetimi altına alarak genişlemesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonrasında kurulan bağımsız beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği aslında Oğuzların Kayı boyundan olup önce Doğu Anadolu'da Ahlat dolaylarına yerleşmişlerdi. Moğol saldırıları üzerine Ankara dolaylarındaki Karacadağ bölgesine, arkasından da bir grup Ertuğrul Bey idaresinde batıya ilerleyerek Söğüt ve Domaniç dolaylarına yerleşmişler ve burada Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği kurmuşlardı. 1281 yılında Ertuğrul Bey'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Osman Bey 1299'da bağımsızlığını ilan ederek Söğüt'ü başkent yapmıştır. Osman Bey'in oğlu Orhan Bey tarafından 1326'da Bursa'nın alınmasıyla başkent buraya

taşınmıştır. Orhan Bey zamanında Osmanlılar bir devlet teşkilatı kurulması konusunda önemli ilerlemeler sağlamış ve ilk divan ve ilk düzenli ordu bu dönemde oluşturulmuştur. I. Murat zamanında ise ilk yeniçeri ocağının kurulmasının yanında önce Ankara arkasından da Edirne'nin alınmasıyla (1361) Edirne ikinci başkent olmuştur. Haçlı ordusunun 1389'da Kosova'da yenilmesi Osmanlıların Balkanlardaki ilerlemesini hızlandırmıştır. Yıldırım Beyazıt zamanında 1396'da Haçlılar Niğbolu'da yenilmesine rağmen 1402'de Moğol hükümdarı ile yapılan Ankara Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından bir fetret dönemi başlamışsa da bu ara dönem 1413'te Çelebi Mehmet'le birlikte sona ermiş, II. Murat (1421-1451)'dan sonra yerine geçen oğlu Fatih Sultan Mehmet zamanında ise devlet yeni başkent İstanbul'da bir dünya imparatoru (cihanşümul) olma sürecine girmiştir.

İstanbul'un 1453'te alınarak başkent yapılması ve Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun yıkılmasının yanı sıra, 1473'te Akkoyunlu Devleti yenilerek bu devlete de son verilmiş, Ege'deki Enez, Gökçeada, Semadirek, Limni, Taşoz ve Midilli Osmanlı topraklarına katılmış, Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmış, Arnavutluk, Sırbistan, Mora, Bosna, Hersek, Eflak ve Boğdan beyliklerine son verilmiş ve böylece Osmanlı Devleti bir imparatorluk haline gelmiştir.

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında bir tehlike haline gelen Safevi Devleti'nin ve Şah İsmail'in özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik girişimleri ve Şiiliğin Osmanlı topraklarında yayılması 1514'te bu devletin Çaldıran'da yenilgiye uğratılmasıyla büyük ölçüde önlenmiştir.

Yavuz Sultan Selim zamanının diğer önemli olayı, Orta Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin başlaması anlamına gelen

1516'da Mercidabık Savaşı'yla Memluk ordusunun yenilerek Suriye ve Filistin'in, 1517'deki Ridaniye Savaşı'nın arkasından da Mısır, Mekke ve Medine'nin Osmanlıların denetimine girmesidir. Memluk Devleti'nin yıkılarak bu devletin bölgedeki egemenliğine son verilmesi aslında Portekiz'in Orta Doğu'yu baskı altına almasıyla da ilgiliydi.[1] Bu gelişme sonrasında Abbasi halifeliğinden halifeliğin Osmanlılara geçmesine Arap kaynaklarında yer verilmez. Bu makamın Osmanlılar tarafından siyasal bir güç olarak kullanılması ise 19. yüzyıla doğru söz konusu olmuştur.

Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde 1520'de Cezayir'in, 1521'de Belgrat'ın, 1541'de Macaristan'ın, 1534'de Tebriz, Azerbaycan ve Bağdat'ın, 1551'de Libya'nın, Kanuni'den sonra oğlu II. Selim zamanında ise 1571'de Kıbrıs'ın, Fas'ın ve Tunus'un alınmasıyla Akdeniz bir Türk denizi haline gelmiş ve İmparatorluk en geniş sınırlarına ulaşmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İmparatorluk yaklaşık 50 milyon insanın yaşadığı yirmi ulus üzerinde egemenlik kurmuş bulunmaktaydı. Ancak İmparatorluk 1570'lerin sonlarından itibaren önce duraklama arkasından da gerileme dönemine girmiştir.

Özetlemek gerekirse, Fatih'in Bizans İmparatorluğu'na son vermesiyle başlayan genişleme sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu Kuzey'de Kırım'a, doğuda Bağdat ve Basra'ya, güneyde Arabistan kıyılarına ve Basra Körfezi'ne, batıda Mısır'a, Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya kadar uzanmıştır. 16. yüzyıldaki doruk noktasında Osmanlı İmparatorluğu Orta Doğu'nun çoğunu, Kuzey Afrika'yı, Yunanistan, eski Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya (Eflak), Moldavya (Boğdan ve Besarabya) ve Bulgaristan'ı ve Macaristan'ın büyük bir kısmını kapsamaktaydı. Sınırları Basra Körfezi'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanıyordu; orduları ancak Viyana kapılarında durdurulabilmişti. Nüfusu İngiltere nüfusunun ancak dört milyon olduğu bir sırada elli milyon olarak hesaplanıyordu ve egemenliğinde yirmi ayrı milliyete mensup insan yaşıyordu.[21]

İdari yapıya gelince, Osmanlılarda padişahtan sonra en geniş yetkiye sahip olan kişi Vezir-i Azam yani sadrazamdı (günümüzdeki karşılığı baş-

---

[1] Hint limanlarını ele geçiren Portekiz, Arap tüccar gemilerini yakarak onları Hint Denizi'nden çıkarmıştı. Ayrıca Portekiz'in Kızıl Deniz'e girerek Memluk donanmasını yakması, kutsal yerleri tahrip etmekle tehdit etmesi Arap dünyasını çaresiz bırakmıştı.

bakan) ve onun altında diğer vezirler bulunmaktaydı. Osmanlılarda devlet işlerinin görüşüldüğü ve bir anlamda bakanlar kurulu anlamına gelen Divan'ın üyeleri, Vezir-i Azam, Kazaskerler, Defterdarlar ve Nişancı. Bunların dışında Şeyhülislam ve Kaptan-ı Derya da Divana ara sıra katılan diğer devlet görevlileriydi. Kazaskerler (Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri olarak) devletin adalet mekanizmasının düzgün işletilmesinden, Defterdarlar (Anadolu ve Rumeli Defterdarları) devletin bütçesinin hazırlanmasından ve mali işlerinden sorumluydu. Nişancı ise yasaları çok iyi bilen biri olarak divanda yasalarla ilgili açıklamalarda bulunmakta ve padişahın tuğrasını taşımaktaydı. Divana ara sıra katılan Şeyhülislam divanda alınan kararların İslâm dinine uygunluğu konusunda fetva vermekte, Kaptan-ı Derya'nın ise bir anlamda deniz kuvvetleri komutanı olarak görüşleri alınmaktaydı. Osmanlı toprakları başlangıçta iki yönetim birimine ayrılmıştı ve bunların başında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri bulunmaktaydı. Bunların her biri ayrıca sancaklara bölünmüştü. Bunların dışında içişlerinde serbest dışişlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletler vardı.

Osmanlı toprak yapısına gelince, bunlar "dirlik" ve "vakıf" olmak üzere iki grupta ele alınmaktaydı. Dirlik sahipleri elde ettikleri gelirlerin bir kısmını geçimleri için ayırır, geri kalanıyla eyalet askerlerini beslerlerdi. Dirlikler kendi içinde has, zeamet ve tımar[1] olmak üzere alt kategorilere ayrılmaktaydı.[22] Vakıf arazilerini işleyen halk ise yıllık vergisini medrese, hastane, cami, kervansaray gibi tesisleri finanse eden Vakıf mütevellilerine verirlerdi. Halktan alınan vergiler temelde ikiye ayrılmakta, bunlardan Müslümanlardan alınan vergiye öşür, gayrimüslimlerden alınana ise haraç denmekteydi.

---

[1] Tımar, çıplak mülkiyeti devlete ait olmak üzere, idaresi bir Sipahiye (süvariye) verilen ve kendisi öldüğünde mirasçılarına bu hakkın geçtiği bir toprak parçasıydı. Tasarruf sahibi, ikna edici bir gerekçe olmadan üç yıl üst üste ekilmeyen bir arazi üzerindeki hakkını kaybeder ve tımar bir başkasına verilirdi. Bütün ekilebilir toprakların nerdeyse yarısı demek olan ve asıl amacı savaş zamanında Sultan'a asker ve malzeme temin etmek olan bu toprak sisteminin bir diğer amacı da kentli nüfusa ve loncalara ürünlerin sabit fiyattan verilmesini sağlamaktı. Ancak tımar sistemi 17. yüzyılın başlarında, büyük ölçüde sipahinin ortadan kalkmasıyla sona erdi. (Karpat, ss. 88-90)

OSMANLI SULTANLARI

1.	I. Osman Gâzi	27 yıl	1299-1326
2.	Orhan Gâzi	33 yıl	1326-1359
3.	I. Murâd.	30 yıl	1359-1389
4.	I. Bâyezîd (Yıldırım)	13 yıl	1389-1403
5.	Çelebi Mehmed	8 yıl	1413-1421
6.	II. Murad	30 yıl	1421-1451
7.	Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed)	30 yıl	1451-1481
8.	II. Bâyezîd	31 yıl	1481-1512
9.	I. Selim (Yavuz)	8 yıl	1512-1520
10.	I. Süleyman (Kânuni)	46 yıl	1520-1566
11.	II. Selim	8 yıl	1566-1574
12.	III. Murâd	21 yıl	1574-1595
13.	III. Mehmed	8 yıl	1595-1603
14.	I. Ahmed	14 yıl	1603-1617
15.	I. Mustafa	5 yıl	1617-1623
16.	II. Osman	5 yıl	1617-1622
17.	IV. Murâd	17 yıl	1623-1640
18.	İbrahim	8 yıl	1640-1648
19.	IV. Mehmed	39 yıl	1648-1687
20.	II. Süleyman	4 yıl	1687-1691
21.	II. Ahmed	4 yıl	1691-1695
22.	II. Mustafa	8 yıl	1695-1703
23.	III. Ahmed	27 yıl	1703-1730
24.	I. Mahmud	24 yıl	1730-1754
25.	III. Osman	3 yıl	1754-1757
26.	III. Mustafa	17 yıl	1757-1774
27.	I. Abdulhamid	15 yıl	1774-1789
28.	III. Selim	18 yıl	1789-1807
29.	IV. Mustafa	1 yıl	1807-1808
30.	II. Mahmud	31 yıl	1808-1839
31.	Abdulmecid	21 yıl	1839-1861
32.	Abdülaziz	15 yıl	1861-1876
33.	V. Murad	93 gün	1876-1876
34.	II. Abdulhamid	33 yıl	1876-1909
35.	Mehmed Reşat (V. Mehmed)	9 yıl	1909-1918
36.	Vahideddin	4 yıl	1918-1922

Osmanlı ordusunda biri yeniçeri ya da kapıkulu diğeri eyalet askerleri olmak üzere iki tip asker bulunmaktaydı. Bunlardan yeniçeri askerleri, savaşlarda esir alınan gençlerle, Hıristiyan ailelerden alınan (devşirme) çocukların ön bir eğitimden geçirilmesiyle oluşur ve kendilerine üç ayda bir maaş (ulûfe) verilirdi. Kendilerine bırakılan toprağın yönetimi karşılığında belli bir askeri yetiştiren eyalet yöneticilerinin sağladığı askerler (tımarlı sipahileri) ise maaş almazlar ve dolayısıyla devlete yük olmazlardı.

Osmanlı mali yapısındaki bozulma, Avrupa'da feodalitenin çözülmesi ile yerlerine merkezi devletlerin kurulması, Rönesans'ın etkisiyle bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ekonomik sonuçlarının bu ülkeleri zenginleştirmesi, Avrupa'daki genişlemenin durması ile devletin dış mali kaynağının ortadan kalkması, 1535'te Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar bağlamında sağlanan ticari ayrıcalıkların zamanla diğer tüm Avrupa ülkelerine de tanınması, imparatorluk topraklarının aşırı genişlemesine karşılık merkezî yönetimin bunları yönetecek teknik imkânlara sahip olmaması gibi nedenlere devleti idare edenlerin gösterdikleri yönetme eksiklikleri de eklenince, Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın son çeyreğinden (1579) itibaren önce duraklama, 17. yüzyılın sonundan (1699) itibaren gerileme ve 19. yüzyılın başından itibaren de yıkılma ve dağılma dönemine girmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemlerinde büyük bir sorun oluşturmayan ve bir mozaik görüntüsü veren farklı ulusların oluşturduğu heterojen yapısı, imparatorluk duraklama ve gerileme dönemine girdiğinde süreci hızlandıran bir başka olumsuz faktör olarak devreye girmiş ve imparatorluğun bunlar üzerindeki denetimini kaybetmesiyle de çöküşü hızlandıran unsurlar arasında yerini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile beraber toprak kaybetmeye başlamıştır. Söz konusu Antlaşmayla Macaristan, Erdel (Transilvanya) ve Hırvatistan'ın bir bölümü Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya kıyıları ise Venediklilere bırakılmıştır. 1774'te Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ise Ruslar Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını elde ediyorlar, Rus ticaret gemilerinin boğazlardan Akdeniz'e geçmesi söz konusu oluyor ve Kırım Hanlığı'na

bağımsızlık veriliyordu. Antlaşmayla Eflak, Boğdan ve Besarabya (bu topraklar daha sonra Romanya ve Moldavya adını alacak) Osmanlılara geri verilmekle beraber Rusya bu antlaşmayla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların koruyuculuğunu elde ediyordu. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması esnasında yapılan 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile de Ruslar Osmanlılara yardım yapma amacıyla boğazlardan savaş gemisi geçirme hakkını örtülü de olsa elde ediyorlar; fakat Rusların bu antlaşmadan sağladığı asıl kazanç bir savaşa girmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazları Rusya yararına yabancı savaş gemilerine kapatmasının öngörülmüş olmasıydı. Buna karşılık 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle boğazların barış zamanında yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi tekrar teyid edilirken, boğazların Osmanlıların yönetiminde kalması söz konusu oluyordu. Böylece Rusya'nın Babıâli'den sağladığı tek taraflı imtiyaz da sona ermekteydi.

1814'te Yunanlıların bağımsızlığı için mücadele vermek amacıyla kurulan Filiki Eterya ve lideri Aleksandır İpsilanti'nin önderliğinde 1821'de Yunan kara parçasında ve Mora'daki ayaklanma bastırılırken her iki taraftan da çok sayıda insanın hayatını kaybettiği kanlı çarpışmaların olması ve Rumların Avrupa'dan önemli ölçüde destek alması, çatışmanın İstanbul'a da yansımasına ve Rum Ortodoks Patriği V. Grigorios'un II. Mahmut tarafından idam ettirilmesine yol açmıştı.

Ayaklanma bastırılmış olmasına rağmen Avrupa ülkelerinin Rumlara verdikleri destek devam etmiştir. Zira, 1815 Viyana Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda Avrupa'daki (İtalya, Fransa, İspanya ve Polonya'daki ayaklanmaları) tüm bağımsızlık girişimlerini sert biçimde bastıran Avrupalı güçler burada farklı davranarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişilen bir bağımsızlık hareketine inanılmaz bir destek sağlamışlar ve ayaklanmanın Osmanlılar tarafından bastırılmış olmasına rağmen Rusya ve İngiltere, her ikisi de diğerinin tek başına Yunanlıları kullanarak bölgede egemenlik kurmasından kaygı duyduğu için, bir anlamda "Doğu Sorunu" dolayısıyla 20 Ekim 1827'de Fransa'yı da yanlarına alarak oluşturdukları 19. yüzyılın en büyük haçlı ordusuyla yüzyılın en büyük deniz savaşında Navarin'de içinde Mısır donanmasının da yer aldığı Osmanlı donanmasını neredeyse tamamen yok etmişlerdir. Bu olay

aslında sonradan Avrupa'daki dengeleri kısmen de olsa sarmıştır. Metternich bu olayı, Viyana sisteminin bitişi olarak yorumlarken, Doğu Akdeniz'de olası Rus yayılmasına karşı denge oluşturacak bir büyük gücün ortadan kaldırılmış olması İngiltere'yi karıştırmıştı. Osmanlı yönetimi tüm bu gelişmelerden Rusya'yı sorumlu tutmaktaydı.

Nitekim, Osmanlı hükümdarı II. Mahmut'un Yunanistan'dan çekilmek istememesi üzerine 1828'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, özellikle savaşa Avrupalı güçlerin müdahale etme olasılığı Rusya'nın savaşı durdurmasına yol açmıştır. İki devlet arasında imzalanan 1829 Eylülündeki Edirne Antlaşması'yla Yunanistan'a (İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan 1829 Martındaki Londra Protokolü'ne uygun olarak) bağımsızlık verilmekteydi. Ayrıca Sırbistan ve Eflak-Boğdan'a özerklik verilerek, Rus ticaret gemilerine Karadeniz'de serbest ticaret yapma ve Türk limanlarından yararlanma olanağı tanınıyordu. Yine de bu gelişmeler Rusya'nın tek başına hem Balkanlarda hem de Kafkas cephesinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açık bir üstünlük sağlamasını istemeyen Avusturya ve İngiltere'yi rahatsız etmişti. Nitekim İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan 1830 ve 1832 Londra antlaşmalarıyla Yunanistan, bu devletlerin koruması altında bağımsız bir krallık haline gelirken, sorun Avrupa'nın "büyük devletleri" arasında Doğu Sorunu'na uygun olarak, güç dengesini bozmayacak şekilde çözümleniyordu.[23] Ancak bu gelişme II. Mahmut'a Avrupa diplomasisinin kırılgan özelliklerinden faydalanabileceğini göstermişti ve bu daha sonraki süreçte Osmanlı yönetiminin Avrupalı güçlere karşı izlediği diplomasinin ana ekseni haline gelecektir.

Öte yandan Mora ve Yunanistan'daki ayaklanmanın bastırılması sırasında Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verileceği belirtilerek desteği sağlanan Mısır Valisi Mehmet Ali'nin 1830'da ayaklanması üzerine Osmanlı Devleti bir valisinin karşısında oldukça zor duruma düşmüş, Osmanlı ordusunu Konya'da yenen Mehmet Ali Paşa ile yapılan 1833 Mayısındaki Kütahya Antlaşması'yla Mısır ve Suriye valiliğinin yanı sıra oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliği ve Adana'nın vergi toplama hakkı verilmiştir. II. Mahmut'un bir vali karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun düştüğü bu durumu telafi etmek istemesi, gönderdiği Osmanlı ordusunun 1839'da Nizip yakınlarında tekrar yenilmesiyle (Nizip savaşı sırasında

II. Mahmut ölmüş, yerine oğlu Abdulmecid geçmiştir) sonuçlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, 1830'daki ayaklanmanın doğurduğu tehlikenin ortadan kaldırılması için Ruslara 1833 Temmuzunda Hünkâr İskelesi Antlaşması ile bazı ayrıcalıklar sağlanmış olmasını da dikkate alan İngiltere'nin girişimleriyle gerçekleşen Londra Konferansı (1840) süreci sonunda 1841'e gelindiğinde Mehmet Ali Paşa, Suriye, Akka ve Hicaz başta olmak üzere Sudan dışındaki işgal ettiği yerlerden çekilirken, Mısır valiliği babadan oğula geçecek şekilde Mehmet Ali'nin soyuna bırakılmakta, 1841 Temmuzunda yapılan Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle de boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi benimsenirken, Ruslar Hünkâr İskelesi'yle ele geçirdikleri ayrıcalıkları kaybetmekteydi.

Bu sorunların etkisiyle iyice Batı'nın etkisi altına giren Osmanlı İmparatorluğu, II. Mahmut'un 1839'da ölümü üzerine yerine geçen Padişah Abdulmecid'in işbaşına gelişinden dört ay sonra, Mehmet Ali sorununu görüşmek için İngiltere öncülüğünde bir konferans düzenlenmesi hazırlığı sürdüğü bir sırada, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan edilerek, özellikle Osmanlı topraklarındaki azınlıklara önemli ayrıcalıklar anlamına gelen ve daha sonraki aşamada Batılı güçleri Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale etmelerinin yolunu açacak bir ödün veriliyordu. Siyasi tarihimize bir yenilikçi ve Batılılaşma hareketi olarak geçecek olan ve bu konuda söz konusu sürece ne ölçüde bir katkı sağladığı belli olmayan Tanzimat Fermanı'nın asıl etkisi devletin parçalanma sürecini hızlandırmasıyla ortaya çıkacaktır.

Ruslarla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kırım Savaşı (1853-1856) sonunda Avrupa devletlerinin de katıldığı 1856'daki Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin bir Avrupalı devlet sayılması ve toprak bütünlüğünün bu devletler tarafından garanti edilmesi söz konusu olurken, Karadeniz'in tarafsız hale getirilerek hem savaş hem de ticaret gemilerine açık hale gelmesi, boğazların ise savaş gemilerine daha önce olduğu gibi kapalı tutulması kararlaştırılıyordu. Batılı güçler İmparatorluğu Kırım Savaşı'nda desteklemenin bir karşılığı olarak da 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanıyla azınlıklara sağlanan ayrıcalıkların kapsamının genişletilmesini sağlamışlardır. Osmanlı'nın zayıflamasıyla artan

dış müdahale, 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar Birinci Meşrutiyet'in ilanında artan batılılaşma çabalarının da etkisi olmuşsa da burada dış etkiler daha fazla öne çıkmıştır. Bununla beraber, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların İstanbul yakınlarına kadar gelmesiyle imzalanan Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verilmekte, bir Bulgaristan prensliği kurulmakta, Kars, Ardahan ve Batum Ruslara, Bosna ve Hersek ise Avusturya'ya bırakılmaktaydı. Ağır koşullar içeren bu antlaşmanın kısmen hafifletilmesi aynı yıl toplanan Berlin Konferansı'nda mümkün olduysa da İngilizler bu desteğin karşılığı olarak 1878'de Kıbrıs'ın idaresini ele geçirmişlerdir. Bu, bir anlamda Avrupa siyasi gelişmelerinin de etkisiyle İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında ciddi bir değişikliği ifade etmekteydi. İngiltere, Kırım Savaşı öncesinde başlayan, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu ile dengelemeye dönük politikasını terk etmiştir. Hint Okyanusu'na giden yolda bölgenin güvenliğini Rusya'ya karşı savunması nedeniyle o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına dönük bir politika izleyen İngiltere, özellikle 1877-78 Rus Savaşı'yla bu devletin söz konusu amacı gerçekleştirmede yetersiz kaldığının ortaya çıkmasıyla en büyük rakibi olan Rusya'nın Orta Doğu ve Balkanlar üzerinde oluşturduğu tehdidi önlemekte yetersiz kalmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını doğrudan veya dolaylı olarak denetimine almıştır. İngiliz çıkarlarını ve Hint yolunun güvenliğini bu şekilde sağlamaya dönük olarak da önce Kıbrıs (1878) arkasından da Mısır (1882) işgal edilmiştir. Bu arada 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa'nın da 1881'de Tunus'u işgal etmesiyle Kuzey Afrika'daki Türk egemenliği ciddi ölçüde zayıflamış; ancak, bir süre daha devam edecek bu etki 1911'de İtalya'nın Libya'yı (Trablusgarp ve Bingazi) işgal etmesiyle I. Dünya Savaşı öncesinde, özellikle Kuzey Afrika açısından büyük ölçüde sona ermiş olacaktır.

19. yüzyılda Osmanlı sultanları kapsamlı reform programları uygulamaya çalıştılar. Yönetimin gündeminde hükümetin merkezîleşmesi, sadrazamın kontrolünde bir yürütme gücünün kurulması, vergilendirmenin ve askere almanın modernleştirilmesi, anayasal güvencelerin sağ-

lanması, teknik, meslekî ve diğer eğitimleri sağlayan okulların açılması gibi hedefleri vardı, fakat bu hedeflerin çok azı gerçekleştirilebildi.

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerde Fransız Devrimi'nin izlerini görmek mümkün. Avrupa'da başlayan reform çabalarını yakalamaya çalışan Türk padişahları içeride bazı reformlar yapma gereği duymuşlar ve bu yönde tam bir başarı sağlanamasa da önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. Bu tür çabalar, iktidar dönemi Fransız Devrimi'yle aynı yıllara rastlayan III. Selim (1789-1807) zamanında başlamış ve ilk sürekli elçilik kurumunun kurulması yanında, Nizam-ı Cedid adında yeni bir ordunun kurulması ve maliyenin disipline sokulmaya çalışılması bu girişimler arasında en göze çarpanlar olmuştur. Ancak bu gelişmelerden rahatsız olan yeniçerilerin ayaklanması sonucu III. Selim'in öldürülmesiyle yerine geçen II. Mahmut (1808-1839) bu çabaları daha da ileriye götürmüştür. II. Mahmut zamanında önce Sekban-ı Cedid adıyla yeni bir ordu kurulduysa da bunu yaşatmak mümkün olmamış ve kaldırılmıştır. Bu konudaki asıl başarı, 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra sağlandı ve bunun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kuruldu. Harp okulunun açılması, Divan'ın kaldırılarak yerine Nazırlıkların (bakanlıklar) getirilmesi, hükümete önerilerde bulunmak üzere meclis ve komisyonların kurulması, posta teşkilatının kurulması ve Takvim-i Vakayi adıyla ilk resmi gazetenin çıkarılması onun döneminde gerçekleştirildi.

Bu alanda 1839'da II. Mahmut'un ölümünden sonra II. Abdülhamit'e kadar tahta geçen padişahlarla (Abdulmecid 1839-1861; Abdülaziz 1861-1876; II. Abdülhamit 1876-1909) beraber ülkede padişahlardan çok sadrazamların daha etkili olduğu bir dönem başlamıştır. 1839'da işbaşına geçen Abdulmecid'in tahta çıkışından hemen sonra yayınlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da diğer adıyla Tanzimat Fermanı'nda Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın önemli rol oynadığı görülmektedir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı'daki Batıcılık yönündeki gelişmelerde önemli bir dönüm noktası olarak dikkate alınmaktadır. Tanzimat'la imparatorluk sınırları içinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, herkesin kanun önünde eşit sayılması, vergilerin kişilerin kazancına göre alınması ve askerlik işlerinin belli kurallara göre

yapılması öngörülmüştü. Bunun bir ileri aşaması sayılan Kırım Savaşı'nın Avrupa devletlerinin yardımıyla kazanılmasının sonucunda bu devletlerin baskısı ve bir anlamda bir taviz olarak gündeme gelen ve gayrimüslimlere yeni haklar öngören Islahat Fermanı'yla (1856) Müslüman ve Hıristiyanların kanun önünde eşit haklara sahip olması ve askerî ve sivil bürokrasiye girişte ve eğitim kurumlarından yararlanmada fark gözetilmemesi söz konusu oluyordu.

1861'de işbaşına gelen Abdülaziz'in Jön Türkler'in (Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal) öngördüğü meşrutiyeti kabul etmemesi üzerine 1876'da tahttan indirilmesiyle başa geçen II. Abdülhamit (1876-1909), Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirerek Meşrutiyeti ilan etti (1876) ve bir anayasa (Kanun-i Esasiye) hazırlanarak Meclis-i Mebusan denilen ilk meclisin oluşturulmasına izin verdi. Ancak 1877'de Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla Abdülhamit, Meşrutiyet'i kaldırarak Mithat Paşa'yı Taif'e sürgüne gönderdi. Bunun arkasından özellikle İngiltere'den destek gören Jön Türkler, İttihat ve Terakki örgütünü kurarak Abdülhamit'e karşı mücadele vermeye başladılar. Ancak İttihat ve Terakki'nin yanı sıra 1900'lerin başına doğru Abdülhamit'in politikalarından rahatsız olan askerî ve sivil bürokrasinin de baskısıyla 1908'de II. Meşrutiyet Abdülhamit tarafından ilan edildi ve meclis yeniden açıldıysa da 1909'da çıkan ayaklanmanın İttihat ve Terakki'nin Selânik'te kurduğu Harekât Ordusu ile bastırılmasının ardından Padişah tahttan indirildi. Abdülhamit'in 33 yıllık iktidarı döneminde Kıbrıs ve Mısır İngiltere tarafından, Tunus ise Fransa tarafından işgal edilmişti. Bunun dışında, Rusya'nın yardımıyla 1878'de özerk olan Bulgaristan'ın bağımsızlığı (1908) ve 1898'de özerkliğini elde eden Girit'in Yunanistan'a bağlanması (1908) söz konusu oldu.

Osmanlı İmparatorluğu, Abdülhamit sonrasında birkaç yıl içinde Edirne'ye kadar Balkanlardaki tüm topraklarını, I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle de tüm Orta Doğu'yu kaybetmiş, elinde sadece Anadolu toprakları kaldığı halde o da savaştan sonra işgal girişimleriyle karşı karşıya kalmıştı.

Diğer bir ifadeyle, 1911'de Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın birleşerek Osmanlı'ya saldırısıyla başlayan I. Balkan Savaşı sonunda Libya ve Ege'deki 12 ada İtalya'ya (Uşi Antlaşması'yla), Ege'deki adalar, bazıla-

rı (İmroz ve Bozcaada) dışındakiler Yunanistan'a bırakılmış ve yapılan Londra Antlaşması'yla (1913) Osmanlı İmparatorluğu Edirne dahil Balkanlardaki tüm topraklarını kaybetmiştir. Ancak Balkan devletlerinin ele geçirdikleri yerleri aralarında paylaşma konusunda anlaşmazlığa düşmeleri ile başlayan II. Balkan Savaşı'yla Edirne geri alındıysa da Makedonya ve Batı Trakya ile Ege adalarının Yunanistan'a bırakıldığı 1913 Atina Antlaşması'yla kabul edilmiştir. Nitekim, kökeninde Bosna-Hersek üzerindeki mücadelenin yattığı Sırbistan ve Avusturya-Macaristan gerginliğinin ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nda Almanya yanında savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu, 1918'de Orta Doğu ve Arap yarımadasındaki topraklarını da kaybetmiştir.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE DOĞU SORUNU ÇERÇEVESİNDE İNGİLİZ POLİTİKASI

İttihat ve Terakki yönetimiyle başlayan Türkçülük akımına bir tepki olmasının yanı sıra, İttihat ve Terakki'nin Suriye'de uyguladığı baskı politikasının da etkisiyle gelişen Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'yla beraber İngiltere'nin girişimleriyle Osmanlı'ya karşı bir harekete dönüştürülmeye ve böylece Türklerin bölgeden tasfiyesinin bir aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. İngilizler bu süreçte hem Yahudilerin hem de Arapların desteğini sağlamak amacıyla yaptıkları girişimleri mümkün olduğu kadar gizli tutmaya çalışmışlardır. Bir taraftan McMahon-Şerif Hüseyin mektupları olarak tarihe geçen gizli yazışmalarda Araplara bu bölgede "bağımsız bir Arap devleti" sözü verirken, rakibi Abdül Aziz'le (İbn-i Suud) de görüşerek bir taraftan da onların da Osmanlı'ya karşı desteğini sağlamaya çalışan İngiltere, ayrıca bir taraftan da bölgenin bir kısmında bir Yahudi yurdu kurulması karşılığında gerek Yahudilerin gerekse ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmaktaydı. Diğer yandan İngiltere, Fransa ile giriştiği pazarlıkta (Sykes-Picot) bölgeyi aralarında paylaşmaktaydı. Böylece İngiltere Savaştan sonra bölgeyi doğrudan veya dolaylı ama her halükârda rahatlıkla denetleyebilmesine olanak verecek şekilde paylaştırmayı plânlamaktaydı. Bu, İngiltere'nin amacına o denli uygun bir yapıydı ki, İngiltere'nin bölgeden II. Dünya Savaşı'ndan sonra çekilmiş olmasına rağmen bölge ülkeleri aralarındaki rekabet dolayısıyla Batı tarafından rahatlıkla yönetilebilecek ülkeler olma özelliklerini sürdüreceklerdir.

İngiltere'nin yeni politikası Fromkin'e göre, İngiliz egemenliğine imkân sağlayacak "mümkün olduğu kadar çok parçaya ayrılmış zayıf ve birbirinden kopuk prensliklerden oluşan bir Arabistan'dı".[24] İngiltere, ortak hareket edemeyecek olan bu devletlerin o gün için diğer Batılı güçlere karşı bir tampon işlevi görmesini istiyordu. Ancak bunun sağlanabilmesi bir başka unsuru daha gerektirmekteydi. O da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki askerî olmasa bile İngiltere'nin siyasi denetimini zorlaştıran manevi ya da ruhani denetimiydi. İngilizler bunun da bir çaresini bulmuşlar ve Osmanlı halifesinin otoritesini sınırlayarak bölgeyi daha rahat kontrol altında tutabilmenin bir aracı olarak kendi halife

adaylarını çıkarmayı düşünmüşler ve bunun için en uygun adayın da Mekke Emiri Şeyh Hüseyin olduğunu düşünmüşlerdi. Plânları arasında Arapları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine kışkırtmak da olan İngilizler "gerçek ırktan bir Arabın Mekke ya da Medine'de halifeliği devralması" fikrini yaymaya çalışmaktaydılar.[25]

Bölge idari ve askerî anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nca atanan ancak Hicaz'da (Mekke ve Medine'de) özerk bir konuma sahip olan Emir kutsal yerlerin güvenliğini ve Hac vazifesinin düzenli ve güvenli biçimde yapılmasını sağlamaktaydı. Osmanlı Sultanı adına Hicaz'ı yöneten Hüseyin (İbn-i Ali), Mekke Şerifi ve Emiri'ydi. Şerif olmak için Hz. Peygamber'in soyundan gelmek gerekiyordu. Mekke Emiri rakip şerifler arasından seçilmekteydi ve Hüseyin İttihat ve Terakki'nin adayına karşı 1908'de Abdülhamit tarafından desteklenmiş ve bu göreve seçilmişti. Hüseyin'in aslında o güne kadar uygunsuz bir davranışı olmamış ve Padişah'a bağlılığını sürekli dile getirmişti. Ancak Hüseyin'in 1909'dan sonra, özellikle de 1913'ten sonra Babıâli'de gerçek iktidarı elinde bulunduran İttihatçılarla arası hiç iyi değildi.Padişah'a bağlı olmakla beraber İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikalarıyla sürekli çatışma halinde olan Hüseyin'in emeli, Emir olarak durumunu güçlendirmek ve emirliğin sürekli olarak kendi ailesinde kalmasını sağlamaktı. Dolayısıyla Şerif Hüseyin Abdülhamit'in devrilmesinden sonra İttihat Terakki yönetimine duyduğu güvensizliğin de etkisiyle Arap kabilelerinin bağlılığını kazanarak ve yerel anlamda gücünü arttırarak özerk bir konuma sahip olmaya çalıştı. Bu nedenle, Hüseyin, bağımsızlığını sağlamlaştırmaya ve genişletmeye çalışırken İttihat ve Terakki hükümeti ise sınırlamak istiyordu.

Şerif Hüseyin bu amaçları gerçekleştirme çabası içindeyken I. Dünya Savaşı başladı ve Osmanlı Halifesi cihad çağrısına Emirin de uymasını istedi. Söz konusu amaçlarının Osmanlı ile birlikte olarak mı yoksa başka alternatifleri değerlendirerek mi gerçekleştirebileceğinden henüz tam olarak emin olmayan Hüseyin, ilk etapta kesin bir cevap vermekten kaçındı. Bu sırada Osmanlı ordusu karşısında zor durumda bulunan İngiltere ile Hüseyin'in işbirliği yapmasını gerektirecek ortam doğmuştu.[26]

Ancak Hüseyin 1914'e kadar Arap yarımadasındaki milliyetçi hareketlere destek vermemiş, bu da kendisinin Arap kabileleri tarafından

Osmanlı'nın memuru olarak nitelenmesine yol açmıştı. Diğer taraftan Hüseyin'in iki oğlu da Osmanlı meclisinde mebustu ve bunlardan Abdullah Mekke, Faysal ise Cidde temsilcisiydi. Abdullah babasına Osmanlı yöneticilerine karşı direnmesini tavsiye ederken, Faysal temkinlilik tavsiyesinde bulunmaktaydı.[27] 1914'ten itibaren İngiliz telkinlerine kapılan Hüseyin çelişkili bir tavır sergilemeye başlamıştı. Bu hava içerisinde 1914 Şubatında oğlu Abdullah'ı, Osmanlı yetkilileriyle görüşmek ve İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Lord Kitchener'in düşüncelerini öğrenmek için görevlendirdi. Abdullah'ın Arapların Türk yönetiminden memnun olmadığını açıklaması üzerine Kitchener tarafsız davranmaya çalışsa da cesaretlendirici olmayı da ihmal etmedi. Ancak Kitchener bu görüşmenin arkasından İngiliz istihbaratının Orta Doğu Sekreteri Storrs'a Abdullah'la temasa geçmesini söyledi. Bu buluşmada Abdullah daha açık konuşarak Arap ayaklanmasından açıkça söz etti.[28]

Türkiye'de bu sırada İttihat ve Terakki'nin başında ünlü Enver, Talat ve Cemal Paşalar, bakanlar kurulunun başında ise Kâmil Paşa'yı istifaya zorlayan Mahmut Şevket Paşa bulunmaktaydı. Daha iyi bir yönetim vaadiyle işbaşına gelmiş olmalarına rağmen eskiyi aratmayacak bir baskı yönetimi kurmuşlardı.[29]

I. Dünya Savaşı esnasında **İngiliz-Fransız-Rus** ittifakının Osmanlı toprakları üzerine yaptıkları gizli pazarlıklar ve anlaşmalar, savaşın taraflar için Doğu Sorunu'nu bir uzlaşmayla sonuca bağlamak için iyi bir fırsat olarak görüldüğünü ortaya koymaktaydı. Hatta bu paylaşımı savaş sonrasına bırakmanın yeni bazı anlaşmazlıkları da beraberinde getirebileceği varsayılarak paylaşımı ertelememenin daha yerinde olacağı kararına varılmıştı. Bilindiği gibi uzun yıllar başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapmış olan "Lord Palmerston ve halefleri Rusların Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmesi halinde imparatorluğun parçaları için başlayacak kavganın Avrupalı güçler arasında büyük bir savaşa yol açmasından korkuyorlardı. Bu bir kaygı kaynağı olarak varlığını hep sürdürmüştür".[30] Bu mücadelede İngiltere'nin en önemli rakibi Ruslardı. Ruslar, boğazlara hâkim oldukları takdirde sadece İngiliz donanmasının girmesine engel olmakla yetinmeyerek kendi donanmalarını da Akdeniz'e çıkarabilir ve İngilizleri tehdit edebilirlerdi. Asya

kıtasının diğer tarafında bir diğer stratejik öneme sahip olan bölge Afganistan dağlarıydı ve İngilizlerin amacı Rusları bu bölgede barındırmamaktı.

Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin bütün girişimlerine rağmen bu devletle bir ittifak ilişkisine girmekten kaçınan ve bilinçli bir şekilde onu Almanya'nın yanına âdeta iten söz konusu devletlerin amaçlarının savaş öncesinden belli olmadığını söylemek mümkün değil. Savaş sayesinde Doğu Sorunu'nu kalıcı bir şekilde çözüme kavuşturmak istiyorlardı. İttihat ve Terakki yönetiminin ittifak teklifini geri çeviren İngiliz hükümeti, İngiliz tersanelerinde yapılmış ve 1914 Ağustosunda teslim edilmesi gereken parası ödenmiş Reşadiye ve Sultan I. Osman isimli savaş gemilerine Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill'in emriyle 29 Temmuz'da el koyarak Osmanlı yöneticileri için Almanya ile bir ittifakın dışında seçenek bırakmamışlardı. Oysa bu gemilerle Osmanlı donanması güçlenecek ve Ege'de rahatlıkla Yunanlılarla ve Karadeniz'de Ruslarla boy ölçüşebilecekti. Ancak şimdi her ikisi de İngiltere'nin müttefikiydi.

Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ın 28 Haziran'da Saraybosna'da öldürülmesiyle I. Dünya Savaşı için düğmeye basılmıştı. 28 Temmuz'da Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etmiş, Almanya ise Rusya'ya, 1 Ağustos'ta, Fransa'ya da 3 Ağustos'ta savaş ilan etmişti. Arkasından Alman birliklerinin 4 Ağustos 1914'te Belçika'ya girerek bu devletin tarafsızlığını ihlal etmesi üzerine, bu devletin toprak bütünlüğünü garanti eden devletler arasında yer alan İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etti. Öte yandan 6 Ağustos'ta Avusturya Rusya'ya, 15 Ağustos'ta ise Japonya Almanya'ya savaş ilan etmişti.

Nitekim Almanya ile 3 Ağustos'ta bir ittifak imzalayan Osmanlı yöneticileri hemen savaşa girmekten kaçınmışlarsa da Karadeniz'e girmesine izin verilen ve adı Yavuz ve Midilli olarak değiştirilerek Türk bayrağı çekilen Goeben ve Breslau isimli savaş gemilerinin Alman komutanı Amiral Sochon'ın Odesa, Sivastopol ve Novorossisk'i bombalayarak Türkleri bir oldubittiyle karşı karşıya bırakması üzerine 1 Kasım'da İngiltere Osmanlı kuvvetlerine karşı harekete geçmiş, 2 Kasım'da ise Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesiyle Osmanlı İmparatorluğu da kendi sonunu hazırlayan bir savaşın içine çekilmiş oldu.

Bu gelişmeler olurken Mekke Şerifi Hüseyin'in önünde iki seçenek bulunmaktaydı. Ya Osmanlı'nın yanında yer alarak tanınmayı bekleyecek ya da bağımsızlığı kazanmak umuduyla Osmanlı'ya ve Halife'ye karşı emperyalist güçleri destekleyecekti. Hüseyin'in oğullarından Emir Faysal bu birinci yolun, Abdullah ise ikinci yolun tercih edilmesinden yanaydı. Faysal, Fransa'nın Suriye'de, İngiltere'nin ise Güney Irak'ta gözü olduğunu biliyor ve bu topraklarda bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına izin vermeyeceklerini düşünüyordu. Ayrıca ayaklanmanın yeterince destek bulmayacağından ve bunun Avrupalı güçlerce de desteklenmeyebileceğinden korkuyordu. Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah ise Şam ve Bağdat'ın ayaklanmaya hemen katılacağından emin görünüyordu.

Nitekim savaşın başlamasıyla beraber Storrs'a yazılmış bir mektubu oğlu Abdullah'la göndererek İngiltere'yi Osmanlı'ya tercih ettiğini ifade eden Hüseyin, karşılığında emirliğinin İngiltere tarafından Osmanlı'ya karşı sonuna kadar desteklenme garantisini sağlamaya çalışmıştı. Mektubu alan Storrs bundan hemen Kitchener'i haberdar etti. Eylül ayından beri İngiliz kabinesinde Savaş Bakanı olan Kitchener 31 Ekim 1914'te Abdullah'a gönderdiği mektupta "...Eğer Arap ulusu bizi Türklerin zorladığı bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere Arabistan'a hiç bir müdahalenin olmayacağını garanti eder ve dış saldırılara karşı her türlü yardımı yapar. Gerçek Arap ırkından bir Halife'nin Mekke ve Medine'de seçilmesi gerçekleşebilir" denmekteydi. Mektup Abdullah'a Kahire'den şu ekle ulaştırılmıştı: "Eğer Mekke emiri bu çatışmada İngiltere'ye yardım etmek istiyorsa, İngiltere Emir Hüseyin'in kutsal ve eşi bulunmayan görevini tanımayı ve ayrıcalıklarını bütün dış saldırılara özellikle Osmanlıların saldırılarına karşı garanti eder". Kitchener'in mektubu gönderdiği gün, Osmanlı'dan da cihad çağrısı alan Hüseyin kaçamak cevaplarla cihada katılamayacağını bildirmişti. İngiliz askerî yorumcu Liddel Hart'a göre, "özünde Şerif, İngiltere'ye hiç kimsenin yapamayacağı kadar büyük hizmette bulunmuştu. Türklerin öfkesine karşın kutsal şehirde cihad çağrısında bulunmayı reddetmiş, böylece onlara da büyük kazık atmıştı". [31]

Hüseyin, 1915 Ocağından Martına kadar, Sudan Genel Valisi Reginald Wingate'den Türk isteklerine karşı direnmesi için kendisine cesaret veren imalı haberler aldı. Bunlar da İngiltere'nin kendisiyle işbirliği yapmak

isteğinde samimi olduğuna ilişkin kanısını güçlendirmişti. 1915 Ocağında Mısır'a İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan Sir Henry McMahon da gerek İngiliz Dışişleri Bakanlığından gerekse Kitchener'den Şerif ile ilişkileri geliştirmesi tâlimatını almıştı.

1915 Şubatında Cemal Paşa önderliğindeki 22,000 kişilik Türk birliği Sina'yı geçerek Süveyş'e ulaştıysa da, Mısır'da çıkacak bir ayaklanmayla harekâtın destekleneceği üzerine yapılan plânlar, söz konusu ayaklanmanın çıkmaması üzerine gerçekleşmemiş; Suveyş'i geçecek imkânlara da sahip olmayan Türk birliği Süveyş'te durdurularak geri dönmek zorunda kalmıştır. Ayrıca harekât öncesinde asker gönderme sözü veren Şerif Hüseyin de bu sözünü tutmamıştı. Hatta daha da ileri giderek Türklere karşı ayaklanma olanağını yitirmemek için bu durumdan faydalanmak istemişti.

Şerif Hüseyin

Bu esnada oğlu Faysal'ı Osmanlı merkezine göndermek için izin isteyen Şerif Hüseyin'in asıl amacı, Osmanlı yetkilileriyle görüşme bahanesiyle Suriye'den geçerek Arap milliyetçileriyle görüşmeyi gerçekleştirmekti. Halen Hüseyin'in cihada katılacağını uman İttihat ve Terakki yönetimi ise Hüseyin'in teklifini kabul ederek gerekli izni vermişti. Faysal böylece önce 26 Mart 1915'te Şam'a uğrayarak Suriyeli milliyetçi önderlerle buluşmuş; onlara Kitchener'in önerilerini anlatmış; buradan İstanbul'a geçerek Harbiye Nazırı Enver Paşa, İçişleri Bakanı Talat Paşa ve Padişah Sultan Reşat'la (V. Mehmet: 1909-1918) görüşmüştü. Cihada destek vermesi halinde Hicaz'da tüm şikâyetlerinin dikkate alınacağı kendisine söylenerek her biri tarafından Şerif Hüseyin'e hitaben yazılmış birer mektup verilmişti. Enver Paşa'nın mektubu 8 Mayıs tarihini taşıyordu; bu esnada Çanakkale zaferi kazanılmıştı ve Gelibolu'da 25 Nisan'dan beri süren savaş hakkında bilgi veriliyordu. Hatırlanacağı üzere bu savaşta İngilizler ve müttefikleri 250,000 askerini kaybetmişti. Bu esnada İngilizler, Osmanlı ordusu karşısında Irak'ta Kut Savaşı'nda da çok ciddi kayıplar vermişlerdi. Bu savaşta İngilizlerin kayıpları onbinlerle ifade edilmekteydi. İki buçuk yıl süren çatışmanın ardından

Bağdat'a Osmanlı ordusunun geri çekilmesiyle ancak 1917 Martında girebilmişlerdi; fakat bu, İngilizlerin 98,000 askerine mal olmuştu. Her şeye rağmen Osmanlı ordusu Musul'dan ancak savaşın kaybedildiğinin belli olması üzerine 1918 Ekiminden sonra çekilmiştir. Nitekim, dönüşte tekrar Suriye'ye uğrayan Faysal, başarısız Mısır seferinden sonra karargâhına çekilen Cemal Paşa ile görüşmüştü. Faysal, Şam'da 23 Mayıs 1915'te Arap Milliyetçileri Komitesi'ni oluşturan önderlerle Türkiye karşısında İngiltere ile hangi koşullarda işbirliği yapabileceklerini belirleyen bir protokolü birlikte tartışmışlar; ayrıca altı önde gelen önder, antlaşma yeminiyle Şerif'i Arap ulusunun sözcüsü olarak tanıdıklarını kabul etmişti. Şam protokolüne göre, Şerif, İngiltere ile anlaşabilirse Suriye'deki Araplar ayaklanacaklardı.

Müttefiklerin kendi aralarında yapılan gizli görüşmelerde de Arap yarımadasının ve halifeliğin Osmanlının elinden çıkarılması ve bölgenin kendi denetimlerinde bağımsız olması doğrultusunda alınan kararlar çerçevesinde İngiltere tarafından -ki bu esnada Gelibolu çıkarmasının da başarısız olmasıyla Arap ayaklanmasına iyice gereksinim duyulmuş olmasının da etkisiyle- McMahon 1915 Haziranında bağımsız Arabistan'ın destekleneceğinin ve Arap halifeliğinin istenilir bir durum olduğunun ipuçlarını veren bir bildiri yayınlamakla görevlendirildi. Bu mesajı taşıyan broşürler İngiliz uçakları tarafından Mısır, Sudan, Suriye ve Suudi Arabistan'da dağıtılarak Arapları açıkça destekleyeceklerine ilişkin İngiliz görüşleri tüm bölgede yayılmıştı.[32]

Bu çerçevede yine de ilk teklif Şerif Hüseyin'den geldi ve 1915 Temmuzunda İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon'a yazdığı mektupla istekleri kabul edilirse Osmanlı karşısında İngiltere'yi destekleme önerisinde bulundu. Böylece yukarıda ifade edilen ve 1915 Temmuzundan 1916 Martına kadar süren ve toplam on mektuptan oluşan ünlü Hüseyin-McMahon yazışmaları başladı. McMahon aslında Osmanlı'ya karşı ayaklanma teklifini gayet olumlu bulmakta ve bunu değerlendirmek istemekte, fakat Hüseyin'in teklif ettiği bağımsız bir Arap devleti ile sınırlar konusuna sıcak bakmamaktaydı. Hüseyin, kuzeyde Mersin ve Adana'dan İran sınırına, doğuda Basra Körfezi'ne, güneyde Aden'e batıda ise Kızıl Deniz ve Mısır'a kadar olan topraklar-

da tek başına kendisinin halife ve devlet başkanı olarak getirileceği bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını istemekteydi. Diğer bir deyişle, Hüseyin kendisini bütün Arapların temsilcisi gibi sunarak Irak, Arap Yarımadası ve Suriye (Lübnan ve Filistin de dahil) topraklarında tek ve bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını desteklemesi halinde bütün Arapların Osmanlıya karşı ayaklanabileceklerini söylemekteydi. Her ne kadar İngiltere bu desteği almak istemekle beraber hem kendi çıkarlarını hem de müttefiki Fransa'nın çıkarlarını dikkate almaktaydı. Bağdat ve Basra'nın kuzeyinde kalan topraklarla, Halep, Hama, Humus ve Şam'ın batısında kalan toprakların tamamını Araplar oluşturmadığı için istenilen Arabistan'a dahil edilemeyeceğini ifade eden İngiltere'nin aslında asıl amacı Bağdat ve Basra'daki kendi çıkarları ile Suriye ve Lübnan üzerinde iddiaları olan Fransa'nın çıkarlarını güvence altına almaktı. Şerif Hüseyin'in bu bölgeleri dahil etmeye çalışması ve İngiltere'nin kabul etmemesi yüzünden uzayan görüşmelerden bir sonuç alınamaması üzerine görüşmelerin savaş sonrasına ertelenmesine karar verildi. Ancak McMahon'un oldukça muğlâk ifadeleri arasından sınırı pek açık olmayan bir bölgede bağımsız Arap devletinin kurulması konusunda destek sözü verdiği anlaşılmaktaydı. Ayrıca ayaklanma için gerekli askerî teçhizatın verileceği sözü de verilmişti. McMahon'un ifadelerinden Suriye'nin iç bölgeleri, Bağdat ve Basra'nın dışındaki Irak toprakları, Arabistan ve Filistin'in dahil olduğu topraklarda bağımsız bir Arap devletinin kurulacağına razı olduğu çıkarılabilirse de Filistin'in dahil edilip edilmediği daha sonraki yıllarda hep tartışma konusu olmuştur.[33]

Dolayısıyla, ilk etapta kapsamlı bir taahhüde girmekten kaçınan McMahon'un 1915 Ekiminde verdiği cevap, her ne kadar Şerif Hüseyin'i tatmin etmemişse de, 1916 Haziranında Mekke'de ayaklanan Şerif Hüseyin güçleri İngiltere'nin yanında yer alarak Osmanlı ordusuna karşı harekete geçmişlerdir. Gilbert Clayton, McMahon'un çabalarını yorumlarken, hiçbir şey vermeden ve herhangi bir ciddi taahhüt altına girmeden Arapların desteğini aldığı için onu başarılı bulmaktaydı. Dışişleri Bakanı Edward Grey de asla inşa edilmeyecek bir hayali saray vaat edildiğini ifade etmekteydi.[34]

Henry McMahon'un Şerif Hüseyin'e yazdığı mektup (24 Ekim 1915)

Yazışmaların tam metni ilk defa George Antonius, The Arab Awakening (London, 1938), adlı eserde İngilizce olarak yayınlanmıştır.

...Mersin ve İskenderun bölgeleri ile Şam'ın batısında uzanan Suriye limanları, Hama, Humus ve Halep Arap bölgelerine dahil edilemez ve talep dışında tutulmalıdır. Yukarıdaki düzeltmelerin dikkate alınması ve Arap şefleriyle yapılan mevcut antlaşmalara zarar vermemesi koşuluyla diğer sınırları kabul ederiz.

Büyük Britanya'nın müttefiklerinin (Fransa'nın) çıkarlarına zarar vermeden serbestçe hareket edeceği sınırlar boyunca uzanan bölgede senin mektubuna cevap olarak hükümetim adına aşağıdaki teminatlarda bulunabilirim.

(1) Yukarıdaki değişiklikler çerçevesinde Büyük Britanya, Mekke Şerif'i Hüseyin'in talepleriyle sınırlanan bölgelerde Arapların bağımsızlığını desteklemeye ve tanımaya hazırdır.

(2) Büyük Britanya Kutsal Yerleri her türlü dış müdahaleye karşı korumayı garanti edecektir ve bu bölgelerin dokunulmazlığını tanıyacaktır.

(3) Durum gerektirdiğinde Büyük Britanya Araplara tavsiyelerde bulunacak ve bu topraklarda uygun hükümetlerin kurulmasına yardımcı olacaktır.

(4) Diğer taraftan, Araplar da sadece Büyük Britanya'nın tavsiyelerine başvurmayı kabul etmişlerdir. Bu idari yapılanmalar söz konusu olurken Avrupalı danışman ve resmi görevliler gerekirse İngiliz uyruklu olacaktır.

(5) Bağdat ve Basra vilayetleriyle ilgili olarak Arapları her türlü yabancı müdahalesinden korumak, yerel halkın refahını sağlamak ve karşılıklı ekonomik çıkarları güvenceye almak için Büyük Britanya'nın bu topraklarda çıkarlarına uygun idari düzenlemeleri yapmasını Araplar tanıyacaktır.

Hüseyin'e bağlı kabilelerin 10 Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı garnizonuna saldırısı ile Arap ayaklanması başlamış oldu. Eylül ayına gelindiğinde Medine hariç (savaş sonuna kadar kuşatma sürdü) Hicaz bölgesindeki yerleşim yerlerinin önemli bir kısmı Hüseyin'e bağlı güçlerin eline geçmiş bulunuyordu. Hüseyin, Osmanlıya karşı hareketine meşruluk kazandırmak ve Müslümanların desteğini sağlamak için bunu kutsal bir amaç için yaptığını söylemesi gerekmekteydi. Bu nedenle İttihat ve Terakki yönetiminin dinsiz olduğunu ve uygulamalarının Kuran'a ve Şeriat'a aykırı olduğunu iddia ederek, Müslümanların kendisini desteklemesi ve İttihat Terakki'nin elinde "tutsak" durumda olan halifenin kurtarılması için çağrıda bulundu. Buna karşılık Müslümanlar tarafından ciddiye alınmayan Hüseyin'in çağrısı Araplar içinde de fazla

bir yankı bulmadı ve büyük çoğunluğu tam birliğe ihtiyaç duyulduğu bir sırada Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmeye çalıştığından Hüseyin'i kınayarak hainlikle suçladılar. Dolayısıyla uzunca bir süre Arap ayaklanması tüm bölgeye yayılmak yerine Hüseyin'e bağlı kabilelerin bir hareketi olarak dar çerçevede kaldı.

> **"...İngilizlere karşı savaşan Osmanlı ordularına karşı yapılmış 1916 Arap ayaklanması çok isteksizce başlamış ve İngilizler tarafından örgütlenmiş ve desteklenmiş olmasına rağmen etkili olmaktan çok uzak kalmıştı. Üstelik 1916 ayaklanması, büyük ölçüde ganimete düşkünlükleri ulusal isteklerini kat kat aşan bedevi aşiretleri tarafından yapılmıştı".[35]**

Bu durum, hem Orta Doğu halklarınca hem de Müslüman dünyasında tasvip edilmemiş, hatta o günkü koşullarda hilafete karşı bir başkaldırı olarak nitelenerek ihanetle eşdeğer tutulmuştur. Türk ordusuna özellikle de yaralı askerlere (gazilere) karşı yapılan saldırı, kendilerini Araplar da dahil olmak üzere bütün Müslümanların koruyucusu olarak gören Türk subayları tarafından, Filistin cephesindeki Osmanlı-Türk direnişini zayıflatan ve sonunda Türkiye'nin güneyinin Fransızlar tarafından işgaline yol açan bir arkadan hançerleme olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık 1919-1922 arasındaki Kurtuluş Savaşı, Orta Doğu ve Müslüman halkları arasında büyük bir beğeni ve hayranlıkla izlenmiş, özellikle Batı cephesinde Yunanlılara ve İngilizlere karşı kazanılan zaferler Müslümanların Batılılara karşı galibiyeti gibi algılanmıştır.[36]

Ayrıca İbn-i Suud'un Hicaz'da Şerif Hüseyin'in en büyük rakibi olarak onun öncülüğünde oluşturulan bir hareketin içinde yer alması olanaksızdı. Yemen'de İmam Yahya da Osmanlıya bağlılığını sürdürmüştü. Mezopotamya halkının bu harekete fazla itibar etmediği dikkati çekmiştir. 1899'da İngiltere ile imzaladığı anlaşmayla Osmanlıya karşı bu devletin protektorası olmayı kabul eden Kuveyt Şeyhi Mübarek savaşın başında İngiltere'nin yanında yer almış olmasına rağmen 1917'de işbaşına geçen oğlu Şeyh Sâlim babasından farklı bir tavır sergileyerek Osmanlı'yı desteklemeye dönük bir politika izlemiştir.[37] Aslında Kuveyt'in bu yöndeki politikası Mübarek'in 1915'te ölümünden sonra iktidara gelen büyük oğlu Cabir döneminde başlamıştır. Zira Sâlim'in Osmanlıya ilişkin görüşleri Kuveyt'in İngiltere'ye destek

konusundaki politikasında etkili olmuştur.[k] Körfezdeki diğer emirlikler ise zaten 1880'li yılların ortalarından itibaren İngiltere'nin denetiminde bulunmaktaydı. Aynı şekilde Mısır da 1840'dan sonra Mehmet Ali Paşa ile beraber Osmanlı İmparatorluğu ile arasındaki bağları önemli ölçüde gevşetmiş, 1882'de de fiilen İngiliz denetimine geçmişti. Suriye ise Cemal Paşa'nın sıkı denetimi altındaydı. Şerif Hüseyin 250,000 Arap askeri toplayabileceğini iddia etmiş olmasına rağmen etrafına toplananlar birkaç bini geçmemişti. Şerif Hüseyin'in gücünün zayıf olduğu çok geçmeden fark edilmiş; 2 Kasım 1916'da kendisini "Arap Ülkelerinin Kralı" olarak ilan etmesi ise öncelikle İngiltere ve Fransa'nın tepkisine yol açmıştı.

Savaşın başlamasıyla beraber Osmanlı karşıtı güçler (İngiltere, Fransa ve Rusya) arasında savaş sonrasına ilişkin paylaşım anlaşmaları da yapılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Rusya ile 4 Marttan 10 Nisan 1915'e kadar süren görüşmeler sonucunda imzalanan İstanbul Anlaşması'yla, İstanbul ve Boğazlar bölgesi Rusya'ya terk edilerek bu devletin geleneksel amaçlarını gerçekleştirmesi sağlanmıştı. Ancak İstanbul Anlaşması hiç bir zaman yürürlüğe girmemiştir. Zira 1917 Bolşevik Devrimi'yle beraber Lenin, Çarlık Rusyası tarafından imzalanan gizli anlaşmaların tanınmayacağını bildirmiştir. İngiltere ve Fransa'yı asıl güç durumda bırakan, Lenin'in savaş sırasında yapılan tüm gizli anlaşmaları açıklamasıydı. Bunların dışında İngiltere ile Fransa arasında 1916 Mayısında yapılan ve Mark Sykes ve George Picot tarafından yürütülen görüşmelerin sonucunda imzalandığı için Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen anlaşmayla da Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki toprakları bu iki devlet arasında paylaşılmıştı.[l]

---

[k] Arnold Wilson'dan sonra 1920'de Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri olan Percy Cox, bu davranışın bedelini Kuveyt'e ödetmiş ve 1922'de sınır çizimi esnasında bir kısım topraklarını Suudi Arabsitan'a bir kısmını ise Irak'a dahil ederek bu iki devletle Kuveyt arasındaki anlaşmazlıkların da temelini atmıştır.

[l] Sykes-Picot anlaşması üç büyük devletin hükümetleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi için gönderilen diplomatik yazışmalarla yapılmıştır. Rusya'nın istediği bölümle ilgili notlar 26 Nisan 1916'da Petrograd'da Rusya Dışişleri Bakanı (M. Sazonoff) ile Fransa elçisi (M. Paleologue) arasında gönderilmiş, bir kaç hafta sonra Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı (Sir Edward Grey) ile Rusya elçisi (Kont Benckendorff) arasındaki yazışmalarla tamamlanmıştı.

SYKES-PICOT ANLAŞMASI
Osmanlı Topraklarının İngiltere-Rusya-Fransa Arasında Bölüşülmesi
(16 Mayıs 1916'da Londra'da Varılan Anlaşmanın ilk üç maddesi)

1. Fransa ve Büyük Britanya, bir Arap şefin himayesinde, ekli haritada (A) ve (B) olarak işaretlenmiş bölgelerde bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonunu tanımaya ve savunmaya hazırdırlar. (A) bölgesinde Fransa'nın ve (B) bölgesinde Büyük Britanya'nın girişim hakkı ve yerel borçlar açısından önceliği olacaktır. (A) bölgesinde Fransa ve (B) bölgesinde Büyük Britanya, Arap devletinin veya Arap devletleri konfederasyonunun isteğiyle danışmanlar veya yabancı memurlar sağlayabileceklerdir.

2. Mavi bölgede Fransa (Güney Anadolu'daki Adana, Gaziantep, Maraş bölgesini içine alan taralı bölge) ve Kırmızı Bölgede (Anadolu'nun doğusu, Irak'ın kuzeyi ve Basra Körfezi kıyılarını içine alan ince taralı bölge) Büyük Britanya doğrudan veya dolaylı yönetim veya denetimi isteklerine göre kurma hakkına ve Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu ile ilgili uygun gördükleri düzenlemeleri yapma hakkına sahip olacaklardır.

3. Kahverengi bölgede, (Filistin'de) biçimi daha sonra Rusya'yla ve öteki bağlaşık ülkelerle ve Mekke Şerifi'nin temsilcisiyle danışılarak kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktır.

Sykes-Picot ve Osmanlı Topraklarının Paylaşılması

Açıklandığında oldukça gürültü koparan bu anlaşmayla İngiltere Şerif Hüseyin'e söz verdiği bölgeleri Fransa ile paylaşmaktaydı. Çünkü söz konusu belgeye göre, Suriye'yi içine alan ve Lübnan'ın güneyine

kadar uzanan bölge Fransa'nın doğrudan, Suriye'nin iç kesimleri ve Musul ise dolaylı denetimine bırakılırken, Musul hariç Irak İngiltere'nin doğrudan veya dolaylı denetimine bırakılmaktaydı. İngiltere ve Fransa'nın dolaylı denetiminin söz konusu olduğu A ve B bölgesinde ise Şerif Hüseyin'in beklentisiyle hiç ilgisi olmayan uygun görülecek bağımsız bir Arap devleti ya da bir Arap konfederasyonu kurulması düşünülürken, Filistin'in kurulacak bir uluslararası yönetimin denetimine bırakılması öngörülmekteydi.[38]

I. Dünya Savaşı'nın başlaması Yahudiler için de yeni fırsatlar anlamına gelmiş ve İngiltere'den sağlanan destek daha somut hale dönüştürülmüştür. Nitekim İngiltere, Araplardan habersiz olarak 1917 Kasımında İngiliz Yahudi patronlarından Rothschild'e gönderilen ve tarihe Balfour Deklerâsyonu olarak geçen belgeyle Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını İngiliz hükümetinin destekleyeceğini ifade etmekteydi.

Araplar, bunu öğrendiklerinde geç de olsa kandırıldıklarını anlamışlardı. Suriye'de toplanan Suriye Ulusal Kongresi tarafından, 1920 Martında Faysal'ın Suriye'nin (Lübnan, Suriye, Filistin, Irak ve Ürdün toprakları) başına getirilmesi kararı alınırken, Balfour Deklerâsyonu'na yönelik Arapların tepkisi de dile getirilmekte ve Filistin'in bir Yahudi yurdu olmasının kabul edilemeyeceği açıklanmaktaydı.

Lloyd George'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Balfour Deklerâsyonu'nun ortaya çıkmasında, o sırada Almanya'nın benzer bir bildiri için Türkiye nezdinde girişimde bulunarak Amerika'yı yanına çekme çabası içinde olduğu yönündeki doğruluğu bugüne kadar kanıtlanmamış düşünceler ya da duyumların da önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta yine de tam ihtiyaç duyulduğu bir esnada bu bildirinin tüm dünyadaki Yahudilerin harekete geçerek ABD'nin İngiltere lehine savaşa girmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.[39] Ancak yine de ABD'nin savaşa girmesinde sadece bunun mu yoksa stratejik ve güvenlikle ilgili diğer çıkarlarının mı daha etkili olduğunu belirlemek mümkün değil.

Özetlemek gerekirse, İngiltere savaş sırasında Osmanlı topraklarını birçok devletle paylaşmış ve birçok devlete bu topraklarla ilgili birbiriyle çelişen vaatlerde bulunmuştur. Gerçekleşmesi mümkün olmayan bu vaatlerle özellikle Arap halklarının kandırıldığının sonradan ortaya

çıkmış olması bir tarafa, sanki bütün bunlar savaş sonrasında Orta Doğu'nun yeni bir kaos ve kargaşa ortamına sürüklenmesi için bilinçli olarak yapılmıştır.

Nitekim, savaş galibi devletlerin temsilcileri 1919 Ocağında Paris'te toplanarak, mevcut kazanımlarını kodifiye ederek hukuki bir meşruiyet kazandırmak, kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulacak yeni düzeni sürdürmek ve bunu tehlikeye düşürecek olası bir savaşı önleyecek bir düzenleme yapmak için görüşmelere başladılar. Ancak 1919 yılı boyunca yapılan görüşmeler sırasında Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile yapılacak antlaşmaların metinleri hazırlanmış olmasına karşılık Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde, özellikle de Orta Doğu konusunda kolaylıkla bir anlaşmaya varmak söz konusu olmadığından galip devletler arasında zaman zaman sürtüşmeler yaşanmıştır. Osmanlı topraklarının paylaşımını öngören bir anlaşma üzerinde anlaşılabilmesi ancak müttefiklerin bir araya geldiği 1920 Nisanındaki San Remo Konferansı'nda mümkün olabilmiştir. San Remo Kararları Sevr Anlaşması'nın önemli bir parçası olarak 10 Ağustos 1920'de Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcilerine imzalatılmış olmakla beraber hiç bir zaman yürürlüğe girmemiştir. Bilindiği gibi Sevr Anlaşması ile boğazlar Osmanlı yönetiminden alınarak uluslararası bir komisyonun idaresine verilirken, Güney Anadolu, Fransa ve İtalya'nın denetimine; İtilaf devletlerinin yanında savaşa 1917'de girmiş olmasına karşılık Trakya ve İzmir ise Yunanistan'a bırakılmaktaydı. Bu arada self determinasyon ilkesini işlerine geldiği zaman ve istedikleri uluslar için hatırlayan ve özellikle de Osmanlı toprakları üzerinde kendi istekleri doğrultusunda bağımsız devletler kurulması yoluyla parçalamak için kullanan itilaf devletleri, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti ile özerk bir Kürt yönetiminin kurulmasını antlaşmaya koymuşlardı.

Öte yandan Orta Doğu topraklarını Osmanlı'dan ayıran söz konusu devletler self determinasyon ilkesi bir tarafa, savaş sırasında verdikleri bağımsızlık sözünü de unutarak manda formülüyle bölgedeki emperyalist uygulamalarını sürekli kılmanın bir yolunu bulmuşlardı. Önce 30 Ocak 1919'da toplanan Barış Konferansı Yüksek Konseyi Filistin dahil işgal altındaki topraklarda Osmanlı yönetiminin devam etmeyeceğini

kararlaştırmış, ardından 28 Haziran 1919'da kabul edilen Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne konulan bir hükümle (12. madde) manda uygulaması hükme bağlanmıştır. İlgili maddede "son savaşın sonucu olarak daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğinden çıkmış ve henüz çağdaş dünyanın güç koşullarında kendi kendine ayakta duramayacak halkların yaşadığı sömürge ve topraklarda, bu tür halkların gelişimi için medeniyetin kutsal vasiliğinin oluşturulması ilke olarak kabul edilmiş ve vasiliğin uygulanmasındaki güvencelerin bu sözleşmeyle gerçekleştirilmesi öngörülmüştür" denmekteydi. Taraflar böylece daha önce Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla alınan kararları uygulama imkânı bulmaktaydı. Manda ile ilgili hükmün içeriği 1920 Nisanında San Remo'da toplanan Müttefikler Yüksek Konseyi tarafından ayrıca belirlenmekteydi. Buna göre, Suriye ve Lübnan Fransız mandası, Filistin ve Irak (Bağdat, Basra ve Musul) ise İngiliz mandası haline gelmekteydi. İngiltere böylece Hint yolunun güvenliğini sağlarken, bir taraftan da petrol bölgelerini denetimi altına almaktaydı. Bu politikayla onlar emperyalist amaçlarını açığa vurmaktan çekinmezken, Araplara da Osmanlı Devleti'ne ihanetlerinin bedelini ödemek kalıyordu.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

[1] Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alâeddin Şenel, 3. baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), s.121.

[2] Aslında Yahudilerin iddia ettikleri gibi bu toprakların boş olmadığı onlardan önce Kenanilerin yerleşik bir toplum halinde bu topraklarda yaşadıkları tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Biraz ileride görüleceği gibi Mısır'dan dönüşte tekrar Filistin'e gelen İsrailoğulları bu topraklarda Filistinlilerle karşılaşırlar. M. Lütfullah Karaman, Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu (İstanbul: İz yayıncılık, 1991), s. 12.

[3] Ayrıca bkz. Geoff Simons, *Iraq: From Sumer to Saddam*. 2nd ed. (London: Macmillan Pres, 1994), ss. 130-133.

[4] Ekrem Memiş, *Filistin Kime Aittir*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (Ankara 1985)

[5] Geoff Simons,. *Iraq: From Sumer to Saddam*. 2nd ed. (London: Macmillan Pres, 1994), ss.131-135

[6] Bkz. Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*. 3. Baskı (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), ss. 327-355.

[7] William L. Cleveland, *A History of Modern Middle East* (San Francisco: Westview Press, 1994), ss. 13-14.

[8] Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi* çev: Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim, 1997), s. 49.

[9] Hourani, ibid., s. 64; Cleveland, op.cit., ss. 15-16.

[10] Alain Gresh, Dominique Vidal, *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, çev: Hamdi Türe (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991), ss. 25-26; Şiiliğin ve Kerbela olayının İran'ın toplumsal ve siyasal kültüründe oynadığı kalıcı etki sıkça tartışılmaktadır. Bkz. Graham E. Fuller, *The Center the Universe: The Geopolitics of Iran* (San Francisco: Westview Pres, 1991), ss.14-15.

[11] Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev: Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim, 1997), s. 49.

[12] Ibid., ss. 49-50.

[13] Simons, op. cit., s. 150-153.

[14] *Ana Britannica*, cilt 8, s. 158-159; *Büyük Larousse*, cilt 7, ss. 3668-3669.

[15] Hourani, op. cit., s. 63.

[16] Gerçi bunlardan özellikle Fatımilerin dışındaki Şii hanedanlıklar ayrı bir halife iddiasında bulunmadılar.

[17] *Ana Britannica*, 1. cilt, ss. 12-13; *Büyük Larousse*, cilt 1, s. 13.

[18] William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East* (San Francisco: Westview Press, 1994), ss. 17-18.

[19] Hourani, opcit., s. 64.

[20] Ibid., s. 67.

[21] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?* 1914-1922,

çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Yay., 1993), s. 22.

[22] Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), ss.88-90.

[23] Ayrıntılı bilgi için bkz. William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, ss. 74-75.

[24] David Fromkin, Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922 Çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Yay., 1993), s.96.

[25] Ibid., s. 94.

[26] William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, ss. 147-49.

[27] Fromkin, op. cit., ss. 103-104.

[28] Ribhi Halloum (Abu Firas) Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın, (İstanbul: Alan yayıncılık, 1989), ss. 146-47.

[29] Ibid., s. 146-47.

[30] Fromkin, op. cit., s. 16.

[31] Halloum, op. cit., ss. 149-151.

[32] Ribhi Halloum, *Belgelerle Filistin:Dün, Bugün Yarın* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989), ss.156-57.

[33] Geoff Simons, *Iraq: From Sumer to Saddam. 2nd ed.* (London: Macmillan Press, 1994), ss. 193-194; Cleveland, op. cit., s. 149-51.

[34] Geoff Simons, Iraq: From Sumer to Saddam. 2nd ed. (London: Macmillan Pres, 1994), ss. 195-96.

[35] Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusculuk*, çev. Recep Boztemur (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), s. 154.

[36] Ibid., ss. 154-55.

[37] Adel Darwish ve Gregory Alexander, *Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War* (London: Victor Golancz ltd, 1991), ss. 6-7.

[38] William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, s.153; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, ss.19-23.

[39] Halloum, op cit., s. 161.

İkinci Bölüm

ONDOKUZUNCU YÜZYILDAN YİRMİBİRİNCİ YÜZYILA MERKEZİ ORTA DOĞU

I. LÜBNAN: OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE İSTİKRAR ARAYAN ÜLKE

1. OSMANLI DÖNEMİ: GÖRELİ İSTİKRAR

Osmanlı İmparatorluğu Suriye ve Lübnan topraklarını Yavuz Sultan Selim tarafından 1516'da Mercidabık savaşı sonunda topraklarına katmış ve Osmanlı egemenliği 1918'e kadar yaklaşık dört yüzyıl sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi gönderdiği valiler ya da paşalar aracılığıyla yönetmişti. Son aşamada Sultana karşı sorumlu olan valiler (paşalar) geniş yetkilerle donatılmaktaydı. Merkeze bağlı söz konusu eyaletlerde Sultan adına siyasi denetimi sağlamak, vergi toplamak ve düzeni korumakla görevli olan Vali sorumluluğuna bırakılan bu yerleri kendi belirleyeceği yerel yöneticilerle beraber yönetmekteydi. Lübnan ve Suriye

gibi Arapların yaşadığı bölgelerde yerel yöneticilere oldukça geniş bir hareket alanı bırakılarak paşaların (valilerin) daha geri plânda kalması tercih edilmişti. Zira, Arapların Müslüman olmaları onların Osmanlı nezdindeki itibarlarını artıran önemli bir olguydu. Bununla beraber yerel yöneticiler merkezi bürokraside görev alma ya da eğitim amacı dışında İstanbul ile fazla ilişki içinde olmazlardı. Fakat eyaletlerde bulunan halkın Osmanlı bürokrasisi içinde etkin görevlere gelebilmeleri ne geçmişte ne günümüzde emperyalist olarak nitelenen diğer büyük güçlerin yönetim tarzına uymuyordu. Oysa İşgal edilen ve eyalet statüsüyle merkeze bağlanan yerlerde yaşayan özellikle Müslüman uluslar, Osmanlı bürokrasisi içinde yükselme olanağına sahip olabiliyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu Suriye'yi ve Lübnan'ı Şam, Halep, Trablus ve Sayda olmak üzere dört eyalete ayırmıştı. Merkezi yönetim biçimini benimseyen Osmanlılar Şam'a atadığı Valilerin yanında yukarıda da ifade edildiği gibi yerel yöneticilere geniş yetkiler tanımaktaydı. 1535'te Fransa'ya verilen ticari imtiyazların giderek diğer Batılı ülkelere de yaygınlaştırılması diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi bu yerlerde de Batı etkisinin giderek artmasını beraberinde getirdi. Bu gelişmede özellikle bölgede Hıristiyan topluluğun fazlalığı önemli bir rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve merkezin gücünün azalmasına paralel olarak diğer eyaletlerde baş gösteren bağımsız davranma eğilimleri bu bölgede de kendini gösterdi. Özellikle bu süreçte Osmanlıya karşı bölgede kendi egemenliğini tesis etmeye başlayan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1831'de oğlu İbrahim Paşa'yı Suriye ve Lübnan'a göndererek bu toprakları da denetim altına alması önemli bir gelişmeydi. Hem Mehmet Ali Paşa'ya haddini bildirmek hem de Suriye ve Lübnan'ı geri almak isteyen II. Mahmut'un gönderdiği Osmanlı ordusunun Nizip'te İbrahim Paşa'ya yenilmesi üzerine harekete geçen İngiltere öncülüğündeki Batılı güçlerin baskısı sonucu İbrahim Paşa 1840'da Suriye ve Lübnan'dan çekilmek zorunda kalırken o güne kadar denetimi altına aldığı Osmanlı topraklarını terk etmesi kaydıyla Mısır valiliği Mehmet Ali'nin soyuna bırakılmaktaydı. Abdülhamit döneminde (1906) Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz demiryolu yapımı ise Osmanlı açısından bölgenin önemini ortaya koyan önemli bir gelişmeydi.

Öte yandan Lübnan kavramı 1860'da çıkan ayaklanmaların sonunda büyük devletlerin girişimiyle kabul edilen mutasarrıflık yönetiminin benimsenmesini öngören Lübnan Nizamnamesi ile ortaya çıkan bir kavram olmuştu. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi bu tarihe kadar Osmanlı yönetimindeki Suriye toprakları Halep, Şam, Trablus ve Sayda olmak üzere dört eyalete bölünmüştü. Aslında Lübnan Nizamnamesi aynı zamanda Lübnan politikasına Batılıların karışmasını ilk defa resmileştiren bir belge niteliği de taşımaktaydı. Zira Osmanlı Devleti ilk defa bir eyaletinde söz konusu olan bir iç sorunu Batılıları da sürece dahil ederek çözme yoluna gitmekteydi. Lübnan Nizamnamesi ile ayrı bir mutasarrıflık haline getirilen Lübnan Osmanlı vatandaşı olan bir Hıristiyan mutasarrıfın yönetimine bırakılmıştı.

Lübnan'da bu dönemde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ve Müslümanların bir kolu olarak görülen Dürzîlerin egemenliği söz konusuydu. Dürzîler daha ziyade Beyrut'un doğusu ile güneydoğusunda bulunan Cebel-i Şuf diye bilinen dağlık bölgede yaşamaktaydı. (Suriye'de ise güneyde Cebel-i Dürzî adı verilen bölgede yaşamaktaydı) Ancak birlikten yoksun olan Dürzîler içinde çeşitli feodal kabileler arasındaki mücadele sürekli bir hal almıştır. Özellikle bu mücadele Canbolat ailesi ile diğer aileler arasında yaşanmıştır. Bunun dışında bazı Dürzî ailelerin sonradan Hıristiyanlığı seçmiş olmaları da bunları zayıflatan önemli bir faktör olmuştur. Özellikle Şihab ailesinden bir kısmı 18. yüzyılın başından itibaren Hıristiyan olmuştu. Osmanlılar ise Lübnan'ın iç yönetiminden sorumlu olan ve Emirlik olarak tanımlanan göreve uzun süre Şihab ailesinden kişileri atamıştı. 16. ve 17. yüzyılda Lübnan'da sayıca en kalabalık mezhep daha ziyade Beyrut'un doğu ve kuzeydoğusunda yaşayan ve Hıristiyan Katolik mezhebini benimsemiş olan Marunîlerdi. 18. yüzyıla doğru bir taraftan iç çekişmeler diğer taraftan din değiştirmelerin etkisiyle geleneksel Dürzî üstünlüğü azalırken Avrupa ile girdikleri ilişkinin de etkisiyle Marunîlerin ekonomik ve siyasi güçleri artmaya başlamıştı. Aslında Marunîlerin Avrupa devletleri ile ilişkileri oldukça eskiye dayanmaktaydı. Haçlı seferleri sırasında Marunîlerin yaptıkları hizmetlere karşılık Fransa Kralı'nın onlara "Charte" vermesi, dört yüzyıl sonra XVI. Lui bir Hatt-ı Hümayun'la Marunîleri himayesine

aldığını göstermesi, Fransa'nın 1535'te Osmanlı'dan aldığı imtiyazlar, Napolyon Bonapart'ın Suriye seferi bu devletin Suriye'ye olan ilgisinin artmasına ve bölgenin Katolik Hıristiyanları ile geleneksel yakınlıklarını kuvvetlendirmesini sağlamıştır. Ayrıca Marunîler Roma Kilisesi ile yakın ilişkiler kurmuşlar ve Roma kolejlerinde eğitilen Marunî din adamları bilgi ve birikimlerini ülkede diğer Marunîlerin daha iyi yetişmesi için kullanmışlardır. Tüm bu faktörler Marunîleri güçlendirirken, 1788'de II. Beşir unvanıyla Hıristiyan Beşir Şihab'ın Lübnan Emirliğine atanması Hıristiyanların konumlarını daha da geliştirmiştir. Ayrıca Beşir, kendisine destek veren ülkedeki Canbolat ailesi dışındaki tüm Dürzî aileleri etkisiz hale getirmişti.[1]

Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği yanında Suriye valiliğinde de gözü olması rakiplerini sindirmek için fırsat kollayan ve bir müttefik arayan Beşir için iyi bir fırsat olmuştur. Ancak Beşir'in bu sırada Osmanlı karşısında İbrahim Paşa'ya verdiği destek 1840'ta iktidardan uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Fakat yerine geçen III. Beşir ile birlikte kısa bir süre istikrar sağlanır gibi olduysa da Dürzî ve Marunîler arasındaki geleneksel rekabet yeniden başlamıştır. Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun 1842'de Şihab ailesini iktidardan uzaklaştırdığı ve yerine Suriye Valisi Mustafa Paşa'nın yardımcılarından Ömer Paşayı atadığı açıklanmış, çatışmaların durmaması üzerine ise 1843'te Avusturya Başbakanı Metternich'in teklif ettiği "Çifte Kaymakamlık" adı verilen çifte yönetimli bir yapı oluşturulmuştur. Fakat sonradan bunun da bir çözüm olmadığı anlaşıldı. Buna göre, Lübnan iki idari bölgeye ayrılacak, kuzeydeki Marunî bölgede Marunî bir yönetim, güneyde ise Dürzî bir yönetim olacaktı.

İdari yapıdaki yeniliklere rağmen iki topluluk arasında kalıcı bir barışın sağlanamadığı, 1860'ta yoğunluğu artan çatışmalardan da anlaşılmaktaydı. Çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine yedi devletin katılmasıyla (Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve İtalya) imzalanan İstanbul Antlaşması'yla (Beyoğlu Antlaşması), "Mutasarrıflık" sistemi benimsenmekteydi. Lübnan Nizamnamesi adı verilen bu düzenlemeye göre, Lübnan, imzacı devletlerin görüşleri de alınarak Osmanlı tarafından atanacak Osmanlı vatandaşı bir Hıristiyan-Katolik Mutasarrıf tarafından yönetilecekti.

Lübnan, ister Emirlik, ister Çifte Kaymakamlık isterse de bunlardan daha demokratik olan Mutasarrıflıkla yönetilsin her zaman diğer Osmanlı eyaletlerine göre daha fazla otonom ve daha serbest bir idari yapıya sahip olmuştur. Nitekim 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı Lübnan ve Suriye'de de etkisini göstermiştir. Hıristiyan Marunîler sayıca çok olmalarına rağmen tek başlarına ülkede hâkimiyetleri söz konusu olmadığından bağımsız bir Lübnan için diğer unsurlarla da işbirliği yapmak zorunda olduklarının farkındalardı. Buna rağmen Marunîler kendilerini Lübnan'ın gerçek sahipleri gibi görürken, Grek-Ortodoks ve Grek-Katolikler Suriye'deki Hıristiyanlarla da beraber hareket ederek daha birleşik bir kilise ve daha geniş topraklar üzerinde hâkimiyet kurulması düşüncesindeydi. Nitekim 19. yüzyılın sonlarında Pan-İslâmizmi reddeden Lübnan Hıristiyanları, Suriye ve Lübnan'daki bütün Hıristiyan ve Müslümanların bir araya gelmesi olarak yorumladıkları Arap milliyetçiliği düşüncesini benimseyerek farklı din ve mezhepleri Osmanlı'ya karşı birleştirmeye çalıştılar. Bunun farkında olan II. Abdülhamit ise Pan-İslâmizm düşüncesini canlı tutarak bölgedeki Müslüman toplumlara sağladığı haklarla onların desteğini almayı başardı. Bu nedenle, bu dönemde Hıristiyanların geliştirdiği Arap milliyetçiliği düşüncesi Araplar arasında fazla bir destek görmedi. Ancak 20. yüzyıl başlarında Osmanlı'da Jön Türk hareketi ile Türk milliyetçiliği akımlarının güçlenmesi, 1908-1909 yıllarında Orta Doğu'daki Müslümanlar arasında da Arap milliyetçiliğinin güçlenmesine yol açtı. Bununla beraber, hareketin giderek Müslümanların öncülüğünde bir Müslüman milliyetçiliğine dönüşmesiyle Hıristiyanlar bu harekete kuşkuyla bakmaya ve Arap milliyetçiliğine soğuk bir tavır almaya başladılar.

2. BAĞIMSIZLIK BEKLENTİSİ MANDAYA DÖNÜŞÜYOR

Lübnanlı Marunîler, bağımsızlık öncesinde kurulması öngörülen bir manda yönetiminden yarar umarken Araplar doğrudan bağımsızlıktan yana olup manda rejiminin gereksizliği üzerinde durmaktaydı. Nitekim Arapların muhalefetine rağmen Müttefikler Yüksek Konseyi 24 Nisan 1920'de San Remo'da (İtalya'da) vardığı mutabakatla Suriye'nin (ve Lübnan'ın) Fransızların manda rejimi altına alınmasını kararlaştırmıştı. 1920 Martında Suriye Ulusal Kongresi tarafından Suriye Kralı ilan edilen Faysal'ın buna tepki göstermesi üzerine 1920 Temmuzunda harekete geçen Fransız güçleri Suriye'de Faysal'ın egemenliğine son vermiştir.

San Remo paylaşım anlaşması doğrultusunda Fransa'nın 1920'de Suriye'den Faysal'ı çıkararak denetim sağlamasıyla beraber bu devletin Suriye ve Lübnan'daki denetimi de başlamış oldu. Fransızlar İngilizlerden farklı olarak dolaylı bir yönetim yerine bütün yönetim kademelerine Fransızların yerleştirildiği doğrudan bir yönetimi tercih ederek yerli halkın bürokrasiye katılımına izin vermediler. Dolayısıyla Fransızların 1946'da tamamen çekilmesine kadar parlamenter bir sistem yerleştirilmeye çalışılmışsa da yerel anlamda halkın katılımından yoksun olduğundan, bunun meşruiyeti de söz konusu değildi. Fransa, geçici bir manda yönetimi oluşturmak yerine kalıcı bir egemenlik kurmak amacıyla hareket ettiği için "böl ve yönet" yöntemine başvurarak Suriye ve Lübnan'daki ulusal birliği sağlamak ve güçlendirmek yerine etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları olabildiğince derinleştirmeye çalıştı.

Fransa bu doğrultuda ilk uygulamaya 1920'de ayrı bir Lübnan Devleti oluşturarak yaptı. Daha ziyade Lübnan Dağı olarak bilinen bölgeye özgü olan Mutasarrıflığa Akdeniz kıyısında bulunan Trablus (Tripoli), Sayda (Sidon), Sur (Tyre) ve Beyrut'u da ekledi. Bunun yanında oldukça verimli bir bölge olan Bekaa (Biqa) Vadisini Suriye'den ayırarak onu da Lübnan sınırlarına dâhil etti.

Lübnan'a gelince, Fransa bölgede manda yönetimini tesis ederken Maruni nüfusu korumayı amaçladığını öne sürmekteydi. Oysa Büyük Lübnan'ın sınırlarını yeniden belirlerken dâhil edilen Müslüman bölgele-

riyle tüm Hıristiyanların ülke içindeki nüfus oranları % 50'nin altına düşürülmüştü. Böylece Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki geçmişten gelen rekabet biraz farklılaşsa da günümüze kadar sürecek bir zemine oturtulmuş oluyordu. Lübnan'ı bir Hıristiyan toprağı olarak gören Maruniler Fransızlardan aldıkları destekle ülkenin ekonomik ve siyasal yaşamına hâkim olmaya çalışır ve daha çok Batıyla ilişki kurmaya yönelir ve Arap dünyasına sırt çevirirken, Müslümanlar Suriye ile birleşmeye çalışmakta ve kendilerini Arap Orta Doğusu'nun bir parçası olarak görmekteydi.

1920'de Lübnan Fransız Mandası

Dolayısıyla Lübnan'ın pek türdeş olmayan toplumsal yapısı geçmişte olduğu gibi yeni dönemde de ulusal birliğin kurulmasının önünde önemli bir engel olarak durmaktaydı. Lübnan Dağı bölgesinde yaşayan Maruniler, Şuf Dağı bölgesinde yaşayan Dürziler ve güney Lübnan'da yaşayan

Şiiler dışındaki diğer unsurlar ülkede dağınık bir şekilde bulunduğundan, farklı din ve mezhepten olan insanların neredeyse yan yana yaşadığı bir görünüm ortaya çıkmıştı. Lübnan'da bunların yanında % 30 dolayındaki Marunilerin dışında, ülkede en kalabalık nüfusu oluşturan % 50'ye varan Sünni ve Şii Müslümanlar ile Müslüman nüfusu içinde sayılan Dürziler ve % 10 dolayındaki Grek-Katolikler ve Grek-Ortodokslar ile % 5–10 dolayındaki Katolik Ermeniler bulunmaktaydı. Zâim olarak öne çıkan feodal bir yapının söz konusu olduğu Lübnan'da her mezhep ya da dinsel grup kendi içinde ayrı bir örgütlenmeye sahip bulunmakta ve ülkede etkin ve siyasal gücü geçmişten beri elinde bulunduran aileler ve bunların ileri gelenlerince yönlendirilmekteydi.

Fransa, Lübnan'a Suriye'den farklı olarak daha 1926'da kabul ettiği bir anayasa ile Lübnan'a parlamenter demokrasi ile yönetilen bir cumhuriyet görünümü vermiştir. 1926 Anayasası ile Lübnan Cumhuriyeti, temsilin dinsel niteliklere göre belirlendiği, önce iki, hemen bir yıl sonra da tek kanatlı hale getirilen bir meclise sahip olmuştu. Çeşitli dinsel grupların temsilcileri arasındaki bir uzlaşmayı ifade eden 1943'teki Ulusal Pakt ile temsil ve yönetmeye ilişkin ilkeler kalıcı bir şekle dönüştürülmekteydi. Buna göre başbakanı ve kabineyi atama gibi geniş yetkileri olan ve parlamento tarafından seçilmesi öngörülen cumhurbaşkanı Hıristiyan, başbakan Sünni Müslüman, meclis başkanı ise Şii Müslüman olacaktı.

1926 Anayasası aslında Lübnan'ın bağımsızlığını öngörmediği gibi, Fransa ile Lübnan yetkilileri arasındaki bir anlaşmaya da dayanmamaktaydı. Lübnan'ın savunması ve dış ilişkileri de zaten Fransa tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca Yüksek Komiserin parlamentoyu feshetme ve anayasayı askıya alma (ki bunu biri 1932'de diğeri 1939'da olmak üzere iki defa yapmıştı) yetkisi bulunmaktaydı. Ayrıca her bakanlıkta bulunan Fransız danışmanlar Lübnanlı yetkililere fazla bir hareket alanı bırakmamaktaydı. Bütün bu sınırlamalara rağmen Lübnan'da bağımsız olmasa da bir anayasal çerçeveye oturan ve seçimle oluşan bir parlamentonun söz konusu olduğu özerk bir yapı vardı.

1930'lu yılların Lübnan politikasında öne çıkan iki Hıristiyan liderden Emile Edde ile Bishara el-Huri Müslümanlarla ilişkiler konusunda farklı bir yaklaşım içindeydi. Fransa'da eğitim görmüş bir avukat ola-

rak Edde, Lübnan'ın bir Maruni toprağı olduğunu düşünerek ülkedeki Maruni üstünlüğünün korunması gerektiğine inanmakta ve bu noktada Lübnan'ın çıkarlarını Arap dünyasından ziyade Fransa başta olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkilerin geliştirilmesinde görmekteydi. Bu anlamda manda yönetiminden de fazla bir rahatsızlık duymuyordu. Huri de aynı Edde gibi eğitimini Paris'te yapmış bir avukat olarak Lübnan'ı bir Maruni anavatanı olarak görse de Müslümanlarla işbirliğine önem vermekte ve manda yönetiminin sona erdirilmesini istemekteydi. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir işbirliğini sağlamadan Lübnan'ın siyasal bütünlüğünü ve varlığını devam ettirmenin imkansız olduğunu görmekteydi. Bu anlamda Fransız varlığını sona erdirmek için Müslümanlarla bir ittifak yapılmasının gerekliliğine inanmaktaydı. Bu bağlamda Huri'nin önderliğini yaptığı Anayasal Blok adındaki siyasal örgütlenme tam bağımsızlıktan yana bir tavır ortaya koydu. Huri'ye göre, eğer Fransa'ya karşı ortak bir cephe oluşturulabilirse, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki güven bunalımı da aşılarak bağımsız bir Lübnan'da birlikte yaşamalarının mümkün olabileceğine inanmaktaydı.

Fransa, 1936'da Suriye ile olduğu gibi Lübnanlı yetkililerle de bağımsızlığa ilişkin bir antlaşma imzaladı. Antlaşmaya göre Fransa tüm Manda haklarını Lübnanlı yetkililere devredecekti. Bu gelişmenin ardından bağımsızlık havasına giren Lübnan Meclisi 1937'de toplanarak Edde'yi cumhurbaşkanlığına seçti. Edde, başbakanlığa bir Müslüman olan Hayreddin Ahdab'ı atayarak cumhurbaşkanının Maruni, başbakanın ise Sünni Müslüman olması doğrultusundaki geleneği de başlatmış oldu. Bu konuda farklı düşünmesine rağmen Müslümanlarla bir işbirliği yapma konusunda kendisine fırsat verilen kişi Edde olmuş, o da bunu değerlendirmişti. Oluşturulan bu gelenek bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar devam etmiştir.

Bu durum bir süre de olsa Marunilerle Müslümanların kendi farklılıklarını koruyarak Lübnan'da birlikte politika yapabileceklerini göstermiş olması açısından önemli bir gelişmeydi. Ancak Suriye ile yapılan antlaşma gibi 1938'deki hükümet değişikliğinin ardından Fransız parlamentosu bunu da onaylamadığından bağımsızlık askıda kalmıştı. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'na yaklaşırken Fransız Yüksek Komiseri, bir kere daha

(ilkini 1932'de bir Müslüman'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine yapmıştı ve erteleme iki yıl sürmüştü) parlamentoyu feshetmiş ve anayasayı askıya almıştı.

Öte yandan 1940 Haziranında Fransa'nın düşmesi ve Mareşal Filip Petain'in Vichy hükümetinin kurulması Fransa'nın tüm denizaşırı kolonilerini etkilemiştir. Bir tarafta De Gaulle'ün Hür Fransa hareketi diğer tarafta ise Petain hükümeti olmak üzere Fransa'nın iki başlı bir görünüme sahip olması şüphesiz Lübnan'daki gelişmeleri de olumsuz etkiledi. Savaş koşulları dolayısıyla ağır bir ekonomik kriz yaşayan Lübnan ve Suriye, 1941'de Raşid Ali ayaklanması ile mihverin etkisi altına giren Irak'ta denetimi sağlayan ve bu bölgenin Almanya'nın kontrolüne girmesini engellemek isteyen İngiltere'nin işgaline uğradı. Bölgede bunlar olurken, 1941 Temmuzunun sonunda Fransa'da da Vichy hükümeti devrilmiş ve Hür Fransa ülkenin kontrolünü eline almıştı. Ayrıca Suriye ve Lübnan'ı işgal eden İngiltere bu konuda De Gaulle'le görüş alışverişinde bulunmuş ve bu iki devlete derhal ve koşulsuz bağımsızlık verilmesi konusunda söz almıştı. Ancak De Gaulle de önceki Fransız yöneticileri gibi verdiği sözden çok geçmeden cayarak sömürge yönetimini yeniden düzene sokmaya kalkışınca yalnız bağımsızlık beklentileri içinde olan halkın tepkisiyle karşılaşmamış; ayrıca İngiltere'yi de karşısında bulmuştur. Halkın ve İngiltere'nin tepkisi yüzünden geri adım atmak zorunda kalan Hür Fransa rejimi 1943'te her iki ülkede de anayasayı yürürlüğe koyarak seçimlerin yapılmasına izin vermiştir.[2]

Lübnan'daki seçimlerde Bishara el-Huri cumhurbaşkanlığa seçilirken bağımsızlık mücadelesinde kendisiyle işbirliği yapmış olan Sünni Müslüman önderlerden Riyad Sulh'u başbakanlığa atamıştı. Uyumlu bir ilişki geliştirerek Lübnan'ın kalkınması için işbirliği yapan bu liderler arasındaki anlaşma, 1943'te "Ulusal Pakt" olarak anılan ve yazılı bir metne dayanmayan uzlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Taraflar Lübnan'ın kendine özgü konumundan hareket etmekte; başka bir deyişle Hıristiyanlar Lübnan'ın Araplığını kabul ederken Müslümanlar da Lübnan'da Hıristiyanların da yaşadığını kabul ederek Lübnan'ı diğer Arap devletleriyle birleştirme amaçlarından vazgeçmekteydiler. Bu uzlaşma 1975 iç savaşına kadar herhangi bir ciddi tehditle karşılaşmadan devam etmiş ancak bu

tarihten sonra bu uzlaşmanın ruhunun korunması zorlaşmıştır. Aslında Ulusal Pakt'ın temelleri 1932'deki uzlaşmayla atılmıştı ve bu iktidar paylaşımı ülkede Hıristiyanların çoğunlukta olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Dolayısıyla ulusal mecliste temsil 6'ya 5 (6 Hıristiyan'a karşılık 5 Müslüman) oranında gerçekleştirilmişti ve kabinede Maruniler ve Sünni Müslümanlar ikişer veya üçer bakanla temsil edilirken, diğer unsurlar birer bakanlığa sahip oluyorlardı. Şiiler, 1943 Ulusal Paktı çerçevesinde ortaya çıkan iktidar paylaşımında yeterli oranda temsil edilmemişlerdi ve zamanla nüfuslarının diğerlerine göre daha hızlı artmasıyla buna en şiddetli karşı çıkan taraf olmuşlardır.[3]

Öte yandan 1943 seçimleri Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ın içişlerine müdahalesine karşı halkın tepkisini de ifade etmekteyse de Fransa yerel yöneticilere yönetme yetkilerini devretmek istemediğinden 1945 sonuna kadar taraflar arasındaki mücadele devam etti. Özellikle 7 Mayıs 1945'te Fransa'nın kıyıya asker çıkararak Suriye ve Lübnan'da yeniden sıkı bir denetim kurmak istemesi halkın sert tepkisiyle karşılaştı. Fransızların, halkın direncini kırmak için Suriye'yi havadan bombardımanı sırasında çok sayıda insan hayatını kaybetmişti. Nitekim Fransız askerleri 1946 Nisanında Suriye'den; aynı yılın sonuna gelindiğinde ise Lübnan'dan tamamen çekilmişlerdi. Dolayısıyla 1941'de kağıt üstünde bağımsızlıklarını kazanan bu iki ülkenin gerçekten bağımsız hale gelmeleri Fransız askerlerinin ülkeyi tamamen terk etmelerine (1946) kadar mümkün olamamıştır.

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI İSTİKRAR ARAYIŞI

Lübnan, 1943'te oluşturulan konsensüsün ciddi bir sorun yaşanmadan devam etmesi dolayısıyla, 1950'nin sonlarına kadar bu bölgenin liberal demokratik parlamenter sisteme sahip tek istikrarlı ülkesi olma özelliğini korumuştu. Ülke Mısır, Suriye ve Irak'ta millîleştirmeler sürdüğü bir ortamda uygulanan liberal ekonomik politikalar ve bu çerçevede dış ticaretteki mevcut sınırlamaların kaldırılması, banka sisteminin düzenlenmesiyle gizli hesap açılabilme imkanının sağlanması ve kur politikasındaki düzenlemelerle yabancı sermayenin ülkeye girmesi gibi liberal uygulamalarla yabancı yatırımcılar açısından Beyrut bir cazibe merkezi haline getirilmiş ve artık ülke bu yıllarda Orta Doğu'nun İsviçresi olarak tanımlanmaya başlamıştı.

Ülke sadece ekonomik anlamda değil, söz ve ifade özgürlüğü, basın ve yayın özgürlüğü ve tüm bölge öğrencileri açısından cazip olan üniversiteleri ile de Orta Doğu'nun entelektüel ve politik merkezi haline gelmişti. Bunların yanında Beyrut, lüks otelleri, gece kulüpleri, Las Vegas türü gazinolarıyla ve eğlence merkezleriyle de oldukça cazip bir kent görümündeydi. Beyrut, her şeyin serbest olduğu, hiçbir kuralın olmadığı, paranın her şeyi satın aldığı bir yer arayanlar için bulunmaz cinsten bir Orta Doğu kentiydi. Bölgenin özellikle zengin elitleri için bir başka yerde bulamayacakları türden olanaklar sunmaktaydı. Fakat Beyrut'un oldukça karmaşık etnik ve dini mozaiği 1958'den başlamak üzere 1975-76 ve sonrasında içinden çıkamayacağı bir çatışmanın içine sürüklenerek yaşanmaz hale gelmesine ve neredeyse bir hayalet kent görünümünü almasına neden olacaktı.[4]

Aslında Lübnan, bütün bu heterojen yapısına rağmen 1926 Anayasası ve 1943 Ulusal Paktı doğrultusunda bir toplumsal uzlaşma sağlayarak çeşitli kesimler arasında bir dengenin kurulmasını gerçekleştirilebilmişti.[5] Bütün kesimler kendi toplumsal farklılıklarını korurken diğeri üstünde bir egemenlik sağlamaya çalışmadıkları bu süre zarfında ülke istikrar içinde bir gelişme göstermişti. Ancak Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, mevcut uzlaşma ortamının iktidarı kullanma sürecinde kendi aleyhine işlediğini düşünmesine yol açarak, bütün bu uzlaşma ortamının da yavaş

yavaş kaybolmasına ve yerini her kesimin kendi gücünü arttırarak bir egemenlik yarışına girmelerine ve dolayısıyla kendi farklılıklarını Lübnan'ın genel çıkarlarına üstün tutmalarına yol açmıştır.[6]

Lübnan politikasının feodal karakterinin bu istikrarsızlıkta oldukça önemli bir payı bulunmaktaydı. Farklı mezhep ve inanışların hakim olduğu dinsel bölünmenin yanında Zaimlik denen feodal yapılanma Lübnan politikasında geçmişten günümüze siyasal gelişmelerde belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Adına "Zâim" denen kabile ağalarının hakim olduğu ve zaten Maruni Hıristiyan, Grek-Ortodoks, Grek-Katolik, Ermeni, Sünni, Şii ve Dürzi Müslümanlardan oluşan yapıda belli ailelerin ağırlığı bulunan Lübnan, kısmen de olsa hâlâ bu özelliğini devam ettiren bir ülkedir. Örneğin Hıristiyan kesimden Edde, Huri, Şihab, Cemayel, Franjiye, Chamoun; Müslüman kesimden ise Kerami, Sulh, Salam, Hos ve Canbolat aileleri Lübnan politikasında etkin olan ve Zâimlik kurabilmiş aileler arasında yer almıştır. Zâim denen bu feodal ailelerin ya kendileri ya da bir yakınları ülke yönetiminde yer aldıklarından aynı zamanda ülkenin siyasal patronları haline gelmişlerdir. Bunların içinde bazıları kendi partilerini hatta 1960'lı yıllardan sonra kendi milis güçlerini oluşturarak Lübnan Ordusunun yanında başka askerî güçlerin de oluşması sürecini başlatmışlardır.

Bunlar içinde özellikle Maruni liderlerden Kataipler ya da Falanjistlerin 1936'da Pierre Cemayel önderliğinde kurdukları bir gençlik örgütü olarak başlayan ve liderliği 1984'te ölünceye kadar devam edecek olan **Falanjist Partisi,** milis kuvvetiyle Lübnan Hıristiyanları içinde en etkili siyasal hareket haline gelmiştir. Diğer taraftan 1949'da Dürzi lider Kemal Canbolat önderliğinde kurulan ve 1977'de ölünce liderliğin oğlu Velid Canbolat'a geçtiği **İlerici Sosyalist Partisi** özellikle 1975-76 İç Savaşı ve sonrasında çatışmaların odağında yer alan bir hareket olmuştur. Cemayel ve Canbolat ailelerinin liderliğindeki bu iki parti günümüzde de Lübnan siyasetinde etkin olmaya devam etmektedir.

Lübnan'ın 1926 Anayasası, bir cumhurbaşkanının altı yıllığına ve üst üste iki defa seçilememesini öngörmekteyken 1937'den 1943'e kadar cumhurbaşkanlığında bulunan Emile Edde'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Bishara el-Huri (1943-1952) ve Camille Chamoun'un

(1952-1958) tekrar seçilebilmek için anayasada değişiklik yapmaya çalışmaları ülkede krize yol açmıştır. Bunlardan Huri, önceki bölümde de belirtildiği gibi bağımsızlık sürecinde aktif rol almış ve Müslümanlarla işbirliğinden yana olan bir lider olarak Lübnan'ın gelişmesinde önemli katkıları olmuş; hatta 1950'li yıllara girerken izlediği liberal ekonomik ve siyasal politikalarla Lübnan'ın diğer Orta Doğu ülkelerinden farklı hale gelmesini sağlamıştır. Huri, 1949'da yeniden seçilmesinden sonra ülkedeki diğer Marunilerin muhalefetiyle karşılaşınca 1952'de istifa etmek zorunda kalmıştır.[7]

Huri'den sonra cumhurbaşkanlığına diğer bir Maruni lider olan Chamoun seçilmiştir. Hür teşebbüse ağırlık vererek banka sistemini daha da liberal hale getirmesi ülkeyi yatırımcılar için cazip hale getirmiş olan Chamoun zamanında liberal anlamda bazı idari ve hukuki reformlar da gerçekleştirildi. Kadınlara seçme hakkı verildi ve demokratik kurumlar geliştirildi. Basın, siyasal partiler ve muhalefetin faaliyetleri serbest hale getirildi. Ancak 1950'li yıllar Soğuk Savaş'ın etkisinin Orta Doğu'da görülmeye başladığı yıllar olmuş ve Chamoun kendi iktidarını bu ideolojik çatışmadan yararlanarak uzatmak isteyince Nasır'dan etkilenen Müslüman milliyetçilerin tepkisiyle karşılaşmış ve artan karışıklıklar sırasında ülkede Hıristiyanların üstünlüğünün tehlikeye girmesi üzerine ABD'den yardım istemiştir.[8]

İktidar paylaşımının yapıldığı ve kökeni 1930'lara dayanan 1943 uzlaşmasının koşullarının değiştiğine inanan ve bu nedenle ülke yönetiminde daha fazla yer almak isteyen Müslüman grupların Chamoun'un cumhurbaşkanlığı süresini uzatmak istemesine karşı ayaklanması, 1956 Süveyş Krizi sonrasında Doğu Bloğuyla da ilişki içinde olan ve etkinliği giderek artan Nasır tarafından desteklenince, olaylar Beyrut'un dışına taşarak Sayda ve Trablus gibi ülkenin büyük kentlerine de yayılmıştır. Olayları önlemekte güçlük çeken Chamoun, orduyu çatışmaları bastırmak için kullanmak istemiş, fakat yine bir Maruni lider olan General Fuad Şihab'ın ordunun içsel sorunlarda kullanılamayacağı gerekçesiyle olaylara müdahale etmemesi üzerine bunu bir komünist saldırı olarak niteleyerek, **14 Temmuz 1958'de Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım istemiştir**. Irak'ta General Kasım tarafından düzenle-

nen darbe ile monarşinin devrildiği gün istenen bu yardım talebi doğrultusunda hemen aynı gün Doğu Akdeniz'de bulunan VI. Filodan 15,000 Amerikan deniz piyadesinin Lübnan'a çıkarılması söz konusu olmuştur.[9]

Ancak bütün bunlar Chamoun'un tekrar seçilmesini sağlayamamış ve Temmuz'da yapılan seçimlerde General Fuad Şihab büyük bir parlamento çoğunluğuyla Chamoun'un yerine cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Hem Müslümanların hem de Hıristiyanların desteğini sağlayan Fuad Şihab'la beraber Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler yeniden artarak Lübnan'da yaşam yeniden normale dönmüştür. Lübnan'ı modern ve gelişmiş bir ülke haline getirmeye çalışan Şihab, 1958 olayları sırasında ortaya çıkan talepleri de dikkate alarak Müslümanlara yönetim kademelerinde daha fazla yer vermeye başlamıştır. Orduyu daha tarafsız hale getiren ve daha merkezi bir bürokratik yapı oluşturan Şihab döneminde (1958-1964) altyapı yatırımlarına ağırlık verilerek ülkenin yol, su, elektrik gereksinimleri önemli ölçüde karşılanmıştır. Bununla beraber bu dönemde de yerel otoritelerin gücünün ortadan kalkması söz konusu olmamış, insanlar yerel etnik, dinsel ya da feodal bağlılıklarını korumuşlardır.[10]

1958'de işbaşına gelen Şihab, başbakanlığa Raşid Kerami'yi atamıştı. Şihab'ın yönetim kademelerinde Müslümanlara daha fazla söz hakkı vermesi ve orduyu daha tarafsız bir hale getirmesinin Hıristiyanlar arasında meydana getirdiği huzursuzluktan yararlanan Camille Chamoun bu yıllarda kurduğu günümüzde de Lübnan siyasal yaşamında varlığını sürdüren **Ulusal Liberal Parti** ile bir blok oluşturmaya çalıştıysa da **Falanjist Parti** kadar homojen bir niteliğe sahip olmadığından Hıristiyanlar arasında ikinci plânda kalmıştır. Lübnan'daki Grek-Ortodokslar ise yine bu yıllarda kurulan eski cumhurbaşkanlarından Emile Edde'nin oğullarından Raymond ve Pierre Edde'nin **Ulusal Blok**'u etrafında toplanmışlardı. Bu yıllarda Müslümanların liderliğini Dürzi olan Canbolat'ın dışında Sünni olan Sulh, Salam ve Kerami ailesi yapmaktaydı. Riyad Sulh, Cumhurbaşkanı Huri döneminde 1943'ten 1952'de ölümüne kadar, sonraki dönemde ise Abdullah Salam, Sami Sulh (Chamoun döneminde) ile Raşid Kerami ve Saeb Salam başbakanlık görevlerinde bulunmuşlardır.[11]

1963 yılına gelindiğinde Şihab'ın da öncekiler gibi anayasa değişikliği ile kendisini yeniden seçtirme niyetinde olduğu ifade edildiyse de bu söz

konusu olmadı ve yapılan seçimlerde Charles Hilu'nun cumhurbaşkanı seçilmesi söz konusu oldu. Ancak bu dönemde de cumhurbaşkanının Maruni, başbakanın Sünni, meclis başkanının Şii, parlamento ve bakanlık dağılımının 6 Hıristiyan'a 5 Müslüman şeklinde olmasını öngören 1943 Ulusal Paktı'nda bir değişiklik olmuyordu.

4. LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE İSRAİL'İN İŞGALİ: ARİEL ŞARONLA İLK RANDEVU

İÇ SAVAŞA VARAN GELİŞMELER

Lübnan'ın oldukça karışık toplumsal yapısına 1960'lardan itibaren Filistinliler de dahil olmuşsa da bunların Lübnan politikasının bir aktörü haline gelmeleri aslında 1964'te FKÖ'nün kurulmasından sonra söz konusu olmuştur. Dolayısıyla 1960'lı yıllardan itibaren Filistinlilerin artan varlığının Lübnan için bir sorun olmaya başlaması esas olarak Ahmed Şükeyri'nin istifasıyla beraber El-Fetih kadrolarının örgüte hakim olmasını takiben Fetih lideri Yaser Arafat'ın 1969'da örgütün başına geçmesiyle başlamıştır. Gerçi evi Beyrut yakınlarında bulunan Ahmed Şükeyri de gerillaların eğitim faaliyetleriyle doğrudan ilgilenmekteydi. Örgütün bu yıllardaki faaliyetleri özellikle Lübnanlı Hıristiyanları rahatsız etmekteyse de Müslümanlar tarafından sempati ile karşılanmaktaydı. Artık uluslararası çapta eylemler düzenleyen örgütün etkinliği Yaser Arafat'ın liderliğinden sonra belirgin şekilde artmıştı.

Bu çerçevede Ahmed Şükeyri'nin 1967'de istifa etmesiyle yerine geçen Yahya Hamuda'dan liderliği 1969 Şubatında ele alan Yaser Arafat ile örgüt bir dinamizme kavuşmuş ve İsrail'e karşı çok yönlü bir mücadele başlatılmıştı. Bununla beraber 1968 Martındaki Karameh Operasyonu'yla İsrail'e ağır kayıplar verdiren Filistinli gerillaların güney Lübnan'daki artan varlığı ve buradan İsrail'e saldırılar düzenlemeleri bir taraftan İsrail ile Lübnan hükümetini diğer taraftan Filistinliler üzerinde denetim kurmaya çalışan Lübnan ordusu ve hükümeti ile Filistinlileri ve dolayısıyla Filistinlilere sempati duyan Lübnanlı Müslümanları karşı karşıya getirmekteydi. Bu yıllarda Güney Lübnan'da Filistinlilerin iyice yerleşmesini ifade etmek için bölgeye Fetihistan denilmekteydi.[12]

1967 Savaşı'ndan sonra sesini ve davasını dünyaya daha fazla duyurmak amacıyla bir çok eylem düzenleyen FKÖ komandolarının bu eylemleri özellikle 1967 Savaşı'nda Gazze'yi İsrail'e kaptıran Mısır tara-

fından daha fazla desteklenmeye başlanırken Suriye de Filistin hareketine hakim olabilmek için bu yıllarda kurdurduğu SEİKA örgütünü kullanmaya çalışmaktaydı. Lübnan'da ise Filistin hareketi hızla gelişerek ülkedeki koşullar nedeniyle daha fazla yerleşme imkanı buldu. 1960'lı yılların sonlarında ülkedeki kamplarda daha fazla silâhlanmaya başlayan Filistinlilerin gerek Beyrut gerekse güney Lübnan'da kurdukları kamplara Suriye tarafından sağlanan silâhlarla örgüt önemli bir potansiyele ulaşmış ve özellikle güney Lübnan'dan İsrail'e düzenlenen saldırılar hem Hıristiyanlar hem de bir kısım Müslümanlar arasında örgüte karşı tepkinin ortaya çıkmasına ve giderek artmasına yol açmıştır.[13]

Filistinlilerin Lübnan'ı kullanarak İsrail'e saldırılar düzenlemesi Lübnanlı Hıristiyanların daha bu yıllarda İsrail'i müttefik olarak görmelerine neden olurken, hem Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında hem de Müslümanların kendi aralarında bölünmeleri ve Hıristiyan topluluğun blok halinde hareket etmelerini de beraberinde getirmiştir. Nitekim Karameh Operasyonu'nun ardından İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırılarının artması ve 1968'de İsrail tarafından Beyrut havaalanı ve Filistin mülteci kamplarına düzenlenen saldırılar sırasında Lübnan ordusunun sessiz kalması ve Filistinlileri durdurmaya çalışması, hatta daha da ileri giderek Lübnan ordusunun Filistinli gerillaların üzerine daha fazla gitmesi Başbakan Raşid Kerami'nin istifa ederek tepki göstermesine yol açmıştır. Nitekim Lübnan'daki siyasal havanın gerginleşmesi üzerine Arap ülkelerinin de devreye girmesiyle 1969 Kasımında taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu çerçevede imzalanan **Kahire Anlaşması**'yla Lübnan hükümetinin Filistinli gerillalara dokunmamaları, Filistinli gerillaların ise kampları askerî amaçlarla kullanabilmeleri ve buralarda silâh bulundurabilmeleri, ayrıca Lübnan'da yaşayan diğer Filistinlilerin de gerilla kamplarına dahil olabilmeleri öngörülmüştü. Buna karşılık gerillalar Lübnan topraklarını kullanarak İsrail'e ateş açmayacaktı.

Başka bir deyişle Filistinliler de Lübnan'ın içişlerine karışmayacak ve Lübnan'ın güvenliğini tehlikeye atacak girişimlerde bulunmayacaktı. Ancak bu anlaşmayı her iki taraf da zaman içinde kendilerini ilgilendiren boyutuyla ele almaya başlamışlar; her şeyden önemlisi de FKÖ içindeki görüş farklılığının da etkisiyle Filistinlilerin Lübnan'ın içişlerine karışma-

sı engellenememiştir. FKÖ'nün Lübnan'daki "devlet içinde devlet" gibi davranması ve Lübnan'ın egemenliğini tartışılır hale getirmesi giderek Lübnanlı Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki gerginliği artırırken bu durum aynı zamanda Hıristiyanların İsrail ile ittifakının giderek güçlenmesine yol açmıştır.[14]

1970'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Pierre Cemayel yerine, Trablus yakınlarındaki Zhgorta şehrinin önde gelen ailelerinden Süleyman Franjiye, Sünni Saeb Salam ve Şiilerin lideri Kemal Esad'ın da desteğini alarak kazanmıştı. Franjiye, müttefiki olan Saeb Salam'ı başbakanlığa, Kemal Esad'ı da meclis başkanlığına getirdi.[15]

1972 parlamento seçimleri ise siyasi durumda bir değişiklik meydana getirmedi. Üç lider yine yerlerini korurken muhalefeti Kemal Canbolat'ın liderliğindeki radikallerle Chamoun'un Ulusal Liberal Partisi ve Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u oluşturmaktaydı. Bu yıllarda Şii kesimin liderliği konusunda Kemal Esad'ın yanı sıra Musa Sadr'ın da etkin olmaya başladığı görülmektedir.[16]

Sonuçta 1969 Kahire Anlaşması pek fazla bir şeyi değiştirmemiş, zira Lübnan ordusunun olaylara müdahale edememesi üzerine Hıristiyanların milis güçleri çatışmalara dahil olmuştu. İsrail ise 1969 Anlaşması'na tepkisini güney Lübnan'a saldırılarını yoğunlaştırarak göstermişti. 1970 Eylülünde FKÖ, El-Fetih ve diğer gerilla gruplarının Ürdün'den çıkarılmaları üzerine Lübnan'a yerleşmeleriyle beraber İsrail ile Filistinliler arasındaki çatışmalar daha da yoğunlaşmıştır. Zira bu tarihten sonra Lübnan'daki Filistinlilerin gerek sayısının gerekse etkinliklerinin artması gerçekten istikrarı tehdit edici boyutlara kadar varan olaylarda itici bir rol oynamıştır. Bu tarihten itibaren tüm güçleriyle özellikle güney Lübnan'a yerleşen Filistinlilerle İsrail arasın-

Raymond Edde

daki çatışmalar Lübnan'a yönelik İsrail saldırılarının sıklaşmasına yol açmıştır. **Böylece bir tarafta Filistin'i destekleyen Müslüman gruplar diğer tarafta Edde'nin Ulusal Blok'u, Cemayel'in Falanjist Partisi ve Chamoun'un Ulusal Liberal Partisi'nden oluşan bir karşı blok şeklinde ülkenin iç savaşa doğru giderek derinleşen bölünmesi gündeme gelmiştir.** 1973 yılında İsrail'in Sayda ve Sur'daki Filistin kamplarını bombalaması üzerine ordunun sessiz kalmasına tepki gösteren Başbakan Salam'ın istifası üzerine Lübnan ordusu ile Filistinli gerillalar arasında başlayan çatışmalar, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki kamplaşmayı daha da belirgin hale getirdi.

Bu gelişmelerden sonra Filistinlilerle Lübnan ordusu arasındaki çatışmaların tüm ülkeye yayılması üzerine taraflar arasında 17 Mayıs 1973'te düzenlenen **İkinci Kahire Anlaşması** ile çatışmalar sona erdirildi. Önceki gibi içeriği açıklanmamakla beraber anlaşmanın Lübnan'ın egemenliğini ve Filistin devriminin güvenliğini teminat altına aldığı bildirilmişti. Ancak bu da önceki gibi ne Filistin'in İsrail'e ne de İsrail'in Filistin'e saldırısında bir değişiklik yapmamıştır.

LÜBNAN'DA İÇ SAVAŞ (1975-1976)

Olayların olgunlaştırdığı ve Lübnan'ın hassas dengelerini bozan gelişmelerin yol açtığı iç savaşa giderken hem Şiiler hem de Dürziler nüfus yapısının değişmiş olmasından dolayı 1943 Ulusal Uzlaşma koşullarının değiştiğini ileri sürerek iktidardan daha fazla pay almak istediklerini açıkça dile getirmekteydiler. Bunu hem Şiilerin lideri İmam Musa Sadr'ın hem de Dürzi lider kemal Canbolat'ın konuşmalarında sık sık dile getirildiğini görmek mümkün.

Ancak olayları tırmandıran asıl gelişme 1975 Nisanında Falanjist Parti (LKP) lideri Pierre Cemayel'in de hazır bulunduğu Beyrut yakınlarında Ayn el-Rumana'da bir kilise açılışı esnasında, kimliği belirsiz kişiler tarafından topluluğa ateş açılması sonucu iki Falanjistin öldürülmesini bahane eden Falanjist milislerin, aynı gün aynı yerde Tel el-Za'tar mülteci kampına gitmekte olan Filistinli mültecileri taşıyan bir otobüsü durdurarak içinde bulunan yirmi yedi kişiyi kurşuna dizmeleri olmuştur.

Bu gelişme üzerine Beyrut'ta başlayan çarpışmalar tüm ülkeye yayılırken, Canbolat liderliğinde toplanan Müslümanlar, Cumhurbaşkanı'ndan Falanjist Partinin derhal yasaklanmasını istemekteydi. Şiilerin de Filistin safında yer aldığı olaylar zaman zaman sağlanan ateşkeslerle dursa da 1976 Ekimine kadar bir yılı aşkm bir süre devam eden ve Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında ağır silâhların da kullanıldığı, evlerin yakılıp yıkıldığı arabaların havaya uçurulduğu ve yaklaşık 70,000 insanın hayatını kaybettiği topyekun bir çatışmaya dönüşmüştür.[17]

İç savaş devam ederken Beyrut'un doğusu Falanjistlerin, batısı ise Müslümanların kontrolündeydi. Çatışmalarda Müslümanlar genellikle Dürzi lider Kemal Canbolat'ın Sosyalist Partisi önderliğindeki "Ulusal Hareket"i desteklerken, Hıristiyanlar Maruni lider Cemayellerin Falanjistlerini desteklemekteydi. Lüks oteller ve gökdelenlerin şehri olan Beyrut taraflar arasındaki karşılıklı çarpışmalarla açık bir savaş alanı haline gelmişti. Lübnan ordusu içindeki Müslüman birliklerin 1975 Ağustosunda ayrılarak Canbolat'ın öncülüğündeki **Ulusal Hareket** safına katılması çatışmaların seyrini belirlemesi açısından önemli bir gelişmeydi. Bu durumda tamamen çaresiz duruma düşen Hıristiyanlar da kendi aralarında birleşerek Falanjsitlerin önderliğinde **Lübnan Cephesi**'ni kurdular. Lübnan Cephesine 1976 Ocağında Cemayellerin Falanjist Partisi dışında Chamoun'un Ulusal Liberal Partisi ve Tony Franjiye'nin Zhgorta Kurtuluş Ordusu ile diğer küçük gruplar katılmıştı. Çatışmalar böylece Müslümanlar ve Hıristiyanların kendi milis güçleri arasındaki çatışmalara dönüşmüştü.[18]

İlk başlarda rolü büyük ölçüde bazı Müslüman ve sol gruplara silâh vermek ve Hıristiyanların ve çoğunlukla Falanjistlerin saldırısı altında bulunan Müslüman bölgelerin savunmasına yardımcı olmak biçiminde olan FKÖ, Filistin kamplarının Hıristiyan milislerce kuşatma altına alınması üzerine 1976 Ocağından itibaren daha etkin bir rol üstlenmeye başladı.

Bu arada Lübnan ordusu kendi içinde bölünmüş olduğundan Lübnan'da olaylara müdahale edebilecek ne doğru dürüst bir hükümet ne de doğru dürüst bir ordu bulunmaktaydı. Gerek Batılı ülkelerin gerekse Müslüman ülkelerin girişimleri de bir sonuç vermemekteydi. Ancak 1976

Ocak-Şubat aylarından itibaren Lübnan'ın hemen her kesiminde denetimin giderek Müslümanların eline geçmesi üzerine Cumhurbaşkanı Franjiye, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'la temasa geçmişti. Nitekim, Franjiye'nin Esad'la temasa geçmesini takip eden günlerde Şam yönetimi, Canbolat ve Ulusal Hareket içinde yer alan grupları, ülkeyi bölmekle suçlamaya başladı. Nisan ayından itibaren ise Suriye kuvvetleri ülkeye girmeye başlamış ve çatışmanın Müslümanların üstünlüğüyle sona ereceği bir anda, müdahale ederek bu uzun mücadeleyi Hıristiyanların kaybetmesini engellemişti. Mayıs ayından itibaren Suriye askerleri ve Falanjistlerin, FKÖ ve Canbolat önderliğindeki Ulusal Hareket'e karşı yan yana savaştıkları ilginç bir manzara ortaya çıkmıştı.[19]

Bu işbirliği karşısında Müslüman kuvvetler her tarafta yenilmeye başladılar. Bu arada Tel el-Za'tar mülteci kampı Falanjistler tarafından yoğun topçu ateşi altında tutularak 52 gün kuşatıldıktan sonra 12 Ağustos'ta Hıristiyan milislere teslim olmuş, bu kuşatma sırasında Hıristiyanların açtığı ateş sonucu 1600 kişi ölmüş, yaklaşık 4000 kişi de yaralanmıştı. Beşir Cemayel'in Falanjist milisleri kampa girer girmez bir çok Filistinliyi gerilla oldukları gerekçesiyle kurşuna dizmişler ya da işkenceyle öldürmüşlerdi.[20]

Üstlerinde hâlâ İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne ait olduklarını belirtir İbrani'ce işaretler bulunan silâhlar, zırhlı personel taşıyıcıları ve tanklar kullanan Hıristiyan milisler binlerce insanı öldürmüşlerdi. İsrail yaz başında Maruni Hıristiyanlara önemli miktarda tank, araç gereç ve başka askerî malzeme vermişti.[21]

Tel el-Za'tar'ın düşmesiyle Hıristiyanların ve Suriye'nin işbirliği şeklinde yürüttüğü askerî harekatın daha da yoğunlaşması üzerine harekete geçen Suudi Arabistan'ın ateşkes sağlamak için gösterdiği çabanın sonucunda 17 Ekim 1976'da Lübnan, Suriye, Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan devlet başkanlarının katılması ile Riyad'da düzenlenen toplantı sonunda Riyad Anlaşması olarak bilinen ve kapsamlı bir ateşkesi öngören kararların taraflarca kabul edilmesi ve 21 Ekim 1976'da ateşkesin yürürlüğe girmesiyle çatışmalar son buldu. Bu arada Riyad toplantısında 30,000 olarak kararlaştırılan ve 25,000'ini Suriye askerlerinin oluşturduğu Arap Caydırma Gücü barış ve güvenliğin korunmasına yardımcı olmak için Lübnan'a konuşlandırılmışsa da aslında bu gücün

oluşumu Suriye'nin Lübnan'daki askerî varlığına sadece meşruiyet sağlamış oldu.[a]

Lübnan'da iç savaştan geriye kalanlar.

Ancak iç savaş kendi sebeplerinden hiç birini ortadan kaldırmadığı gibi ateşkes de hiçbir sorunu kalıcı bir biçimde çözümleyememişti. Siyasal iktidarın dağılımında ve temsil sisteminde herhangi bir değişikliğe gidilmediği gibi bundan sonra da her kesim kendi milis güçlerini biraz daha takviye ederek çatışmaları sürdürmüşler ve Lübnan'daki bölünmüşlük giderek daha da derinleşmiştir.

Ayrıca Suriye askerlerinin müdahale etmesi de aynı şekilde Lübnan'ın sorunlarını çözmek yerine Lübnan'daki çatışmalara sadece yeni bir boyut

---

[a] **Riyad Anlaşması'nın temel esasları şu şekildeydi: (1)** 21 Ekim 1976 gününden itibaren bütün Lübnan'da ateşkes yürürlüğe girecektir. Bu ateşkesin yürürlüğe girmesiyle birlikte bütün savaşan taraflar, 1975 Nisanından önceki mevzilerine çekileceklerdir. **(2)** 30,000 kişiden oluşan bir "Arap Caydırma Gücü" teşkil olunacak ve bu kuvvet Lübnan Cumhurbaşkanı Elias Serkis'in kontrolünde olacaktır. Bu kuvvet ağır silahlar ve zırhlı araçlarla donatılacaktır. **(3)** FKÖ, 1969 Kahire Anlaşmasına tamamen uyacaktır. Yani Filistin gerillaları Lübnan'da kalmaya devam etmekle beraber, bunlar Lübnan'ın egemenlik ve güvenliğine saygı gösterip Lübnan'ın içişlerine karışmayacaklardı.

getirmiştir. Lübnan politikasına kendi amacı doğrultusunda şekil vermeyi amaçlayan Suriye'nin politikası Filistinliler ve Müslümanlar tarafından kuşkuyla karşılanırken, Suriye ile Hıristiyanlar arasındaki ittifak da uzun sürmemiş ve yaklaşık bir yıl sonra Hıristiyanlarla Suriye askerleri arasında şiddetli çarpışmalara dönüşmüştür. Aslında Suriye'nin Lübnan politikası bu ülkeyi, sürekli kontrol ve müdahale edebileceği bir konumda olmayı amaçlıyordu.[22]

Bu arada, 8 Mayıs 1976'da yapılan seçimler sonucunda cumhurbaşkanlığına Suriye yanlısı Elias Sarkis, başbakanlığa ise Raşid Kerami yerine Selim Hoss getirilmiştir. Ancak iç savaşın sona ermesi sorunları sona erdirmediğinden bundan sonraki dönemde de bu nedenlerin yol açtığı çatışmaların Lübnan politikasına egemen olmaya devam ettiği görülmektedir. Çatışmaların Müslümanların lehine sonuçlanması söz konusuyken Hıristiyanları desteklemek için ülkeye sokulan Suriye askerlerinin artık çekip gitmelerini isteyen Lübnan'daki Hıristiyanlarla Suriye'nin dostluğu sona ermişti.

Dolayısıyla 1977 yılında tekrar başlayan ve İlerici Sosyalist Parti Başkanı Kemal Canbolat'ın Şuf dağları bölgesinde bir suikast sonucu öldürülmesine neden olan Lübnan'daki çatışmalara yeni unsurlar eklenmekte ve Müslümanlarla Hıristiyanlar, Hıristiyanlarla Suriye askerleri, İsrail askerleri ile Suriye askerleri, İsrail askerleri ile Filistin gerillaları, Müslüman mezheplerin kendi aralarında ve Hıristiyanların kendi arasında olmak üzere çok boyutlu olarak devam etmekteydi. Bir taraftan bunlar olurken diğer taraftan güney Lübnan'da İsrail tarafından desteklenen ve silâhlandırılan Lübnan ordusundan atılma asi komutan Haddad ile Filistinliler arasında çarpışmalar sürmekteydi.

Nitekim, 11 Mart 1978'de Tel-Aviv'de bir grup Filistin komandosu tarafından bir İsrail otobüsüne gerçekleştirilen saldırı sonucunda 32 yolcunun hayatını kaybetmesini bahane eden **İsrail'in,** üç gün sonra **14 Mart 1978'de** 25 bin dolayındaki askerle kara, hava ve denizden **Lübnan'ı işgale başladığı Litani Operasyonu'**nun ilk aşamasında İsrail başta Litani nehrinin güneyinde kalan 6 millik bir bölgeyi güvenlik alanı olarak ilan etmiştir. Ancak İsrail'in hedefinin bunun ötesine geçtiği ve Litani Nehrine kadar olan bölgeyi kendi güvenlik alanı olarak gördüğü anlaşılmak-

taydı. Nitekim, iki gün içinde Lübnan'ın % 10'unu işgal eden İsrail'in bu saldırısı sırasında Filistin gerillaları Litani nehrinin kuzeyine çekilmek zorunda kalırken 2000'i aşkın insan hayatını kaybetmiş ve 250,000 insan mülteci durumuna düşmüştü. Olayın hemen arkasından 19 Mart 1978'de BM Güvenlik Konseyi **425 sayılı kararı** alarak İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini isterken, 426 sayılı kararla da 6000 dolayında askerden oluşan BM gücünün (UNIFIL) güvenliği sağlamak için bölgeye konuşlandırılmasına karar verdi.[23]

İsrail 7 Nisan'da, kuvvetlerini geri çekmeye başlamış ve Nisan sonunda 6 millik güvenlik şeridine çekilmiştir. Tüm Lübnan topraklarından çekilme işlemini geciktirmesi üzerine alınan 427 sayılı kararın arkasından İsrail bölgeyi Maruni kuvvetlerin komutanı asi Binbaşı Saad Haddad'a terk ederek kendi topraklarına çekilmiştir. Lübnan ordusu komutanı olmakla beraber bütün gereksinimleri İsrail tarafından karşılanan 3,000 kişilik kuvvetiyle Binbaşı Haddad, bölgeyi İsrail adına korumuş, hatta UNIFIL'i bile buraya sokmadığından BM kuvvetleri ancak 6 millik güvenlik şeridinin kuzeyine yerleşebilmişlerdir.[24] Nitekim İsrail'den aldığı destekle bölge üzerinde askerî denetimini tesis eden Haddad, 1979 yılında önce Hür Lübnan Devleti kurduğunu ilan etmiş ve hemen ardından da İsrail ile ittifak yaptığını açıklamıştır.

Dolayısıyla, bundan sonraki dönemde de Filistinlilerle BM askerleri arasında, İsrail'in desteklediği Saad Haddad milisleri ile BM askerleri arasında ve İsrail kuvvetleri ile Filistinli gruplar arasında güney Lübnan'daki çatışmalar devam etmiştir.

Lübnan'da çeşitli unsurlar arasında süren çatışmaların yanında 1980 başından itibaren yeni bir unsurun daha çatışmalara dahil olduğu görülmektedir. Bunlar Filistin-İsrail çatışmaları nedeniyle ülkenin kuzeyine doğru göç etmek zorunda kalan Şiilerdir. Şiiler, 1974 yılında Musa Sadr tarafından kurulan ve 1975'lerden itibaren Suriye'nin desteğini alan Emel isimli milis güçleriyle Filistinlilerle çatışmaya başlamışlardı.

Özetlemek gerekirse oldukça heterojen bir toplumsal yapıya sahip olan Lübnan'da herhangi bir etnik grubun egemen konumda olmayışı gruplar arasındaki iktidar savaşının gelecekte de devam edeceğini gös-

termekteydi. Lübnan'daki grupların hem bu iktidar yarışını kazanabilmek hem de diğer grup ya da gruplar tarafından baskı altına alınmamak veya marjinalleştirilmemek kaygısıyla hareket etmeleri onları sürekli olarak bir dış destek arayışına itmiştir. Bu çerçevede öne çıkan yabancı güçler, Lübnan politikasının bu hassas ve kaygan zemininde kendilerine sunulan bu olanaktan sonuna kadar yararlanma yoluna giderek bu ülke üzerinde daha fazla denetim sağlama olanağına sahip olmak adına diğer rakiplerini saf dışı etmenin yollarını aramışlardır. Bu nedenle sadece bölge içi ülkeler arasındaki mücadele baz alınsa bile Lübnan, bölgedeki bu genel mücadeleyi bütünüyle yansıtan bir ülke olmaya devam etmiştir. Bölge ülkelerinden özellikle Suriye, İsrail, Irak ve İran birinci dereceden bu oyunun parçası gibi gözükmelerine rağmen ne bölgenin diğer ülkeleri ne de bölge dışından ABD ve Batı Avrupa ülkeleri bu mücadelenin bütünüyle dışında kalabilmişlerdir.

İSRAİL'İN LÜBNAN'I İŞGALİ (1982)

İsrail'in 1982 Haziranında Lübnan sınırını geçerek bu ülkeyi işgale başlaması İsrail ve bölge politikası açısından yeni bir sürecin de başlangıcı anlamına gelmekteydi. Çünkü hedef sadece FKÖ olmaktan öteye geçerek İsrail Silahlı Kuvvetleri bu defa bir başka ülkenin başkentini işgal etmekteydi. Söz konusu işgali plânlayan ve koordine eden Başbakan Menahem Begin, aslında 1943-1948 arası dönemde terörist eylemleriyle bilinen revizyonist Siyonizmi savunan aşırı milliyetçi Irgun örgütünün lideriydi. Begin, İsrail'in kuruluşundan sonra o günlerde henüz küçük bir parti olan aşırı milliyetçi Herut'un lideri olarak Knesset'de görev yapmış ve sürekli Şeria'nın tamamını içine alan büyük İsrail'i ("tarihi İsrail toprağı": Eretz Israel) savuna gelmişti. 1974'e kadar İsrail politikasında etkin bir parti görünümünde olmayan Herut, bu tarihte diğer partilerle yaptığı ittifak sayesinde tabanını genişletmiş ve Likud bloğu olarak girdiği 1977 seçimlerinden iktidar olarak çıkmıştı. Böylece İsrail toplumu 30 yıllık İşçi Partisi hükümetlerinden sonra Batı Şeria ve Gazze'nin ilhak edilmesini savunan bir merkez sağ partiyi iktidara getirmiş oldu.[25]

İsrail'in Lübnan'ı işgaline kadar geçen süre içinde ilk defa 1977'de işbaşına gelen Likud ve lideri Menahem Begin 1981 seçimlerinde de tekrar Başbakan seçilirken savunma bakanlığına getirilmiş olan Ariel Şaron hemen işgal plânları yapmaya koyulmuştu. Begin-Şaron yönetiminin ilk işi Golan'ın ilhakı olmuştu. Savunma Bakanı Şaron, 1982 Ocağında işgal plânını görüşmek üzere Hıristiyan Falanjist güçlerin komutanı Beşir Cemayel ile Lübnan açıklarında bir İsrail hücumbotunda buluşmuştu. Bu arada 1982 Nisanında Camp David Anlaşması uyarınca Sina'dan çekilme işlemini tamamlamış olan İsrail, 1981 Ağustosundan 1982 Mayısına kadar Lübnan hava sahasını 2125, Lübnan karasularını ise 625 defa ihlal ederek bir dizi kışkırtıcı eylemde bulunmuştu.

Ancak FKÖ'yü provake etmeye yönelik bu eylemlerin yeterince başarılı olamadığı görülmüştür. Nitekim İsrail 21 Nisan'da, Beyrut'un güneyindeki sahil şeridinde bulunan sözde FKÖ merkezlerini bombalamak için daha da provakatif bir eylemle dokuz aydır sürmekte olan ateşkes durumunu bozuyordu. Nedeni ise bir İsrail askerinin kullandığı jeepin mayına çarpması sonucu ölmesiydi. Bunu bir saldırı olarak değerlendiren İsrail, kendince misilleme için yeterli sebebi bulmuştu. Bu olay, Washington Post'ta "İsrail'e vaaz vermenin hiç sırası değil. Şimdi İsrail'in acısına saygılı olma ve İsrail-Filistin düşmanlığının bu en son kurbanlarına ağıt yakma zamanıdır" yorumuyla yer almıştı.[26] Bu gerçekten son derece trajikomik ve son derece yanlı ve ilginç bir çarpıtmaydı.

Öte yandan, İsrail'in 1978'de güney Lübnan'ı işgali Lübnan'daki FKÖ varlığını sona erdirememiş ve böyle sınırlı operasyonlarla FKÖ'nün ortadan kaldırılamayacağını anlayan İsrail hükümeti daha kapsamlı bir ope-

rasyonun gerekli olduğunu düşünmüştü. İsrail'in Lübnan'ı işgalinde Suriye'nin Lübnan'daki askerî varlığının devam etmesi nedeniyle hem Maruni Falanjistlerle İsrail hükümeti arasındaki ittifak ilişkisi çerçevesinde bunlara yardım etmek istemesi hem de Suriye'nin bu ülke üzerinde tek başına denetim kurmasını engellemek istemesi önemli rol oynamıştır. Böylece **Başbakan Menahem Begin ve Savunma Bakanı Ariel Şaron** hem FKÖ'nün varlığını sona erdirmek, hem Suriye'yi Lübnan'daki askerlerini geri çekmeye zorlamak hem de Falanjistlere yardım etmek amacıyla **6 Haziran 1982'de** Celile "Barış" Operasyonu (İsrail'in kuzeyindeki Celile/Galilee bölgesinin Filistin saldırılarından korunarak güvenli hale getirilmesi) adıyla Lübnan sınırlarından içeriye doğru oldukça kapsamlı bir saldırı başlattı.[27]

Aslında bazılarına göre Lübnan konusunda İsrail, çok daha geçmişe dayanan bir Siyonist düşünceyi ve plânı gerçekleştirmekteydi. Zira İsrail'in sınırlarının nihai olarak Güney Lübnan'daki Litani nehrine kadar uzanması çok uzun zamandır duyulan bir özlemdi ve Ben Gurion'un bile hayalinin bir parçasıydı. Nitekim Ben Gurion, 1948-1949 savaşı öncesi plânlanan savaş stratejilerinin bir ayağının Lübnan'da kendileriyle müttefik bir Hıristiyan devleti kurmak olduğunu açıklamıştı. 1968'de ise İşçi Partili Savunma Bakanı Moshe Dayan bir grup Amerikalı Yahudi öğrenciye, işgal edilen Golan Tepeleri'nden Lübnan topraklarını kastederek, İsrail'in genişleme politikasının henüz sona ermediğini söylemişti. İsrail, doğal müttefikleri olarak gördükleri Hıristiyanlarla ortak düşmanları olarak kabul ettikleri Müslümanlara karşı her zaman sembolik bir ittifak kurma çabası içinde olmuştur.[28]

Ayrıca İsrail, Lübnan politikasında siyasi bir çözümün şartlarını dikte ettirecek bir konumda olmak istiyordu. Ağustos-Eylül aylarında Lübnan cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacakken, Suriyeli Arap Barış Gücü'nün görev süresinin Temmuz sonunda bitecek olması işgalin zamanlamasında etkili olmuştur. İsrail, Falanjistler aracılığıyla Lübnan'ın tümüne egemen olmayı ya da buna alternatif olarak, işbirlikçisi Binbaşı Haddad yönetimi altında, en azından ülkenin orta güney kesiminde İsrail ile bir biçimde ortak olacak bir Maruni egemenliği kurulacak tarzda ülkenin ikiye bölünmesini istiyordu.

Bu işgalin başka meziyetleri de vardı. Beyrut'un bombalanması doruğunda iken İsrail askerî sanayii de (Ta'as) bombalarını satabileceği yeni müşteriler bulmak üzere Aviation Week vs. gibi uluslararası basın organlarında geniş bir reklam kampanyası başlatmıştı. Reklamlardaki ortak özellik, ekranda, 'yapmasını istediğiniz şeyi yapacağına güvenebilirsiniz. Biz yaptık mı böylesini yaparız' spotu altında bombalarını bırakan bir (İsrail) jet uçağının görünmesiydi.[29]

İsrail saldırılarını ulusal birliği sağlama yaklaşımıyla açıklama getirenler de olmuştur. Hebrew Üniversitesi'nden bir tarihçi "...1860'lı yıllarda Bismark'ın parlak bir biçimde gösterdiği gibi, siyasi muhalefeti ezip geçmenin ve dik kafalı meslektaşları susturmanın, zayıf komşuların ordularına karşı kısa ve muzaffer savaşlara girmekten daha iyi bir yolu yoktur" diyordu. Bir İsrailli askerî tarihçi Meier Pail de benzer bir noktaya işaret etmekteydi. Begin hükümetinin "İsrail halkının gözünde konumunu güçlendirmek ve insanları kendi liderliği altında toplamak için askerî bir maceraya gereksinimi vardı. Lübnan'ın seçilmesinin nedeni ise Pail'e göre kesin bir askerî zaferi garanti eden bulunabilecek en zayıf hedef olmasıydı.[30]

İsrail saldırısının bir çok amacı bulunmasına karşılık önemli amaçlarından biri de -ki bazılarına göre temel hedefi- Lübnan'daki FKÖ'nün ve Filistinlilerin varlığının kesin bir şekilde sona erdirilmesiydi.[31] Bu sırada meydana gelen bir olay İsrail'e aradığı fırsatı verdi. 3 Haziran 1982 akşamı İsrail'in Londra Büyükelçisi Şolom Argov 1973'te El-Fetih'ten ayrılmış olan Abu Nidal'a bağlı el-Asifa mensubu oldukları belirtilen bir grup tarafından öldürülmüştü. İsrail için saldırganların hangi gruba mensup olduğu önemli değildi. İsrail bunların hepsini FKÖ mensubu olarak görmekteydi.[32] Oysa el-Asifa, on yıldır FKÖ ile savaş halinde olan ve lideri Ebu Nidal'ın FKÖ tarafından ölüme mahkûm edilmiş olduğu bir terör grubuydu.

İsrail misilleme olarak, Abu Nidal grubunun tek bir bürosunun bile bulunmadığı Lübnan'daki Filistin ve Lübnan hedeflerini bombalamaya başladı. Sabra ve Şatila mülteci kampları dört saat boyunca bombalandı. Sadece bu bombalama sırasında 200'ü aşkın insan hayatını kaybetmişti. Oysa FKÖ'nün 15 yılda sınır ötesinde gerçekleştirdiği terör eylemlerinde ölen toplam İsrailli sayısı 106'ydı.[33]

Aradığı fırsatı böylece yakalayan İsrail 6 Haziran 1982'de, 1978'dekine göre çok daha kapsamlı bir saldırıda bulunarak birkaç gün içinde 90,000 kişiden oluşan bir askerî güçle BM kuvvetlerini de aşarak başta Beyrut olmak üzere Lübnan'ın tamamına yakınını işgal etti.

Öte yandan, saldırının zamanlamasında İsrail'in Mısır'la yaptığı barış anlaşması da önemli rol oynamıştır. Bu durum İsrail'e Arap ülkelerinin askerî bir misillemede bulunacağı korkusunu duymadan güçlerini kuzeye yığma olanağı vermişti. Barış sürecine karşı çıkmış Mısırlılar, buna Mısır'ı Arap dünyasından koparark Amerika ve İsrail'in Filistinlilere ve Mısır'ın izlediği yolu izlemeyen Arap ülkelerine daha kolay darbe vurmasını sağlayacağı için karşı çıktıklarını bu vesileyle dile getirirken, barış yanlıları da kızgınlıklarını ifade etmekten geri kalmadılar. Bir Mısır yayın organının editörü, bir grup İsrailli gazeteciye "barışı Mısırlıların gözünde nefret edilesi bir şey haline getirdiniz" diyordu. Baştan beri gelişmelere kuşkuyla yaklaşanlar dışında İsrail ile barış yapılmasından yana olanlar kendilerini yenilmiş, kandırılmış ve küçük düşürülmüş hissetmekteydiler. Zira barışın, Orta Doğu'da genel bir barışın başlangıcı olmasına yönelik umut taşıyanlar için de Filistinlilere daha kolay vurabilmek için Mısır'ı pasifize etmeye yönelik bir tuzak olduğu görülmüştü.[34]

Nitekim, çarpışmalar sırasında Hıristiyanların yaşadığı yerler ve özellikle Doğu Beyrut hiçbir şekilde saldırıya muhatap olmazken Batı Beyrut Falanjistlerin de desteğiyle İsrail askerleri tarafından kuşatılmış ve uzun süren direniş sırasında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu işgal sırasında Pierre Cemayel'in oğlu Beşir Cemayel'in Falanjist milislerinin önderliğinde tüm Hıristiyanların ortak gücü niteliğindeki "Lübnan Güçleri" ile İsrail askerî gücü arasında tam bir işbirliği gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Batı Beyrut'ta Filistin ve Suriye askerlerinin kuşatıldığı bir sırada Bekaa'da da Suriye ile İsrail arasındaki çatışmalarda İsrail'in bir uçağına karşılık Suriye 85 Sovyet yapımı MIG (MIG-21, MIG-23 ve MIG-25) uçağını kaybetmişti. Ancak, bu bölgede olası bir Sovyet müdahalesinin savaşı tırmandırmasından çekinen İsrail, Suriye ile ateşkes yaparak çatışmayı durdurmuştur.[35]

İsrail işgalinin verdiği zarar ve tahribat akıl almaz boyutlardaydı. Örneğin Sayda'da tahribat o kadar büyüktü ki "kentin merkezi yerle bir olmuş, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki Alman kentlerinin haline benziyordu. Yarısı açıkta 100,000 insan oradan oraya moloz yığınlarının arasında dolaşan çocuklar, gözleri kapatılmış, elleri plastik iple bağlanmış gençler, korku ve kargaşa vardı. Bir BM raporunda, yalnızca Batı Bey-

rut'ta 13,500 evin başka yerlerde de binlercesinin ciddi hasar gördüğü tahmin edilmekteydi. Celile Barışı adına bir ülkenin neredeyse yarısını işgal etmek, başkentini yakıp yıkmak, ekonomisini mahvetmek, sivil halktan binlercesini canavarca öldürmek, gerçekten de çok tuhaf bir barış ve kurtuluş anlayışıydı."[36]

BM Güvenlik Konseyi İsrail işgalinin başlamasından iki ay sonra 1 Ağustos'ta oy birliğiyle ateşin kesilmesini ve askerî harekatın durdurulmasını öngören 516 sayılı kararı, 4 Ağustos'ta İsrail askerlerinin Lübnan'dan tamamen çekilmesini öngören ve ABD'nin çekimser kaldığı 517 sayılı kararı ve İsrail'in ilgili kararları tanımaması üzerine ise 12 Ağustos'ta İsrail ile bütün ilgili taraflardan Beyrut'un içi ile etrafı dahil bütün Lübnan topraklarındaki harekatı durdurmalarını ve sivil halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kuşatmanın kaldırılmasını isteyen 518 sayılı kararı kabul etmiştir. İsrail'in 12 Ağustos'ta BM kararını kabul ettiğini açıklaması ile çatışma sona eriyordu. İsrail'in bunu kabul etmesinde Amerikan temsilcisi Philip Habib tarafından hazırlanan plânın FKÖ tarafından 7 Ağustos'ta kabul edildiğinin açıklanmış olması önemli rol oynamıştır. İsrail'in de kabul ettiği ve Habib Plânı denen barış plânı, Filistinli gerillaların Beyrut'u terk ederek gruplar halinde Suriye, Irak, Ürdün Tunus, Yemen ve Sudan gibi çeşitli ülkelere gitmelerini öngörmekteydi. Beyrut'u boşaltma plânı olan **Habib Plânı** nihai olarak 18 Ağustosta FKÖ ve Lübnan, 19 Ağustos'ta ise İsrail tarafından kabul edilmiştir. Plân aslında sadece FKÖ ve Suriye'nin Lübnan'ı boşaltmalarını öngörmekte, İsrail'in Lübnan'ı boşaltmasına ilişkin bir hüküm içermemekteydi.[37] Dolayısıyla barış plânına göre, tahliye sırasında gerillalar askerî elbise ve hafif silâhlarını beraberlerinde götürebilecek, ancak ağır silâhlarını Lübnan ordusuna teslim edecekler, tahliye Lübnan ordusu ile Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan bir Çok Uluslu Gücün nezaretinde gerçekleşecek ve bu gücün Beyrut'ta kalış süresi bir ay olacaktı.[38] Böylece 1967'de İsrail'in Batı Şeria'yı işgal etmesiyle Ürdün'e geçen, ancak 1970'deki olaylar yüzünden Ürdün'den de çıkmak zorunda kalarak Lübnan'a yerleşen FKÖ gerillaları şimdi de Lübnan'ı terk etmek zorunda kalıyordu.

10,000 dolayındaki FKÖ komandosu farklı Arap ülkelerine dağılırken, Beyrut'tan 30 Ağustos günü ayrılarak Atina'ya geçen Arafat bundan

sonra karargahını Tunus'ta kurmaktaydı.[39]

FKÖ'nün Beyrut'u tahliyesi konusunda anlaşmaya varılmasına rağmen İsrail'in saldırıları durmamış; şiddet doruğuna çıkarak sürmüştü. FKÖ'nün Beyrut'tan geri çekilmesine ilişkin olarak ilgili taraflar arasında ilke kararına varıldıktan sonra da akıldışı ve tahrik görmeden bombalanması söz konusu olmuştu. Beyrut kuşatması sırasında Vietnam savaşından sonra insanlık, eşi görülmemiş bir şiddeti izlemekteydi. Salkım bombası ve berbat bir silâh olan beyaz fosfor bombası yaygın olarak kullanılmıştı.[40]

İşgalden birileri galip çıkmıştı. Ama esas önemli olan bazılarının zafer sarhoşluğu içinde çılgına dönmüş olmalarıydı. Özellikle de Cemayel'in resimlerini asmış bir halde Beyrut sokaklarında çılgınlar gibi koşuşturan, galeyana gelip havaya açtıkları ateşle 5 kişiyi öldürüp 19'unu yaralayan Doğu Beyrut'ta yaşayan Hıristiyanlar... Müslüman ve Filistinlilere İsrail ordusunun daha da şiddetle saldırması için alkış tutarak, içkilerini yudumladıkları otel verandalarından ya da güneşlendikleri kumsallardan, alevler içindeki Batı Beyrut'u keyifle izlemişlerdi.[41]

İsrail'in Lübnan'ı işgalinde ABD'nin desteğine dikkat çekenler bunun oldukça ileri boyutlarda olduğunu vurgulamaktadır. İşgalin hemen öncesinde Şaron, Washington ziyareti sırasında Savunma Bakanı Weinberger'e "Lübnan'da harekete geçmeliyiz" dediği, Pentagondakilerin de Şaron'un kulağına 1982'nin ilk üç ayında ABD'den İsrail'e büyük bir askerî yardım malzemesi dalgasının gelmekte olduğunu fısıldadığı ifade edilmektedir. Gönderilen askerî malzemenin miktarı bir önceki yıla göre % 50 daha fazlaydı ve çoğu Lübnan işgali sırasında kullanılmıştı. Pentagon sözcüsü, teslimatın Temmuz ayında en yüksek düzeyine ulaştığını ve bütün bir ay sürdüğünü doğrulamıştır. Gönderilen teçhizat arasında Beyrut'u harabeye çeviren akıllı bombalar da vardı. Bu bombalardan biri bir binayı ansızın yerle bir ederek yüz kişinin ölümüne yol açmıştı. Sonradan anlaşıldığına göre bu bomba orada olduğu sanılan Arafat'ın işini bitirmek için atılmıştı.[42]

30 Ağustos 1982'de Yaser Arafat Beyrut'tan ayrıldı ve Filistinlilerin Lübnan'daki örgütlü varlığı fiilen sona erdi. Diğer taraftan Habib Planı gereği 21 Ağustos 1982'de Filistinliler ve Suriye askerleri batı Beyrut'u terk ettikten sonra Uluslararası Barış Gücü (Çok Uluslu Güç) de 10 Eylül'den itibaren Lübnan'dan ayrılmaya başlamıştı. Sarkis'in görev süresi-

nin dolması üzerine onun yerine cumhurbaşkanı olarak 23 Ağustos'ta Pierre Cemayel'in oğlu ve 1975-76 İç Savaşı sırasında Falanjist kuvvetlerin komutanı olan Beşir Cemayel seçilmişti. Beşir Cemayel'in seçilmesine Lübnan'daki Hıristiyanlar kadar Amerika ve İsrail de sevinmişti. Ancak 14 Eylül günü Falanjist Parti merkezine konan bir bomba sonucu Beşir Cemayel öldürülmüştü. Bunun üzerine 16 Eylül'de toplanan Lübnan Meclisi daha ılımlı biri olarak bilinen kardeşi Emin Cemayel'i cumhurbaşkanlığına seçmiş olmakla beraber İsrail ile yakın ilişki içinde olan Beşir Cemayel'in ölümünü de bahane eden İsrail kuvvetleri halen bölgedeki kamplarda Filistinli gerillalar bulunduğu gerekçesiyle Batı Beyrut'a tekrar girerek bu defa karşı koyan da olmadığından rahatlıkla kampları kuşatma altına aldılar. İşte bu esnada Filistin tarihinin en dramatik olaylarından biri yaşandı. İsrail askerleri tarafından tekrar kuşatılan kamplara giren Falanjist milisler 16-17 Eylülde iki gün süresince **Sabra ve Şatila Filistin mülteci kamplarında** bazılarına göre bin bazılarına göre ise birkaç bin insanı kadın ve çocuk demeden öldürdüler.[43]

Olay, olup bitenleri bir türlü göremeyen ama bütün gece boğazlanan insanların bağırışlarını ister istemez duyacak kadar yakında bulunan İsrail askerlerince tümüyle kuşatılmış bir bölgede gerçekleşmişti. Hıristiyan milisler tarafından gerçekleştirilmekle beraber tamamen İsrail'in desteğinde ve Ariel Şaron'un bilgisi dahilinde gerçekleşen bu katliâmın araştırılması için İsrail hükümeti tarafından görevlendirilen Kahan Komisyonu'nun da 8 Şubat 1983'te tamamlanan çalışmaları sonucu olayda sorumluluğu olduğu ortaya çıkan Savunma Bakanı Ariel Şaron istifa etmek zorunda kalırken, bundan sonra kendisi "Sabra ve Şatila Kasabı"

olarak anılacaktı.[44] Aslında bu olay **Menahem Begin'in de 1983'te istifa ederek 1992'deki ölümüne kadar** siyasi hayata bir daha geri dönmemesine yol açmıştır. Menahem Begin'den boşalan Likud'un liderliğine bundan sonra **Izak Şamir** getirilmiştir. **1984-88 arasında İşçi Partisi ile kurulan koalisyon hükümetlerinde Şimon Perez'le birlikte dönüşümlü başbakanlığı yürütmüş olan Şamir, 1988'den 1992'ye kadarki dönemde ise Likud'un diğer sağ partilerle kurduğu koalisyon hükümetinde yine başbakanlığı yürütmüştür.**

Sabra ve Şatila katliamına Arap ülkeleri sert tepki gösterdiler. Öncelikle Mısır, Tel Aviv'deki büyükelçisini süresiz olarak geri çektiğini açıkladı. Bu arada Emin Cemayel ABD'ye başvurarak Çok Uluslu Gücün yeniden oluşturulmasını istedi. Bu isteği kabul eden ABD Çok Uluslu Güce 1200 kişilik bir kuvvetle katkıda bulunurken, Fransızlar 1600, İtalya 600, İngiltere ise 100 kişilik bir kuvvetle Çok Uluslu Güce katılıyordu.[45]

Ne var ki Lübnan'da farklı eksenlerde ve farklı gruplar arasındaki çatışmalar bundan sonra da durmadı ve 1983 yılına gelindiğinde halen devam etmekteydi. Bu çarpışmalar sürerken bir taraftan da İsrail'in Lübnan'ı terk etmesine ilişkin görüşmeler sürmekteydi. Nitekim 17 Mayıs 1983'te İsrail ve Lübnan arasında imzalanan anlaşma, İsrail'in güney Lübnan'dan çekilmesini ancak buna karşılık Sayda'nın güneyine kadar yaklaşık 40 kilometrelik bir bölgenin güvenlik hattı olmasını, Lübnan ordu birlikleri tarafından güvenlik altında tutulmasını, Binbaşı Saad Haddad'ın güney Lübnan'da kurulacak dört Lübnan tugayından birisinin komutan yardımcılığına atanmasını (Güney Lübnan Ordusu, SLA olarak anılacak) ve son olarak taraflar arasındaki savaş halinin sona erdirilmesini öngörmekteydi.[46] Anlaşma Suriye, Libya ve Güney Yemen dışındaki Mısır ve Ürdün başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri tarafından olumlu bulunmaktaydı. Lübnan'da da Hıristiyan ve Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen antlaşma, Dürzi lider Velid Canbolat, Hıristiyan Maruni eski Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye ve kuzeyin Müslüman lideri Raşid Kerami gibi Suriye yanlısı grupların muhalefetiyle karşılaştı. Nitekim 1983 sonuna gelindiğinde Suriye'de istenmeyen adam ilan edilmesiyle Şam'dan ayrılarak Trablusşam'da karargah kurmaya çalışan Arafat ile FKÖ içindeki Suriye yanlısı gruplar arasında

çarpışmalar şiddetlenmiş ve 1983 Aralığında Arafat ve 4000 Arafat yanlısı Filistinli bu kez Trablusşam'dan ayrılarak tekrar Tunus, Cezayir ve Kuzey Yemen'e yerleşmişlerdir.

1977 ve 1981 seçimlerini kazanarak iki dönem üst üste başbakanlık yapan Likud lideri Menahem Begin'in Lübnan'ın işgali esnasında Sabra ve Şatila mülteci kampındaki katliamdan sorumlu olduğu için yöneltilen eleştiriler üzerine istifa etmesiyle gündeme gelen İsrail'deki **1984 Temmuzundaki seçimler sonunda kurulan koalisyon hükümetinde Izak Şamir ile Şimon Perez tarafından öngörülen iki yıl arayla dönüşümlü olarak gerçekleştirilecek olan başbakanlığın ilk döneminde Başbakan olan İşçi Partisi lideri Şimon Perez**, genişletilmiş bir BM barış gücünün güney Lübnan'da güvenliği sağlaması halinde Suriye'nin de eş zamanlı olarak çekilmesi şartına bağlı olmaksızın Lübnan'dan çekileceğini açıklamasıyla başlayan görüşmelerden 1985 yılına gelindiğinde de bir sonuç alınamaması üzerine 14 Ocak 1985'te toplanan İsrail hükümeti İsrail birliklerinin üç aşamada Lübnan'dan tek taraflı olarak çekilmesini öngören bir karar aldı. Ayrıca Lübnan hükümetiyle kesilen görüşmelere yeniden başlanmıştı.

Velid Canbolat

İsrail güney Lübnan'dan çekilmeye başlarken bırakılan boşluğun nasıl doldurulacağı Hıristiyanlarla güneydeki Şiiler arasında yoğun çatışmaların yaşanmasını da beraberinde getirdi. 1983 başına kadar çatışmalarda etkisiz kalan Şiiler Nebih Berri liderliğinde **Emel** milisleriyle etkin olmaya başlamışlardı. Ancak bu tarihte örgüt içinde bölünmeler de olmuş ve bu bölünmeler Hizbullah ve İslâmi Cihad gibi aktif Şii gruplarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu arada Batı Beyrut'ta Şiilerle hem Sünni Murabitunlar arasında hem Filistinliler arasında hem de Dürziler arasında çatışmalar yaşanırken Batı Beyrut büyük ölçüde Şii Emel örgütünün denetimine girmiş bulunmaktaydı. Bu hava içinde İsrail 1985 Haziranında güney Lübnan'daki birliklerinin bir kısmının tahliye işlemini tamamlamıştı.[47]

Nitekim Lübnan'da 1985 yılı ve sonrasında artık Emel'den ayrılan **İslâmi Cihad** adlı Şii örgütün düzenlediği eylemler gündemdeydi. Gerçi örgüt 1983'te düzenlediği olaylarla sesini duyurmuştu. Bunlar 18 Nisan 1983'te 60 kişinin ölümüne ve 120 kişinin yaralanmasına yol açan Beyrut'taki Amerikan büyükelçiliğindeki patlama, 23 Ekim 1983'te Beyrut havaalanında bulunan Amerikan karargahına düzenlenen ve 241 kişinin ölümüne yol açan intihar saldırısı ve yine aynı gün Fransız karargahına düzenlenen ve 56 kişinin ölümüne yol açan saldırıydı. Bu arada Emel'den ayrılan bir diğer örgüt de **Hizbullah** olmuştur. Bu son iki örgüt Emel ve onun lideri Nebih Berri ile bir üstünlük mücadelesi içine girmelerinin yanı sıra Çok Uluslu Gücü ülkeden çıkararak Beyrut'un kontrolünü ellerine almak istiyorlardı. Amerika'yı hedef alan bu saldırılar karşısında ABD, Lübnan'daki kuvvetlerini 17 Şubat 1984'ten itibaren çekmeye başladı ve 26 Şubat'ta çekilme işlemini tamamladı. Arkadan Fransa'nın da kuvvetlerini çekmesinden sonra yeni bir barış gücü gönderilmesinin mümkün olmaması üzerine Lübnan kendi kaderine terk edilmekteydi. İsrail de baskılar karşısında 1985 Şubatından başlayarak birliklerini Lübnan'dan çekmeye başlamış ve Lübnan'ın güney kısmında belli bir kısmı denetiminde tutarak geri kalan bölgelerden 1985 Haziranında çekilme işlemini tamamlamıştı. İsrail, Seba çiftlikleri denen bir kısım Lübnan toprakları hariç güney Lübnan'daki askerî varlığını 2000 Mayısında tamamen çekmiştir.

Bu arada Emin Cemayel'in görev süresi Ekim 1988'de sona erdi. Ancak ABD ile Suriye'nin ondan sonra kimin Lübnan cumhurbaşkanı olacağı konusunda anlaşamamaları dolayısıyla ülke 1989 yılına cumhurbaşkansız girdi. Bunun üzerine siyasi istikrarsızlıktan yararlanan Genelkurmay Başkanı Michel Aoun askeri gücünü de kullanarak kendini cumhurbaşkanı ilan etmek istedi. Öte yandan Arap ülkelerinin girişimiyle daha önceki çeşitli suikastlarda öldürülenlerden artakalan Lübnanlı parlamenterler cumhurbaşkanı sorununu çözmek üzere Ekim 1989'da Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde toplandı.

1989 Ekiminde başlayan süreç sonunda 1989 Kasımında imzalanan **Taif Anlaşması**, Lübnan'da esas olarak iktidarın kullanımını yeni baştan belirlemekteydi. Anlaşmaya göre, **Hıristiyan cumhurbaşkanının icrai**

yetkileri Müslüman başbakana devredilmekte, ayrıca memuriyetlerde ve orduda mezhep ayırımı kaldırılmakta, nüfusa göre temsil esasının getirildiği milletvekili sayısı da 99'dan 128'e çıkarılmakta (Müslüman ve Hıristiyanlar 64'er milletvekili) ve böylece 1943'ten beri uygulanan 6 Hıristiyan 5 Müslüman oranı da kaldırılmaktaydı. Bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Lübnan'ın 1972'den beri seçim yapılamadığı için sayıları azalan (70 dolayında) milletvekilleri 5 Kasım 1989'da Lübnan'ın Klayat şehrinde bir toplantı düzenleyerek Röne Muavvad'ı cumhurbaşkanı seçtiler. Ancak Muavvad 17 gün sonra, 22 Kasım 1989'da öldürüldü. Onun öldürülmesinden 3 gün sonra da Elias Hrawi Lübnan parlamentosu tarafından bu göreve getirildi. Elias Hrawi Suriye ve ABD'den aldığı destekle General Aoun'u Lübnan'ı terk etmeye zorladı ve 1998'e kadar bu görevde kaldı.

HIRİSTİYANLARIN KENDİ ARALARINDA KOTALARIN DAĞILIMI

	Maruni	Grek Ortodoks	Grek Katolik	Ermeni Ortodoks	Ermeni Katolik	Protestan	Diğer Hıristiyanlar	Toplam
Taif öncesi	30	11	6	4	1	1	1	54
Taif sonrası	34	14	8	5	1	1	1	64

MÜSLÜMANLARIN KENDİ ARALARINDA KOTALARIN DAĞILIMI

	Sünni	Şii	Dürzi	Alevi	Toplam
Taif öncesi	20	19	6	0	45
Taif sonrası	27	27	8	2	64

5. 2000 SONRASI LÜBNAN POLİTİKASI

Lübnan, dört yılda bir seçilen 128 milletvekiline sahip parlamenter sistemle yönetilen istikrarlı bir ülke haline gelmekle beraber, 2000'li yılların başına gelindiğinde bile ülkede bulunan 15,000-16,000 dolayındaki Suriye askeri Lübnan'ın egemenliğine gölge düşürmekteydi. Öte yandan 1998'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Hrawi'nin yerine Emile Lahoud parlamento tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu arada 1978'den bu yana Lübnan'ın güneyindeki işgalini sürdüren 2000 Mayısında bu ülkedeki askeri varlığını çekmiştir. İsrail böylece BM Güvenlik Konseyi'nin 1978 tarihli 425 sayılı kararını da yerine getirmiş olmaktaydı.

Uzun bir iç savaş yaşayan ve parlamento seçimlerinin yapılamadığı Lübnan'da 1992'de yapılan seçimleri kazanarak Başbakan seçilen Refik Hariri Emile Lahoud'la girdiği siyasi rekabet nedeniyle 1998'de istifa etmek durumunda kaldı. Refik Hariri'nin görevden ayrılmasıyla kısa bir süre başbakanlık yapan Selim Hoss'un ardından 2000 Eylülünde yapılan seçimleri kazanmasıyla Refik Hariri yeniden başbakanlık görevini devraldı. Altı yıllık görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Emile Lahoud'un görev süresinin parlamento tarafından 2004 Eylülünde üç yıl uzatılmasına tepki gösteren Hariri'nin istifa etmesiyle yerine Ömer Kerami getirilmiştir. Diğer taraftan Hariri'nin 14 Şubat 2005'te bir suikast sonucu öldürülmesi özellikle olayla bağlantısı olduğu düşünülen Suriye üzerinde ABD'nin önderliğinde uluslararası baskıların yoğunlaşmasına yol açtı. Bu baskılar Suriye yanlısı Başbakan Ömer Kerami'yi istifa etmek zorunda bırakırken yerine 19 Nisan'da daha ılımlı bir siyasetçi olan Necip Mikati getirilmiştir. Bu arada gerek Lübnan kamuoyunda Suriye karşıtı gösterilerin artması gerekse artan uluslararası baskılar karşısında Suriye hükümeti Nisan ayında 1976'dan beri bu ülkede bulundurduğu son olarak 14,000-15,000 dolayına düşmüş olan askeri gücünü ve istihbarat birimlerini çekmek zorunda kalmıştır. Bu bir anlamda BM Güvenlik Konseyi tarafından 2004 Ekiminde alınan ve Suriye'nin Lübnan'da bulunduğu askeri gücünü çekmesini öngören 1559 sayılı kararın da yerine getirilmesi anlamına gelmekteydi.

Öte yandan 1989-1990'da söz konusu olan iç çatışmaların ardından ül-

keyi terk etmek zorunda kalan eski General Michel Aoun, 29 Mayıs 2005'te yapılacak seçimlerin öncesinde kendisine yönelik tutuklama ve mahkeme kararlarının kaldırılmasıyla 15 yıldır sürgünde yaşadığı Fransa'dan 8 Mayıs'ta Lübnan'a geri döndü. Dört tur olarak yapılan seçimlerin sonunda 14 Mart İttifakı olarak da bilinen Hariri'nin Suriye karşıtı koalisyonu ülke genelinde 72 sandalye kazanarak hükümeti kuracak çoğunluğu ele geçirirken, 8 Mart İttifakı olarak bilinen Hizbullah-Emel-Michel Aoun Bloğu birlikte 56 sandalye kazanarak oylarını arttırmaktaydı.

2005 SEÇİM SONUÇLARI (29 Mayıs-20 Haziran)

İttifaklar	Sandalye	Partiler	Sandalye
14 Mart İttifakı	72	Gelecek Hareketi (Saad Hariri)	36
		İlerici Sosyalist Parti (Velid Canbolat)	16
		Lübnan Güçleri (Samir Caca)	6
		Falanjist Kataib Partisi (Cemayel Ailesi)	6
		Trablus Bloğu	3
		Trablus Demokratik Yenilikçi Bloğu	1
		Trablus Demokratik Sol Bloğu	1
		Bağımsızlar (Nicholas Fattoush ve Robert Ghanem)	3
8 Mart İttifakı (Direniş Bloğu)	35	Emel (Nebih Berri)	14
		Hizbullah (Hasan Nasrallah)	14
		Suriye Sosyalist Ulusalcı Parti	2
		Taşnak Partisi ve Bağımsızlar (Kasım Haşhim ve Oussama Saad)	5
8 Mart İttifakı (Değişim ve Reform Bloğu-Aoun ittifakı)	21	Özgür Yurtsever Hareketi (Michel Aoun)	14
		Skaff Bloğu (Elias Skuff)	5
		Murr Bloğu (Michel Murr)	2

Seçimlerden sonra toplanan Lübnan Meclisi büyük bir oy çoğunluğuyla Suriye yanlısı bir siyasetçi olarak bilinen Emel'in lideri eski Meclis Başkanı

Nebih Berri'yi yeniden başkan seçerken, Emile Lahoud, parlamentoda grubu bulunan siyasi partilerin liderleriyle yaptığı görüşmede özellikle Saad Hariri grubunun önerdiği Fuad Sinyora'yı başbakan olarak atadı. 128 sandalyeli parlamentoda 126 üyenin desteğini alan Sinyora, eski Başbakan Refik Hariri'nin kabinesinde maliye bakanı olarak görev almıştı.

Hizbullah'ın 12 Temmuz 2006'da iki İsrail askerini kaçırması bölgede gerginliğin yeniden tırmanmasına yol açtı. Bu eylem karşısında acilen toplanan İsrail kabinesi en ağır şekilde misillemede bulunma kararı aldı. İsrail hapishanelerinde tutuklu bulunan Filistinli ve Lübnanlıların serbest bırakılması yönündeki Hizbullah'ın taleplerine karşılık harekete geçen İsrail ordusu tüm Güney Lübnan'ı işgal ederken Beyrut da dahil olmak üzere ülkenin tümüne yönelik düzenlediği hava hareketleri ile yaklaşık 1000-1200 dolayında sivilin hayatını kaybetmesine, en az bu kadar insanın yaralanmasına ve 1 milyon dolayında sivilin de yerlerinden olmasına yol açmıştır. Buna karşılık söz konusu saldırılar sırasında yaklaşık 400 dolayında Hizbullah mensubu ve 44'ü sivil olmak üzere 160 dolayında da İsrailli hayatını kaybetmiştir. İsrail'in Lübnan'a karşı söz konusu orantısız güç kullanması karşısında tam çaresizlik görüntüsü veren BM örgütünün yanı sıra Suriye, İran ve Türkiye'nin dışında bölge ülkelerinden de ciddi bir tepki söz konusu olmamıştır. Sıradan açıklamaların dışında ne Arap Birliği bünyesinde ne de İslam Konferansı çerçevesinde ciddi bir girişim gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Amerikan yönetimi Hizbullah'ı ve onu destekleyen Suriye ve İran'ı suçlayarak İsrail'in kendini savunma hakkından söz ederken, Arap ülkelerinin de olay karşısında sessiz kalmaları bunu doğrudan Suriye ve İran ile ilgili görmelerinden kaynaklanmaktaydı. Hizbullah İsrail hapishanelerinde tutulan mahkûmların serbest bırakılmasını isterken, İsrail

hükümeti de esir alınan 2 askerin serbest bırakılmasını ve 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı gereğince Hizbullah'ın askersizleştirilmesini talep etmekteydi. Bu arada 15 Temmuz'da toplanan Güvenlik Konseyi ABD'nin engellemesi yüzünden ateşkes kararı alamadı. İsrail'in Güney Lübnan'a 25 Temmuz'da düzenlediği saldırıda 4 BM görevlisinin ölmesinin arkasından tekrar toplanan Güvenlik Konseyi ABD'nin vetosu yüzünden İsrail'e yönelik kınama kararı alamadı. Lübnan sorununu görüşmek üzere 26-27 Temmuz 2006'da Roma'da toplanan uluslararası konferansta da ateşkese ilişkin bir karar alınamadı. İsrail'in BM askerlerinin görev yaptığı Lübnan'ın güneyinde Kana mülteci kampına 30 Temmuz'da düzenlediği ve büyük çoğunluğunu çocukların oluşturduğu 60 sivilin hayatını kaybettiği saldırı üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan, İsrail'in Kana katliamıyla uluslararası hukuku ve uluslararası insan hakları yasalarını çiğnediğini belirtmesine rağmen Güvenlik Konseyi daha önce olduğu gibi yine bir kınama kararı alamadı; bunun yerine üzüntü bildiren bir başkanlık açıklaması yapmakla yetindi.

Nitekim **11 Ağustos 2006'da 1701 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararının kabul edilmesiyle çatışmalar sona ermekteydi.** Söz konusu karar çatışmalara son verilmesini, Güney Lübnan'a Lübnan ve UNIFIL askerlerinin konuşlanmasına paralel olarak İsrail'in Lübnan'da işgal ettiği bölgelerden çekilmesini, Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını ve Lübnan'ın, Lübnan hükümeti tarafından tamamen kontrol edilmesini öngörmekteydi.

Bununla beraber, uluslararası gücün bölgeye intikaline kadar İsrail Güney Lübnan'ı terk etmemiştir. 1701 sayılı karar ile, Lübnan'da görevli olan UNIFIL barış gücünün mevcudunun 15,000 kişiye çıkarılıp görevinin genişletilmesine karar verilmiştir. Bu sebeple başta Fransa, İtalya, Türkiye, Malezya, Bangladeş ve İspanya olmak üzere birçok devletten asker göndermeleri istenmiştir. UNIFIL'in bölgedeki görevinin barışı korumak ve Lübnan ordusunun Lübnan toprakları üzerinde tam hakimiyet kurmasına yardımcı olmasına yönelikti.

Lübnan'da bundan sonraki en önemli siyasal sorun 2007 Kasımında görevi sona erecek olan Emile Lahoud'un yerine kimin cumhurbaşkanı

seçileceği sorunu olmuştur. Maalesef cumhurbaşkanlığı seçimi Lübnan'da yeni bir krize dönüşmüştür. İlki 25 Eylül 2007'de yapılan seçimler 19 defa ertelenmek zorunda kalmış ve ancak Arap Birliği'nin devreye girmesiyle 21 Mayıs'ta Katar'da varılan ve Doha anlaşması olarak bilinen uzlaşma doğrultusunda sona ermiştir.

Söz konusu uzlaşmaya uygun olarak, iktidar ve muhalefetin üzerinde anlaştığı Genel Kurmay Başkanı Michel Süleyman 25 Mayıs 2008'de gerçekleştirilen seçimde 128 üyeli parlamentonun 118'inin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiş ve hemen sonrasında da 14 Mart Grubunun adayı ve mevcut Başbakan Fuad Sinyora'yı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Bu arada bir başka önemli olay da Hizbullah ile İsrail arasında varılan anlaşma doğrultusunda 16 Temmuz 2007 'de gerçekleşen esir değişimiydi. Hizbullah 2006 Temmuzunda esir aldığı ve İsrail'in Lübnan'ı işgaline yol açan iki askerin cesedini teslim ederken taraflar ellerindeki esirleri ve cenazeleri Kızılhaç eşliğinde teslim ettiler.

Diğer taraftan, 2009 Haziranında yapılan seçimlerde sandalye sayısı bakımından 14 Mart hareketi öndeyken (% 45 oy alarak 128 sandalyenin 71'ini kazandı) oy dağılımı açısından 8 Mart hareketi (% 55 oy ile 57 sandalye kazandı) önde görünmekteydi. Bu durum seçim sonuçlarıyla ilgili değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktaydı.[48] Aslında asıl sorun mezhep kotalarındaki dengesizlikten kaynaklanmaktaydı.

Lübnan'da 14 Mart ve 8 Mart İttifakları, Hariri cinayeti sonrasında başlayan olaylar sırasında meydana gelen gruplaşmalarla oluşmuş ve ABD ve Batı tarafından desteklenen ve Hariri cinayetinin arkasında Suriye'nin olduğunu düşünen gruba 14 Mart hareketi denirken, Suriye ve İran tarafından desteklenen ve ağırlıklı olarak Şii gruplardan oluşan ve içinde bazı Hristiyan ve Sunni Müslüman grupların da yer aldığı grup ise 8 Mart İttifakı olarak bilinmekteydi.

2009 SEÇİM SONUÇLARI (7 Haziran)

İttifaklar	Sandalye	Partiler	Sandalye
14 Mart İttifakı	71	Gelecek Hareketi (Saad Hariri, Sünni)	30
		İlerici Sosyalist Parti (Velid Canbolat-Dürzi)	10
		Lübnan Güçleri (Samir Caca-Maruni)	5
		Falanjist Kataib Partisi (Cemayel Ailesi-Maruni)	5
		Ramgavar ve Hınçak Partisi (Ermeni), Lübnan Güçleri (Maruni), Patrik Sfeir (Maruni Kilisesi), Özgür Şii Hareketi (Muhammed Al Haç Al Hasan)	19
		Bağımsızlar	2
8 Mart İttifakı (Direniş Bloğu)	38	Emel (Nebih Berri)	13
		Hizbullah (Hasan Nasrallah)	11
		Suriye Ulusal Sosyalist Parti	2
		Talal Aslan (Dürzi), Ömer Kerami (Sünni), Selim Hoss (Sünni), Taşnak Partisi, Demokratik Lübnan Partisi)	12
8 Mart İttifakı (Değişim ve Reform Bloğu)	19	Özgür Yurtsever Hareketi (Michel Aoun) ve Marada Hareketi (Süleyman Franjiye)	19

Dar bölge seçim sisteminin uygulandığı Lübnan'da 2009 Haziranında yapılan genel seçimlerden sonra yeni bir hükümetin kurulması ancak beş ay sonra yani 9 Kasım 2009'da mümkün oldu. 14 Mart ittifakına 15, 8 Mart ittifakına 10 ve cumhurbaşkanlığı kontenjanına da 5 bakanlığın tahsis edildiği Milli Birlik hükümetinde bakanlığın mezheplere göre dağılımına gelince, Marunilere 6, Sünnilere, 6, Şiilere 6, Rum Ortodokslara 4, Rum Katoliklere 3, Ermeni Ortodokslara 2 ve Dürzilere 3 Bakanlık verilmişti.[49] Saad Hariri'nin başbakanlığında uzun pazarlıkların ardından kurulan milli birlik hükümeti ancak 14 ay işbaşında kalabildi ve 2011

Ocağında 8 Mart İttifakının bakanlarının hükümetten istifasıyla dağıldı. Hükümetin dağılmasında etkili olan asıl gelişme ise, Hariri cinayetini araştıran Uluslararası Lübnan Mahkemesi'nin bazı Hizbullah mensuplarını suikasta karışmakla suçlayan bir rapor hazırladığı yönündeki bilgiler olmuştur. 8 Mart grubunun talebi İsrail tarafından yönlendirildiğini düşündüğü söz konusu mahkemenin kararlarının hükümet tarafından tanınmaması ve mahkemeye atanan yargıçların geri çekilmesiydi.

Cumhurbaşkanı Michel Süleyman (solda), Başbakan Necip Mikati (ortada) ve Meclis Başbakanı Nebih Berri (sağda)

Bunun üzerine hükümeti kurmakla görevlendirilen Hizbullah'ın adayı Necip Mikati ancak beş ay sonra 2011 Haziranında hükümeti kurabildi. Bir önceki hükümette 10 bakanla temsil edilen Hizbullah grubu (8 Martçılar) yeni hükümette 19 bakana sahip oldular. 8 Mart İttifakının güçlenmesinde Velid Canbolat'ın desteğini 14 Martçılardan çekmesi de etkili olmuştur. Daha önce 2005'te de geçici olarak başbakanlık yapmış olan ve 2.6 milyar dolarlık servetiyle dünyanın sayılı zenginleri arasında yer alan Sünni asıllı Mikati'nin hiçbir gruba mensup olmadığı bilinmektedir.

II. SURİYE: RADİKALLEŞEN ORTA DOĞU

1. OSMANLI'DAN BAAS'A UZANAN SURİYE'DE ZORLU SÜREÇ

I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olan 1914 ile Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasına terk edildiğinin Milletler Cemiyeti tarafından onaylandığı tarih olan 1922'ye kadar geçen süre, gerçekten hem içerde hem de dışarıda oldukça tarihi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Osmanlı ordusunun Mısır-Suriye-Hicaz cephesinin komutanı olarak bölgeye gelen Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın katı yönetimi karşısında Arap milliyetçiliğine ilişkin hareketlerin belirgin şekilde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Çoğunluğu Avrupa ya da Amerikan üniversitelerinde eğitim görmüş Arap aydınları Osmanlı idaresindeki ülkede öncelikli birtakım idari reformlar yapılması talebiyle başlattıkları hareketi giderek yaygınlaştırarak Osmanlıya karşı bir bağımsızlık talebine dönüştürmeye başlamaları Cemal Paşa'nın sert tedbirleriyle karşılaşmıştır. Bu dönemde kurulan gizli örgütlerin başında Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın da üye olduğu El-Fatat (El-Cemiye el-Arabiyya el-Fatat) adlı örgütle El-Ahd adlı örgüt gelmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber denetimi sıkılaştıran Cemal Paşa, El-Fatat'ın üyelerini tutuklattı ve Osmanlı'ya karşı faaliyet yürüten gizli örgüt mensubu çok sayıda kişiyi 6 Mayıs 1915 sabahı Şam ve Beyrut'da idam ettirdi.

Nitekim Suriye'de Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın öncülüğünde başlayan hareketin yanı sıra, Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon arasındaki yazışmalar sonucunda Şerif Hüseyin komutasındaki Arap kuvvetleri 1916 Haziranında Mekke'de başlayan ayaklanma ile güçlerini İngiltere ile birleştirdi. Mekke Şerifi Hüseyin 5 Kasım'da kendisini Arap Ülkeleri Kralı ilan etti. Ancak bu esnada İngiltere ile Fransa arasında yapılmış olan 16 Mayıs 1916'daki

anlaşmayla (Sykes-Picot) Halep, Hama, Humus ve Şam'ı da kapsayacak şekilde bütün Suriye Fransa'ya verilmişti.

Dolayısıyla Osmanlı güçlerinin 1918 Ekiminde Suriye'yi terk etmesinin ardından harekete geçen Faysal önderliğindeki Arap güçlerinin Suriye'yi denetimleri altına almaları karşısında Lübnan'ın da Arapların denetimine girmesini engellemek isteyen Fransa derhal harekete geçerek Lübnan'ı denetimi altına almıştır. Ancak 1919 Ocağında başlayan Paris Konferansı'nda bağımsız bir Arap devleti kurulması yönündeki Faysal'ın çabalarının bir fayda vermemesi üzerine Arap temsilcilerin katılımıyla oluşan Suriye Ulusal Kongresi 1920 Martında Faysal'ı Suriye Kralı ilan etmiş; fakat bu gelişmeye ilk karşı çıkan ülke şüphesiz Fransa olmuştur. 1920 Nisanında Müttefikler Yüksek Konseyi'nin San Remo'daki toplantısında Lübnan ve Suriye'nin Sykes-Picot gizli anlaşması doğrultusunda Fransız mandası olmasına karar verilmesi üzerine harekete geçen Fransa'nın kısa sürede Suriye'yi de denetimi altına almasıyla Arap milliyetçilerinin ve Faysal'ın bağımsız Arap devleti rüyası sona ermiş ve 1920 Temmuzu itibariyle Lübnan'ın yanı sıra Suriye de bu devletin tam denetimine girmiştir. Ortaya çıkan bu sonuç 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır.

Cemal Paşa ve Arkadaşları

Osmanlı ordusunun 1918 Ekiminde Suriye'den çekilmeye başlaması üzerine bağımsız bir Arap devletinin kurulacağı konusunda ümitlenen Araplar 1916 Haziranında başlayan Osmanlı karşıtı ayaklanmaya desteklerini arttırmışlarsa da yine de İngiltere'ye (General Allenby'ye) verilen destek Hicaz-Suriye hattı boyunca Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Faysal önderliğindeki güçlerden ibaret kalmıştı. Osmanlı ordusu ile doğrudan karşı karşıya gelmemeye çalışan Faysal, daha ziyade Osmanlı ordusunun

haberleşme hatlarına saldırmış ve destek merkezleri ile bağlantısını koparmaya çalışmıştır.[50] Dolayısıyla özellikle bağlantı hatlarına yönelik saldırılar ve lojistik destek merkezlerinden yoksun kalması, Osmanlı ordusu açısından yine de ağır bir darbe olmuştur. Özellikle mütareke (1918 Ekimi) sonrasında dönüş yolunda çok büyük zorluklarla karşılaşılmış; ordu dağılmış ve bu nedenle çok büyük kayıplar verilmiştir. Emir Faysal, Osmanlı ordusunun 1918 Ekiminde Suriye'yi terk etmesi üzerine babasına vaad edildiği üzere bağımsız bir devlet kurmak için hemen harekete geçmiş;[51]ancak Suriye'de denetimi eline alan Faysal'ın Lübnan'da da denetim sağlamasını Fransa güç kullanarak önlemiş ve 1918 sona ermeden Lübnan doğrudan Fransa'nın denetimine girmiştir.

Nitekim Suriye'nin çeşitli bölgelerinden gelen temsilcilerin oluşturduğu Suriye Ulusal Kongresi, 1920 Martında Suriye'nin bağımsız bir devlet olduğunu ilan ederken Faysal'ı da Suriye Kralı olarak bu devletin başına getirmişlerdi. Suriye olarak ifade edilen topraklar ise Suriye'nin dışında Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü de kapsamaktaydı. Ancak bu gelişmeyi daha önce İngiltere ile yapılan Sykes-Picot anlaşması çerçevesinde öngörülen paylaşıma aykırı bulan Fransa özellikle San Remo'da bu bölgenin Fransız yönetimine bırakılmasının ardından Faysal'ın Suriye'deki egemenliğine son vermek için harekete geçmiştir. Bir oldu-bittiyle Faysal'ı destekleyerek Fransa'yı bölgeden uzaklaştırmayı plânlayan İngiltere ise bunu başaramayınca Şeria nehrinin doğusunda kalan Arap topraklarını 1921'de Ürdün adıyla Şeyh Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın denetiminde bir devlet haline getirirken, Emir Faysal'ı da İngiliz mandası olması kararlaştırılan Irak'ın başına getirmekteydi. [52]

Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle Suriye'de kontrolü ele alan Faysal yukarıda da ifade edildiği gibi, Lübnan'a da bir kuvvet göndererek burayı da denetimi altına almak istemiş; fakat bu gelişmeler Fransız güçlerinin bölgeyi işgal ederek kendi denetimlerini hızlıca kurmalarına yol açmıştır. Böylece güneyde Filistin İngilizlerin, kuzeyde Suriye ve Lübnan ise Fransızların denetimine girmiş oldu. Dolayısıyla 1918 yılı itibariyle Lübnan'da fiilen Fransız işgali başlamış ve George Picot, Fransız Yüksek Komiserliği'ne getirilmişti. Öte yandan 1919 Ocağından itibaren çalışmasına başlayan Paris Barış Konferansı'nda müttefiklerin fiili işgalindeki

Osmanlı topraklarının kendi kendilerini yönetecek durumda olmadıklarından yola çıkılarak manda rejimine dâhil edilmesine ilke olarak karar verilmişti.

Lübnan'da yapılan aynı şey 1920–1924 arası dönemde Suriye'de de yapılmıştı. Fransızlar, Halep (Aleppo), Şam (Damascus), Lazkiye (Latakia, Cebel Ansariya) ve Cebel-i Dürzi'yi dört ayrı eyalet haline getirerek her birinin ayrı hükümete ve ayrı Fransız danışmanlara sahip olmasını sağlamıştır. Bunların dışında İskenderun (Alexandretta) sancağı ayrı bir özerk idari yapıya kavuşturulmuştu.

Böylece kuzeyde Lazkiye'de Aleviler güneyde ise Cebel-i Dürzi'de Dürziler ayrı bir yönetime sahip olmuşlardı.Fransa, 1925'te Şam ve Halep'i tek bir Suriye Devleti olarak birleştirdi. Hama ve Humus da dâhil edilerek sınırları yeniden belirlenen Suriye'yi oluşturan bu dört ilde Sünni Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı.

Bütün çabasına rağmen Fransa'nın Suriye'yi yönetmesi öyle kolay olmadı. 1925'te başlayan ilk büyük ayaklanma önce bir Dürzi ayaklanması olarak başladıysa da sonradan Şam ve Humus gibi büyük yerleşim yerlerinin de ayaklanmaya destek vermesi ve tüm ülke geneline yayılmaya başlaması Fransız güçlerini çok zor durumda bıraktı. Ayaklanmayı bastırmak için ağır silâhları kullanmanın yanında havadan bombardımanı yoğunlaştıran Fransa, ilk etapta 1,400 kişinin ölümüne yol açan çatışmanın bir ölçüde yayılmasını önlemişse de yer yer 1927'ye kadar devam eden olaylar sırasında 6,000'den fazla Suriyelinin hayatını kaybetmesine ve çok sayıda insanın da yaralanmasına neden olmuştur.[53]

1925–27 ayaklanmasının arkasından bir araya gelen Suriyeli liderler bu tarihten sonraki siyasal yaşamda etkili olacak olan "Ulusal Blok"u oluşturdular. Ulusal Blok liderleri daha önce Osmanlı bürokrasisinde etkin görev-

lerde bulunmuş ailelere mensup milliyetçi siyasal elitlerdi. Ulusal Blok liderleri Fransa'nın çekilmesini sağlayarak birleşik Büyük Suriye için çalışan insanlar olmakla beraber sınıfsal, toplumsal ve ekonomik yapıda bir dönüşümü amaçlamıyorlardı. Suriye Meclisi'nin 1929'da hazırladığı anayasa taslağını kabul etmeyen Fransızlar, bir yıl sonra manda yönetimini garanti altına alan kendi hazırladıkları bir anayasa taslağını empoze ettiler. Nitekim 1936'da Paris'teki hükümet değişikliği Suriye için de yeni bir dönemi başlatmıştı. Leon Blum'ın Halk Cephesi koalisyonu ile Suriyeli liderler arasındaki görüşmeler 1936'da bir antlaşma taslağının kaleme alınmasını sağladı. Antlaşma, 1930'da İngiltere ile Irak arasında imzalanan antlaşmayla büyük ölçüde benzerlik göstermekteydi. Fransa ve Suriye arasında bir ittifak ilişkisi kuran antlaşma, Fransa'ya Suriye'nin egemenliğini koruma yetkisi vermesinin (Suriye'nin savunmasını Fransa gerçekleştirecekti) yanında Suriye'nin hava ve deniz üslerinden yararlanmasını da öngörmekteydi. Bununla beraber kağıt üstünde de olsa resmen bağımsızlığını kazanan Suriye, Milletler Cemiyeti'ne üye olabilecekti.

Suriye Meclisi'nin Antlaşmayı 1936'da onaylamasının ardından Ulusal Blok liderleri yarı bağımsız bir devlette iktidarı devralmaya hazırlanırken, 1938'de Fransa'da Blum'ın sol koalisyonunun dağılması sonucunda Fransız parlamentosunun anlaşmayı onaylamaması üzerine büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Suriye, bağımsızlık yerine bir kez daha Fransa'nın doğrudan yönetimine giriyordu. 1939'da Fransız Yüksek Komiseri, 1930 anayasasını askıya alarak parlamentoyu feshederken Alevi ve Dürzi'lerin özerkliklerini yeniden tanıdı. Başka bir deyişle Suriye II. Dünya Savaşı'na yaklaşırken yine bölünmüş ve yine bağımsızlıktan yoksun bir durumdaydı.

Suriye, Savaş sonrası döneme parlamenter demokrasi ile girerken Şükrü Kuvvetli de 1943 seçimlerinde Suriyeli milliyetçilerin (Ulusal Blok politikacıları) denetimine giren parlamento tarafından bağımsız Suriye'nin ilk devlet başkanı seçilmişti. Ancak 1948 Savaşı'ndaki başarısızlık Mısır ve Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de erken bir tarihte istikrarsızlığın başlamasına neden olmuştur ve bundan sonra bir gelenek haline gelecek olan askerî darbelerin önü açılmış ve bunların ilki 1949 Martında Albay Hüsnü Zaim tarafından gerçekleştirilerek Şükrü Kuvvetli iktidardan

uzaklaştırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde veya Avrupa'da eğitim görmüş bir kent elitinin elinde olan Suriye politikası, daha çok Suriye'de ve özellikle askerî akademiden yetişmiş kır kökenli daha genç bir sınıfın eline geçmiş oldu. Zaim'den sonra daha bir yıl bile geçmeden 1949'da Suriye'de arka arkaya iki darbe daha gerçekleştirilmiş, Zaim'in beş ay süren kısa iktidar süresi Albay Sami Hinnavi tarafından Ağustos ayında düzenlenen yeni bir darbe ile son bulmuşsa da Hinnavi'nin iktidarı da uzun süreli olamamış ve nitekim aynı yılın Aralık ayında, başka bir darbeyle iktidarı Albay Edip Çiçekli ele geçirmiştir. Çiçekli nispeten biraz daha uzun bir iktidar dönemi geçirmiş ve 1954 Şubatına kadar iktidarda kalmıştır.[54]

Diğer taraftan Suriye Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanırken en önemli siyasi teşkilat olan ve 1928'de kurulmuş olan Ulusal Blok'un 1947'de bölünmesiyle iki farklı siyasi parti ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Şükrü Kuvvetli'nin başında bulunduğu Şam ağırlıklı **Ulusal Parti**, diğeri ise Halep ağırlıklı **Halk Partisi**'ydi. 1949'a kadar iktidar tüccar ve sanayicinin partisi olarak kabul edilen Ulusal Parti iktidara ağırlığını koyarken, özellikle köylü kesiminin partisi sayılan Halk Partisi muhalefeti temsil etmekteydi. 1949'a gelindiğinde bu iki partinin popülaritesinin giderek azalmasıyla kuruluşu 1933'e dayanan ve Lübnan asıllı bir Hıristiyan olan Antun Sadeh liderliğindeki **Suriye Milliyetçi Sosyalist Parti** ve Halid Bektaş'ın liderliğini yaptığı **Suriye Komünist Partisi**'nin etkinliğinin artmaya başladığı gözlenmiştir. Şüphesiz bunlara 1950'de Arkam Hurani tarafından kurulmuş olan **Arap Sosyalist Partisi**'ni ve biraz ileride ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan ve 1943'te bir hareket olarak ortaya çıkan, ancak bağımsızlıktan itibaren partileşen **Baas Partisi**'ni de ilave etmek gerekir.

Nitekim 1949'da iktidarı bir darbe sonunda ele geçirerek oldukça merkezi bir askerî diktatörlük kuran ve Müslüman Kardeşler de dahil bir çok siyasal partiyi kapatan Albay Çiçekli'nin iktidarının ilk iki yılı içinde bir taraftan ordu içindeki bölünmeleri ortadan kaldırması, diğer taraftan Suriye'ye göreceli bir istikrar getirmiş olması halk arasında memnunlukla karşılanmıştı. 1950 Eylülünde yeni bir anayasanın kabulünün sağlanması söz konusu olduysa da gerek oluşturulan baskının halk üzerinde

meydana getirdiği hoşnutsuzluk gerekse ekonomik istikrarsızlığın artmasıyla halkın yaşamındaki bozulmayla birlikte yükselen muhalefet Çiçekli açısından olumsuz gelişmelerdi. 1951'den itibaren başlattığı temizlik harekatı çerçevesinde ülkeyi daha otoriter bir anlayışla yönetmeye başlayan Çiçekli, 1952 Nisanında tüm siyasi partileri yasaklayarak ortaya çıkan boşluğu kendisinin kurdurttuğu **Arap Kurtuluş Hareketi** adlı partiyle doldurmaya çalıştı. 1953 Temmuzunda yapılan referandumda ülkenin başkanlık rejimiyle yönetilen bir cumhuriyet olduğu ve Çiçekli'nin de ilk devlet başkanı seçildiğini belirten yeni bir anayasanın kabulü söz konusu oldu. Referandumun arkasından gerçekleştirilen ve diğer partilerin boykot ettiği seçimler sonunda meclisin tamamını Arap Kurtuluş Hareketi adlı partiye mensup milletvekilleri doldurmaktaydı. Ancak Çiçekli'nin rejimi 1953 sonunda başlayan öğrenci olaylarıyla beraber çatırdamaya başlamış ve ordunun da muhalefetle birlikte hareket etmesiyle denge tamamen Çiçekli aleyhine dönmüş ve sonunda 1954 Şubatındaki darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Bölgesel politikası Suriye merkezli bir Arap Birliği'nin gerçekleştirilmesine yönelik olan Çiçekli, Nasır'la sürdürülecek olan Bağlantısızlık politikasına yönelerek Batı'nın önderliğindeki askerî paktlardan uzak duracağını belli etmiş, fakat 1954'te bu politikasını uygulayamadan iktidardan düşürülmüştür.[55]

Suriye 1954'te Çiçekli'nin devrilmesiyle tekrar sivil parlamenter bir hükümete kavuştuysa da ordunun siyaset üzerindeki etkisi devam ettiği gibi, 1954'ten 1958'deki Suriye-Mısır birleşmesine kadar siyasal yapıdaki çok parçalılık Suriye'de hükümetin sağlıklı bir şekilde görevini yerine getirmesini de imkansız kılmıştır. 1954 Şubatındaki darbenin ardından kısa bir süre devlet başkanlığı yapan Haşim Alasi'nin ardından Eylül'de yapılan seçimlerden hemen sonra Şükrü Kuvvetli yeniden devlet başkanlığına seçildi. Suriye'de istikrarsızlığın önemli bir nedeni Fransa'nın böl ve yönet politikasının bir sonucu olan bölgesel, dinsel ve etnik gruplar arasındaki mücadeleydi. Yerel özelliklere aşırı bağlılık her zaman Suriye'de ulusal bir kimlik oluşturmayı zorlaştırmıştır. Bu süreç, Savaştan hemen sonra başlamış ve etnik ve dini gruplar ister hükümette ister orduda olsunlar kendi bağlılıklarını ve buna bağlı çıkarlarını Suriye'nin

ulusal çıkarlarının önünde tutmaya özen göstermişlerdir. İstikrarsızlığın diğer önemli bir nedeni ise Hüsnü Zaim tarafından 1949'da gerçekleştirilen darbeyle beraber orduda baş gösteren bölünme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan politizasyondur. Bu tarihten itibaren ordu Suriye'de geleneksel işlevinden uzaklaşarak siyasetin bir parçası haline gelmiştir. Suriye'de herhangi bir grubun Mısır'daki gibi zaman içinde hem orduda hem de ülkede denetimi ve bütünlüğü sağlayarak uzun bir süre göreli bir istikrar sağlayabilmeleri söz konusu olamamıştır. Çünkü, ordu içindeki bölünmelerden dolayı darbeyi yapan bir kesimin uzun süre işbaşında kalarak iktidarını sağlamlaştırmasına, yine ordu içindeki diğer bir kesim engel olmuştur. Ayrıca Suriye'de siyasal partilerin ortaya çıkması bu bölünmüşlüğü biraz daha derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.[56]

İşte bu şartlarda 1950'lerde Müslüman Kardeşlerin yanında Suriye Komünist Partisi gelişme ortamı bulmuş ve partinin lideri konumundaki Halid Bektaş 1954'te milletvekili seçilerek Arap dünyasında ilk seçilmiş komünist milletvekili olmuştur. Bu tarihte seçimlerde gösterdiği etkinlikle siyasi platforma çıkan ancak uzun vadede Suriye siyasetine egemen olacak bir diğer siyasal hareket de Baas Partisi'ydi.

Şam ile Moskova arasında 1954 sonlarında başlayan ve ilerleyen yıllarda artarak devam eden bir ilişki söz konusu olmuştur. Bu ilişkiyle bağlantılı olarak Çekoslovakya ile silâh alımı konusunda ilişkiye giren Şam yönetimi 1955 Ekiminde Mısır ile bir askerî ittifak anlaşması imzalamıştır. Aynı tarihte Moskova ile Kahire arasında da silâh alımı konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu çerçevede Süveyş Krizi sonrasında bölgede daha da artan Sovyet tehdidinin belirgin hale gelmiş olmasına bir tepki olarak ABD'nin Eisenhower Doktrini'ni gündeme getirdiğine yukarıda değinilmişti. Nitekim, Suriye 1957'de Sovyetler Birliği'ne daha fazla dayanmaya başlamış ve Moskova ile girdiği askerî ilişki sonunda yoğun şekilde silâhlandırılmaya çalışılmıştır. Suriye'nin bu şekilde bir tehdit haline gelmesi Türkiye ile çatışmaya kadar varabilecek gergin ilişkilerin yaşanmasına yol açmıştır. Gerginliğin devam ettiği bir dönemde, **1 Şubat 1958'de** Suriye ve Mısır arasında yapılan bir anlaşmayla Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu.

2. BAAS: OTORİTERLEŞEN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ORTA DOĞU'NUN KÖTÜ TALİHİ

Suriye ve Irak'ta 1950'lerden itibaren iktidarda varlığını hissettiren ancak 1960'larda tamamen iktidarı ele geçiren **Arap Baas Sosyalist Partisi** her ikisi de Suriyeli olmakla beraber koyu birer Arap milliyetçisi ve Marksist olan Salâh Bitar ile Mişel Eflak'ın öncülüğünde 1943'te kurulmuştur. 1944'te parti haline dönüşen Baas ilk kongresini 1947'de gerçekleştirerek bağımsızlık sonrasının siyasi platformunda yerini almaktaydı. Kongre tarafından genel sekreterliğe getirilen Mişel Eflak aynı zamanda Rum Ortodoks kilisesine mensup bir kişiydi. Bu iki liderin ortaklıkları öğrenciyken başlamış ve 1920'lerde beraber bulundukları Paris'te 1929'da Arap Öğrenciler Derneği'ni kurmuşlardı.[57]

Baas, Suriye milliyetçiliğinden çok Arap milliyetçisi bir parti olarak kurulmuş olmakla beraber, programında Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ü birleştirmeyi amaçlayan Bereketli Hilal üzerinde bir "Büyük Suriye" projesi bulunmaktaydı. İslâmiyet'ten ziyade Araplığı temel alan Baas'ın, Hatay sorunu özellikle ilgilendiği konular arasında yer almaktaydı. Partinin 1947'de benimsenen programında, Baas Partisi'nin milli, sosyalist, halkçı ve devrimci olduğu, Arap anavatanının Toros dağlarından Basra Körfezi'ne, Hint Okyanusuna ve Akdeniz'e kadar uzanan topraklar olduğu ifade edilmekte, ayrıca partinin programında, tek bir Arap ulusu ve tek bir Arap devletinden söz edilmekte ve partinin dış politikasının temel perspektifinin Arap milliyetçiliği olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca yabancı sermayeye karşı olan parti, özel mülkiyete sınırlama getirmekteydi. Partinin referans aldığı temel ideoloji dinsel unsurlardan ziyade etnik unsurlardan yola çıkılarak oluşturulmuştu. Partiye dinamizm veren din değil pan-Arabizmdi. Baas ideolojisinin ana parametreleri tek bayrak, tek devlet, tek ordu ve tek Arap Dünyasıydı.[58]

Suriye'de 1946'da bağımsızlığın kazanılması sonrası süreçte resmi bir parti kimliği kazanan Baas, henüz bu yıllarda fazla etkili olamadıysa da Suriye'de 1954'te yapılan seçimlerde 140 milletvekilliğinden Salâh Bitar'ın da aralarında bulunduğu 16 milletvekilinin seçimleri kazanmasıyla iktidarda yerini almaya başlamıştır. Baas Partisi, 1958 tarihli Suriye-Mısır

birleşmesi sırasında da aktif bir konumda yer alarak birleşik hükümetin kabinesinde dört bakanlık ele geçirmeyi başarmıştı. Buna karşılık 1954'te 500 üyeye ulaşan Baas'ın, 1958 öncesinde 1500 aktif üyesi, 2000 örgütlü destekçisi ve 10,000 sempatizanı bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda özellikle iktidarı ele geçirdikten sonra bu sayı artmış ve 1980'li yılların sonlarına doğru üyelik kriterlerinin daha esnek hale getirilmesiyle beraber parti 50,000 tam üyeye ve 200,000 aday üyeye ulaşmıştır.

Nitekim 1963 başında ordu içinde aralarında Basçıların da bulunduğu subaylar tarafından gerçekleştirilen bir darbe sonunda Baas'ın etkinliği oldukça artmıştır. Hatta darbe Baasçıların darbesi olarak adlandırılmıştır. Zira Suriye'de, Irak'ta 1963 Şubatındaki darbeden güç alan Basçıların da içinde yer aldığı bir grup subayın **8 Mart 1963'te** düzenlediği darbeyle General Emin Hafız devlet başkanı, Salâh Bitar ise başbakan olmuş ve kısa bir süre içinde Suriye tamamen Baasçıların denetimine girmişti. Bu gelişme üzerine Suriye'de Nasır yanlılarına karşı başlatılan tasfiye girişimi üzerine Suriye Baasçıları ile Nasır'ın arası açıldı ve iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi 1966 Kasımındaki ittifak anlaşmasıyla söz konusu olmuşsa da iki ülkeyi birbirlerine yaklaştıran asıl gelişme 1967 yılının Mayıs ayında İsrail'in Suriye sınırına kuvvet yığması ve bu iki ülke arasındaki çatışmaların yoğunlaşması olmuştur. Bununla beraber 1966'da Suriye'deki darbe, Nasırla daha ılımlı ilişkiler içinde olan Irak'taki Baasçılar ile Suriye Baasçılarının bu tarihten itibaren yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de Baas içi çekişmeler yaşandı; fakat bu durum Baasçıların iktidardan uzaklaşması yerine **Salih Cedid öncülüğünde 23 Şubat 1966'daki bir darbeyle** aslen Sünni olan Devlet Başkanı Emin Hafız iktidardan uzaklaştırılırken denetim Baas içindeki radikal solcuların eline geçmiş, Mişel Eflak ve Salâh Bitar'ın da aralarında bulunduğu pek çok Baas lideri tutuklanmış; bir süre sonra da Lübnan'a sürgüne gönderilmiştir. Bunlardan Salâh Bitar, 1980'de bir suikast sonucu Paris'te hayatını kaybetmiştir. Mişel Eflak ise 1970'lerin başında bir süre Irak'a dönerek Baas içinde aktif olmaya çalıştıysa da tekrar döndüğü Paris'te 1989'da hayatını kaybetmiştir. 1958'deki darbeden beri iktidardaki ağırlığını arttıran aslen Nusayri olan General Cedid ise 1966'daki bu darbeden sonra denetimini uzun süre sürdürememiştir.

1966 Martında oluşturulan yeni hükümete Cedid alınmamış; fakat partinin liderliğini yaptığı ifade edilmişti. Nurettin Atassi devlet başkanı olurken Hava Kuvvetleri Komutanı General Hafız Esad savunma bakanlığına getirilmiş, Yusuf Zuayyin tekrar başbakan, İbrahim Makhus ise dışişleri bakanlığına atanmıştı. Bunlardan Devlet Başkanı Atassi ve Başbakan Zuayyin Sünni; Esad, Makhus ve Cedid ise Nusayriydi. Cedid'in içinde yer aldığı ve ikisi Sünni diğer üçünün Nusayri olduğu bu beş isim aynı zamanda partinin bölge komutanlarıydı.

1967 Savaşı'nın beraberinde gelen yenilgi, Suriye Baasçılarını tekrar böldü ve bunun sonucunda **Savunma Bakanı Hafız Esad'ın önderliğinde 16 Kasım 1970'te düzenlenen darbeyle** General Cedid, Devlet Başkanı Nurettin Atassi ve Başbakan Zuayyin görevden alınarak Ahmed Habib devlet başkanlığına getirilirken, Hafız Esad başbakanlık ve parti genel sekreterliği görevini üstlenmişti. **Hafız Esad devlet başkanlığı için 12 Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla** Suriye'de 1943'teki bağımsızlıktan beri bu göreve getirilen ilk Nusayri (Alevi) devlet başkanı olmaktaydı.

Aslında bu durum Suriye'de kalıcı bir dönüşümün habercisiydi ve nüfusun % 10-12'sini oluşturan Nusayrilerin iktidarı bir daha bırakmamak üzere ele geçirmekteydi. Bundan böyle Suriye'de, hem parti içinde hem de ordu, bürokrasi ve istihbarat gibi kilit konumlara bazı istisnaların dışında Nusayriler getirilmişlerdir. Özellikle Lazkiye'de yoğunl aşan Nusayri (Suriye Alevileri) toplumunun kendi içinde de Şemsiye, Kameriye ve Mürşidiye gibi dinsel anlamda ve Haddadin, Kayyatin, Kalbiye ve Matavira olarak bilinen kabile anlamında bölünmeler söz konusudur. Esad ailesinin Matavira kabilesine mensup olduğu bilinmektedir.[59]

3. ESAD AİLESİ; HAFIZ ESAD VE BEŞAR ESAD

HAFIZ ESAD DÖNEMİ

Suriye'de Nusayrilerin (Suriye Alevileri) yaşadığı bölge olan Lazkiye doğumlu olan, ilk ve orta eğitimini burada bitiren ve daha onaltı yaşındayken Baas içinde faaliyet göstererek aktif bir parti üyesi haline gelen Hafız Esad, eğitimini 1951'de kaydolduğu askerî akademide sürdürerek buradan bir hava subayı olarak mezun olmuştur. Bu yıllarda Sovyetler Birliği'nde pilot eğitimi alan Hafız Esad, Suriye'de askerin politikayla iç içe olduğu yapıdan da yararlanarak bir asker olmasına karşılık Baas içindeki faaliyetlerini de sürdürmüştü.

Oturanlar: Hafız Esad (2000'de öldü)ve Eşi Enise Esad
Ayaktakiler: Mahir, Beşar, Basil (1994'te öldü), Macid ve Büşra Esad

Bir Nasır hayranı olmasına ve Arap Birliği anlayışını desteklemesine karşılık, 1958'de kurulan ve 1961'e kadar devam eden Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde Nasır'ın Baas'ı kapattığı ve Suriye'yi de yönetmeye kalktığı için Nasır'ın politikalarını eleştiren Hafız Esad, Kahire'de görev yaptığı yıllarda Mısır hükümeti için potansiyel bir sorun haline dönüşmüştür. Esad, bu yıllarda gizli gizli Baas üyeleriyle bir araya gelerek faaliyetlerini sürdürmekteydi.

1961'de Suriye'nin BAC'dan ayrılmasıyla beraber Esad, daha rahat bir faaliyet ortamı bulmuş ve 1963 Martında Esad ve arkadaşlarının düzenlediği darbe sonucu Baas'ın iktidara gelmesi sağlanmıştır. Aslında bu tarihten itibaren ülke nüfusunun % 10-12'sini oluşturan Nusayrilerin yönetimdeki etkileri de hissedilir şekilde artmaya başlamıştır. Daha otuz iki yaşındayken hava kuvvetleri komutanı olarak Baas'ın çekirdek kadrosunu oluşturan dört isimden biri haline gelen Esad'ın yanında Devlet Başkanı Emin Hafız'ın Sünni olmasına karşılık Muhammed Ümran ve Salih Cedid de Nusayriydi. 1966'da düzenlenen parti içi darbeyle Emin Hafız'ın yanı sıra Baas'ın kurucularından olan Salâh Bitar ve Mişel Eflak da iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Hatta bunların bir daha Suriye'ye dönmesi bile mümkün olmamıştır.[60]

Baas yönetimi iktidara gelişiyle beraber yönetim kademesindeki Sünni ağırlığını ortadan kaldırmak için büyük bir tasfiye hareketi başlatmıştır. 1965'ten itibaren 100'den fazla şirketin millileştirildiği ve geniş kapsamlı bir toprak reformunun uygulandığı ekonomik politikaların öncelikli amacı da yine çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu ekonomik elitin bir güç olmaktan çıkarılmasıydı. Ayrıca 1966 yılından itibaren eski Sünni bürokrasi tasfiye edilerek yerlerine çoğunluğunu Alevilerin oluşturduğu Baas üyeleri yerleştirildi.

1966'da Sünni olan Emin Hafız iktidardan uzaklaştırılırken hava kuvvetleri komutanlığının yanı sıra Savunma Bakanlığı görevini de ele geçiren Hafız Esad ve Partinin başında bulunan Salih Cedid, ülkeyi yöneten iki önemli isim haline geldi. Nitekim 1967 Savaşı'nda Suriye'nin uğradığı ağır yenilginin faturasını diğer insanlara çıkarmayı başaran **Esad, 1970 Kasımında Salih Cedid başta olmak üzere pek çok hükümet üyesinin tutuklatılmasını sağlayarak tüm denetimi kendi eline aldı.** Ertesi yıl yapılan göstermelik bir seçimle de Esad'ın yedi yıllığına devlet başkanlığına seçildiği açıklandı.

Hafız Esad, 1960'lı yılların askerî rejimlerine göre daha pragmatik bir kişi olarak özel sektörü tamamen ortadan kaldırmak yerine ona sınırlı bir faaliyet alanı bıraktı. Denetimi eline alır almaz içerde iktidarın siyasal alt yapısında yeni bir düzenlemeye giden Esad, 1971 Şubatında siyasal katılım adına küçük bir adım sayılabilecek olan 173 üyeli Halk Meclisi'ni

oluşturdu. Baas'ın 87 üyeyle temsil edileceği Halk Konseyi'nde geri kalan sandalyeler küçük gruplara ve partilere ayrılmıştı. Gerçi söz konusu parlamento, devlet başkanı tarafından istenildiğinde feshedildiğinden ve seçimlere sadece Baas katıldığından gerçek bir demokratik yapılanmadan çok uzaktı. 1971 Martında yapılan referandumla Esad, 7 yıllığına devlet başkanlığına seçildi. Bu arada başbakanlığa Abdurrahman Hulayfavi, devlet başkan yardımcılığına ise Mahmud Eyyübi (Sünni) getirilmekteydi. Özellikle parti içinde Komünist kesimi tasfiye etmesi nedeniyle 1970'lerin sonlarına doğru Sovyetlerle kısa süreli gerginlik yaşayan Esad ile Moskova arasındaki ilişkiler 1971 ve 1972'de yeniden gelişti. Bu esnada Arap ülkeleriyle de oldukça sıcak bir ilişki içinde olan Suriye ile Mısır ve Libya arasında 1971'de kısa süren Arap Cumhuriyetleri Federasyonu adı altında başarılı olamayan bir birleşme denemesi daha gerçekleştirildi. Yine bu esnada 1972'de ülke içinde hem Baas'ı ve hem de Baas dışındaki dört siyasal grubu içine alan Ulusal İlerici Cephe (National Progressive Front: NPF) adıyla bir örgütlenmeye gidildi. Cephe içinde Baas'ın dışında yer alan gruplar Suriye Arap Sosyalist Birliği, Cemal Atassi'nin önderliğindeki Nasırcı grup, Cemal Sufi'nin önderliğindeki Sosyalist Birlik Hareketi ve Arap Sosyalist Partisi'ydi.[b]

1973'te Esad'ın otoritesini biraz daha güçlendiren Daimi Anayasa yürürlüğe girmekteydi. 1973 Anayasasında devlet başkanının Müslüman olması koşulunun kaldırılmış olmasının halkın büyük tepkisine yol açması üzerine geri adım atan Esad, bu hükmü yeniden koydururken Alevilerin de Müslüman olduğu kabul edilmekteydi. Sünnilerin başlattığı ve 1973 Şubatındaki özellikle Hama ve Humus gibi kentlerde yoğunlaşan gösteriler esnasında asker ve sivil halk arasındaki çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetmişti. Aslında bu olay iktidar içindeki Şii-Sünni mücadelesinin sokağa taşınmasının da başlangıcını oluşturuyordu. Aynı yıl içinde (1973 Martında) parlamento (Halk Meclisi) için 1962'den beri yapılamayan seçimler yapıldı.

---

[b] Suriye Komünist Partisi, 1981'de yasaklanmasına ve pek çok taraftarı tutuklanmasına rağmen, 1986'da Sovyetlere bir taviz olarak yeniden faaliyetlerine devam etmesine ve Ulusal İlerici Cephe içinde yer almasına izin verilmiştir.

1973 savaşında kendisini göreli bir başarı kazandığını düşünen Suriye, 1974 ayırma anlaşmaları esnasında 1967'de kaybettiği Golan'ın küçük de olsa bir kısmını geri almaktaydı. Bu arada 1967'den beri İngiltere ve ABD ile ilişkileri kötü olan Suriye bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmenin yollarını aradı. Bu arada aynı şekilde 1965'te İsrail ile diplomatik ilişki kurduğu için diplomatik ilişkileri kopan Federal Almanya ile de ilişkiler kaldığı yerden devam etmekteydi. 1975'te Suriye ile Ürdün arasındaki ilişkilerde de olumlu gelişmeler yaşanmakta ve iki ülke İsrail karşısında askerî ve siyasal alanda tam bir işbirliği yapmayı kararlaştırmaktaydı. Bununla beraber Suriye'nin 1976'da Marunilerin lehine olacak şekilde Lübnan'a müdahalesi Arap dünyasında özellikle Mısır ve Irak'ta rahatsızlığa yol açtıysa da Lübnan'a ilişkin Arap ülkelerinin ortak kararıyla oluşturulan Arap Caydırma Gücü büyük ölçüde Suriye askerinden oluşmuştu. Bu arada Esad, 1977'de tekrarlanan parlamento seçimlerinden bir yıl sonra 1978'de ikinci defa 7 yıllığına (1978-1985) devlet başkanlığına seçilmişti.

Diğer taraftan, Esad, Baas'ı iktidarını devam ettirmenin en temel aracı olarak görmüş ve bu nedenle devlet başkanlığının yanı sıra parti genel sekreterliği görevini de sürekli elinde bulundurmuştur. Baas partisi, yönetimin istediği şekilde toplumun indoktrine edilmesinin en önemli aracı haline gelmiştir. Esad'ın güç kaynaklarından diğer ikisi ise askerî güç ve istihbarat olmuş ve bunları istediğinde muhalefeti şiddetli bir biçimde ortadan kaldırmada kullanmıştır.

Esad'ın iktidarını devam ettirmede başvurduğu diğer önemli bir araç da tüm yönetim kademelerine güvendiği kimseleri, yakın çevresini ve akrabalarını yerleştirmesi olmuştur. Esad'ın iktidarı zamanla Suriye'de küçük bir Alevi azınlığın iktidarı haline gelmiştir. Hükümetin dışında askerî bürokrasinin önemli bir kesimi ile istihbarat çalışanlarının büyük bölümü Alevilerden ve Lazkiye kökenlilerden oluşmuştur. Ayrıca ülkede savunma sanayiini oluşturan şirketlerin başına da genelde Aleviler yerleştirilmişlerdir. Bütün bu şirketler 1984'e kadar Esad'ın kardeşi Rıfat'a bağlı bulunmaktaydı. Alt yönetim kademelerinde görev alan Sünni Müslümanların ise eski kentli siyasal seçkinlerden olmamasına dikkat edilmiştir.[61]

Bununla beraber bu uygulamanın bazı istisnalarından söz etmek mümkündür. Örneğin Baas Partisi içinde etkin görevlerde bulunmuş olan Muhammed Zuhayr Maşariga ve bir ara dışişleri bakanlığı da yapmış olan ve 1987'de devlet başkan yardımcılığına getirilen Abdül Hâlim Haddam uzun süre siyasi etkinliklerini korumayı başaran Sünni politikacılar arasında yer almışlardır. Bunların dışında Esad tarafından başbakanlığa getirilen Abdürraif Kasım ve Meclis Başkanı Mahmud Zubi, Baas Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Abdullah Ahmar, Genelkurmay Başkanı Hikmet Şihabi ve Savunma Bakanı Mustafa Tlas, Esad döneminin Sünni politikacılarındandı. Esad, özellikle Şam kökenli Sünni politikacılara daha fazla yer vererek Sünni kesimin muhalefetini kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Bu açıdan Başbakan Abdürraif Kasım ve Kültür Bakanı Neceh Atar, Şam kökenli siyasetçilerdendi. Bunlardan bilhassa Attar'ın, Müslüman Kardeşlerin sürgündeki liderlerinden İssam Attar'ın kız kardeşi olması ise işi biraz daha ilginç kılıyor ve bunun ne amaca yönelik olduğunu da açıklıyordu. Çünkü Attar ailesi Şam halkı arasında saygınlığı olan bir aileydi. Bununla Esad, hem Müslüman Kardeşleri hem de Şam halkını etkilemek istemişti.

Diğer taraftan, Suriye ekonomisi Baas'ın işbaşına geldiği 1960'lı yıllarda özel sektörün serbest faaliyet gösterdiği bir ekonomiye sahipken, söz konusu millileştirme girişimleri sonucu bankaların ve sanayi ve ulaşım sektöründe faaliyet gösteren tüm şirketlerin devletin denetimine geçmesiyle devletçi bir ekonomiye dönüşmüştür. Esad döneminde ise kamu sektörünün ağırlığı devam etmekle beraber özel sektöre sınırlı da olsa hareket serbestisi tanınmıştır. 1970'li yıllarda sadece pamuk ihraç eden bir ülke olmaktan çıkarak, hizmet, ticaret ve sanayi sektörünün yanı sıra petrolün de önemli bir gelir kaynağı olduğu ülke haline gelmiştir. Ayrıca petrol ihraç eden Arap ülkelerinden alınan dış yardımlar ekonomiye canlılık getirmiştir. Ancak bu ekonomik kaynağın sürekliliği Suriye'nin bölgesel politikasına bağlı olmuştur.[62]

Suriye'de eğitim sistemi, tamamen toplumu Baas ideolojisi doğrultusunda biçimlendirmek ve kitlelerin rejime olan sadakatini ve itaatini sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Ayrıca eğitim kurumu ve diğer tüm yönetsel görevler tamamen parti ve dolayısıyla merkezi hükümetin

denetiminde kalmıştır. Üniversiteye kabul edilecek öğrenciler ve öğretim üyeleri de bu doğrultuda parti ve istihbarat birimlerince sıkı bir denetimden geçirilmiştir.

Osmanlı döneminde güney Suriye olarak bilinen topraklarda bir İsrail devletinin kurulmasından başlayarak bu devletle yaşanan peş peşe savaşlarda kaybedilen topraklardan dolayı İsrail, Suriye'nin dış politikasında öncelikli bir tehdit unsuru olagelmiştir. Suriye İsrail'e karşı politikasında askerî ve mali yardım aldığı Sovyetler Birliği'ne dayanmış ve bu ülkenin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir. 1967'den itibaren Sovyetlerden aldığı silâhlarda büyük bir artış olan ve gayri safi milli hasılasının % 20'sini savunma harcamalarına harcayan Suriye, içerde istediği ekonomik gelişmeyi hiçbir zaman sağlayamamıştır.

1967 savaşında Golan Tepeleri'ni İsrail'e kaptıran Esad'ın bu toprakları ancak yeni bir savaşla geri alabileceğini düşünerek bu çerçevede Mısır'la yaptığı ittifak çerçevesinde giriştiği 1973 Savaşı Suriye'nin bu toprakları geri almasını sağlayamamıştır. Bundan sonraki politikası Arap ülkelerinin desteğini sağlayarak İsrail'i bir barışa zorlamak olan Suriye, 1978-79'da Enver Sedat tarafından İsrail'le yapılan antlaşmaya karşı çıkarak Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılmasına öncülük etmiştir. Ancak bu gelişme İsrail'e karşı mücadelesinde Mısır gibi önemli bir müttefik ülkenin kaybı anlamına geldiğinden bundan sonraki dönemde daha fazla silâhlanmasını gerektirmiştir. Mısır'ın dışlanması Suriye'nin Arap ülkelerinin en önemli askerî gücü olma hevesine kapılmasına da yol açmıştır. Bu her ne kadar oldukça pahalı bir politika olsa da İsrail'e karşı verilecek tepkinin Suriye'nin denetiminde olması ve bir başka Arap ülkesinin de aynı yolu izleyerek İsrail ile yapacağı bir barış anlaşmasıyla Suriye'nin tek başına bırakılmasını önlemek için öncelikle Suriye'nin yörüngesinde olan Lübnan ve Ürdün hatta FKÖ üzerinde sıkı bir denetim kurulmaya başlanmıştır. Özellikle Suriye'nin hazırlıksız olduğu bir aşamada İsrail ile savaşa girmesine yol açacak bir davranışta bulunmaması için FKÖ üzerinde etkili olmaya çalışılmıştır. Ancak Suriye'nin Mısır'dan boşalan yeri alarak liderliğe oynamasının önünde en önemli engel 1975-76 Lübnan iç savaşındaki tutumu olmuştur. Zira Lübnan politikası hem Arap dünyasında hem de Suriye toplumunda Esad'ın Filistin davasına yönelik

samimiyetine ilişkin ciddi kuşkuların oluşmasına yol açmıştır.

Suriye 1980-88 İran-Irak Savaşı esnasında da diğer Arap ülkelerinden farklı olarak İran'ı desteklemiştir. Bu bir anlamda her ikisinde de Baas Partisi'nin işbaşında olduğu Suriye ve Irak arasındaki 1970'li yıllar boyunca özellikle ideolojik nedenlere dayanan gerginliklerin daha da artmasına yol açmaktaydı. 1979'da Şah'ın devrilmesiyle işbaşına gelen İran'daki Şii rejimin Irak ve bölgedeki Arap ülkelerinde yaşayan Şiiler üzerindeki etkisini kullanarak bu ülkelerdeki siyasal yapılar için bir tehdit olarak görülmesine karşılık Suriye'nin İran'ın yanında yer alması Suriye ile hem Irak hem de Arap ülkelerinin yollarını ayırmakta ve Suriye'nin izole edilmesine yol açmaktaydı. Buna karşılık Suriye izlediği politikalarla Şam'ın onay vermediği bir Orta Doğu barışının mümkün olamayacağını ve kendisinin dahil edilmediği olası bir barışı sabote edebileceğini göstermeye çalışmıştır.[63]

Suriye'nin gerek Lübnan'da izlediği müdahale politikası, gerekse İran'ı destekleyen politikası çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu ülkede büyük bir tepkiyle karşılanmış ve zaten 1960'lı yıllarda Baas'ın izlediği seküler politikalar dolayısıyla artan rahatsızlık 1976'da ciddi bir ayaklanmaya dönüşmüş; özellikle 1978'den itibaren önemli ölçüde artış göstermiş; fakat rejim için en büyük tehlike 1980'de Şam'da başlayarak yayılmıştır.

Aslında 1970'li yıllar Suriye'de Esad'a karşı muhalefetin yer altında örgütlenmesini hızlandırdığı yıllar olmuştur. Bunlar içinde en geniş taraftarı olan Müslüman Kardeşler'di. Diğer örgütlenmeler ise, Halep merkezli olup 1963'te kurulmuş olan İslâmi Kurtuluş Hareketi, Ürdün merkezli olan ve 1950'lerde kurulduğuna inanılan İslâmi Kurtuluş Partisi ve yine bunların dışında daha küçük gruplar şeklindeki Muhammed'in Gençliği, Cundullah ve 1965'te Hama'da kurulan Mervan Hadid'in grubuydu. Suriye bu grupların Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri tarafından mali ve askerî anlamda desteklendiğini iddia etmekteydi. Ülkede rejime karşı olan muhalefet yalnızca sözü edilen örgütlerden ibaret değildi. Bunların dışında entelektüel kesimden ve meslek gruplarından da asıl amacı rejimi yıkmak olmayan muhalefet hareketleri söz konusu olmaktaydı. Bunlardan biri 31 Mart 1980'de Hama ve Halep'te

gündeme gelen gösterilerdi. Bunların dışında Baas içindeki Sünni gruptan yükselen muhalefet de önemliydi ve bunların liderliğini bir süre Salâh Bitar yapmıştır. Fakat bunların içinde yine de en ciddi olanı Esad'ın Sünni Müslüman toplumu üzerinde baskı kurmaya çalışması karşısında genişleyen ve başını Müslüman Kardeşler hareketinin çektiği muhalefetti.

Sonunda 1982'de Müslüman Kardeşler'in öncülüğünde başlayan ve Hama ayaklanması olarak tarihe geçen olaylar, İslâmi Cephe'nin Hama'nın bir kısmında denetimi sağlaması üzerine yayılmış ve Hama'nın dışında Halep ve Humus'da da denetim Sünni Müslüman grupların eline geçmek üzereyken Rıfat Esad komutasındaki hükümet güçleri tarafından aşırı şiddet kullanılarak önlenmiştir. Ancak kuşatılan söz konusu şehirlerde hiçbir ayırım gözetilmeksizin kitlesel bir kıyım hareketi gerçekleştirilmiştir. Hükümet tarafından girişilen operasyon Hama ile sınırlı kalmamış ve tüm ülkede muhalefet olarak düşünülen binlerce insan ya öldürülmüş ya da tutuklanarak hapse gönderilmiştir. Değişik kaynaklara göre 10,000 ile 25,000 arasında değişen sayıda (Suriyelilere göre ise çok daha fazla) insanın bu şekilde öldürüldüğü söz konusu kitlesel yok etme ve sindirme hareketi karşısında diğer Arap ülkeleri çeşitli düzeylerde tepki gösterirken İran'ın sessiz kalmayı tercih ettiği görülmüştür. Bu arada Hama, Suriye kuvvetlerinin yoğun saldırıları karşısında bu gün de değişmeyen bir ölü şehir görünümü kazanmıştır.

Bunun dışında rejim için en önemli tehlike Hafız Esad'ın kalp rahatsızlığı dolayısıyla tedavi amacıyla 1983'te yurt dışına gittiği sırada kardeşi Rıfat'ın tüm önemli noktalara kendi adamlarını yerleştirerek ülkede denetimi ele geçirmeye çalışması üzerine yaşanmıştır. Hafız Esad'ın 28 Ocak 1984'te görevinin başına dönmüş olmasına rağmen Şubatın sonlarına doğru Şam'da duvarlara Rıfat Esad'ın posterlerinin asılması ancak bir gün sonra kaldırılması içerde bir şeylerin olduğunu su yüzüne çıkarmıştı. Orduda bölünmeye yol açan ve yönetim içinden gelen bu tehlike de Hafız Esad tarafından atlatılmış ve 1984 Mayısında Rusya'ya gönderilen Rıfat Esad buradan Avrupa'ya geçmiş ve 1984 Kasımında Suriye'ye geri dönmüştür. Aslında Hafız Esad aile içinde bir düşmanlığın tohumunu atmaktan çekindiği için Rıfat'ı tamamen tasfiye etmektense kontrol

altında tutmayı tercih etmişti. Fakat Rıfat'ın artık istihbarat ve ordu içindeki etkinliği ortadan kaldırılmıştı. Ancak bu iki olay rejimin hem toplumsal bir destekten yoksun olduğunu hem de içerde ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu gösterdiğinden bundan sonra Esad çok daha katı bir otoriterizmle ülkeyi yönetmeye başlamıştır.[64] Buna karşılık 1985'te devlet başkanlığı için yapılan referandumda resmen yapılan açıklamalara göre Esad % 99.9 gibi bir oranla 7 yıllık yeni dönem için tekrar bu göreve seçilmekteydi.1986'da Halk Meclisi için yapılan seçimlerde ise Baas'ın 195 sandalyenin 129'unu kazandığı açıklanmaktaydı. Ulusal İlerici Cephe (NPF) içinde yer alan diğer partiler ise 57 sandalye kazanmıştı. Bir önceki seçime katılamayan Suriye Komünist Partisi'nin ise 9 sandalye kazandığı açıklanmıştı.

1980'li yıllarda Suriye, Sovyetler tarafından yoğun şekilde silâhlandırılmaya devam edilen bir ülke oldu. Zaten 1980 Ekiminde imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması askerî ve siyasal ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmekteydi. Antlaşmanın süresi yirmi yıl olmakla beraber herhangi bir tarafın itiraz etmediği sürece beşer yıllık dönemler halinde uzaması öngörülmüştü. 1984'e gelindiğinde Suriye'de 13,000 Sovyet uzman ve danışmanın varlığından söz edilmekteydi. Ancak 1980'lerin sonlarına doğru, Suriye, Moskova'nın askerî alandaki yardımlarından tatmin olmadığını dile getirmeye başladı. Bunun da etkisiyle Şam yönetimi 1987'de aldığı bir kararla Moskova'ya yeni üs kolaylıkları vermeyeceğini açıklamaktaydı. Sovyet uzman ve danışmanların sayısı da 3,000 dolayına düşürülmüştü. Bunun yanı sıra İran-Irak Savaşı boyunca İran'ı desteklediği için Arap ülkelerinden de uzaklaşmış olan Suriye'nin Suudi Arabistan'dan aldığı yardım fonları da kesilmişti. Ayrıca İsrail'in 1981'de Golan'ı ilhak ettiğini açıklaması ve 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi Suriye açısından bu yıllarda dış politikada yaşadığı en olumsuz gelişmelerdi. Bununla beraber Suriye sürekli Arap Birliği ya da pan-Arabizm kavramını bir propaganda aracı olarak kullanmış olmasına rağmen pratikte Suriye için bu Araplar arası olası birleşme projelerini akamete uğratan bir öge haline gelmiştir. Zira Suriye gerek Irak, gerekse Ürdün ya da Mısır ile ilişkilerini belli bir zeminde geliştirme fikrine söz konusu kavramla cevap vererek bu tür birleşme olasılıklarını da ortadan kaldırmıştır.

Pan-Arabizm kavramını kullanırken Suriye'nin tarihsel birikime gönderme yapan ve zaman zaman bir uygarlıklar beşiği olmasını öne çıkaran, zaman zaman ise Arap milliyetçiliğinin kalbinin her zaman Şam'da attığını savunan hem Esad yönetimi hem de Suriye içindeki çeşitli gruplar nihai analizde bu tür bir Arap bütünleşmesinin din ögesi üzerinden gerçekleşeceğini düşünerek kendileri açısından tehlikeli bulmuşlardır. Özellikle ülkedeki etnik grupların aynı zamanda farklı bir dinsel kimliğe sahip olmaları bu durumu beraberinde getirmiştir. Kaldı ki Suriye'de yaşayan Kürtler de böyle bir birleşmenin kendi kimliklerini korumalarını daha da güçleştireceğini düşünerek her zaman bu düşünceye temkinli yaklaşmışlardır. Aslında bu tür söylemler Şam yönetiminin hem Orta Doğu politikasında hem de İsrail'e karşı yürütülen mücadelede daha etkin ve belirleyici olabilmesi için merkezi bir konuma sahip olması amacına yönelik olmuştur. Bunun temel amacı kendi dışında yürütülecek bir barış sürecinin, hem Golan'ın İsrail'den geri alınmasını zorlaştıracağı, hem de Arap dünyasından izole olma tehlikesini içinde barındırdığı için kendisini etkisizleştirme kaygısıdır. Bu durum Suriye'nin 1967'den beri her türlü barış girişimini engelleme politikasını ısrarla sürdürmesine yol açmış ve bu bağlamda Şam yönetimi, her zaman özellikle Lübnan ve Filistin politikasında belirleyici bir konuma sahip olma kaygısıyla hareket etmiştir. Bu kaygıların da etkisiyle Filistin sorununda pazarlık gücüne sahip olmaya çalışan Suriye yönetimi her zaman Filistin içindeki bazı gruplara verdiği destekle avantaj sağlamaya çalışmıştır. 1980'li yıllarda el Fetih'e karşı önce George Habaş ve Naif Havatme'yi destekleyen Suriye 1966'da Al Saika'yı kurdurtarak doğrudan maniple edeceği bir örgüte kavuşmuştur. Ancak 1990'lardan Saika varlığını sürdürse de etkinliği azalmış, Suriye hükümeti bu defa Hamas'ı desteklemeye başlamıştır. Suriye yönetimi, 1987'de kurulan ve 1990'larda etkin olmaya başlayan bu örgüte desteğini arttırmıştır. Bu angajman 2000 sonrasında, İran'ın da etkisiyle daha da gelişmiş ve 2001'den itibaren Hamas'ın siyasi büro şefi Halid Meşal Şam'da ikamet etmeye başlamıştır. Bu ilişki 2011'de başlayan ve Orta Doğu'da dengeleri alt üst eden halk hareketiyle beraber zayıflayarak 2012 Şubatında Halid Meşal'in Şam'ı terk etmesiyle fiilen sona ermiştir.

BEŞAR ESED DÖNEMİ: BEKLENTİLER BOŞA ÇIKIYOR

Bununla beraber **Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000'de aniden ölümü** Suriye'de yeni bir dönemin de başlangıcı anlamına geliyordu. Baas Partisi'nin aday gösterdiği Beşir Esad, 10 Temmuz'da yapılan referandum sonucunda % 97.2 oy alarak yedi yıllığına yeni Suriye Devlet Başkanı olurken Devlet Başkan Yardımcılığına 11 Mart 1984'ten bu yana zaten bu görevi yürüten iki ismi, Abdül Hâlim Haddam ve Muhammed Zuhayr Maşariga'yı getirmekteydi. Suriye'de başbakanlığı Muhammed Naci Utri, başbakan birinci yardımcılığını ise 1984'ten beri zaten bu görevde bulunan Savunma Bakanı Mustafa Tlas yürütecekti. Diğer Başbakan Yardımcıları ise 2001 Aralığında bu göreve getirilen Faruk el-Şara ve Muhammed el-Hüseyin'dir. En son 2003 Martında 250 sandalyelik Halk Meclisi için yapılan seçimlerde Ulusal İlerici Cephe oyların % 67'sini alarak 167 sandalye kazanırken, oyların % 33'ünü alan bağımsızlar 83 sandalye kazanmışlardır. Suriye Anayasası, Cephe[c] içindeki en büyük parti olan Baas'ın Meclis'teki toplam sandalye sayısının en az dörtte birine sahip olmasını öngörmekteydi. Ayrıca her ne kadar 2011'de başlayan halk hareketleri dolayısıyla uygulamaya konan reform girişimlerinden biri olan 2012 anayasa değişikliğiyle kaldırılmış olsa da Anayasanın 8. Maddesinde Baas Partisinin devlet ve topluma önderlik edeceği belirtilmekteydi.

SURİYE ÜLKE PROFİLİ (2012)
Nüfus: *22,5 milyon*
Başkanlık *(Yarı başkanlık sistemi) sistemi*
Üniter yapı ve tek meclisli
Dini ve Etnik Dağılım: *% 74 Sunni, % 12 Alevi, %10 Hıristiyan, % 3 Dürzi*
Etnik olarak % 85 Arap, %7 Kürt % 5 Türkmen, % 3 diğerleri
Milli Gelir: *60 milyar Dolar(dünya rezervinin % 0.2 si)*
Kişi Başına Gelir: *2800 Dolar*
İhracat:*13 milyar Dolar*
İthalat:*14 milyar Dolar*
Petrol rezervi: *2.5 milyar varil (dünya rezervinin % 0.2'si)*
Doğal gaz rezervi:*240 milyar m3 (dünya rezervinin % 0.1'i)*

[c] Ulusal İlerici Cephe, başta Baas olmak üzere rejim ile sorunu olmayan partileri içermekteydi. Cephe içindeki Baas dışındaki diğer partiler ise, Sosyalist Birleşik Demokratik Parti, Birleşik Sosyalist Parti, Arap Sosyalist Partisi, Arap Sosyalist Birleşik Hareketi, Suriye Arap Sosyalist Partisi, Suriye Komünist Partisi ve Suriye Toplumsal Ulusal Parti.

2011 olaylarının başlamasıyla beraber, Naci Utri'yi 6 Nisan'da görevden alan Esad, Adil Safir'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak o da bir yıl sonra 2012 Haziranında bu görevi Riyad Farid Hicab'a devretti. Hicab da 2012 Ağustos başında muhalefete katıldı. Yerine yine Sünni olan Vail Nadir Halki getirilmiştir.

Suriye 2005 Şubatında söz konusu olan Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin ölümüyle bağlantılı olduğu iddiasıyla uluslararası baskıyla karşı karşıya kalınca 1976 iç savaşı sırasında Lübnan'a konuşlandırdığı ve 30,000'e kadar çıkan askerlerinden geri kalan 14,000 askerini ve istihbarat unsurunu çekmek zorunda kaldı. Suriye, 2008'de Türkiye'nin arabuluculuğunda İsrail ile müzakerelere başladı. Taraflar arasında en temel sorun İsrail'in 1967 savaşında işgal etmiş olduğu Golan Tepelerinin boşaltılmasıydı. Ancak İsrail'in 2008 Aralığında tam müzakerelerin belli bir noktaya geldiği düşünülen bir aşamada Gazze'yi işgale başlaması üzerine bir sonuca ulaşılamadan müzakereler sona ermiş oldu. Bu arada İsrail, ABD'nin sağladığı istihbarat desteği ile 2007 Eylülünde Suriye'nin Irak sınırına yakın Deyr iz Zur'da nükleer tesis olduğu iddia edilen bir tesisi vurdu. Tesisin nükleer silah üretmek amacıyla kullanılan bir tesis olup olmadığını doğrulamaktan ya da yalanlamaktan kaçman Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2011 Nisanında yaptığı açıklamada tesisin bir nükleer tesis olduğunu teyid etti.

Bölgede 2000 sonrasında Türkiye-Suriye ilişkileri hızla gelişmiş ve bu çerçevede 2009 Eylülünde karşılıklı olarak vizeler kaldırılmış[65]; Ekimde ise Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını öngören anlaşma imzalanmıştır. Konsey ilk toplantısını 2009 Aralığında Halep'te ikincisini ise 2010 Ekiminde Lazkiye'de gerçekleştirmiştir. Her iki taraftan yaklaşık 20 dolayında bakanın katıldığı ve bir anlamda ortak bakanlar kurulu toplantısı niteliğinde olan söz konusu toplantıların ilkinde taraflar arasında farklı alanları kapsayan 50 anlaşma ve mutabakat metni imzalanmıştır. Taraflar, ikili düzeyde 2004'te imzalanan ve 2007'den beri yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmasının alanını genişleterek 2010 Ağustosundan itibaren Ürdün ve Lübnan'ın da katılmasıyla dört ülkeyi kapsayan bir serbest ticaret alanı haline getirmişlerdir.[66] Ancak söz konusu süreç 2011 başında başlayan halk hareketleriyle askıya alındı.

Suriye'nin ABD ile ilişkileri ise sürekli problemli olmuştur. Sovyet döneminde başlayan Rusya ile ilişkileri dolayısıyla Doğu Bloğuna daha yakın olan Suriye rejiminin ABD ile ilişkileri 2005 Şubatında söz konusu olan Hariri cinayetiyle beraber en düşük seviyesine ulaşmıştır. Derhal büyükelçisini çeken ABD, Suriye'ye yoğun bir baskı uygulamaya başlamıştır. Bununla beraber, 2010 Şubatında Robert S. Ford, Obama yönetimi tarafından yıllar sonra Şam'a atanan Amerikan büyükelçisi oldu. Fakat 2011 olayları üzerine bir süre görevde kalan Ford, 2011 Ekiminde geri çağrıldı. ABD özellikle başta daha yumuşak ifadeler kullandığı Esad yönetimine karşı 2011 Ekiminden itibaren tavrını serleştirerek Esad'ın görevi bırakmasını istemeye başladı. 2012 Martında ise Amerikan yönetimi Suriyeli diplomatları sınır dışı etme kararı aldı.

Diğer taraftan, Suriye'de Hafız Esad döneminde söz konusu olan ve Baas'ın ayrıcalıklı konumuna ve liderliğine dayanan otoriter siyasi yapı, Beşar Esad'ın 2000 Temmuzunda görevi devralmasıyla yerini iyimser bir havaya bıraktı. Bu çerçevede ekonomik anlamda başlayan liberalleşme doğrultusunda atılan adımları siyasal alandaki adımlar izledi. Şam'da farklı entelektüel gruplar salon toplantıları düzenlemeye başladılar. Fakat siyasal alandaki liberalleşme beklentileri 2001'den itibaren yerini hayal kırıklığına bıraktı. Çünkü birçok sivil toplum önderi tutuklanırken, diğerleri de faaliyetlerine son vermek ya da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Suriye'de yazılı ve görsel basın tamamen devletin kontrolünde olmaya devam etti. Suriyeli entelektüeller hükümete eleştirel yaklaşmaktan son derece çekinmekteydi. Bu dönemde Suriye'de yürüttüğümüz araştırma esnasında görüştüğümüz akademisyen, araştırma merkezi başkanı ve siyasetçilerin hükümetin politikalarını sözel olarak eleştirmekten özenle kaçındıklarını, ancak rahatsızlıklarını yüz ifadeleriyle ortaya koymaya çalıştıklarına şahit olmuştuk. Suriye yönetimi, ülkede güvenliği, asker ve polisten daha fazla istihbarat elemanı kullanarak sağlamaktaydı. Bunu Dışişleri Bakanı Velid Muallim'in oğlu Halid Muallim'le Lazkiye'de yaptığımız görüşmede bizzat kendisi ifade etmişti. Suriye istihbaratı bu anlamda bölgenin en güçlü istihbaratı olarak bilinmekteydi.

4. ARAP BAHARI VE SURİYE

2011'de Tunus, Mısır ve Yemen'de iktidar değişikliğine yol açan Arap baharı, Arap devrimi veya Arap uyanışı gibi adlarla ifade edilen değişim rüzgarı, 2011 Martında Suriye'de de başladı. Esad yönetiminin halkın üzerine ateş açması üzerine olaylar kısa sürede tüm ülkeye yayıldı. 2011 Haziranından itibaren Antalya ve İstanbul'da yapılan toplantılarla temelleri atılan Suriye Ulusal Konseyi adlı muhalefetin çatı örgütlenmesinin kurulması 2011 Eylülünde söz konusu olmuştur. Bu arada 27 Temmuz 2011'de Suriye ordusundan kaçan muhalif asker ve subaylar Riyad El Esad liderliğinde Özgür Suriye Ordusu adlı örgütü kurdu. Suriye'nin Arap Birliği ile işbirliği yapmaması üzerine 12 Kasım 2011'deki Kahire toplantısında Suriye'nin örgüte üyeliğinin askıya alınması ve bundan sonraki toplantılara katılımın yasaklanması,[67] 27 Kasımdaki Beyrut toplantısında ise bir önceki toplantıda gündeme getirilen bir dizi ekonomik yaptırımın uygulamaya konması söz konusu olmuştur.[68] Yaptırım kararına sadece Irak'taki Maliki yönetimi ile Hizbullah'ın desteklediği Lübnan hükümeti karşı çıkmışlardı.

Bu arada Türkiye de 30 Aralık 2011'de Suriye'ye yaptırım uygulayacağını açıkladı. Buna göre, Türkiye ile Suriye arasında başlatılan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması askıya alınmakta; Suriyeli yöneticilere ve rejime destek veren bazı insanlara seyahat yasağı getirilmekte; her türlü silah ve askeri malzeme satışına son verilmekte; Türkiye topraklarından Suriye silah ve askeri malzeme sevkiyatına izin verilmemekte; Suriye Merkez Bankası ile işlemler durdurulmakta ve Suriye hükümetinin Türkiye'deki mal varlıkları dondurulmaktaydı.[69]

2011 Aralığında (19 Aralık) Arap gözlemcileri Suriye'nin kabul etmesi ise Arap ülkelerinin yaptırım kararından geri adım atmalarını sağlamadı[70]. Kaldı ki toplam 67 kişiden oluşan ve Sudanlı General Mustafa El Dabi'nin başkanlığındaki Arap gözlemcilerin varlığına rağmen Suriye hükümeti sivil halka karşı şiddet kullanmaya devam edince 2012 Ocağında (28 Ocak) Arap gözlemcilerin Suriye'deki faaliyetlerinin askıya alındığı ve gözlemcilerin çekileceği açıklandı. Arap Birliği Dışişleri Bakanlarının 12 Şubat 2012'de Kahire'deki toplantısında Güvenlik Konseyi'ne barışı koruma gücü oluşturulması için çağrıda bulunuldu.

Bu arada uluslararası alanda söz konusu faaliyetlerin de çok etkili olmadığı görüldü. Burada özellikle Güvenlik Konseyi üyeleri arasındaki görüş ayrılığı BM'nin süreçte etkili olmasını engelledi. İlk defa 2011 Nisanında gündeme gelen BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye hükümetini kınama konusundaki ilk karar tasarısını veto eden Rusya ve Çin, 4 Şubat 2012'de[71] ve 19 Temmuz 2012'de gündeme getirilen diğer karar tasarılarını da veto etti. Bu arada 16 Şubat 2012'de BM Genel Kurulu 12 olumsuz ve 17 çekimser oya karşılık 137 olumlu oyla Suriye hükümetini kınayan ve şiddete son vermeye ve Esad yönetimini istifaya çağıran bir kararı kabul etti.[72] Genel Kurul'da 3 Ağustos 2012'de Suudi Arabistan tarafından sunulan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 60 dolayında ülke tarafından desteklenen bir diğer karar tasarısı 12 ülkenin olumsuz ve 31 ülkenin çekimser oy kullanmasına karşılık 133 ülkenin olumlu oyuyla kabul edildi. Diğer taraftan, 2012 Martında eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Arap Birliği ve BM'nin Suriye Özel temsilcisi sıfatıyla Suriye'deki şiddete ve akan kana son vermek için geliştirdiği altı maddelik plan 12 Nisan'da

Suriye hükümeti tarafından da kabul edilince uygulamaya konmuştu. Ancak planın en büyük eksikliği bir takvime bağlanmamış olmasıydı. Bu çerçevede oluşturulan ve sayıları son olarak 300'e kadar çıkan BM Suriye Misyonu (UNSMIS) üç aylık görev süresi sonunda 20 Ağustosta Suriye'den ayrılırken, istifa eden Annan'ın Suriye özel temsilciliği görevine bu defa eski Cezayirli diplomat al Ahdar Brahimi getirilmekteydi.

Diğer taraftan, Suriye'de hükümetin ağır saldırısı esnasında hayatını kaybeden sivillerin sayısı sürekli artarak 2012 Ekiminde 30,000'e ulaşmıştı. 2012 Ekiminde Türkiye'ye göç edenlerin sayısı ise 100,000'e yaklaşmıştı ve 200,000 rakamları telaffuz edilmeye başlamıştı.[73] BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre, tüm çevre ülkelere göçün 250,000'i bulduğu, evini terk ederek kendi ülkelerinde mülteci durumuna düşen Suriyelilerin ise 2 milyonu aştığı tahmin edilmekteydi.[74] Bu sayı Halep saldırısıyla beraber hızla artmıştı. Suriye'de artan şiddet kullanımına tepki olarak Türkiye de dahil, Arap Ülkeleri'nin yanında İngiltere, Fransa ve İtalya başta olmak üzere AB ülkeleri ile ABD 2012 başından itibaren büyükelçilerini çekerken, Suriye büyükelçisini de sınır dışı etmekteydi.

Bu arada bir başka süreç ise 2012 Şubatında (24 Şubat) ilk toplantısını Tunus'ta yapan Suriye Halkının Dostları toplantısının[75] ikincisi 1 Nisan 2012'de İstanbul'da gerçekleştirildi.[76] Üçüncü toplantı ise 6 Temmuz'da Paris'te 107 ülkenin katılımıyla gerçekleştirildi.[77] Bu arada 30 Haziran 2012'de yapılan ve Güvenlik Konseyi daimi üyeleri dışında Türkiye, Katar ve Kuveyt'in davet edildiği ve Cenevre'de gerçekleşen Suriye Eylem Grubu toplantısında bir yol haritası ortaya konmamakla beraber, Annan'ın misyonunun devam etmesi ve bir geçiş hükümeti kurulması konusunda ortak kanaate ulaşıldığı görülmüştü.[78]

Özellikle Türkiye-Suriye ilişkilerinde olayların başlamasından sonraki en kritik eşik, Malatya Erhaç askeri havaalanından belli bir görevi ifa etmek için havalanan bir F-4 Fantom Keşif uçağının 22 Haziran 2012'de Suriye tarafından Doğu Akdeniz'de düşürülmesiydi. Uçağın tam olarak nasıl vurulduğu ve nerde düşürüldüğü konusunda belirsizlik olsa da ağırlıklı olarak uçağın Suriye tarafından düşürüldüğü olasılığı üzerinde duruluyordu.[79]

Nitekim, 18 Temmuz 2012'de, Özgür Suriye Ordusu tarafından Ulusal Güvenlik Merkezine yapılan saldırıda Suriye rejiminin en tepesinde yer alan ve Beşar Esad'ın dışında güvenlik bürokrasisinin tamamına yakınının öldürülmesi (Savunma Bakanı David Raciha, Savunma Bakan yardımcısı ve Esad'ın enişteşi Esaf Şevket, Esad'ın temsilcisi ve eski savunma bakanı Hasan Türkmani, Ulusal Güvenlik Şefi Hişam Bahtiyar ve İçişleri Bakanı İbrahim El-Şaar) üzerine çatışmalar Şam ve Halep'te yoğunlaşmıştır.[80] Bunun üzerine Şam ve Halep'te başlayan çatışmalarla bir taraftan sivillere yönelik şiddet kullanımı artarken, devrimcilerin özellikle kırsal bölgelerde ve sınır kapılarının birçoğunda kontrolü ele geçirdikleri görülmekteydi.

III. ÜRDÜN: DEĞİŞEN KOŞULLARDA VARLIĞINI SÜRDÜRMEYE ÇALIŞAN ORTA DOĞU'NUN İSTİKRARLI MONARŞİSİ

1. ÜRDÜN: İNGİLİZ SÖMÜRGESİNDEN BAĞIMSIZ DEVLETE

1921'de bir devlet haline getirilen Ürdün, yukarıda da belirtildiği gibi önceden plânlanmış bir politikanın ürünü olmaktan öteye daha ziyade bedevi Arap kabilelerinin yaşadığı bölgedeki istikrarı sağlama aracı olarak ve Prens Abdullah'ın da İngiltere'nin bölgesel politikalarına hizmet edebilecek bir kişi olarak düşünülmesiyle ve biraz da gelişmelerin yönlendirmesiyle ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında da denetim dışında kalmış olan ve bedevi Arapların yaşadığı Ürdün'ün başkenti haline getirilen Amman, 1921'de nüfusu yaklaşık 2,500–5,000 dolayında büyükçe bir köy niteliğindeydi.[81]

1928'de yapılan Antlaşmaya kadar Ürdün ile İngiltere arasındaki ilişkiler konusunda bir belirsizlik hakimdi. İngiltere ile Ürdün arasındaki bu anlaşmayla tarafların pozisyonları açıklığa kavuşturuldu. İngiltere'nin Ürdün üzerindeki yönetme yetkilerinin dolaylı da olsa devam etmesini öngören anlaşmaya göre, Ürdün'e belli konularda sınırlı bir özerklik verilmekteyse de dış politika, savunma ve mali konularda, gerekli görüldüğünde diğer konularda da son sözü İngiltere söyleyecekti. Aynı yıl yayınlanan anayasayla, kurulmasından çalışmasına kadar her aşamada Emir Abdullah'ın otoritesine tabi olan küçük çaplı bir de yasama organı oluşturulmuştu.[82]

Bölgedeki istikrarın korunması amacıyla oluşturulan Ürdün'ün sınırlı da olsa bir ordusu olmalıydı ve bu çerçevede 1921'de oluşturulan ve başında İngiliz Yüzbaşı Peake'in bulunduğu Ürdün Arap ordusu oluşturulmuştu. 1,300 kişiden ibaret olan ve daha sonraki Arap Lejyonunun çekirdeğini oluşturacak olan bu küçük ordu o günler için yeterli görülmüştü. 1930'da ise bunun yerini tamamen çöl şartlarına göre teçhiz edi-

len ve eğitilen ve başına bir İngiliz komutanın (John Glubb ya da Glubb Paşa) getirildiği Arap Lejyonu aldı. 1956'ya kadar Ürdün ordusunun başında bulunacak olan Glubb, bedevi kabilelerden topladığı kişilerden monarşiye bağlı disiplinli bir ordu oluşturmuştu. Glubb Paşa'nın başında bulunduğu Arap Lejyonu'nun alt kademelerinde de çok sayıda İngiliz subay bulunmaktaydı. Bu durum 1956'da Süveyş Krizi dolayısıyla artan tepki dolayısıyla General Glubb'ın görevden uzaklaştırılmasına kadar devam etti. İlk başlarda bütünüyle bedevi Arap kabilelerinden oluşan orduya 1948'den sonra Filistinlilerin de alınmaya başlamasıyla, 1970'lere gelindiğinde % 45'ini bunların oluşturduğu görülmüştür.[83]

Böyle bir yapı içerisinde yerli halka dayanan bir bürokrasinin oluşturulması mümkün olmadığından; İngilizlerin kilit görevlere getirildiği devlet yönetiminde Filistinliler, Suriye ve Hicaz kökenli insanlar yer almışlardı. Böyle olunca Amman'da, iki dünya savaşı arasında ne bir muhalefet hareketinin ve ne de bir siyasal partinin ortaya çıkması söz konusu oldu. Ürdün 1920'lerde temsili sisteme ilişkin bazı kurumlara sahip olmaya başlamış olmakla beraber 1928 tarihli yasa ile oluşturulan Yasama Konseyi doğrudan seçimlerle oluşmamış, zaten kısa bir süre sonra da feshedilmişti. Esas alınması gereken ve halen de geçerli olan Anayasa, İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle beraber gündeme gelen 1946 Anayasası'nın yerini almış olan 1952 Anayasası'dır. Sözü edilen her iki anayasada da meclisin seçimle oluşturulması öngörülmüş olmasına rağmen yetkileri sınırlanmıştır.

Öte yandan Ürdün parlamentosunda özellikle 1967'ye kadar Batı Şeria'yı temsil eden milletvekilleri de bulunmaktaydı. Ancak bunların konumlarını asıl etkileyen gelişme Arap Birliği'nin 1974'te Rabat zirvesinde aldığı bir kararla FKÖ'yü Filistinlilerin tek yasal temsilcisi olarak kabul etmesi olmuştur. Bu durum Ürdün kabinesinde ve parlamentosunda Batı Şeria'yı temsilen bulunan üyelerin tasfiyesini gerektirmiştir.

Ürdün'ün ilk Emiri olan Kral Abdullah, sınırlı bir toprak parçası üzerinde İngiltere'nin desteğiyle ayakta duran bir devlet olmasına karşılık, zamanla Suriye, Irak ve Filistin'de bölgesel iddiaları olan bir politikacı görünümü kazanmıştır. Ancak zaman zaman Yahudilerle işbirliği yapabileceği izlenimi vermesi Arap kamuoyunda itibar kaybetmesine yol

açmıştır. Bununla beraber, bir taraftan İngiltere'ye dayanması diğer taraftan Irak'ın da Haşimiler tarafından yönetilmesi Abdullah'ın konumunu güçlendiren unsurlardı. İngiltere sayesinde işbaşında bulunduğunun farkında olan Abdullah, II. Dünya Savaşı esnasında bağımsız bir politika izlemeye çalışmayarak savaş başlar başlamaz İngiltere'ye bağlılığını açıkladı ve bu doğrultuda Raşid Ali olayının bastırılması sırasında olduğu gibi, Arap Lejyonu bu bölgedeki çatışmalarda da İngiltere ile tam bir işbirliği halinde oldu. Ürdün'ün bütün bu hizmetlerinin karşılığı olarak savaştan sonra ödüllendirilmesi gerekirdi ki öylede oldu ve 1946'da bağımsızlığı tanınırken Prens (ya da Emir) Abdullah da Kral Abdullah unvanını aldı.

1946'da İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Ürdün, kısa bir süre içinde Orta Doğu politikasında aktif olarak yerini aldı. Özellikle 1948 Arap-İsrail Savaşı esnasında Ürdün'ün Arap Lejyonu'nun diğer Arap ülkelerinin askerleriyle karşılaştırıldığında daha disiplinli bir görünüme sahip olması bunda önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu ilk savaştan sonra Ürdün'ün Batı Şeria'yı ilhak etmesiyle beraber daha önce zaten çok sayıda Filistinlinin iltica ettiği ülkesine yeniden 400,000 Filistinliyi daha kabul ederek Ürdün nüfusunun üçte ikisinin Filistinlilerden oluşması, bu ülkeyi Filistin sorununun bir parçası haline getirmiştir. Kral Abdullah, eğitim seviyeleri ve politik ilgileri yüksek olmaları dolayısıyla önemli bürokratik görevlere Filistinlileri getirirken Filistinli liderler her zaman Abdullah'ın Filistin'in bölünmesi için İsrail ile işbirliği yapan birisi olarak görmüşlerdir. Nitekim Kral Abdullah, 1951'de kendisine Kudüs'te Mescid-i Aksâ çıkışında bir Filistinli milliyetçi tarafından düzenlenen bir suikast sonucu ölmüştür.[84]

Abdullah'ın ölümünden sonra önce büyük oğlu Tallal, ancak onun psikolojik durumunun bozulması ve ülkeyi yönetecek durumda olmaması yüzünden 1952'de tahttan indirilerek yerine henüz onsekiz yaşında bulunan Hüseyin bin Tallal Kral olmuştur. Kral Hüseyin (1952-1999) Orta Doğu monarşileri içinde kendisine en fazla darbe ve suikast girişiminde bulunulmuş bir lider olarak en uzun süre iktidarda kalma başarısını göstermiştir. Hüseyin işbaşına geçer geçmez kendisini Nasır ile Batılı müttefikleri arasındaki çatışmanın ortasında bulmuştur. Nasırizm o yıllarda

gerek Ürdün'deki gerekse Filistin kamplarındaki Filistinliler arasında oldukça popüler hale gelmişti. Bir taraftan İngiltere ve Batılı müttefikleri tarafından Bağdat Paktı'na katılmaya zorlanan Kral Hüseyin, diğer taraftan İngiltere karşıtı bir politika izlenmesini isteyen Nasır ve içerdeki Nasır yanlılarının baskısı arasında sıkışmış durumdaydı. Bu baskılardan ikincisinin ağır basması yüzünden Kral Hüseyin, Bağdat Paktı'na katılmadığı gibi İngiltere ile ekonomik bağlarını da sona erdirmek zorunda kalmıştır. İngiltere'nin yerini, Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın sağladığı mali ve siyasi destek almıştır. Bu şekilde İngiltere'den kopan Hüseyin'in Nasır yanlısı ve Batı karşıtı politikası fazla uzun süreli olmamıştır.

Ürdün'ün Başkenti Amman

1957'de ülkede monarşi aleyhindeki başta Filistinliler olmak üzere tüm grupların Nasır'ın da desteklemesiyle ayaklanması ve Kral Hüseyin'i iktidardan uzaklaştırmaya çalışmaları üzerine ABD'ye başvurarak Eisenhower Doktrini çerçevesinde kendisine yardım yapılmasını istemiştir.[85] VI. Filoyu Doğu Akdeniz'e gönderen ABD ayrıca Ürdün'e 10 milyon dolar ekonomik yardımda bulunmuştur. Ancak 1958 Şubatında Suriye ile Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla gerçekleştirilen birleşmenin ardından aynı yılın Temmuz ayında da Irak'ta Haşimi hanedanının iktidardan uzaklaştırılması Ürdün'ü tekrar hareketlendirmiş ve bu olay üzerine İngiltere, Kral Hüseyin'in yardım talebi üzerine Kıbrıs'taki üslerinden bu bölgeye 3,000 İngiliz askeri sevk ederek Kral Hüseyin'e desteğinin sürdüğünü göstermiştir. Bu olaylar, içsel ve bölgesel tehditler

karşısında iktidarını korumaya çalışan Ürdün monarşisinin Batı'dan ve İngiltere'den kopmasının mümkün olmadığını da ortaya koymuş oldu.

Batıya bağlılığının bir sonucu olarak Amerika'dan aldığı mali yardımlarda artış olan Ürdün'e 1960'lar boyunca ABD yılda ortalama 50 milyon dolar dış yardım yapmıştır. Alınan bu dış yardım kredileriyle ulaşım ve haberleşme gibi başta altyapı yatırımlarına ağırlık verilerek ülkenin daha modern bir görünüm kazanmasına çalışılmıştır. Ürdün, kişi başına düşen gelir bakımından bölgedeki petrol üreticisi olmayan ülkeler arasında en iyi durumda olan ülke haline gelmiştir. Ancak 1958 olaylarından sonra Ürdün sürekli olarak Mısır ve Suriye'nin hedef tahtası haline gelmiş ve Batının uşağı olmakla suçlanmış durmuştur. Bununla beraber 1961'de Suriye'nin Mısır'dan kopmasıyla bu ülkelerin Ürdün'e yönelttiği ortaklaşa saldırıda bir azalma olduysa da bu hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. Kral Hüseyin, 1970'lerde tekrar bir daha Filistinlilerin ayaklanması ile devrilmeye çalışılmışsa da bu defa da yine Batının desteğiyle iktidarını korumayı başarmıştır. Ancak tüm bu faktörler Ürdün'ün Orta Doğu'da bir Arap ve Müslüman ülke olması özelliğini değiştirmediğinden; Arap Birliği'nin bir üyesi olması ve İsrail ile sınırları bulunmasından, bölgesel sorunların her zaman odağında yer almaya devam etmiş ve İsrail ile 1948'den sonra 1967 ve 1973'te tekrar karşı karşıya gelmiştir.

2. İÇSEL VE DIŞSAL ETKİLER: KRAL HÜSEYİN'İN ÜRDÜN MONARŞİSİ TEHDİT ALTINDA

1970 Haziranında başlayan Ürdün iç savaşı, Ürdün ile Filistinliler arasındaki mücadelenin bir yansıması olduğu kadar yine aynı zamanda Nasır'ın Ürdün'deki Haşimi Krallığını yıkmak için Ürdün nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan Filistinli mültecileri kullanmaya çalışmasının da bir sonucuydu. Ancak bunda Ürdün Kralı Hüseyin'in 1967 Savaşı'ndan sonra 1947'deki taksim kararı esnasında Ürdün Kralı Abdullah'ın politikasına benzer şekilde İsrail ile uzlaşma yanlısı görünmesinin de büyük payı olmuştur. Zira Kral Hüseyin, 6 Kasım 1967'de Washington'da yaptığı açıklamada İsrail gerçeğinin artık kabul edilmesi gerektiğini ifade ederken, Washington'da yaptığı bir başka açıklamada da İsrail ile yapılacak bir barışın esasları olarak belirttiği şartlar, 242 sayılı kararın büyük ölçüde tekrarıydı. İsrail'e yönelik bu tutumu Ürdün'ün Arap-İsrail barışı konusunda Mısır ve Suriye'den farklı bir tavır içinde olduğunu ortaya koymaktaydı. Ürdün'ün bu tutumu özellikle Mısır ve Suriye'nin Ürdün topraklarında faaliyet gösteren FKÖ gerillalarını kullanarak monarşiyi devirmek istemelerinde etkili olmuştur.

Nitekim, iç savaş Amman'ın 10 mil kuzeyinde bulunan Zerka mülteci kampındaki Filistinlilerle Ürdün askerleri arasında 7 Haziran 1970'deki çatışmalarla başlamıştır. Zerka çatışmalarının ertesi günü George Habaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gerillalarının Amman'a saldırarak bir çok noktayı denetim altına almaları ile çatışmalar yoğunlaşmıştı. Bu arada üç Ürdün yolcu uçağını kaçırarak rehin alan Habaş'a bağlı güçler, Ürdün hükümetini tehdit etmeye başlamıştı. El-Fetih gerillalarının da Ürdün askerleriyle çatışmaya girişmesi dolayısıyla Arafat ile Kral Abdullah arasında Filistin mültecilerinin kamplarına çekilmeleri ve bütün tutukluların serbest bırakılmasını öngören bir anlaşma imzalanmışsa da bu anlaşma George Habaş tarafından tanınmadığı gibi, Habaş'ın bütün Ürdün askerlerinin kışlalarına dönmelerini, kontrgerilla kuruluşlarının dağıtılmasını ve hapisteki mahkûmların serbest bırakılmasını istemesi ve bu isteklerin kabul edilmesini sağlamak amacıyla şiddeti tırmandırması üzerine Arafat'ın devreye girmesiyle

12 Haziran'da olaylar yatıştı ve Ürdün iç savaşının birinci aşaması sona ermiş oldu.

Ancak iş bununla bitmiyordu. Ürdün yönetiminin yanında Filistinli gerillaların da bir iktidar ortağı olduklarının farkına varmaları, bunları harekete geçirdi. Bütün Filistinli gerilla grupları kendi temsilcilerinden oluşan 6 kişilik bir Yürütme Komitesi oluşturarak Ürdün yönetimi ile görüşmelere başladılar. Bu görüşmelere Arap Birliği de bir arabulucu heyeti oluşturarak aracılık etmeye çalıştı. Görüşmeler sonunda 10 Temmuz 1970'de yapılan anlaşma ile gerilla grupları Ürdün topraklarında geniş bir hareket serbestisine sahip olacaklar ve Ürdün hükümeti de gerillaların Ürdün topraklarını kullanarak İsrail'e yaptığı saldırıları destekleyecekti; bunlara karşılık gerillalar da Ürdün'ün güvenliğine ve düzenine saygı göstereceklerdi. Bu anlaşma aslında Lübnan'daki Filistinlilerin bu ülkeyi üs olarak kullanarak İsrail'e saldırılar düzenlemeleri üzerine İsrail'in 1968'de Lübnan hava alanına düzenlediği saldırıların arkasından Lübnan hükümetinin Filistinlilerin hareketini sınırlamaya çalışması üzerine Arap ülkelerinin de girişimiyle 1969'da imzalanan Kahire Anlaşması'na benzemekteydi. Oysa Kahire Anlaşması, Filistinliler ile Lübnan ordusu ve Hıristiyan güçler arasındaki çatışmaları durduramamıştı ki burada da benzer durum söz konusu oldu ve anlaşmaya rağmen Ürdün askerleri ile gerilla grupları arasında Ağustos sonunda tekrar çatışmalar başladı. Gerillaların başında bu defa Suriye, Irak ve Mısır tarafından desteklenen Arafat bulunmaktaydı. Artık Kral Hüseyin için ülkede monarşinin denetimini yeniden tesis etmek ya da iktidarını Filistinlilere devretmek gibi iki

Ürdün Kralı Hüseyin

seçenekten birini tercih etmek kalıyordu. Kral Hüseyin birinciyi tercih etti ve 17 Eylül'den itibaren çatışmalar ağır silâhların da kullanıldığı tam bir iç savaş halini aldı. Ürdün hükümeti komando grupları ile Filistinli mülteciler arasında bir fark gözetmeden tüm Filistinlileri hedef almış bulunuyordu. Ürdün hava ve kara kuvvetleri mülteci kamplarını da bombalamaktaydı. 20 Eylül'den itibarense Suriye birlikleri 200-300 tank eşliğinde sınırdan içeri girerek Ürdün ordusuyla çatışmaya başladı. Ürdün'ün olayları kontrol altına almaya başladığı bir sırada Suriye zırhlı birliklerinin Ürdün'e girmesi, monarşinin devrilmesini önlemek için ABD ve İsrail'i harekete geçirdi.[86]

Bir anda içerden ve dışarıdan çift yönlü tehditle karşı karşıya kalan Kral Hüseyin de zaten İngiltere ve ABD'den yardım istemişti. Hatta bu arada İsrail'in yardıma gelmesi konusunda bile anlaşılmıştı. Bir taraftan Sovyetlerin Suriye'yi bu konuda desteklememesi diğer taraftan Ürdün birliklerinin Suriye karşısında başarılı olması olayların tırmanmamasına ve 23 Eylül'de Kral Hüseyin'in ateşkes ilan etmesine yol açtı. Fakat 25 Eylül'de ateşkesin nihai olarak yürürlüğe girdiği sırada yaklaşık 3,000 dolayında Filistinlinin hayatını kaybettiği bildirilmekteydi.[87] Bu gelişmelerin arkasından **27 Eylül 1970'de Ürdün hükümeti ile gerilla örgütleri arasında 14 maddelik bir anlaşma imzalandı.** Buna göre Ürdün askerleri kışlalarına, gerillalar da İsrail sınırlarındaki mevzilerine çekileceklerdi. Ancak bu anlaşmayı tanımayan Habaş, 27 Eylül'ü "Kara Eylül" olarak kabul ederek bundan sonra Avrupa'da terör faaliyetlerinde bulunacak olan "Kara Eylül" örgütünü kurmuştur. Fakat yapılan bu anlaşma Ürdün'de çatışmaların durmasını sağlayamadı ve bundan sonra da devam etti. Bunun üzerine **Ürdün kuvvetleri gerillalara karşı 13 Temmuz 1971'de kapsamlı bir harekata girişti.** 15 Temmuz'a gelindiğinde ülkede hiçbir gerilla ve gerilla kampı kalmamış, binlerce Filistinli gerilla ölmüş, kalanlar da Suriye ve Lübnan'a sığınmıştı. Bu olay Cezayir, Mısır ve Libya başta olmak üzere bölge ülkelerinin sert tepkilerine yol açmıştır. Bunlardan Cezayir, Ürdün'le diplomatik ilişkilerini hemen keserken Mısır da 1972 Nisanında kesmiştir.[88]

FKÖ'ye bağlı güçlerin Ürdün'den çıkarılmaları üzerine FKÖ içindeki gruplarda bir dağınıklık ve örgütün organizasyon yapısında belli bir süre

disiplinsizliğin ortaya çıkması söz konusu oldu. Örgüt 1970'li yılların başlarında sesini daha fazla duyurmak ve daha etkin bir mücadele yürütmek amacıyla uluslararası terörist eylemlere ağırlık vermeye başladı. Uçak kaçırmalar, havaalanlarına düzenlenen bombalı saldırılar ve rehine olayları FKÖ içinde yer alan ya da almayan Filistinli örgütlerin başlıca eylemleri haline geldi. Bunlardan en bilineni, 1972 Münih olimpiyatları için bu ülkede bulunan İsrail olimpiyat takımının rehin alınması ve öldürülmesi eylemidir. Bu arada İsrail hükümeti de Avrupa ülkelerinde ve Beyrut'ta Filistinli liderlere karşı düzenlediği çeşitli suikast operasyonlarıyla bunları ortadan kaldırmaya ve özellikle Lübnan ve Ürdün'e düzenlediği hava saldırılarıyla çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açmaktaydı.

1974'te Arap Birliği'nin Rabat zirvesinde FKÖ'nün Filistinlilerin tek yasal temsilcisi olarak kabul edilmesi Ürdün ile Filistinlilerin ilişkisini yeni bir boyuta taşıdı. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Batı Şeria'lı Filistinlilerin Ürdün parlamentosunda ve kabinesinde temsil edilmeleri FKÖ'nün Rabat Zirvesi'nde kazandığı meşruiyet sonucu oldukça tartışmalı hale gelmişti. Bunun üzerine söz konusu temsil ilişkisi sona erdirildi. Bu aşamadan sonra Ürdün Kralı Hüseyin İsrail ile bir daha Batı Şeria konusunu müzakere etmemiştir.

3. KRAL ABDULLAH DÖNEMİ VE DEĞİŞMEYEN ÜRDÜN

Kral Hüseyin'in 1999 Haziranında ölümü üzerine yerine geçen oğlu 2. Abdullah döneminde Ürdün'ün dış politikasında çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Ürdün'ün özellikle ılımlı Arap ülkeleriyle beraber ettiğini ve bu çerçevede İsrail ve Filistin sorununa yaklaşımı açısından Mısır ve Suudi Arabistan'ın temsil ettiği ılımlı kanatta yer aldığı görülmektedir. İsrail ile ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağı yapılan ilk açıklamalardan belli olmuştu. Kral Hüseyin'in çizgisinin devam edeceği Abdullah'ın İsrail ile ilişkilere büyük önem verdiği yönündeki açıklaması, 1997'de Hamas lideri Halid Meşal'a suikast dolayısıyla kapatılan Amman'daki Mossad bürosunun yeniden açılacağını bildirmesi ve Suriye, Irak ve İran'ı bölgesel tehditler olarak görmesiyle belli olmuştu.

Ürdün'de esas alınması gereken ve halen de geçerli olan Anayasa, İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle beraber gündeme gelen 1946 Anayasası'nın yerini almış olan 1952 Anayasası'dır. Her iki anayasada da iki meclisli bir parlamento öngörülmüştü. Bunlardan seçimle oluşturulan 120 sandalyeli Millet Meclisi ya da alt meclis (Meclis el-Nuvab) daha fazla yetkiye sahipken, doğrudan Kral tarafından atanan ve 60 kişiden oluşan Senato ya da üst meclis (Meclis el-Ayan) ise daha sınırlı yetkiyle donatılmıştır.[89] 2010 Mayıs'ındaki seçim yasasındaki değişikliğe kadar alt meclis 110 milletvekilinden oluşmaktaydı. 1992'ye kadar siyasal partilerin faaliyetine izin verilmeyen Ürdün'de Kral, yasama ve yürütme konularında hâlâ oldukça belirleyici konumdadır. Kral, parlamentoyu 1974'den beri birkaç defa fesh etmiştir. Yaklaşık 22 yıldır yapılamayan ve

2001'de yapılması öngörülen seçimler Kral tarafından 2003'e ertelenmiş ve bu tarihte yapılmıştır. Bundan sonraki seçimlerin normal şartlarda 2007'de yapılması öngörülmüştü. Ürdün'ün siyasal yapısı bu haliyle Batı Avrupa monarşilerinden büyük ölçüde ayrılmaktaysa da Orta Doğu'nun diğer monarşileriyle karşılaştırılamayacak kadar çoğulcu ve demokratik bir görünüme sahiptir. Ancak demokrasi kavramının Ürdün için de tırnak içinde kullanılması gereken bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Sonuçta 20 Kasım 2007'de yapılan ve 110 milletvekilinin seçildiği genel seçimlere 15 partiden 885 aday katılmıştır. Seçimlerde Kralı destekleyen adayların oluşturduğu bağımsızlar 98 milletvekili elde ederken, 22 adayla seçimlere katılan Müslüman Kardeşlerin parlamentodaki temsilcisi olan İslami Hareket Cephesi (Islamic Action Front: IAF veya *Jabhat al-Amal al-Islami*) sadece 6 milletvekili kazanabilmiştir. Oysa bu partinin parlamentoda 17 milletvekili bulunuyordu. Bu durum seçimlere hile karıştırıldığı iddialarına yol açmıştır. Sözkonusu meclisin 2009 Kasımında Kral tarafından feshedilmesi üzerine 2010 Kasımında 120 milletvekili için erken seçime gidildi.

Her şeye rağmen Ürdün, bölgenin en istikrarlı ve göreli de olsa en demokratik görünümlü ve ekonomik anlamda da Lübnan, Suriye ve Mısır'a göre daha dengeli bir gelir dağılımının söz konusu olduğu bir ülkedir. Ürdün'de kişi başına düşen milli gelir 5,000 dolar dolayındadır.

30 dolayında siyasal partinin söz konusu olduğu Ürdün'de siyasal partilerin pratikte fazla bir anlamı olmasa da insanlar siyasal sisteme yönelik eleştiri hakkını sınırlı da olsa kullanabilmektedir.

Özellikle 2004'ten sonra Irak'tan söz konusu göçlerle beraber ülke nüfusunun 5,5 milyondan 6,5 milyona çıktığı Ürdün'de bu durum, Filistin Araplarının nüfus içindeki oranlarının yüzde 60'tan yüzde 50'ye düşmesine yol açmıştır. Ürdün'de büyük çoğunluğu Ürdün vatandaşı olan yaklaşık 2 milyon Filistinli mülteci bulunmaktadır. Bunların 350,000'i kamplarda yaşamaktadır.

Arap baharının etkisiyle 2011 Ocağında Ürdün'de protesto gösterileri başladı. Göstericilerin talepleri doğrultusunda Kral, Başbakan Samir el Rifai'yi görevden alarak yerine Maruf el Bahit'i atadı. Her ne kadar

Ürdün'deki gösteriler çok büyük çaplı olmasa da Ürdün bundan sonra birkaç aya bir başbakan değiştirmeye başlamıştır. Bahit'in de 24 Ekim'de görevden alınmasıyla yerine Şevket el Hasavne getirilmekle beraber 2012 Mayısında onun da yerine Feyiz el Taravne getirilmiştir. Bazı ekonomik reformlar yapıldıysa da bunlardan tatmin olmayan göstericiler parlamentonun feshedilmesini ve Kralın yetkilerinin azaltılarak başbakanın parlamento tarafından seçilmesini talep etmekteydi. Ürdün Kralı Abdullah, 2012 Ekiminde artan olaylar üzerine meclisi feshettiğini ve erken seçime gidileceğini açıkladı. Seçimlerin 2012 sonuna kadar yapılması planlanmıştır.

IV. MONARŞİDEN CUMHURİYETE: DEĞİŞEN MISIR

1. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde devlet uzak eyaletlerdeki denetimini de kaybetmeye başlayınca, bu bölgelerde devletin gönderdiği valilerden ziyade yerel otoritelerin sözü geçmeye başlamıştı. Bu durum Mısır'da da böyle olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu Mısır'a vali göndermekle beraber gerçek güç Memlukların elinde bulunmakta ve resmen olmasa da pratikte Memluklar yeniden Mısır'da denetimi ele geçirmiş görünmekteydi. Memluklu aileler içindeki rekabet nedeniyle iktidarı ele geçirenlerin tam bir merkezî yönetim kurabilmeleri söz konusu olmasa ve başta bulunan Memluk beyleri de feodal aileler arasındaki rekabetten yararlanarak, zaman zaman da onlarla uzlaşarak iktidarlarını sürdürmeye çalışsalar da sonuçta ortaya baskıya dayanan istikrarsız bir yönetim yapısı çıkmaktaydı. Mısır içindeki her bir feodal ailenin kendi askeri bulunmakta; vergileri kendi toplamakta ve diğer ülkelerle doğrudan ticari ilişkiler kurabilmekteydi.

Avrupa'da başlayan ve Napolyon'la beraber doruğuna ulaşan ve Fransa'nın Waterloo'da 1815'te yenilmesine kadar da devam eden İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelenin bir yansıması olarak Napolyon Fransa'sının Hint yolunu denetim altına almak amacıyla 1798'de Mısır'ı işgal etmesine karşılık çıkarları gereği İngiltere ve Rusya'nın da Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almalarıyla 1801'de Fransa Mısır'dan çıkarılmıştı.

Bununla beraber Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali, Mısır'ın kaderinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Bu, bir ordu komutanının ülkeyi denetimi altına alarak kendi egemenliğini kurmaya çalışmasıydı. Fransız işgaline karşı Osmanlı ordusunun komutanı olarak 1801'de

Mısır'a gönderilen, Arnavut asıllı Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın çekilmesinden sonra ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanarak Mısır'da otoriteyi sağlamış ve 1805'te Osmanlı Devleti tarafından Mısır Valisi olarak tanınmıştı. Ancak Mehmet Ali'nin amacı bununla yetinmek değil, bölgede kendi egemenliğinde bir hanedanlık kurmaktı. Bu çerçevede bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız davranmaya başlamış; 1830'lara gelindiğinde merkezî bir bürokrasi ve ordu oluşturan Mehmet Ali, Sudan'ın kuzeyini, Batı Arabistan'ı, Suriye'nin tamamını ve Anadolu'nun bir kısmını denetimi altına almış, Batılı devletlerle kurduğu doğrudan ekonomik ve diplomatik ilişkilerle de Mısır'ın Batı'ya açılmasını sağlamıştı.

Mehmet Ali Pasa

Tüm amacı bağımsız bir hanedanlık kurmak olan ve bunun için de güçlü bir ordu oluşturmak isteyen Mehmet Ali, İngiliz ve Fransız ordularını örnek alarak Batı modelinde bir askerî güce sahip olmaya çalıştı. Bu amaca ulaşmada büyük bir engel olarak gördüğü ülke içindeki Memlukları bir tehlike olmaktan çıkarmak için, 1811'de Memlukların önde gelenlerini ortadan kaldırdı. Önünde başka bir engel kalmayan Mehmet Ali'nin askerî eğitim amacıyla Avrupa'ya ve özellikle de Fransa'ya gönderdiği kişiler de sadece askerî bir eğitim almakla kalmamışlar, ayrıca Batı kültürel yapısını da ülkeye taşımışlardı. Bunlar Mısır'ın hemen her alanda giderek Batı'ya kaymasında ve her bakımdan Batı'ya bağımlı hale gelmesinde etkili olmuşlardır. 1828'de ilk resmî gazetenin (al-Vakai al-Mısriyye) çıkarıldığı Mısır'da 1835'te de ilk dil okulu açıldı. 1820'de Sudan'ın işgal edilmesinde başka amaçların yanında, sayıca güçlü bir ordu oluşturmak amacı da vardı. İlk etapta sadece Sudan'ın kuzey

bölgelerini egemenliği altına alabilen Mehmet Ali, III. Selim gibi, Mısırlı köylülere dayanan bir ordu oluşturmaya yöneldi ve sonunda bu şekilde oluşturduğu ordu 100,000'i aştı.[90]

Güçlü bir ordu oluşturmaya yönelen Mehmet Ali, kaynak sağlamak amacıyla feodal beylerin arazilerini istimlak ederek iltizam sistemine son verdi ve tüm vergilerin doğrudan devlet tarafından toplanması yoluna gitti. Böylece hem ulema sınıfının hem de ülkedeki Memluk beylerinin otoritesini de sona erdirmiş oldu. Kendisine yakın çevrelere ve özellikle akrabalarına geniş topraklar verdi. Mısır'ı sadece hammadde satan ve mamul madde satın alan bir ülke olmaktan çıkarıp, askerî sanayi de dahil olmak üzere bir sanayi ülkesi haline getirmek ve her bakımdan kendi kendine yeterli bir ülke yapmak istemekteydi. Bu doğrultuda 1830'lara gelindiğinde Mısır, silâh üreten ve yaklaşık 40,000 kişinin sanayide çalıştığı bir ülke haline geldi. Çoğunluğu savaş malzemeleri üreten sanayi dallarının büyük çoğunluğu ordunun 1840'da 18,000 ile sınırlanması üzerine kayboldu. Mehmet Ali'nin bir diğer uygulaması, ülkede üretilen tüm malların devlet tarafından satın alınarak dışarıya devlet tarafından pazarlanması ve böylece yabancı tüccarların üreticilerle doğrudan ilişkiye geçmelerinin engellenmesiydi. Oldukça bürokratik bir devlet yapısı oluşturmaya çalışan Mehmet Ali bürokratik bir merkezi yapı oluşturulmasında da oldukça başarılı olmuştu. Başta oğulları olmak üzere yakın çevresini kritik noktalara yerleştiren Mehmet Ali, önemli kararları da bizzat kendisi almaktaydı. Başka bir deyişle Mısır, Mısırlılar tarafından değil; bir hanedanlık tarafından yönetilmekteydi.

Diğer taraftan, Mehmet Ali ilk başlarda gücünü bölgede etkinliği azalmaya başlayan Osmanlı egemenliğini yeniden tesis etmek amacıyla kullandı. Bu amaçla 1803 ve 1804'de çıkan ayaklanma sonucunda Vahhabilerin Mekke ve Medine'yi denetim altına alma çabaları üzerine Osmanlı Sultanı II. Mahmut'un bu isyanları bastırmasını istemesi üzerine oğlu İbrahim Paşa komutasındaki orduyla 1811'den itibaren başlayan bir mücadele sonunda Mekke ve Medine başta olmak üzere Batı Arabistan da Osmanlı adına Mehmet Ali Paşa'nın denetimine girmiştir. 1821'de Mora'da çıkan ayaklanma Mehmet Ali'ye yeni bir fırsat daha sağlamış ve Sultan tarafından ayaklanmayı bastırması istenen Mehmet Ali'ye bunun

karşılığı olarak Girit valiliğinin kendisine verileceği belirtilmiştir. 1827'de Yunanistan'daki ayaklanma İbrahim Paşa'nın ordusu tarafından bastırılmış, ancak Yunan ayaklanmasının uluslararası bir nitelik kazanmasıyla ve dönemin büyük güçlerinin Yunan lehine olaylara müdahil olması sonucu, Avrupa güçlerinin birleşik ordusu, Mısır donanmasının da içinde yer aldığı Osmanlı donanmasını Navarin'de yakmıştır.

Girit'in yanı sıra Suriye valiliğinin de verilmesini isteyen ancak bu isteği kabul etmeyen Osmanlı Sultanı (II. Mahmut) ile arası açılan Mehmet Ali Paşa, 1831 sonbaharından 1832 Aralığına kadar oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu ile Lübnan ve Suriye'yi işgal etti. Torosları aşan Mısır ordusu Osmanlı ordusunu Konya'da yenilgiye uğrattı. II. Mahmut'un destek çağrısına İngiltere ve Fransa'nın tepkisiz kalmasına karşılık, Rusya ile varılan anlaşma çerçevesinde bu devletin askerî desteği sağlanarak tehlike önlenmişti. Rusya ile Osmanlı arasındaki bu ilişkiden rahatsız olan ve Rusya'nın Osmanlı üzerindeki etkisinin artmasından endişe duyan Fransa ve İngiltere harekete geçerek Sultan'dan ve Mehmet Ali'den aralarındaki anlaşmazlığı çözmeleri konusunda baskıda bulunmuşlardır. Nitekim artan baskılar sonunda taraflar arasında 14 Mayıs 1833'te yapılan Kütahya Anlaşması ile Mehmet Ali'ye Mısır ve Girit valiliğinin yanı sıra Suriye valiliği; oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana'nın vergi toplama hakkı verilmekteydi.

Ancak bu arada Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında, Mehmet Ali olayının birinci perdesi kapanıp da Rus donanması İstanbul'dan ayrılırken imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833) Avrupa ülkelerini şaşkına çevirmişti. Söz konusu antlaşma taraflar arasında bir karşılıklı yardım anlaşması niteliğinde olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu bir saldırıya uğradığında Rusya'nın yardıma gelmesini öngörürken, Rusya'nın bir saldırıya uğraması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yükümlülüğü ise boğazları Rusya lehine yabancı savaş gemilerine kapamaktan ibaret olacaktı. Ancak II. Mahmut'un, Mısır valisine karşı imparatorluğun düştüğü durumu içine sindirememesi üzerine, İbrahim Paşa üzerine gönderdiği Osmanlı ordusunun bu kez Nizip'te 1839'da ikinci defa yenilmesi, Hünkar İskelesi Antlaşması gereği Rus donanmasının Akdeniz'e inmesini engellemek isteyen ve Rusların bunu fırsat bile-

rek Osmanlı üzerindeki etkilerini arttırmak amacıyla kullanmalarından endişe duyan Avrupa devletlerinin daha hızlı harekete geçmesine yol açtı. Ayrıca İngiltere, Mehmet Ali'nin güçlenmesini kendi çıkarlarına aykırı bulduğundan 1840'da Beyrut'a bir İngiliz filosu gönderdi ve Osmanlı güçleriyle birlikte hareket ederek Suriye ve Lübnan'ın tekrar Osmanlı Devleti'nin denetimine girmesi sağlandı. Nitekim Avrupa devletlerinin de araya girmesiyle 1840 Temmuzundaki Londra Konferansında alınan kararlar doğrultusunda Mehmet Ali'nin Sudan dışında işgal ettiği tüm Osmanlı topraklarından çekilmesi ve Mısır ordusunun 18,000'le sınırlanması sağlanırken, Mehmet Ali babadan oğla geçecek olan "paşalıkla" yetinmek durumunda kalmıştı. Bununla beraber 1867'de Osmanlı Sultanı Abdülaziz tarafından bir fermanla İsmail Paşa zamanında Mısır valilerine (paşalarına) daha bağımsız bir konum olan "Hıdiv" unvanı verilmiştir. Böyle bir süreç sonunda kurulan Mehmet Ali hanedanlığı 1952'deki Hür Subaylar darbesine kadar devam etmiştir.

1838 Ağustosunda imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'ye verilen ticari ayrıcalıklar -ki yabancı malların Osmanlı topraklarına (Mısır da dahil) % 3'lük bir gümrük vergisiyle girmesi sağlanmış olmaktaydı- İngiltere'nin ve daha sonra diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki ekonomik etkilerinin daha da artmasına yol açarken, Mısır'ın da zaten zayıflayan askerî yapısının yanında ekonomik gücünün de giderek zayıflamasına ve dışarıya daha da bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Böylece Mehmet Ali, kendisinden sonra gelenlere bir hanedanlık ve merkezi bir yönetim yapısı bırakmakla beraber aynı zamanda dışarıya ekonomik bakımdan bağımlı ve zayıf bir orduya sahip olan bir Mısır bırakmaktaydı.

Mehmet Ali'den sonra işbaşına geçen oğlu I. Abbas (1848-1854) ve ondan sonra görevi devralan Said (1854-1863) Mehmet Ali kadar becerikli değillerdi. Bununla beraber Mehmet Ali zamanında başlayan reformlara devam edildi ve devletin artan işlevlerine paralel olarak merkezî yapısı daha da genişletildi. Ülkenin Batı'yla ilişkisinin artmasıyla ülkedeki yabancı sayısı da yıldan yıla büyük artış göstermekteydi. 1872'de yaklaşık 80,000 dolayında olduğu tahmin edilen yabancıların çoğunluğunu Yunanlılar ve İtalyanlar oluşturmaktaydı. Kapitülasyonlar dolayısıyla

kendi konsolosları tarafından yargılanmaları, bunların Mısır'ın toplumsal yapısını altüst edecek ölçülerde pervasız davranışlarda bulunmalarına yol açarken yabancıların sahip olduğu bu ayrıcalıklı konum ve sağlanan diplomatik koruma, yabancı konsoloslukların Mısır üzerindeki siyasal ve ekonomik etkilerinin artmasına da neden olmaktaydı. Ayrıca yabancılar önemli devlet görevlerine de getirilmekteydi. Örneğin, 1855'te bir İngiliz'in getirildiği Ulaştırma Bakanlığı'na 1861'de de bir İtalyan getirilmişti.

1863-1879 tarihleri arasında işbaşında bulunan İsmail'in aslında büyük hedefleri vardı. Mısır'ı her bakımdan bir Avrupa devleti haline getirmek istiyordu ve bunun için elinden geleni yapıyordu. Bu amaçla, işbaşına gelir gelmez altyapı yatırımlarına yapılan harcamaların on misli arttırılması kararlaştırıldı. Ancak İsmail'in aşırı ölçülere varan harcamalarını Mısır'ın gelirleriyle karşılamak mümkün olmadığından Mısır hızla dışarıya borçlanan bir ülke haline geldi. İşbaşına geldiğinde yaklaşık 3 milyon Sterlin olan Mısır'ın dış borcu 1870'lerin ortalarına geldiğinde 100 milyon sterlini bulmuştu. 1850'li yıllarda tekstilden sağlanan gelir yılda yaklaşık 1 milyon sterlin iken yurtdışı talebindeki artış dolayısıyla Mısır'da tekstilden elde edilen gelirler 1860'lara gelindiğinde 10 milyon sterlini bulmuş, ancak buna rağmen Mısır'ın ve İsmail'in harcamalarını karşılamakta yetersiz kalmıştı. İsmail 1869'da trafiğe açılan Süveyş Kanalı'nı işleten şirketteki Mısır hisselerinin % 44'ünü 1875'te 4 milyon sterline İngiltere'ye satmasına karşılık, bu miktar Mısır'ın bir yıllık dış borç geri ödemelerini ancak karşılamaktaydı. Bu arada 1863'te Mısır'ı ziyaret eden Osmanlı Sultanı Abdülaziz Mısır'ın ülkenin gerekleri doğrultusunda ordusunu geliştirmesine ve kendi parasını basmasına izin vermişti. Nitekim Mısır 1876'da dış borç ödemelerini üç ay süreyle ertelediğini duyurunca alacaklı ülkeler harekete geçerek bir Kamu Borçları Komisyonu - Duyunu Umumiye- (Public Debt Commission) oluşturulmasına karar verdiler. Kahire'yle yapılan bir anlaşma doğrultusunda, Mısır mali sisteminin denetiminin alacaklı ülkeler tarafından oluşturulan komisyonun denetimine bırakılması söz konusu olmaktaydı. Hemen hemen aynı yıllarda (1876) Osmanlı İmparatorluğu da aynı mali güçlükle karşı karşıya kalmış ve 1881'de mali sistemi Duyunu Umumiye'nin denetimine girmişti. Yine aynı yıllarda Mısır'da yabancılar yerel hukuk sistemine tabi

tutulmamakta ve yabancılar için oluşturulan ve başında yabancı yargıçların bulunduğu mahkemelerde yargılanmaları söz konusu olmaktaydı. Mısır'da bir anlamda iki ayrı hukuk sistemi uygulanmaktaydı. İsmail'in uygulamaları ve yabancıların baskısı 1879'da Sultan II. Abdülhamit tarafından hıdivlikten alınarak onun yerine oğlu Tevfik'in (1879-1892) getirilmesine yol açtı.

1881'den itibaren Albay Ahmed Arabi'nin Mısır'daki yabancı egemenliğine ve kötüye giden ekonomik duruma dur demek ve Hıdivin yetkilerinin sınırlandığı bir anayasanın yapılmasını sağlamak için başlattığı hareketin hemen her kesimden destek görmesi ve yoğun bir muhalefet hareketine dönüşmesi söz konusu olmuştu. Ahmed Arabi diğer Mısırlı bürokratlardan farklı olarak Batılı anlamda eğitim veren kurumlar yerine, sayıları oldukça azalmış olan El-Ezher'den mezun köylü kökenli bir bürokrattı. Ordudan, halktan ve reformistlerden aldığı destek sayesinde 1882'de savunma bakanlığına getirilen Arabi'nin bir meclis oluşturma çabası ve Mısır'ın mali yapısını disiplin altına almaya çalışması, çıkarlarını tehlikede gören Hıdiv ile Fransa ve İngiltere'nin işbirliği yapmasına yol açtı. Nitekim 1882'de İskenderiye'de Batı karşıtı bir protesto gösterisini bahane eden İngilizler, gösteriyi Arabi'yi iktidardan uzaklaştırmak için kullandılar ve Mısır 13 Eylül 1882'de Arabi'nin ordusunu Tel el-Kebir'de yenilgiye uğratan İngiltere tarafından işgal edildi. Böylelikle 1952'ye kadar sürecek olan İngiltere'nin fiili denetimi de başlamaktaydı.

İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinde emperyal çıkarları ve Süveyş Kanalı'nı denetim altında bulundurmak istemesinin yanında, kendisinden önce Fransa'nın harekete geçerek Mısır'ı işgal edebileceği olasılığı da büyük bir rol oynamıştır. Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin bundan sonraki dönemde Mısır'ı resmen protektora veya kolonisi olarak ilan etmiş olmaması ve Mısır'ın, teoride bir Osmanlı toprağı olmasına ve hıdivlerle yönetilmesine karşılık, ekonomik ve politik yapısı tamamen İngiltere tarafından belirlenir hale gelmiştir. Tevfik'ten sonra yine hıdivler tarafından yönetilen Mısır'da onun ölümünden sonra oğlu II. Abbas (1892-1914), ondan sonra Sultan Hüseyin Kâmil (1914-1917), Ahmed Fuad (1917-1936) ve son olarak da Kral Faruk 1952'de devrilinceye kadar işbaşında kalmıştır. Bu dönemde Mısır'da hıdivlerin üzerinde tüm denetim

İngiliz valilerinin ya da yüksek komiserlerinin elinde bulunmaktaydı. 1883-1892 arası dönemde Lord Baring ve 1892'den 1906'ya kadar Lord Cromer, Mısır'da uzun süre görev yapan İngiliz valileri olmuşlardır. Daha sonra bu göreve Sir Eldon Gorst (1907-1911) ve Lord Kitchener (1911-1914 sonu) getirilmiştir. Kitchener'in I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yerine bu sefer Yüksek Komiser unvanıyla önce Henry McMahon (1915-1918) ondan sonra da General Allenby (1918-1922) atanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mısır'ı protektorası ilan eden İngiltere'nin bu konumunun 1919'daki Paris Konferansı'nda teyit edilmesiyle uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Mısır, İngiliz işgali altında bulunduğu sürece İngiliz endüstrisi için pamuk yetiştiren bir ülke haline getirilmiştir. Mısır'ın siyasi, askerî ve kültürel (eğitim) yapısı da aynı şekilde bütünüyle İngiliz çıkarlarına göre biçimlendirilmiştir. Görünüşte Mısırlı bürokratlar tarafından yönetilen ülkede danışman sıfatıyla binlerce İngiliz görevli bulunmuştur. Hemen her devlet görevlisine bir İngiliz danışman düşmekteydi ve çoğu zaman bunlar Mısırlılardan daha yüksek ücret almaktaydı.

2. MISIR'DA İNGİLİZ YÖNETİMİ

Mısır, hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası sayılmakla beraber, İngiltere'nin bu ülkeyi Arabi Paşa'nın karşı koymasına rağmen 1882'de işgal ettiği yukarıda ifade edilmişti. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber İngiltere, 1914 Aralığında Mısır'ı resmen ilhak ettiğini açıklayarak burada protektora kurdu. Mısır İngiliz protektorası haline gelirken hıdivlere de bundan sonra sultan unvanı verilmekteydi. Sömürge dönemi boyunca Mısır, İngiltere tarafından pamuk üreten bir ülke haline getirilmişti. Stratejik önemi de Kuzey Afrika ile Orta Doğu arasında bir köprü olmasının yanında Süveyş Kanalı'yla Akdeniz üzerinden Körfez'e açılan bir kapı görevi görmesiydi. İngiltere'nin işgalinden önce zaten yabancıların ülke ekonomisinde hissedilir bir ağırlığı bulunan bir ülke olan Mısır'ın, 1882'den itibaren siyasi yapısında olduğu gibi ekonomisi üzerinde de İngiltere'nin belirgin bir denetime sahip olduğu görülmektedir. İngiliz tekelleri en iyi topraklardan yüz binlerce dönüm toprağı ele geçirmişler, fabrikaların, madenlerin, demir yollarının ve sulama tesislerinin birçoğunu denetim altına almışlardı. Süveyş Kanalı Şirketi'nin paylarının da % 45'i İngiliz hükümetinin elinde bulunuyordu. Ayrıca ülkenin tüm mali sisteminin İngiliz bankalarının denetimi altında bulunduğu için bu bankalar Mısır'a verdikleri borçların yalnız yıllık faizleri olarak 4 milyon pound gibi yüksek bir para

almaktaydı. Genelde köylünün oldukça kötü durumda olduğu Mısır'da ulusal burjuvazi de durumdan pek memnun değildi. İngilizlerin, yani yabancıların ülkede kalması ve koloni rejiminin sürmesi düşüncesinden yana olanlar, feodal toprak ağaları ile yabancıların aracılığını yapan komprador burjuvaziydi.[91]

Bu koşullar altında yabancılara karşı genel bir muhalefetin oluşması doğaldı. Toplumdaki siyasal güçler ve sınıfların olgunluk derecesi dikkate alındığında kurtuluş hareketine öncülük görevi ulusal burjuvaziye düşüyordu. Ulusal burjuvazinin temsilcisi olarak sivrilen Saad Zaglul, dağınık görünen protesto duygularını örgütlemeye başladı. Zengin bir toprak ağasının oğlu olan Zaglul, El Ezher'den mezun bir Mısır bürokratı olarak önce yargıtay üyeliği yapmasının yanında Başbakan Mustafa Fehmi Paşa'nın damadı olmasının da etkisiyle 1906'da Lord Cromer'in (1892–1906) tavsiyesiyle Milli Eğitim Bakanı, 1910'da da Adalet Bakanı olmuştu. Ancak 1913'te Lord Kitchener (1911–1914) ile geçinemediğinden bu görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Zaglul daha Adalet Bakanı olduğu yıllarda Hıdiv'e fazla yetki verilmesine karşı gelerek dikkatleri çekmişti. 1913'te yasama meclisleri için yapılan seçimlere katılarak parlamentoya giren Zaglul, bazı hükümet politikalarına karşı çıkmasıyla, Hıdiv'in uygulamalarına yönelttiği eleştirileriyle ve reform yapılmasını önermesiyle dikkatleri üzerine çekerek I. Dünya Savaşı sonrasında 1919 yılında Mısır halkının umut bağladığı ulusal bir önder konumuna yükselmişti. İşte bu ortamda Wilson ilkelerine umut bağlayan Zaglul, savaş sonrası dünyasının ele alındığı Paris görüşmelerine doğrudan katılması söz konusu olursa; Mısır halkının sorunlarının doğrudan anlatılarak bağımsızlığın sağlanabileceğini düşünmekteydi. Zaglul bu çerçevede bir heyet kurarak Mısır'ın geleceğini Versay Konferansı'nda ele almayı plânlamaktaydı. Zaglul'un kurduğu ad hoc heyette kendinden başka Abdülaziz Fehmi ve Ali Şaravi de bulunmaktaydı. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Sir Reginald Wingate'in bu heyetin hiçbir resmi sıfatı olmadığını belirtmesi üzerine Zaglul daha sonra 1923'te siyasal parti (Vafd Partisi) haline dönüşecek olan ve tüm ulus adına hareket ettiğini ileri süren bir heyet (El-Vafd el Mısri) oluşturduysa da İngilizler bu defa da heyetin ileri gelenlerini 8 Mart 1919'da Malta'ya sürmüştür.

Saad Zaglul'un tutuklanması ve sürgüne gönderilmesi ülke çapında geniş ölçekli kitle gösterilerine yol açtı. Ancak savaş sonrasında Özel Yüksek Komiserliğe atanan General Allenby (1918–1922) olayların artması üzerine Zaglul ve arkadaşlarını serbest bırakarak Versay toplantılarına katılmak üzere Paris'e gitmelerine izin verdi. Fakat Mısırlı milliyetçiler Paris Barış Konferansı'nın kararları karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Zira Mısır'ın İngiliz mandası olması teyit edilmişti. Bununla beraber Mısır'ı yönetmenin kolay olmadığını gören İngiliz hükümeti bir anlaşma yapmanın yollarını ararken Zaglul ve arkadaşlarını muhatap almamak için Zaglul'u önce Aden'e arkasından da Seychelles'e sürdü. İngiliz çıkarlarına uygun bir anlaşmanın yapılmasını daha sonraya bırakan Allenby bu aşamada Mısır'a bağımsızlık veren bir açıklama yapmakla yetindi. İngiliz yönetiminin **1922 Şubatında Mısır'a bağımsızlık verilmesi** konusundaki tek taraflı açıklamasına dayanan söz konusu bağımsızlık bu haliyle Mısır'ın statüsünde fazla bir değişiklik yapmıyordu. Buna göre, Mısır'ın savunması, İngiliz imparatorluk ulaşım yollarının korunması, Mısır'da oturan yabancılar ve azınlıkların korunması ve Sudan'da İngiliz yönetiminin devam etmesi öngörülmekteydi. Yine bu çerçevede İngiliz işgal kuvvetleri, danışmanlar ve diğer temsilciler Mısır'da olduğu gibi kalacaktı. 1914'ten itibaren kendilerine Sultan unvanı verilen Mısır Hıdivlerine bundan sonra Kral denilecekti. Bu çerçevede Ahmed Fuad da Kral Fuad (1917–1936) unvanını almıştır. Arkasından İngiltere tarafından 1923'te Mısır için kabul edilen anayasa uyarınca 1924 Ocağında yapılan ilk seçimlerde Vafd (seçimler öncesi siyasal parti haline gelmişti) parlamentoda çoğunluğu sağlayınca Zaglul hükümeti kurdu.

Fakat iktidar Vafd'a yaramadı. Zaglul, hükümeti kurmakla beraber söz verdiği pek çok şeyi yapamadı. Bu durum muhalefetin genişlemesine, Vafd'ın ise giderek sertleşmesine yol açmaktaydı. Bu tutumlar, basına sansür de dahil özgürlüklerin giderek sınırlanmasına kadar varmış bulunmaktaydı. Fakat Vafd'ın iktidarını sona erdiren, bu gelişmelerden ziyade Sudan yüzünden İngiltere ile Mısır arasında çıkan bir olay oldu. Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack'ın Kahire'de öldürülmesini bahane eden İngiltere'nin Mısır'a verdiği ültimatomun Kahire tarafından kabul edilmemesi üzerine yoğunlaşan baskı karşısında Vafd istifa etmek zorunda

kaldı. 1924 Kasımındaki darbe ile 1923 Anayasası rafa kaldırılmış ve eski tip sömürgeciliğe geri dönülmüş olmaktaydı. Vafd'ın istifasıyla hükümet İngiliz emperyalizmine bağlı feodallerin Ulusal Birlik Partisi tarafından kuruldu. 1925 seçimlerini yeniden kazanan Vafd'ın kazanmasına karşılık parlamento dağtılmış ertesi yıl yapılan seçimleri de yine Vafd kazanmıştı. Ancak İngilizlerle bir türlü arası iyi olmayan Vafd'ın iktidarı uzun sürmüyordu. Mısır iç politikasına İngilizlerin bu aşırı müdahalesi ise ülkede istikrarsızlığı arttırmaktaydı.

Nitekim 1936 Mayısında yapılan seçimleri kazanan Vafd yönetimi ile İtalya'nın Etiyopya'yı işgali üzerine bölgedeki çıkarları tehlikeye giren İngiltere arasında 26 Ağustos 1936'da bir "İttifak Antlaşması" imzalandı. Antlaşmaya göre Mısır, limanları ve havaalanları da dahil olmak üzere ulaşım araçlarını İngiltere'nin emrine verecek, yardımın etkin olması için Mısır'ın bütün olanaklarını kullanacaktı. Süveyş Kanalı'nın durumuna gelince: Kanalın savunması 1882'den beri fiilen İngiltere'nin elindeydi. Antlaşma İngiltere'ye bu olanağı vermeye devam etmekteydi. Çünkü antlaşmanın sekizinci maddesinde, Kanal çevresinde İngiliz askerlerinin bulunacağı, ancak bunun bir işgal olmadığı ve Mısır'ın egemenlik haklarını kısıtlamadığı belirtiliyordu. Yirmi yıl sonunda Mısır ordusu kanalın bütün güvenliğini koruyacak güce sahip olduğunda İngiliz kuvvetlerinin artık gereksiz olduğuna karar verilebilecekti. Kanal çevresinde 10,000 İngiliz kara askeri, 400 hava pilotu ve yönetim ve teknik görevler için yeterince yardımcı personel ve 4,000 sivil personel bulunacaktı. Bu rakamlar normal zamanlar için geçerli olup Antlaşmaya eklenen Konvansiyonun onaltıncı maddesine göre, "savaşta, yakın savaş tehlikesinde ya da uluslararası acil bir durum"da bu kuvvetler arttırılabilirdi. Ayrıca antlaşmanın onbirinci maddesine göre, İngiltere ve Mısır, Sudan ile ilgili 1899 Antlaşmaları'nı (19 Ocak ve 10 Temmuz) ileride değiştirebileceklerdi. Sudan'ın geleceğinin ele alındığı onbirinci maddeye Ek'te, Sudan'ın ilerideki uluslararası konvansiyonlara katılmasına ilişkin karar ve yetkinin Mısır ile İngiltere'ye ait olduğu belirtilmekteydi. 1936 Antlaşması Mısır'da kapitülasyonları da kaldırmaktaydı.

Özet olarak Mısır'ın işgalinin sona erdiğini bildiren 1936 Antlaşması, aslında İngiliz varlığını hukukileştiriyordu. Mısır daha 1922'de bağım-

sız ve egemen bir devlet olarak ilan edilmişti ama İngiltere'nin bu bağımsızlığı ciddi biçimde sınırlayan dört şartı, İngiltere'nin yabancıları Mısır'ın içişlerine karışmaktan menetmeleri ve kapitülasyonların devam edecek olması bir bağımsızlık sözünü özden mahrum etmiş, Mısır bir çeşit protektora olmaktan kurtulamamış ve Mısır'ın de jure statüsü ile de facto durumu arasında önemli farklar sürüp gitmişti. 1936 Antlaşması'nın bir ittifak olduğuna işaret etmekle tarafların eşitliği kabul edilmiş oluyordu (Md. 1). **Mısır 27 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'ne de üye oluyordu**. Ayrıca Mısır ve İngiltere birbirlerinin başkentinde birer büyükelçilik ile temsil ediliyordu. İngiliz personel Mısır ordusundan çekiliyor, İngiliz hukuk ve mali danışmanlarının işine son veriliyordu. Bu hükümler Mısır'ın bağımsızlığını güçlendirmekle beraber Kanal çevresine yabancı askerlerin yerleştiriliyor olması 1882'den beri devam eden durumu temelden değiştirmemişti. Kahire'deki, İngiliz Yüksek Komiseri'ne bundan böyle Büyükelçi denecekse de Mısır'daki diplomasi temsilcilerinin en kıdemlisi olacak, ordudan Mısır personeli çekiliyorsa da bu kez bir İngiliz askerî heyeti, danışman kisvesi altında Mısır'daki varlığını sürdürecek ve polis görevlileri arasında bazı Avrupalılar da bulunacaktı. Bütün bu olumsuz hükümlerine rağmen Antlaşma parlamentoda 11'e karşı 202, Senatoda ise 7'ye karşı 109 oyla onaylandı.

Mısır iç politikasına gelince bu yıllarda ortaya çıkan çok sayıda politik hareket içinde özellikle daha sonraki yıllarda Mısır politikasında sürekli bir unsur haline gelen 1928'de Hasan el-Benna'nın kurduğu Müslüman Kardeşler örgütü dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, 28 Nisan 1936'da Kral Fuad'ın ölmesiyle onun yerine Kral Faruk geçerken türlü eleştiriler ve baskılar sonucu zayıflayan Vafd da 1937'de yerini Anayasal Liberallerin başı çektiği bir koalisyona bıraktı. İngiltere'yle ittifak antlaşmasını imzalayan Vafd'ın zayıflamasında 1937'de Mahmud Fehmi Nukraşi ile Ahmed Mahir'in Saad'çı grubunun Vafd'dan çıkarılması da önemli rol oynamıştır. 1938 seçimlerinde Vafd ancak 12 sandalye kazanabilmiştir.

Mısır, 26 Şubat 1945'e kadar Mihver'e savaş ilan etmemiş olmasına karşılık, 1940–1942 yılları boyunca ülke savaşın bir cephesi olmaktan da kurtulamamıştı. Mısır üzerinde öteden beri Almanya ve İtalya'nın

gözü olduğu zaten bilinen bir şey olmakla beraber Mısır, 1 Eylül 1939'da Almanya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmişse de savaş ilan etmemişti. 1940 Haziranında İngiltere'ye karşı savaşa giren İtalya'yla bile diplomatik ilişkilerini İngiltere'nin zorlamasıyla kesmişti. İtalya'nın savaşa girmesi Mısır'daki İngiliz varlığı açısından önemliydi. Çünkü İtalyanlar Libya'da, Etiyopya'da ve Somali'de bulunmaktaydı. 1941 Nisanında Yunanistan'ı işgal eden Almanlar da İtalyan müttefiklerine yardım için Kuzey Afrika'ya çıkmışlardı. 1941 Nisanında Irak'ta Raşid Ali Geylani darbesi İngiltere açısından Mısır'daki durumu daha da ciddi hale getirmişti. 1942'de İtalyan-Alman ittifakının İngilizleri Bingazi'den çıkarmalarıyla Mısır'da mihver yanlılarının eylemlerini arttırması ve Kral Faruk'un da bunlara karşı zaaf göstererek Mihver yanlısı Ali Mahir'i başbakanlığa getirmek istemesine karşı çıkan İngiltere, **4 Şubat 1942'de** Kral'a verdiği ültimatomla ondan 6 saat içinde ya istifa etmesini ya da Nahhas Paşa'yı başbakan yapan kararı imzalamasını istemiştir. Kralın ikinci yolu izlemesi sonucu kriz atlatılmışsa da Mısır'ın açıkça egemenliğine bir saldırı olan bu eylem Mısır tarihine **Dört Şubat Olayı** olarak geçmiştir. Nitekim 20 Haziran 1942'de İngiliz kuvvetlerini yenen Mihver, Tomruk'u alarak Mısır topraklarına 400 km girmişse de İskenderiye limanının 80 km batısında yer alan El-Alamain'de 23 Ekim 1942'deki savaşta Alman-İtalyan kuvvetlerinin yenilmesi üzerine Mısır tekrar İngilizlerin tam olarak denetimine girmiştir.

1944 Sonbaharında Nahhas Paşa'nın İngiliz politikalarına karşı tavır alması ve tam bağımsızlıktan ve 1936 Antlaşması'nın değişmesi gerektiğinden söz etmesi üzerine İngiltere ile Vafd'ın arası tekrar açılmaya başladı. Ancak İngilizler bu sırada bir Arap Birliği kurulmasına yönelik çabaları kendilerinin kolayca maniple edebileceği bir girişim olarak gördüklerinden buna ev sahipliği yapan Nahhas hükümeti ile zıtlaşma içinde görünmek istemedilerse de Arap Birliği'nin kurulması kararının alındığı 7 Ekim 1944 tarihli İskenderiye toplantısının arkasından 8 Ekim'de Nahhas Paşa'nın Kral Faruk tarafından görevden alınmasına tepki göstermeyerek bu konudaki tavırlarını açıkça belli etmiş oldular. Nahhas'ın yerine önce Ahmed Mahir ondan sonra da Mustafa Fehmi Nukraşi geçti. Öte yandan Mısır BM'ye üye olabilmek için **26 Şubat 1945'te** Mihver'e savaş ilan etmiştir.

Savaştan sonra artık Vafd'ın milliyetçi konumunun iyice sarsılmasıyla sahneye radikal güçler çıkmıştır. 1928'de kurulan Müslüman Kardeşler örgütü reformcu bir İslâm hareketi olmaktan çıkarak militan bir kitle örgütüne dönüştü. Kahire'de kitle gösterileri ve şiddet eylemleri giderek yaygınlaştı. Mısır hükümetlerinin önemli tepki odağı haline gelen 1936 Antlaşması'nı değiştirme çabaları Sudan sorunu yüzünden çıkmaza girdi. Nitekim Mısır'ın sorunu 1947'de BM'ye götürmesi de anlaşmazlığı çözemedi.

3. NASIRLI MISIR: ORTA DOĞU'DA BİR "LİDER" DOĞMUŞTU

MONARŞİNİN DEVRİLMESİ (1952)

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da İngiltere'ye karşı protesto eylemleri hız kazanırken hükümet ve İngiltere'nin ortaklaşa çabaları da pek fayda etmiyordu. Bu istikrarsız yapı içinde sık sık hükümet değişse de halkın eylemleri durmak bilmiyor, göstericiler 1936 Antlaşması'nın tümüyle ortadan kaldırılması ve İngiliz askerlerinin çekip gitmesini istiyordu. Sıdkı Paşa hükümetinin, İngiltere'ye Mısır'ın askerî yapısını denetleme imkanı veren ek ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma yaptığının Vafd tarafından açığa çıkarılması üzerine büyük grevler ve sokak gösterileri yoğunlaşmış ve protesto eylemleri daha da artmışsa da 1948 Mayısında Arap-İsrail Savaşı'nın başlaması Mısır'daki olayların bir süre için de olsa durmasına yol açmıştı.[92]

Savaş sonunda İsrail, Arap topraklarının bir kısmını daha topraklarına katarken, Batılı devletlerin bu işgali tanıması ve Mısır'daki hükümetin İngiliz işgaline son verememesi, ülkedeki İngiliz aleyhtarı gösterileri güçlendirmişti. 1950 Ocağındaki seçimleri kazanarak hükümeti kuran Vafd'ın aldığı bazı önlemler olayları bir süre için durdurduysa da bunların ekonomik durumda bir düzelmeye yol açmaması ve hükümetin özgürlükleri kısıtlamaya çalışması ülkede grev ve gösterilerin tekrar başlamasına yol açmıştır. Bu arada hükümet halkın tepkisini biraz olsun hafifletmek için İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin ortaklaşa teklif ettiği Orta Doğu Komutanlığı önerisini reddederken (15 Ekim 1951), aynı gün parlamento da 1936 Antlaşması'nı ve 1899'da imzalanmış olan Sudan'la ilgili Kondominyon Antlaşması'nı hükümsüz sayan bir yasayı oybirliği ile kabul etmişti.[93]

Kahire hükümetinin bu tavrı Arap kamuoyunda büyük bir coşku ve memnuniyete yol açarken, karar aynı zamanda Orta Doğu Komutanlığı'na indirilmiş önemli bir darbe anlamına da gelmekteydi. Yeni bir

bağımlılık ilişkisi olarak yorumlanan ve yabancılara yeni üslerin tahsis edilmesini gerektirecek böyle bir projeyi İngiltere'nin Süveyş'teki varlığından bile büyük rahatsızlık duyan Mısır hükümetinin desteklemesini düşünmek aslında büyük bir hataydı.

Ancak bu gelişmenin etkisi kısa sürmüş ve Mısır yeniden bildik kargaşa ortamına geri dönmüştür. Buna karşı sert tedbirlere başvuran İngiltere ile Mısırlı göstericiler arasındaki çatışmalar kanlı olayların yaşanmasına yol açarken, halk ile İngiltere arasında kalan Vafd bir taraftan 1936 Antlaşması'nı reddederken diğer taraftan İngiltere'ye karşı açıkça tavır almayarak tutarsız bir politika izlemekteydi. Olayların tırmanması üzerine Kral Faruk Vafd'ı görevden alarak Ali Mahir'i başbakanlığa getirirken güvenlik kuvvetlerinin halkın üzerine daha sert bir şekilde gitmesi söz konusu olmaktaydı. Bir taraftan bu olaylar olurken, diğer taraftan Mısır'da ordu içinde bir grup subay, darbenin plânını olgunlaştırmaya çalışmaktaydı. Çünkü kaybedilen savaş, Kral ve etrafına fatura edilmekte ve bütünüyle eski rejim suçlu bulunmaktaydı.[94]

1948 Savaşı'nın kaybedilmesinin orduda meydana getirdiği rahatsızlık bir grup genç subayın rejimi devirmek için hazırlık içine girmelerine neden olurken, Kral Faruk'un 1951 Aralığındaki Subaylar Kulübü seçimlerine müdahale ederek kendi adayını seçtirmeye çalışması sürecin hızlanmasına yol açmış ve **26 Temmuz 1952'de** Hür Subaylar adı verilen bu grup tarafından Ras el-Tin Sarayı'nın çevrilmesi üzerine Kral Faruk, oğlu Ahmed Fuad adına tahttan vazgeçmiştir. Böylece Mısır'da teorik olarak yaklaşık onbir ay daha devam edecek olsa da krallık ve Mehmet Ali hanedanı fiilen sona ermekteydi.[95]

Hür Subaylar hareketi içinde yer alanlar aslında Mısır'da pek bilinen kişiler olmamalarının yanında siyasi yapıları da oldukça farklılık gösterse de hepsinin ortak paydası Mısır milliyetçisi olmalarıydı. Bunlardan Cemal Abdül Nasır ve Enver Sedat'ın dışındakilerden Halid Muhammed Marksist olmasıyla, Abdül Rauf da Müslüman Kardeşler örgütüyle olan yakınlığıyla bilinmekteydi. Darbeciler kendilerine lider olarak kolayca yönetebilecekleri General Muhammed Necib'i seçmişlerdi. Bu nedenle General Necib yeni hükümetin başına getirilmekle beraber asıl yetki darbeyi yapanlardaydı.[96]

Hür Subayların ilk işi 1952 Eylülünde geniş çaplı bir toprak reformu yapmak oldu. 10 Aralık 1952'de eski Anayasa kaldırıldı; 1953 Ocağında ise siyasi partiler kapatıldı. Bu gelişmelerin ardından 18 Haziran 1953'te Mısır cumhuriyet oldu ve General Necib cumhurbaşkanlığına getirildi. Bir süre sonra Müslüman Kardeşler'in de desteklediği General Necib ile devrimi derinleştirmeyi düşünen Nasır'ın arası açılmaya başladı. 1954 Nisanında başbakan olan Nasır, aynı yılın Kasım ayında Necib'in görevinden alınmasıyla cumhurbaşkanı oldu.[97]

Mısır'ın liderliğini ele geçiren 36 yaşındaki Nasır, aceleci, sinirli, kurnaz ve kaprisli olduğu kadar mantıklı bir kişiydi. Diğer taraftan Mısır'ın daha 1952 Eylülünde Süveyş Kanalı ile Sudan'dan çekilmesini istediği İngiltere ise Sudan ile 12 Şubat 1953'te yaptığı bir antlaşmayla bu ülkeye 1956'da bağımsızlık vermeyi vaad etmişti. Süveyş hakkında bir antlaşma ise, ancak 19 Ekim 1954'te imzalanabilecekti. Antlaşmada öngörüldüğü üzere, son İngiliz askerî birliği 13 Haziran 1956'da Kanal bölgesinden ayrılmış; böylece İngiliz askerleri bu bölgeyi nihayet terk etmiş ve askerî tesisler Mısır'a kalmıştı. Nitekim, 1951'deki Orta Doğu Komutanlığı önerisinin krallık rejimi tarafından bile reddedildiği Mısır, 24 Şubat 1955'teki Bağdat Paktı gibi Batının etkisiyle kurulan bir ittifakı da desteklemeye yanaşmayarak eski sömürge kalıntılarını temizlemeye çalışmaktaydı. Nasır'ın bu tür ittifak sistemlerini Batı'nın Arap topraklarını Soğuk Savaş'ta kendi amaçları uğruna rahatça kullanabilmesi olanağını tanıyacağını düşünerek reddetmesi ise kendisini, Arap milliyetçiliğinin bir numaralı adamı durumuna getirmekteydi. Aslında Orta Doğu'da liderlik peşinde olan Nasır kendi savunma ittifakını kurmayı amaçlıyordu.[98]

Cemal Abdul Nasır

Ayrıca Nasır, 1955 Bandung Konferansı'yla birlikte Afrika'nın bölge-

sel ve uluslararası politikada önemli bir ağırlığı olabileceğini fark ederek bu bölgeye dönmüş ve Batı karşısında Mısır'a büyük destek sağlayabileceğini düşündüğü Üçüncü Dünya ülkeleriyle güç birliği yapmaya yönelmiştir. Konferansa en kalabalık heyetle katılan ve konferans başlamadan önce İsrail'in katılımını önleyen, toplantı gündemine Filistin konusunu dahil ettiren ve Filistin ile ilgili Birleşmiş Milletler kararının uygulanmasına ilişkin bir karar aldırtmayı başaran Nasır'ın Kuzey Afrika'da Fransız emperyalizmini suçlayan önerisi de kabul edilmişti. Bandung, Nasır için bu açılardan büyük bir başarıydı. Toplantı sırasında Nehru, Çu En-Lai ve Sukarno gibi Asyalı önderlerle birlikte hareket etmiş ve Çin'e davet edilmiştir. Artık Asya ve Afrika çağının başladığını gösteren bir olgu olarak değerlendirilen Bandung'ta, iki kıtanın geçiş yolu üzerinde bulunan Mısır, Üçüncü Dünya'da önemli bir rol oynamaya hazırlanıyordu. İngilizler Sudan'dan çekildikleri sırada Mısır da her ülkenin bağımsızlık mücadelesini emperyalizme karşı daha geniş bir mücadelenin parçası olarak anlıyordu. Bu çerçevede Kahire, kısa sürede emperyalizmin zulmünden kaçan Afrikalı önderlerle dolup taşmaya başlamış; Kahire'de Kenya, Somali, Uganda, Gine ve benzeri Afrika ülkelerindeki kurtuluş hareketlerinin Afrika büroları açılmıştı.[99] Kahire radyosundan emperyalizme karşı yayınların yapıldığı Mısır bu görüntüsüyle Afrika kurtuluş hareketinin merkezi olma iddiası taşımaktaydı.

1956 SÜVEYŞ KRİZİ VE ETKİLERİ: NASIR'DAN BİR MEYDAN OKUMA

Nasır'ın 1956 Temmuzunda Süveyş Kanalı Şirketi'ni millîleştirdiğini açıklaması Orta Doğu'ya bomba gibi düşmüştü. Bu gelişme Nil'in fazla sularını toplayacak olan Asvan Barajı'nın yapımı için vaat edilen Amerikan ve İngiliz kredilerinin geri çekilmesine tepki olarak ortaya çıkmıştı. Baraj Mısır'ın artan yüksek nüfusu için ekilebilir topraklarını genişletmenin yanında endüstrileşme hamlesinde elektrik üretimi için de büyük önem taşımaktaydı. Asvan Barajı projesinin finansmanı için gerekli olan 1.3 milyar doların yaklaşık 400 milyon dolarlık kısmının ABD, İngiltere ve Dünya Bankası tarafından finanse edilecek olmasına karşılık Nasır'ın

bağlantısızlık politikasına kayması, Doğu Bloğuyla yakın bir ilişki içinde olması, 1955 Eylülünde yapılan bir anlaşmayla Çekoslovakya'dan silâh satın alması[d] ve 1956 Mayısında Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması söz konusu ülkeleri rahatsız etmişti.[100] Bu nedenle Nasır Yugoslavya'da Tito ve Nehru ile buluştuğu bir sırada Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles da Amerika'nın baraj yapımı için söz verdiği krediyi vermekten vazgeçtiğini açıklamaya hazırlanıyordu. Sonuçta 19 Temmuzda İngiltere 20 Temmuzda da ABD Asvan Barajı projesinin mevcut şartlar altında finansmanının mümkün olmadığını kamuoyuna açıkladılar.[101]

Bu gelişmeler üzerine, Nasır devrimin 4. yıldönümü olan **26 Temmuz 1956**'da şok açıklamasını yaptı ve Süveyş Kanalı Şirketi'nin bütün tesisleri ve malları ile millîleştirildiğini ilan etti. Nasır, Kanal'ın yıllık 100 milyon dolarlık gelirinin Asvan Barajı'nın inşasına harcanacağını bildirmekteydi. Nasır, zaten Kanal şirketinin imtiyaz süresi 1869'dan itibaren 99 yıl olduğu için 1968'de biteceğinden, bu tarihte şirketin Mısır'ın eline geçeceğini ifade ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun da taraf olduğu 1888 İstanbul Antlaşması'nın öngördüğü şekilde Kanal'dan serbest geçişin devam edeceğini ve Mısır'ın bütün uluslararası taahhütlerine bağlı kalacağını açıklamaktaydı.[102]

Nitekim Mısır, Kanal Şirketi'nin millîleştirilmesini bir iç sorun olarak kabul ederken kendini konuyla ilgili sayan Batılı devletlerin ağır saldırılarına hedef oldu. İlk etapta İngiltere, Fransa ve ABD Mısır'a ait olan döviz rezervlerinin dondurulması da dahil ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladılar. Ayrıca bu devletler tarafından 2 Ağustos'ta yayınlanan bildiri ile 1888 Antlaşmasına taraf olan[103] ve Kanalı kullananların davet edildiği toplantı, 22 ülkenin katılımıyla 16 Ağustos'ta Londra'da çalışmalarına başladı. Konferansa sunulan bir çok öneriden biri olan Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in önerisi, Mısır'ın egemenliğini ve

---

[d] Nâsır, 27 Eylül 1955'teki açıklamasında böyle bir anlaşmanın yapıldığını şu şekilde ifade ediyordu: "...Mısır'a silah verilmesini öngören bir ticari anlaşmayı geçen hafta Çekoslovakya ile imzaladık. Anlaşma Mısır'ın silah karşılığında Çekoslovakya'ya pamuk ve pirinç gibi maddeler vermesini öngörmektedir... Bugün ... bu konuşmayı yaparken, orada burada -Londra'da, Washington'da- protesto seslerinin yükseldiğini duyuyorum. Bu sesler bizi kontrol ve nüfuz altında tutmak isteyenlerin sesidir. Bu kontrol ve nüfuzu yıkmak için savaşacağız.." (Kürkçüoğlu, s. 70)

Kanal'dan serbest geçiş ilkesini vurgulamakla beraber, pratik sonuçları açısından Kanalın idaresini Mısır'ın elinden alıp uluslararası bir organa veriyordu. Pakistan, Türkiye, İran ve Habeşistan tarafından yapılan teklifle beş devlet plânı adını alan, ancak özü itibariyle Dulles Plânı, Mısır ve Yunanistan'ın katılmadığı Londra Konferansı'nda yapılan oylamada 18 devlet tarafından kabul edildi. Mısır'ın Kanal üzerindeki egemenlik yetkilerinden vazgeçmek istememesi ve Kanal üzerinde uluslararası denetimi kabul etmemesinin ardından Süveyş sorunu önce 18 devletin katıldığı ve 19-21 Eylül 1956 tarihleri arasında toplanarak Kanalı Kullananlar Birliği adı altında bir kuruluşun oluşturulduğu ikinci Londra Konferansı'nda tekrar ele alınmıştır. Ardından da 23 Eylül'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşınan sorun, Batılıların Mısır'ın egemenlik haklarını teyit etmekle beraber Kanalı, onu kullananların yönetimine bırakmaya dönük çabaları başarılı olmadı ve 18 devlet tarafından önerilen Kanalı Kullananlar Birliği'nin oluşturulması plânı Sovyetler Birliği'nin vetosuna takılınca 13 Ekimde reddedildi.[104]

Özellikle Kanal Şirketi'nin sahibi olan İngiltere ve Fransa siyasal ve ekonomik baskıdan sonuç alamayınca İsrail'i kullanarak Mısır'a silâhlı müdahalede bulunmaya karar vermişler ve 29 Ekimde İsrail'in Mısır'a saldırısından bir gün sonra, önceden plânlandığı gibi[e] İngiltere ve Fransa'nın saldırıları izlemiştir. **Ariel Şaron** komutasındaki İsrail kuvvetleri Süveyş'e saldırırken, diğer İsrail kuvvetleri de İsmailiye'ye doğru ilerlemiş, Refah ve El-Ariş'i alarak Gazze'nin Mısır'la bağlantısını kesmiş, güneyde ise Şarm el-Şeyh'i işgal ederek Sina'yı tamamen kontrolü altına almıştı. Bu arada İngiltere ve Fransa öngörüldüğü şekilde 30 Ekim'de Mısır'a ve İsrail'e verdikleri nota ile 12 saat içinde Kanal'ın

---

[e] 22-23 Ekim günlerinde Paris'in banliyösü Sevres'deki Bonnier de la Chaapella Şatosunda yapıldı. ...Toplantıda üç devlet tarafından imzalanan bir belge hazırlandı. Buna göre, ilk saldırıyı İsrail yapacaktı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa taraflara çağrıda bulunarak, ateşi durdurmalarını ve kuvvetlerini Kanalın iki kıyısının 10 mil (16 km) gerisine çekmelerini isteyeceklerdi. Fakat bu çağrı, İsrail kuvvetlerinin Kanala ulaşmasını sağlamak için 30 Ekim'de yapılacaktır. İsrail'in saldırısı ise 29 Ekim için öngörülmüştü. Mısır bu çağrıyı kabul etmeyeceği için, İngiltere ve Fransa savaşan tarafların arasına girmek amacı ile, 36 saat içinde Suveyş Kanalı'na çıkarma yapacaklardı. Suveyş Kanalı'nda Port Said, İsmailiye ve Süveyş işgal edilecekti. (Armaoğlu, s. 161)

10 mil gerisine çekilmeleri ve Mısır hükümetinin İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin İsmailiye, Port Said ve Süveyş'e yerleşerek Kanal'ı denetlemesine izin vermesini istemişlerdir. Kahire'nin bu teklifi kabul etmemesi üzerine ise bu ülkelerin savaş uçakları Kahire, İskenderiye, Port Said ve Süveyş başta olmak üzere Mısır'ın hava alanlarını ve askerî hedeflerini bombalamışlar ve 4 Kasım'da Mısır hava gücünü tamamen tahrip etmişlerdir. 30 Ekim'de ABD'nin başvurusu ile toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde ise, önce Amerikan tasarısı arkadan da Sovyet tasarılarının İngiltere ve Fransa tarafından veto edilmesi yüzünden bir karar alınamaması üzerine Yugoslavya'nın başvurusuyla 2 Kasım 1956'da toplanan BM Genel Kurulu saldırıları kınayan 997[105] sayılı kararı almıştır.[106]

İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'ı işgal ettiğine değinen kararda tarafların derhal askerî harekatı durdurmaları ve ateşkese giderek mütareke sınırlarının gerisine çekilmeleri, ateşkesin gerçekleşmesiyle de Süveyş Kanalı'ndan serbest geçişin sağlanması istenmekteydi. BM Genel Kurulu'nun ateşkes çağrısına uymayan İngiltere ve Fransa'nın askerî harekatı sürdürmesi ve 5 Kasım'da Süveyş'e, 6 Kasımda ise Port Said ve Port Fuad'a karadan çıkarma düzenlemeleri, o sırada Macaristan'ı işgal etmekle meşgul olmasına rağmen Sovyetler Birliği'nin sert tepkisine yol açtı. Sovyet Başbakanı Bulganin, İngiliz Başbakanı Eden'a, Fransız Başbakanı Guy Mollet'e ve **İsrail Başbakanı Ben Gurion'a** gönderdiği mesajlarda oldukça sert üsluplar kullanmıştı. Başkan Eisenhower'a gönderilen mesajda ise ortak harekat düzenlenmesi teklif edilmekte ve şayet bu yapılamazsa bir 3. Dünya Savaşı'nın çıkma olasılığına dikkat çekilmekteydi. Söz konusu devletler Sovyetlere aynı sertlikte cevap verdiler, fakat dünya kamuoyunun kınadığı saldırılar karşısında Doğu Bloğu ve Asya-Afrika ülkelerinin de Mısır'ın yanında yer alması, bu gelişmelerin Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini arttıracağından kaygı duyan ABD'nin İngiltere ve Fransa'ya baskı yapmasına neden oldu. Bunun üzerine 6 Kasım'da üç saldırgan devlet ateşkese uymak zorunda kaldı ve İngiliz-Fransız kuvvetleri 1956 Aralığında, İsrail ise 1957 Martında Mısır toprağından çekildi. Kanal, 10 Nisan 1957'de temizlenerek tekrar uluslararası trafiğe açıldı.[107]

Nasır ile Veliaht Prens Faysal (1964'ten sonra Kral Faysal)

Savaşı Mısır kaybetmiş olmakla beraber sonuçta Mısır'ın Süveyş Kanalı'na sahip çıkması Nasır'ı, Arap dünyasında milli kahraman; hatta lider haline getirmişti. İngiltere'nin en önemli iki müttefiği olan Irak'ta Nuri Said ve Ürdün Kralı Hüseyin bile İngiltere'ye karşı tepki göstermişlerdi. Bu bağlamda **Mısır ile Suriye arasında 1955'te yapılan ittifaka Ürdün de Suudi Arabistan ve Yemen ile birlikte katılmıştır.**

Ayrıca 1956'daki İngiliz-Fransız-İsrail ortak saldırısı Afrika ülkelerini Mısır'a yaklaştırmış, Nasır'ı Afrika ulusal kurtuluş hareketlerine de önderlik yapmaya yöneltmiştir. Mısır, dışarıdaki bu tür gelişmelerin yanında içerde 1957'de bütün yabancı banka ve sigortaları millîleştirdi. Kanal Şirketi'nin de millîleştirilmiş olduğu düşünülürse Mısır ekonomisindeki yabancıların payı oldukça küçülmüştü. 1 Şubat 1958'de başka bir Arap ülkesi olan Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adını alan Mısır ile birleşmeyi Suriyeli Arap milliyetçileri ile Nasır taraftarları gerçekleştirmişti. Yemen de bu Cumhuriyete federal bir çerçevede katıldı ve Nasır Cumhurbaşkanı, Kahire de başkent seçildi. Her iki parçanın da ayrı bir bölgesel hükümeti olmasını öngören Geçici Anayasa 5 Mart 1958'de yapıldı. Ancak Nasır'ın merkezi bir yönetim oluşturma çabaları, Suriye'nin BAC'ne bakışını değiştirdi.[108]

Nitekim, 1961 Eylülünde Orta Doğu'da Mısır'ın önderlik ettiği bir birleşme hareketi Suriye'nin birlikten ayrılmasıyla son buluyordu. Arkasından Yemen de birliği terk etti. Ancak Mısır tek başına kaldığı

halde "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adını değiştirmedi. Mısır'ın Suriye ve Irak'la ilişkileri 1963'e gelindiğinde düzelme gösterdi. Bunda Irak ve Suriye'deki darbelerle iktidarın el değiştirmesi etkili olmuştur. Irak'ta 8 Şubat 1963'teki darbeyle General Kasım uzaklaştırılarak iktidara Baas Partisi ve devlet başkanlığına da 1958'de Nasır'ın önderliğindeki BAC ile birleşmeyi savunmuş olan Abdüsselam Arif getirilmiş; bundan bir ay sonra 8 Mart'ta da Suriye'de bir darbeyle Baas öncülüğünde bir hükümet kurulmuştu. Bu olayların etkisiyle Mart-Nisan aylarında yapılan Mısır, Suriye ve Irak arasında bir birlik kurulması düşüncesi tartışılmış, hatta Mısır, Suriye ve Irak için bir federe devlet ilan edilmiş, ancak gerçekleşmesinin yirmi yıllık bir geçici döneme gereksinimi olduğunun kabul edildiği bu birlik düşüncesinin uygulamaya aktarılması mümkün olamamıştır. Bundan sonra Mısır ve Suriye ancak 1966 Kasımında bir ortak savunma antlaşması imzalayabilmişlerdir. Bu antlaşma siyasal ve askerî faaliyetlerin bağdaştırılmasını ve herhangi birinin saldırıya uğraması halinde ortak savunmayı öngörmekteydi. Diğer taraftan Mısır, Doğu Bloğu üyeleriyle de aktif işbirliği içinde olmuştur. Bu anlamda ilk temaslar Batı'nın Mısır'a silâh vermemesi ve barajı mali yönden desteklememesi sonucu başlamış, özellikle Sovyetler Birliği ile ekonomik ve kültürel antlaşmalar yapılmıştır. Sovyetler Asvan Barajı'nın yapımına yardım etmesinin yanında yüzün üstünde endüstri tesisine teknik ve mali yönlerden destek vermişlerdir.[109]

Ancak Nasır'ın 1960'lı yılların ikinci yarısında prestiji önemli ölçüde azalmış bulunuyordu. Suriye ile oluşturulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kısa ömürlü olmasının yanında içerde yaşanan ekonomik sorunlar da bir türlü aşılamamıştı. Ayrıca Baas ile Nasır arasında ilk başta söz konusu olan işbirliği bir süre sonra rekabete dönüşmüştü. Ayrıca, Nasır ülkede siyasal birliği sağlamakta da güçlük çekmekteydi. Nasır, bunların dışında Yemen'de 1962'de iktidardaki geleneksel monarşiyi deviren Sallal'ı desteklemesi nedeniyle, kralcıları destekleyen Suudi yönetimiyle de karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. 1965'te Nasır ile Kral Faysal arasında soruna çözüm bulabilmek için diyalog başlatıldıysa da bu çabalar ancak 1967 Savaşı sonrasında bir sonuca ulaştırılabildi.[110]

Ancak 1967 Savaşı'nın kaybedilmiş olması Nasır'ın prestijine büyük bir darbe indirmişti. Mısır'ın savaştaki kaybı gerçekten çok büyüktü. 10,000 asker, 1500 subay hayatını kaybetmiş; 5,000 asker ve 500 subay ise yaralanmıştı. Askerî teçhizatının % 80'ini savaşta kaybeden Mısır, Sina'yı da İsrail'e kaptırmış, Süveyş Kanalı ise trafiğe kapanmıştı. 9 Nisan'da tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu ifade eden bir konuşmanın ardından istifa kararını açıklayan Nasır, halkın istifaya karşı çıkması üzerine cumhurbaşkanlığı görevini 1970'te ölünceye kadar yürüttü. Ateşkesin ardından üst düzey bazı komutanları değiştiren Nasır 19 Haziran 1967'de alınan bir kararla başbakanlık görevini de üzerine almaktaydı.

Nitekim, yeni yasalar ışığında bir reform süreci başlatarak partiye ve parlamentoya yeni yüzlerin seçilmesini sağlayan Nasır'ın programının ilk aşaması 1968'de bitirilmiş; ancak yapılan reformlar özgürlük ve demokrasi beklentisi içinde olanları tatmin etmekten oldukça uzak kalmıştı. Dolayısıyla Mısır, 1968 sonunda Nasır'ın istifasını isteyen ancak polisin şiddet kullanması sonucu çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlanan gösterilere sahne oldu.

Diğer taraftan, Süveyş Krizi'nden en kârlı çıkan ülkeler, büyük bir askerî hezimet yaşamış olmasına rağmen yıldızı parlayan Nasır'ın Mısır'ı, Arap dünyasına verdiği destekten ötürü popülaritesi artan Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa'nın bölgeden tasfiyesi sonucu Orta Doğu'da etkin tek Batılı güç haline gelen ABD idi. Ancak 1956'dan itibaren Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisinin artması ve özellikle Nasır aracılığıyla bölgenin Batı karşıtı rejimleri açısından bir tehdit oluşturmaya başlaması üzerine Eisenhower Doktrini ile ABD bölgede kendi çıkarlarına aykırı bulduğu gelişmelere gerekirse askerî yolla müdahale edeceğini deklare etmiş olmaktaydı. Başkan Eisenhower **5 Ocak 1957'de** Kongre'ye gönderdiği ve **Eisenhower Doktrini** adını alan mesajında **"bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içinde olan Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapılması; isteyen ülkelere askerî yardım yapılması ve uluslararası komünizmin kontrolü altında bulunan herhangi bir devletten gelecek açık silâhlı saldırıya karşı ve bölge devletleri istediği takdirde, Amerikan silâhlı kuvvetlerinin kullanılması"** konu-

larında kendisine yetki verilmesini istemekteydi:

Bu amaçları gerçekleştirmek için Başkan Eisenhower, Kongre'den üç yıl süre ile her yıl 200 milyon dolar harcama yetkisi istemekteydi. Senato 5 Martta 19 oya karşı 72 oyla, Temsilciler Meclisi de 7 Martta 60 oya karşı 350 oyla Eisenhower'ın istediği yetkileri verdi ve "Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East" adını alan Kongre kararı 9 Mart 1957'de yürürlüğe girdi.

İngiltere ve Fransa'yı Süveyş Krizi'nde yalnız bırakarak bu ülkelerin gerek bölgedeki gerekse uluslararası kamuoyu önündeki prestijlerinin sıfıra inmesine seyirci kalan ABD, şimdi kendi çıkarlarını tehdit edecek bir güce karşı her türlü müdahaleyi göze aldığını dünyaya ilân etmekteydi. Başka bir deyişle ABD Orta Doğu'ya iyiden iyiye yerleşmeyi plânlamakta ve burayı yaşamsal çıkar bölgelerinden biri olarak görmekteydi. Eisenhower Doktrini, ABD'nin çok daha önceleri başlamış olan çıkarlarının askerî yolla savunulmasına ilişkin politikasının 1947'deki Truman Doktrini gibi bir-iki ülkeyle sınırlı tutulmayarak çok daha geniş bir alanda uygulanması anlamına gelmekteydi. Eisenhower Doktrini'nin Truman Doktrini'nden farkı sadece coğrafik bakımdan kapsadığı alanla sınırlı olmayıp; doğrudan Amerikan askerinin kullanımını öngörmesi açısından da önemli bir farklılığa sahip bulunmaktaydı. ABD, hem olası bir uluslararası komünist tehlikeden söz ederek bölgede Sovyet etkisinin artmasına karşı sıkı önlem almakta, hem de bir Sovyet saldırısına karşı bölge ülkelerinin yalnız olmadıklarını deklare etmekteydi. ABD böylece Batı Avrupa'da olduğu gibi bölgede de bir anti-Sovyet kamp oluşturmayı amaçlamaktaydı.

Eisenhower Doktrini'ne, bölge dışından İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra bölge ülkelerinden ilk olumlu tepki Lübnan'dan gelmiş onu Pakistan, Irak, Türkiye ve Yunanistan izlemiştir. Buna karşılık en şiddetli tepki, bölge ülkelerinden Mısır ve Suriye ile bölge dışından Sovyetler Birliği'nden geldi. Suudi Arabistan ve Ürdün ilk başta net bir tavır ortaya koymayarak çekingen davranmalarına rağmen kısa bir süre sonra bunlar da Eisenhower Doktrini'ni destekleyen ülkeler arasında yer almışlardır.[111]

1957 Nisanında Nasır yanlısı subaylar tarafından Ürdün'de monarşinin devrilme olasılığı karşısında Kral Hüseyin'in bu ayaklanmanın "uluslararası komünizm ve onun taraftarlarınca" çıkarıldığını söyleyerek Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasını istemesi üzerine Amerikan VI. Filosu'nun Beyrut açıklarına gönderilmesinin ardından, 1957 Temmuzunda Suriye'nin Sovyetlerden silâh alımıyla bölgedeki Komünist tehlikenin artmasını, 1957 Eylül-Ekim aylarında yaşanan Türkiye-Suriye gerginliği izledi. 1958 Temmuzunda Irak'ta General Kasım önderliğindeki darbeyle Batı yanlısı monarşinin devrilerek Kral II. Faysal ve Başbakan Nuri Said'in öldürülmesi üzerine ABD'nin bölgeye askerî angajmanı artmıştır. Nitekim bu gelişmeler sonucu Lübnan'daki olaylara karşı Batı'nın daha duyarlı hale gelmesi söz konusu olmuş ve Hıristiyan Cumhurbaşkanı Chamoun'un iktidarının Nasır yanlısı Müslüman güçler tarafından devrilmesi olasılığı karşısında 15,000 Amerikan askeri Lübnan'a gönderilmiştir. Yine 1958 Temmuzunda Irak'taki monarşinin devrilmesi üzerine kendisini tehlikede gören Ürdün monarşisinin yardımına gelen İngiltere, Kıbrıs'taki kuvvetlerinden 3000'ini buraya sevk etmiştir. Böylece hem Ürdün'de hem de Lübnan'da "uluslararası komünizmin" tehdidi altında oldukları gerekçesiyle Eisenhower Doktrini'nin ilk uygulamaları ortaya konmaktaydı.

4. MISIR'DA SEDAT VE MÜBAREK DÖNEMİ: ANTİ-AMERİKANCI POLİTİKADAN ANTİ-SOVYET POLİTİKAYA DOĞRU

Nasır'ın 28 Eylül 1970'de aniden ölümü üzerine yerine cumhurbaşkanı seçilen Sedat'ın Nasır'ın yerini tutup tutmayacağı endişe konusuydu. Hür Subaylar arasında yer almakla beraber halk tarafından fazla bilinmeyen Enver Sedat'ın 1969'dan beri cumhurbaşkanı yardımcılığını yürütüyor olması cumhurbaşkanlığı için birinci aday olmasını sağlamıştı. Nitekim, 3 Ekim 1970'de ASU (Arap Sosyalist Birliği) tarafından Nasır'ın halefi olarak bu göreve getirilen Sedat, 15 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerde halkın oyunun % 90'ını alarak Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı oldu. Fakat hiç kimse Sedat'ın bu görevde uzun süre kalacağını beklemiyordu. O güne kadarki siyasi hayatı itibariyle silik ve renksiz bir kişi olan Sedat yaptığı çıkışlarla herkesi şaşkına çevirdi. Öncelikle parti ve devlet içinde olası rakiplerini bir bir tasfiye eden Sedat, 1971 Mayısında kendisine karşı bir darbe hazırlığı içinde olduklarını iddia ederek parti (ASU) içindeki Sovyetlerle yakınlığı bilinen radikalleri temizleyerek kısa sürede hem ülke yönetiminde hem de parti içinde tek otorite haline geldi. Sedat, etrafında Hür Subaylar'dan kendisine tehdit oluşturacak kimseyi bırakmamış ve tamamıyla kendi kadrosunu oluşturmuştu. Nitekim, Sedat tarafından hazırlattırılan yeni anayasanın 1971 Eylülünde halk tarafından onaylanmasıyla bir anlamda yeni bir dönemin başladığı açıkça ifade edilmiş oluyordu. Yeni bir anayasa hazırlanmasını sağlayan Sedat'ın, en üst otorite olması garanti altına

alınmıştı. Bu çerçevede yeni bir meclis oluşturulması için 19 Eylül'de seçimlere gidilmiş ve yeni bir meclis ve yeni bir kabine oluşturulmuştu. Bu arada Mısır'ın resmi adı yeni anayasa ile Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirilmişti.

Özetlemek gerekirse, Nasır'la karşılaştırıldığında daha sakin ve daha az ideolojik bir kişiliğe sahip olan Sedat'a göre, Mısır'ın çıkarları ideolojiden önce gelmekteydi. Çoğu kişi Sedat döneminin Nasır'dan sonra bir geçiş dönemi şeklinde olacağını öngörmekteydi. Nitekim Sedat, farklı bir lider olacağının ilk işaretini iktidara gelişinden hemen sonra kendisine yönelik bir darbe girişimini bahane ederek yaptığı oldukça kapsamlı sayılabilecek düzeydeki temizlik ve tasfiye hareketiyle göstermiştir. Sedat, 1971 Mayısındaki bu tasfiye hareketi ile kendisine karşı darbe hazırlığı içinde olan ve Sovyetler tarafından desteklendiği sanılan grubu yönetimden ve parlamentodan uzaklaştırarak ağır hapis cezalarına çarptırılmalarını sağlamıştır.[112]

Öncelikli gündemi içerde özellikle ekonomik sorunları çözmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmenin yollarını araştırmak olan Enver Sedat'ın niyeti ikinci bir Nasır olmak değildi. Sedat yabancı sermayenin Mısır'a gelmesinin önündeki en büyük engelin de İsrail-Mısır çatışması ve Mısır'ın Sovyetlerle yakın ilişkisi olduğu gerçeğini göz ardı etmiyordu. Bu iki sorunu çözmesi halinde Mısır'ın Batı sermayesi açısından daha cazip hale geleceğinin farkındaydı. Enver Sedat bunun dışında özellikle liberal ekonomik politikalara yönelerek bu alanda da farklı bir politika izleyeceğini gösterdi. Enver Sedat Nasır'dan ekonomik ve dış politika açısından pek de iyi koşullarda bir Mısır devralmamıştı. Bir kere ne barış ne savaş mantığına dayanan Nasır'ın 1967'den beri uyguladığı politika Mısır'ın silâhlanmasına yol açarken ekonomik gelişmesini engellemişti. Çünkü İsrail ile savaş olasılığı gündemde olduğu sürece ülkeye yabancı turist ve özellikle de yabancı yatırımcı gelmemişti. Bu nedenle Mısır'ın ekonomik gelişmesini sağlayabilmesi İsrail ile bir şekilde barış yapılmasını gerektirmekteydi. Fakat diplomatik durum iki ülke arasında bir barışın yapılması için asla uygun değildi. 1967 Savaşı'nda geniş Arap topraklarını işgal eden İsrail'in bu tarihten sonra ABD'den aldığı aşırı yardımlarla askerî gücünü de geliştirmiş olduğundan bir barış yaparak elde

ettiği toprakları terk etmesi için bir neden bulunmuyordu. Mısır ise yenilmiş ve İsrail'e toprak kaybetmiş bir ülke olarak onu zorlayabilecek bir konumda değildi.[113]

Bu arada Sedat'ın 1971 Mayısında parti içindeki Sovyet yanlılarını tasfiye girişimine rağmen **Mısır ile Moskova yönetimi arasında 27 Mayıs 1971'de 15 yıl süreli bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı.** Gerçi Sedat, daha sonra yaptığı bir açıklamada bunu Sovyetleri daha fazla kızdırmamak ve onu yatıştırmak amacıyla yaptığını söyleyecekti. Ancak özellikle 1972 Mayısında imzalanan SALT-I'in de etkisiyle Orta Doğu'da çıkacak bir savaşın dışında kalmayı düşünen Sovyetlerin 1971 Antlaşması'nda öngörülen silâhları Mısır'a vermek istememesi ve Mısır'ı silâhlandırma konusunda ayak sürümesi üzerine Sedat **1972 Temmuzunda dünyayı şok eden bir girişimde bulundu ve yaklaşık 20,000 dolayındaki Sovyet uzman ve teknisyeninin ülkeden çıkarıldığını açıkladı.** Aslında Sedat, 1967'de kaybettiği toprakları geri almanın yolunun Washington'dan geçtiğini görmüştü. Çünkü ABD'den başka İsrail'i barışa zorlayacak bir güç görünmüyordu. Gerçi bu gelişmeler Sovyetlerle Mısır arasındaki ilişkilerin hemen kopmasını sağlamadığı gibi ABD ile istenilen düzeyde bir ilişki kurulmasına da yol açmamıştı. Zira, Sedat'ın Sovyetlerden bağımsız olduğunu göstermek amacıyla yaptığı jest, İsrail olimpiyat takımına Filistin örgütleri tarafından düzenlenen saldırıdan birkaç hafta öncesi gündeme geldiğinden dünya kamuoyu açısından oldukça önemli bulunan Sedat'ın girişimi Amerikan kamuoyu üzerinde fazla bir etki yapmadan o toz duman içinde kaybolup gitmişti.[114]

Yine de Mısır'daki bütün bu gelişmeler ABD tarafından dikkatle takip edilmiş olmakla beraber, 1972'de ABD'de 1973'te ise İsrail'de seçimlerin söz konusu olması istenilen sonucun alınmasını ve bir barış için girişimde bulunulmasını engelledi. Çünkü zaten **İsrail Başbakanı** bayan **Golda Meir** ile samimi bir ilişki içinde olan Nixon, seçim öncesinde İsrail üzerinde bir baskı yapmanın yeniden seçilmesini tehlikeye sokacağının farkındaydı. Diğer taraftan İsrail'de de 1973'ün seçim yılı olması, mevcut yönetimin taviz anlamına gelecek bir anlaşma sürecine girmekten kaçınmasına yol açmaktaydı. Bu ortamda Mısır'ın SSCB ile ilişkilerini tekrar düzeltmesinden başka çıkar yolu kalmamıştı. Kaldı ki ilişkilerin bozul-

ması hem Sovyetlerin hem de Suriye gibi bölgedeki Sovyet dostu ülkelerin çıkarlarına da uygun düşmüyordu. Özellikle Sovyetler açısından hem ciddi bir prestij kaybı hem de bölgedeki önemli bir üsten mahrum kalması anlamına gelmekteydi. Nitekim taraflar arasındaki müzakerelerin olumlu sonuçlanması üzerine 1973 Şubatından itibaren Mısır tekrar Sovyetlerden silâh alımına başlamıştır. Moskova yönetimi, Mısır ve Suriye'nin uzaklaşmasını önlemek ve bölge politikası üzerindeki etkisini sürdürmek için harekete geçmişti. Dolayısıyla Sovyet desteği, ilerleyen aylarda daha da belirgin hale gelirken, 1972 Nisanında diplomatik ilişkilerin kesildiği Mısır ile Ürdün arasında 1973 Haziranından itibaren tekrar temaslar arttı, 1973 Eylülünde ise Mısır, Suriye ve Ürdün arasında üçlü pakt imzalandı.[115]

Mısır, ABD'yi ve İsrail'i zorlamanın tek yolunun İsrail'in sanıldığı kadar güçlü olmadığını göstermekten geçtiğini düşünerek komşu ülkelerle bir savaş diplomasisi takip etmeye başlamıştı. Ayrıca, Enver Sedat bütün Arapları bir ortak paydada toplamak istiyordu. Ancak Mısır, 1952'den beri geleneksel sayılabilecek bazı temel tercihlerini devam ettirmekteydi. Örneğin Kahire, bağımsızlığını henüz kazanmamış ya da beyaz azınlık diktatörlüğünü henüz devirmemiş Afrika halklarının faaliyet merkezi olma özelliğini korumaktaydı. Ayrıca Sedat döneminde Mısır geçmişte olduğu gibi yine bazı Arap komşularıyla birleşme denemelerine girişti. 1970 Kasımında Libya ve Sudan ile bir federasyon çerçevesinde birleşme kabul edilmiş, federasyona 1971 Nisanında Suriye de katılmıştı. Fakat Libya'nın petrolünün kullanılarak Mısır ve Suriye'nin silâhlandırılması düşüncesine pek sıcak bakmayan Albay Muammer Kaddafi'nin yan çizmesi üzerine bu konuda daha ileriye gidilememiştir.[116]

Diğer taraftan, Sedat'ın iktidara gelmesi üzerine tekrar harekete geçen BM özel temsilcisi Gunnar Jarring'in 242 sayılı kararın bütün unsurlarıyla uygulanması yönündeki çabalarına olumlu bakan Sedat, mülteciler sorunu da dahil olmak üzere BM kararlarının uygulanmasına yönelik olarak İsrail ile bir anlaşmanın yapılabilmesi için müzakerelere başlanılmasını kabul etmiş; ancak İsrail'in işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmeyi ve aracılı görüşmeleri kabul etmemesi (doğrudan ve önkoşulsuz görüşmelerde ısrar etmesi) üzerine bu gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine

242 sayılı kararı uygulamaya dönük çabalarının bir sonuca ulaşmayacağını gören Jarring görevinden ayrılmıştır.[117]

Bundan sonra 1967 öncesine geri dönmenin diplomasi yoluyla oldukça zor olduğunu gören Sedat, bir savaşın gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştır. Gerçi bu arada özellikle ABD ile özel görüşmelerde bulunarak bu devlet üzerinden diplomatik yolla bir sonuca ulaşmaya da çalışmaktaydı. Sedat, iki cepheli bir savaş konusunda ikna olmuş görünen Suriye'nin yeni devlet başkanı Hafız Esad ile de temaslarını sürdürmekteydi.

1973 Savaşı'nda artık Arap ülkelerinin temel amacı 1967 Savaşı öncesinde olduğu gibi, İsrail'i ortadan kaldırmaktan ziyade, 1967 Savaşı'nın etkilerini silmek ve özellikle de kaybettikleri toprakları geri almaktı. Ayrıca Arapların bu defa amaçları İsrail'in uzun süreli bir savaşa dayanamayacağı varsayımından hareketle onu bu tür bir savaşın içine çekmekti. Bu çerçevede 1973 Ekiminde bu defa Arapların saldırılarıyla başlayan dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nda (ilk üçü 1948, 1956 ve 1967 savaşları) sınırlarda bir değişiklik meydana gelmemekle beraber petrolün siyasal amaçlarla kullanılması gündeme gelmiş ve etkisi yıllarca sürecek olan İsrail'e yardım eden ülkelere petrol ambargosunun uygulanması söz konusu olmuştur. Savaş sonunda kabul edilen 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile 242 sayılı karar teyit edilmiştir. Arap ülkeleri topraklarını kurtaramamış olsalar da Ekim Savaşı en azından İsrail'in yenilmezliği efsanesini yıkmış, Mısır'ın İsrail ile ilişkilerini büyük ölçüde değiştirmiş, petrolü uluslararası politikanın bir unsuru haline getirmiş ve bir siyasal silâh olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Bu konu biraz ileride tekrar ele alınacaktır.

ORTA DOĞU'DA BAŞARISIZ BİRLEŞME DENEMELERİ

İlki 1 Şubat 1958'de söz konusu olan ve Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adını alan Mısır ile birleşmeyi Suriye'de Salâh Bitar ve Mişel Eflak'ın önderlik ettikleri Baas Partisi gerçekleştirmişti. Bir Suriye askeri heyeti 11 Ocak'ta birleşme görüşmelerinde bulunmak için Mısır'a gitmiş; Nasır'ın da beklenmedik bir şekilde acilen birleşmeye taraftar olmasıyla 5 Şubat'ta yasama organlarınca onaylandıktan ve 21 Şubat'ta eşzamanlı referandumlardan geçtikten sonra ordular Mısır komutası altında birleşmişti. Yemen'inde katıldığı federal yapıdaki **Birleşik Arap Cumhuriyeti**'nin devlet başkanlığına Nasır, başkent olarak da Kahire seçilmişti. Ancak 1961 Eylülünde Orta Doğu'da Mısır'ın önderlik ettiği bir birleşme hareketi Suriye'nin birlikten ayrılmasıyla son bulmuş, arkasından Yemen de birlikten ayrılmıştı.

İkinci olarak, Baas'ın 1963'te Suriye ve Irak'ta iktidara gelmesiyle Mart-Nisan aylarında yapılan Mısır, Suriye ve Irak arasında tartışılmış ve bir birlik kurulması düşüncesi çerçevesinde Kahire, Şam ve Bağdat arasında yapılan temaslar sonucunda 7-17 Nisan 1963'te Kahire'de yapılan toplantıda **Birleşik Arap Cumhuriyeti Federasyonu**'nun 13 maddelik Anayasa taslağı hazırlanmıştı. Federasyonun başkanı aynı zamanda her üç devletin silâhlı kuvvetlerinin de başkomutanı olduğundan askerî ittifaktan daha ileri bir durum doğmuştu. Ancak Federasyon sosyalist Arap ülkelerine açık olduğundan Ürdün ve Suudi Arabistan gibi geleneksel monarşiler isteseler de bu oluşum içinde yer alamadıkları için ortaya çıkan durum Araplar arası bir birleşmeden ziyade yeni bir ayrılık anlamına geliyordu. Nitekim, Suriye'de Nasırcılar ile Baasçıların iktidar mücadelesinde Nasır'ın açıkça bu mücadeleye taraf olmasının da etkisiyle bu federasyonu hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Ağustos ayında yapılan açıklamayla bundan vazgeçildiği bildirilmiştir.

Üçüncü olarak, Irak'ta Basçıları tasfiye ederek denetimi ele alan Nasır yanlısı Arif kardeşler döneminde yine yeni bir birleşme denemesi daha söz konusu olmuş, Irak ve Mısır arasında Kahire'de 26 Mayıs 1964'te yapılan görüşmelerle 1966'da iki ülkenin birleşmesini öngören ekonomik ve askerî entegrasyona gidilmesi kararı alınmıştır. Bir ortak yönetimin öngörüldüğü bu yapı içinde de bir ortak komutanlık öngörülmüştü. Ayrıca oluşturulan Ortak Siyasi Komutanlık iki ülkenin anayasal birleşmesini sağlayacak ve ortak dış politika, savunma ve ekonomik plânlama konularına nezaret edecekti. Ancak 1965 sonlarına doğru bu birleşmeden de vazgeçildiği açıklanmıştır.

Dördüncüsü Suriye, Sudan Mısır ve Libya arasında 1971'de söz konusu olmuştur. Mısır, 1970 Kasımında Mısır, Libya ve Sudan ile **Arap Cumhuriyetleri Federasyonu** adı altında bir birleşme kabul edilmiş, federasyona 1971 Nisanında Suriye de katılmıştı. Fakat Libya'nın petrolünün kullanılarak Mısır ve Suriye'nin silâhlandırılması düşüncesine pek sıcak bakmayan Albay Muammer Kaddafi'nin yan çizmesi üzerine bu konuda daha ileriye gidilememiştir.

1973 Savaşı sonrasında Sedat, ülke içinde Nasır'ın bile sahip olmadığı ölçüde siyasal gücünü konsolide etmeye yönelik politikalara ağırlık verdi. Bunun yanında, ifade özgürlüğüne ilişkin düzenlemeler de gündeme getirildi. Parlamento için seçimler 27 Ekim 1971'de yapılmış; 1975-76'da ASU içinden üç farklı grubun daha siyaset yapmasına izin verilmiştir. Bu bağlamda faaliyetlerine izin verilen ve zamanla parti haline gelen gruplar

arasında Ulusal İlerici Birlik Partisi (National Progressive Unionist Party: NPUP), Sosyalist Liberal Parti (Socialist Liberal Party-SLP veya Ahrar Partisi) ve Mısır Arap Sosyalist Partisi (Egyptian Arab Socialist Party) bulunmaktaydı. Buna karşılık ülkenin asıl siyasal güçleri olan Vafd, Müslüman Kardeşler, Nasırcılar ve Komünistler için siyaset yasağı devam etmekteydi. 1976 Ekiminde yapılan seçimlerde ASU, parlamentoda 280 sandalye ile çoğunluğu kazanırken SLP 12, NPUP 2 sandalye kazanmış, bağımsız adaylar ise aynı seçimde 48 sandalye elde etmişti. Nitekim Sedat 1977'de kendi partisi olarak Mısır siyasetinde yer alacak olan Ulusal Demokratik Parti (National Democratic Party: NDP)'nin kurulduğunu Arap Sosyalist Partisinin (ASU) ise artık NDP ile birleştiğini açıklamaktaydı. Ayrıca Sedat kayın biraderine Sosyalist İşçi Partisi'ni kurdurmuştu.

Sedat bu arada Müslüman Kardeşleri, solcular karşısında bir denge unsuru olarak kullanmak amacıyla onlara da kontrollü bir hareket alanı tanımış ve bu bağlamda Müslüman Kardeşler'in bazı liderleri 1974'te serbest bırakılmıştı. Her ne kadar bunların yasal bir örgüt olarak faaliyet göstermelerine izin verilmese de rejimi açıkça eleştirmedikleri sürece yine de dergi çıkarmalarına (El-Awd gibi) ve diğer toplumsal alanda etkinliklerde bulunmalarına göz yumulmaktaydı. Sonuçta Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaşmasına paralel olarak ülkenin çok partili bir yapıya doğru evrildiği dikkati çekmekteydi. Sedat, bu tür politik değişimlerin yabancı sermayeyi özellikle de Amerikalı yatırımcıları ülkeye çekeceğini düşünmekteydi. Ayrıca Mısır, sadece ABD'nin İsrail'e baskı yapabileceğini bu nedenle de ABD ile ilişkilerini düzeltecek adımlar atması gerektiğine inanmaktaydı ve sonunda **15 Mart 1976'da Mısır hükümeti Sovyet'lerle 1971'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı feshettiğini duyurdu.**

Diğer taraftan, Enver Sedat, 1978 Eylülünde Camp David'de başlayan süreç sonunda 1979 Martında Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış anlaşmasıyla İsrail'de işgal edilmiş olan toprakları geri almayı başarmıştı. Camp David aslında Orta Doğu'daki sorunlara kapsamlı çözüm getirmeye yönelik bir girişim olarak ortaya çıkmışsa da sadece Mısır ve İsrail arasındaki sorunların çözümünü sağlarken Filistin sorununun ve Golan'ın işgalinden kaynaklanan sorunun çözümüne yönelik bir katkısı olmamıştı.

Bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, Camp David Anlaşması, bir taraftan Mısır-İsrail arasında barış anlaşmasını, diğer taraftan Orta Doğu Barış anlaşmasını hedeflemekte ve bu çerçevede işgal edilmiş toprakların terkine ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik bir yol haritasını öngörmekteydi. Ancak bir çerçeve anlaşması niteliği taşıyan Camp David Anlaşmasının ikinci ayağını ilerletmek mümkün olmamış ve sadece İsrail'in Mısır'a ait olan Sina'dan çekilmesini öngören Mısır-İsrail barış Antlaşmasının 1979 Martında imzalanmasıyla sona ermişti.

Bu arada Mısır'ın ekonomik politikasının 1973 Savaşı sonrasında daha da liberalize edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nasır'dan arta kalan sosyalist uygulamalara tek tek son verilmekteydi. Kamusal ekonominin hantal ve geri olduğunu açıklayan Sedat yerli ve yabancı sermayeyi Mısır'da yatırım yapmaya teşvik etmeye çalışmaktaydı. Bu çerçevede yapılan düzenlemeler arasında yabancı yatırımcıları Mısır'da yatırım yapmaya özendirici yasal değişiklikler, yabancı bankaların vergi muafiyeti ve kâr transferinin kolaylaştırılması ve Mısır'da yatırım yapacaklara ara malı ithal etmede vergi kolaylıkları sağlanması gibi cazip uygulamalarla yabancı yatırımcıların Mısır'a gelmeleri özendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim **Enver Sedat'ın 1973 Ekiminde başlattığı ve adına "açıklık" dediği bu liberal politikalar, her şeye rağmen hâlâ riskli bir ülke olmaya devam eden Mısır'a yabancı yatırımcıların gelmelerini sağlayamamıştır.** Gelen yabancıların ise çoğunluğu hafif endüstri kollarına ya da rant getiren sektörlere yatırım yapmaktaydı. Dolayısıyla bu durum, Mısır'ın beklenen ekonomik gelişmeyi bir türlü gerçekleştirmesini sağlayamazken, açıklık politikasına karşı, durumu daha da kötüleşen kesimlerin başlattıkları protesto gösterileri 1977 Ocağında ancak güvenlik güçlerinin kullanılmasıyla bastırılabilen geniş halk hareketlerine dönüşmüştür. İşte Sedat'ın 1977 Kasımında Kudüs'e giderek İsrail ile diyalogu başlatmak arzusunda olduğunu göstermesine yol açan önemli bir neden de özellikle izlenen açıklık politikasına karşı alt gelir gruplarından gelen tepkilerin yoğunlaşması ve ekonomik gelişmeyi sağlamanın İsrail ile barış yapmadan mümkün olamayacağının görülmesi olmuştur.[118]

Enver Sedat'ın 1977 Kasımında Kudüs'ü ziyaretiyle başlayan ve 1979 Martında imzalanan anlaşmayla sona eren Camp David süreci, Mısır ile

Suudi Arabistan arasında 1967 Savaşı'nın hemen sonrasında başlayan ve 1973 Savaşı'ndan hemen önce Kral Faysal ile Enver Sedat arasındaki karşılıklı ziyaretlerle gelişen ilişkiyi ve bu çerçevede bölgesel politikalarda sözü edilen Mısır-Suudi mihveri kavramını da anlamsız hale getirmiştir. Oysa bu ilişkiden en fazla çıkar sağlayan Mısır olmuştu. Çünkü bu sayede Suudi sermayesi ve mali yardımı Mısır'a akarken Suudi Arabistan'a gönderdiği işçiler de Mısır için önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. Bu nedenle Mısır'ın bu girişimi en fazla Suudi Arabistan'da hayal kırıklığı doğurmuş ve bir anlamda aldatılmış olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Aslında Mısır da bunun böyle olacağını bilmekteydi. Fakat, Sedat tüm bu kayıpların ABD'nin sağlayacağı ekonomik yardımlarla telafi edileceğini düşünmüştür ki bu büyük ölçüde böyle olmuş ve bu tarihten sonra Mısır, İsrail'den sonra ABD'den en fazla dış yardım alan ikinci ülke olmuştur.[119]

Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler bu şekilde askıya alınır ve Mısır'ın liderlik iddiaları suya düşerken, Mısır'ın Arap Birliği'ne geri dönmesi 1989'da söz konu olmuştur. Bunun üzerine 1990 Martında Arap Birliği'nin merkezi yeniden Tunus'dan Kahire'ye taşınmıştır.[120] Zaten geleneksel olarak Arap Birliği'nin merkezi Kahire'de, Genel Sekreter de Mısırlı olmaktadır.

Diğer taraftan İsrail, Batı Şeria ve Gazze konusunda bir anlaşmadan kaçınarak, sadece Sina'yı terk etmekle bölgede kendisi açısından tehlike oluşturabilecek tek Arap ülkesini böylece saf dışı bırakmayı başarırken, bu anlaşma Sedat'a çok pahalıya mal olmuştur. Mısır halkı tarafından da tepkiyle karşılanan bu politika dolayısıyla Arap ülkelerinden dışlanan ve onların verdiği mali ve siyasi desteği kaybeden Mısır, bundan sonra ABD'ye daha fazla dayanmak zorunda olan ve İsrail'in Orta Doğu barışını tehdit eden tutumlarına karşı ise etkili bir tavır ortaya koyamayan bir ülke haline gelmiştir.

Arap dünyasından dışlanan Sedat'ın izlediği politikaya tepki gösteren Mısır halkı bu tepkisini ABD'ye karşı da ortaya koymaktaydı. Öte yandan, bölgede oluşan bu Amerikan aleyhtarlığından yararlanmaya çalışan Sovyetler ise kendi etkisini artırmaya çalışmaktaydı. Bu çerçevede 8 Ekim 1980'de Sovyet Rusya ile Suriye arasında bir "Dostluk ve İşbirliği Ant-

laşması" imzalandı. Taraflardan herhangi birinin barış ve güvenliğinin tehdit edilmesi halinde bu tehdidin bertaraf edilmesi ve barışın yeniden tesisi için işbirliğini öngören Antlaşma çerçevesinde, Siyonizm'e karşı da işbirliği yapılacağı belirtilmekteydi.

Diğer taraftan, Mısır-İsrail barışının uygulanmasında önemli bir sorun yaşanmadı. İsrail kademeli olarak yaptığı ilk çekilmeyi 25 Ocak 1980'de gerçekleştirerek El-Ariş-Ras Muhammed sınırına çekilirken, Mısır da İsrail'e uyguladığı ekonomik boykotu kaldırdı. Şubat ayı içinde de karşılıklı büyükelçilerin atanması ile diplomatik ilişkiler kurulmuş oldu. Nitekim İsrail, Barış Antlaşması'nın öngördüğü şekilde 26 Nisan 1982'de Sina'dan çekilerek bölgenin egemenliğini Mısır'a bıraktı. Ancak Batı Şeria ve Gazze'nin özerkliği konusundaki görüşmeler İsrail'in yan çizmesi dolayısıyla çıkmaza girerken, Enver Sedat bütün Arap dünyasını karşısına alarak İsrail'le barış anlaşması imzalamasının bedelini hayatıyla ödeyecekti. Diğer yandan özerklik görüşmeleri konusunda hiçbir ilerleme sağlanamazken, **İsrail 29 Temmuz 1980'de Knesset'te kabul edilen bir kanunla Kudüs'ü ayrılmaz bir bütün olarak İsrail'in başkenti haline getirerek Kudüs'ün ilhakını gerçekleştirmekteydi.** Bu olay Mısır'ın durumunu daha da güçleştirmiştir. Zira Sedat bir anlamda aldatılmıştı ve Arap dünyasındaki prestiji bir darbe daha yemişti. Söz konusu ilhak kararı üzerine BM Güvenlik Konseyi, önce 461 arkasından da 478 sayılı kararı alarak söz konusu kanunu ve ilhakı tanımadığını açıkladı. Türkiye ise Kudüs'ün ilhakı üzerine zaten 1956'dan beri maslahatgüzar seviyesindeki Tel Aviv'deki diplomatik temsilcisini 2. Katip seviyesine indirmiştir.

Menahem Begin'in özerklik görüşmelerini baltalama girişimi bununla da kalmadı ve önce 8 Haziran 1981'de Irak'ın Osirak nükleer reaktörünü Ürdün ve Suudi Arabistan hava sahalarını izinsizce kullanarak tahrip etti.[121] Arkasından 1981 Haziranındaki seçimleri yeniden kazanmasından aldığı güçle daha radikal bir politika takibine başlamıştı -ki bunda yeni kabinede yer alan Dışişleri Bakanı Izak Şamir, Savunma Bakanı Ariel Şaron ve Genelkurmay Başkanı Rafael Eytan gibi şahinlerin de etkisi olmuştur- ve **14 Aralık 1981'de çıkarılan bir kanunla İsrail yasalarının Golan Tepeleri'nde de aynen uygulanacağı açıklanarak bir ilhak daha gerçekleşti-**

rilmekteydi. İsrail ve Menahem Begin'in önce Kudüs arkasından da Golan Tepeleri'ni ilhak etmesi özerklik görüşmelerine devam etmek istemediğini açıkça ortaya koymuş olması dolayısıyla bu ortamda görüşmelere devam etmenin bir yararı ve anlamı kalmamış olmasına rağmen ne yazık ki Mısır bu müzakereleri umutsuzca sürdürmüştür. BM Güvenlik Konseyi İsrail'in bu kararını da aldığı 497 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla geçersiz saymış olsa da bunlar İsrail'in tutumunda bir değişikliğe yol açmamıştır.

Gerçekten Camp David Anlaşmaları Mısır'a barış getirmişti, fakat refah getirmemişti. Ekonomide herhangi bir iyileşme olmaması, İsrail ile imzalanan barış anlaşmasıyla zaten yıpranmış olan Sedat'ı daha da yıpratmıştı. Mısır'ın uyguladığı dış politika ile Arap ülkelerinden uzaklaşmış olması bu ülkelerden gelen mali yardımların ve fonların da kesilmesine yol açmış; bu da Mısır halkının durumunu daha da kötüleştirmişti. İsrail ile yapılan anlaşma sonunda ABD'den büyük miktarlarda ekonomik yardım alınmış olsa da sonuçta uygulanan ekonomik politikaların halkın ekonomik düzeyinde bir iyileşme meydana getirmemesi tepkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştı. Kaldı ki ekonomik liberalleşme politikasından yarar sağlayanların büyük çoğunluğu Sedat'ın akrabası veya yakın çevresinde yer alan küçük bir azınlıktı ve bütün bu faktörlerin yanında Sedat'ın ve Eşi Cihan'ın oldukça lüks sayılabilecek özel yaşamı da giderek halkın bunlardan uzaklaşmasına ve Sedat'ın popülaritesinin erimesine neden olmaktaydı. Ayrıca izlenen dış politika dolayısıyla İslâm dünyasından ve Arap ülkelerinden dışlanan Mısır'ın giderek ABD'nin denetimine girmesi ve kutsal yerlerin İsrail tarafından işgaline Mısır'ın hâlâ herhangi bir tepki vermemesi halkta büyük bir rahatsızlığa yol açmaktaydı.[122]

İçerde giderek bozulan ekonomik ve siyasal atmosfer Sedat'ın rakiplerine karşı daha sert tedbirlere başvurmasına yol açarken, hapishaneler muhalif grupların ileri gelenleriyle dolmaya başlamıştı. Bütün bunlar olurken Sedat 1979'da Mısır-İsrail barış anlaşması için yapılan ve % 99.9'lara varan sonuçla desteğini göstermeye çalıştıysa da bu tür oylamaların serbest bir ortamda yapıldığı veya halkın samimi iradesini ortaya koyduğu oldukça kuşkuluydu. Sedat, ekonomik liberalizm yanında siyasal liberalizme ilişkin de bazı küçük adımlar atmış ve bu çerçevede

göstermelik de olsa ülkede iki partiden oluşan bir çok partili demokratik yapı görüntüsü oluşturmaya çalışmıştı. Gene bu anlamda aralarında Müslüman Kardeşler'in lideri Ömer Tilmisani'nin de bulunduğu tüm siyasi suçluları kapsayan bir genel af ilan edilmişti. Aslında bütün bu demokratikleşme görüntüsüne rağmen, Mısır'da gerçek anlamda bir demokrasinin yerleşmesine Sedat zamanında da izin verilmedi ve Mısır'ın parlamenter görünümlü bir otoriter rejim olma özelliğinde önemli bir değişiklik olmadı. Bu günlerde yapılan yorumlardan Sedat'ın uyguladığı sistemi ifade etmede ve buna bir isim bulmada zorlanıldığı anlaşılmaktaydı. Kavramlaştırma güçlüğü çekenler mevcut yapı için diktatörlük, Nazizm, Faşizm, demokrasi veya yarı demokrasi gibi kavramların hiçbirine uymadığına dikkate çekmekteydi. (Maalesef Mısır'ın demokratikleşme ve özgürlüklerle ilgili gerçek durumunda daha sonraki süreçte de pek fazla bir değişiklik olmamıştır.)

Nitekim, Sedat'ın son döneminde Müslüman Kardeşler başta olmak üzere bazı örgütler özellikle bazı uygulamaların dine aykırılığından hareketle Sedat aleyhine propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Sedat, 1981'de, gerçekten o güne kadar uygulanan en kapsamlı tutuklamaları gerçekleştirmişti. Kısa sürede sayıları 1500'ü bulan ve büyük bölümü Müslüman Kardeşler mensubu olan tutuklananlar arasında gazeteci Muhammed Heikal ve Vafd Lideri Fuad Seraceddin de bulunmaktaydı. Ayrıca SLP'nin önemli liderlerinin de tutuklandığı bu süreçte Eşşahap gazetesi de kapanmıştı. Bütün bu uygulamaları **Sedat'ın 6 Ekim 1981'de, 1973 savaşının sekizinci yıl dönümünde bir el-Cihad örgütü mensubu olduğu iddia edilen Halid İslâmbuli tarafından girişilen süikast sonucu hayatını kaybetmesine neden olmuştur.**

Sedat'ın cenaze törenine birçok Avrupalı ve Amerikalı lider katılırken, Sudan Devlet Başkanı dışında hiçbir Arap lideri katılmamış; Somali ve Umman ise sadece temsilci göndermişti. Bir sessizliğe bürünen Mısır halkı ise Sedat'ın arkasından asla ağlamıyordu.

Öte yandan Enver Sedat'ın ölümü İsrail'i rahat hareket etme ve özerklik görüşmelerini savsaklama konusunda cesaretlendirmişti. Zaten Enver Sedat'ın ölümü Mısır halkında bir üzüntü meydana getirmediği gibi Arap ülkeleri ve Arap kamuoyunda da mutlu bir haber etkisi yap-

mıştı. Enver Sedat'ın yerine geçen Hüsnü Mubarek barış konusunda Enver Sedat'ın izinden gitme konusunda kararlı göründüyse de onun tek başına kararlılığı sonucu değiştirmeye yetmedi. 1980'li yılların başında ortaya atılan barış plânları da tarafların tezlerinde önemli bir değişiklik olmadığını göstermekteydi.

Hüsnü Mubarek, 24 Ekim 1982'de yapılan referandumda halkın ezici bir çoğunluğu tarafından Sedat'ın yerine cumhurbaşkanlığına seçildi. Mubarek, 1975'te Sedat tarafından cumhurbaşkanı yardımcılığına ve 1978'de NRP'nin genel başkan yardımcılığına getirilmişti. Eski bir hava subayı olan Mubarek aslında Hür Subaylar grubundan biri değildi. Mubarek yaptığı ilk açıklamalarda, halen uygulanmakta olan ekonomik politikaların sürdürüleceğini, muhalefet partilerinin faaliyetlerine devam edeceğini ve İsrail ile yapılan anlaşmaya bağlı kalınacağını ifade etmiştir.

Mubarek'in işbaşına gelmesinin ardından siyasal partilerin faaliyetlerinde oldukça yavaş da olsa bir serbestlik olduğu, gazetelerin tekrar basılmaya başlandığı ve siyasi mahkûmların önemli bir kısmının salıverildiği görülmüştür. Bu bağlamda 1984'te yapılan seçimlere beş parti katılırken (NDP,NPUP, SLP, Vaft ve Umma), Komünistler, Müslüman Kardeşler ve Nasırcılar doğrudan temsil edilme olanağı bulamamışlardı. NDP (Ulusal Demokratik Parti)'nin % 70 oy aldığı (391 sandalye) ve seçim barajının % 8 olduğu 1984 seçimlerinde, sadece Vafd barajı aşma başarısı gösererek 57 sandalye kazanmıştı. Söz konusu seçimlerde NPUP % 7 oy alarak barajın altında kalmıştı.

Bu iç gelişmelerin yanı sıra Mubarek'in gündemini asıl meşgul eden konu Sina'nın geri alınması ve Mısır'ın Arap dünyasına geri dönmesinin sağlanmasıydı. İsrail'in 1982 Nisanında Sina'dan çekilmesi ile bunlardan birincisi gerçekleşmişti, fakat ikincisi için bir süre daha beklenmesi gerekecekti. Aslında bu konuda 1983'te bazı somut gelişmeler yaşanmaya

başlanmıştı. 1983'te Arafat'ın Suriye'den kovulması üzerine Mubarek ile Arafat bir araya gelerek bir durum değerlendirmesi yapmışlar, 1984'te de Mısır İslâm Konferansı'na tekrar geri dönmüştü. Ancak asıl önemli gelişme 1987'de Arap Birliği zirvesinde alınan karar uyarınca Arap ülkelerinin Mısır'la yeniden diplomatik ilişki kurma kararı almalarıyla yaşanmıştır. Bu gelişmede aslında İran-Irak Savaşı etkili olmuştu. Özellikle 1986'dan itibaren İran'ın saldırılarının artması ve 1987'de bunun giderek yoğunlaşması Arap liderlerin politikalarında değişimi gündeme getirmişti.

Bu arada geniş katılımlı gösterilerin gölgesinde gerçekleşen 2005 Eylülündeki cumhurbaşkanlığı seçimleri Mısır'ın demokratik gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak görülse de rakiplere eşit yarışma imkanının verilmemesi, hatta seçimlerde gözlemci bulundurmalarının engellenmesi gibi nedenler dolayısıyla demokratik bir seçim olarak değerlendirilmesi oldukça zordu. Hepsinden önemlisi de halkın katılım düzeyinin oldukça düşük olmasıydı. Yüzde 15-22 katılım, halkın sürece olan inancını göstermesi açısından önemliydi. Sonuçta Mübarek'in dışında dokuz adayın katıldığı seçimlerin sonucunda Mübarek oy kullanan seçmenlerin %88.7'sinin oylarını alarak yeniden altı yıllığına cumhurbaşkanı seçilmişti.[f]

Mısır'da 2005 Kasım-Aralık aylarında üç aşamalı olarak beş yılda bir yapılan Halk Meclisi (diğeri Danışma Meclisi) seçimlerinden de yine Hüsnü Mubarek'in NDP'si 454 (10 tanesi cumhurbaşkanı tarafından atanıyor) milletvekilinin 311'ini alarak birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak, asıl dikkatleri çeken yasaklı olduğu için seçimlere bağımsız aday göstererek katılan Müslüman Kardeşler'in 88 sandalye kazanarak parlamentoda % 20'lik bir oy oranına ulaşmasıydı. Vafd ise 5 sandalyede kalmıştı.

Mubarek döneminde bundan sonraki parlamento seçimleri 2010'da dar bölge seçim sistemi uygulamasıyla yapılmıştır. Ancak 2007'deki

[f] 1981 yılından beri cumhurbaşkanı seçimi, meclis tarafından belirlenen adayın göstermelik seçimlerle halk oyuna sunularak bir anlamda onun onayının alınması şeklinde oluyordu. 2005 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle çok adayın başvurduğu doğrudan seçimlerle halk tarafından seçilmesi söz konusu olmuştur. Ancak yine de adaylık sürecine getirilen yığınla kısıtlama, bu sürecin demokratik olarak nitelenmesini zorlaştırmaktadır.

Anayasa değişikliği cumhurbaşkanının parlamentoyu feshi de dahil yetkilerini arttırırken, dini referanslı parti kurulmasını yasaklamaktaydı. Bu çerçevede yasal olarak faaliyet göstermeleri yasaklanan ve parti kurmaları engellenen Müslüman Kardeşler (Ihvan) başta olmak üzere ülkede muhalefetin seçimleri boykot etmesi üzerine 518 üyeli parlamentoyu NDP (420), ona yakın bağımsız adaylar (55) ve cumhurbaşkanı tarafından atananlar (10) doldurmuştu. İhvan ise sadece 1 milletvekili kazanmış görünüyordu. Vafd bu seçimde 6 sandalye ile temsil edilmeye hak kazanmıştı.

5. ARAP BAHARI VE MISIR'DA YENİ DÖNEM

Tunus'ta 17 Aralık 2010'da kendisini yakan seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin 4 Ocak 2011'de hastanede ölmesi Tunus başta olmak üzere Arap dünyasındaki devrim ateşini yaktı. 14 Ocak'ta Zeynel Abidin bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiylke ilk sonucunu veren ve Arap baharı olarak nitelenecek olan süreç birçok Arap ülkesinde otoriter rejimlerin devrilmesiyle sonuçlanacaktı. Tunus'taki olaylar iki hafta sonra Mısır'a sıçramıştı. 25 Ocak 2011'de öfke günü dolayısıyla başlayan olaylar kısa sürede İskenderiye, Süveyş ve İsmailiye gibi kentlere yayıldı. Olayların başlamasıyla beraber, Mübarek de tüm benzer ülkelerde diktatörlerin yaptığını yaparak zaman kazanmaya çalıştıysa da hiçbir çabası sonuç vermedi. Kahire'nin merkezindeki Tahrir meydanı milyonlarla ifade edilen kalabalık grupların hükümet güçlerinin kullandığı her türlü yönteme karşı koyarak gösterilerini sürdürdüğü bir yer haline geldi. Hükümeti görevden alan Mübarek'in 30 Ocak'ta Savunma Bakanı ve eski Hava Kuvvetleri Komutanı Ahmet Şefik'in başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmasını sağlaması, 2 Şubat'ta ise 2011 Eylülünde yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yeniden aday olmayacağını açıklaması halkı tatmin etmedi. Nitekim, 11 Şubat Cuma gösterileri üzerine Mübarek'in görevini Cumhurbaşkan Yardımcısı Ömer Süleyman'a bırakarak istifa ettiğini açıklamasıyla[123] Mısır'da bir dönem kapanmaktaydı. 800 sivilin hayatına mal olan devrimin bundan sonraki süreci kolay olmamıştır. Ertesi gün Yüksek Askeri Konsey tüm yetkileri üzerine alırken Yüksek Askeri Konsey'in (SCAF) başında eski Savunma Bakanı General Hüseyin bulunmaktaydı.

Neticede SCAF, ya da Yüksek Askeri Konsey, 13 Şubat'ta yaptığı açıklamada parlamentoyu feshederek seçimlere kadar altı aylık bir süre için yasama ve yürütme yetkilerinin tamamını üzerine alıyordu. 19 Mart'ta ise anayasanın bazı maddelerini değiştiren geçici anayasa halkın yüzde 77'sinin oyuyla kabul edildi. Buna göre cumhurbaşkanı her biri dört yıl olmak üzere en fazla iki defa seçilebilecek; cumhurbaşkanı adayı olabilmek için ya 30,000 imza, ya mecliste 30 milletvekilinin teklifi ya da mecliste en az bir milletvekili olan siyasal partiler tarafından aday gösterilmek gerekecekti. Ayrıca en kısa zamanda bir anayasa konseyi oluşturula-

rak yeni anayasanın yapılması sağlanacaktı. Bu arada Mübarek'in atadığı son başbakan Ahmet Şerif istifa ederken yerine Yüksek Askeri Konsey tarafından Assam Şerif getirildi.[124]

Bu arada 2011 Kasımından 2012 Ocağına kadar devam eden üç aşamalı parlamento seçimlerinin galibi Müslüman Kardeşler'in Hürriyet ve Adalet Partisi ile Selefilerin Nur partisiydi. 508 milletvekilli parlamentonun yüzde 70'ini 350 milletvekiliyle bu iki partinin liderlik ettiği Demokratik İttifak ile İslami Blok oluşturmaktaydı. 29 Ocak 2012-22 Şubat 2012 arasında aynı şekilde üç tur olarak yapılan 270 üyeli Şura Meclisi'nin (üst Meclis) 180'i için yapılan seçimlerde muhafazakar partiler 150 üyeyle çoğunluğu elde etmişlerdi. Bunun arkasından en önemli siyasi gelişme ise 2012 Mayıs ve Haziran ayında iki turlu yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleriydi. Adaylık sürecinde yaşanan sorunlar ve özellikle Yüksek Seçim Kurulu'nun bazı adaylara izin vermemesi, kafalarda soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştı.

Birinci turda yarışanlar arasında Hayrat el-Şatır yerine aday gösterilen Müslüman kardeşlerin adayı, Muhammed Mursi, Selefilerin adayı Abdul Munim Ebu Futuh, Ahmet Şefik, Amr Musa, Nasırcı Parti'nin adayı Hamdin Sabbahi adı öne çıkmaktaydı. Bu arada Anayasa mahkemesi de 14 Haziran 2012 tarihli kararında eski rejim mensuplarının adaylığını yasaklayan yasayı anayasaya aykırı bularak iptal etmekteydi. Anayasa mahkemesi bunun yanında seçimle oluşan parlamentonun da anayasaya aykırı oluştuğunu ve fesh edilmesi gerektiğini açıklamaktaydı.

Bu arada SCAF, Anayasa Mahkemesinin yukarıdaki kararının arkasından 18 Haziran'da bir taraftan yeni cumhurbaşkanına 30 Haziranda görevi devredeceğini açıklarken, diğer taraftan aynı gün çıkardığı bir kararname ile meclisi feshederek yasama yetkileri üzerine alırken, cumhurbaşkanının yetkilerini de olabildiğince kısmaktaydı.[125] Bu gelişmeler halkın yeniden ülke çapında geniş gösterileriyle protesto edildi ve Yüksek Konsey darbe peşinde olmakla suçlandı. Bütün bunlar olurken ilk turu Mayıs ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turuna Ihvan'ın adayı, Muhammed Mursi ile bağımsız aday Ahmet Şefik katılmıştı. Sonuçta 24 Haziran'de seçim kurulu, oyların yüzde 51.7'sini kazanan Mursi'nin cumhurbaşkanlığını kazandığını duyurmaktaydı.

Muhammed Mursi 30 Haziran 2012'de Mısır'ın beşinci cumhurbaşkanı olarak Yüksek Mahkemenin üyelerinin huzurunda yemin ederek göreve başlamıştır. 8 Temmuz'da Mursi tarafından yayınlanan bir kararname ile seçilmiş parlamentonun toplanması ve yeni anayasanın hazırlanmasını takiben yeniden seçimlere gidilmesi yönündeki kararname yüksek mahkemeye takılınca uygulanamadı. Bununla beraber yeni anayasanın yazımıyla görevli anayasa konseyi çalışmalarına devam edecekti.[g] Öte yandan bir uzlaşma arayışında olacağını, ancak mahkemenin kararına da saygılı olduğunu açıklayan Mursi, Haşim Kandil'i başbakan olarak atamış ve ilk bakanlar kurulu 2 Ağustos'ta yemin ederek görevine başlamıştır. Yeni kabineye savunma bakanı olarak alınan SCAF'ın başkanı General Hüseyin Tantavi, iki hafta bile geçmeden 12 Ağustos'ta Mursi tarafından emekli edilirken yerine Yüksek Askeri Konsey'den bir başka isim getirilmekteydi. Tantavi ile beraber SCAF'ın iki numaralı üyesi Sami Anan'ında içinde bulunduğu 7 general emekli edilmişti.[126] Sürpriz olarak nitelenen bu gelişmeyle ülkede asker-sivil ilişkilerinde denge siviller lehine değişmiş oldu. Mursi bir başka kararnameyle de SCAF tarafından 2012 Haziranında çıkarılan ve cumhurbaşkanının yetkilerini azaltarak, meclisin yetkilerini üzerine alan kararnameyi de feshetmiş ve parlamento için yeniden seçimler yapılıncaya kadar yasama yetkilerini üzerine aldığını duyurmuştu.

---

g Meclis seçimlerini takiben 2012 martında oluşturulan ve 100 üyeden oluşan ilk anayasa konseyi (ya da kurucu meclis)nin10 Nisan 2012'de Kahire idare mahkemesi tarafından feshedilmesi üzerine** anayasa konseyi 2012 Haziranında yeniden seçildi. İlkinin daha ziyade Müslüman Kardeşlerden oluştuğu yönünde yapılan eleştiriler üzerine ikincisi daha dengeli bir seçimle oluşturulmuştu.

** "Egypt court suspends constitutional assembly", 10 April 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17665048

V. İKİ FARKLI YEMEN'DEN BİRLEŞİK YEMEN'E

Kuzey ve Güney Yemen

1. İÇSEL KRİZLER VE DIŞ MÜDAHALE ETKİSİNE İYİ BİR ÖRNEK: YEMEN İÇ SAVAŞINDA NASIR VE SUUD FAKTÖRÜ

1517'den 1918'e kadar yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalmış olan Yemen, aslında milattan önce yaşamış olan Seba Melikesi Belkıs ile bilinen ülkedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu daha sonra Güney Yemen olarak bilinen ve İngiltere tarafından işgal edilerek 1839'da protektora haline dönüştürülen Aden üzerinde herhangi bir şekilde denetim sağlayamamıştır. Diğer taraftan ilk defa Hz. Ali zamanında Müslümanların egemenliğine giren Yemen, 1173'te Eyyübilerin, arkasından Memlüklerin ve 1517'de de Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye karşı Osmanlı İmparator-

luğu ile birlikte hareket eden ve 1891'den beri ülkede Zeydi mezhebine dayalı bir hanedanlık kurmuş olan İmam Yahya önderliğindeki Yemen, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 Ekiminde bölgeden çekilmesi üzerine bağımsızlığını ilan etmiştir. İmam Yahya, 1948'de bir suikast sonucu ölünceye kadar iktidarda kalmış ve iktidarını daha ziyade Zeydi mezhebine dayandırmıştır. Bununla beraber Kuzey Yemen'de zaman zaman sosyalistler, cumhuriyetçiler ve Nasırcılar biçiminde ortaya çıkan zaman zaman ise mezhepler bağlamında özellikle Zeydi-Şafii ekseninde belirginleşen bir iktidar mücadelesi ülkenin temel özelliği haline gelmiştir.

Tüm yetkilerin İmam'ın elinde toplandığı ve bir hanedanlık sisteminin söz konusu olduğu Kuzey Yemen'de İmam Yahya'dan sonra ülkeyi tamamen bir diktatörlüğe dönüştüren İmam Ahmed'in 1962'de ölümünden sonra işbaşına geçen oğlu **İmam Bedr bir hafta bile geçmeden 26 Eylül 1962'de Albay Abdullah el-Sallal önderliğindeki bir darbe ile düşürülmüştür.**[127] Bu darbe ile birlikte imamlık rejimine ve monarşiye son verilmesinin ardından yaklaşık on yıl boyunca Cumhuriyetçiler ve Kralcılar arasındaki bir mücadeleye sahne olmuş olan Kuzey Yemen aynı zamanda Nasır'ın Mısır'ı ile Suudi Arabistan arasındaki mücadelenin de platformu haline dönüşmüştür. Dolayısıyla Arap ülkeleri 1967 Savaşı'na geleneksel ülkeler-radikal ülkeler, Ürdün-FKÖ, Ürdün-Suriye, Baasçılar-Nasırcılar ve Irak-Suriye mücadelesinin yanı sıra Suudi Arabistan ve Nasır arasında Yemen'deki mücadelenin henüz tam anlamıyla çözülememiş olduğu bir ortamda girmiştir.

İmamlık rejimine son verilerek Yemen Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğu açıklanırken, bunu ilk tanıyan ülkelerin Sovyetler Birliği ile Mısır olması ve Moskova ile hemen bir ekonomik yardım anlaşması imzalanması yeni rejimin doğrultusunu ortaya koymaktaydı. Hatta bu dönemde Yemen'in bütün kurumları Mısır'ın nerdeyse bir kopyası niteliği taşımaktaydı. Bu bir anlamda Mısır'ın bu yeni rejimin kendi doğrultusunda ilerlemesine, kendi kurumlarını ve dış politikasını kendi gereksinimlerine göre belirlemesine izin vermemesi anlamına gelmekteydi. Hatta Yemen'in kendi başına bir askerî gücü olmasına bile izin verilmemişti. Dolayısıyla bu dönemde Devlet Başkanı Sallal'a Nasır'ın kuklası gözüyle bakılıyordu.[128]

Bu arada İmam Bedr darbe sırasında ölmemiş ve hemen ülkenin kuzeyindeki Zeydi kabilelerden aldığı destekle Suudi Arabistan'da rejime karşı sürgünde bir hükümet kurmuştu. Çok geçmeden ülke Suudi Arabistan ve Ürdün'ün desteklediği kralcılarla Mısır'ın desteklediği cumhuriyetçiler arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı bir ülke haline geldi. Nasır 1965 sonlarına kadar Yemen'e yaklaşık 70,000-80,000 dolayında asker sokmuş bulunmaktaydı. Nitekim sekiz yıl süren savaş 1970'te cumhuriyetçilerin kralcı kabilelere yönetimde yer vermesi ile sona erdi.

1964'ten itibaren Mısır ve Suudi Arabistan arasında görüşmeler başlamış olmakla beraber 1967 Savaşı öncesinde bunlardan bir sonuç alınamamış olması Arap devletleri açısından büyük bir zafiyet oluşturmuştur. İki devlet arasındaki görüşmeler 1967 Savaşı'ndan sonra hızlanmış ve Mısır, askerlerini çekmek, Suudi Arabistan ise kralcılara yardım etmemek konusunda anlaşmışlardır. Bununla beraber asıl belirleyici olan Yemen içindeki bir gelişme olmuştur. Parti içi muhalefet kadar toplumda da geniş bir muhalefetin söz konusu olduğu Yemen'de Mısır'ın askerlerini çekmesinin üzerinden bir hafta bile geçmeden 5 Kasım 1967'de Sallal bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bir anlamda cumhuriyetçilerin kendi aralarındaki mücadelesi, toplumsal muhalefetin artması ve Altı Gün Savaşı'yla önemli ölçüde toprak ve prestij kaybeden Mısır'ın desteğini çekmesi Sallal'ın sonunu hazırlamıştı. Sonuçta Sovyet yanlısı görüşleriyle bilinen Sallal'ın devrilmesiyle yerine geçen ve İslâmcı olarak bilinen Kadı Abdurrahman el-**İryani** önderliğindeki yönetim gerek Kralcılarla gerekse Suudi Arabistan ile bir uzlaşma arayışı içine girmiş ve Kralcılarla iktidarın kısmen de olsa paylaşılmasını öngören **19 Mayıs 1970 Anlaşma'sı ile iç savaş tamamen sona ermiştir.**

Bu dönemde Mısır'ın kontrolünden uzaklaşan Yemen hem muhafazakâr hem de Yemenli kimliğine geri dönmüştür. Yemen'in geleceğine artık Yemenlilerin kendileri karar vermekteydi. Özellikle 1968'den itibaren Yemen'in geleneksellik özelliği giderek öne çıkarılmaya başlanmıştır. Ülkedeki modern ve geleneksel unsurları uzlaştırma çabası aslında ülkede iç savaşın sona ermesinde de etkili olmuştur. Bu dönemde şeyhlerin ve kabile reislerinin etkisi yeniden artarak Yemen'in geleneksel toplum olma özelliği belirgin hale gelmiştir. Bununla beraber Yemen'in ilk sürek-

li anayasası bu dönemde oluşturuldu. 1970'te İryani tarafından yayınlanan yeni anayasa 170 üyeli bir Danışma Meclisi oluşturulmasını öngörmekteydi. Bu çerçevede ilk seçimler 1970 Aralığında gerçekleştirilmişti.[129]

13 Haziran 1974'te sürgüne gönderilen İryani, kansız bir darbeyle görevden uzaklaştırılmıştır. Tüm yasama ve yürütme yetkilerini üstlenen Yarbay İbrahim Muhammed el-**Hamdi** öncülüğündeki subaylardan oluşan Komuta Konseyi, 1970 Anayasası'nı ve Danışma Meclisi'ni feshetmiştir. Demokratik ve anayasal kurumların askıya alındığı ve kabile önderleri ile devlet arasında gergin bir ilişkinin egemen olduğu, oldukça istikrarsız bir dönem olan bu dönem Hamdi'nin 11 Ekim 1977'de bir suikast sonucu öldürülmesiyle bittiği anlamına gelmiyordu. Zira iktidarı devralan Yarbay Ahmed Hüseyin el-**Gaşmi**'nin iktidarı da uzun süreli olmamış ve Gaşmi, sekiz aylık kısa iktidar döneminin sonunda uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.[130] Hamdi'nin ölümüyle ilgili olarak daha ziyade Suudi Arabistan suçlanırken, bu defa Gaşmi'ye düzenlenen suikastın arkasında da Güney Yemen güçlerinin varlığından şüphelenilmekteydi. Sonuçta 1978'e kadar istikrarsız bir dönem geçiren ve özellikle bu tarihten sonra daha çok Suudi Arabistan ve ABD'ye dayalı bir dış politika izleyen Kuzey Yemen, 1978 Haziranında işbaşına gelen Yarbay **Ali Abdullah Salih** ile 1990 Mayısındaki birleşmeden sonra da bu görünümünü sürdürmüştür.

2. ARAP YARIMADASINDA BİR MARKSİST REJİM: GÜNEY YEMEN

Tarihsel anlamda son iki yüzyıl boyunca iki büyük imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere'nin mücadelesine konu olan Güney Yemen'de denetim sağlayabilen ülke nihai aşamada İngiltere olmuştur. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu da Kuzey Yemen'i denetimi altına almıştı. Aden'i, Hint yolunu ve Asya'yı denetleme olanağına kavuşacak olmasından dolayı önemseyen İngiltere'ye karşılık Osmanlı İmparatorluğu için önemi, özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra artmış ve Kızıl Deniz'i denetleme imkânına kavuşacağı için bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır.

Sonuçta Güney Yemen, İngiltere'nin 1763'te Hindistan'ı ele geçirmesinin ardından Hindistan yolu üzerindeki belli bölgeleri de ele geçirme isteğinin bir sonucu olarak 1839'da Aden'in işgal edilerek İngiliz protektorası haline dönüştürülmesiyle başlayan bir süreç sonunda İngiltere'nin denetimine girmiş bir ülkedir. İngiliz egemenliği altında Aden, dünyanın en işlek limanlarından biri haline gelmiştir. Aden'in önemi hem Scotro adasına 120 km mesafede olmasından hem de Bab el-Mendep boğazını denetleme imkânı vermesinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle Kızıl Deniz'i denetleme imkânı vermesi Aden'in önemini daha da arttırmaktaydı.[131] 1869'da Süveyş Kanalı'nın trafiğe açılmasıyla Aden'in önemi bir kat daha artınca İngiltere bölgedeki etkinliğini arttırmak için Güney Arabistan kabilelerini de protektorası haline getirmiş ve Aden ile birlikte bunları **Güney Arabistan Federasyonu** adı altında birleştirmiştir. Ancak bu birliğe gerek birleşik Yemen'i savunan ülkedeki sosyalistler gerekse Aden'i Yemen'in bir parçası sayan Kuzey Yemenli gruplar tepki göstermişlerdir.

Güney Yemen'in bağımsızlığı ise Kuzeydekinden farklı olarak 1962'de başlayan içsel bir bağımsızlık hareketi sonucunda gerçekleşmiştir. Ülkede başka gruplar da bulunmakla beraber bağımsızlık esas olarak Kahtan el-Şaabi, Selim Ali Rubai ve Abdülfettah İsmail önderliğinde 1962'de Sana'a'da kurulan **Yemen Ulusal Kurtuluş Cephesi** (UKC-NLF) önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Güney Yemen'deki askerî direnişin de etkisiyle

İşçi Partisi hükümeti tarafından 1966'da yapılan açıklamayla İngiltere'nin 1968'de bölgeden çekileceğini duyurması bağımsızlık yönündeki süreci hızlandırmış ve 1967'de **Kahtan el-Şaabi** önderliğindeki **NLF ile İngiliz hükümeti arasında yapılan müzakerelerin sonuçlanması ile 30 Kasım 1967'de bağımsız bir Güney Yemen Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu açıklanmıştır.** Ancak 22 Haziran 1969'da Kahtan el-Şaabi, NLF içindeki Selim Ali Rubai ve Abdülfettah İsmail önderliğindeki aşırı sol kesim tarafından devrilerek yeni kurulan Marksist yönetimin başına **Selim Ali Rubai** getirilmiş; rejimin adı ise 30 Kasım 1970'te **Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti** olarak değişmiştir. Darbeyi gerçekleştiren ve her ikisi de aslen Kuzey Yemenli olan bu iki lider iç ve dış politika konularında farklı düşünmekteydiler. Örneğin Selim Ali Rubai daha ziyade Çin Halk Cumhuriyeti ile yakınlaşmak isterken, Abdülfettah İsmail Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydı. Belli bir noktaya kadar birlikte hareket eden bu iki lider tüm muhalefeti ortadan kaldırmışlar ve ülkeyi daha radikal bir çizgiye çekmeye başlamışlardı.

Selim Ali Rubai'nin 1978 Haziranında NLF içindeki daha radikal gruplar tarafından iktidardan düşürülerek idam edilmesi ve yerine **Abdülfettah İsmail**'in gelmesiyle ülke tamamen Sovyetlere kaymıştır. İsmail'in Moskova ziyareti sırasında 25 Ekim 1979'da Sovyetler Birliği ile Güney Yemen arasında 20 yıl süreli bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Ayrıca SSCB Komünist Partisi ile Güney Yemen Sosyalist Partisi arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaların arkasından Sovyetler Birliği Güney Yemen'de nükleer denizaltılar için üsler elde etmiş, ayrıca Güney Yemen'deki 9,000 dolayındaki Kübalı personelin sayısı 15,000'e çıkarılmıştır. Bunun arkasından Güney Yemen aynı yıl içinde (2 Aralık 1979'da) iyice Sovyetlerin etkisine giren Etiyopya'daki Marksist rejimle 15 yıl süreli bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalamıştır.

Diğer taraftan, Güney Yemen ile Kuzey Yemen arasında ilki 1972'de diğeri 1979'da söz konusu olan şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar sırasında özellikle 1979 çatışması esnasında ABD ve Suudi Arabistan Kuzey Yemen'e yoğun şekilde ekonomik ve askerî yardımda bulunmuşlardır. ABD yardımı 1976'dan itibaren artmış olmakla (1976-79 ara-

sında ABD Kuzey Yemen'e 540 milyon dolarlık silâh satmış ve bunun bedelinin büyük bir kısmı Suudi Arabistan tarafından ödenmiştir) beraber özellikle bu sırada daha da artmış olmasında Güney Yemen'in tamamen Sovyet uydusu haline gelmiş olmasının etkisi büyük olmuştur.

Bununla beraber Abdülfettah İsmail'in 1980'de devrilerek Sovyetler Birliği'ne sürgüne gitmesinin ardından iktidarı devralan **Ali Nasır Muhammed**, hem bölgesel sorunlara yaklaşımlarında hem de Batı ile ilişkilerinde öncekilerden daha ılımlı bir çizgi izledi. Devlet başkanlığı görevinin yanı sıra başbakanlık ve parti başkanlığı görevlerini de üslenen Ali Nasır Muhammed bir süre sonra ülkede denetimi sağlayamaz hale gelmiştir. Özellikle Abdullfettah İsmail'in 1985 Şubatında ülkeye geri dönmesi üzerine 1986 Ocağında başlayan ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine yol açan iç çatışmaları önleyememiş ve Kuzey Yemene sığınmak zorunda kalmıştır. Söz konusu bu 1986 darbesinin arkasından **Haydar Ebubekir el-Attas** cumhurbaşkanlığını devralmıştır.[132] Sovyetlere daha yakın bir yönetimin işbaşına gelmiş olmasından memnun olan Moskova, eski Devlet Başkanına destek veren Sana'a hükümetini yeni Aden hükümetine karşı düşmanca politikalar içerisine girmemesi ve Güney Yemen üzerinde bir baskı yapmaması için uyarmıştır.[133] Ancak 1989'a gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine paralel olarak, Aden hükümeti de Sana'a hükümeti ile birlik anlaşması üzerinde tekrar müzakerelere başlamış bulunuyordu.

3. BİRLEŞİK YEMEN: DEMOKRASİ BEKLENTİSİ DİKTATÖRLÜĞE DÖNÜŞÜYOR

İki ülkenin sürekli gündemlerinde olan ancak bir türlü başarılamayan birleşme konusundaki görüşmeler, 1980'li yılların ortalarında yeniden başlamış ve en sonunda 1989'da tarafların bir taslak anayasa üzerinde anlaşmalarıyla belli bir aşamaya gelmiştir. Bu bağlamda taslak anayasanın her iki ülkenin ulusal parlamentolarında onaylanmasıyla 22 Mayıs 1990'da birleşme gerçekleşmiş oldu. Kuzey Yemen Cumhurbaşkanı **Ali Abdullah Salih** birleşik Yemen'in de cumhurbaşkanı olurken başbakanlığa Güney Yemen Başbakanı **Yasin Sait Numan** getirilmekteydi. Bundan sonraki süreç 1991 Mayısında anayasanın referanduma sunulmasıydı ve halkın % 98'i tarafından kabul edilmesiyle bu süreç de geçilmiş oldu. Bu çerçevede 22 Kasım 1992'ye kadarki sürenin geçiş dönemi olarak kabul edilmesi, bu sürenin bitiminde demokratik seçimlerin yapılması ve geçiş dönemi sonrası idari mekanizmanın bu seçim sonuçlarına göre belirlenmesi öngörülüyordu. İçlerinde kabile liderlerinin de bulunacağı 5 kişiden oluşan bir başkanlık konseyinin kurulması öngörülmüştü. Ayrıca yeni devletin iki meclise sahip olması kabul edilmekteydi. Bunlar yasama gücünü de elinde bulunduran ve Başkan tarafından atanan toplam 60 üyeli Şura Konseyi (Shura Council) ile doğrudan halk tarafından seçilen 301 üyeli parlamentoydu.[134]

1991 referandumundan sonra 1992 yılında parlamento için seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak Yemen Sosyalist Partisi (YSP) geçiş dönemi sonunda yapılacak seçimlerde bir başarı elde edemeyeceğini anlayınca seçimin ertelenmesini ve kendisine seçim sonrası için bazı garantiler verilmesini istedi. Yapılan gizli görüşmeler sonunda seçimler 27 Nisan 1993'e ertelendiyse de YSP istediği garantileri alamadı. 27 Nisan 1993 seçimlerinde, 301 kişilik parlamentoda, Ali Salih'in partisi (Genel Halk Kongresi-General People's Congress:GPC) 123 sandalye kazanırken, kabile güçlerine dayanan ve Yemen'in geleneksel yapısının korunmasından yana olan ve başında Haşid kabile konfederasyonun da liderliğini yapan Ahmar kabilesinin bulunduğu ve 2011 halk hareketleri esnasında muhalefete liderlik yapan Islah 62, YSP 57, Baas 7 (Irak taraftarıy-

dı), Nasırcı partiler 4 ve bağımsızlar 47 sandalye kazandı. YSP'nin itirazlarına rağmen yeni hükümet, GPC ile Islah arasında kuruldu.[135] Seçimlerde önemli bir başarı gösteremeyen YSP Başkanı **Ali Sâlim el-Beyd** hükümetin kurulmasını takiben Kuzeyli yöneticileri çeşitli şekillerde itham etmeye başladı ve çok geçmeden başkent Sana'a'yı terk ederek Aden'e yerleşti. YSP liderlerinin birlikten çekildiklerini açıklamış olmalarına rağmen Sana'a hükümeti birkaç ayda Aden'de mevzilenen Güneyli güçleri mağlubiyete uğratarak, tüm Yemen topraklarında yönetimi ele geçirdi. 1993'ün son aylarında Güneye düzenlenen ve yüzlerce YSP mensubunun öldüğü bu askeri harekâtlar sırasında kuzeyli kabileler Ali Abdullah Salih'e tam destek vermişlerdir.

Yemen politik hayatında etkin bir rol oynayan **YSP** ve Genel Halk Kongresi (GPC) hariç diğer partiler birleşmeden sonra çıkarılan Siyasi Partiler ve Dernekler Yasasına uygun olarak kurulmuş olan partilerdir.[136] **GPC** ve **Islah** dışındaki önemli partilerin başında temelde Arap milliyetçiliği üzerinde birleşen **Baas Partisi** (National Arab Socialist Baath Party) ile **Nasırcı Birlik Partisi** (Nasserite Unionist Party) gelmektedir. Demokratik sürecin başladığı 1993'ten itibaren Yemenli seçmenler üçü Parlamento için (1993, 1997, 2003), ikisi devlet başkanlığı için (1999, 2006), biri Yerel Meclis için (2000) ve bir de Anayasa referandumu (2000) için olmak üzere toplam altı sefer sandık başına gitmişlerdir. Aşağıda son parlamento seçimlerinin sonuçları verilmiştir. Bu arada parlamentonun görev süresinin altı yıla çıkarılmasıyla 2009 Nisanında yapılması öngörülen seçimler zamanında yapılamamış ve 2011 Nisanına (iki yıl) ertelenmiştir. Fakat 2011 başında başlayan Arap baharıyla beraber yeni bir sürece girilmiştir.

Yerel Meclisler için seçimlerin yapıldığı 20 Şubat 2000'de Yemen'de yaklaşık sekiz milyon seçmen Devlet Başkanı Abdullah Salih'e geniş yetkiler tanıyan anayasa değişikliği için de sandık başına gitmişti. Islah'ın ve YSP'nin, Salih'i ülkeyi tek parti yönetimine götürmekle suçlayıp referandumu boykot ettikleri anayasa değişiklik paketi, devlet başkanı ve parlamento üyelerinin görev sürelerinin uzatılmasını ve 60 üyesinin tümünü devlet başkanının atadığı Şura Meclisi'nin üye sayısının 111'e çıkarılarak yasama yetkilerine sahip hale getirilmesini öngörüyordu. Pakette ayrıca

devlet başkanının görev süresinin beş yıldan yedi yıla çıkarılıp iki kez seçilmesine imkân sağlanıyordu. Böylelikle 2003'e kadar Islah'ın iktidara gelmesi engellenmekle kalmıyor aynı zamanda görev süresi 1999'da resmen seçilmesiyle başladığı varsayılan Devlet Başkanı Salih'in ilk etapta 2006'ya kadar ama özellikle 2013'e kadar iktidarda kalması için koşullar hazırlanmış oluyordu. Nitekim 20 Eylül 2006'da yapılan ve 9 milyon seçmenin sandık başına gittiği seçimlerde üç adayın daha bulunmasına rağmen 28 yıldır iktidarını elinde bulunduran Ali Abdullah Salih oyların yüzde 80'ini alarak 7 yıllığına tekrar seçilmekteydi.

YEMEN'DE 1993, 1997 VE 2003 SEÇİM SONUÇLARI

Siyasal Partiler	1993	1997	2003
Genel Halk Kongresi (GPC)	123	189	238
Islah	62	52	46
YSP	57	-	8
Baas	7	2	2
Nasırcı Partiler	4	3	3
Bağımsızlar	47	54	4
Belirlenmemiş	1	1	-
Toplam	**301**	**301**	**301**

Bu süre zarfında Yemen için temel tehdit unsuru olarak kabul edilenler arasında Kuzeyde Saada bölgesinde yaşayan Zeydi mezhebine mensup (Zeydiler Yemen nüfusunun yüzde 50'sini oluşturmaktadır); İran tarafından desteklendikleri ve kışkırtıldıkları iddia edilen ve sayıları 200 bin dolayında oldukları tahmin edilen Husiler, Güney'in ayrılıkçı tutumu ve El Kaide başta gelmekteydi. Fakat bütün bunlar asıl sorunun gizlenmesine yol açmaktaydı. Zira Yemen'in asıl sorunları, demokratik bir yapıya sahip olmaması, Ali Abdullah Salih'in otoriter anlayışı ve ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri, kabileler arası iktidar mücadelesi ile azgelişmişlik, işsizlik ve bölgeler arası gelişmişlik farkı gibi ekonomik sorunlardı. 2000 sonrasında zaman zaman El Kaide'ye karşı ABD ile ortaklaşa

operasyonlar yürütmüştür. Bu bağlamda Salih bölgede ABD'ye yakın liderler arasında sayılmaktaydı. ABD, aynı zamanda asıl sorunun mezhep faktöründen ziyade kabileler arası iktidar mücadelesinden ve Salih'in Batıya ve İsrail'e yakınlığından kaynaklanan sorunlar dolayısıyla Husilerle 2004'den sonra yaşadığı çatışmalarda Suudi Arabistan'la beraber Salih'i desteklemekteydi.

Ali Abdullah Salih ve ABD Başkanı Bush

4. ARAP BAHARI VE ALİ ABDULLLAH SALİH DÖNEMİNİN SONU

2011 başında Tunus'ta başlayan ve Mısır'da devam eden değişim rüzgârının üçüncü durağında Yemen vardı. Kuzey Yemen'de başlayan 1990 birleşmesiyle birleşik Yemen'in de devlet başkanı olan Ali Abdullah Salih'e karşı başlayan halk hareketi, 23 Kasım 2011'de Riyad'da KİK ülkelerinin arabuluculuğuyla sağlanan geçiş planı çerçevesinde görevi 2011 Aralığında bırakmasıyla sonuçlanmıştır.

Yemen'de 2011 Ocağında binlerce kişinin katıldığı Sana'daki gösterilerde başlayan süreç, özellikle 18 Martta göstericilerin üzerine ateş açılması ve 45 kişinin hayatını kaybetmesiyle bir anda Salih'in meşruiyetinin tüm kesimler tarafından sorgulandığı bir aşamaya gelmiştir. Salih, 2013'te yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmayacağını ve oğlunu da aday göstermeyeceğini açıklasa da bu girişim halkı yatıştırmadı. Zira bu olay üzerine olağanüstü hal ilan edilen ülkede olaylar kontrol altına alınamamış; tam tersine giderek genişlemiştir. Kısa süre içinde hoşnutsuz gruplara yenilerin eklenmesiyle muhalefet genişlemiştir. Zaten, Kuzeyde Islah ve Güneyde YSP'nin en büyük siyasal muhalefeti oluşturduğu bilinmekteydi. Ayrıca Kuzeyde Saada bölgesinde yaşayan Husilerin de 2004'ten itibaren hükümetle çatışma içinde olduğu ve başlıca tehdit unsuru olarak görüldüğü ülkede Ali Abdullah Salih'e verilen kabile desteğinin zaman içinde hızla eridiği gözlenmiştir. Özellikle olaylar karşısında yönetimin sivillere karşı şiddete başvurması ile beraber Ali Abdullah Salih'in de içinde yer aldığı Haşid kabile konfederasyonunun desteğini çekmiş olması süreci hızlandırmıştır. Özellikle Ahmar ve Bakil aşiretlerinin Salih karşısında açıkça tavır alması muhalefetin genişlemesine neden olmuştur. Gerçi bunlardan Ahmar kabilesinin önemli bir kısmı Haşid kabile konfederasyonu içinde yer almakla beraber siyasal olarak muhalif partilerden Islah içinde siyaset yapmaktaydı; Haşid dışında en büyük kabile konfederasyonu olan Bakil kabilesi de Husilere verdiği destekle tanınmaktaydı, fakat yine de rejimin yıkılmasına kadar varacak süreçte Salih'e karşı açık tavır almaları bundan sonraki süreçte oldukça önemli olmuştur. Zira o güne kadar, kabilelerin büyük kısmı, farklı siya-

sal görüşlere sahip olsalar da ülkedeki istikrar ve bütünlüğün bozulmaması için Ali Abdullah Salih yönetimine destek vermekteydi. Buna karşılık ordu ve bürokrasideki dağılım kabilelerin ağırlıklarına göre yapılmaktaydı. Fakat protestoların artmasıyla beraber, bazı aşiretler dışında Kuzeydeki etkili Zeydi aşiretleri muhalefetin safına katılmışlardır. Bu durum, farklı gerekçelerle de olsa muhalefetin genişlemesine ve Ali Abdullah Salih'in yönetimi terk etmesine giden süreçte önemli olmuştur. Özellikle Islah Partisi lideri Hüseyin Hamid al Ahmer ve Haşid Kabile Konfederasyonunun Başkanı Şeyh Sadık el Ahmar'ın açık muhalefeti Ali Abdullah Salih karşısındaki muhalefetin gücünü olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle bizzat Salih'in partisinden milletvekilleri olan Şeyh Hüseyin al Ahmar ve Himyar el Ahmar'ın muhalefete katılması muhalefeti daha da güçlendirmiştir. Ayrıca ordudan pek çok üst düzey komutanın da kısa sürede muhalif saflara katılması, Salih'in desteğini zayıflatmıştır. Muhalefete katılanlar arasında Saada valisi ile Güneyde Aden valisi de bulunuyordu. Bu durumun Tunus ve Mısır'a göre çok geç, fakat Libya ve Suriye'ye göre daha kısa bir sürede yani iki ay içinde gerçekleşmiş olması Salih'in akıbetiyle ilgili ciddi sinyallerdi. Zira bu durum Salih'in sadece halk nezdinde değil, ordu ve bürokrasideki desteğinin de oldukça kırılgan olduğunu göstermekteydi. Aslında bunun arka planında Salih'ten desteğini çeken kabilelerin ordu ve bürokrasideki temsilcilerinin de bir bir istifa ederek muhalefete katılması anlamına geliyor ve istifa edenlerinin çoğunluğunun Ahmar ailesinden olması ise dikkat çekiyordu. Bunun pek çok nedeni bulunmakla beraber Salih'in son zamanlarda görev süresini uzatmak

YEMEN ÜLKE PROFİLİ
Nüfus: *25 milyon*
1991 anayasasına göre:
Yarı başkanlık sistemi *ve*
İki meclisli yapı *(Cumhurbaşkanı tarafından atanan 111 üyeli Şura Meclisi ve halkın seçtiği 301 üyeli halk Meclisi) bulunuyor.*
Milli Gelir*: 34 milyar Dolar*
Kişi Başına Gelir*: 1,350 Dolar*
İhracat*: 7 milyar Dolar*
İthalat*: 9 milyar Dolar*
İşsizlik oranı*: % 35*
Petrol rezervi: 3 milyar varil (dünyadaki payı: %0.2)
Doğal Gaz rezervi: 500 milyar m3 (dünyadaki payı: % 0.3)
Nüfusun %45'i yoksulluk sınırının altında ve dünyada en yoksul ülkeler arasında yer alıyor.

için yasal değişikliklere hazırlanması ve 2013'te yeniden aday olmayı düşünmesi ve kendinden sonrası için de oğlu Ahmed Salih'i hazırlaması ayrıca önemli noktalara kendi ailesinden insanları getirmesi, muhalefetin tepkisini arttırmıştı.

Nitekim 3 Haziran 2011'de Ali Abdullah Salih'in ağır şekilde yaralandığı ve Ahmar ailesinin de desteklediği iddia edilen başkanlık sarayına yapılan saldırı dönüm noktası olmuştur. Bu olaydan sonra tedavi amacıyla Suudi Arabistan'a giden Salih, Kasım ayında ülkeye döndükten hemen sonra KİK ülkelerinin aylardır gündeme getirdikleri ancak her seferinde bir bahane ile anlaşmaya yanaşmadığı geçiş planı üzerinde 23 Kasım'da Riyad'ta anlaşmaya varılmıştı. Buna göre, Ali Abdullah Salih bir ay içinde görevi yardımcısına bırakacak, geçici bir hükümet kurulacak, üç ay içinde de cumhurbaşkanlığı için seçimler yapılacaktı. Buna karşılık Ali Abdullah Salih yargılanmaktan muaf tutulacaktı.

Bu çerçevede 22 Aralıkta görevi devralan Abdu Rabbuh Mensur al Hadi, yeni bir hükümetin kurulması için girişimde bulunmuş ve 2011 Aralığında muhalefet ve hükümet yanlılarının yarı yarıya temsil edildikleri bir kabine oluşmuş, başbakanlığa da muhalefetin çatı örgütü niteliğindeki Ulusal Konsey'in başkanı olan ve Riyad'da yapılan geçiş planını muhalefet adına imzalayan Muhammed Selim Basindava'yı atamıştır. Nitekim 22 Ocak 2012'de tedavi amacıyla ABD'ye giden Salih'in ülkeyi terk etmesiyle Yemen için yeni bir dönem başlamıştır. 2011 Ocağında başlayan ve

2012 Ocağına kadar yaklaşık bir yıl devam eden olaylarda Uluslararası Af Örgütüne göre, 200, Yemen İnsan Hakları Bakanlığına göre ise 2000 dolayında sivil hayatını kaybetmişti.[137]

Öngörüldüğü üzere 21 Şubat 2012'de Yemen'de Cumhurbaşkanlığı için seçimler yapılmıştır. 12 milyon seçmenin oy kullandığı ve katılımın yüzde 65 dolayında gerçekleştiği seçimlerde muhalefetin de üzerinde anlaştığı ve başka adayın çıkmadığı seçimleri oyların yüzde 99'unu alan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mensur al Hadi kazanmıştır. İki yıl için iş başında kalacak olan Hadi döneminin en önemli konusu yeni bir anayasa hazırlanmasıdır. Parlamento seçimlerinin bundan sonraki aşamada 2014'te yapılması öngörülmüştür. Ancak, cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot eden Husiler ve ülkenin güney bölgelerinde etkili olan el Kaide'yle bağlantılı olduğu iddia edilen grupların (Ensar al Şaria) ülkenin istikrarını bir süre daha olumsuz etkilemeye devam edeceği anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Acar, Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), ss. 7-23; B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları 1986), ss. 61-98.

[2] Edward Azar, "The Role of External Forces in Confessional Pluralism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 326; William L. Cleveland, *A History of Modern Middle East* (San Francisco: Westview Press, 1994), ss. 210-213

[3] Cleveland, ibid., s. 214-215.

[4] Cleveland, op. cit., s. 314.

[5] Azar, op.cit., s. 327.

[6] Cleveland, op. cit., s. 314.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları 1986), ss. 153-183.

[8] Cleveland, op. cit., s. 315.

[9] Ibid., s. 316; Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), ss. 123-124; Mehmet Gönlübol et al. (ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990,* 8. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), ss. 303-304; Odeh, op.cit., ss. 175-76.

[10] İrfan Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), ss. 38- 40; Cleveland, op. cit., s. 316; Odeh, ibid., s. 176

[11] Acar, ibid., ss. 40-41.

[12] Odeh, op. cit., s. 185. Daniel C. Diller ve John L. Moore, *The Middle East, 8 th ed.,* Washington: Congressional Quarterly Inc., 1994), s. 39; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları,1948-1988,* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991, ss. 505-506.

[13] Acar, op.cit., ss. 56-57.

[14] Ibid., ss. 59-60; Armaoğlu, Filistin ..., s. 507; Diller ve Moore, op. cit., s. 39.

[15] Acar, ibid., ss. 61-62.

[16] Ibid., ss. 62-63.

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları 1986), ss. 217-296.

[18] Armaoğlu, Filistn Meselesi..., ss. 520-21.

[19] Acar, op. cit., 70; Diller ve Moore, op. cit., s. 42; Cleveland, op. cit., s. 346.

[20] Acar, ibid., s. 70.

[21] Chomsky, loc.cit.

[22] Edward Azar, "The Role of External Forces in Confessional Pluralism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. Ideology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press, 1988), s. 331.

[23] Acar, ibid., ss. 84-85; Chomsky, op. cit., s. 233.

[24] Pollock, op. cit., s. 261.

[25] Cleveland, op. cit., s. 347.

[26] Chomsky, op. cit., ss. 235, 237-38; İsrail'in Lübnan'ı işgali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları 1986), ss. 301-329.

[27] Cleveland, op. cit., s. 348; David Kimche, The Last Option: After Nasser, Arafat ve Saddam: The Guest for Peace in the Middle East (New York, N.Y: Macmillan Publishing Company, 1991), ss. 143-161.

[28] M. Abdülvehap Messiri, "Siyonist Yerleşme Sömürgeciliğin Belirgin Özellikleri" Ed. T. Ataöv, Siyonizm.., s. 156

[29] Chomsky, ibid., ss. 256, 259.

[30] Ibid., s. 255-256.

[31] Shireen Hunter, "Inter-Arab Politics", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon (New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986), 121 (117-135)

[32] Armaoğlu, Filistin ..., ss. 542-43.

[33] Chomsky, op. cit., s. 240.

[34] Ibid., s. 246.

[35] Armaoğlu, Filistin ..., ss. 545-547; Acar, op. cit., ss. 93-95.

[36] Bkz. Chomsky, op. cit., ss. 270, 273, 301.

[37] Armaoğlu, Filistin ..., ss. 554-55.

[38] Acar, op. cit., s. 98; Armaoğlu, ibid., s. 556; Kimche, op. cit., s. 159.

[39] Armaoğlu, ibid., ss. 556-57.

[40] Chomsky, op. cit., s. 297.

[41] Ibid., s. 298.

[42] Ibid., ss. 261-61, 264-65.

[43] Acar, op. cit., ss. 98-100; Armaoğlu, Filistin ..., ss. 560-61; Kimche, op. cit., s. 159.

[44] Kimche, op. cit., s. 161.

[45] Armaoğlu, Filistin ..., s. 563.

[46] Acar, op. cit., ss. 107-108; Devlin, op. cit., s. 304; Kimche, op. cit., s. 169-182.

[47] Acar., ibid., ss. 130-33; Cleveland, op.cit., s. 350; ayrıca bkz. Graham E. Fuller, The Center the Universe: The Geopolitics of Iran (San Francisco: Westview Pres, 1991), ss.120-126.

[48] Bkz. Veysel Ayhan, "2009 Lübnan Seçimleri ve Etkileri: Kazananlar ve Kaybedenler" Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos 2009, Cilt 1 - Sayı 7-8, ss. 41-52, ss. 61-70.

[49] Bkz. Veysel Ayhan, "lübnan'da Ulusal Birlik Hükümeti: Bir Siyasal Sürecin İç ve Dış Aktörler Bağlamında Analizi", Ortadoğu Analiz, Aralık 2009, Cilt 1 - Sayı 12.

[50] Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler" İdris Bal, der., *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 2. Baskı*

(Ankara: Nobel Yayınları, 2004), ss. 669–70.

51 Cleveland, op. cit, ss.151–152.

52 Ibid., s.155; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları,1948–1988,* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991), s.35.

53 Cleveland, op. cit, ss. 203-204.

54 Moshe Ma'oz, "From Conflict to Peace? Israel's Relations with Syria and the Palestinians", Middle East Journal, Vol. 53, No. 3 (Summer 1999), s. 395. (392-416); Elizabeth Monroe, The Middle East: A Political and Economic Survey (London: Oxford University Pres., 1954), s.475

55 Ayrıntılı bilgi için bkz. Nikolaos van Dam, Suriye'de İktidar Mücadelesi çev. S. İdiz ve A. F. Çalkıvik (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), ss. 59-89.

56 Cleveland, op. cit., s. 305.

57 Bkz. Geoff Simons, Iraq: From Sumer to Saddam. 2nd ed. (London: Macmillan Pres, 1994), ss. 234-36.

58 Ofra Bengio, Saddam's Word: Political Dicourse in Iraq (New York, N.Y.: Oxford University Pres, 1998), ss. 33-48. Efraim Karsh ve Inari Rautsi, Saddam Hussein: A Political Biography (New York, N.Y.: The Free Pres, 1991), ss.12-13.

59 Yahya M. Sadowski, "Baathist Ethics and the Spirit of State Capitalism: Patronage and the Party in Contemporary Syria", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), ss.162-165.

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. Nikolaos van Dam, Suriye'de İktidar Mücadelesi çev. S. İdiz ve A. F. Çalkıvik (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), ss. 74-128.

61 Yahya M. Sadowski, "Bathist Ethics and the Spirit of State Capitalism: Patronage and the Party in Contemporary Syria", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. Ideology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press, 1988), ss.160-184; Cleveland, op. cit., s. 356.

62 Cleveland, ibid., s. 357.

63 Sadowski, op. cit., ss. 176-178.

64 John F. Devlin, "Syrian Policy in the Aftermath of the Israeli Invasion of Lebanon", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. Ideology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press, 1988), ss. 300-301.

65 "Türkiye-Suriye arasındaki vize kaldırıldı",16 Eylül 2009, http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1140074, 2 Ekim 2012'de girildi.

66 "Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında CNETAC," 1 Ağustos 2010, http://www.haber7.com/haber/20100801/Turkiye-Suriye-Urdun-ve-Lubnan-arasinda-CNETAC.php, 2 Ekim 2012.

67 "Arap Birliği'nden Suriye'ye yaptırım," 12 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111112_syria_sanctions.shtml, 29 Temmuz 2012'de girildi.

[68] "Arab League approves sanctions against Syria", 27 November 2011, http://www.washingtonpost.com/world/arab-league-approves-sanctions-against-syria/2011/11/27/gIQAigPm1N_story.html, 29 Temmuz 2012'de girildi; "Arap Birliği'nden Suriye'ye yaptırım" 27 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111127_arab_syria.shtml, 4 Ağustos 2012'de girildi.

[69] "Suriye'ye beklenen yaptırımlar açıklandı, sürpriz yok", 1 ocak 2012, http://www.zaman.com/haber.do?haberno=1208536&title=suriyeye-beklenen-yaptirimlar-aciklandi-surpriz-yok, 4 Ağustos 2012'de girildi.

[70] Syria agrees to let Arab League monitors in, but sanctions remain, National Post, Dec 19, 2011, http://news.nationalpost.com/2011/12/19/syria-agrees-to-let-arab-league-monitors-in-but-sanctions-remain/, 28 Temmuz 2012'de girildi.

[71] "Russia, China veto U.N. resolution on Syria", 4 Feb, 2012,http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/russia-china-veto-un-resolution-on-syria/2012/02/04/gIQAxvVhpQ_story.html#, 29 Temmuz 2012'de girildi.

[72] "Syria crisis: UN assembly adopts Arab-backed resolution", 17 Feb, 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17065056; "UN passes symbolic condemnation of Syrian government", 17 Feb 2012, http://www.rt.com/news/un-assembly-vote-syrian-resolution-521/, 4 Ağustos 2012'de girildi.

[73] "Türkiye'ye 200 bin mülteci gelebilir", 28 AĞUSTOS 2012, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/08/120828_syrian_refugees.shtml, 30 Agustos 2012'de girildi.

[74] "1,5 milyon Suriyeli evini terk etti", 1 Ağustos 2012, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1326236&title=15-milyon-suriyeli-evini-terk-etti, 3 Ağustos 2012'de girildi.

[75] "Suriye'nin Dostlari Tunus'ta bir araya geldi," 24 şubat 2012, http://www.siyasetdergisi.com.tr/haber/suriye'nin-dostlari-tunus'ta-bir-araya-geldi/269, 30 Temmuz 2012'de girildi.

[76] "Suriye'nin dostları toplantısı sona erdi, 1 Nisan 2012, http://gundem.milliyet.com.tr/suriye-nin-dostlari-toplantisi-sonaerdi/gundem/gundemdetay/01.04.2012/1522716/default.htm, 30 Temmuz 2012'de girildi.

[77] "Suriye'nin Dostları Toplantısından Çıkan Karar," 6 Temmuz 2012, http://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyenin-dostlari-toplantisindan-cikan-karar-47439.html, 30 Temmeuz 2012'de girildi.

[78] "Geneva meeting agrees 'transition plan' to Syria unity government," 30 June 2012, http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9367330/Geneva-meeting-agrees-transition-plan-to-Syria-unity-government.html, 31 Temmuz 2012'de girildi.

[79] "Suriye, Türk savaş uçağını düşürdü", 23 Haziran 2012, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1307889, 3 Ağustos 2012'de girildi.

[80] "Syria conflict: Ministers 'killed in suicide attack'," 18 July 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-18882149, 3 Ağustos 2012'de girildi.

[81] Cleveland, op.cit., s. 199.

[82] Peter Gubser, "Jordan: Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 101. (89-115); Cleveland, s. 200

[83] Cleveland, op.cit., s. 200.

[84] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cleveland, ibid., s. 311-12

[85] Peter Gubser, "Jordan: Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 108.

[86] Gubser, ibid, s. 110.

[87] William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, s. 331; Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945*, 7 th ed., (New York, N.Y: Longman Publishing, 1996), ss. 397-98; Kürkçüolu, Türkiye'nin ..., ss. 176-77.

[88] Bkz. Daniel C. Diller ve John L. Moore, *The Middle East, 8 th ed.*, Washington: Congressional Quarterly Inc., 1994), s. 40; Kürkçüoğlu, Türkiye'nin ..., ss. 176-77; Armaoğlu, Filistin Meselesi ..., ss. 299-301; B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları 1986), s. 34.

[89] Ibid., s. 200); Gubser, op. cit., s. 102.

[90] 1801-1918 dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cleveland, op. cit., ss. 65-69; O. S. Kocahanoğlu (Haz), Süleyman Sami İrtem: *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi* (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), s. 29-114.

[91] Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri* (Ankara: AÜSBF yay., 1973), ss. 33-50.

[92] Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri* (Ankara: SBF Yayınları, 1973), ss. 50-51.

[93] Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), ss. 34-36; Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 52.

[94] Ataöv, ibid., ss. 52-53.

[95] Peter Calvocoressi, *World Politics Since 1945*, 7th ed., (New York: Longman Publishing, 1996), s. 371; Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 53.

[96] Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 54; Calvocoressi, World Politics..., s. 371.

[97] Ataöv, ibid., ss. 55-56.

[98] Ibid., s. 57.

[99] Ibid., s. 58.

[100] Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na*..., s. 70.

[101] Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 60; Armaoğlu, Filistin Meselesi..., ss. 149-151; Mehmet Gönlübol et al. (ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), s. 279.

102 Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 2. Baskı (Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001), ss. 79-80.

103 1888 Anlaşması, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Hollanda ve İspanya arasında imzalanmıştır. (Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna ..., s. 82)

104 Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 60; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na...*, ss. 81-86; Calvocoressi, World Politics..., s. 385; Armaoğlu, Filistin Meselesi..., ss. 152-60; Bağcı, s., 80; Gönlübol et al. ed., Olaylarla Türk Dış..., s. 281.

105 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/5b887dcdb63624f7852560df0066d4b0!OpenDocument

106 Ibid., ss. 161-66; Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 60; Calvocoressi, World Politics..., s. 385; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na...*, s. 87-88; Bağcı, ss. 79-81; Gönlübol et al. ed., Olaylarla Türk Dış..., ss. 282-83; Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi 4. Baskı (İstanbul: Alfa Yay., 1999), s.70.

107 Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 60; Armaoğlu , Filistin Meselesi..., s. 166-69; Calvocoressi, World Politics..., s. 385; Kürkçüoğlu, Türkiye'nin..., ss. 89-90.

108 Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., ss. 59-63.

109 Ibid., ss. 67-72.

110 Calvocoressi, World Politics..., s. 389.

111 Peter Gubser, "Jordan: Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 108; Armaoğlu, ibid., s. 203; Calvocoressi, ibid., s. 386.

112 Diller ve Moore, op. cit., s. 31.

113 Cleveland, op. cit., s. 335

114 David Kimche, The Last Option: After Nasser, Arafat ve Saddam: The Guest for Peace in the Middle East (New York, N.Y: Macmillan Publishing Company, 1991), ss. 17-28; ibid s. 336; Diller ve Moore, op. cit., s. 32.

115 Armaoğlu, Filistin Meselesi ..., op. cit., ss. 318-320.

116 Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri* (Ankara: AÜSBF yay., 1973), ss. 75-76; Diller ve Moore, op. cit., s. 32.

117 Diller ve Moore, ibid., ss. 31-32.

118 Cleveland, op. cit., ss. 338-339.

119 Tibi, Conflict and War..., s. 141.

120 "Arab League Headquarters to Return to Cairo", March 12, 1990, http://www.nytimes.com/1990/03/12/world/arab-league-headquarters-to-return-to-cairo.html, 18 Eylül 2012'de girildi.

121 Osiris Tipi denen reaktör, 1976'da yapılan bir anlaşma ile Fransızlar tarafından inşa edilmişti.

122 Cleveland, op. cit., ss. 341-342.

[123] "Fiilen Cumhurbaşkanı oldu", 11 Şubat 2011, http://www.usasabah.com/Siyaset/2011/02/11/fiili_cumhurbaskani_omer_suleyman, 9 Eylül 2012'de girildi.

[124] "Egypt's prime minsiter quits, new govt soon-army", March 03, 2011, http://www.forexyard.com/en/news/Egypts-prime-minsiter-quits-new-govt-soon-army-2011-03-03T093300Z, 9 Eylül 2012'de girildi.

[125] "The struggle for the soul of a country", 23 June 2012, http://www.economist.com/node/21557351, 9 Eylül 2012'de girildi.

[126] "Mursi's surprising swipe at military power", 13 August 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-19240200, 9 Eylül 2012'de girildi.

[127] Robert Burrowes, "State Building and Political Construction in the Yemen Arab Republic, 1962-1977", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East* (Durham: Duke University Press, 1988), ss. 211-212.

[128] Burrowes, op. cit., s. 213.

[129] Burrowes, ibid., ss. 215-222.

[130] Burrowes, ibid.,ss. 224-237.

[131] Manfred Wenner, "Ideology Versus Pragmatism in South Yemen, 1968-1986", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), ss. 259-263.

[132] Anabritannica, Cilt 22, s. 355.

[133] Fred Halliday, "Moskow's.Crisis Management: The Case of South Yemen: The Great Powers and the Middle East", **Middle East Report**, Issue 151, (Mar.-Apr., 1988), ss.18-22.

[134] http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ym.html

[135] Shelia Carapico, "Elections and Mass Politics in Yemen"., **Middle East Report**, Issue: 185, Despots and Democrats Political Change in Arabia (Nov.-Dec. 1993)., s. 4.

[136] Yemen'de 40'a yakın parti kapatılmıştır., **United Nations Development Programme**, Yemen Elections, http://www.undp-pogar.org/countries/yemen/elections.html. Diğer yandan Anayasanın birinci maddesi Yemen'in bir İslâm Cumhuriyeti olduğunu, 2. maddesi İslâm'ın devletin resmi dini olduğunu, Şeriat'ın yasamanın asıl kaynağını oluşturduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda 31. madde kadınların Şeriat hukuki içerisinde hak ve görevlere sahip olmasını şart koşmaktadır, bkz, http://www.law.emory.edu/IFL/legaldeğerlendirmeler için bkz. Sabri Sayarı, 'Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis', *Middle East Journal*, Vol.46, No.1, Winter 1992, ss. 9-10.

[137] "Yemen Death Toll: Over 2,000 Killed In Uprising," 18 March 2012, http://www.huffingtonpost.com/2012/03/19/yemen-death-toll_n_1361840.html, 3 Ağustos 2012'de girildi.

Üçüncü Bölüm

FİLİSTİN SORUNU: SİYONİZM VE ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

I. FİLİSTİN VE SİYONİZMİN GELİŞMESİ

Basel (İsviçre) Kongresi'nin Yapıldığı Bina

Filistin'in, Hz. Ömer'in 637'de Yermuk Savaşı'nda Bizanslıları yenmesi ile birlikte Müslümanların egemenliğine girmesinin ardından bölgeye Yahudilerin yerleşmelerine izin verildiği görülmektedir. Ancak 1099'da Haçlıların bölgeyi işgal ederek burada Kudüs Latin Krallığı kurması Filistin'e söz konusu olacak Yahudi göçü için caydırıcı olduğu gibi, bu olay Yahudilerin büyük çoğunluğunun da tekrar bu toprakları terk etmesine yol açmıştı. Nitekim 1187'de Selâhaddin Eyyübi'nin Haçlıları yenerek Filistin'de tekrar Müslümanların egemenliğini tesis etmesiyle yapılan çağrı üzerine Yahudiler tekrar Filistin'e dönmeye başlamış ve bu çerçevede Mısır, Suriye, Mezopotamya, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinden birçok Yahudi Kudüs'e göç etmiştir. Yahudiler, Eyyübilerden sonra bölgede denetimi ele geçiren Memluklar döneminde yine sıkıntılı bir dönem yaşamış olsalar da Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517'de bölgeyi egemenliği altına almasıyla beraber Filistin'e göçler başlamıştır.

Bu gelişmelere rağmen Yahudilerin siyasal olarak örgütlenmesi ve Kudüs'e göç etmesinde dünyadaki antisemitik hareketlerin etkisi göz ardı edilemez. Antisemitizmin gelişmesinde ise özellikle Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçi duygular ve yine bu dönemde sanayi devriminin de etkisiyle ortaya çıkan yeni ulusal burjuvazi ile Yahudiler arasındaki ekonomik rekabet oldukça etkili olmuştur. Ancak Yahudi aleyhtarlığı sadece Fransız Devrimi'yle veya Sanayi Devrimi'yle başlamamıştır. Antisemitizm veya Yahudi aleyhtarlığı çok daha önce ortaya çıkmış bir olgudur. Başka bir deyişle, Yahudi düşmanlığı çok eski zamanlardan beri var ola gelmiş, hatta ilk çağlarda Roma ve Bizans'ta yoğun bir Yahudi düşmanlığı gözlenmiştir. Bundan sonra Yahudilere karşı ikinci büyük kampanya, Orta Çağ'da Batı Avrupa'da antisemitik dalgadır. Yahudilere karşı başlatılan bu düşmanlık kampanyası sonucu Yahudiler 1290'da Fransa'dan, 1392'de İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den göçe zorlanmışlardır. Bunların bir kısmı Doğu Avrupa ülkelerine yerleşirken önemli bir kısmı da Osmanlı egemenliğindeki topraklara göç etmişlerdir.

Başka yerlerde barındırılmayan Yahudilere topraklarını açan Osmanlı İmparatorluğu onların Filistin'e yerleşmesini de engellememiştir. Aslında Yahudilere karşı bu hoşgörü bölgenin Müslümanların eline geçtiği 7. yüzyıldan itibaren devam etmiştir. Ancak Yahudilerin Filistin'deki Müslüman nüfusa oranı hep düşük kalmıştır. 1523'te Filistin'de 4,000'den az Yahudi vardı ve bu rakam 1570'de ancak 5,000'e çıkmıştır. Filistin Araplarının durumu ise farklıydı. Onlar oraya göç etmemişlerdi; orada çok eskiden beri yaşayanların çocuklarıydı.[1] **Başka bir ifadeyle 1800'lü yılların sonunda başlayan Avrupa ve Rusya'daki antisemitik dalgaya kadar Yahudiler Filistin'e ilgi duymamışlar ve bu toprakların kutsallığını hatırlamamışlardı. Oysa yaklaşık son 1500 yıldır Müslüman toplumların Filistin'e ilgisi hiç değişmemiş; bu konuda bir süreklilik söz konusu olmuş; artmış ama asla azalmamıştır.**

Antisemitizm konusunda asıl büyük gelişme Fransız Devrimi sonrasına rastlamaktadır. Bu dönemde Yahudiler kitleler halinde bulundukları ülkeleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu, bir anlamda dünyanın her tarafına dağılmış olan Yahudileri milli bir şuur etrafında toplanmaya ve bu çerçevede örgütlenmeye ve bir yurt aramaya sevk etmiştir. Başka bir

deyişle, **Yahudilerin Filistin'i yurt edinmeye yönelik milli bir şuur etrafında örgütlenmeleri anlamına gelen Siyonizm'in doğuşunda özellikle Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçilik fikirlerinin Avrupa ülkelerinde yerleşmeye başlamasıyla ortaya çıkan yabancı düşmanlığının etkisi yadsınamaz.**

Bu konuda ilk ciddi antisemitizm yaklaşık 3 milyon Yahudi'nin yaşadığı Rusya'da ortaya çıktı ve söz konusu saldırıların etkisiyle Yahudiler kitleler halinde Rusya'yı terk etmek durumunda kaldı. Özellikle en büyük göçler, Çar III. Alexander (1881-1894) ve Çar II. Nikola (1894-1917) zamanındaki saldırıların etkisiyle gerçekleşti. Rusya'da 1881'de Çar II. Alexander'ın öldürülmesinden sonra başlayan ve "aliyah" adı verilen kitle halindeki (1881-1891) ilk göç dalgasında 134,000 Yahudi ABD'ye, 5,000 Yahudi Filistin'e ve 10,000 Yahudi de başka ülkelere göç gitmiştir. Özellikle Çar III.Alexander döneminde halkın Yahudiler aleyhine kışkırtıldığı onlarca pogrom gerçekleşmiştir.1881'de Rusya'da başlayan Yahudi düşmanlığı ve buna bağlı göç dalgasını Romanya izlemiş ve yaklaşık 60,000 Yahudi buradan başka ülkelere göç etmiştir. Sözkonusu pogromlar son Rus Çarı II. Nikola zamanında artarak devam etti. Rusya'dan gördükleri baskı sonucu ikinci ve daha büyük bir göç dalgası 1892'de yaşanmış ve yaklaşık 500,000 Yahudi başta ABD olmak üzere başka ülkelere göçe zorlanmıştır. Şüphesiz bunlar zamanla Amerikan iç ve dış politikasında çok etkili bir konuma gelerek bir anlamda ileride ortaya çıkacak Yahudi devletinin temellerini burada atacaklardır.

Yahudilerin örgütlenmesine yönelik ilk girişimler 1880'lerde Rusya ve Doğu Avrupa'daki antisemitizmin etkisiyle gerçekleşti. Bu doğrultuda Filistin'i yurt edinmeye dönük Siyonist hareketlerin 1881'de "Zion'u Sevenler" adıyla kurulan bir örgüt çatısı altında bir araya gelmeleri söz konusu olmuşsa da bu girişim pek başarılı olamamıştır.[2] Bu yıllarda çeşitli ülkelerde görülen Siyonist örgütlenmeler aralarındaki koordinasyon eksikliği dolayısıyla bu süreçte etkili olamamışlardır. Bu konuda asıl gelişme Theodor Herzl'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. Budapeşte doğumlu bir Macar asıllı Sefardi Yahudi olan Herzl, hukuk mezunu olmakla beraber Avusturya'nın etkili gazetelerinden birinde (Neue Frele Presse) muhabir olarak çalışmaktaydı. Alfred Dreyfus adındaki bir Yahudi

yüzbaşının Fransız ordusunda Almanya lehine casusluk yaptığı suçlamasıyla 1894'te yargılanarak hapse konulmasına tepki gösterenler arasında Herzl de bulunmaktaydı. Herzl, Avrupa'da yayılan antisemitizmin, önyargıyla ilgili bir konu olduğunu ve bu nedenle de yasayla ortadan kalkmasının imkânsız olduğunu görmüştü. Yahudi düşmanlığını kaldırmak mümkün olmadığına göre Yahudilerin ayrı bir toprağı ve devleti olmasının en iyi çıkar yol olduğunu düşünen Herzl, görüşlerini 1896'da, politik Siyonizm'in ideolojik temellerini oluşturan Yahudi Devleti (Der Judenstaat: The Jewish State) adındaki kitabında toplamıştır. Herzl'e göre ortada bir Yahudi ulusu bulunduğuna göre, bir Yahudi devletinin de olması gerekirdi ve Yahudilerin kendi devletlerini kurmaları antisemitizm için de en iyi çözümdü. Herzl'in kitabı sayesinde Siyonizm'in artık belirlenmiş bir siyasal amaca kavuşmuş olması Doğu Avrupa Yahudilerini harekete geçirdi.[3] Tevrat'ta, Allah'ın (Yehova) İbrahim'e "Nil'den Fırat'a kadar olan toprakları senin milletine veriyorum" denildiğini iddia eden Yahudiler "Vaat edilmiş Toprak"taki haklarını bu iddiaya dayandırmaktadır. "Aslında eski çağ Filistin tarihi Yahudilerin de bu topraklarda gelip geçici kavimlerden olduğunu göstermektedir. Bu gelip geçiciliğin Yahudilere 'tarihten doğan bir hak' verdiği savı kabul edilecek olursa Kızılderililerin Amerika kıtasından Amerikalı, Kanadalı ve Latin Amerikalıları çıkarmalarını ya da İspanya'yı birkaç yüzyıl egemenliklerinde tutmuş olan Arapların İberya Yarımadasına gene sahip çıkmalarını kabul etmek gerekir".[4] Ancak Arapların bu topraklara sonradan fetih yoluyla gelip yerleştikleri ileri sürülebilir. Fakat "her toprağa birçok kavim ya da ulus gelip gitmiş olabilir. Bu durum bunların içinden birinin daha çok sahip olarak kabul edilmesini engellemez. Doğrusu şudur ki, Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı tasarlayanlar orada yerli Arap halkı olduğu noktası üzerinde hiç durmamışlardır... Herzl sanki Filistin'de Arap denen kavimler ya da ulus oturmuyor da, bu topraklar bomboşmuş gibi davranmıştır".[5]

Siyonizm'in ortaya çıkışında dinsel iddiaların yanında sınıf temelinin de etkisini göz ardı etmemek gerekir.

1862'de serfliğin tepeden inme bir kararla ortadan kaldırılması sonucu Çarlık Rusyası'nın ekonomisi kapitalizm yolunda daha hızlı gelişmeye başlamıştı...

Yalnız kapitalist gelişmenin hızlanmasıyla küçük kentlerdeki Yahudilerin durumu da kötüleşti. Batı Avrupa'da da kapitalist birikim ve tekelleşme karşısında orta sınıf, Yahudilerin küçük burjuva rekabetinden şikâyetçi olmaya başladı. Yahudiler her iki yerde de istenmiyordu. Rusya'da Leo Pinsker ve Fransa'da Baron Rothschild, bütün büyük kapitalist Yahudiler gibi, küçük burjuva kökenli ırkdaşlarının Batı'ya yerleşmelerini ya da orada kalmalarını maddi çıkarlar yönünden desteklemiyor, onların Avrupa dışında başka bir yere gitmelerini istiyorlardı... Avrupalı Yahudilerin böylece temizlenmesi antisemitik akımların yeniden hız kazanmasını istemeyen burjuvalaşmış Yahudiler için ayrı bir güvence olacaktı.[6]

Theodor Herzl 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde toplanan 1. Dünya Yahudi Kongresi'nde kurulan Dünya Siyonist Teşkilatı'nın başına getirilmiştir. Fransız ordusunda Almanya lehine casusluk yapmakla suçlanan ve hapse mahkûm edilen Dreyfus için 1899'da af çıkarılarak serbest bırakılmış ve kendisine "Legion d'Honneur" nişanı bile verilmiş olsa da bu olay Fransız kamuoyundaki antisemitik duyguları alevlendirmiş ve yeni bir Yahudi düşmanlığının ortaya çıkmasını sağlarken Yahudilerin örgütlenme konusunda daha somut adımlar atmalarına yol açmıştır. İşte bu çerçevede Basel Kongresi bir dönüm noktası olmuş ve bundan sonra Yahudiler bir devlet kurma ama öncelikle bir yurt edinme konusunda daha somut girişimler içinde olmaya başlamışlardır. Herzl, büyük devletlerin desteğine ve gerekli finansal imkânlara sahip olmadan Siyonizm'in başarılı olmayacağını görmüştü. Fakat ilk girişimlerinden bir sonuç alamaması Herzl'i hayal kırıklığına uğratmıştı.[7]

Basel Kongresi, Siyonizm'in hedefinin Filistin'de Yahudi halka bir yurt yaratmak olduğunu kabul etmişti. Yahudiler 1942'deki Biltmore Programı'na kadar özenle yurt kavramını kullanarak devlet kavramını kullanmaktan kaçınmış olsalar da "Theodor Herzl Basel'de 'Yahudi Devletini kurdum' diye yazmıştı. Herzl'e göre, düşünülen devletin sınırları kuzeyde güney Anadolu dağlarından güneyde Süveyş Kanalı'na kadar uzanacaktı. Başka bir seferinde 'Nil'den Fırat'a' biçiminde tanımlamıştı".[8]

Basel Kongresi'nde Siyonizm'in amacının Yahudi halk için Filistin'de kamu hukuku ile güvence altına alınmış bir yurt yaratmak olduğu belirtilerek bu amaca varmak için birtakım adımların atılması kararlaştırılmıştı.

Theodor Herzl bu konuda Almanya, Osmanlı Devleti ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan Alman Kayzeri II. Wilhelm'den 1898'de Osmanlı topraklarına yönelik gezisi sırasında Filistin'in kendilerine bir yurt olarak verilmesi konusundaki teklifini Sultan'a iletmesini istemiş ancak gezi dönüşünde Alman Kayzeri'nin bu konuyu Abdülhamit'e açmadığı anlaşılmıştır. Alman Kayzeri, Osmanlı içişlerine böylesi bir Alman destekli müdahalenin İngiltere, Rusya ve Fransa'nın tepkisine yol açacağını ileri sürerek reddetmişti.[9] Aslında Alman İmparatoru Siyonist teklifin desteklenmesini kendi çıkarları için de uygun görmemişti. Zira o yıllarda özellikle 1888'de II. Wilhelm'in iktidarı ele alması ve iki yıl sonra Alman Şansölyesi Otto Van Bismark'ı istifaya zorlaması ile birlikte Bismark'ın geleneksel Avrupa güç dengesine dayalı Alman politikasının yerini yeni Alman Kayzeri'nin dünya politikası (Welt Politik) almıştı. Bu politika Osmanlı İmparatorluğu'na önem verilmesini ve Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkinin geliştirilmesini gerektirmekteydi. Nitekim kurulan siyasi ve askerî ilişkilerin yanında Anadolu'daki demiryolu projelerinde Almanya'nın giderek önemli bir pay sahibi olması ve daha da önemlisi 1899'da İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanacak demiryolu projesinin bir Alman şirketine verilmesiyle, Almanya, bölgede yavaş yavaş Osmanlı sayesinde hem İngiliz çıkar alanına sarkma hem de Rusya'yı güneyden çevreleme imkânına sahip olmuş oluyordu. Dolayısıyla Almanya bu aşamada Osmanlı'yı rahatsız edecek bir politikayı tercih etmemeye özen göstermiştir.

Diğer taraftan, Theodor Herzl, biri 1901'de diğeri 1902'de olmak üzere iki defa doğrudan Abdülhamit nezdinde girişimde bulunmuş ve bu görüşmelerde Sultan'a Yahudilere Filistin'de bir yurt verilmesi halinde Osmanlı borçlarının Avrupa'daki Yahudi bankerler tarafından ödeneceğini teklif etmiştir. Herzl'in söz konusu görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğunun Duyun-u Umumiye ile pazarlıklar sonunda en son 75 milyon altından 32 milyon altına düşürülmesi söz konusu olan Osmanlı borçlarının yüzde 80'ini (26 milyon altın) ödemeyi teklif ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Abdulhamit tarafından kabul edilmemiştir. Sultan'dan koparmaya çalıştığı fermana göre "Suriye ve Filistin'de yerleşmek için bir Yahudi-Osmanlı Kolonizasyon Birliği kurulacaktı. Herzl'in hazırladığı bu ferman

taslağının üçüncü maddesine göre, Yahudilere yerli halkı sınır dışı etme hakkı tanınacaktı".[10] Ancak bütün bu tekliflere Sultan'ın tepkisi oldukça sert olmuştur. Halkının imparatorluğu kan dökerek kazandığını ve onun sahibi olduğunu belirten Osmanlı Sultanı, "Yahudiler milyonlarını dökebilirler. İmparatorluğum bölündüğünde belki orayı karşılıksız alacaklar. Ama ancak o zaman bizim cesedimiz parçalanabilir. Canlı canlı kesilmeye asla razı gelmeyeceğim" diyerek teklifi geri çevirmiştir.[11]

Bunun üzerine İngiltere'ye yönelen Yahudilere önce El-Ariş teklif edilmiş; ancak buna gerek Mısır gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun tepki göstermesi üzerine bu defa Uganda teklif edilmiştir. Uganda teklifi, 1903'te toplanan 6. Yahudi Kongresi'nde en azından bir geçici yurt olarak kabul edildiyse de Herzl'in 3 Temmuz 1904'te ani bir kalp kriziyle ölümü üzerine yerine geçen Rus asıllı Aşkenazi olan Chaim Weizmann liderliğinde toplanan 1904'deki 7. Yahudi Kongresi'nde kesin olarak reddedilmiş ve Filistin'in dışında başka bir yerin kabul edilmemesi kararlaştırılmıştır. Ancak Herzl öldüğünde Basel'de öngörülen amaçlardan biri olan bir büyük devletin desteği henüz tam olarak sağlanamamıştı. Bu desteğin somut olarak I. Dünya Savaşı koşullarında ortaya çıktığı görülmektedir.[12]

Genellikle siyasal Siyonizm'in Filistin'e göçü temel alan görüşlerine dayanak araması ve Yahudilerin iki bin yıldır Filistin'e dönme inancı içinde oldukları iddiası oldukça yapay ve dayanaktan yoksun bir iddia olarak görülmektedir. Zira Ataöv'e göre, "Yahudilerin nasıl olup da iki bin yıllık sürenin başından beri Filistin'e dönmek için eyleme geçmediklerinin inandırıcı bir anlatımı yoktur. 19. yüzyıla kadar beklenmiş olmasının hikmeti nedir? Herzl'den önceki önderler, örneğin Sabatay Zebi neden fikirlerini yayamamış, öteki Yahudileri ikna edememiştir?"[13] Ataöv'e göre, Yahudiler, Filistin'e göçü esas alan ve küçük burjuva ideolojisi olarak nitelediği Siyonizm'in diğer ideolojiler gibi bir sınıf çıkarının yansıması olduğu gerçeğini gizlediklerini ifade etmektedir. Yine Ataöv, Siyonizm'in feodalizm ile gelişmiş kapitalizm arasında sıkışıp kalan Yahudi küçük burjuvazisinin ideolojisi olup, ortaya çıkışında Yahudi düşmanlığının değil, ilerlemiş kapitalizmin itmesi sonucu ortaya çıkmış olan modern antisemitizmin etkili olduğunu belirtmektedir.

Siyonizm'in Filistin için Osmanlı nezdindeki girişimleri Theodor

Herzl'in 1904'te ölmesinden sonra da devam etmiştir. 1908'de meşrutiyetin ilanı Yahudileri ümitlendirmiş, hatta İttihat ve Terakki yönetimi ilk başta Yahudilerin Filistin'e göçüne tolerans göstermişse de sonradan özellikle 31 Mart olayından sonra bunun Osmanlı egemenliğindeki Arap ulusların tepkisini çekebileceğinin ve İmparatorluğun parçalanmasına yol açacağının görülmesiyle vazgeçilmiştir.

Büyük devletlerin desteğini sağlama konusunda önemli bir çaba içerisinde olan Siyonizm, özellikle İngiltere'deki çabaları belli başlı isimlerin Siyonist davaya kazandırılmasında etkili olmuştur. 1914 Kasımında Herbert Samuel ve Lloyd George ile olan görüşmelerin arkasından Siyonizm'in Avrupa'daki temsilcisi Weizmann, Manchester Guardian gazetesi yayın müdürü C. P. Scott'a 1914'te yazdığı mektupta: "... Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir ve bir İngiliz sömürgesi olarak orada İngiltere, Yahudi yerleşimini teşvik etmelidir; ta ki yirmi ya da otuz yıl içinde bu bölgede bir milyon, belki daha fazla bir Yahudi nüfusuna sahip olalım. Bu Yahudiler... Süveyş Kanalı için etkin bir koruma sağlayacaktır".[14] Yine Manchester Guardian ile bağlantılı önemli bir İngiliz gazeteci Herbert Sidebotham, başyazılarından birinde "Filistin'de İngiltere için dost ve güvenilir bir Yahudi devletine stratejik bir önem atfederek Süveyş Kanalı'nın İngilizlerce savunulmasında Filistin'in bir istihkâm haline gelmesi gerektiği şeklindeki Lord Kitchener'in görüşünü dile getirdi".[15] Pek çok kimsenin Siyonizm'e kazandırılmasında bu argümanların etkili olduğu görülmüştür.

Osmanlı topraklarının paylaşılmasıyla sonuçlanan I. Dünya Savaşı'yla beraber, Yahudiler de bekledikleri fırsatı yakalamışlardı; İngilizler bölgede çıkarlarını koruyacak bir müttefike, Yahudiler de bir dış desteğe sahip olmuşlardı. Nitekim İngiliz hükümeti nezdindeki girişimleri sonuç vermiş, İngiliz yöneticileri ikna edilerek Filistin'in bir İngiliz mandası haline dönüştürülerek bir Yahudi yurdu haline getirilmesi konusunda bu devletten söz alınmıştı. 1917 Kasımındaki Balfour Deklerâsyonu'nun savaş sonrası döneme damgasını vurması ve İsrail'in kurulmasında önemli bir aşamayı ifade etmesi açısından gerçekten önemli bir belge olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Balfour Deklerâsyonu'nun ilanı sürecinde Yahudilerin İngiltere üzerinde etkili olmasında hem bölgedeki İngiliz çıkarlarını korumada Yahudile-

rin işbirliği önerisi hem de savaş sırasında bu belge sayesinde ABD'nin savaşa girmesinin sağlanabilecek olması önemli rol oynamıştır. Kaldı ki, bu sıralar aynı şeyi Almanların yaparak Amerikan Yahudileri üzerinde etkili olmaları olasılığını da değerlendiren İngiliz hükümeti, Yahudilere verilecek desteğin Rusya'daki ihtilal sürecinde bunların Bolşeviklerle işbirliğini engelleyerek Rusya'nın müttefikleriyle birlikte savaşa devam etmesini sağlayacağını da düşünmekteydi. Sefardi olan Herzl'in 1904'te ölümünden sonra Dünya Siyonist Teşkilatı'nın liderliğine getirilen Rus kökenli Aşkenazi olan Chaim Weizmann'ın bu süreçte Londra üzerinde etkili olmak için çok çaba sarf ettiğini kaydetmek gerekir. Weizmann, bölgenin sömürgeleştirilerek Yahudilere yurt olarak tahsis edilmesi konusunda İngiliz siyasetçilerini ikna etmeye çalışırken, Fransa'nın da bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Weizmann'ın çabaları, İngiliz siyasetçilerinden Herbert Samuel (aslen Yahudi), Lloyd George ve Arthur Balfour üzerinde etkili olmasına rağmen beraber kabine üyelerinden gelen muhalefet yüzünden bir türlü sonuç alınamamıştı. Fakat 1917 Ekimiyle beraber Rusya'nın çökmesi ve savaştan çekilmesi üzerine Amerikan desteğinin daha acil hale gelmesi diğerlerinin de ikna edilmesini sağlamıştır.[16] Bu çerçevede Siyonist davaya kazandırılan İngiliz devlet adamları, Fransa'yı da ikna etmek için çaba gösterdiler ve bu çerçevede Mark Sykes, Sykes Picot Anlaşmasının Fransız müzakerecisi George Picot'u, Amerika'yı savaşa sokmanın bir yolu olarak Amerikalı Yahudileri müttefiklere kazandırmanın önemi konusunda ikna etmeyi başarmıştı.

Gerçi Yahudiler Filistin'i bir yurt haline getirme yönündeki amaçlarını 1900'lü yılların başından itibaren kurulmuş olan örgütlerle gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Bu amaçla 1901'de kurulan Yahudi Ulusal Fonu (Jewish National Fund)[17] aracılığıyla, özellikle 1908'den itibaren Filistin'de toprak kazanma faaliyetlerini arttırmışlardır. **1917'de nüfusun % 8'ini oluşturan Yahudiler Filistin topraklarının da ancak % 2.5'ine sahip olmuşlardı** 1947'de nüfusun % 31'ini oluşturan Yahudiler, Filistin topraklarının tüm çabalarına rağmen hâlâ % 6-7'sini ele geçirmiş bulunuyorlardı. Böylece I. Dünya Savaşı'nın sonunda 60,000 dolayında olduğu tahmin edilen Filistin'deki Yahudi nüfusu 1929'da 170,000'e çıkmıştı. En büyük artış 1930-36 arası dönemde gerçekleşmiştir. 1930-36 yılları arasında Yahudilerin nüfusundaki artış sayı

olarak 200,000'dir. 1936'da Yahudi nüfusun miktarı 400,000'e çıkarak toplam nüfusa oranı % 31 olacaktır. 1947'ye gelindiğinde ise rakamlar değişse de oranlar değişmemişti.[a]

İngiltere, 2 Kasım 1917'de Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour'un adıyla bilinen ve Balfour Deklerâsyonu denilen Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını İngiliz hükümetinin destekleyeceğinin ifade edildiği bir mektubu İngiltere'deki Siyonist Teşkilatları Federasyonu'nun Başkanı İngiliz Yahudi'si Baron Lionel Walter Rothschild'e[b] göndermiştir. Mektupta kısaca şöyle denilmekteydi:

> **Saygıdeğer Lord Rotschild,**
>
> **Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudiler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumların medeni ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır.**
>
> **Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım.**
>
> **Saygılarımla**
>
> ***Arthur James Balfour.***[c]

---

[a] Graudy ve Ataöv'e göre ise 1918'de 700,000 kadar olan nüfusun 664,000'i Arap ve 56,000'i (% 8) Yahudi'ydi. 1922'de ise 757,182 olan toplam nüfusun 83,794'ü (%11) Yahudi'ydi. 1931'de 1,035,821 olan toplam nüfus içinde Yahudiler 174,610'a (%17) çıkmış buluyorlardı. Bu miktar 1944'te 1,764,000 olan toplam nüfus içinde 554,000'e (%31) Mayıs 1948'de ise, 2,065,000 olan toplam nüfus içinde 650,000 (% 31) Yahudi bulunmaktaydı. Roger Graudy, Siyonizm Dosyası, çev. Nezih Uzel 3. baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), s. 49; Edward Said'e göre, toplam nüfusun yaklaşık 700,000 olduğunun belirtildiği 1922'de Yahudilerin nüfusu 83,000 dolayındaydı ve toplam nüfusun % 11'ini oluşturmaktaydı. Edward Said, Filistin Sorunu, çev. Alev Alatlı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), s. 44.

[b] Rothschild'ler, 1743 doğumlu Alman Yahudi Meyer Amschel Rothschild'le başlayan banker sülalesidir. Meyer A. Rothschild'in beş oğlundan Nathan İngiltere'ye, James Fransa'ya, Karl İtalya'ya Solomon Viyana'ya yerleşerek Avrupa finans ekonomisine hakim olmuşlardı. Baron Lionel Walter Rothschild, bu kardeşlerden Nathan'ın oğluydu ve İngiliz Lordlar kamarasına girmeyi başarmıştı. Bu kardeşlere Baron unvanı, Napolyon'un yenilgisinden sonra kendisine çok yardım ettikleri Fransa İmparatoru 18. Louis tarafından verilmişti. (Said, Filistin Sorunu, s. 38).

[c] Bildirinin İngilizce metni şu şekilde:

O sırada Filistin topraklarının ancak % 2.5'ini ellerinde bulunduran Siyonistlerle İngiltere, savaşın ortaya çıkardığı yeni koşulların gereği olarak müttefik durumuna gelmişlerdi. "Nedenleri ne olursa olsun Balfour Bildirisi'ni ünlü bir Yahudi yazar olan Arthur Koestler şöyle tanımlıyordu: 'Bir devletin başka birine üçüncü bir ulusun toprağını vermesi'. Evet, muğlâk ifadelerle dolu Bildiri, o güne kadar Araplara yapılan bütün vaatleri anlamsız kılıyordu.[18] Balfour ise "Filistin'deki Filistinlilerin umut ve isteklerini görmezlikten geldik. Bu eski topraklarda oturan 700,000 Arabın istek ve düşüncelerinden daha önemli olan şey, bizce Siyonizm'dir" diyerek bir gerçeği ortaya koymuştur.

Bugüne kadar Filistin'e ilişkin İsrail'in ya da Siyonizm'in temel iddialarının ana dayanağını oluşturan Bildiriyle, bir anlamda bir Avrupalı güç tarafından Avrupa'da olmayan bir toprak parçası hakkında, o toprak parçasında yaşayan yerli çoğunluğun varlığı ve istemleri tamamen kulak arkası edilerek, yabancı bir grubun bu toprak parçasını ulusal vatan yapması sağlanmaktaydı veya mümkün kılınmaktaydı.[19] Arthur Kostler de bu durumu anlatmak için, "bir ulus ikinci bir ulusa üçüncü bir ulusun toprağını vaad etti" ifadesini kullanmıştı.[20] Elbette her halükârda hukuksal bir hak doğurmayan bu bildirinin nasıl bir ruh halini yansıttığı ise bir başka tartışma konusu. Fakat hiç kuşkusuz bunun Amerika kıtasına sonradan yerleşen beyaz Avrupalıların yerlilere karşı bakış tarzıyla büyük benzerliği bulunmaktadır.

Balfour Deklerâsyonu, İngiliz hükümeti tarafından hazırlanan bir bildiri gibi sunulmuş olmakla beraber aslında hazırlanması yaklaşık iki yıl sürmüş, hazırlanma aşamasında, Amerika ile İngiltere arasında mekik dokunduğu gibi, Siyonist örgütlerin yazma aşamasında görüş ve düşünceleri de dikkate alınmıştı. Nitekim bildiri, daha sonraki süreçte İngiltere'nin Yahudilere bir devlet kurmaları için taahhüdü biçiminde yorumlanır olmuştur.[21] Bildirideki muğlâk ifadeler bilinçli şekilde kullanılmış

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it is being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country"

olup, daha sonraki süreçte bütün tarafların bildiriyi kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamalarına yol açmıştır. Yahudiler yurt kavramını devlet olarak yorumlarken, İngilizler de "bu muğlâk ifadelerle kendileri için açık kapılar bırakmış ve İngiltere'de ya da dünya kamuoyunda siyasal Siyonizm'le böylesine resmi bir ittifak ciddi olarak eleştirildiği takdirde, geri dönebilmek için zemin hazırlamıştır".[22] Diğer taraftan Yahudi olmayan topluluk ibaresi güya "Arap haklarını korumak için konmuştur; güya Filistin Arapları için bir garanti vardır". Filistin nüfusunun çoğunluğunu (% 91-92) oluşturan Araplar Yahudi olmayan topluluk kelimeleriyle geçiştirilmekteydi. Oysa bildiriden sanki Yahudiler çoğunluğu oluşturmakta ve Araplar da orada burada yaşayan adı bile zikredilmeyecek kadar önemsiz bir topluluktu. Aslında "bu ifade Filistin'deki Arap-Yahudi oranını gizlemek için seçilmiş ve kullanılmıştır. Bu kamuoyunu yanıltma, aldatma siyasetidir".[23] Daha sonra 26 Ocak 1919'da Lord Curzon, şunları yazıyordu: "Size Weizmann bir şey söylediği zaman ve siz, Yahudi milli vatanı düşündüğünüz sırada o bambaşka bir şeyler düşünüyordu... O'nun gözünde bir Yahudi devleti ve bu devlete teslim olmuş Yahudiler tarafından yönetilen bir Arap halkı vardı... Perde arkasında ve Büyük Britanya'nın garantisi altında gerçekleştirmek istediği buydu".[24]

Yahudiler "Tanrı'nın Seçilmiş Halkı"nı Filistin'de sahte "halksız toprağa topraksız halk" sloganıyla yerleştirmeyi amaçlamaktaydı ve bu, acımasız bir ırk ayırımına dayanılarak uygulamaya konulmaktaydı.[25] Viladimir Jabotinsky bunu şöyle açıklamaktaydı: "Filistin Yahudilere ait olmalıdır. Etnik bakımdan temiz bir Yahudi devletinin yaratılması amacıyla gerekli yöntemlerin uygulanması her zaman zorunlu ve güncel olacaktır. Araplar, şimdi bile onları ne yapacağımızı ve onlardan ne istediğimizi biliyorlar. Durmadan oldu-bittiler yaratmalı ve Arapların bizim topraklarımızdan çekilerek çöle dönmeleri gerektiğini söylemeliyiz".[26] 22 Haziran 1969'da ise dönemin İsrail Başbakan'ı Golda Meir, o güne kadar gelinen nokta yeterli değilmiş gibi, İsrail parlamentosunda "bir Yahudi devleti istiyorum. Ezici bir Yahudi çoğunluğu olsun... Ben her zaman Siyonizm'in bu olduğunu düşündüm"[27] ifadesini kullanmaktaydı.

II. İNGİLİZ MANDA YÖNETİMİNDEN İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞUNA

Balfour Deklarâsyonu

Dışişleri Bakanlığı
2 Kasım 1917
Saygıdeğer Lord Rotschild,
Majestelerinin hükümeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan müteakip deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım.
"Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudiler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumlarm medeni ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır".
Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım.
Saygılarımla
Arthur James Balfour

1. BALFOUR DEKLERÂSYONU (1917) VE MANDA YÖNETİMİ: POLİTİK İKİLEM

İngiltere'nin Yahudi toplumuna bir vaadi olan ancak hukuki bir değer tanımayan Balfour Deklarâsyonu Fransa, İtalya, ABD ve Japonya tarafından tanınmasına ilişkin Yahudi önderlerin 1918'den itibaren süren çabaları büyük ölçüde başarılı olmuştu. 1919 Ocağında başlayan Paris Barış Konferansı ise taleplerini uluslararası alanda duyurmaları ve somut sonuçlara ulaşmada iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Yahudi delegasyonun Müttefikler Yüksek Konseyi'ne sunmak üzere hazırladığı öneriler şu şekilde açık-

lanmaktaydı: Yahudilerin Filistin üzerindeki tarihsel haklarını ve ulusal vatanlarını (National Home) Filistin'de yeniden kurma haklarının tanınması, Güney Lübnan, Hermon Dağı, Akabe ve eski Ürdün'ü içerecek şekilde belirlenen Filistin sınırlarının çizilmesi, Filistin için İngiltere'nin yönetimi altında bir mandanın kurulması, Balfour Deklarasyonu'nun nihai olarak uygulamaya konması, Filistin'in Yahudiler tarafından kolonileştirilişinin desteklenmesi ve Filistin Yahudilerinin temsili için bir konseyin kurulması.[28]

Savaştan sonra müttefikler de zaten Araplara yapılan bağımsızlık vaadini yerine getirmemek ve 1916 Sykes-Picot Antlaşması'yla 1917 Balfour Deklarasyonu'na uygun bir yol izleyebilmek için "manda" diye bilinen sistemi çıkarlarına uygun bulmuşlardı. Buna rağmen Milletler Cemiyeti ilgili ülkeye mandacı devleti seçme gibi sembolik bir hak vermekteyse de bu hak pratikte görmezlikten gelindi.[29]

İngiltere ile temasa geçerek bu devletin mutlak desteğini sağlamaya çalışan Yahudilerin İngiliz delegasyonuyla yoğun temasları sırasında Yahudi delegasyonunun önerileri daha somut hale getirilmişti. Nitekim 15 Temmuz 1919'da İngiliz hükümetine sunulan taslak metinde şunlar bulunmaktaydı: Mandanın nihai hedefinin Filistin'de kendi kendini yöneten bir cumhuriyetin kurulması gerektiği, Filistin'de daimi bir Yahudi konseyinin oluşturulması, Ulusal Yahudi Vatanı ilkesinin desteklenmesi, Yahudi göç ve kolonizasyonunun kolaylaştırılması, İbranicenin Filistin'de resmi dil olması.

Açıkçası Yahudi liderlerin önerileri, Filistin mandasının bir Yahudi devletinin kurulmasına yönelik olması doğrultusundaydı. Mandater yönetim, Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasını mümkün kılacak oranda Yahudi'nin bulunacağı zamana kadar ülke yönetimini elinde tutmaya devam etmeliydi.[30]

Sonunda İngiliz yönetimi, Yahudi önerileri doğrultusunda ikna edildi ve **25 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan Müttefikler Yüksek Konseyi, Filistin mandasını İngiltere'ye verdi.** San Remo'da alınan kararlar 24 Temmuz 1922'de hem Milletler Cemiyeti tarafından hem de İngiliz parlamentosunda onaylanırken Filistin'de İngiliz manda yönetiminin esaslarını da belirlenmekteydi. Bunlar büyük ölçüde Yahudi önderleri tatmin

edici boyutlardaydı. Yahudilerin Filistin'le olan bağı tanınmakta, Balfour Deklarâsyonu garanti altına alınmakta, Filistin'e göç eden Yahudilere kendi kendilerini yöneten kurumları geliştirmeleri için izin verilmekte, Mandater ülke Yahudi göçünü kolaylaştırma vaadinde bulunmakta ve yönetime yardımcı olacak bir Yahudi Bürosu'nun kurulması için hazırlıkların yapılmasını öngörmekteydi. Öte yandan Versay Antlaşması'nı onaylamayı ve Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı reddeden Amerikan Kongresi, Yahudilere ilişkin alınan kararı desteklediğini göstermek için 21 Eylül 1922'de Balfour Deklerâsyonu'nu kabul ve teyit eden bir kararı kabul etti. 3 Aralık 1924'te İngiltere ile imzaladığı bir anlaşma ile de İngiltere'nin Filistin üzerindeki mandasını tanırken bir taraftan da İngiltere'nin Balfour Deklarâsyonu çerçevesindeki taahhütlerinin takipçisi olduğunu İngiltere'ye kabul ettirmekteydi.

Maalesef, "...kendilerini Siyonizm'le bağlayan ABD ve Avrupa'nın büyük güçleri Arap topraklarının geleceğine ilişkin düzenlemeler yaparken burada yaklaşık iki bin yıldır yaşayan Arap halka bir şey sormamışlardı. Yerli halkın Siyonist plâna karşı olduğu aslında hiç kimse için sır değildi. Wilson yönetimi tarafından görevlendirilen King-Crane Komisyonu 1919 yılında 'Siyonistlerin şu an Filistin'de bulunan gayri-Yahudi insanların mülksüzleştirilmesinin pratikte tamamlanmasını sabırsızlıkla beklemekte' olduklarını bildirdi ve 'Yahudi olmayan yerli halkın –bütün halkın yaklaşık onda dokuzu– Siyonist programın tamamına şiddetle karşı olduğu'na değindi. Komisyon, halkı bu programa boyun eğmeye zorlamanın 'hukuk kurallarına uygun olsa da' kendi geleceğini belirleme ilkesinin (self determinasyon) ve insan haklarının açık ihlali anlamına geleceği uyarısında bulundu. Ancak bu aslmda ne Yahudi davasına derinden yakınlık duyan Komisyon'un kendisinin ne de büyük güçlerin önemsedikleri bir şeydi".[31]

1918'de İngiliz hükümeti tarafından manda yönetiminin koşullarını araştırmak için gönderilmiş olan ve Weizmann'ın da aralarında bulunduğu Siyonistlerden oluşan 3 kişilik Komisyon'un adı 1921'de Siyonist Yönetim Kurulu olarak değiştirildi. Bu arada ilk **İngiliz Yüksek Komiseri** olarak, Siyonizm'e inanmış bir İngiliz Yahudisi olan Herbert Samuel'in atanmış olması bu aşamada önemli bir başarı olmuştu. Weizmann ertesi yıl bu atama hakkında şunları söylüyordu:

"Sir Herbert Samuel'in Filistin'e atanmasından başlıca olarak ben sorumluydum. Sir Herbert Samuel, dostumuzdur. Ricamız üzerine bu zorlu görevi kabul etti. Onu bu mevkiye biz getirdik. O, bizim Samuel'imizdir".[32]

1918'de nüfusu 700,000 kadar olan manda, 10,163 mil²'lik bir toprağı kapsıyordu. Bunun 664,000'i Arap ve 56,000'i (% 8) Yahudiydi. 1922'de ise 752,048 olan toplam nüfusun 83,790'ı (%11) Yahudiydi. 1931'de 1,033,314 olan toplam nüfus içinde Yahudiler 174,606'a (%17) çıkmış bulunuyorlardı. Bu miktar Mayıs 1948'de, 2,065,000 olan toplam nüfus içinde 650,000'e (% 31) ulaşmıştı.[33]

FİLİSTİN'DE MÜSLÜMAN VE YAHUDİ NÜFUSU: 1922–1942

Yıl	Toplam	Müslüman		Yahudi	
		(Sayı)	(%)	(Sayı)	(%)
1922	752,048	589,177	78.34	83,790	11.14
1931	1,033,314	759,700	73.52	174,606	16.90
1932	1,073,827	778,803	72.52	192,137	17.90
1933	1,140,941	798,506	69.99	234,967	20.59
1934	1,210,554	814,379	67.27	282,975	23.38
1935	1,308,112	836,688	63.96	355,157	27.15
1936	1,366,692	862,730	63.13	384,078	28.10
1937	1,401,794	883,446	63.02	395,836	28.24
1938	1,435,285	900,250	62.72	411,222	28.65
1939	1,501,698	927,133	61.74	445,457	29.66
1940	1,544,530	947,846	61.37	463,535	30.01
1941	1,585,500	973,104	61.38	474,102	29.90
1942	1,620,005	995,292	61.44	484,408	29.90

Kaynak: http://www.mideastweb.org/palpop.htm
http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/80859e/80859E05.htm

Öte yandan **1918'de toprağın % 2.5'ini ellerinde bulunduran Yahudilerin sahipliğindeki topraklar 1948 Mayısında ancak % 6-7'ye çıkmış bulunuyordu.**[34]

İngiltere, Filistin manda yönetiminin başladığı 1920 yazında yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının nasıl yerine getirileceği ile ilgilenmeye başladı ve bu çerçevede önce bir Yasama Konseyi kurmaya çalıştı. Ancak Arapların katılımının söz konusu olmaması üzerine bir Danışma Meclisi oluşturmak için girişimlerde bulunduysa da Araplar buna da katılmadı. Diğer taraftan manda metninde açıkça belirtilen ve Filistin'deki Yahudi nüfusun çıkarlarını etkileme ihtimali olan ekonomik, sosyal ve diğer konularda Filistin Yönetimine danışmanlık etmek ve onunla işbirliği yapmak için kurulması öngörülmüş olan **Yahudi Bürosu** gibi İngiltere'ye karşı muhatap olacak bir teşkilatın Araplar tarafından kurulması da söz konusu olmadı. Böylece Arapların yer almayı reddetmesi üzerine Yahudiler manda yönetiminde belirgin bir ağırlığa sahip olmuş oldular.

Diğer taraftan, hemen harekete geçen Weizmann, Yahudi Bürosu'nu Siyonist olan olmayan bütün Yahudileri temsil eden bir örgüt haline getirmek için tüm dünya Yahudilerinin katılımını teşvik etmeye başladı. 1925'te gerçekleştirilen Yahudi Kongresi'nde Viladimir Jabotinsky gibi revizyonist olarak nitelenen bir grubun Siyonist olmayanların katılımını öngören bir genişlemeye karşı çıkmasına rağmen, bu doğrultuda bir karar alınması sağlanmıştı. Aynı zamanda Dünya Yahudi Kongresi'nde Yahudi Bürosu'nun faaliyetlerini şu ilkeler üzerine dayandıracağı da kararlaştırılmıştı: Filistin'e sürekli artan bir Yahudi göçünün gerçekleştirilmesi, Kamu mülkiyeti şeklinde Filistin'de toprak alınması, Yahudi emeğine dayanan tarımsal kolonizasyon, Filistin'de İbrani dili ve kültürünün diriltilmesi. Weizmann'ın plânının gerçekleşmesine giden yol bütünüyle açılmıştı. Weizmann bir adım daha ileri giderek Dünya Siyonist Teşkilatı ile Yahudi Bürosu'nun başkanının aynı kişi olmasını sağladı.[35]

Filistin'deki İngiliz manda yönetimi başlar başlamaz çatışmaların da başladığı görülmektedir. Araplarla Yahudiler arasındaki bu çatışmalarda her iki taraftan da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ancak Yahudiler daha örgütlü hareket ederken, Arapların bir liderden yoksun ve dağınık halde oldukları dikkati çekmektedir. Yahudiler, İsrail'in bağımsızlık ilanının ardından İsrail ordusunun (İsrail Savunma Kuvvetleri) temelini

oluşturacak olan Haganah'ı daha 1920'de kurmuşlardı. Araplara karşı politikasını yumuşak bulan bir grubun Nisan 1937'de Haganah'tan ayrılmasıyla Irgun Zvei Leumi (Ulusal Askerî Örgüt) ve onun İngiltere'ye karşı politikasını yeterince sert bulmayan bir grubun ayrılmasıyla da 1940'da Stern (İsrail Özgürlük Savaşçıları: LHI, liderin adı ise Avraham Stern'di) örgütü ortaya çıkmıştı. Ancak bunlar arasında farklılık sadece yönteme ilişkindi; yoksa nihai amaca ilişkin olarak bir politika farklılığı söz konusu değildi.

Bu dönemde kendi aralarındaki mücadele ve farklılıklardan dolayı Yahudi örgütlenmeleri gibi etkili olmasa da Arapların da bazı örgütlenme girişimlerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi 1922'de kurulan ve başına Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin getirildiği Yüksek İslâm Konseyi'dir. Özellikle Neşaşibi ailesi ile Hüseyni ailesi arasındaki rekabet ile amaç ve yöntemdeki ciddi farklılıklar, bunların gerek İngiltere'ye gerekse Yahudilere karşı ortak bir mücadele vermelerini engelleyen unsurlar oldu. Bunun dışında 1936'da kurulan Yüksek Arap Komitesi'nin başkanlığına da yine Hacı Emin el-Hüseyni getirilmişti. Örgütün temel amacı, Yahudi göçlerinin durdurulması, Arap toprakların Yahudilere satışının yasaklanması ve Arap çoğunluğa dayanan bir hükümetin kurulmasıydı.

Arapların gösterileri ve ayaklanmalarından ilki 1920'de meydana geldi. Bunu 1921 Mayısında yapılan ikinci ayaklanma ve ardından 1929 Ağustosundaki üçüncü ayaklanma izledi. 1936–39 arasında özellikle Yahudi göçlerinin hızlanması üzerine bütün Filistin'de genel grev ve ayaklanmalar yaşandı. Araplar, yukarıda ifade edildiği gibi Yahudi göçlerinin yasaklanmasını, Arap topraklarının Yahudilere transferinin durdurulmasını ve Arap çoğunluğa dayanan bir Filistin devletinin kurulmasını istiyorlardı.

Bu dönemdeki çatışmalara ilişkin Yahudi önderlerden biri olan İsrail'in ilk Başbakanı Ben Gurion şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: "Gerçek şuydu ki, siyasal olarak saldırgan durumda olan biziz, onlar kendilerini savunuyorlar... Ülke onların, çünkü orada yaşıyorlar. Oysa biz buraya gelmek ve yerleşmek istiyoruz ve onlara göre, hal-i hazırda dışında bulunduğumuz ülkelerini ellerinden almak istiyoruz... Bu

ayaklanma, Filistinlilerin, anavatanlarının Yahudiler tarafından gasp edilmesi olarak gördükleri şeye karşı aktif bir direnişidir... ve... terörizmin ötesinde bir harekettir".[36] Elbette Arapların topraklarını Siyonistlere açmamalarını ahlaki bulmayanlara karşı Siyonist olmayan herkes, Bavyera'daki insanları boşaltıp orada bir Yahudi devleti kurmanın neden daha uygun bir çözüm olamayacağını, ya da haklılık konusunda bu kadar çok ahlak dersi veren ABD'nin neden bu plânı Massachusetts ya da New York'ta uygulamadığını merak etmiştir.[37]

Ayrıca Hitler'in soykırımından sağ kurtulabilmiş, perişan durumdaki Yahudilere gelince, pek çoklarının –belki de çoğunluğunun- bu olanağı sunmuş olan Birleşik Devletler'e gitmek isteyecekleri açıktır. Ama Amerikan Siyonistleri de dâhil Siyonist hareket, onların bir Yahudi devletine yerleşmelerini yeğledi. Amerikan Siyonistleri, bir Yahudi devleti kurulmasını isteyen Kongre kararlarına olağanüstü destek verirken, muhacirlerin ABD'ye getirilmesini amaçlayan bir yasaya hiç destek vermediler. Nitekim Roosevelt'in danışmanı Morris Ernst 1948 yılında, Amerikan Yahudi liderlerinin, bu insanlara yalnızca Filistin'e gitme seçeneği tanımak yerine bir şans vermeyi reddetmeleri karşısında büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Öyle ki Morris Ernst soykırımdan kurtulanlara Birleşik Devletler'e göç etme şansı tanınmasını önerdiği için sanki bir vatan hainiymiş gibi, etkin Yahudi liderlerin aşağılamalarına, alaylarına ve daha sonra da saldırılarına hedef olduğunda hayrete düştüğünü, hatta kendini alçalmış hissettiğini belirtmektedir.[38]

"Nazi Almanyası'nda Yahudilere yapılan baskı, zirvesine doğru tırmanırken; Siyonist örgüt, göç sertifikalarının dörtte-birinden azını Alman Yahudilerine dağıtmış, çoğunu siyasal Siyonizm'in yatağı sayılan Doğu Avrupalı, özellikle Polonyalı Yahudilere saklamıştı. Filistin'e en muhtaç olanlar değil, belirli siyasal hedefler için en faydalı olacaklar alındı. Gestapo ile temas eden Siyonist temsilcileri de Nazi Almanyası'na Alman Yahudilerini kurtarmak için gelmediklerini, fakat Yahudi milliyetçisi olan savaşçı göçmenler bulup yetiştirmek için geldiklerini söylemişlerdi. Genel siyaset "perişan durumda" olan Yahudilere başlarını sokacak bir yer bulmak değil, Yahudi devletini kuracak siyasal zemini hazırlamaktı".[39]

Aslında bunlar Nazi soykırımına yönelik olarak Siyonist önderlerin Hitler'le işbirliği yaptığı yolundaki iddiaya temel oluşturacak boyutlardadır. Nitekim Nazilerin Avrupalı Yahudileri yok etme kampanyası sürerken Amerika'da bulunan Yahudi örgütlerinin davranışlarını incelemek üzere 1980 yılında eski Temyiz Mahkemesi Hâkimi Arthur Goldberg başkanlığında önde gelen Yahudilerden oluşan özel bir komisyon her ne kadar çalışmasını tamamlayamayarak dağıldıysa da Komisyon kaynakları eğer Amerikan Yahudi örgütleri basiretli davranmış olsaydı, binlerce mi yoksa onbinlerce mi Yahudi'nin kurtarılmasının mümkün olabileceği gibi konuların herkesin önünde alenen ele alınmasını istemedikleri için dağıldığını göstermekteydi. Bir taslak raporda "Amerika'daki Yahudi liderliğinin hiçbir safhada kurtarma için toplu seferberlik ilan etmediğinin tartışılacak bir yanı bulunmadığı" belirtildi. Bu dönemde Siyonist örgüt ve liderleri Avrupalı Yahudilerin kurtarılmasına ilgi göstermedikleri gibi, bu tür çabalara engel olmuşlar ve bütünüyle dikkatlerini göçün Filistin'e yöneltilmesi üzerinde yoğunlaştırmışlardı.[40] Yukarıdaki iddiayı haklı çıkaracak asıl gelişme ise Irgun'un bir kolu olan ve 1939-40'da örgütten ayrılan ve liderliğini sonraki yıllarda İsrail'de Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Izak Şamir'in yaptığı Stern ya da diğer adıyla LHI'nin Nazilerle işbirliği içinde olduğunun daha sonra ortaya çıkmış olmasıdır. İsrail'de etkili gazetelerden Ha'aretz'in köşe yazarı B. Michael, 31 Ocak ve 6 Şubat 1983 tarihinde LHI'nin 1941'de Nazilere yaptığı bir teklifi yayınladı. Teklifte, LHI'nin "Almanya'nın Avrupa'daki Yeni Düzenle ilgili yaklaşımına duyduğu yakınlık dile getirilmekte ve Alman Reich'ı ile ilişkiler kuracak, Nazilerin Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyacak ulusal ve totaliter bir temel üzerinde bir Yahudi devletinin kurulması için işbirliği önerilmekteydi.[41]

Aslında Alman SS'leri Yahudilere karşı yok etme kampanyasını sürdürürken, Filistin'e bir türlü göç etmeyen Yahudiler üzerinde bunun etkili olacağını gören Siyonistlerle işbirliği içinde olduklarına ilişkin yazılanlar bunlardan ibaret değil.[42] Ancak bütün bunlardan, tarihin bu bölümünün oldukça karanlık olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 1929'da başlayan fakat özellikle 1930'ların başından itibaren yoğunluğu artan Arap-Yahudi çatışmaları sonucunda İngiltere

soruna bir çözüm bulmak amacıyla bir takım girişimlerde bulundu. **Bunlardan ilki 1930'da Lord Passfield'in hazırladığı ve Arap-Yahudi işbirliğine dayanan bir yönetim kurulmasını tavsiye eden, fakat asıl önemli kısmı Yahudi göçlerinin ve Yahudilere toprak satışının durdurulmasını öngören rapordur. Passfield Beyaz Kitabı olarak bilinen rapora Yahudilerin tepkisi o kadar sert oldu ki Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Chaim Weizmann'ın sırf bu nedenle istifa etmesi ve tüm dünyadaki Yahudi teşkilatlarından protestoların yükselmesi üzerine İngiliz Başbakanı MacDonald, Weizmann'a bir mektup yazarak Passfield Beyaz Kitabı'nın İngiltere'nin Balfour Deklerâsyonu hükümlerine bağlılıklarında bir değişiklik meydana getirmediğini belirterek Yahudi göçleri ve toprak satın alımı konularında ümit verici yumuşak ifadeler kullanmak zorunda kalmıştır.**

Weizmann, 13 Şubat 1931'de Başbakan MacDonald tarafından kendisine gönderilen mektupla ilgili şunları söylemekteydi: "...MacDonald'ın bana gönderdiği mektup sayesindedir ki, bize ileriki yıllarda fevkalade ilerleme sağlama imkanı veren, hükümet ve Filistin yönetiminin tavrındaki değişiklik meydana gelmiştir. MacDonald mektubu sayesindedir ki, (izleyen yıllarda) Filistin'e Yahudi göçünün akla hayale bile gelmeyen rakamlara; örneğin 1934'te 40,000, 1935'te 62,000 gibi bir rakama ulaşmasına izin verilmiş oldu".[43]

Ancak bu defa da Araplar buna sert tepki göstermişler ve Arapların şiddete başvurmaları esas olarak bu gelişmeye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Fakat İngiltere Araplara karşı oldukça sert tedbirlere başvurdu. 1935 yılının Kasım ayında Filistin'den beş Arap partisi Manda yönetimine şu taleplerini iletti: Demokratik bir parlamentonun kurulması, toprak satışlarının yasaklanması, göçün durdurulması.[44]

Diğer taraftan, 1932'de Irak'a ve 1936'da Mısır'a bağımsızlık veren İngiltere, bir taraftan artan şiddet eylemlerinin baskısıyla diğer taraftan 1936'da özellikle Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vereceğini açıklaması üzerine Filistin'de de İngiliz etkisini devam ettirecek bir formülle soruna çözüm bulma arayışına hız vermişti. Ayrıca bu dönemde Filistin'e yerleşen Yahudi göçmen sayısı yukarıda ifade edildiği gibi aşırı şekilde tırmanmış, 1936–1938 yılları arasında, Filistin'e artan Yahudi

göçlerinin bölgede Siyonistlerin hakimiyetini artıracağı kaygısıyla İngiliz manda yönetimine karşı Araplar tarafından çeşitli ayaklanmalar düzenlenmiş ve bunun sonucunda İngiltere'nin Hindistan'dan sorumlu eski Dışişleri Bakanı Lord Peel'in başkanlığını yaptığı bir komisyon kurulmuştu. **Peel Komisyonu çalışmalarını 1937 Temmuzunda tamamlayarak raporunu hükümete sunmuştur. Aynı zamanda Taksim Raporu olarak da bilinen üçlü bir yapı öngören Peel Komisyonu Raporu'nda Filistin'de bağımsız Arap ve Yahudi devletlerinin yanında Kudüs ve Bethlehem'i (Beytüllahim) de içeren geniş bir bölgeyi içine alan kutsal yerlerin İngiliz manda yönetiminde kalması öngörülmekteydi. Ayrıca bunların Mısır ve Irak'la veya Fransa'nın Suriye ve Lübnan'la yaptığı gibi birer Anlaşmayla İngiltere'ye bağlılıklarının sürmesine de yer verilmekteydi.**[45]

Eylül 1937'de Suriye'de toplanan Pan-Arap Kongresi'nde Taksim plânı reddedildi. Arapların bu şekilde tepki gösterdiği rapor Weizmann tarafından "doğru yolda atılmış bir adım olarak"[46] görülmekle beraber, Yahudiler rapora bir Arap devleti öngördüğü ve Yahudilere bırakılan bölgenin asıl Filistin'in çok küçük bir kısmı olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Onlara göre Balfour'dan sonra Filistin toprakları bölünerek bir kısmında Ürdün devleti kurulmuş olduğundan bu şekilde tekrar bir daha bölünmesi kabul edilemezdi. Bu tepkilere rağmen İngiliz hükümeti 1938 Nisanında kurdurduğu Sir Jon Woodhead başkanlığındaki komisyona özellikle taksimin sınırları konusunda bir çalışma yaptırmış fakat **Woodhead Komisyonu** tarafından hazırlanan ve küçük bir Yahudi ve büyük bir Arap devleti olmak üzere Filistin'in ikiye bölünmesini öngören raporu İngiltere'nin kendisi de beğenmemiş ve **taksim** düşüncesinden vazgeçmiştir.

İngiltere'nin bundan sonraki girişimlerinden biri de **1939 Mayısında** İngiliz Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald tarafından hazırlanan ve **MacDonald Beyaz Kitabı** olarak bilinen belgedir. **On yıl içinde İngiltere'nin Filistin'e bağımsızlık vermesini ve beş yıl içinde 75,000 Yahudi'nin Filistin'e göçüne izin verilmesini öngören rapor ayrıca Filistin topraklarını A, B, C olmak üzere üçe ayırmakta ve bunlardan A bölgesi olarak belirtilen ve Araplara ayrılan bölgede Yahudilere toprak satışı-**

nın yasaklanmasını, B bölgesinde Araplara toprak satışının serbest olmasına karşılık Yahudilere toprak satışının belli koşullara bağlanmasını ve C bölgesinde Yahudilere toprak satışının serbest olmasını (bu Filistin topraklarının % 5'ini teşkil etmekle beraber en verimli kıyı bölgelerini kapsamaktaydı) öngörmekteydi. Ancak rapora Araplar Yahudi göçüne ve sınırlı da olsa toprak satışına izin verdiği için; Yahudiler ise Filistin'e göçe ve toprak satışına sınırlamalar getirdiği için tepki göstermişlerdir. Dolayısıyla bu rapor, ne Arapları ne de Yahudileri tatmin etmişti. 1939 Sonbaharında toplanan Yahudi Kongresi tarafından MacDonald Beyaz Kitabı'nın hukuki bir niteliği olmadığı ilan edildi.[47]

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Yahudiler İngiliz ordusunda gönüllü olarak yer almak isterken Araplardan özellikle Neşaşibiler de Arapların İngiltere'ye bağlılığını açıklamışlardı. Bu arada 1937'de şiddet eylemlerinin artması üzerine Arap önderlerine yönelik tutuklamalar söz konusu olunca önce Beyrut'a, savaşın başlamasıyla da Bağdat'a geçen, ancak İngiltere'nin 1941 Mayısında Raşit Ali Geylani önderliğindeki Mihver yanlısı darbeyi önleyerek denetimi tam olarak sağlaması üzerine Roma'ya yerleşen Hacı Emin el-Hüseyni Mayıs ayında yayınladığı bir fetvayla İngiltere'ye karşı savaşmanın cihad olduğu çağrısında bulundu. İngiltere ise bu tür gelişmeleri de öngörerek daha 1940 Şubatında Yahudilerin tepkisine rağmen (özellikle Neşaşibiler bu raporu olumlu bulmaktaydı) toprak satışına sınırlama getiren MacDonald Beyaz Kitabı'nı yürürlüğe koyduğunu açıklamıştı.

Savaş biter bitmez Yahudilerin politikasında ciddi bir değişiklik olmuştu. Amerika üzerinde etkili olmaya çalışan Yahudilerin artık İngilizlerle yolları ayrılmıştı. Manda yönetimine karşı izlenen politika değişmişti. Siyonizm'in emelleriyle uygunluk gösterdiği sürece mandayı destekleyen Yahudiler, İngilizlerin kendilerine yönelik yumuşak tavırlarını sürdürme konusunda bir isteksizlik göstermesi üzerine, eski yardımcılarına düşman kesilmişler ve Filistin mandasının sona ermesi için aktif olarak çalışmaya karar vermişlerdi. Beyaz Kitabı hedef alan ilk saldırılar çok geçmeden Mandanın kendisine karşı şiddetli bir hücum biçimine bürünmüştür.

Özellikle 1939 yılındaki Beyaz Kitap ile birlikte Yahudiler İngiltere ile amaçlarına ulaşamayacaklarını görmüşler ve II. Dünya Savaşı sırasında

faaliyetlerini Amerika üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu çerçevede Franklin D. Roosevelt ve Harry S. Truman'ın Yahudi davasına destek veren iki Amerikan lideri olarak öne çıktığı görülmektedir.

Diğer taraftan, savaş esnasında birkaç önemli gelişmeye daha değinmekte yarar var. Bunlardan biri Yahudilerin **11 Mayıs 1942'de** New York'ta **Biltmore Otelinde** yaptıkları toplantıda kabul edilen **Biltmore Programı** adı verilen ve bundan sonra Yahudilerin temel amacının Filistin'de bir devlet kurmak olduğunun açıkça ifade edildiği ve MacDonald Beyaz Kitabını bütünüyle reddeden belgedir. Chaim Weizmann, David Ben Gurion (Yahudi Bürosu Yönetim Kurulu Başkanı) ve Nahum Goldman (Dünya Yahudi Kongresi İdari Komitesi Başkanı, 1956–68 arasında da Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı) önderliğinde gerçekleşen ve katılımcıların Basel programının tam anlamıyla yerine getirilmesi üzerinde ısrar ettiği Konferans sonunda yapılması gereken ve Biltmore Programı olarak nitelenen ilkeler şu şekilde belirlenmişti: Balfour Deklarâsyonu ve Manda metnindeki Yahudilerin Filistin'le ilgili tarihi bağlarını deklare eden maddelerin amacının, burada bir Yahudi cumhuriyetinin temelini atmak olduğunun kabul edilmesi, MacDonald Beyaz Kitabı'nın geçersiz sayılması, Savaş sonrası düzenlemenin bir parçası olarak Yahudilerin vatan problemlerinin bir çözüme kavuşması, Filistin'e göçün denetiminin Yahudi Bürosu'na geçmesi ve Filistin'de bir Yahudi Cumhuriyeti'nin kurulması.[48]

Kısacası İngiliz Mandasına son verilmesini ve bir Yahudi devleti kurulması için Yahudilerin Filistin'e göçünün programlı bir şekilde yürütülmesini talep eden ve Biltmore Programı adı verilen belgede, üstü örtülü olarak solcu Mapam'ın iki uluslu devlet önerisi reddediliyor ve revizyonistlerin ve sağcı Siyonistlerin görüşleri doğrultusunda Filistin'in taksim edilmesi kabul ediliyordu. Biltmore Programı, 1945'e gelindiğinde tüm dünyadaki Yahudi örgütleri tarafından da onaylanmış bulunmaktaydı.

Diğer taraftan 25 Eylül–7 Ekim 1944 tarihleri arasında Mısır'ın İskenderiye kentinde gerçekleşen ve **Arap Birliği**'nin kurulmasının kararlaştırıldığı toplantıda MacDonald Beyaz Kitabı benimsenmiş ve İskenderiye Protokolü adı ile kabul edilen kararlarda bu kitap için "Filistin Araplarının Müktesep Hakları"deyimi kullanılmıştır.

Yahudi ve Filistin cephesinde bunlar olurken İngiltere ise savaş sona ermeden sorunun çözümüne ilişkin olarak değişik alternatifler üzerinde durmaya başlamıştır. Bunlardan 1944'te kabul edilen ve Peel Komisyonu raporuna benzeyen **Morrison Beyaz Kitabı** olarak bilinen belgede taksim üzerinde durulurken, ayrıca üniter bir devlet veya manda yönetiminin devamı da diğer alternatifler arasında yer almaktaydı.

2. AMERİKAN PATRONAJINDA GELİŞEN SİYONİZMDEN MANDAYA MEYDAN OKUMA

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber daha önce bazı yönetim farklılıkları dolayısıyla ayrılmış olan Yahudi terör örgütlerinden Haganah, Irgun ve Stern örgütleri işbirliği kararı aldılar. Bundan sonraki hedefler arasında yalnız Araplar değil artık İngilizler de bulunmaktaydı. Yahudilerin bu tutumunda Avrupa'daki Yahudilerden 100,000'inin Filistin'e kabul edilmesi konusunda Amerikan yönetiminin İngiltere'ye baskı yapmasının da büyük rolü olmuştur. Amerika'nın kendilerini desteklediğini gören Yahudiler İngiliz manda yönetimine yönelik terör eylemlerini yoğunlaştırdılar. Siyonizm'in savaş sonrası dönemde çok geçmeden devlet olmaya yönelik yeni politikası, İngilizlere karşı bir mücadeleyi gerektiriyordu; zira devletleşme, Manda'nın herhangi bir şekilde devamına engel olacaktı. İngilizlerle eski işbirliği sona ermişti.

Siyonist örgüt her türlü aracı kullanarak dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmaktaydı. Hatta 1940'da Hayfa limanında yer alan bir patlama olayının, sonradan Haganah tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Avrupa'nın göbeğindeki Yahudi katliamından kurtulan iki gemi dolusu kaçak Yahudi göçmen İngiltere'nin göçü yasaklama kararı karşısında Filistin topraklarına ayak bastırılmamış, savaş sonuna kadar kalmak amacıyla Mauritus adasına götürülmek için İngilizlerin Patria gemisine nakledilmişlerdi. 1700 dolayında yolcunun bulunduğu ve çoğunun kadın ve çocuk olduğu Hayfa limanındaki gemide patlama sonucu 250 kişi hayatını kaybetti. O yıllarda dünya kamuoyuna gemidekilerin Mauritus adasına gitmektense kutsal topraklarda ölmeyi tercih ederek intihar ettikleri şeklinde aksettirilen olay için halen Hayfa limanında yıldönümü törenleri yapılmaktadır. Oysa 1940'da Siyonist Eylem Komitesi üyesi Rosenblum'ın 1958'deki açıklamasına göre gemiye bombayı Haganah'ın ajanları yerleştirmişti ve ortada intihar değil bir katliam vardı; hem de Yahudiler tarafından.[49]

25 Eylül–7 Ekim 1944'te Mısır'ın İskenderiye kentinde bir araya gelen Arap ülkeleri, bir Arap Birliği kurulmasının yanında, 1939 MacDonald Beyaz Kitabı'nda yer alan Yahudi göçlerinin ve Yahudilere toprak satıl-

masının yasaklanmasını ve Filistin'in bağımsızlığına söz veren hükümlerini Filistinlilerin müktesep hakları olarak kabul etmekteydi. Bunun arkasından 22 Mart 1945'te Suriye, Ürdün, Lübnan, Irak, Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında imzalanan bir anlaşmayla Arap Birliği (Arab League) ya da Arap Devletleri Birliği (League of Arab States: Cami'at el Düvel el Arabiyya) kurulmuştur. Arap devletleri arasındaki birlik ruhu Filistin Araplarına da etki etti ve 25 Kasım 1945'te Yüksek Arap Komitesi yeniden kurularak başına Cemal el-Hüseyni getirildi. Ancak Filistin içindeki diğer gruplar ile Hüseyniler arasındaki bölünmüşlük Komite'nin etkin bir faaliyet yürütmesini engelledi. Bunun üzerine diğer gruplar 29 Mayıs 1945'te kendi aralarında birleşerek Yüksek Arap Cephesi'ni kurdular. Diğer taraftan Arap Birliği'nin 1946 Haziranındaki toplantısında Filistin için Yüksek İcra Komitesi kurulması kararlaştırılmış ve başına da Hacı Emin el-Hüseyni getirilirken Başkan Yardımcılığına da Cemal el-Hüseyni getirilmişti.

Ancak bütün bu çabalara rağmen, gerek Filistinli Araplar gerekse Arap ülkeleri arasındaki Filistin sorununa ilişkin görüş ayrılıkları, sorunun Filistinlilerin aleyhine gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ürdün Kralı Abdullah, Filistin'in Yahudilerle Araplar arasında taksimi halinde Filistin'in Arap kısmını Ürdün'e katma peşindeyken Suriye ve Suudi Arabistan bunun tamamen karşısındaydı. Özellikle Suudlar bağımsız bir Filistin devletini Haşimilerin egemenliğini sınırlandırmanın bir yolu olarak görmekteydi. Haşimi ailesi de Suudları bir numaralı düşman olarak görmekteydi. Çünkü Kral Abdullah'ın babası Şerif Hüseyin'in Mekke'deki egemenliğine ya da Hicaz Krallığı'na 1925'te İbn-i Suud tarafından son verilmişti. Arap devletlerinin Filistin'in bağımsızlığını savunmalarını çıkarlarına aykırı bulan Ürdün Kralı'nın Suriye, Lübnan ve Filistin'i Ürdün'le birleştirerek bir "Büyük Suriye" oluşturmaya yönelik amacına karşılık, Irak ise Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin'i Irak'la birleştiren "Bereketli Hilal" projesinin peşindeydi.

Savaş sonrasının Filistin sorununda Amerikan faktörü oldukça belirleyici olmuştur. Roosevelt'le başlayan ABD'nin İngiltere'ye yönelik baskıları **1945 Nisanında Franklin Roosevelt'in ölümü** üzerine Başkan olan Başkan Yardımcısı Harry Truman'ın zamanında daha da yoğunlaşmıştır.

Truman göreve gelir gelmez Avrupa'daki Yahudi mültecilerle ilgili bir araştırma yaptırmıştır. Profesör Earl G. Harrison'un raporunda Avrupa'daki sayıları 200,000–300,000 dolayında olan Yahudilerin oldukça güç koşullarda olduklarına yer verilerek en az 100,000 Yahudi'nin Filistin'e göçüne izin verilmesi üzerinde durulmaktaydı. Bu rapordan da etkilenen Truman bunun üzerine İngiltere üzerinde baskıda bulunarak 100,000 Yahudi'nin göçüne izin vermesini istemeye başlamıştır. Truman'ın bu tutumu hem İngiltere'nin hem de Arap ülkelerinin şiddetli tepkileriyle karşılaşmıştır. Ayrıca Arap ülkelerinin dışında Türkiye ve Hindistan da Amerikan hükümeti nezdinde yaptıkları girişimlerle bunun yol açacağı olumsuzluklara dikkat çekerek Truman yönetimini bundan vazgeçirmeye çalışmışlardır.

Dışişleri Bakanı Brynes, Truman'ın Arap Orta Doğusu konusundaki isteğine gösterilen tepki üzerine 18 Ekim'de yaptığı açıklamada ABD yönetiminin hem Yahudilere hem de Araplara tam olarak başvurulmaksızın Filistin'deki asli durumu etkileyecek olan nihai bir kararı desteklemeyeceğini ilan ettiyse de sonradan bunun sadece Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü olduğu anlaşılacaktı.

Öte yandan, özellikle İngiltere nezdindeki girişimlerden bir sonuç alınamaması üzerine ABD'nin teklifi doğrultusunda 1945 Ekiminde oluşturulan ve 6'sı Amerikalı ve 6'sı İngiliz olmak üzere 12 kişiden oluşan Anglo-Amerikan Komitesi'nin 20 Nisan 1946'da tamamladığı ve 100,000 Yahudi'nin Filistin'e yerleştirilmesi ve Yahudilere yönelik toprak satışı yasağının kaldırılmasının istendiği, ayrıca bölünmeye karşı çıkılarak İngiliz manda yönetiminin devam etmesinin öngörüldüğü rapor, İngiliz hükümeti ve Araplar tarafından bütünüyle reddedilmiştir.[50]

Bir taraftan ABD eliyle İngiliz hükümeti üzerindeki baskıyı yoğunlaştıran Yahudiler, diğer taraftan da Filistin'de şiddeti tırmandırarak İngiltere'yi çekip gitmeye ya da Yahudi isteklerine boyun eğmeye zorlamaya çalışmaktaydılar. Terörist grupların işbirliğine dayanan bir aktivist program çok geçmeden tatbik sahasına kondu ve 1945 Ekiminin son gününde Palmach olarak bilinen seçkin bir Yahudi komando grubunun üyeleri pek çok mevkide demiryollarını havaya uçururken, Irgun (Irgun Zvei

Leumi: IZL) Lydda'daki tren istasyonunun manevra yerlerine, Stern Grubu da Hayfa rafinerisine saldırdı. Organize şiddetin bu patlak verişi Filistin'deki İngiliz yetkililerinin faaliyetlerine engel olmaya ve sonunda İngiltere'nin Manda'dan vazgeçmesini ve Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'e havale etmesiyle sonuçlanacak bir terör kampanyasının resmen başlamasına yaradı.[51]

Siyonistlerin, amaçlarına ulaşmak için terörist eylemleri temel araç olarak benimsemeleri karşısında İngiltere, Savaş sona erdiğinde 50,000 dolayında olan Filistin'deki gücünü 100,000'e çıkarmak durumunda kalmıştır. Her şeye rağmen Yahudi terörünün üstesinden gelemeyen İngiltere, 29 Haziran 1946'da 17,000 İngiliz askerinin katıldığı ve yaklaşık 2,700 Yahudi'nin tutuklandığı Agatha Operasyonunu düzenlemiştir. Yahudiler buna cevap vermekte gecikmemişler ve 22 Temmuz 1946'da İngiliz kuvvetlerinin karargahı olan King David Oteli, Menahem Begin'in Irgun örgütü tarafından havaya uçurulmuş ve olayda İngiliz memur ve subaylarının yanı sıra Yahudi ve Arapların da bulunduğu 92 kişi hayatını kaybetmiştir. Diğer taraftan İngiliz yönetiminin tüm engellemelerine karşılık Yahudi Ajansı'nın Avrupa'daki teşkilatı olan Mossad 1945–1948 yılları arasında yaklaşık 70,000 Yahudi'yi Filistin'e sokmayı başarmıştır.[52]

Anglo-Amerikan Komitesi kararlarının kabul edilmemesi ve Filistin'de şiddetin daha da tırmanması üzerine İngiltere ve Amerika'nın ayrı ayrı oluşturdukları komitelerin ortak çalışması sonunda hazırlanan ve Komite başkanlarının adıyla Grady-Morrison Plânı olarak bilinen raporda ise, Arap ve Yahudilere ait iki özerk bölge ve İngiltere'ye bırakılan bir merkezi yönetimden oluşan federal bir yapının kurulması öngörülmüştü. 100,000 Yahudi'nin kurulacak Yahudi özerk bölgesine göç edebilmesi ancak buna merkezi yönetim tarafından karar verilmesinin önerilmesi üzerine Truman yönetimi ve Yahudiler raporu kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine İngiliz hükümeti, bir yuvarlak masa toplantısı düzenleyerek tarafları bir araya getirmeye çalıştıysa da Yahudiler sorunu İngiltere ile tek başına görüşmeyi tercih ettikleri için bunda başarılı olamadı. Bütünüyle 100,000 Yahudi'nin Filistin'e kabul edilmesi üzerinde duran Truman yönetimi, aynı zamanda seçim dönemi olan 1946 Ekiminden itibaren İngiltere'nin konuyu BM'ye getirdiği 1947 Şubatına kadar geçen süre

içinde Yahudilerin desteğine daha fazla önem verdiğinden İngiliz girişimlerine destek vermedi.[53]

3. TAKSİM PLANI (1947) VE İSRAİL DEVLETİNE GİDEN SÜREÇ

Bir taraftan bu girişimlerden bir sonuç alınamazken diğer taraftan Filistin'de gerek Araplarla Yahudiler arasındaki çatışmaların gerekse İngiliz makamlarına ve görevlilerine yönelik Yahudi terörünün gün geçtikçe artması üzerine İngiltere, 1947 Şubatında aldığı karar doğrultusunda, Filistin sorununu 2 Nisan 1947'de BM'ye havale etmiştir. **21 ve 22 Nisan 1947'de Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan da Genel Sekreter'den Filistin'deki mandanın sona erdirilmesini ve bağımsızlığın ilanını talep ettiyse de Arap teklifleri gündeme alınmadı[54] Bununla beraber, İngiltere'nin isteği üzerine 28 Nisan 1947'de toplanan BM Genel Kurulu, 11 üyeden oluşan bir BM Filistin Özel Komitesi'nin (UNSCOP) oluşturulmasını ve Komite'nin 1 Eylül 1947'ye kadar çalışmasını tamamlayarak Genel Kurul'a rapor vermesini kararlaştırmıştır.[55]**

Komite ile görüşmeler sırasında Yahudiler ve Dünya Siyonist Teşkilatı lideri Weizmann, Filistin'in taksimini isterken; Arap devletleri bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını istediler. Bu arada Ürdün Kralı Abdullah önce taksime taraftar gözükmüş, ancak bu görüşü Araplar arasında tepki göreceğinden, bağımsız bir Arap devletinin kurulmasından yana olduğunu açıklamıştır. Bununla beraber Yahudilerle yaptığı gizli görüşmelerde taksim halinde Filistin'in Arap kısmının Ürdün'e ilhakına hazır olduğunu bildirmiştir. Bağımsız bir İsrail devletinin kurulduğu sırada yanı başında bağımsız bir Filistin devletinin de kurulmasını istemeyen ve bunu önlemeye çalışan Yahudiler, bu konuda Kral Abdullah ile gizli bir plân çerçevesinde Araplara bırakılan toprakların Ürdün tarafından ilhak edilmesi için görüşmekteydiler. Suudi Arabistan, 7 Temmuz 1947'de BM Genel Sekreteri'ne başvurarak Filistin üzerindeki manda rejiminin sona erdirilmesine ve Filistin'in bağımsız bir devlet olarak tanınmasına ait bir maddenin Genel Kurul'un gelecek toplantı gündemine konulmasını istedi. Irak da 14 Temmuz'da benzer bir talepte bulundu. Bu arada Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni de kendisinin kurulacak bir Arap devletinin başına getirilmesi şartıyla taksime taraftar olduğunu dolaylı bir yolla Filistin Özel Komitesi'ne iletmiştir.[56]

Bu arada Filistin Komitesi'nin çalışmaları esnasında biri Çoğunluk Plânı diğeri Azınlık Plânı olarak bilinen iki görüş ortaya çıktı. Komitede **Çekoslovakya, Hollanda, İsveç, Kanada, Guatemala, Peru ve Uruguay temsilcileri tarafından desteklenen Çoğunluk Plânı'na göre, Filistin Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgeye taksim edilmekteydi.** Arap ve Yahudi devletleri 1 Eylül 1947'den itibaren iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaklardı. Ayrıca rapora göre Arap devletine Filistin topraklarının % 42.8'i (yaklaşık 4,500 mil²), Yahudi devletine ise % 56.4'ü (yaklaşık 5.800 mil²) verilmekteydi. Bu sınırlar içinde Yahudi devletinin toplam nüfusu 905,000 olup, bunun 498,000'i Yahudilerden, 407,000'i, Araplardan oluşacaktı. Arap devletinin nüfusu ise 725,000 Arap ve 10,000 Yahudi olmak üzere toplam 735,000 olacaktı. Bu durumda Kudüs'ün nüfusu ise 205,000 olacak ve bunun 100,000'ini Yahudiler, 105,000'ini Araplar oluşturacaktı. **Hindistan, İran ve Yugoslavya tarafından teklif edilen Azınlık Plânı ise** Kudüs'ün başkent olduğu Arap ve Yahudi devletlerinden oluşan bağımsız bir Filistin Federal Devleti öngörmekteydi.

BM Genel Kurulu, UNSCOP raporunu 15 Eylül'de ele aldı ve 23 Eylül'de (Özel Komite raporunu incelemek üzere) bütün BM üyelerinin

temsil edildiği geniş katılımlı bir ad hoc komite kurulması kararlaştırıldı. Komite çalışmaları sırasında İngiltere bir tavır ortaya koymazken; Yahudiler yeterli bulmamakla beraber çoğunluk plânını desteklemekte, Araplar ise bütün Filistin topraklarında tek bir bağımsız Arap Devleti kurulmasını istemekteydi. Sovyet Rusya ve Amerika ise taksimi desteklemekteydi. Arap devletleri Amerika nezdinde girişimlerde bulunarak onu vazgeçirmeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Bu arada Hacı Emin el-Hüseyni'nin Yahudilere karşı mücadeleyi yürütmek için geçici bir Filistin hükümeti kurulması teklifi Suriye ve Mısır tarafından desteklenirken Haşimi kardeşlerin Ürdün ve Irak'ı tarafından reddedildi.

11 Ekim 1947'de Truman'ın emirleri üzerine ABD delegasyonu Filistin'in taksimi plânına resmen destek vermekteydi. Hatta Amerikan yönetimi daha da öteye geçmiş ve işi diğer ulusların da taksimi desteklemeleri için baskı yapılmasına kadar vardırmıştı. Örneğin Taksim plânına muhalefet etmiş olan Haiti, Liberya, Filipinler, Çin, Etiyopya ve Yunanistan en yoğun ABD-Siyonist ortaklığın baskısı karşısında kalan ülkeler olmuştur. Siyonistler altı hedef ülkenin yönetimleriyle doğrudan temasa geçmeleri için Kongre üzerinde yoğun bir baskı uyguladılar. Liberya'da bir şubesi bulunan Firestone Lastik ve Kauçuk Şirketi'ne, Liberya hükümetini taksim lehinde oy kullanmaya ikna etmesi için telefonlar edildi ve zorlandı. Başka yöntemlerle Filipinler delegesiyle ilişki kurularak taksimi desteklemesi için zorlanmıştı. Ancak tasarı aleyhinde olan delegenin Filipin hükümetince alınarak Avrupa'ya tayin edilmesiyle bu devletin de Yahudiler lehine tarafsızlığı sağlandı. Dışişleri Bakanlığı'ndan Lovetti'yi Beyaz Saray'a çağıran Başkan Truman, genellikle ABD'yi destekleyen ulusların Filistin konusunda da böyle hareket etmedikleri takdirde kendilerinden hesap sorulacağını bildirmekteydi. Bunlar Birleşmiş Milletler'deki Siyonist manevraların karakterini gösteren önemli olaylardan sadece birkaçıydı.

18 Aralık 1947 günü Amerikan Kongresi'nin bir üyesi Lawrence H. Smith şunları söylüyordu:[57] "Önceki toplantıda taksimin oylanması sırasında BM Genel Kurulu'nda bakın neler oldu: Oyların üçte ikisi kararı onaylayıcı yönde kullanılmıştı... oylama iki defa tekrarlandı. Bu esnada üç küçük devletin delegeleri üzerinde kuvvetli bir baskı ağı kurulmuştu...

Haiti, Liberya ve Filipinler'in oyları kararı değiştirecek güçteydi. Sonunda onlar da geri kalan üçte iki çoğunluğa uydular. Başlangıçta bu ülkeler bölünmenin aleyhindeydiler. Bizim delegelerimiz, resmi memurlarımız ve Amerikan vatandaşlarımızın onların üzerinde uyguladıkları baskı ibret verici bir olaydır". O sırada Savunma Bakanı olan James Forrestal ise olayı şöyle doğrulamaktaydı: "Baskı yapmak ve Birleşmiş Milletler camiası içinde diğer ulusları yola getirmek için kullanılan usuller skandaldır".[58]

Son an geldiğinde Yunanistan dışında bütün hedef ülkeler ya taksim plânına olumlu oy vermeyi ya da çekimser kalmayı kabul etmişlerdi.[d] Türkiye de taksim kararı aleyhine oy kullanan devletler arasında yer almıştı.[59]

Ad hoc komite bazı değişiklikler yaptığı Çoğunluk Plânı'nı 25 Kasım 1947 günü üyelerinin büyük bir oy çoğunluğuyla kabul etmiş ve bir tavsiye kararı olarak Genel Kurul'a sunmuştu. 26–29 Kasım tarihleri arasında Çoğunluk Plânı'nı tartışan Genel Kurul'da, sonunda 29 Kasım 1947'de yapılan oylama ile Çoğunluk Plânı "181 (II) A" sayılı tavsiye kararı olarak 13 ret ve 10 çekimser oya karşılık 33 oyla kabul edilmişti.

Aslında hiçbir bağlayıcılığı olmayan Genel Kurul'un kararlarının aynı zamanda hiç bir yaptırımı da yoktur ve Genel Kurul'un görevi devlet kurmak da değildir. Kaldı ki İsrail'in sicili sonraki yıllarda kendi aleyhine alınan Genel Kurul kararlarını kabul etmemekle doludur. Buna rağmen Genel Kurul'un o güne kadarki bütün çabalarına rağmen toprağın ancak % 7'sini ele geçirebilmiş olan ve nüfusun da üçte birini oluşturan Yahudiler lehine almış olduğu bir Arap ve bir Yahudi devleti kurulmasına ilişkin kararı Menahem Begin'in terörist örgütü Irgun (Irgun Zvei Leumi) ve Izak Şamir'in komutasındaki terörist bir güç olan LHI (Stern grubu) tarafından kabul edilmemiştir.

Ancak karar, Siyonistlerin büyük bir kısmı tarafından olumlu bulun-

---

[d] **Bölünme lehinde oy kullanan devletler**: Avustralya, Belçika, Bolivya, Beyaz Rusya, Ukrayna, SSCB, Kanada, Kosta Rika, Çekoslovakya, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Fransa, Guatemala, Haiti, İzlanda, Liberya, Lüxemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, İsveç, Güney Afrika Birliği, ABD, Uruguay, Venezüella. **Bölünme aleyhinde oy kullanan devletler:** Afganistan, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, İran, Irak, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Yemen.

muştur. Karar, bunu haksız ve gayrimeşru bulan Filistinli Arapların tamamı tarafından reddedilmiştir.[60] Aslında tıpkı manda kararı gibi bölme tavsiyesi de Yahudilerin çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiş ve nüfusun üçte birini oluşturmalarına ve toprağın % 7'sine ancak sahip olmalarına rağmen iyi toprakların çoğunu da kapsamak üzere, Filistin topraklarının % 56'sı kurulacak Yahudi devletine verilmişti.

Genel Kurul kararının hemen arkasından İngiltere askerî gücünü çekmeye başlarken, Araplarla Yahudiler arasındaki çatışmalar da artmıştı. Çatışmalar, 1 Ocak 1948'de İngiltere'nin 15 Mayıs 1948'de Filistin'den çekilmiş olacağını açıklaması ile daha da tırmanmıştır. Yahudiler, toplu katliamlara varan boyutlarda şiddet kullanmışlar ve böylelikle de Arapları göçe zorlayarak toprakları boşaltmalarını sağlamışlardır.

Örneğin Irgun ve Stern örgütleri 9 Nisan 1948 gecesi Kudüs yakınlarındaki **Deir Yasin** köyüne baskın düzenleyerek kadın ve çocuklardan oluşan 250 kadar Filistinli Arap köylüsünü önce sokaklarda dolaştırdıktan sonra hepsini kurşuna dizmişlerdir. Daha sonra köyde yapılan incelemede 100–200 kişinin de kayıp olduğu görülmüştür. Nitekim "250 savunmasız insanın katledildiği bu operasyondan gurur duyan terörist komutan Menahem Begin'in beyanatlarında bu olaydan büyük coşkuyla söz edilmekteydi".[61] Bu olayın etkisiyle Mayıs ayında yaklaşık üçte biri Filistin Arap devletine ayrılmış topraklardan olmak üzere 300,000 (bazı kaynaklara göre 400,000[62]) Arap bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[63] Gerçek şu ki, Deir Yasin katliamı Filistin Araplarını kendi topraklarından kaçırmak için tasarlanmıştı. Toynbee bu olayı Nazilerin Yahudileri öldürüşüne benzetirken, Ben Gurion, "status quo'ya bağlı kalmak olmaz; genişleme eğiliminde dinamik bir devlet kurduk" diyordu. Bütün bu terör kampanyası, İsrail devletinin 14 Mayıs 1948'de kurulmasının ardından Arap ülkelerinin silâha başvurmaları ile farklı bir zeminde devam etmiştir.[64]

III. İSRAİL'İN KURULUŞU VE BİRİNCİ (1948) ARAP-İSRAİL SAVAŞI

Bağımsızlık İlânı–14 Mayıs 1948

İngiltere'nin daha önce açıkladığı gibi Filistin'deki manda yönetimi 14 Mayıs gecesi saat 24.00' te sona erdi. 14 Mayıs günü Manda'nın sona ermesinden birkaç saat önce Tel Aviv'de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi İsrail Devleti'nin kurulduğunu açıkladı.

Chaim Weizmann Cumhurbaşkanlığına, Ben Gurion ise Başbakanlığa getirilmekteydi. **Ben Gurion geçiş döneminin arkasından yapılan 1949 seçimleriyle Mapay'ın birinci parti olmasıyla tekrar Başbakan seçilirken, 1963'te istifa ederek yerini Levi Eshkol'a bırakıncaya kadar kurulan tüm hükümetlerde de Başbakan olmuştur.**

Levi Eshkol'un 1969'da ölmesiyle Mapay'ın ve iki küçük partinin birleşmesiyle kurulan İşçi Partisi'nin liderliğine, 1974'de kendi isteğiyle başbakanlıktan istifa eden Golda Meir, ondan sonra da 1977'ye kadar İşçi Partisi'ni iktidarda tutan Izak Rabin getirilecektir. Uzun süren liberallerin İşçi Partisi bünyesindeki iktidarı, 1977'de yerini liderliğini Menahem Begin'in yaptığı ve o güne kadar adı Herut olan ve seçimlerden sonra Likud olarak değişen daha muhafazakar ve revizyonist Siyonizm'in öncüsü bir partiye bırakmıştır.

David Ben Gurion (1886 – 1973)

1886 yılında Polonya'da dünyaya gelen Babası Siyonist bir örgüte üye olan Ben Gurion, daha okul yıllarında babasının yolunu takip ederek Siyonist örgütlerin içinde faaliyet göstermeye başladı.

Henüz yirmi yaşlarında iken o dönem Osmanlı toprakları olan Filistin'e göç eden ben Gurion o dönemde Osmanlı topraklarında gizli faaliyet gösteren Sion Çalışanları örgütünde etkin rol oynadı; fakat göçmenlerin ve yerleşimcilerin kendi işlerini Diaspora'nın müdahalesi olmadan yürütme hakkı gibi örgüte muhalif bir tavır takındı.

I. Dünya Savaşı ile birlikte İngilizler'le işbirliği içine giren Siyonist örgütün önde gelenlerinden olan Ben Gurion, dönemin iktidarı tarafından yurtdışına sürgüne gönderildi. New York'a gittikten sonra burada da Siyonist faaliyetlerini sürdürdü. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un geliştirdiği "Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasına olumlu bakan" bir deklarasyona uygun olarak faaliyetlerini hızlandırdı.

1934 yılında İsrail'e geri döndü ve bugünkü İsrail gizli servisi Mossad'ın ilk nüveleri olan Yahudi Ajansı'nı kurdu. Bu ajans İsrail devletinin kurulmasında önemli faaliyetlerde bulundu. Nihayet Mayıs 1948'de İsrail'in ilk başbakanı olarak İsrail'in kuruluş belgesini dünyaya deklere etti. İki dönem İsrail başbakanı olan Ben Gurion 1973 yılında öldü.

ABD yeni devleti ilk tanıyan ülke olurken SSCB de hemen onun arkasından İsrail'i tanıyan ülkeler arasında yerini aldı. İsrail devletinin kurulduğunun açıklanmasıyla beraber Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak kuvvetlerinin Filistin'e girmeye başlamasıyla Birinci Arap-İsrail Savaşı resmen başlamış oldu. Mısır, Suriye, Lübnan ve Irak'ın gönderdiği kuvvetin toplamı 50,000 kadardı. Bunlar ne iyi eğitilmişlerdi ne de organizeydiler. Arap kuvvetleri içinde İsrail'in daha ziyade çekindiği sayıca 75,000 dolayında olan Ürdün kuvvetleriydi. Buna karşılık İsrail kuvvetleri, Haganah'ın 75,000 dolayındaki kuvveti ile 32,000 dolayında II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda görev almış Yahudi'den ve az sayıdaki Irgun ve Stern teröristlerinden oluşmaktaydı.[65]

İsrail'in bundan sonraki eylem ve politikalarına ışık tutması açısından, Ben Gurion tarafından 1948 Mayısında Kurmay Heyetine gösterilen stratejik hedefleri belirtmekte yarar var.

"Lübnan'ı, Ürdün Yakasını ve Suriye'yi ezip geçecek bir saldırı için hazırlıklı olmalıyız...Lübnan, Arap koalisyonunun zayıf bir halkasıdır, çünkü Lübnan'daki Müslüman rejim yapaydır ve yıkılması kolaydır.

Yerine Güney sınırı Litani nehri olacak bir Hıristiyan devlet kurulmalıdır. Onunla müttefik olacağız. Arap Birliğini yarıp Amman'ı bombaladığımızda, Ürdün yakasını da saf dışı etmiş olacağız, ardından Suriye düşecek. Eğer Mısır savaşa girmeye cesaret ederse, Port Said'i İskenderiye'yi ve Kahire'yi bombalayacağız".[66]

BM, 20 Mayıs'ta taraflar arasında arabuluculuk yapmak üzere İsveç Kontu Folke Bernodette'u görevlendirdi. Güvenlik Konseyi 22 Mayıs'ta da taraflara ateşkes çağrısında bulunarak Filistin'de askerî harekattan kaçınmalarını istedi. Savaşın başında Mısır güçleri Tel Aviv'in yakınlarına kadar gelmiş, Ürdün ise doğu Kudüs'ü tamamen kontrolü altına almış bulunuyordu. İsrail'in kabul ettiği ancak Arap ülkelerinin cevap vermediği bu çağrının arkasından Güvenlik Konseyi 29 Mayıs'ta taraflara 4 haftalık mütareke teklifinde bulundu. Arap ülkeleri ve İsrail bu çağrıya uyacaklarını açıkladılar. Savaşın İsrail'in lehine gelişmesinde, şüphesiz Süveyş'te hâlâ İngiliz birliklerinin bulunması, Irak'ta İngiliz etkinliğinin devam etmesi, Ürdün ordusunun başında bir İngiliz komutanın bulunması, ayrıca Ürdün Kralı Abdullah'ın kişisel hesapları ve Lübnan'daki iç çatışmalar önemli rol oynamıştır.

Bunun arkasından BM'nin arabulucu olarak tayin ettiği, İsveçli diplomat Kont Bernadotte 11 Haziran'dan 9 Temmuz'a kadar bir ateşkes için tarafları uzlaştırmaya çalışırken 17 Eylül 1948'de Stern örgütü teröristleri tarafından öldürüldü. Bernadotte'un öldürülmesine görüşmeler sırasında Kudüs'ü Araplara bırakmak istemesi neden olmuştu. Yerine Amerikalı Ralph Bunche atanırken, savaşı sürdüren İsrail kazanımlarını arttırmaya çalışmaktaydı.[67]

Güvenlik Konseyi'nin 19 Ekim 1948 tarihli ateşkes çağrısının taraflarca 22 Ekim'de kabul edildiğinin açıklanmasına karşılık çatışmalar durmadı. Öte yandan **BM Genel Kurulu 11 Aralık 1948'de kabul ettiği 194 (III) sayılı kararla** ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşacak bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar verdi. Kararın diğer hükümlerine göre Kudüs, güneyde Bethlehem'i (Beytüllahim) içine alacak şekilde sınırları çok geniş tutularak ayrı bir varlık olarak (corpus separatum) askersiz hale getirilmekte ve BM gözetimine bırakılmaktaydı. Kararın üçüncü önemli unsuru mültecilere ilişkindi. Buna göre komşuları ile barış içinde

yaşamak isteyen mültecilerin evlerine dönmelerinin sağlanması ve dönmek istemeyenlere ise tazminat ödenmesi öngörülmekteydi.

Bu arada Birüssebi'yi (Ber Şeva) ele geçirmiş olan İsrail kuvvetleri 23 Aralık'ta buradan hareketle 26 Aralık'tan itibaren Gazze, Han Yunus ve Rafah'ı alarak Sina'ya girdi. Kahire için bir hezimet olan bu gelişme Mısır'da siyasi karışıklıklara yol açtı. Olayların arkasında Hasan el-Benna liderliğindeki Müslüman Kardeşler (örgüt, Ihvan-ı Müslimin ya da kısaca Ihvan hareketi olarak da bilinmekte) örgütünün olduğunu düşünen Başbakan Nokraşi Paşa'nın emriyle örgütün faaliyetlerinin yasaklanması ve örgütün tüm mallarına el konulması üzerine **Nokraşi Paşa, 28 Aralık 1948'de bir Müslüman Kardeşler mensubu tarafından öldürüldü. Fakat Hasan el-Benna da 13 Şubat 1949'da Kahire'de bilinmeyen kişilerce öldürüldü.**[68]

İsrail'in Mısır topraklarında ilerlemesi üzerine bu gelişmelerin Mısır'da istemediği gelişmelere yol açacağını düşünerek harekete geçen İngiltere'nin, İsrail'den Mısır topraklarından çekilmesini istemesi üzerine İsrail daha ileri gidemedi. Güvenlik Konseyi'nin 29 Aralık 1948'deki ateşkes çağrısına ilişkin kararına Mısır ve İsrail ancak 1949 Ocağının başında olumlu cevap verdiler ve 13 Ocak'ta Ralph Bunche aracılığıyla görüşmelere başladılar. Bu arada İsrail ile Lübnan temsilcileri arasında da sınırda ateşkes görüşmeleri yapılmaktaydı.[69]

Mısır'la İsrail arasında 24 Şubat 1949'da imzalanan mütareke anlaşmasına göre binlerce Filistinli mülteciyi barındıran Gazze bölgesi (360 km^2) Mısır'a bırakılmaktaydı. **Lübnan'la İsrail** arasında 23 Mart 1949'da imzalanan mütareke anlaşmasına göre ise sınır değişikliği söz konusu olmamakta; ancak İsrail-Lübnan sınırı askersizleştirilmekteydi. **Ürdün'le İsrail** arasında 11 Martta ateşkes anlaşması yapılmakla beraber mütareke anlaşması 3 Nisan 1949'da imzalanabilmiştir. Diğer taraftan, **Suriye ile İsrail** arasında da 13 Nisan 1949'da ateşkes anlaşması yapılmış olmasına rağmen mütareke anlaşmasının yapılması zaman aldı. Nihayet 20 Temmuz 1949'da imzalanan İsrail-Suriye mütareke anlaşmasına göre de İsrail-Lübnan sınırında olduğu gibi herhangi bir sınır değişikliği söz konusu olmamakta; buna karşılık sınırın üç hassas bölgesi askersizleştirilmekteydi.

Bu arada 1 Aralık 1948'de 2,000 kadar Filistin delegesinin katıldığı Eriha

Kongresinde Filistin topraklarının Ürdün'le birleştirilmesine ve Kral Abdullah'ın Bütün Filistin'in Kralı ilan edilmesine karar verilmişti. Karar Ürdün kabinesi tarafından 13 Aralık'ta onaylandı. Kudüs Müftülüğüne ise Hacı Emin el-Hüseyin'in muhaliflerinden bir Filistinli tayin edildi. İsrail'le yapılan mütareke sonunda **Kudüs, İsrail ile Ürdün arasında ikiye bölünmüştü**. Böylece savaştan İsrail'den sonra en kazançlı çıkan devlet Ürdün olurken, bu anlaşma ile İsrail, Batı Şeria ve Doğu Kudüs üzerindeki Ürdün'ün egemenliğini tanımakta ve Ürdün toplam 2,200 mil²'lik Filistin toprağına sahip olmaktaydı. **Ürdün söz konusu Filistin topraklarını 24 Nisan 1950'de ilhak ettiğini açıklamıştır.**[70]

Yaklaşık 700,000 ile 900,000 dolayında Filistinlinin yurtlarını terk ederek mülteci durumuna düştüğü 1948 Savaşı, Gazze'nin İsrail ve Mısır tarafından; Filistin'in Araplara bırakılan kısmının ise İsrail ile Ürdün arasında paylaşılmasıyla sona ermekteydi. Bunlardan Gazze, Mısır tarafından ilhak edilmezken İsrail ve Ürdün, işgal ettikleri bölgeleri ilhak etmekteydiler.[71]Mütareke Anlaşmaları sonunda Yahudiler, BM'nin 1947 tarihli taksim kararıyla kendilerine bırakılan yaklaşık 5,800 mil²'lik toprağı 8,000 mil²'ye çıkararak **Filistin topraklarının yaklaşık % 80'ini ayrıca Kudüs'ün yarısını ele geçirmiş oldular.**

Toprakları İsrail tarafından işgal edilen yüzbinlerce Filistinli ise **mülteci** durumuna düşmekteydi.

2010 UNRWA KAYITLARINA GÖRE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLER

	Toplam Mülteci 1959	Toplam Mülteci 1965	Toplam Mülteci 1979	Toplam Mülteci 1992	Toplam Mülteci 1999	Toplam Mülteci 2010	Kamplarda Yaşayanlar 2010
Ürdün	586,706	697,658	699,553	1,042,123	1,512,742	1999,466	350,899
Batı Şeria	321,722	*	472,473	569,741	82,299	848,494	206,123
Gazze	245,343	301,879	358,898	582,863	798,444	1167,361	518,147
Lübnan	129,228	162,499	219,561	324,219	370,144	455,373	227,718
Suriye	109.596	138,081	203,830	306,042	374,521	495,970	149,822
Toplam	1,070,783	1,300,117	1,803,564	2,727,820	3,625,592	4,966,664	1,452,709

Kaynak: http://www.un.org/unrwa/refugees/images/map.jpg;
http://www.palestineremembered.com/Acre/Palestine-Remembered/Story559.html
*1965'teki rakamda Batı Şeria, Ürdün ile birlikte sayılmıştır

Diğer taraftan, daha kuruluşundan birkaç dakika sonra ABD tarafından tanınan ve BM Genel Kurulu'nun 11 Mayıs 1949 tarihli oturumunda ise BM üyeliğine kabul edilen İsrail, 17 Mayıs'ta Sovyetler Birliği, 18 Mayıs'ta Polonya ve Uruguay, 19 Mayıs'ta Çekoslovakya ve Yugoslavya, 24 Mayıs'ta Güney Afrika, 2 Haziran'da Macaristan, 14 Haziran'da Romanya tarafından da tanınmıştır.

1948 Savaşı sonrası duruma bakıldığında ise Filistinliler değilse bile diğer Araplar İsrail ile yeni bir savaştan yana değillerdi ve İsrail'i kabule hazır görünmelerine rağmen, İsrail'in buna yanaşmaması yüzünden bu gerçekleşmedi. Ben Gurion artık İsrail toprakları olarak düşünülen işgal edilen bölgelerdeki Arapların bu bölgeleri terk etmeleri için gerekenin yapılması için emir vermişti. İsrail'e göre bunun adı bu bölgelerden "Arapların transferiydi". Bu zorunlu göçlerle birlikte yaklaşık 750,000 Filistinli topraklarını terk etmek zorunda bırakılarak mülteci haline gelmiştir. Savaş sırasında Mısır Kralı Faruk'un müzakere koşullarını araştırmasına ve bu konuda yaptığı girişimlere İsrail hiçbir karşılık vermedi. Aynı şekilde 1949'da Suriye'de iktidarı ele geçiren Hüsnü Zâim de İsrail ile bir anlaşma yapmanın yolunu araştırmışsa da Ben-Gurion'u buna

karşı tepkisi de aynı oldu. Bu çabalarından bir sonuç alamayan Araplar, askerî gücünü artırarak egemen bir güç olmaya çalışan İsrail'i tanımama ve Süveyş Kanalı'nı kapatarak ona karşı ekonomik yaptırımlar uygulama yolunu tercih ettiler. Bu uygulamalara karşı tepki gösteren Güvenlik Konseyi, mülteci sorunu konusunda İsrail'in hareketsizliği karşısında fazla etkili olamadı. 1949'da yaklaşık 750,000 olduğu ifade edilen mülteciler 1950'li yılların sonuna gelindiğinde 1,000,000'u geçmişti.[72]

1950 Geri Dönme Yasası dünyanın neresinde olursa olsun tüm Yahudilere İsrail'in kapısını açmakta, 1952'de çıkartılan vatandaşlık yasasıyla ise yeni yerleşimcilere Yahudi ("İsrail" yerine bu kavramın tercih edilmesi ilginç) vatandaşı olma hakkı tanınırken ülkede yaşayan Araplara da Arap oldukları için İsrail vatandaşlık hakkı tanınmamaktaydı. Diğer taraftan bu koşullarda ortaya çıkan İsrail, kuruluşundan itibaren dış desteği arayan bir ülke haline gelmiştir. Bu destek hem mali anlamda hem de askerî ve siyasi anlamda gerekliydi. Bu konuda dışarıda yaşayan Yahudilerin ve Amerika'nın sağladığı mali destek ve Almanya'dan alınan tazminat önemli bir gelir kaynağı olmuştur.[73]

1967 Savaşı'na kadar Orta Doğu'da en önemli gelişme 1952'de Mısır'da darbeyle monarşiye son verilmesinin ardından 1954'te bütün denetimi ele geçiren Nasır'ın darbenin yıl dönümü olan 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'ni millîleştirdiğini açıklaması olmuştur.

Asvan Barajı projesinin finansmanı için gerekli olan 1.3 milyar doların yaklaşık 400 milyon dolarlık kısmının ABD ve Dünya Bankası tarafından finanse edilecek olmasına karşılık Nasır'ın bağlantısızlık politikasına kayması, Doğu Bloğuyla yakın bir ilişki içinde olması, 1955 Eylülünde yapılan bir anlaşmayla Çekoslovakya'dan silâh satın alması ve 1956 Mayısında Çin'i tanıması dolayısıyla 19 Temmuz'da İngiltere 20 Temmuz'da

ABD yaptıkları açıklamada Asvan Barajı projesinin mevcut şartlar altında finansmanının mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Bu gelişme üzerine Nasır, barajın inşası için gerekli finansmanı sağlamak amacıyla uluslararası krize yol açan Kanal Şirketi'ni millîleştirme yoluna gitmiştir. 1956 Ekimine kadar söz konusu uluslararası girişimlerden bir sonuç alınmaması üzerine İsrail, Fransa ve İngiltere 29 Ekim'den itibaren başta Kanal bölgesi olmak üzere Mısır'ın önemli noktalarını işgal ettiler. Ancak Sovyetler Birliği'nin oldukça sert tepki göstermesi üzerine bu devletin bölgede politik bir üstünlük elde etmesinden çekinen ABD'nin İngiltere ve Fransa'ya baskı yapması üzerine bu devletler BM kararlarına uyarak 6 Kasım'da güçlerini işgal ettikleri bölgelerden çektiler. Savaştan askerî anlamda başarısızlıkla çıkmasına rağmen Nasır, tüm Arap dünyasında büyük bir prestij elde etmişti. Diğer yandan savaştan dolayı mayınlar ve batan gemiler nedeniyle ulaşıma kapanan Süveyş Kanalı temizlenerek 10 Nisan 1957'de tekrar trafiğe açılmıştır.

IV. 1967 SAVAŞI: SIFIR TOPLAMLI BİR OYUN SÜRÜYOR

1. 1967 SAVAŞI ÖNCESİ ORTA DOĞU'DA SİYASAL KONJONKTÜR

Savaş öncesinin önemli gelişmelerinden biri, Araplar arası bir birleşmeyi sağlamak için Kahire, Şam ve Bağdat arasında yapılan temaslar sonucunda 7-17 Nisan 1963'te Kahire'de yapılan toplantıda **Birleşik Arap Cumhuriyeti Federasyonu**'nun 13 maddelik Anayasa taslağının hazırlanmasıdır. Federasyonun başkanı aynı zamanda her üç devletin silâhlı kuvvetlerinin de başkomutanı olduğundan askerî ittifaktan daha ileri bir durum doğmuş oluyordu. Ancak Federasyon sadece sosyalist Arap ülkelerine açık olduğundan Ürdün ve Suudi Arabistan gibi geleneksel monarşiler isteseler de bu oluşumun içinde yer alamadıkları için ortaya çıkan durum Araplar arası bir birleşmeden ziyade yeni bir ayrılık anlamına geliyordu. Ancak Suriye'de Nasırcılar ile Baasçıların iktidar mücadelesinde Nasır'ın açıkça bu mücadeleye taraf olmasının da etkisiyle bu federasyonu hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Ağustos ayında yapılan açıklamayla bundan vazgeçildiği bildiriliyordu.

Bunun gerçekleşmemesi üzerine 1963 Ekiminde Suriye ile Irak Baasçıları arasında ekonomik ve askerî konularda işbirliğini öngören çok sayıda anlaşmanın imzalanmasıyla bu iki ülke arasında sıkı bir ilişki kurulmaya çalışıldıysa da 1963 Kasımında Irak'ta Abdüsselam Arif tarafından Baasçıların iktidardan uzaklaştırılmasıyla bu anlaşmalar da feshedildi. Bunun üzerine Irak ve Mısır, Kahire'de 26 Mayıs 1964'te yapılan toplantıda yeni bir birleşme girişiminde daha bulundular. Bir ortak yönetimin öngörüldüğü bu yapı içinde de bir ortak komutanlık öngörülmekteydi. Ayrıca oluşturulan Ortak Siyasi Komutanlık iki ülkenin anayasal birleşmesini sağlayacak ve ortak dış politika, savunma ve ekonomik plânlama konularına nezaret edecekti. Ancak 1965 sonlarına doğru bu birleşmeden de vazgeçildiği açıklandı.

1964 yılında gerçekleşen bir diğer önemli olay 1964'teki Arap Birliği zirvesinde Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kurulmasına karar verilmesiydi. 1956 Süveyş Krizi'nden sonra özellikle mülteci durumundaki Filistinlilerin bir örgütlenme çabası içine girdikleri gözlenmekteydi. Bunlardan biri George Habaş önderliğinde Arap Ulusal Hareketi adıyla 1950'lerde Beyrut'ta başlayan örgütlenme faaliyeti diğeri ise yine aynı yıllarda Yaser Arafat öncülüğünde kurulan El-Fetih örgütüydü. 1964'te FKÖ'nün kurulmasıyla beraber Habaş'ın örgütü önce Filistin'in Kurtuluşu için Ulusal Cephe arkasından da Filistin Halk Kurtuluş Cephesi adını aldı.[74]

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulması konusunda özellikle Nasır'ın çok çaba sarf ettiği gözlenmiştir. Nasır'ın amacının hem dağınık halde bulunan bu örgütleri daha organize bir yapıya kavuşturmak ve denetim altında bulundurmak, hem böyle bir örgüt aracılığıyla Filistin sorununu yönlendirebilmek hem de kendi denetiminde olacak örgütlü bir Filistin hareketini Arap liderliği amacını destekleyecek şekilde kullanmaktı.

1966 Kasımında Suriye-İsrail sınırındaki çatışmaların yanında Ürdün-İsrail sınırında da çatışmaların başlaması ve İsrail'in Samu kasabasına düzenlediği saldırıda çok sayıda Ürdünlünün hayatını kaybetmesi ve yaralanması üzerine Güvenlik Konseyi İsrail'i kınayan 228 sayılı kararı aldı. Bu olayın etkisiyle Arap dünyası arasında ortaya çıkan dayanışma ve Ürdün'e destek görüntüsü kısa sürdü ve arkasından yerini tekrar ilerici-gerici tar-

tışmalarına bıraktı. Samu saldırısının arkasından Ürdün Kralı Hüseyin ile Ahmed Şükeyri arasında ve dolayısıyla Ürdün ile FKÖ arasındaki gerginlik de yeniden tırmanmaya başladı. Bu arada Suriye ve Mısır'ın FKÖ'yü Ürdün'e karşı kışkırtmasına karşılık Amerikan hükümeti Ürdün'ün yanında yer aldığını 36 adet F-104 uçağının yanı sıra askerî yardım yapılacağını açıklayarak; Suudi Arabistan ise Ürdün sınırına 20,000 kişilik bir kuvvet yığarak göstermişlerdir.[75]

Öte yandan **Suriye ve Mısır, 1966 Kasımında ittifak niteliği taşıyan bir askerî anlaşma imzaladılar.** Buna göre, taraflardan birine yapılan bir saldırı diğerine yapılmış sayılacak ve böyle bir durumda taraflar bütün güçleriyle birbirlerine yardımda bulunacaktı. Ayrıca taraflar arasında bir de Ortak Askerî Komutanlık kurulmaktaydı.

1967 başından itibaren özellikle İsrail-Suriye sınırında tekrar başlayan çatışmalar Nisan ayına gelindiğinde yoğunlaşmıştır. Hatta bu çatışmalarda İsrail tarafından 6 Suriye savaş uçağı düşürülmüştür. Fakat tüm bu gelişmelere karşılık Nasır, Suriye'yi destekleyen açıklamalarına rağmen doğrudan bir savaşa girmeye de istekli görünmemekte, bunun için gerekli hazırlıkların yapılması ve uygun uluslararası ortamın beklenmesinin gereğine işaret etmekteydi. Ayrıca Mısır askerinin önemli bir kısmı bu sırada Yemen'deki iç çatışmalarda Suudi Arabistan ve Ürdün'ün desteklediği kralcılara karşı cumhuriyetçileri desteklemek için Yemen'e gönderilmişti. Ancak Nasır'ın savaştan kaçınan tutumu gözden kaçmamaktaydı. Artık Nasır, İsrail tarafından Arap topraklarına yapılan saldırılara etkili biçimde tepki göstermemekle, Mısır-İsrail sınırındaki barış gücünün arkasına sığınmakla ve Yemen'deki varlığını sürdürmeye çalışmakla, başka bir deyişle Nasır'ın kerameti kendinden menkul liderliği (self proclaimed leadership) eleştirilmekteydi. Nitekim Mayıs ayından itibaren Suriye-İsrail sınırındaki çatışmaların yoğunlaşması gelişmeleri Nasır'ın istemediği bir yöne doğru götürmüştür. İsrail'in Suriye sınırına kuvvet yığması ve bu devlete saldıracağı olasılığının iyice artması üzerine Sovyetler'in de Nasır'ı itmesiyle 16 Mayıs 1967'de Suriye ve Mısır olağanüstü hâl ilan ederek, silâhlı kuvvetlerini savaş için hazırlık durumuna getirdiler. Ayrıca sınır bölgelerine doğru kuvvet kaydırma işlemlerine başladılar. Bu çerçevede Mısır, Sina'daki gücünü takviye ederken Suriye de olası bir İsrail saldırısına karşı,

sınırındaki askerî birliklerini takviye etmeye başlamıştır. Bu arada 17 Mayıs'ta Ürdün'de de seferberlik ilan edilmiştir.

Nasır, 16 Mayıs'ta, İsrail-Mısır sınırındaki BM barış gücü (UNEF) askerlerinin çekilmesi doğrultusundaki isteğinin **UNEF** komutanlığı tarafından geri çevrilmesi üzerine aynı isteği 18 Mayıs'ta BM Sekreterine bir mektupla başvurarak yapmış ve Genel Sekreter U Thant'ın aynı gün verdiği tâlimat doğrultusunda, 1957'den beri 117 millik sınırın Mısır tarafına konuşlandırılmış olan 3,393 askerden oluşan BM kuvvetinin dışında Şarm el-Şeyh'e konuşlandırılmış olan BM askerleri de çekilmiştir. Böylece Tiran Boğazı'nın denetimi tamamen Mısır'a geçmekteydi. 1956'daki Süveyş Krizi sırasında bölge İsrail tarafından bir süre işgal edilmiş, fakat boğazın uluslararası bir su yolu olduğu ve serbest geçişin sağlanacağı ve bu çerçevede Mısır'ın da isteği doğrultusunda Barış Gücü'nün yerleştirilecek olmasıyla İsrail bölgeden çekilmişti. Bu arada İsrail de savaş için hazırlıklarını bütün hızıyla sürdürmekteydi. FKÖ lideri Şükeyri ise 21 Mayıs'taki açıklamasında 8,000 kişilik Filistin Kurtuluş Ordusu'nun Mısır'ın emrine verildiğini açıklıyordu.[76]

Nitekim Nasır, 22 Mayıs'ta İsrail'in Akabe Körfezi'nden Kızıldeniz'e çıkışını sağlayan Tiran Boğazı'nı kapadığını açıkladı. Zaten Süveyş Kanalı'nın da 1956'dan beri İsrail gemilerine kapalı olduğu düşünülecek olursa şimdi de İsrail'in bu yolla Kızıldeniz'e çıkışı engellenmiş oluyordu. İsrail bu olayın kendisine yapılmış bir saldırı ve savaş nedeni (*casus belli*) olduğunu Dışişleri Bakanı Abba Eban'ın ağzından dünyaya duyurarak Sovyetler tarafından kışkırtıldığı iddia edilen Nasır karşısında Batı'nın desteğini sağlamaya çalışmaktaydı. **Başbakan Levi Eshkol** ise Batı'nın 1956'da çekilirken kendilerine verdikleri garantiyi sorgulamaktaydı. De Gaulle'den itidal tavsiyesi alan ve sorunu görüşmek için dört büyük güç arasında bir konferans düzenlenmesi önerisinde bulunmasına karşılık İsrail'e asıl destek yine Londra ve Washington'dan geldi. İngiliz Dışişleri Bakanı George Brown bir savaş deklarasyonu yayınlayarak Malta'daki Akdeniz donanmasını alarma geçirirken, Başkan Johnson, 23 Mayıs'taki açıklamasında, Akabe Körfezi'nin bir uluslararası su yolu olduğunu belirterek bunun hukuk dışı bir uygulama olduğunu ve ABD'nin bölgedeki bütün devletlerin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını korumada kararlı

olduğunu ifade etmiştir. ABD böylece İsrail'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını korumaya kararlı olduğunu açıklarken 50 parçalık Amerikan VI. Filosunun bölgeye gönderilmesi söz konusu olmaktaydı. ABD bunun gerekçesini açıklarken Akabe Körfezi'nin açılması için yapılacak diplomatik çabalara destek vermek olarak ifade etmekteydi. Aynı gün Sovyetler Birliği de olası bir saldırı durumunda Arapları destekleyeceğini açıklarken İsrail'i kınamaktaydı.[77]

Fakat bu sırada Arap ülkeleri arasında yaşanan rekabet ve sorunlar bunlar arasında gerçek anlamda bir birleşmenin olanaksızlığını da apaçık ortaya koymaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi, 1962'de Yemen'deki darbeyi destekleyerek bu ülkede yaşanan iç savaşta cumhuriyetçileri desteklemek için 80,000 asker sokan Nasır ile Ürdün ve Suudi Arabistan arasında sorunlar savaşa gidildiği bir ortamda henüz çözülmüş değildi. Ayrıca Irak ve Suriye'de Baasçılar ile Nasırcılar arasındaki mücadele dolayısıyla Mısır ile bu ülkeler arasındaki ilişkiler dalgalı bir seyir izlemekteydi. Bunun yanı sıra, Nasır'ın FKÖ'ye verdiği destek dolayısıyla Mısır ile Ürdün ve Suudi Arabistan arasında samimi bir diyalogdan söz etmek imkansızdı. Dolayısıyla Arap ülkeleri arasında sadece radikal ve geleneksel rejimler ayırımı bulunmamakta; aynı zamanda radikallerin kendi aralarındaki ilişkilere de kuşku ve güvensizlik hâkimdi.

Bu kuşku ve güvensizlik dolayısıyla 1966 yılı içinde Suudi Arabistan ve İran tarafından bir İslâm Konferansı örgütü kurma düşüncesine şiddetli tepki gösteren Nasır bunu Mısır'a karşı gerici güçlerin bir komplosu olarak değerlendirecek kadar konuyu abartmıştı. Aslında bu endişelerinde pek haksız da sayılmazdı. Çünkü Suudi Arabistan, Nasır'ın Arap liderliği plânlarını daha geniş bir organizasyon içinde etkisiz hale getirmeye çalışmaktaydı. Bu çerçevede İslâm Konferansı tasarısını kendisinin Arap liderliğine bir meydan okuma olarak niteleyen Nasır bu sırada üzerinde durulan İslâm Paktı tasarısını da aynı şekilde Bağdat Paktı'nın devamı olarak niteleyerek Anglo-Sakson etkisi altındaki İslâm ülkelerince ilerici Arap ülkelerine karşı uygulamaya konulan bir girişim olarak değerlendirmişti. Sonuçta Kral Faysal'ın öncülüğündeki İslâm Konferansı projesi Ürdün, Pakistan, Fas ve Tunus tarafından desteklenirken Mısır ve Suriye'nin yanı sıra Kuveyt, Lübnan, Libya ve Sudan tarafından

desteklenmediğinden gerçekleştirilemedi. Ayrıca bu sırada yukarıda ifade edildiği gibi Ürdün ile FKÖ arasındaki gerginlikler Suriye ile Ürdün arasında da gerginliklere yol açmış bulunuyordu. Fakat İsrail ile savaşın iyice yaklaşması Arap ülkeleri arasındaki sorunların bir süreliğine ertelenmesine yol açmışsa da yine de söz konusu sorunların ciddi ve samimi bir ittifakın ortaya çıkmasını engellemiş olduğu ve dolayısıyla savaştaki başarısızlıkta da önemli bir unsur olduğu görmezlikten gelinemez.

Böylece 1967 Mayısında Suriye-İsrail ve Ürdün-İsrail sınırındaki çatışmalarla başlamış olan ve Mayıs ayı başında İsrail'in Suriye sınırına kuvvet yığmasının arkasından 16 Mayıs'ta Mısır ve Suriye'de olağanüstü hâl ilan edilmesiyle tırmanan ve BM Barış Gücü askerlerinin Nasır'ın isteği doğrultusunda 18-19 Mayıs tarihlerinde geri çekilmesiyle derinleşen kriz nihai olarak Tiran Boğazı'nın Mısır tarafından İsrail'e 22 Mayıs'ta kapanmasıyla birleşince savaşa ramak kaldığı bütün taraflarca fark edilmiş bulunuyordu. ABD ve İngiltere'nin İsrail lehine girişim ve açıklamalarıyla çıkacak bir çatışmaya müdahale edeceğinin belli olmasıyla ve Sovyetlerin de Arapların yanında yer alacağını açıklamasıyla uluslararası tüm unsurlarının hazırlandığı bir savaş aşamasına gelinirken, 10 Sovyet savaş gemisine 30 Mayısta Türk boğazlarından geçişi için izin verildiği Ankara tarafından açıklanmıştı. Amerikan VI. Filosu ise Doğu Akdeniz'de konuşlandırılarak hazırlıklarını tamamlamış vaziyette olası bir savaş için Yunanistan ile Girit arasında bekletilmekteydi.

Gittikçe durumun gerginleşmesi üzerine BM Genel Sekreteri tarafından 23-25 Mayıs tarihleri arasında barış girişimlerinde bulunulduysa da savaşa giden sürecin engellenmesi mümkün olamadı. Bu arada Irak ve Kuveyt'te de seferberlik ilan edilmiş, Suudi Arabistan ve Irak, Ürdün'e kuvvet kaydırmaya başlamışlardı. Bu arada 30 Mayıs 1967'de Mısır ile Ürdün arasında da dört yıl süreli bir askerî ittifak antlaşması Kahire'de imzalandı. Böylece iki devlet arasında ortak bir askerî komutanlık kuran bu ittifaka daha önce Mısır ile 1966 Kasımında bir ittifak anlaşması yapmış olan Suriye de katılarak ikili ittifak, üçlü ittifaka dönüştürüldü. **İsrail'de 1 Haziran'da Levi Eshkol'un başbakanlığı altında ancak tüm partilerin katıldığı yeni bir ulusal birlik hükümeti kurularak savunma**

bakanlığına da Moshe Dayan (1956'da Genelkurmay Başkanıydı) getirilmişti.[78]

İsrail'in ilk saldırıyı yapmasını bekleyen Arap ülkelerine göre, İsrail saldırgan ve suçlu duruma düşürülmüş ve böylece dünya kamuoyunu kendi yanlarına çekmiş olacaklardı. Gerçekten ilk saldırıyı İsrail yapmakla beraber bu saldırının boyutları hiç bir şekilde Arapların beklediği şekilde olmamıştır. Askerî güç itibariyle 265,000 İsrail askerine karşılık Mısır, Suriye ve Ürdün'ün toplam askeri güçleri 400,000 dolayındaydı. Diğer taraftan İsrail'in 470 uçağına karşılık Mısır, Suriye ve Ürdün'ün 360'ı Mısır'a ait olmak üzere toplam 500 uçağı bulunmaktaydı. Sayıca Arap ülkeleri üstün gözükmelerine rağmen ortak bir komuta kontrolün söz konusu olmaması en büyük dezavantajlarıydı.

2. 1967 İSRAİL'İN SÜRPRİZ SALDIRISI VE ALTI GÜN SAVAŞI

İsrail'in 5 Haziran'da saat 7:45'teki saldırısıyla başlayan ve Altı Gün Savaşı olarak bilinen savaş Mısır tarafından fark edildiğinde saatler 10:35'i göstermekteydi. Fakat artık Mısır'ın ne İsrail saldırısına karşı koyacak ne de İsrail hedeflerine saldırı düzenleyecek bir hava gücü bulunmamaktaydı. Mısır'ın hava gücü daha henüz yerde iken etkisiz hale getirilmiş ve devre dışı bırakılmıştı. Bundan sonra söz konusu olacak olan bir kara harekatı bir hava savunmasından yoksun ve İsrail saldırılarına karşı korumasız halde yürütülecekti. Bu da özellikle Sina gibi coğrafik konumu dolayısıyla savunma olanaklarının daha kısıtlı olduğu bir bölgede yürütülen savaşta Mısır askerî kuvvetlerinin ağır kayıplar vererek geri çekilmesini beraberinde getirecekti. Daha ilk saatlerde Mısır hava kuvvetlerinin bu denli ağır kayıplar verdiğinden Suriye, Irak ve Ürdün'ün haberi yoktu. Hatta Nasır'ın kendisinin bile saatler sonra haberi olmuştu.[79] Fakat İsrail'in bu başarısında ABD ve İngiltere'nin payı da vardı. Savaş öncesinde ve savaş sırasında söz konusu devletler tarafından ciddi biçimde desteklenmişti. Mısır askeri istihbaratı ve radar sistemleri saldırı öncesinde felç edilerek etkisiz hale getirilmişti. Nitekim savaşın daha ilk gününde Mısır'ın 360 uçağından yaklaşık 300'ü, ayrıca Suriye'nin 50 ve Ürdün'ün 20 uçağı daha yerde iken imha edilmişti. İsrail'in saldırısıyla başlayan 1967 Savaşı'nın önceden yapılmış bir plân uyarınca yürütüldüğü ortadaydı. İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Mordeçay Hod da böyle bir plânın daha önceden tasarlanıp geliştirildiğini ifade etmiştir. İsrail daha ilk günde böylece Mısır ve komşu Arap ülkelerinde toplam yirmibeş hava alanına saldırmış, sonra Sina'ya karadan yürümüş, iki cephede sürdürdüğü bu harekat sonucu 9 Haziranda Sina, Batı Şeria ve Golan Tepeleri İsrail'in eline geçmiştir.[80]

Hava gücü üstünlüğünü daha ilk günden ele geçiren İsrail, 7 Haziran'da Tiran Boğazı'nı denetim altına almış, 8 Haziran'da Sina'nın denetimini ele geçirmiştir. Aynı gün Mısır'ın koşulsuz olarak ateşkes istemesiyle 9 Haziran'da ateşkes yürürlüğe girdiğinde ise Sina'nın bütünüyle denetimi İsrail'in eline geçmişti.[81]

Diğer cephede Ürdün hava gücünün de tahrip edilmesinin ardından İsrail, 6 Haziran'da Gazze'de, 7 Haziran'da tüm Batı Şeria'da (Ramallah, Tulkarim, Kalkilya, Cenin ve Nablus) kontrolü sağlamış ve Şeria Nehri kıyılarına dayanmıştır. Bunun üzerine 7 Haziran'da Ürdün hükümeti ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Bu durumda Suriye için artık yapacak bir şey kalmamıştı. İsrail karşısında fazla dayanamayarak 9 Haziran sabahının ilk saatlerinde ateşkesi kabul etmekle beraber ele geçirdiği yerleri yeterli bulmayan İsrail'in, Suriye topraklarında ilerlemeye devam ederek Golan Tepeleri'ni eline geçirinceye kadar savaşı sürdürmesinden dolayı, İsrail ve Suriye arasında ateşkes ancak 10 Haziran'da yürürlüğe girmiştir.[82]

Yüzlerce defa İsrail saldırısına uğrayan Han Yunus Mülteci Kampı

Savaşta saldırgan tarafın Mısır olduğu yönündeki Siyonist iddialar Nasır'ın savaş öncesine dayanan meydan okumalarını dayanak göstermekteydi. Ancak buna İsrail politikacılarının kendileri de inanmamış olacaklar ki Menahem Begin şöyle demekteydi: "1967 Haziran ayında

şans bir kez daha bize güldü. Sina'da toplanan Mısır ordusunun yakınlaşması, Nasır'ın gerçekten bize saldırmayı düşündüğünü göstermezdi. Kendimize karşı dürüst olmalıyız. Saldırmaya karar veren taraf biz olduk".[83] Başka bazı Yahudiler tarafından da Mısır'ın meydan okumasını kesin ve açık bir saldırganlık durumu olarak kabul etmenin imkansızlığı üzerinde duran açıklamalar yapıldı. Ancak bu sırada "Nasır'ın sınır bölgesini yatıştırmaya dönük çabalarını çarpıtan ve onu bir savaş kışkırtıcısı gibi gösteren yorumlar New York Times'ın ön sayfalarını doldurmuştu. Chomsky'nin ifadesiyle "Burada açık ve seçik bir durum varsa o da İsrail destekçilerinin benimsediği amigovari tavırdır".. Nitekim İsrail işgal ordusu Gazze Şeridi'ni ele geçirdikten sonra tam bir vahşet sergileyerek ve Deir Yasin'i geri de bırakır derecesinde bir yöntemle Han Yunus'ta ev ev silâh ve Fedayin ararken en az 275 Filistinliyi, Refah mülteci kampında ise 111 Filistinliyi acımasızca öldürmüştür.[84]

3. 1967 SAVAŞIN SONUÇLARI VE SİYASİ GELİŞMELER

Savaşın daha ilk gününde Arap güçlerinin % 80'nini etkisiz hale getiren İsrail, savaş sonunda Ürdün'ün elindeki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü, Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ni ve Mısır'a ait olan Gazze bölgesi ve Sina yarımadasını işgal etmişti. İsrail böylece 1947'deki Genel Kurul'un taksim kararıyla kendine bırakılan toprakları 1967'de aşağı yukarı dört katına çıkarmış oluyordu. Ayrıca İsrail'in güvenliğine en büyük tehdidi oluşturan Mısır ordusu, bu karşılaşmada askerî kapasitesinin % 80'ini kaybetmişti.

1967 Savaşı, Arap-İsrail sorununu daha da karmaşık hale getirmiştir. Savaş öncesinde sadece İsrail'in nihai sınırlarının tespiti ve mülteciler sorunu üzerinde durulurken artık komşusu olan Arap topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiş bir İsrail söz konusuydu. Şimdi, tüm bunların geri verilmesi, Kudüs'ün Statüsü, Batı Şeria'nın durumu ve yeni ilavelerle 1.5 milyona varan ve sayıları giderek artan mülteci sorunu çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktaydı. 1967 sonrasında uluslararası bir sorun haline gelen Orta Doğu sorunuyla bundan sonra ABD ve SSCB başta olmak üzere bölge dışı güçler daha fazla ilgilenmek durumunda kalacaklardı.

1967 Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri de Orta Doğu'da Nasır efsanesini ve onun liderlik hayallerini sona erdirmiş olmasıydı. Bu ağır

yenilginin ardından Nasır'ın 9 Haziran'da istifasını açıklaması üzerine halkın yine de Nasır lehine sokaklara dökülmesi onun istifasını geri almasına yol açtıysa da bundan sonra siyasi arenada ve Orta Doğu politikasında etkili bir konumda olması olanaksızdı. Nasır'a göre, İsrail'e ABD ve İngiltere'nin yardımı söz konusu olmasaydı, ilk günkü saldırıyı yapması imkansızdı. Hem ilk hava saldırısını gerçekleştirirken, hem de İsrail'e yapılacak olası bir saldırıyı caydırmak amacıyla İngiliz ve Amerikan güçleri İsrail açıklarında bekletilerek bu ülkenin rahatça bütün hava ve kara gücünü saldırı amacıyla kullanmasına olanak sağlanmıştı. Ancak nedeni ne olursa olsun ortaya çıkan sonuçtan sonra Nasır'ın eski Nasır olması artık mümkün değildi. 1956'daki savaşın tersine bu defa Nasır'ın prestiji oldukça ağır bir darbe yemiş bulunuyordu. Bu gelişme bir anlamda, bu tarihten itibaren Orta Doğu'nun Arap halkı için bir rüyanın sona ermesine yol açarken, artık Nasır'ı da hem İsrail hem de bölgedeki geleneksel rejimler için bir tehlike olmaktan çıkarmıştı.

Savaşın başında Arap ülkeleri, Nasır'ın İsrail'in İngiltere ve ABD'den destek gördüğü şeklindeki açıklamasını da dikkate alarak bu ülkelere petrol ambargosu başta olmak üzere diplomatik bazı yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. Bu çerçevede petrol üreten ülkelerden Kuveyt, Bahreyn, Katar, Abu Dabi ve Suudi Arabistan, ABD ve İngiltere'ye petrol sevkiyatını durdurdular. Cezayir, Mısır, Sudan, Suriye, Kuzey Yemen ve Tunus ise bu devletlerle diplomatik ilişkisini kesti. Libya ise ABD ve İngiltere'den ülkesindeki üsleri tasfiye etmesini istedi. Ancak Orta Doğu ülkeleri bu tepkilerin devamını getiremediler. Yenilgiden sonra 10-17 Temmuz 1967'de Kahire'de yapılan ve saldırının sonuçlarının tartışıldığı Arap Zirvesi'nde petrol ambargosu da dâhil olmak üzere alınacak önlemler konusunda bir karara varılamamıştır. Bundan sonra 29 Ağustos-3 Eylül 1967'de Hartum'da yapılan ikinci zirvede ise petrol ambargosu konusu hiç gündeme gelmemiş; bunun yerine Arap ülkeleri arasında askerî işbirliğinin arttırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına, ülkelerindeki yabancı üslerin kaldırılmasına, ayrıca Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya tarafından Mısır ve Ürdün'e toplam 135 milyon Sterlin yardım yapılmasına karar verilmiştir. Hartum kararları esas olarak üç noktada toplanmaktaydı: **İsrail'i tanımama, İsrail ile görüşmelerde bulunmama**

ve İsrail'le barış yapmama. Arap ülkelerinin bu toplantıda üstünde durdukları temel konu, güç yoluyla toprak kazanılmasını yasaklayan BM Kurucu Antlaşması'na uygun olarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan önkoşulsuz olarak çekilmesiydi. 242 sayılı kararı reddeden Suriye, Kahire zirvesine katıldığı halde Hartum zirvesine katılmamıştı. Aslında ılımlıların egemen olduğu zirveden bir sonuç çıkmayacağı için aynı şekilde Fas, Tunus, Libya ve Cezayir de bu zirveye katılmamıştı. Bu arada savaşın başlamasından hemen sonra İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesen Sovyetler Birliği Mısır'ı ve Suriye'yi tekrar silâhlandıracağını açıklamıştır.[85]

Dolayısıyla, 1967 öncesinde başta Mısır ve onun lideri olan Nasır açısından bir numaralı sorun olan kendi topraklarında zorla yapay bir şekilde oluşturulan İsrail'in varlığı sorunu farklı bir niteliğe kavuşmuştu. O güne kadar Arap literatüründe yer verilmek bile istenmeyen ve geçici bir olgu olarak görülen "İsrail" kavramının artık bir realite olduğunun kabul edilmesi söz konusu olmuştu. Diğer bir ifadeyle, Arap ülkeleri bir Yahudi devleti gerçeğini kabul etmek zorunda olduklarının farkına varmışlardı. 1948 Savaşı'nda kaybedilen sadece Filistin toprağıydı; oysa şimdi Mısır, Suriye ve Ürdün gibi Arap ülkeleri de önemli miktarlarda toprak kaybetmiş bulunuyorlardı. Hepsinden önemlisi 1967 Savaşı Nasır'ın durumunu da kökünden sarsmıştı. Ilımlı Arap ülkelerine meydan okuyan ve onlara karşı savaş açan, radikal kanadın önderliğini yapan, Arap milliyetçiliğinin liderliğine oynayan, İsrail karşıtı kampı örgütleyen Nasır gitmiş, şimdi kaybettiği toprakları nasıl kurtaracağının hesabını yapan bir lider gelmişti. Bundan sonra hem Nasır hem de Nasır'dan[c] sonraki Mısırlı siyaset adamlarının ana gündemini İsrail'e kaptırılan Mısır topraklarının geri alınması oluşturacaktı.[86]

---

[c] Nâsır'ın 242 sayılı kararı kabul etmiş olmasıyla bundan sonraki gündeminde İsrail'in varlığını tartışmak yerine kaybettiği toprakları kurtarmak olduğu açıkça belli olmaktaydı. Hatta 242 sayılı karar doğrultusunda BM Özel Temsilcisi Gunner Jarring gözetiminde doğrudan görüşmeleri kabul eden Nâsır, kendini Arap davasına ihanet etmekle suçlayan liderlere seslenerek "İşiniz sadece konuşmak, oysa bu iş için savaşmak gerekiyor... Eğer topraklarınızı kurtarmak istiyorsanız, önümüze düşün... Fakat biz, 1962'de Yemen sorununun içine sürüklenmenin ve 1967'de Suriye'nin peşine takılmanın bedelini ödedikten sonra artık daha temkinli olmak durumundayız" diyordu.

Aslında sadece Mısır'ın değil artık tüm Arap ülkelerinin bir numaralı sorunu bu saldırının sonuçlarını ortadan kaldırmak olmuştur. Başka bir deyişle, 1967 Savaşı öncesinde Arap ülkelerinin temel hedefi İsrail'i ortadan kaldırmak iken, 1967 Savaşı'ndan sonra esas hedefleri kaybettikleri toprakların geri alınması olmuştur. Müslüman dünyası ise tamamen İsrail'in eline geçen ve Mekke'den sonra ikinci en kutsal yer sayılan ve bir dönem Müslümanların kıblesi de olmuş olan Kudüs'ün işgalden kurtarılmasıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Birleşmiş Milletler'in **22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı kararı** da İsrail'in işgal ettiği topraklardan, bu arada Mısır'a ait Sina Yarımadasından, Gazze'den, Batı Şeria'dan, Golan'dan ve Doğu Kudüs'ten çekilmesini ve mültecilerin yurtlarına geri dönmelerini öngörüyordu. Ancak İsrail bu ve bundan sonraki BM kararlarına uymayacağını bir çok defa tekrar etmiştir. Mısır'ın askerî kayıplarının bir kısmı daha sonra Sovyetler tarafından karşılandı. Öte yandan İsrail'in önce (Başbakan Levi Eshkol'ün ağzından) 12 Haziran'da artık 1967 sınırlarına dönmenin imkansız olduğunu açıklaması, ardından da 19 Haziran'da Arap ülkelerine barış çağrısında bulunmasına Arap ülkeleri 1967 Ağustosunda Kahire zirvesinde alınan İsrail ile barış yapılmaması ve tanınmaması doğrultusundaki kararla cevap verdi. Süveyş Kanalı ise İsrail kuvvetleri 1982 Nisanında Sina'dan çekilinceye kadar kapalı kalmıştır.[87]

Savaşın sonunda ortaya çıkan sorunlar sadece İsrail'in Arap topraklarını işgal etmesi değildi. Aynı zamanda bunun ortaya çıkardığı mülteciler ve Kudüs sorunu bundan sonra çözüm bekleyen sorunlar olarak varlığını sürdürecekti. Hatırlanacağı üzere 1948 Savaşı sonunda en iyimser rakamla 780,000 (bazılarına göre 900,000-1,000,000 dolayındaydı) Filistinli mülteci durumuna düşmüş ve BM Genel Kurulu mültecilerin yurtlarına dönmelerini öngören 1948 Aralığında 194 (III) A sayılı kararı kabul etmiş ve bunun için BM Filistinli Mültecilere Yardım Teşkilatı (UNRWA) kurulmuştu. 1965 rakamlarına göre 697,658'i Ürdün'de, 301,879'u Gazze'de, 162,499'u Lübnan'da ve 138,081'i Suriye'de olmak üzere bu sayı 1,300,117'ye çıkmıştı. Savaştan sonra ise Mültecilere Yardım Teşkilatı Başkanı bu sayıda 350,000-400,000 dolayında daha artış olduğunu açıklamaktaydı.[88] Bu durum 194 sayılı kararın uygulanmadığını da ortaya

koymaktaydı. Sonuç olarak BM Genel Kurulu 19 Aralık 1967'de 3 çekimsere karşılık 98 oyla kabul ettiği 2341 A (XXII) sayılı kararıyla[89] 194 sayılı kararın uygulanmadığını ifade ederek bütün üye ülkelere bu kararın uygulanması ve BM Mültecilere Yardım Teşkilatına yardımcı olunması için çağrıda bulunmuştur.

1967 Savaşı'nın hemen arkasından İşçi Partisi hükümeti işgal altındaki toprakları İsrail ile birleştirmek için harekete geçmiştir. Batı Kudüs'ü 1948'de işgal etmiş olan İsrail, Doğu Kudüs'ü de işgal ederek Kudüs'ün tamamına sahip olmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda İsrail'in 27 Haziran 1967'de Doğu Kudüs'ü kendi yönetimine sokan bazı kararlar alması üzerine BM Genel Kurulu Pakistan'ın başvurusu sonucu önce 4 Temmuz 1967'de 2253 (ES-V) sayılı kararı[90], arkasından da 14 Temmuz'da İsrail'i kınayan ve Kudüs konusundaki uygulamalarından vazgeçmesini ve Kudüs'ün statüsünü değiştirecek türden davranışlardan vazgeçmesini isteyen 2254 (ES-V) sayılı kararı[91] kabul etmiştir.

İsrail ayrıca işgal altında tuttuğu topraklarda sonradan sivilleştirilecek olan yarı askerî yerleşim merkezleri kurmaya başlamıştır. İşçi Partisi hükümetinde önemli rol oynamış Savunma Bakanı Moshe Dayan, "bu topraklarda kurulmuş olan yerleşim birimlerinin sonsuza dek kalacaklarını ve gelecekte de sınırların bu merkezleri İsrail'in bir parçası olarak kapsayacağını" açıklamıştı.[92] Gerçekten Batı Şeria ve genelde barış konusunda asıl sert bir tutum içinde olanların Likud taraftarları olduğu sanılır. Oysa bütün emperyalist politikalar İşçi Partisi zamanında uygulanmıştır. Bundan önceki 1948/49, 1956 ve 1967 Savaşları İşçi Partisi iktidarları döneminde olduğu gibi, 1973 Savaşı da İşçi Partisi dönemine rastlayacaktı. Dolayısıyla "Eretz Israel" ya da büyük İsrail projesi sadece Likud'a özgü bir proje olmaktan öteye, tüm İsrailli siyasetçilerin ortak hedefi olagelmiştir. Bu bağlamda Batı Şeria ve Gazze'yi resmen ilhak etmeseler de 1967 öncesi sınırlara dönmeme konusunda her türlü manevraya başvurulacaktır.

Öte yandan Doğu Kudüs'ün ilhak sürecini başlatmakla kalmamış, etrafında oluşturulan yeni Yahudi yerleşkeleriyle sınırları olabildiğince genişletilmiştir. Bu çerçevede Beytüllahim'le (Bethlehem) Kudüs arasında inşa edilen yeni köylerle bir anlamda bu iki kent birleştirilmiştir. Aynı

şey El-Halil (Hebron) ile Beytüllahim arasında yapılmıştır. Özellikle Ariel Şaron'un Menahem Begin hükümetlerinde önce Tarım Bakanı (1977-1981) ve daha sonra Savunma Bakanı (1981-1983) olduğu yıllarda Batı Şeria'da 90 yeni yerleşke inşa edilmiş ve 22,000 yeni Yahudi buralara yerleştirilmiştir. Bu rakam 2000'li yılların başında gündeme gelen Ariel Şaron'un başbakanlığı döneminde (Batı Şeria, Gazze ve Kudüs'te) yaklaşık 300,000'e ulaşacaktır.[93] Ayrıca İsrail, 1948'den itibaren başlattığı ve daha o sıralarda 780,000 Filistinlinin mülteci durumuna düşmesini sağlayan Filistin köy ve kasabalarını yıkım politikasını 1967'den sonra da sürdürmüştür. Örneğin 19 Haziran 1977 tarihli Sunday Times gazetesine göre, 1969'un sonuna kadar 7550 ev yerle bir edilmişti. 1971 Ağustosu itibariyle ise yıkılan ev sayısı 16,212'ye ulaşmıştı.[94]

1967 Savaşı'nın diğer bir sonucu ise, o güne kadar homojen bir yapıda olan İsrail Devleti'nin bugün için sayıları yaklaşık bir milyona varan bir Filistinli halkı barındırması olmuştur. 1948-49 Savaşı'nın aksine 1967 Savaşı'ndan dolayı binlerce Filistinliyi sınırları içerisinden "transfer" eden İsrail, bu savaştan sonra sürekli artan bir Filistin realitesini yok etmeye yönelecekti.

Dengelerin çok hızlı kaydığı Orta Doğu'da savaş bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Savaş öncesinde birbirleriyle çatışan Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Suriye aralarındaki sorunları çözmek gerektiğini görmüşlerdir. Bu doğrultuda Mısır, Yemen'deki askerlerini çekerek Suudi Arabistan ile arasındaki ilişkileri yeniden normalleştirmekteydi. Savaş, Ürdün'ü de bölge ülkeleri ile daha fazla işbirliği yapmaya zorlamış bulunuyordu. Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye gibi etrafını pek dost olmayan ülkelerin çevrelediği Ürdün, bir taraftan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan güvenliği için bir garanti olarak gördüğü Batı ile işbirliğini geliştirmeye yine de devam etmekteydi.[95]

4. SAVAŞ SIRASINDA VE SONRASINDA ALINAN BM KARARLARI

Savaş sırasında 6 Haziran'da alınan 233 ve 7 Haziran'da alınan 234 sayılı ateşkes kararlarının Arap ülkelerinin kabul etmiş olmasına rağmen İsrail'in Suriye cephesinde savaşı sürdürmesi üzerine Güvenlik Konseyi harekatın durdurulmaması halinde İsrail'e yaptırımlar uygulanmasını öngören 235 sayılı kararı kabul etmiştir. İsrail'in, amacına ulaştıktan sonra kararı kabul ettiğini bildirmesiyle 10 Haziran'da Altı Gün Savaşı sona ermiştir.

Sovyetler Birliği, savaştan sonra Genel Kurul'da yapılan müzakereler sırasında savaş meydanında koruyamadığı dostlarını diplomasi alanında korur görünmek için İsrail'i suçlayan ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve verdiği zararları tazmin etmesini isteyen konuşmalar yaptı ve karar tasarıları sundu. ABD ise İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine temas etmeksizin bölgede bulunan tüm devletlerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygıdan ve yaşama hakkından söz etmekte ve bu esasları gerçekleştirmeye yönelik tasarılar sunmaktaydı. Ancak Genel Kurul'daki çabaların hiçbirinden sonuç alınamadı. Nitekim Mısır'ın 7 Kasım'daki başvurusu üzerine Güvenlik Konseyi konuyu ele almaya başladı. Burada da Sovyetler ve ABD Genel Kurul'daki görüşlerine paralel görüş ve tasarılar sunarken; İngiltere'nin sunduğu karar tasarısı **22 Kasım 1967'de Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı olarak oybirliği ile kabul edildi.**[96] (Bkz. EK-1)

242 sayılı kararın başlangıç kısmında savaş yoluyla toprak kazanılmasının kabul edilemeyeceği ve bölgedeki her devletin güvenlik içinde yaşayabileceği adil ve devamlı bir barış ihtiyacı belirtildikten sonra:

1. Paragrafta a) İsrail'in son savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmesi; b) savaş durumuna son verilmesi, bölgedeki her devletin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı ile kuvvet tehdidinden uzak olarak, güvenlikli ve tanınmış sınırlar içinde barış halinde yaşama hakkının tanınması,

2. Paragrafta, uluslararası su yollarında seyrüsefer serbestisinin garanti altına alınması, mülteciler meselesinin adil bir çözüme kavuşturulması, gayri askeri bölgeler ihdası suretiyle bölgedeki her devletin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığının garanti altına alınması ihtiyacı vurgulanmaktaydı.

3. Paragrafta ise Genel Sekreter'den bu kararın ilkelerine uygun barışçı ve kabul edilmiş bir

çözümün gerçekleştirilmesinde taraflarla gerekli temasları yapmak üzere bir özel temsilci tayin etmesi isteniyordu.

Görüldüğü gibi, kararın "İsrail'in son savaşta işgal ettiği bölgelerden çekilmesini" öngörmesinin yanı sıra, bölgede her devletin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı ile kuvvet tehdidinden uzak olarak "güvenlikli ve tanınmış sınırlar" içinde barış içinde yaşama hakkının olduğunu vurgulaması, kararın gerek İsrail gerekse Araplar tarafından yıllarca farklı yorumlanmasına yol açmıştır. İsrail öncelikle güvenlikli ve tanınmış sınırlara sahip olması gerektiği için barışa yönelik doğrudan ve karşılıklı görüşmeler yapılmasını şart koşarken Sovyetler ve Arap ülkeleri öncelikle İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini, çünkü gerek kararın başlangıç kısmının gerekse ilk paragrafının bunu öngördüğünü ileri sürmüşlerdir. Karar aslında bu tartışmalı durumu dolayısıyla ölü doğmuş sayılsa da 1973 Savaşı'nın sonunda alınan 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla 242 sayılı karar teyit ve takviye edilmiştir.

Karar, büyük devletler arasında varılan bir uzlaşmayla alınmıştı. Ancak savaştan sonra yine ABD, İsrail'in güvenliğinden sorumlu devlet olma konumunu sürdürürken İngiltere'nin 1956'da kaybolan prestijini kazanması kolay gözükmüyordu. Fransa ise bölgedeki petrole bağımlı olmamakla beraber politik gelişmelerdeki esnekliğini korumak ve prestijini yeniden kazanmak istiyordu. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin 1956'dan itibaren bölgedeki artmaya başlayan etkisi, bu olayın etkisiyle daha belirgin hale gelmiş ve Moskova Orta Doğu politikasının temel bir unsuru olmuştur.

Bu çerçevede İsveç'in Moskova Büyükelçisi Gunner Jarring 242 sayılı kararın 3. paragrafının öngördüğü biçimde taraflar arasında arabulucu olarak tayin edilmiş; ancak Jarring'in çabaları bir sonuç vermemiştir. Kararı eleştiren Nasır, İsrail'i hiçbir zaman tanımayacağını ve onunla bir masaya oturmayacağını açıklamakla beraber, SSCB'nin baskısıyla Jarring'in çabalarını desteklediğini ifade etse de öncelikle İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekilmesinin sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Suriye ise 242 sayılı kararı kesinlikle tanımadığını açıklarken Filistinlilerin İsrail'e karşı yürüttükleri mücadeleyi destekleyeceğini belli etmişti.

Ancak sertlik yanlısı radikal Arap ülkelerinin uzlaşmaz görünen tutumları, işgal ettiği toprakların kendi güvenliği için gerekli olduğunu iddia eden İsrail'in argümanlarını güçlendirmekteydi. Hatta İsrail'den bazıları için bu topraklar geçmişte İsrail'in toprakları olup geriye verilmesi söz konusu olmayacaktı.

Ürdün, 242 sayılı kararı kabul etmekle birlikte Filistin direnişine müsamaha göstererek İsrail'in Batı Şeria üzerinde etkin bir denetim kurmasını engellemeye çalıştı. FKÖ içinde denetimin 1967 sonrasında giderek El-Fetih'e ve onun lideri olan Arafat'a geçmesiyle beraber FKÖ, bağımsız bir Filistin devleti için Filistin direnişini organize eden bir örgüt niteliği kazandı. Ancak bu durum FKÖ'yü sadece İsrail'le karşı karşıya getirmedi; aynı zamanda Ürdün ve Lübnan'ın bütünlüğü için de bir tehlike haline dönüştürdü. Her şeye rağmen Mısır ve Ürdün'ün kabul etmiş olduğu 242 sayılı kararı İsrail ancak 1968 Ekiminde kabul etmiştir.

Nitekim Jarring'in çabaları başarısız olurken İsrail'in işgal ettiği topraklardaki konumunu sağlamlaştırmaya çalışması üzerine Nasır, büyük güçlerin dikkatini bölgeye çekerek İsrail üzerinde baskı oluşturmalarını sağlamak için çatışmayı sürdürme kararı aldı. Bu çerçevede Sovyetlerden yoğun bir silâh alımına başladı. Öyle ki 1968'e gelindiğinde Mısır'ın askerî durumu 1967 öncesine göre çok daha iyi durumdaydı. Bu durumuna da güvenen Mısır, 1968'den itibaren İsrail'i Sina'dan çekilmeye zorlamak için Süveyş Kanal'ı boyunca İsrail'e saldırılarda bulunarak bir yıpratma savaşı (war of attrition) başlattı. İsrail ise Kanal'ın doğu yakası boyunca oluşturduğu Bar Lev Hattı'nda güçlü bir savunma mevzisi oluşturdu. Öte yandan Mısır, Kanal bölgesindeki tüm sivilleri bu bölgeden başka yerlere naklederek burada sürekli bir savaşa karar verdiğini göstermiştir. Tüm hazırlıkları tamamlayan Nasır 8 Mart 1969'da resmen İsrail'e yönelik yıpratma savaşını başlattığını açıkladı. Ancak İsrail'in buna cevabı gecikmedi; kısa sürede İsrail hava saldırıları ile Mısır savunma hatları yarılarak füze üsleri tahrip edildi ve Mısır kuvvetlerine ağır kayıplar verdirildi. İsrail'in bu çatışmalarda hava üstünlüğüyle Mısır'a zor anlar yaşatması Nasır'ın Sovyetlere daha fazla dayanmasına yol açtı. Sovyet silâh ve personelinin İsrail saldırılarında güç durumda kalması ve kayıp vermeye başlaması üzerine Moskova'nın bunu bir prestij sorunu haline

getirerek çatışmayı tırmandırmasından endişe eden ABD, devreye girerek taraflar arasında bir uzlaşma sağlamaya ve çatışmaları durdurmaya çalıştı. Amerikan Dışişleri Bakanı William Rogers'ın çabası sonucu taraflar arasında 242 sayılı karar üzerinde görüşmelerin başlatılmasına karar verildiyse de İsrail bir anlaşma sağlanmadan işgal ettiği bölgeden çekilmemekte ısrar etmekteydi. Bununla birlikte, Washington'un İsrail'e tek taraflı garantiler vermesi üzerine taraflar arasında 8 Ağustos 1970'te ateşkes sağlandı. **Nasır, ateşkesin sağlanmasından bir kaç hafta sonra, düzenlenen Arap Birliği Zirvesi'nde yaşanan tartışmaların da etkisiyle geçirdiği kalp krizi sonucu 28 Eylül 1970'te öldü.**[97]

5. 1960'LARIN YENİ OLGUSU: ARAFAT ve FKÖ

Yaser Arafat

Filistin davasının önderi Yaser Arafat, 1929 yılında Kudüs'te doğdu. Asıl adı Abdurrahman Abdürrauf El-Kudva olan Arafat, Arap dünyasında Ebu Ammar (Kurucu) takma adıyla tanınmaktaydı. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) içindeki en büyük grup olan El-Fetih'in kurucusu ve önderi olan Arafat, 1969'dan, bağımsız Filistin Devleti'nin temeli olarak düşünülen Oslo Antlaşması'yla kurulan Filistin Özerk Yönetimi'nin kurulduğu 1993'e kadar, 24 yıl FKÖ Yürütme Kurulu'na başkanlık etmiştir. Varlıklı bir tüccarın 7 çocuğundan biri olan Arafat'ın annesi, antisiyonist hareketin öncülerinden Kudüs Başmüftüsü Hacı Emin El-Hüseyni'nin akrabasıydı. 1948/1949 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ailesiyle göç ettiği Gazze'de ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, Kahire Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği öğrenimi gören Arafat'ın bu yıllarda Müslüman Kardeşler örgütü ile ilişkileri olmuştu. Filistin Öğrenci Birliği'ni kuran Arafat, 1952-56 yılları arasında bu örgütün başkanlığını yürütmüştür. Öğrenciliği sırasında askerî eğitim de görerek, Mısır ordusu saflarındaki Filistin Birliği'nde

yer alan Arafat, 1956 Arap-İsrail Savaşı'na da katılmıştır. Mısır'da bir süre inşaat mühendisliği yaptıktan sonra, Kuveyt'e geçerek kendi işini kuran Arafat, 10 Ekim 1959'da Ebu İyad (Salâh Halef) ve Ebu Cihad (Halil El-Vezir) gibi arkadaşlarıyla FKÖ'nün belkemiği El-Fetih'i kurmuştur. 1964'te düzenlenen gizli bir konferansta, silâhlı mücadelenin başlatılmasını savunan kanadın içinde yer alan Arafat, 1 Ocak 1965'te, İsrail hedeflerine karşı ilk askerî harekatı gerçekleştiren birliğe komuta etmiştir.

Mısır, Suriye ve Ürdün'ün, Haziran 1967'de İsrail karşısında bozguna uğraması üzerine, işgal altındaki Batı Şeria'da direniş hareketini örgütlemeye çalışan Arafat, Şeria Nehri boyunca üsler oluşturarak gerilla savaşını yönetmiş; aynı yıl El-Fetih sözcüsü olarak uluslararası kamuoyunun önüne çıkmış ve 1969 Şubatında Filistin Ulusal Konseyi'nin beşinci toplantısında, bütün Filistin gruplarını bir çatı altında toplayan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) başkanlığını üstlenmiştir. Arafat, Filistinli gerillaların Ürdün'ü terk etmeye zorlandığı ve yaklaşık 40 bin kişinin yaşamını yitirdiği iç savaşta (1970-71) Filistin kuvvetlerinin başında çarpışmış; Ürdün'den ayrıldıktan sonra da siyasal ve askerî merkezini Beyrut'a taşımıştır. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle başlayan sürecin sonunda Beyrut'tan ayrılan ve Tunus'ta FKÖ'nün yeni merkezini kuran Arafat, 1983'te Suriye ile FKÖ arasındaki uyuşmazlığın alevlenmesi üzerine, Şam'dan sınır dışı edilmiştir. Arafat, 15 Kasım 1988'de Filistin Bağımsızlık Bildirisi'ni yayınlayarak bağımsız Filistin Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Bu çerçevede 30 Mart 1989'da FKÖ Merkez Komitesi, Arafat'ı doğrudan "bağımsız Filistin Devleti'nin Başkanı" ilan etme kararı almıştır. 13 Eylül 1993'te ilk Filistin-İsrail Barış Antlaşması'nı imzalayan **Arafat, 20 Ocak 1996'da ise halk oyuyla Filistin Özerk Yönetimi Başkanlığına seçilmiştir.** 2003 Eylülünde Şaron'un el-Aksâ ziyaretiyle başlayan ikinci İntifada ile Arafat'ın hayatını kaybettiği 11 Kasım 2004 tarihi arasında geçen süre Filistinlilerin bütün kazanımlarının İsrail tarafından ortadan kaldırıldığı ve Filistin kent ve kasabalarının tekrar işgal edildiği bir dönem olmuştur.

Arafat'la ilgili bu bilgiden sonra böyle bir örgütün ortaya çıkmasına neden olan koşullara dönmek gerekirse, 1948-1949 Savaşı sonrasında Filistin mültecilerinin sayısının resmi verilere göre 780,000, gayri resmi

verilere göre 900,000 ile 1,000,000 arasında olduğu ifade edilirken bu rakam 1967 Savaşı sonrasında artık 1.3-1.5 milyonla ifade edilmekteydi. Ürdün, Lübnan, Suriye ve Gazze'deki kamplarda yaşamak zorunda olan mülteciler, söz konusu kamplarda hiç de uygun olmayan koşullarda toplu bir yaşama mahkûm edilirken, işgal edilen Filistin topraklarına İsrail'e göç eden yeni Yahudiler yerleştirilmekteydi. Bu çerçevede işgal edilen bölgelere sadece 1948-51 arası dönemde yerleştirilen Yahudi yerleşimcilerin sayısı 600,000'e ulaşmıştır.

Mültecilerin bir kısmı kampların zor koşullarında bir yaşam mücadelesi verirken, 1950'de oluşturulan BM Filistinli Mültecilere Yardım Teşkilatı'nın (UNRWA) söz konusu koşulların iyileştirilmesini sağlamaya dönük çabalarının etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Çeşitli ülkelerin Filistinli mültecilere bakışları da farklı olmuştur. Suriye'de, Ürdün'de ve Irak'ta çalışmalarına izin verilen mülteciler, Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde daha zor koşullarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Mültecilerin bir kısmı Körfez ülkelerinde işçi olarak çalışarak hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bununla beraber Ürdün dışında hiçbir yerde mültecilere vatandaşlık hakları verilmediğinden siyasal ve sosyal haklardan mahrum olmuşlardır. Hemen her ülkede Filistinliler, siyasal yaşama katılma taleplerini gündeme getirecekleri endişesiyle siyasal bir örgütlenmeye gitmelerine hep engel olunmuştur. Ayrıca söz konusu ülkeler Filistinlilerin örgütlü hareketlerinin İsrail ile kendilerini bir çatışma durumuna getirebileceği olasılığını dikkate alarak bunları sürekli kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bu durum onların Filistinli mülteciler olma özelliklerinin devam etmesini ve bu durumlarının ancak Filistin'e geri dönmeleriyle ortadan kalkacağının en önemli kanıtlarıydı. Dolayısıyla bulundukları ülkelerin bunlara kendi insanlarından farklı davranmaları ve kendi toplumlarına entegre olmalarını engellemeleri bunların Filistinli kimliğini korumalarını ve geliştirmelerini bir anlamda zorunlu kılmıştır.[98] Nitekim bu zor yaşam koşullarının yanında bir de yaşadıkları ülkelerde karşılaştıkları siyasal ve ekonomik baskılar, Filistinli mültecileri Filistin'in bağımsızlığı için örgütlenmeye ve mücadeleye itmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi tek vatandaşlık hakkının verildiği ülke olan Ürdün'deki Filistinlilerin durumu diğerlerinden farklıydı. Özellikle

Körfez ülkelerinde çalışarak elde ettikleri gelirlerle Ürdün'de bir Filistinli burjuvazinin oluşması bile söz konusu olmuştu. Ayrıca yönetim kademelerinde yer almaları bunlara Ürdün politikasını etkileme imkanı sağlamaktaydı. Filistinlilerin genelde eğitim ve kültür düzeylerinin yüksek olması ve daha politize olmuş bir toplum olmaları onların 1950'li yılların geçerli ideolojileri olan Marksizm, Baasizm, Pan-Arabizm ve Nasırizm'den etkilenmelerine ve bunları Filistin davasına yardımcı olabilecek araçlar olarak görmelerine yol açmışsa da zamanla bunların hiç birinin Filistin davasına hizmet edemeyeceği ve Filistin sorununun çözümü için bir araç olmayacağı anlaşılmıştır. Bu tarihlerde Filistin hareketi de herhangi bir devletin tek başına denetiminde gözükmüyordu. Aslında 1964'te Arap Birliği tarafından bir Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulmasına karar verilirken de bu girişim Filistinlilerin serbest hareketlerini engellemeyi ve onları kontrol altında tutmayı amaçlamaktaydı. Bu çerçevede merkezi Kahire'de yer alan Ahmed Şükeyri'nin Arap ülkeleri tarafından başkanlığa getirilmiş olduğu örgüt bir anlamda Nasır'ın güvenlik güçlerinin denetiminde bulunmaktaydı.

Nitekim, Filistinlilerin örgütlü mücadelesinin daha İngiliz sömürgesinin söz konusu olduğu 1920'li yıllarda başladığı ifade edilmekle beraber, FKÖ'nün kuruluşuna varan asıl gelişmelerin 1950'lerde kurulan El-Fetih hareketiyle başladığı kabul edilmektedir. Filistinlilerin İsrail'e karşı mücadelelerinin bir aracı olarak doğan El-Fetih, Arafat ile Gazze'yi terk eden bir grup arkadaşı tarafından 1958'de Kuveyt'te bir gizli örgüt olarak kurulmuş ve 1959'dan itibaren silahlı mücadeleyi esas alan yayınlarda bulunmaya başlamıştır. 1964 sonunda Arafat'ın Kuveyt'ten ayrılmasının ardından örgüt 1965'te Filistin mücadelesinin temelini oluşturan örgütlerden biri olarak resmen tekrar kurulmuştur. **Örgüt, resmi kuruluş tarihi olarak da 1965 Ocağını esas almaktadır.**

Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütü ile ilişkisi dolayısıyla bu örgütün 1957'de yasaklanması üzerine Arafat da Mısır hükümeti tarafından kara listeye alınanlar arasında yer almış ve 1968'e kadar Mısır'a girmesi söz konusu olmadığı gibi, kendi liderliğine karşı bir meydan okuma olarak gördüğü için, Nasır El-Fetih'e cephe almıştır. Aslında El-Fetih, Arap dünyasındaki her devletin Filistin sorununu kendi amaçları doğrultu-

sunda kullanmaya çalışmalarına bir tepki olarak doğmuştu. Nitekim, Nasır Filistin milliyetçiliğini kendisinin Arap dünyasındaki liderliği için bir araç olarak kullanmaya çalışırken, Nasır'ın Mısır'ı ve General Kasım'ın Irak'ı Filistin sorununu birbirlerine karşı kullanmaya çalışmışlardır. Ayrıca Nasır tarafından 1957 ve 1958'de Ürdün ve Lübnan'daki rejimleri devirmek amacıyla kullanılmaya çalışılan Filistinliler, Arafat'ın karargahını Kuveyt'ten Lübnan'a taşımasından sonra da Suriye tarafından İsrail'e düzenlenecek saldırıların aracı olarak kullanılmış, ancak Arafat Suriye Baasçılarının her dediğini yapmayınca araları açılmıştır.

Öte yandan, Arap Birliği Konseyi 9-19 Eylül 1963'te Kahire'de yaptığı toplantıda, bir "Filistin Varlığı" oluşturulmasına, Filistinlilerin bir "sürgünde hükümet" kurmalarına, bir Milli Meclis seçmelerine ve bir de "Filistin Kurtuluş Ordusu" oluşturulmasına karar vermişti. Arap Birliği'nin bu kararı Mısır tarafından hararetli bir şekilde desteklenirken, "Filistin Varlığı"nın Ürdün'ün elinde bulunan eski Filistin toprakları olan Batı Şeria'da kurulması öngörüldüğünden Amman bu karardan pek hoşlanmamıştı. Bu kararın alınmasında şüphesiz o yıllarda Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmış ve 1962 yılında Fransa'dan bağımsızlığını elde etmiş olmasının da büyük etkisi olmuştur. Bu gelişme aynı yöntemi izleyerek yapılacak örgütlü bir milli mücadeleden sonra bağımsızlığın kazanılabileceğini Filistinlilere göstermişti.

Nitekim 1964 Ocağında Kahire'deki Arap Birliği Zirvesinde FKÖ'nün kurulmasına yönelik alınan kararın arkasından Filistinlilerin **28 Mayıs-3 Haziran 1964 tarihleri arasında** Kudüs'ün Arap kesiminde (henüz daha işgal edilmemiş bölge) düzenledikleri kongrede Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kurulması kararlaştırılarak 29 maddeden oluşan ve örgütün anayasası niteliğinde olan "Filistin Milli Misakı" kabul edilmiştir. Misak'a göre, Filistin, İngiliz mandası zamanındaki topraklar olup bu topraklara "Arap Anavatanı" denmekteydi. Ayrıca Filistin'in kurtarılmasının bir meşru savunma olduğu ve bu bakımdan 1917 Balfour Deklerâsyonu ve 1947 Taksim Kararı'nın geçersiz olduğu belirtilmekteydi. Ancak örgütün merkezi Kahire'de bulunduğu gibi, FKÖ ve örgütün ilk genel sekreteri de daha baştan Mısır'ın denetimine girmiş bulunuyordu. Bu durum El-Fetih ile FKÖ arasında rekabete yol açmıştır. Bu rekabet

1967 savaşından sonra örgüt içinde El-Fetih'in ağırlığının artmasıyla ve 1967'de Genel Sekreter Şükeyri'nin istifası sonucu denetimin El-Fetih'e geçmesiyle sona ermiştir. Bu çerçevede örgütün 1964 Misakı, 1968 Temmuzundaki Kahire Kongresi'nde El-Fetih görüşleri doğrultusunda değiştirilmiştir. Nitekim bu gelişmenin ardından Nasır'ın da desteğini alan Arafat, 1969'da FKÖ'nün liderliğine getirilmiştir.[99]

Aslında 1967 Savaşı Filistinliler açısından pek çok şeyi de değiştirmiş bulunuyordu. Çünkü Doğu Kudüs de dâhil Batı Şeria ve Gazze'nin de İsrail tarafından işgal edilmesiyle bütün Filistinliler yurtsuz kalırken, kendileri de önemli miktarda toprağı İsrail'e kaptıran Arap ülkelerinin Filistinlilerin sorunlarını çözme yeteneğinden uzak oldukları açıkça anlaşılmıştı. İşte bunun üzerine Filistinliler, bağımsızlıkları ve sorunları için kendilerinin daha doğrudan bir mücadele yürütmelerinin gerektiğine karar vermişlerdi. Bu süreçte 1967 Savaşı, FKÖ'nün Kahire merkezli bir bürokratik örgütlenmeden İsrail'e karşı silâhlı mücadeleye yönelen daha militan bir örgüt haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.[100]

1967 Savaşı'ndan sonra Gazze ve Ürdün'de etkin olmaya başlayan Filistin gerilla örgütleri içinde en etkili olan Arafat'ın liderliğindeki El-Fetih örgütüydü. Filistin gerilla örgütleri ve daha ziyade bir şemsiye örgüt niteliğindeki FKÖ içinde en etkin grup El-Fetih olmakla beraber bunun dışında başka gruplar da bulunmaktaydı. Bağımsız ve herhangi bir devletin sürekli etkisinden uzak kalmayı sürdürebilen El-Fetih'ten farklı olarak diğer örgütlerin her biri gerek ideolojik anlamda gerekse herhangi bir devletin desteğine dayanma bakımından El-Fetih'ten ayrılmaktaydı.

El-Fetih, kuruluşundan itibaren Filistin milliyetçiliğini diğer tüm ideolojilerin üstünde tutmaya çalışmış ve bu anlamda Baasizm, Komünizm veya Pan-Arabizm gibi ideolojilerin ve doktrinlerin etkisinde kalmamaya özen göstermiştir. Filistin davasını temel alan El-Fetih önderliğindeki FKÖ'nün mücadelesi de Filistin sorununun çözümüne ve Filistinlilerin baş düşmanı olan İsrail'e yönelik olmuştur. Bu çerçevede 242 sayılı kararı kabul etmeyen FKÖ'nün temel gerekçesi bu kararın İsrail'in varlığını tanımakla beraber, Filistinlilerin var olma haklarından bahsetmemesi ve soruna sadece mülteci sorunu olarak bakmasıydı. Ancak Arap-İsrail çatışmaları zamanla Filistinlilerin amaçlarında da bazı değişiklikler yapma-

larını gerektirmiştir. Bu çerçevede 1974'ten sonra Filistinlilerin amacı tüm Filistin topraklarını kurtarmak yerine, Batı Şeria ve Gazze'de bağımsız bir devlet kurma şekline dönüşmüştür. Bu amaç da aslında açıkça ifade edilmiş olmasa da bir anlamda İsrail'in varlığının kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. Nihayet 1986'da FKÖ, 242 sayılı kararı ve 1967 öncesi sınırlarda İsrail'in varlığını kabul ettiğini resmi olarak açıklamıştır. Aynı zamanda sürgünde bir Filistin devleti kurulduğu açıklanırken bu devletin demokratik, parlamenter ve hiçbir şekilde etnik ve dini ayırıma dayanmayan bir devlet olduğu ifade edilmekteydi. Ancak FKÖ, her ne kadar İsrail'i tanıdığını açıklasa da 1968 misakında var olan İsrail'in ortadan kaldırılmasına ilişkin hükmün kaldırılmamış olmasını İsrail, Filistin'e yönelik yürüttüğü karşı-propagandanın sürekli bir aracı olarak kullanmaya devam etmiştir.[101]

Bir şemsiye örgüt niteliğinde olan FKÖ içinde geçmişten bu yana El-Fetih dışında başka örgütler de yer almıştır. Bunlardan özellikle Nasır yanlısı bir örgüt olarak bilinen ve 1967'de bir Ortodoks Hıristiyan olan George Habaş (2008'de öldü) liderliğinde kurulan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (Popular Front for the Liberation of Palestine: PFLP) neo-Marksist bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir. Ürdün aleyhtarı bir örgüt olan Habaş önderliğindeki örgüt 1980'li yılların başında büyük ölçüde Suriye'nin denetimine girmesiyle El-Fetih ile başta Lübnan olmak üzere faaliyet gösterebildikleri hemen her yerde kanlı bir çatışma içine girmiştir. Bunların dışında yine bir Ortodoks Hıristiyan olan Naif Havatme'nin önderliğindeki Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi (Democratic Front for the Liberation of Palestine: DFLP-FDKC) ise Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden ayrılmış aşırı Marksist görüşleriyle bilinen bir örgüt durumundadır. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı (Popular Front for the Liberation of Palestine - General Command: PFLP-GC) da 1968'de Ahmed Cibril tarafından kurulmuş, amacı nerede ve ne zaman olursa olsun İsrail hedeflerine saldırı düzenlemek olan ve diplomatik çözümün karşısında yer alan aşırı şiddet yanlısı bir örgüt olarak tanınmaktadır. Saika ise 1968'de Suriye Baas'ı tarafından kurulmuş olup, Arafat aleyhtarı Filistin örgütlerinin başında yer almaktaydı ve liderliği Issam el-Kadı üstlenmişti. Bu örgüt 1990'ların

başından itibaren etkinliğini kaybederek yerini tamamen onun yerine Suriye kontrolünde bir örgüt olarak kurulmuş olan Hizbullah'a bırakmıştır. Arap Kurtuluş Cephesi, 1969 yılında Irak tarafından Suriye kontrolündeki Saika'ya karşı kurulmuş olup, Irak Baası'nın görüşlerini benimsemişti. Bunların dışında daha küçük gruplar da bulunmaktadır. Bunlardan (Filistin) Halkçı Mücadele Cephesi (Popular Struggle Front: PSF) 1968'de Arafat'a karşı kurulmuş olan örgütlerden birisidir. Filistin Kurtuluş Cephesi (Palestine Liberation Front: PLF), çok küçük bir grup olup 1977'de kurulmuş ve üyelerinden Muhammed Ebu Abbas, 1985 Ekiminde Achille Laura adlı İtalyan yolcu gemisini kaçırarak ismini duyurmuştur. Fetih-İntifada adıyla Ebu Musa'nın önderliğindeki örgüt ise 1983'te Arafat'a karşı çıkarak Fetih'den ayrılmış ve Suriye yanlısı bir örgüt olarak bilinmektedir.[102]

Bununla beraber bunların varlığı, FKÖ içinde El-Fetih'in ve onun da lideri olan Arafat'ın liderliğini ortadan kaldıramamıştır. Örgüt 1970'li yıllarda bir anlamda sürgünde bir hükümet gibi faaliyet göstermiş ve giderek Arap ülkelerindeki politik desteğini arttırmıştır. Arap Birliği ülkelerinin 1974'teki Rabat zirvesinde FKÖ, Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. Yine aynı tarihte BM Genel Kurulu'nda FKÖ'ye gözlemci sıfatıyla toplantılara katılma hakkı tanınırken, 1975'te Fransa hükümeti FKÖ'ye Paris'te bir enformasyon bürosu açma izni vermiştir. 1980'de Avusturya bir adım daha ileri giderek FKÖ'ye bir devlet gibi diplomatik olarak tam tanıma statüsü vermiştir. Bunlara rağmen FKÖ'nün ABD tarafından 1988'e kadar tanınması söz konusu olmamıştır.

Filistinli gruplar, 1967'de Filistin'in tamamen işgaliyle beraber Lübnan'a ve Ürdün'e sığınarak hem bu ülkelerin iç politikalarında hem de bu ülkelerin İsrail ile ilişkilerinde temel belirleyici unsur haline gelmişlerdir. FKÖ içindeki gerilla örgütleri, 1970'te Ürdün'deki faaliyetleri dolayısıyla bu ülkeden çıkarılmalarının ardından Lübnan'a geçmişler ve bu ülke politikasının bir parçası olmuşlar, özellikle 1975-76 iç savaşını izleyen süreçte İsrail-Lübnan çatışmasının ana ekseni haline gelmişlerdir. Ancak Lübnan'daki Filistin varlığı dolayısıyla 1968'de gündeme gelen İsrail'in Lübnan'a yönelik ilk saldırısından sonra biri 1978'de diğeri 1982'de olmak üzere çok daha kapsamlı ve bütün Lübnan'ın işgaline

kadar varan İsrail saldırıları, FKÖ komandolarının Lübnan'dan da çıkarılmalarıyla sonuçlanmıştır. Bunlara ileride tekrar ayrıntılı olarak değinilecektir.

Diğer taraftan, işgal altındaki topraklarda İsrail hükümetinin uyguladığı politikalar mülteci kamplarındaki durumu daha da kötüleştirirken, diğer Filistinlilerin durumu da aslında pek parlak sayılmazdı. Özellikle Likud lideri Menahem Begin'in 1977'de bir ortak cephe halinde girdiği seçim sonucunda iktidara geldiğinde bu topraklarda kurulan 24 yerleşim birimindeki Yahudi yerleşimcilerinin sayısı yaklaşık 3,000 dolayında olduğu halde istifa ettiği 1983 yılında yerleşim birimleri 106'ya ve bu yerleşim birimlerine yerleştirilen Yahudilerin sayısı ise 28,400'e ulaşmıştı. Begin'in bu politikasının amacı hem Filistin yerleşim yerleri arasına Yahudi yerleşim birimlerini yerleştirerek bunlar arasındaki bağlantıyı koparmak ve bir ortak Filistin kimliğinin oluşmasını engellemek hem de bu toprakların daha sonraki İsrail hükümetleri tarafından da elden çıkarılmasını olanaksız hale getirmekti. İsrail hükümeti, yerleşimcileri yerleştirme politikasını uygularken işgalci bir devlet olmaktan gelen otoritesini kullanarak çeşitli yollarla Filistinlilerin ellerindeki topraklara da el koymuştur. 1980'de çıkarılan bir yasa ile işlenmeyen veya herhangi bir kişi üzerine kayıtlı olmayan tüm toprakların İsrail hükümetinin toprakları olduğunu açıklamıştır. Filistin topraklarını hazine arazileri haline getirerek Filistinlilerin yeni alanlara yerleşim yerleri kurmasına ve inşaat yapmasına izin verilmezken gasp edilen alanlarda kurulan ve her türlü altyapı hizmetlerinin eksiksiz götürüldüğü bu yerlere Yahudi göçmenlerin yerleştirilmesine devam edilmiştir.[103]

İsrail hükümetleri sindirme politikasını sayıları yaklaşık bir milyona varan işgal altındaki Filistinlileri denetim altında tutmanın bir aracı olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede sudan sebeplerle kitlelerin üstüne ateş açarak çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açan İsrail askerlerinin uyguladığı toplu cezalandırma yöntemlerinin dışında, evlerinden olmadık bir zamanda alınıp bilinmeyen bir yere götürülen insanların bir çoğu bir daha dönmemiş ve keyfi nedenlerle ticaret yapanların işletmeleri kapatılmıştır. Filistinlilerin pasivize edilmesini amaçlayan bütün bu uygulamalar onların daha da radikalleşmelerine yol açmıştır. Ellerindeki

toprakları kaybetmemenin ve varlıklarını korumanın tek aracı olarak İsrail'e karşı direnmeyi bilen Filistinliler bu konuda kendileri adına hareket eden Arafat'ın liderliğindeki FKÖ'ye tam destek vererek kendilerinin tek meşru sözcüsü olarak görmüşlerdir.

1990 sonrasında FKÖ içinde el-Fetih'in ağırlığı ve belirleyici konumu devam ederken diğer örgütlerden özellikle FHKC ve FDKC varlıklarını korusalar da giderek etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu gelişmede Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Marksist ideolojinin çekiciliğini kaybetmesi ve Irak'ın Kuveyt'e saldırısı sonrasında siyasi açıdan tecrit edilmesi ve Filistinli gruplara destek verecek durumda olmaması etkili olduğu gibi giderek İslâm'ın yükselişe geçmesiyle ideolojik örgütlerin yerini İslâmi kimlikli örgütlerin yerini alması önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla yeni dönemde Hamas başta olmak üzere Hizbullah ve İslami Cihad ve bunların askeri örgütlenmeleri olan İzzettin el-Kasım Tugayları (Hamas), el-Kudüs Tugayları (İslami Cihad) ve el-Aksa Şehitleri Tugayı (Fetih) gibi örgütlenmeler etkinlikleri hızla artan örgütler haline gelmişlerdir.

V. 1973 EKİM SAVAŞI: KOZLAR YENİDEN PAYLAŞILIYOR

1967'de işgal etmiş olduğu Mısır topraklarından çekilmesi koşuluyla İsrail ile barış yapmaya hazır olduğunu 1970 Aralığında açıklamış olan Sedat, iki ay sonra 242 sayılı kararın öngördüğü biçimde BM Genel Sekreteri U Thant tarafından atanan Özel Temsilci İsveçli diplomat Gunnar Jarring'e gönderdiği mektupta da Gazze de dâhil olmak üzere işgal etmiş olduğu Mısır topraklarından çekilmesi durumunda İsrail ile barış anlaşması yapmaya hazır olduğunu teyit etmişti.[104] Ancak, Suriye'nin 242 sayılı kararı kabul etmemesinden ve barış müzakerelerine karşı olmasından ve ayrıca Ürdün ve Mısır ile İsrail'in ise 242 sayılı kararı farklı yorumlamalarından ve özellikle de İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmeye yanaşmamasından dolayı Özel Temsilci Jarring aracılığıyla soruna çözüm bulmak amacıyla yapılan temaslardan ve girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. İsrail, doğrudan görüşmeleri kabul etmekle beraber, "tanınmış ve güvenlikli sınırların dışındaki topraklar için bir müzakerenin söz konusu olabileceğini Mısır ve Ürdün ise İsrail'in işgal etmiş olduğu tüm topraklardan çekilmesini istemekte ayrıca bu devleti tanıma anlamına geleceği için doğrudan görüşmeleri kabul etmemekteydi. Jarring, temaslarından bir sonuç alınmaması üzerine ABD'nin de girişimiyle özellikle Mısır ile İsrail arasında bir barış yapılması sağlanmaya çalışıldıysa da bunun da bir sonuç vermediği görülmüş ve Jarring zaman zaman kesintiye uğrayan girişimlerine 1971 Kasımında tamamen son vermişti.

Bu arada, Mısır ve Ürdün, ABD ve BM'nin barış çabalarına en azından karşı çıkmazken, o güne kadar bu tür süreçleri reddeden Suriye, 1972'den itibaren 242 sayılı karara karşı çıkmayacağını açıklamaya başlamıştı. Yine bu arada 1970-71'de Ürdün'de meydana gelen olaylar ve Suriye ve Mısır'ın Filistinli grupları Ürdün monarşisini yıkmak için kışkırtmaları ve diğer Arap ülkelerinin de ya Ürdün'le diplomatik ilişkilerini kesmeleri ya da bu ülkeye cephe almaları, İsrail ile Ürdün'ü birbirlerine yakınlaştırmıştı.

Savaş öncesi bu gelişmeler dolayısıyla yeni bir savaş, tekrar kararsızlar koalisyonunun oluşturduğu bir savaş olacağı için sonucunun da daha öncekilerden pek de farklı olmayacağı belliydi. Nitekim, Suriye ve Mısır'ın ortaklaşa kararlaştırdıkları bir savaş plânı uyarınca 6 Ekim günü saat 14:00'te biri Suriye cephesinde diğeri Sina cephesinde olmak üzere iki cephede başlatılan bir sürpriz saldırı ile 1973 Ekim Savaşı başlamıştır. Savaşın ilk dört günü yani 10 Ekim'e kadar güneyde Mısır Sina'nın doğusuna zorlanmadan geçer ve Bar Lev Hattı'na kadar olan toprak parçasını kontrol altına alırken, kuzeyde Suriye de 1967'de kaybettiği toprakları geri aldığı gibi daha da ileriye geçmiş ve her iki cephede İsrail'e ağır kayıplar verdirilmişti. Daha ilk gün Mısır Kanal'ın doğusuna 200,000 asker geçirirken, sadece 200 asker kaybetmişti. Aslında bu ilk göstergelere bakıldığında Mısır, İsrail karşısında şaşırtıcı bir başarı göstermişti. Ayrıca Mısır'ın amacı daha ileriye gitmekten ziyade belli bir hatta durarak İsrail'i barışa zorlamaktı. Kanal'ın doğusuna geçerek 13 km'lik bir hat boyunca sınırlı bir bölgeyi denetimi altına alarak burada durumunu sağlamlaştırmayı düşünen Mısır, bir kısım toprakların geri alınmasını kendi prestiji için de yeterli görmekte ve uluslararası diplomasinin harekete geçmesini bekleyerek daha ileri gitmeyi gerekli görmemekteydi. Suriye'nin amacı Mısır'ınkinden farklı olmuş 1967'de kaybettiği bütün toprakları geri almayı amaçlamış ve bu hedefine de ulaşmıştı. İsrail'in 8 Ekim'de kuzeyde Suriye'nin ilerlemesini durdurması üzerine gelişmeler hiç de Mısır'ın düşündüğü gibi olmamış ve Mısır'ın bu politikasından dolayı da zaman kazanan İsrail kuvvetleri 10 Ekim'den itibaren toparlanarak önce kuzey cephesinde dengeyi sağlamış, ağır kayıplar vermesine karşılık 11 Ekim'de hava üstünlüğünü tekrar ele geçirmesiyle beraber aynı gün karadan ilerleyerek Golan'ı almış, Hermon dağını aşarak Şam'ın 20 km yakınlarına kadar gelmiştir. 13 Ekim'de Mısır cephesine dönen **General Ariel Şaron** komutasındaki İsrail kuvvetleri 16 Ekim'den itibaren Sina'nın kuzeyinden Süveyş'in batı yakasına geçmeyi başararak güneye yönelmiş ve Mısır III. Ordusunu kuşatma altına alarak Kahire'yle bağlantısını kesmiştir.[105]

Diğer taraftan, 10 Ekim'de Irak, 13 Ekim'de ise Ürdün ve Suudi Arabistan savaşa katıldıklarını açıklamışlarsa da bunların savaşa girmeleri

savaştaki cephe durumunda Araplar lehine bir değişiklik yapmamıştır. Sedat, İsrail kuvvetlerinin Sina'da ilerlemesi ve Kanal'ı geçmesi üzerine 16 Ekim'de televizyon ve radyodan verilen konuşmasında İsrail'in 1967'de işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi karşılığında ateşkesi kabul etmeye hazır olduğunu ve savaştan sonra tüm Arap ülkeleriyle İsrail arasında görüşmelerin başlatılabilmesi için çaba göstereceğini açıklamıştır. İsrail'in savaşı sürdürmesi giderek sorunu bir ABD-SSCB gerginliğine dönüştürmüşken, Amerikan Kongresi 21 Ekim'de İsrail'e 2.2 milyar dolarlık bir askerî yardım paketini onaylamıştır.

Savaşın Arap ülkeleri aleyhine dönmesi ve ABD'nin özellikle 14 Ekim'den sonra tavrını açıkça belli ederek İsrail'e silâh sevkine başlaması ve İsrail'e olan desteğinin yoğunlaşması üzerine, OAPEC ülkeleri 16 Ekim'de Kuveyt'te tekrar bir araya gelirken aynı gün durumu müzakere etmek için Washington'a giden Suudi Dışişleri Bakanı'nın burada aradığı ilgiyi görmemesi veya Washington yönetiminin bu konuda geç kalması petrol ihraç eden Arap ülkelerinin kararlarında etkili olmuştur. Zira, Suudi Arabistan, Amerikan yönetiminin İsrail'e verdiği desteği engellemek ve soruna çözüm bulunması için ABD'yi ikna etmek istemesine karşın, Dışişleri Bakanı Saggaf'ın 16 Ekim olarak öngörülen Nixon ile görüşmesinin 17 Ekim'e ertelenmesinin Araplar açısından sadece sembolik bir önemi yoktu.[106]

Nitekim, 17 Ekim'de devam eden Kuveyt toplantısında OAPEC'e üye ülkelerin petrol bakanları Eylül ayını baz alarak bundan sonra yüzde 5'den az olmamak kaydıyla üretimi kısma kararı aldılar. Bunun amacı uluslararası toplumun İsrail'i işgal ettiği Arap topraklarından çekilmeye zorlamasını sağlamaktı ve İsrail'e karşı Arapları destekleyen ülkelerin bundan zarar görmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmekteydi. Uygulamanın muhatabının özellikle ABD olduğu; esas kısıtlamaların bu ülkeye karşı uygulanacağı ifade edilmekteydi ve üye ülkelere nihai aşamada bu ülkeye yapılan ihracatı tamamen durdurmaları tavsiye edilmekteydi. Bu kararın alınmasının ertesi günü, Suudi Arabistan, Cezayir ve Katar petrol üretimlerini % 10 oranında kesme kararı aldılar. 4-5 Kasım 1973'te Kuveyt'te bir araya gelen Arap ülkelerinin petrol bakanları daha önce alınan karar doğrultusunda söz konusu olacak aylık % 5 kesintiye ilave olarak % 25 oranında ek bir kesintiye gidilmesine

karar verdiler.Bu karar 26-28 Kasım 1973'te Cezayir'de yapılan Irak ve Libya'nın dışındaki ülkelerin katıldığı Arap zirvesinde de teyit edildi. Ambargonun yanı sıra petrol fiyatlarında da yükseltmeye gidilmişti. OAPEC'in Kuveyt toplantısında (16-17 Ekim) Körfez ülkeleri petrolün afişe fiyatına % 70 zam yaptıklarını açıkladılar. Sonuçta varil başına petrolün fiyatı 3 dolardan 6 dolara kadar çıkmaktaydı. Körfez ülkelerini diğer ülkeler takip etti ve Cezayir, petrolün varil fiyatını 3.6 dolardan 5 dolara, Libya 4.6 dolardan 6.9 dolara çıkarırken Venezüella, Bolivya, Ekvator, Nijerya ve Endonezya da bunları takip etti. Körfez ülkeleri 1974 Ocağında fiyatları bir defa daha katlayarak yaklaşık 11.65 dolara çıkardılar. Böylece örneğin Suudi Arabistan'da fiyatlar kısa bir süre içinde 2.59 dolardan 11.65 dolara fırlamaktaydı. Bu gelişmenin ardından Cezayir 9.2 dolardan 16.2 dolara, Libya 9 dolardan 15.7 dolara çıkarırken yukarıda isimleri belirtilen diğer OPEC ülkeleri de aynı yolu takip ederek fiyatları arttırdılar. Böylece ucuz petrol dönemi de tarihe karışmış oluyordu.[107] Zira Arap ülkeleri ambargoya 1974 Martından itibaren son verseler de petrol fiyatlarında kısa vadede bir değişiklik olmayacaktı.

OPEC, (petrol ihraç eden ülkeler örgütü), 1960 Eylülünde ilk olarak Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Venezuella tarafından kurulmuş; örgüte aynı yıl içinde Katar'ın, 1962'de Libya ve Endonezya'nın, 1967'de BAE'nin, 1969'da Cezayir'in, 1971'de Nijerya'nın ve 1973'te Ekvator ve Gabon'un üye olmasıyla üye sayısı 13'e çıkmıştır. Ancak bu son iki ülkeden Ekvator 1993'te Gabon ise 1996'da üyelikten ayrılmışlardır. Endonezya ise 2009'da örgütten ayrılmıştır. Buna karşılık 2007'de Angola örgüte üye olurken, yine aynı tarihte Ekvator'un örgüte geri dönmesiyle OPEC'in üye sayısı 12 olmuştur.

OAPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü) ise 1968'de esas olarak Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın önderliğinde kurularak daha ziyade geleneksel Arap ülkeleri arasındaki dayanışmayı yansıtan bir görünüme de sahip olarak doğmuştu. Ancak 1970'de Cezayir, Bahreyn, Katar, BAE'nin, 1972'de ise Irak, Suriye ve Mısır'ın üye olmalarıyla OAPEC'in üye yapısı değişmiştir.

Bu arada Sedat'ın 19 Ekim'deki başvurusu üzerine Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki görüşmeler hızlanmış ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko'nun teklifleri doğrultusunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin katılmadığı toplantılarda tarafların ateşkesin koşulları üzerindeki çalışmalarını bitirmeleri üzerine ortaya çıkan uzlaşma, 22 Ekim'de BM Güvenlik Konseyi kararı haline dönüştürülmüştür. Nitekim tarafların kabul etmesiyle beraber aynı gün **22 Ekim 1973'te BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararı gereği** ateşkes yürürlüğe girdiğinde 200 tanklık ve 12,000 kişilik bir İsrail kuvveti Kanal'ın batı yakasında, Büyük Acı Göl'ün kuzeyinden güneyine doğru 30 mil uzunluğunda ve 20 mil derinliğindeki 500 mil²'lik bir alanı denetimlerinde tutarken, ayrıca Kahire-İsmailiye yolunu da keserek cephe ile Kahire arasındaki ulaşımı da tehlikeye sokmuş bulunuyordu. Buna karşılık Kanal'ın doğu yakasında 400-450 mil²'lik bir alanı denetiminde bulunduran Mısır'ın III. Ordusu güneyde İsrail tarafından kuşatılmış bulunmaktaydı.[108]

Daha önceki Arap-İsrail savaşlarından farklı olarak bu savaşın galibi tam olarak belli olmamıştı. Savaş sonunda hiç kimse kendini galip olarak göremiyordu. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, 8 Ekim'de Mısır'ın batıda saldırıyı durdurmasının İsrail'in durumunu güçlendirdiği gerekçesiyle Sedat'ı savaş plânına uymamakla suçlarken, ateşkesi kabul ettiği için de eleştirmekteydi. Aslında eşgüdüm eksikliği ve iletişim kopukluğu nedeniyle savaş esnasında Suriye ve Mısır birbirlerinin durumu hakkında kesin bilgi sahibi olamamışlar ve bu durum savaşın ileriki aşamalarında İsrail'in üstünlüğü ele geçirmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu savaş sırasında Moskova daha aktif bir tutum içinde görünmüş ve savaş boyunca bir taraftan, diğer Arap devletlerini Mısır ve Suriye'ye yardıma çağırırken bir taraftan da bu ülkelere sürekli silâh sevkiyatında bulunmuştur. ABD de aynı şekilde İsrail'e yoğun şekilde silâh yardımı yapmıştır. 14 Ekim ile 15 Kasım 1973 tarihleri arasında ABD tarafından İsrail'e 22,000 ton askerî malzeme sevki gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu silâhların sevki esnasında topraklarını kullandırma konusunda Türkiye de dâhil olmak üzere ABD'nin Avrupalı müttefikleri isteksiz davranmışlardır. Aynı boyutlarda olmasa da bu dönemde Sovyetler tarafından da

Mısır ve Suriye'ye önemli miktarlarda askerî malzeme sevki gerçekleştirilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararı, tarafların bulundukları yerde derhal ateşi kesmelerini ve ateşkesi müteakip tarafların 242 sayılı kararı bütün unsurları ile uygulamalarını, ayrıca uygun aracılar vasıtasıyla taraflar arasında Orta Doğu'da kalıcı ve adil bir barışın tesisi için müzakerelerin başlamasını öngörmekteydi. Durumunu yeterli görmeyen İsrail'in 22 Ekim Kararına rağmen çatışmaları durdurmaması ve ateşkes koşullarına uymaması üzerine harekete geçen Sovyetler ABD'nin duruma müdahale etmemesi halinde tek taraflı olarak harekete geçeceğini bildirmiştir. Bunu bir ültimatom olarak gören ABD bütün dünyadaki askerî gücünü alarm durumuna geçirmiştir. Arap-İsrail savaşı artık bitmiş olmasına rağmen bir global savaşın an meselesi haline gelmesi ve çıkacak bir savaşın nükleer savaş olasılığını da içermesi tarafları daha ileriye gitmekten alıkoyduğu gibi İsrail'in de 25 Ekim'de saldırıyı durdurması tansiyonun düşmesine yol açmıştır. Bu arada Güvenlik Konseyi 23 Ekim'de tarafları derhal ateşkese uymaya çağıran 339 sayılı kararın arkasından da 25 Ekim'de bir BM Barış Gücü oluşturulmasını öngören 340 sayılı kararı kabul etmiştir.[109]

İsrail tarafında 2,500 kişi hayatını kaybederken Mısır'da 7,700 ve Suriye'de ise 3,500 kişi hayatını kaybetmişti. Ayrıca İsrail'in 800 tank ve 100 uçak kaybına karşılık Mısır ve Suriye'nin toplam kaybı 2,000 tank ve 450 uçağı bulmaktaydı. Aslında savaş süper devletlerin dolaylı da olsa karşı karşıya gelmeleri anlamına gelmekteydi ve eğer çatışma bu aşamada durdurulmasaydı Sovyetler Mısır ve Suriye ile birlikte kaybolan prestijlerini kurtarmak için daha ileri giderek doğrudan müdahale eder miydi veya etseydi Amerika'nın tavrı ne olurdu gerçekten tartışma konusu. Ancak bu çatışma her iki süper devlete Orta Doğu sorununun kendilerini de doğrudan karşı karşıya getirebilecek nitelikte bir sorun olduğunu ve bir an önce çözülmesi gerektiğini göstermiştir.

Nitekim, Sovyetlerin desteğinin Arapların kaybettiği toprakları geri almalarında yeterli olmadığını gören Sedat'ın, savaştan sonra tekrar ABD'ye dönmesi üzerine Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger'ın mekik diplomasisiyle ilki 11 Kasım 1973'teki mütareke anlaşmasıyla başlayan ve

adım adım Mısır topraklarından İsrail'in çekilmesini öngören anlaşmalara doğru uzanan İsrail-Mısır müzakereler süreci başlamıştır. Zaten 338 sayılı karar 242 sayılı karardan farklı olarak uygun aracılar vasıtasıyla adil ve kalıcı bir barışın gerçekleştirilmesi için müzakerelere başlanmasını (*between the parties concerned under appropriate auspices aimed at establishing a just and durable peace in the Middle East*) öngörmekteydi. Bu müzakereler sonunda ilk olarak 28 Ekim'de İsrail'in Mısır III. Ordusuna yönelik kuşatmasına son vermesine ilişkin anlaşma yapılmıştır. Arkadan 11 Kasım'da sağlanan ikinci anlaşmayla Mısır ve İsrail, 242 ve 338 sayılı kararları uygulamak ve ateşkesi sürekli kılmak konusunda uzlaşmaya vardılar. Nihayet 18 Ocak 1974'te Kissinger'in mekik diplomasisinin en önemli meyvesi alınmış ve tarafların birbirlerine bir sürpriz saldırı olasılığını ortadan kaldıran ve askerî güçlerini birbirlerinden ayırmayı öngören **İsrail-Mısır Ayırma Anlaşması**'nın (*Disangagement of Force Agreement*) ilki gerçekleştirilmiştir. Anlaşmaya göre İsrail, Kanalın batı yakasındaki askerî güçlerini çekecek, Mısır ise buna karşılık çatışmalardaki başarısında önemli rol oynayan füzelerini (*karadan havaya*) çekecek ve kanalın doğu yakasında sınırlı sayıda askerî güç bulunduracaktı. Aynı şey İsrail için de söz konusuydu. Ayrıca taraflar arasında 30 km'lik bir hat boyunca oluşturulan askersiz bölgeye (tampon bölge) BM Barış Gücü (*BM Ayırma Gözlem Gücü-UN Disangagement Observer Forces: UNDOF*) konuşlandırılacaktı.[110]

Diğer taraftan, Mısır ile İsrail arasında 1974 Ocağındaki ayırma anlaşmasının bir benzeri de yine Kissinger'ın çabaları sonucu **31 Mayıs 1974'te** İsrail ile Suriye arasında yapılmıştır. **İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması**'na göre de İsrail, Golan Tepeleri'ndeki Kuneitra kasabasını da içine alan 1967'de işgal ettiği bir parça topraktan çekilmeyi kabul ederken, taraflar ateşkese uymayı ve her türlü askerî harekatı durdurmayı kabul etmekteydi ve yine oluşturulan tampon bölgeye BM Barış Gücü'nün (UNDOF) yerleştirilmesi öngörülmekteydi. Ayrıca tampon bölgenin her iki tarafında İsrail ve Suriye sınırlı miktarda askerî güç bulunduracaktı. Taraflar burada da bunun bir barış anlaşması olmamakla beraber nihai, kalıcı ve adil bir barışın ilk adımı olduğunu kabul etmekteydi. Ancak benzer bir anlaşma Ürdün'le yapılamamıştır. Burada özellikle

gerek Arap ülkeleri tarafından 26-29 Ekim 1974'de Rabat'ta yapılan Arap zirvesinde alınan kararlar gerekse Türkiye'nin de dâhil olduğu çoğunluğunu Bağlantısız ülkelerin oluşturduğu 72 ülkenin aldığı karar uyarınca FKÖ'yü öne çıkarmaları ve Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak göstermeleri önemli olmuştur. Zira, Ürdün'le müzakere edilecek topraklar Batı Şeria olup bu toprakların da Filistin toprakları olarak kabul edilmesi, Ürdün'ü bir anlamda devre dışı bırakmaktaydı.[111]

Kissinger'ın **Mısır-İsrail** cephesinde yürüttüğü mekik diplomasisi **4 Eylül 1975'te İkinci Ayırma Anlaşması**'nın yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Anlaşma İsrail'in Gidi ve Mitla geçitleriyle Rudais petrol bölgesindeki kuvvetlerini yeni ateşkes hattına çekmesini öngörürken Mısır'ın bir kısım kuvvetini İsrail'in daha önce işgal ettiği topraklara yerleştirmesine imkan sağlamaktaydı. Yine UNDOF gözetiminde olacak yeni bir tampon bölge oluşturulurken ayrıca bu bölgeye olası sınır ihlallerini taraflara haber verecek Amerikan teknisyenlerinin görevlendirildiği bir erken haber alma ve uyarı sistemi kurulmaktaydı. Anlaşma yine daha önce olduğu gibi tarafların tampon bölgenin her iki tarafında sınırlı miktarda askerî güç bulundurmasına izin vermekteydi. Bunların dışında anlaşma, tarafların birbirlerinin ateşkese uyup uymadığını denetleme imkanı getirmekte; ayrıca Süveyş Kanalı'ndan İsrail'in askerî olmayan gemilerinin geçmesine Mısır'ın izin vermesini ve tarafların nihai bir barış anlaşması için müzakerelere devam etmesini öngörmekteydi.[112]

Bu anlaşmalarla İsrail bir parça Mısır toprağından çekilmiş olsa da halen Sina'nın % 85'ini elinde bulundurmaktaydı. Fakat bu anlaşmalar iki devlet arasında 1979 Martında imzalanan ve İsrail'in Sina'nın tamamından çekilmesini öngören Camp David Antlaşması'nın hazırlığını oluşturması bakımından nihai, devamlı ve adil bir barış anlaşmasının ilk adımı olarak görülmekteydi. Bu anlaşmalarla taraflar ateşkes koşullarına uymayı ve birbirlerine karşı askerî hareketlerden kaçınmayı da üstlenmekteydiler. Taraflar güçlerini geri çekerken oluşturulan tampon bölgeye BM Barış Gücü yerleştirilmekteydi. Yine bu anlaşmalar sonunda İsrail Süveyş'ten ticari nitelikli gemi geçirme hakkını elde etmiştir. Böyle bir sürecin yaşanmasında Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaşma isteği ve Orta Doğu'da Mısır için uygun bir barışın sağlanmasının yolunun ABD'den

geçtiğinin görülmüş olmasının etkisi büyük olmuştur. Bu aşamadan sonra Mısır, silâh alımında sadece Sovyetlere olan bağımlılığının değişeceğini açıklamıştır.

Her iki ülke de barış görüşmelerini sürdürmenin karşılığı olarak ABD'den büyük ölçüde yardım almaktaydı. Örneğin İsrail'in, 1971-1973 arası dönemde ABD'den aldığı yardımlar yılda ortalama 400 milyon dolar dolayındayken, 1974-1975'te 1.5 milyar dolara çıkmıştır. Bu miktar İsrail'in savunma harcamalarının yaklaşık % 42'sini oluşturmaktaydı. İsrail kadar olmasa da Mısır'ın da ABD'den aldığı yardımlarda belirgin bir artış olmuştu. 1975'te Süveyş Kanalı'nın tekrar ulaşıma açılmasına büyük destek sağlamış olan ABD tarafından Mısır'a verilen yardımlar 1974'te sadece 8.5 milyon dolar dolayında iken 1976'da 750 milyon dolara çıkarılmıştır.[113]

Bu arada **14 Ekim 1974'te BM Genel Kurulu 105 leyhte, 4 aleyhte (ABD, İsrail, Bolivya ve Dominik Cumhuriyeti) ve 20 çekimser oyla 3210 sayılı kararı kabul etmiştir.**[114] Filistin halkının, Filistin sorununun temel taraflarından biri olduğunun belirtildiği kararda BM Genel Kurulu tarafından *FKÖ, Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmekte* ve Filistin sorunuyla ilgili Genel Kurul toplantılarına katılma davetinde bulunulmaktaydı. **Genel Kurul 22 Kasım 1974'te kabul ettiği 3236 sayılı kararıyla**[115] da, *Filistin halkının elinden alınamaz haklarını tanıyarak, müdahale olmaksızın kendi kaderini belirleme hakkını ve ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkını belirtmekte, Filistin halkının Orta Doğu'da adil ve kalıcı bir barışın kurulması için önde gelen taraf olduğunu tanımakta, Genel Sekreterden, Filistin sorunuyla ilgili bütün konularda FKÖ ile ilişki kurmasını istemekteydi.* Ayrıca **aynı gün Genel Kurul'un 95 lehte, 17 aleyhte ve 19 çekimser oyla kabul ettiği 3237 sayılı kararla**[116]**da** *FKÖ, Genel Kurul'un bütün toplantılarına ve onun himayesindeki bütün uluslararası konferanslara gözlemci statüsüyle katılma hakkı kazanmıştır.* BM Genel Kurulu daha da öteye geçerek **10 Kasım 1975'te de 72 lehte, 35 aleyhte ve 27 çekimser oyla** *"Siyonizmi, ırkçılığın ve ırk ayrımcılığının bir türü"* olarak kabul eden 3379 sayılı[117] kararı almıştır.[118]

VI. CAMP DAVİD VE MISIR-İSRAİL BARIŞI: İHANET Mİ, PRAGMATİZM Mİ?

1978 Eylülünde Mısır ve İsrail arasında imzalanan Camp David Anlaşması, Mısır'ın savaşla geri alamadığı Sina'yı geri almasının yanında İsrail gerçeğinin bir Arap ülkesi tarafından resmi anlamda tanınmasını sağlayarak 1967 sonrasında Arap ülkelerinin değişen politikasının da somut bir ifadesi olmuştur. Ancak Mısır ve İsrail'in Camp David'e gelmeleri bir anda olmamış özellikle bu süreçte Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat ve ABD Başkanı Carter oldukça önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Camp David öncesi gelişmelere biraz daha yakından bakmakta yarar var.

Enver Sedat'ın 1972'de Sovyet uzman ve teknisyenlerini Mısır'dan kovması yüzünden Moskova ile başlayan soğukluk 1973 Savaşı'ndan sonra daha da su yüzüne çıkmış olmasına karşılık bunun iki ülke arasındaki ilişkilere somut olarak yansıması İsrail ile Mısır arasında 1975 Eylülünde imzalanan ikinci Ayırma Anlaşması sonrasında söz konusu olmuştur. Enver Sedat kaybettikleri toprakları tekrar geri almanın yolunun ABD ile ilişkilerini geliştirmekten geçtiğini görmüştü. Bu çerçevede

Mısır, 1975'ten sonra silâh ihtiyacı konusunda Batı'ya ağırlık vermeye başlamıştır. Kahire, ABD'ye yakınlaşması ve Sovyetlerden uzaklaşması halinde bölgedeki Batı yanlısı geleneksel Arap ülkeleri tarafından da finansman bakımından destekleneceğini düşünmekteydi.[1]

Nitekim, Mısır bu çerçevede bir taraftan ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle özellikle silâh alımı konusundaki girişimlerini ilerletirken Sovyetlerle ilişkileri de soğumaya başlamıştır. Kaldı ki Enver Sedat 1967 Haziranından beri kesik olan diplomatik ilişkilerin 1974 Şubatında tekrar kurulmasıyla ABD ile ilişkilerini geliştirirken Sovyetlerle ilişkilerini iyi tutma gibi bir endişe içinde de gözükmemekteydi. En sonunda Sedat **15 Mart 1976'da Sovyetlerle 1971 Mayısında imzalanan 15 yıl süreli "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı" feshettiğini açıklayarak sürpriz bir çıkış daha yapmıştır.**

Bu arada 1975-76'da bir taraftan Lübnan iç savaşı yaşanırken, diğer taraftan, Mısır-Libya arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Mısır'ın Sovyetlerden koparak Batı'ya yakınlaşmasına paralel olarak Kaddafi biraz da Moskova'nın etkisiyle Mısır ile ilişkilerini gerginleştirdi; hatta iki ülke arasında 1977'de küçük çaplı bir sınır çatışması yaşandı. Ancak 1976'nın ABD'de seçim yılı olması dolayısıyla Orta Doğu sorunlarında ciddi bir gelişme yaşanmazken seçimleri Carter'ın kazanmasıyla beraber 1977'de Orta Doğu yeniden hareketlendi. Bu arada ABD, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine karşılık varlığının tanınması ve bölgede bir barış anlaşmasının yapılmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Bununla beraber özellikle Filistin devleti konusunda Mısır, Ürdün'e bağlı bir Filistin Devleti yerine ayrı bir yurt olması düşüncesini benimserken, Filistinlilere bir yurt verilmesinden yana olan Carter yönetimi bunun Ürdün'le birlikte ele alınmasını tercih etmekteydi. İsrail ise Filistinlilere ayrı bir yurt verilmesine karşı çıkarak ancak özerklik verilebileceği üzerinde dururken işgal ettiği topraklardan çekilme konusunda fazla bir esneklik göstermе-

---

[1] 1975 Mayısında Mısır-İsrail İkinci Ayırma Anlaşması (Disangagement Agreement) öncesi görüşmeler devam ederken Dünya Bankası ABD Export-Import Bank, Suudi Arabistan ve İran'ın katkıları ile Mısır'a 2 milyar dolarlık bir yardım yapılması ele alınmış ayrıca silah alımında kullanmak için Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'den 2,5-5 milyar dolarlık bir yardım sağlandığı ifade edilmiştir.

mekteydi. Kaldı ki 1977 Haziranındaki seçimleri 1948'den beri iktidarda olan İşçi Partisi ve Başbakan Izak Rabin kaybederken, daha katı tutumlarıyla bilinen Menahem Begin liderliğindeki Likud işbaşına gelmişti. Kesinlikle Batı Şeria ve Gazze'den çekilmenin söz konusu olamayacağını açıklayan Begin'li Likud, işgal altındaki bu bölgeyi ebedi bir İsrail toprağı haline dönüştürmek amacıyla Yahudi yerleşim birimleri tesis ederek Yahudi nüfusun bir kısmını buraya yerleştirmekteydi.

1948 öncesi Yahudi terör örgütlerinden Irgun'un lideri olan Menahem Begin, İşçi Partisi hükümetlerinin izlediği "barış karşılığı toprak" ilkesini de tamamen reddederek işgal edilmiş toprakların bir daha geri verilmesine karşı olan fikirleriyle tanınmaktaydı. Menahem Begin her ne kadar Mısır-İsrail barışını yaparak bir ilke imzasını atmış olsa da savunduğu politikaları hayata geçirmekte bir sakınca görmeyecek ve iktidara gelişinden itibaren bir taraftan işgal altındaki topraklara Yahudi yerleştirmeye devam ederken diğer taraftan 1980'de Doğu Kudüs'ü ve 1981'de Golan Tepeleri'ni ilhak ederek ve Lübnan'a biri 1978'de diğeri ise 1982'de olmak üzere düzenlediği saldırılarla İsrail'in mevcut topraklarını daha da genişletme amacında olduğunu gösterecektir.

Bilindiği gibi Siyonizm'in doğuşundan itibaren iki eğilim arasında hep görüş farklılığı olagelmiştir. Bunlardan sosyalist-işçi eğilimindekiler İsrail'de bağımsızlıktan 1977'ye kadar işbaşında kalmış İşçi Partisi'nin de savunduğu düşünceleri savunanlardır. Bu kesim, daha aşırı ideolojik bir çizgi yerine daha pragmatik ve uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanında da daha esnek bir tutum içinde olmuşlardır. Revizyonist Siyonizm de denen ve daha ziyade Likud ekseninde bir politik düşünceye sahip olanlar diğer bir ifadeyle sağcı Siyonistler ise tarihi Filistin toprağı üzerinde ısrarla durmuşlardır. Tarihi İsrail toprağı ya da "Eretz Israel" denen bu topraklar güney Lübnan'ı, Suriye'nin güneyini, Ürdün'ü ve 1967'de işgal edilen toprakları kapsamaktadır. Bu grup 1947'deki BM Genel Kurulu'nun Taksim kararına da bu nedenle karşı çıkmışlardır. Bu eğilim 1948 sonrasında Menahem Begin'in önderliğindeki Herut tarafından temsil edilmiştir. 1967 sonrasında da Herut, işgal edilen toprakların tarihi İsrail (Eretz Israel) toprağı olduğunu iddia ederek hem çekilmeye karşı olmuş, hem de bu bölgelere

Yahudi yerleştirilmesinin önde gelen savunucusu olmuştur. Revizyonist Siyonistlerin bu politikaları 1967 sonrasında İsrail Savunma Bakanı Moshe Dayan gibi bazı İşçi Partili politikacılar tarafından da desteklendiği için savaş sonrasında İsrail, işgal altındaki Filistin topraklarına el koyma ve bu topraklara Yahudi yerleştirme faaliyetini yoğunlaştırmıştır.[119]

Bu arada Sovyetler ile ABD arasında 1977 Eylülünde SALT-II'ye ilişkin müzakereler sürerken Orta Doğu konusunda da 338 sayılı kararın öngördüğü "uygun bir aracılık ile tarafların müzakereye girmelerini" sağlamak için Cenevre Konferansı'nın en geç 1977 Aralığında toplanması konusunda ilke kararı alındıysa da bu konferansın toplanması ve işlevsel hale getirilmesi söz konusu olamamıştır. Gerçi bu sürecin ilk aşaması daha önce ABD ve Sovyet Dışişleri Bakanları ile BM Genel Sekreteri'nin gözetiminde Mısır ve İsrail arasında 21-22 Aralık 1973'te Cenevre'de başlatılmış; fakat tarafların Kissinger'ın aracılığıyla mekik diplomasisi şeklinde yürüttüğü adım adım diplomasi yöntemini tercih etmeleriyle bu süreci daha ileriye götürmek, özellikle çok taraflı hale getirmek mümkün olamamıştı. Cenevre Konferansı'nın toplanmamasında pek çok etken rol oynamış; özellikle Suriye'nin İsrail'le yüz yüze görüşmeye karşı olması ve FKÖ'nün Filistinlilerin temsilcisi olarak görüşmelere katılmasına İsrail'in karşı çıkması en göze çarpan nedenler arasında yer almıştır. İşte Enver Sedat'ın tarihsel adımı atması bu ortamda yukarıda belirtilen niteliklere sahip bir hükümetin işbaşında olduğu İsrail'e ve bütün Arap dünyasının tepkisini göze alarak 19-21 Kasım 1977 tarihleri arasında düzenlediği ziyaretle söz konusu olmuştur. Sedat'ın Kudüs'ü ziyareti Arap dünyasına bomba gibi düşmüştü. Ancak Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi aynı zamanda Orta Doğu görüşmelerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunun arkasından her ne kadar hemen sonuç alınamamış olsa da bunu İsrail Başbakanı Menahem Begin'in İsmailiye ziyareti izlemiş ve bu gelişmeler Camp David'e uzanan süreçte önemli kilometre taşları olarak tarihe geçmiştir.

Aslında 1974-75 Ayırma Anlaşmaları'ndan sonra hiç bir ilerleme olmamasından canı sıkılan Sedat iki ülke arasındaki psikolojik savaşı sona erdirecek ve buzları eritecek bir adım atılmasının gerekli olduğunu

düşünmüştü. Ayrıca böyle bir adımı 1977 seçimlerini kazanan Menahem Begin'in başbakanlığındaki Likud hükümetinin yapması ise beklenemezdi. Çünkü, Revizyonist Siyonizm'in önderlerinden olan Begin, 242 sayılı kararı tanımayan FKÖ'yü bir Nazi örgütü gibi göstermekte, Batı Şeria'da yeni yerleşim birimleri açılmasını savunmakta ve 1974-75 Ayırma Anlaşmaları'nı eleştirmekteydi. İşte bundan dolayı ilk adımı İsrail'den beklemektense kendisinin atmasının yerinde olacağını düşünen Sedat, büyük tepki toplayan 1977 Kasımındaki İsrail gezisini gerçekleştirmiştir.[120] İsrail'i ziyaret eden, İsrail parlamentosunda konuşan ilk Arap lider olan Sedat, bu suretle İsrail'i bir anlamda *de facto* tanımış olmaktaydı.

Şüphesiz Enver Sedat bu tutumu ile ABD ve İsrail ile yakınlaşmaya çalışırken özellikle SSCB ve bölgede bu devlete yakın ülkelerin çok büyük tepkisini çekmiştir. Nitekim, gerginleşen ilişkilerin sonucu olarak 1977 Aralığında ılımlıların katılmadığı ve Red Cephesinin etkisi altında gerçekleşen Arap Birliği'nin Trablusşam'daki (Tripoli, Lübnan) zirvesinde Mısır'la ilişkilerin dondurulması kararı alınırken, Mısır'ın buna tepkisi Suriye, Irak, Cezayir, Güney Yemen ve Libya ile diplomatik ilişkilerini kesme şeklinde olmuştur. Enver Sedat, Doğu Bloğu ile yakın ilişki halinde olan Red Cephesi ülkelerinin bu tutumları karşısında ülkesinde bulunan Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloğu ülkelerine ait olan kültür merkezleri ile konsoloslukları kapattığı gibi Moskova'daki Mısır büyükelçisini de geri çağırdı.[8]

Öte yandan Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaretiyle başlayan sürecin devamında gerçekleşen 25-26 Aralık 1977'deki Likud lideri ve Başbakan Menahem Begin ile Enver Sedat arasında gerçekleşen İsmailiye zirvesinden çözüm beklenirken havanın giderek gerginleşmesi ve barış görüşmelerinin kopma noktasına gelmesi, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra bölgede Mısır'ın inisiyatifiyle ortaya çıkacak bir çözümü kendi politikaları açısından uygun bulmayan ülkeleri sevindirirken; ABD'yi harekete geçirmiştir. Aslında anlaşmazlık Mısır-İsrail arasındaki anlaşmazlık konularından ziyade Mısır'ın Filistin sorununu görüşmelerin merkezine oturtarak bu konuda sağlayacağı bir başarı ile Orta Doğu'da kaybettiği prestijini yeni-

---

[8] Dönemin Mısır Dışişleri Bakanı, Sedat'ın bu tutumu karşısında Kabinedeki görevinden istifa etmiştir.

den kazanma endişesinden kaynaklanmaktaydı. Filistin sorunu konusunda özellikle Mısır'ın Doğu Kudüs ve Yahudi yerleşimleri de dâhil İsrail'in 1949 mütarekeleri sonrasında ve özellikle 1967'de işgal etmiş olduğu tüm topraklardan 242 ve 338 sayılı BM kararları çerçevesinde çekilmesi, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması veya geçici Filistin yönetiminin kurulmasından belli bir süre sonra (örneğin beş yıl) mutlaka Filistinlilerin kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi (self determinasyon hakkının tanınması) ve Filistin mültecileri konusunda BM kararlarının uygulanması, ayrıca 338 sayılı kararın öngördüğü şekilde 1973 Aralığında toplanan Cenevre Konferansı'nın[h] canlandırılması ve Cenevre Konferansı'nda imza edilecek barış antlaşmalarının BM'nin beş daimi üyesi tarafından garanti edilmesini istemesine karşılık, İsrail'in kapsamlı bir çekilmeye karşı çıkması, geleceği belirsiz olan özerk bir Filistin yönetiminin kurulmasından yana olması ve Sina, Batı Şeria ve Gazze'de Yahudi yerleşimlerini devam ettirmek ve genişletmek istemesi dolayısıyla tarafların tutumlarını uzlaştırmak söz konusu olamadı.[121]

Nitekim ABD Başkanı Carter'ın çabaları sonucu 5-17 Eylül 1978'de Camp David'de gerçekleşen tarihi buluşma öncesinde tarafların tutumları yukarıda ifade edilen biçimdeydi. Zaman zaman sertleşen ve kesilme noktasına gelen ve yaklaşık 12 gün süren yüz yüze görüşmeler Başkan Carter'ın araya girerek müzakereleri dolaylı görüşmeler[i] şekline çevirmesiyle sürdürülebildi. Filistin sorunu ya da Gazze ve Batı Şeria ya da Filistinlilerin geleceği konusu ile Sina'dan çekilme konusunun tek paket ola-

---

[h] Güvenlik Konseyi'nin 22 Ekim 1973 tarihli ve 338 sayılı kararı "uygun bir aracılık ile tarafların adil ve devamlı bir barış için müzakerelere girmelerini istiyordu. Bu müzakerelerin ilki ABD ve SSCB Dışişleri Bakanları, BM Genel Sekreteri ile Mısır ve İsrail Dışişleri Bakanlarının katılımıyla 21-22 Aralık 1973'te Cenevre'de yapıldı. Fakat Cenevre Konferansı'nda herhangi bir belge imzalanmadığı gibi taraflar bundan sonra ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın adım adım diplomasi yöntemini benimsediler. Bununla beraber Cenevre'de bir askeri komite kurulmasına ve bu komitenin Mısır ve İsrail kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasını ele almasına karar verilmiş ve bu doğrultuda oluşan Mısır-İsrail komitesi Cenevre'de 6 toplantı gerçekleştirmiştir. Fakat 1974 Ocağında imzalanan ve Mısır ve İsrail kuvvetlerinin ayrılmasını öngören 9 maddelik birinci Mısır-İsrail Ayırma Anlaşması Kissinger'ın adım adım diplomasini (step by step diplomacy) gerçekleştirmek için yürüttüğü mekik diplomasisi ile gerçekleşebilmiştir.

[i] Negotiation by proxy, talks by proxy veya proximity talks gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

rak görüşülmesinin görüşmeleri kilitlemesi üzerine Carter tarafından bulunan bir formülle bunların iki ayrı paket olarak görüşülmesi, Mısır ile İsrail arasındaki görüşmelerin sonuçlanmasını sağlayabilmiş ve tarihi olarak nitelenen çerçeve anlaşmalarının imzalanmasını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla Camp David Anlaşmaları biri "**Orta Doğu Barışı İçin Çerçeve Anlaşması**" diğeri ise "**Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Anlaşması**" olarak bilinen iki ana metin ile tarafların görüşmeler esnasındaki görüşlerini yansıtan ve "Ekler" olarak ifade edilen metinlerden oluşmaktaydı. Nihai bir barış antlaşması niteliğinde olmayan bu metinler ilgili konularda taraflar arasında yapılacak barış antlaşmalarının esaslarını belirlemekteydi. Diğer bir ifadeyle anlaşmak için anlaşmaydı.

Bunlardan **"Orta Doğu Barışı İçin Çerçeve Anlaşması"** adını taşıyan belgenin genel prensipler olarak da bilinen giriş kısmında Orta Doğu'da barış ve güvenliğin 242 ve 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararlarına dayanması gerektiği belirtilmekteydi. Batı Şeria ve Gazze'nin konumunun ve yapılacak anlaşmanın temel ilkelerinin belirlenmesi açısından önemli olan belgeye göre, Mısır, İsrail ve Ürdün'de bulunan Filistin temsilcilerinin katılacağı müzakereler 3 kademeli olarak yapılacak ve bunların ilk aşamasında, 5 yıllık bir geçici özerk yönetim için seçim yapılması ve bu özerk yönetimin yetkilerinin Mısır, İsrail ve Ürdün arasında yapılacak müzakerelerle belirlenmesi ele alınacak ve bu müzakerelere bu topraklarda yaşayan hatta İsrail ile mutabık kalınmak şartıyla diğer yerlerde yaşayan Filistinlilerin temsilcilerinin de Ürdün veya Mısır heyeti içinde görüşmelere katılması söz konusu olacaktı. Özerk yönetim, İsrail askerî yönetiminin yerini alacaktı. Görüşmelerin ikinci aşamasında özerk yönetimin işlemeye başlaması, İsrail askerlerinin belirli noktalara çekilmeye başlaması ve özerk yönetimin kendi güvenlik teşkilatını oluşturması ele alınacaktı. Filistin özerk yönetiminin işlemeye başlamasıyla beş yıllık geçiş dönemi de başlamış olacağından, görüşmelerin üçüncü aşaması anlamına gelen özerk yönetimin göreve başlamasıyla taraflar arasında en geç üç yıl içinde nihai statü görüşmeleri başlayacaktı.[122]

Adı "Orta Doğu Barışı için Çerçeve Anlaşması" olmasına karşılık, anlaşmada sadece görüşülecek konular üzerinde durulmakta ve hiçbir konuda kesin görüş birliğini de ifade etmemekteydi. Ayrıca Golan tepeleri ve

Suriye ile ilgili sorunlara tek kelimeyle de olsa değinilmemişti. İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi üzerinde durulmakla beraber bu çekilmenin nerelerden ve hangi ölçülerde olacağı belli değildi. Ayrıca taraflar bazı ilkeler üzerinde anlaşmış olsalar da nihai statüye ilişkin olarak Filistin'in, Ürdün'ün egemenliğinde ya da Ürdün'le konfederasyon biçiminde mi, İsrail'in egemenliğinde ya da İsrail ile konfederasyon şeklinde mi yoksa bunların dışında self determinasyon hakları çerçevesinde bağımsız bir Filistin devleti mi olacağı konusunda da tam bir açıklık söz konusu değildi.[123]

Anlaşmanın doğrudan ilgilendirdiği taraflardan biri olan Ürdün, davet edilmediği ve görüşmeler esnasında kendisine hiç danışılmadığı için rahatsızlığını belli etmekle beraber Batı Şeria'da egemenliğinin müzakereye açık olmasından dolayı da memnun olmuştu; ancak Suriye, Irak ve Suudi Arabistan gibi Arap komşularının ve nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Filistin halkının kaygılarını dikkate almak zorunda olduğundan süreci desteklemekten kaçınmıştır. Ayrıca Kral Hüseyin, Sedat'ı açıkça suçlamaktan da kaçınmıştır. Diğer Arap ülkeleri ise Sedat'a İsrail ile barış anlaşması yapmama çağrısında bulunurken, Kral Hüseyin'e de bu işbirliği sürecinde yer almaması için uyarıda bulunmuşlardır.[124]

Diğer taraftan, Mısır'a Sina'yı geri alma imkanı veren **"Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Anlaşması"** adını taşıyan diğer belgede öncelikle tarafların bu anlaşmanın imzasından sonra en geç üç ay içinde iki ülke arasında bir barış antlaşmasının müzakerelerine başlayacağı ve müzakerelerin Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı çerçevesinde yürütüleceği ve İsrail'in Sina'dan çekileceği belirtilmekteydi. Ayrıca İsrail'in Sina'da inşa etmiş olduğu hava alanlarının sivil amaçlarla kullanılabileceği, İsrail'in Süveyş Kanalı'ndan 1888 İstanbul Antlaşması uyarınca serbest geçiş hakkına sahip olacağı, Akabe Körfezi ve Tiran Boğazı'nın ise uluslararası deniz trafiğine açık olacağı belirtilmekteydi. Bunların dışında ayrıntıları daha sonra yapılan Barış Antlaşmasında ele alınan hükümlerde Sina bölgesindeki güvenlik düzenlemeleri üzerinde durulmakla beraber bu belgede son olarak Barış Antlaşmasının imzalanmasından ve ara çekilmenin gerçekleşmesinden sonra taraflar arasında tam tanımanın gerçekleşeceği, diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kurulacağı ve boykotun kalkacağı belirtilmekteydi. Ara çekilme ile ifade edilmek istenen ise

Barış Antlaşmasının imzasını takip eden 3-9 ay içinde İsrail'in El Ariş'in doğusundan Sina'nın güney ucunda yer alan Ras Muhammed'e çizilen hattın doğusuna çekilmesiydi.[125]

"Ekler", daha ziyade taraflar arasında kesin bir çözüme kavuşturulamayan konularda tarafların karşılıklı tavırlarını ortaya koyan mektup teatilerinden oluşmaktaydı. Şüphesiz çözüme kavuşmayan konuların başında Sina'daki Yahudi yerleşimleri ile Kudüs'ün konumu gelmekteydi. Bunlardan Yahudi yerleşimlerinin sökülmesi konusunun İsrail hükümeti tarafından Knesset'in kararına bırakılacağı belirtilirken; Mısır da Yahudi yerleşimlerin sökülmemesi halinde Çerçeve Anlaşması'nın yürürlüğe girmeyeceği gibi Barış Antlaşmasının müzakerelerine de başlanmayacağını ifade etmişti. Kudüs konusunda ise Mısır özellikle Doğu Kudüs'ü Filistin'in ayrılmaz bir parçası saydığını ve Kudüs'ün konumunu değiştirmeye yönelik girişimlerin geçersiz olduğunu belirtirken, İsrail, Kudüs'ün 1967'de alınan bir kararla İsrail'in başkenti haline getirildiğini bildirmekle yetinmiş ancak bu tutumu Amerika tarafından da destek görmemiştir.

Anlaşmaya Avrupa Topluluğu ülkelerinin destek vermesine karşılık Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleri tepki gösterdiler. Arap ülkelerinin hemen hepsi Mısır'ın kendi topraklarını kurtarma adına İsrail ile imzaladığı bu anlaşmayı, Arap davasına yapılmış bir ihanet olarak yorumladılar. Anlaşmaya Ürdün ve Suudi Arabistan da tepki göstermiş olmasına karşılık asıl tepki sertlik yanlılarından geldi. 1977 Aralığındaki Tripoli toplantısıyla adını duyuran ve Red Cephesi olarak bilinmeye başlayan Suriye, Cezayir, Libya, Güney Yemen ve FKÖ 20 Eylül'deki Şam toplantısında Mısır'a ekonomik boykot uygulanması, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi, bir ortak komutanlık kurulması ve Arap Birliği'nin merkezinin Kahire'den başka bir yere nakledilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Arkasından Hafız Esad'ın Moskova'yı ziyareti sırasında yayınlanan bildiride Camp David Anlaşmalarının reddedilmesi ve Cenevre'de bir uluslararası konferansın toplanması istenmekteydi.[126]

Bunların dışında Irak'ın öncülüğünde 2-5 Kasım 1978'de Bağdat'ta Arap Birliği'nin Mısır'ın dışındaki 21 üyesinin katılımıyla yapılan zirve toplantısında Filistin'in işgal edilmiş olmasının Arap devletlerinin ortak davası olduğu ve bu konuda İsrail ile varılmış tek taraflı çözümlerin

kabul edilemeyeceği, FKÖ önderliğinde yürütülen Filistin direnişine destek verilmesi kararlaştırılmış ve Mısır'dan Camp David Anlaşmalarını reddetmesi istenirken, Red Cephesinin Şam toplantısında alınan kararların aksine Arap Birliği merkezinin Kahire'den bir başka yere nakledilmesi ve Mısır'a ekonomik boykot uygulanması kararı alınmamıştır. Bu kararda Suudi Arabistan, Fas, Sudan ve Umman'ın muhalefeti önemli rol oynarken Mısır'ın nihai barış antlaşması yapmayabileceği düşünülerek ona bir şans daha verilmek istenmiştir.[127]

28 Eylül 1978'de gerek Sina'daki Yahudi yerleşimlerinin sökülmesi gerekse Camp David Anlaşmalarının onaylanması Knesset'te sorunsuz gerçekleşirken, 19 Eylül'de Mısır Kabinesinde 2 Ekim'de de Mısır Halk Meclisi'nde kabul edilmesi, Barış Antlaşmasının müzakerelerinin 12 Ekim 1978'de Washington'da başlamasını sağlamışsa da İsrail'in Filistin topraklarında Yahudi yerleşim birimleri inşa etme politikasına devam etmesi, Kudüs konusunda tavize yanaşmaması ve uzun vadede bir Filistin devletinin kurulmasına kesinlikle karşı olması, Mısır'ın ise Filistin konusundaki bir barış ile Mısır-İsrail arasında imzalanacak bir barış arasında doğrudan bir bağlantı kurması yüzünden ilk üç ay içinde hiçbir ilerleme sağlanamadı.

Ancak tüm anlaşmazlık konularına rağmen 1979 başından itibaren İran'da meydana gelen gelişmeler tarafları birbirlerine yaklaştırdı ve müzakerelerin yeniden başlaması isteğiyle ABD nezdinde yapılan girişimlerle tekrar başlayan müzakerelerin 1979 Martında antlaşmayla sonuçlanması Camp David sürecinin en azından Mısır-İsrail ayağını sonuçlandırmaktaydı.

Camp David Anlaşmalarının öngördüğü Mısır-İsrail Barış Antlaşması 26 Mart 1979'da önceki gibi yine Beyaz Saray'da düzenlenen bir törenle Başkan Carter, Cumhurbaşkanı Enver Sedat ve Başbakan Menahem Begin tarafından imzalanırken İsrail barış karşılığında bir Arap toprağından çekilmeyi kabul ediyordu. Dokuz maddelik esas barış antlaşması ile buna ekli 18 belgeden oluşan Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın giriş kısmında bunun Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Anlaşması doğrultusunda yapıldığı, birinci madde de ise tarafların aralarındaki savaş durumuna son verdiği ve Antlaşmanın Ekler'indeki şartlar çerçevesinde İsrail'in manda dönemindeki sınırlara çekilmeyi kabul ettiği belirtilmekteydi. Antlaşmanın diğer maddelerinde ise Gazze ile Mısır arasındaki sınır (2. md) ve tarafların birbirlerinin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına saygı göstereceği ve barış içinde "güvenlikli ve tanınmış sınırlar içinde yaşama hakkını" kabul edeceği (3. md) belirtilmekteydi. Ayrıca Süveyş Kanalı 1888 Antlaşması uyarınca İsrail'in kargo gemileri için de serbest olması ve Tiran Boğazı ile Akabe Körfezi'nin uluslararası su yolu olduğu kabul edilmekteydi (5.md). Antlaşmanın 9. maddesinde, antlaşmanın, onay belgelerinin teatisinden itibaren yürürlüğe gireceği ve 1975 Eylülündeki İkinci Ayırma Anlaşması'nın yerine geçeceği ifade edilmekteydi.[128]

Antlaşmanın Ekleri ise Sina'dan çekilmeyi, çekilmenin şartlarını ve tarafların yükümlülüklerini düzenlemekteydi. Buna göre çekilme iki aşamalı olarak gerçekleşecek ilk aşama ilk dokuz ay içinde İsrail'in kuzeyde El-Ariş'ten güneydeki Ras Muhammed'e çizilen bir çizginin doğusuna -ki buna ara çekilme denmekteydi- çekilmesini ve bu aşamanın tamamlanmasıyla taraflar arasında diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını öngörmekteydi. İkinci aşamanın ise onay belgelerinin teatisinden yani 26 Nisan 1979'dan itibaren en geç üç yıl içinde gerçekleşmesi ve bu sürenin sonuna kadar İsrail'in Mısır-İsrail sınırına çekilmesi öngörülmekteydi. Nitekim 26 Nisan 1982'de Sina yarımadasının egemenliği tamamen Mısır'a geçmiştir.

Arap ülkelerinin Mısır-İsrail Barış Antlaşması'na tepkisi öncekilerde olduğu gibi yine Arap devletleri arasında bölünmelere yol açtıysa da 27-31 Mart 1979'da toplanan ve 18 ülkenin Dışişleri Bakanının katıldığı

toplantıda Mısır ile her türlü diplomatik ilişkinin kesilmesi (Umman, Sudan ve FKÖ Mısır'la diplomatik ilişkilerini kesmemişlerdir) ve bu doğrultuda büyükelçilerin derhal geri çekilmesi, Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılması, Arap Birliği'nin merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınması, Mısır'a Arap ülkeleri tarafından yapılan mali yardımların durdurulması ve ekonomik boykot uygulanması kararlaştırıldı. Nisan ayındaki toplantılarda ise Mısır'ın OAPEC, Arap Para Fonu, Afrika Birliği ve İslâm Konferansı Örgütü'ne üyelikleri askıya alındı.[129]

Bu koşullarda 25 Mayıs 1979'da Ber Şeva'da (Birüssebi) Begin ile Sedat arasında yapılan Batı Şeria ve Gazze çerçeve anlaşmasının ele alındığı toplantıya Ürdün Kralı Hüseyin katılmadı. Bundan sonra 1980 Mayısında aynı amaçla yapılan toplantı yine Ürdün'ün yokluğunda gerçekleştirilmiştir. Batı Şeria'dan çekilmeme konusunda ısrarlı tutumunu sürdüren Begin hükümeti ise yeni yerleşim birimlerinin sayılarında hızlı bir artışa gitmekte de bir sakınca görmemiştir. Böylece 1977'de beş bin Yahudi'nin yerleştirildiği ve sayıları onyedi olan yerleşim birimleri, 1982'ye gelindiğinde yirmi bin yerleşimcinin yaşadığı yüz yerleşim birimine ulaşmıştır. Begin hükümeti bu tür politikalarında tutumunu değiştirmezken taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmemesi nedeniyle özerklik görüşmeleri tıkanmıştır. İsrail sadece Batı Şeria'da yaşamakta olanlara özerklik tanıma yanlısı iken Mısır'a göre, Gazze'yi de içine alan Filistin topraklarına özerklik tanınmalı ve bundan diğer ülkelerdeki mülteci Filistinlilerin yararlanmasına da engel olunmamalıydı. Ayrıca Mısır, Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İsrail'in Batı Şeria'nın tamamından çekilmesi, yerleşim birimlerinin sökülmesi ve Filistinlilerin self determinasyon hakkının tanınması üzerinde dururken, İsrail, bu konuların tümüne karşı çıkmakta ve geriye dönüşün imkansızlığını savunmakta ve bağımsız bir Filistin devletine yol açacak bir oluşuma karşı olan tavrında ısrar etmekteydi.[130] Ayrıca Begin hükümeti 8 Kasım 1981'de, 1967'de işgal ettiği ve o güne kadar askerî yönetim altında tuttuğu bölgeleri sivil yönetim kapsamına alarak bir anlamda bu bölgeyi ilhak etmekteydi. Bu uygulama kapsamına 14 Aralık 1981'de Golan Tepeleri'ni de alan İsrail, müzakere sürecini iyice çıkmaza sokmuştur. Diğer yandan İsrail hükümetinin Batı Şeria'da oluşturduğu yeni sivil yönetim Filistinlilerin şiddetli tepkisine yol açtı. İsrail

hükümetine karşı Filistinlilerin direnişlerinin giderek artmasını FKÖ faktörüne bağlayan Begin hükümeti, 1982'de Lübnan'ı işgal ederek hem FKÖ'yü Lübnan'daki üslerinde yok edip Filistinlilerin desteğinin kökünü kurutmak hem de FKÖ'ye destek sunan bölge halkını cezalandırmak istemiştir.

VII. OSLO ÖNCESİ VE SONRASI SÜREÇ: ORTA DOĞU'DA BARIŞ UMUTLARI

1. CAMP DAVİD SONRASI GELİŞMELER

1978-79 Camp David Anlaşmalarına rağmen İsrail'in önce 1980'de Kudüs'ü ve 1981'de Golan Tepeleri'ni ilhak etmesi, arkasından da 1982'de Güney Lübnan'ı işgal etmesi barışa yönelik tavrında bir değişiklik olmadığının en açık göstergeleri olarak yorumlanmıştır. 1982 Eylülünde Reagan tarafından yapılan ve adına Reagan Planı denen teklifin arkasından 1982 Eylülünde Fez'de toplanan Arap Zirvesinde İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gibi ana noktalar üzerinde durularak ABD ile Arapların barışa yönelik yaklaşımlarında ciddi görüş ayrılıkları olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.[131] Reagan Planı, Filistin Ulusal Konseyi'nin Cezayir'de 1983 Şubatında yaptığı toplantıda da reddedilirken Reagan Planı'nın, "tutum ve içeriğinin Filistin halkının sahip olduğu ulusal haklarla uyuşmadığı, yurtlarına geri dönüş ve kendi kaderlerini belirleme haklarını tanımadığı, bağımsız Filistin Devleti kurulmasını reddettiği ve FKÖ'nün Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanımadığı" açıklandı. Aslında plân Batı Şeria'dan çekilme çağrısında bulunduğu için İsrail tarafından da reddedilmişti.

Reagan Planı'yla ortaya konan öneriler Filistinlilerin taleplerine oldukça uzak bir formüldü. Aslında İsrail'in Batı Şeria'yı güvenlik içinde yönetmesini sağlayacak bir formül üzerinde duran ABD, Filistinliler için bağımsız bir devleti desteklemeyeceğini açıkça belirtirken sadece belli bir süre (beş yıl) sonunda özerkliği öngören bir plân üzerinde durmaktaydı. Daha önceki Camp David gibi veya 1990'larda başlayacak Oslo süreci gibi, plânın amacı kısa vadede İsrail'in güvenlik sorununu çözmek Filistin sorununu ise belirsiz bir tarihe ertelemekti. Dolayısıyla Reagan Planı Filistinlilerin karşı karşıya oldukları sorunların hiçbirine ciddi bir çözüm getirmiyordu. Buna karşılık Fez Plânı'yla ortaya konan talepler de Filis-

tinlilerin ve Arapların tezlerinde yeni bir unsur olmadığını ortaya koymaktaysa da dile getirilen noktalar Filistinliler açısından olmazsa olmazlar niteliğinde olan noktalardı ve bundan önce olduğu gibi bundan sonra da Arapların temel tezlerini oluşturmaya devam edecekti.

Fez Planı'nda ise şu noktalar üzerinde durulmuştu:
1. **Kudüs dâhil, İsrail'in 1967'de işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi,**
2. **1967'den sonra işgal edilen yerlerde kurulan yerleşim yerlerinin kaldırılması,**
3. Kutsal yerlerde üç dinin dinsel törenlerinin özgürce yapılabilmesi,
4. Filistin halkının kendi kaderini belirleme hakkını ve tek meşru temsilcisi FKÖ önderliğinde ulusal haklarının vurgulanması,
5. Batı Şeria ve Gazze'nin altı aydan fazla süreyle BM gözetimi altında kalması,
6. **Kudüs başkent olmak üzere bağımsız Filistin devletinin kurulması,**
7. BM Güvenlik Konseyi'nin bölgedeki bütün devletlere bağımsız Filistin devleti dâhil, barışı garanti etmesi,
8. BM Güvenlik Konseyi'nin yukarıdaki kararların uygulanmasını garanti etmesi.

Bu arada Araplar arası mücadele ister istemez Filistinli gruplar arasındaki mücadeleye yansımaktaydı. 1983'te Ebu Musa'nın El-Fetih'ten ayrılmasıyla ortaya çıkan bölünmenin dışında, FKÖ içindeki gruplar arasında çatışmalar yoğunlaşmış ve bu gelişmelerin bir uzantısı olarak Suriye'den (Şam'dan) çıkarılan Arafat, 1983 Ekiminde geldiği Trablus'u (Lübnan) aynı yılın Aralık ayında Suriye'nin etkisindeki diğer FKÖ gruplarının baskısıyla terk etmek zorunda kalmıştır.[132]

Diğer taraftan, BM Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararı doğrultusunda BM Genel Kurulu 10 Aralık 1981 tarihli 36/120 C kararında 1984'ten geç olmamak koşuluyla kapsamlı bir çözüm bulmak amacıyla uluslararası bir konferans toplanmasını kararlaştırmıştır. BM Genel Kurulu durumun kötüleşmesi üzerine 19 Ağustos 1982'de uluslararası konferansın Ağustos 1983'te toplanmasını kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda 23 Ağustos-7 Eylül 1983'te Cenevre'de toplanıldıysa da ABD ve İsrail'in boykot ettiği toplantıda, Arap-İsrail çatışmasının bütün taraflarıyla (FKÖ dâhil) birlikte ABD ve SSCB'nin de katılacağı BM gözetiminde bir uluslararası barış konferansı toplanması kararlaştırıldı. Karar bildirisi Genel Kurul tarafından 13 Aralık 1983 tarihinde 35/58 C kararıyla onaylandı.[133] FKÖ de bu dönemde bir uluslararası konferans toplanması doğrultusundaki taleplerini yoğunlaştırmıştır. Bu yöndeki talep Yaser Arafat tarafın-

dan 7 Kasım 1985'teki Kahire Bildirisi'nde de dile getirilerek ABD, SSCB ve Güvenlik Konseyi'nin diğer daimi üyeleriyle FKÖ dâhil Orta Doğu'daki bütün ilgili tarafların katılacağı bir uluslararası konferans için ısrar edildi.[134]

Bu dönemde FKÖ'nün bir uluslararası konferans toplanması yönündeki yönteme ilişkin çözüm talebinin dışında sorunun özüne yönelik savunduğu argümanları özetlemek gerekirse; Filistinliler, Filistin'de uzun sürecek bir barışın laik, demokratik bir devlet kurulmasıyla, Hıristiyan, Yahudi, Müslüman, hiç bir ayrım gözetmeden herkese eşit hak ve güvence verilmesiyle ve bunun için de barışın FKÖ'nün Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak tanınmasıyla, Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin hakkının tanınmasıyla, İsrail'in Kudüs'ün doğu kesimi de dâhil 1967 Savaşı'nda işgal ettiği tüm Filistin topraklarından çekilmesiyle, Filistin toprağının tamamında başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasıyla, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim yerlerinin boşaltılmasıyla, BM kararları doğrultusunda yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan Filistinli mültecilerin yurtlarına geri dönmelerinin sağlanması ve dönmek istemeyenlere tazminat ödenmesiyle olanaklı olabileceğini savunmaktaydı.

1980'lerin sonlarında bunların dışındaki en önemli gelişme 1987 Aralığında başlayan Filistinlilerin İntifada hareketi ve 1988 Ağustosunda Ürdün yönetimin 1950'de ilhak ettiği Batı Yakası'yla her türlü hukuki ilişkisini kestiğine ilişkin yaptığı açıklamanın ardından 1988 Kasımında yapılan sürgünde bir bağımsız Filistin devletinin kurulduğunun açıklanmasıydı.

1 Ağustos 1988'de Kral Hüseyin Ürdün'ün Batı Yakasıyla ilişkisini kestiğini ve burayla yasal ve yönetimsel bağlarını kopardığını açıkladı. FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak her yönden destekleyeceğini de ifade eden Ürdün Kralı bir gün sonra yaptığı bir açıklamada da Filistin önderliği tarafından eğer sürgünde bir hükümet kurulursa onu tanıyan ve destekleyen ilk ülke olacağını belirtmekteydi.

FKÖ tarafından değerlendirilen bu kararın arkasından **12-15 Kasım 1988'de Cezayir'de toplanan FKÖ, Filistin Ulusal Konseyi 1948 bölünme sınırlarını esas alan ve başkenti Kudüs olan sürgünde bağımsız bir Filistin Devletinin kurulduğunu açıklarken** geçici Filistin hükümetinin Devlet Başkanının FKÖ Genel Sekreteri ve Yürütme Komitesi Başkanı Yaser Arafat ve Dışişleri Bakanının FKÖ'nün Siyasal Bölüm Başkanı Faruk Kaddumi olması, geçici hükümet üyelerinin, FKÖ Yürütme Komitesi üyeleri ile Naif Havatme ve George Habaş 'dan, yasama organının ise işgal altındaki kişilerin de katılımının sağlanması ile Filistin Ulusal Konseyi üyelerinden oluşması öngörülmüştü. Bağımsızlığın açıklandığı 15 Kasım'daki toplantıda ayrıca bir Uluslararası Barış Konferansı'nın BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları doğrultusunda ve başta kendi kaderini tayin hakkı olmak üzere Filistinlilerin yasal haklarını elde etme temelinde toplanması gerektiği ve Arap Kudüs dâhil, İsrail'in 1967'de işgal ettiği bütün Filistin ve Arap topraklarından çekilmesi ve bütün yerleşim bölgelerinin iptali üzerinde durulmaktaydı.[135]

Bu dönemde Filistin politikasında asıl değişiklik 242 ve 338 sayılı BM kararlarının ve İsrail'in var olma hakkının kabul edildiğinin açıklanması olmuştur. Arafat bunu bizzat kendi ağzından 1988'de BM'nin Cenevre'de toplanan Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada dile getirmiştir.[136]

1988 sonu ve 1989 başından itibaren hem İntifadanın etkisiyle hem Amerikan hükümetinin baskısıyla hem de İsrail kamuoyundan gelen baskılarla (yüzde ellisi Filistinlilerle barış için masaya oturulmasından yanaydı) İsrail'de iktidarda bulunan Ulusal Birlik hükümeti (Likud-İşçi koalisyonu), kabine üyelerinin büyük çoğunluğunun muhalefetine rağmen müzakerelere başlanmasının kaçınılmaz olduğu noktasına gelmişti. Sonuçta 1989 Mayısında harekete geçen Izak Şamir hükümeti Camp David temelinde özerklik için görüşmelere başlanmasının olanaklı olduğu-

na karar vermişti. Bölgesel ve global koşulların da yardımıyla Şamir hükümeti Batı Şeria ve Gazze dışında ikamet eden (diasporadaki) Filistinliler tarafından temsil edilmemek koşuluyla FKÖ ile dolaylı görüşmelere başlamayı kabul etmişti. İsrail'in koşulunun kabul edildiği Madrid görüşmeleri 1991 Ekiminde başlamış oldu. 1992 Haziranındaki seçimleri İşçi Partisi'nin kazanmasıyla işbaşına gelen Izak Rabin hükümeti (İşçi-Meretz koalisyonu) ile barış süreci yerel ve global konjonktürün de etkisiyle yeni bir dinamizm kazanmıştır. 1993 Eylülünde başlayan Oslo sürecinde İşçi Partisi'nin bakanlarından Yossi Beilin ve Arafat'ın yardımcısı Ebu Mazen'in (Mahmud Abbas) oldukça önemli katkıları olmuştur.

2. OSLO VE SONRASINDA ORTA DOĞU BARIŞ SÜRECİ

Doğu Bloğunun yıkılması ve iki kutuplu yapının, dolayısıyla bölgesel ve global anlamda elli yıla damgasını vuran Amerikan-Sovyet çatışmasının tarihe karışmasıyla noktalanan bu yeni süreç ilk meyvesini ABD önderliğinde Irak'a düzenlenen operasyonla vermişti. Bu yeni durum bu defa gözlerin Filistin sorununa çevrilmesine yol açmış ve bu gelişme İsrail üzerinde bir uluslararası kamuoyu baskısı oluşturmuştu. İçsel dinamiklerin de barışı zorlaması veya en azından kolaylaştırması üzerine Washington'da süren görüşmelerden ayrı olarak yürütülen ve Norveç Dışişleri Bakanı'nın arabuluculuk yaptığı görüşmeler, Oslo barış sürecini başlatmıştı. Ancak 1993 Eylülünde başlayan ve ilk etapta İsrail ve FKÖ'nün karşılıklı birbirlerini tanımalarını, FKÖ'nün şiddet kullanımından vazgeçmesini ve Gazze ve Eriha'da geçici bir özerk yönetim oluşturulmasını öngören anlaşmanın ikinci aşaması 1994 Mayısında imzalanmıştır. Anlaşma, aşamalı bir şekilde Batı Şeria'da bir Özerk Filistin Yönetimi oluşturulmasını ve beş yıl içinde ise bağımsız Filistin Devletinin kurulmasını öngörmekteydi.[137]

Bundan sonraki en önemli adım 25 Eylül'de FKÖ Yönetim Kurulu ve 27 Eylül'de de İsrail kabinesi tarafından onaylanan ve tarihe "Oslo II" ya da "Geçici Anlaşma" (Interim Agreement) olarak geçen anlaşmanın 28 Eylül 1995'te Washington'da Arafat ve Rabin'in yanı sıra Clinton, Mübarek ve Kral Hüseyin tarafından da imzalanması olmuştur. Anlaşmanın gereği olarak İsrail, Batı Şeria'nın Karbata, Kabatiya, ve Yatta kasabalarından da çekilmekteydi. Bundan sonra taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda İsrail 1995 Kasımında Cenin'den arkasından aynı yılın Aralık ayında ise Nablus, Tulkarim, Beytüllahim (Bethlehem) ve Ramallah'tan çekilmiştir.

İsrail'in El-Halil'den (Hebron) çekilmesini öngören anlaşma ise 1996 Mayısındaki seçimlerde işbaşına gelen ve sertlik yanlısı olarak bilinen Likud lideri Netanyahu döneminde imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma (protokol)

ABD Filistin özel temsilcisi Dennis Ross'un da girişimiyle **17 Ocak 1997'de** imzalanmıştır.[138]

1998 Mayısından itibaren ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ve Orta Doğu Özel Temsilcisi Dennis Ross'un çabaları ile belli bir noktaya getirilen barış çabaları, Netanyahu ve Arafat'ın 15 Ekim'de ABD'nin Maryland eyaletindeki Wye plântasyonunda başlattıkları ve bir hafta süren görüşmelerin sonunda **23 Ekim 1998'de Wye Memorandumu** adıyla anılan anlaşmayı imzalamasıyla sonuçlanmıştı. Netanyahu, görüşmelere David Levy'nin 1998 Ocağında istifasıyla boşalan Dışişleri Bakanlığına yeni atanmış olan Ariel Şaron'la birlikte katılmıştı.

Wye Memorandumu'na kadar Filistin Yönetimi Batı Şeria'nın (Filistin topraklarının yüzde 20'sidir) % 3'lük kısmında tam denetime, % 24'lük bölümünde ise sınırlı denetime sahip olmuştu. Diğer % 73'lük bölümde ise İsrail'in hem sivil hem de askerî yönetimi devam etmekteydi. Çekilmeyle beraber Filistin Yönetimi Batı Şeria'nın % 18.2'lik bölümünde tam denetime sahip olacak; diğer % 21.8'lik kısmında ise Filistin Yönetimi'nin sivil denetimi, İsrail'in ise askerî denetimi söz konusu olacaktı. Bununla beraber Batı Şeria'nın % 60'lık bölümünde İsrail'in sivil ve askerî anlamda tam denetimi devam edecekti.[139]

Nitekim 11 Kasım 1998'e kadar anlaşmayı yürürlüğe koymayan Netanyahu hükümeti Kasım sonuna gelindiğinde sadece Batı Şeria'nın % 2'lik bir bölümünden çekilmişti. İsrail çekilme işlemini geciktirirken aynı zamanda hem Filistin yönetiminde kalan bölgelerdeki Yahudi yerleşim birimlerinin İsrail'in diğer bölgelerine ulaşımını sağlayacak ve bir anlamda Filistin yönetimini by-pass etmeyi amaçlayan (Filistin köylülerinin toprakları olan alanlarda) yollar inşa etmiş hem de yeni yerleşim birimleri inşasını sürdürmüştü.[140]

17 Mayıs 1999 seçimlerinde başbakanlık için yapılan seçimlerde % 43.9 oy alan rakibi Netanyahu karşısında % 56.1 oy olarak önemli bir başarı elde eden İşçi Partisi lideri Ehud Barak'ın barış süreci konusundaki yaklaşımı olumluydu ve bu durum, İsrail ve Filistin Yönetimi'nin **4 Eylül 1999'da** Mısır'ın Kızıl Deniz kıyısındaki bir sayfiye kenti olan Şarm el-Şeyh'te tarihe **Şarm el-Şeyh Memorandumu** olarak bilinen

anlaşmayı imzalamalarıyla sonuçlandı. Anlaşma, Oslo sürecini kaldığı yerden devam ettirmeyi ve bir anlamda uygulanamayan Wye Anlaşması'na işlerlik kazandırmayı amaçlamaktaydı ve bu nedenle II. Wye Anlaşması olarak da nitelenmektedir. Taraflar nihai statü görüşmelerine başlayabilmek için önceki anlaşmalarda öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi gereği üzerinde odaklanmışlardı.

11-24 Temmuz 2000 tarihleri arasında İsrail ve Filistin heyetleri **Camp David**'de bir araya gelerek Oslo sürecinin öngördüğü nihai statü konularında bir anlaşma sağlamaya çalıştılar. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'ın daveti ve İsrail Başbakanı Ehud Barak ile Filistin lideri Yaser Arafat'ın ve her iki taraftan teknik danışmanların katılımıyla gerçekleştirilen tarihteki II. Camp David zirvesi (birincisi 1978'de yapıldı) ABD'nin Maryland eyaletinde, Camp David adlı küçük bir kasabada yapılmıştı. Taraflar 1999 Eylülünde Şarm el-Şeyh'te yine barış görüşmeleri için bir araya gelmiş ve 1998 tarihli Wye Memorandumu'nun geliştirilmiş versiyonunu kabul eden bir anlaşma imzalamışlardı. Yukarıda ele alınan bu anlaşmada barış sürecinin son tarihi olarak 13 Eylül 2000 gösteriliyordu. 2000 yılının Eylülünde imzalanması plânlanan nihai barış anlaşması öncesinde Clinton, tarafları son bir kez nihai barış müzakerelerine hazırlık için bir araya getirmişti.[141] Ancak görüşmeler sonunda tarafların birbirinden ne kadar uzak oldukları bir kere daha anlaşılmıştı.

28 Eylül 2000, Filistin sorununun tarihi dönüm noktalarından biri olmuştur. Camp David'deki başarısızlığın neden olduğu olumsuz ortamda, Benjamin Netanyahu'nun ardından dönemin ana muhalefet partisi Likud'un Genel Başkanı Ariel Şaron, yaklaşık 1,000 askerle birlikte provokasyon niteliğindeki Harem-i Şerif (el-Aksâ Camii) ziyareti Filistinlilerin protesto gösterilerine yol açmış ve kısa süre içinde El-Aksâ İntifadası olarak da bilinen İkinci İntifadayı başlatmıştır.

Bu süreçte bir tarafta İsrail'in artan şiddet ve sindirme girişimi diğer tarafta İslâmi Cihad, El-Aksâ Şehitleri Tugayı, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) ve HAMAS'ın üstlendiği intihar saldırıları devreye girmiştir.

II. Camp David'de tarafların herhangi bir ortak noktada buluşamamaları ve 28 Eylül 2000'de başlayan şiddet, barışa ilişkin umutları iyice

tüketmişken, taraflar son bir deneme daha gerçekleştirdiler ve bu defa **21 Ocak 2001'de** Mısır'ın Kızıl Deniz kıyısında bir sahil kasabası olan **Taba**'da bir araya geldiler. Fakat buradan da bir sonuç çıkmadı.

İsrail'de 6 Şubat 2001'de yapılan seçimlerin sonucunda Likud lideri Ariel Şaron'un başbakan olması iki taraf arasında öyle ya da böyle sürdürülen müzakere sürecinin bir anlamda çöpe atılmasından başka bir şey değildi.[142]

Şaron hükümetiyle beraber her geçen gün gerilim daha da artmış ve barışa ilişkin umutlar giderek tükenmiş; umutlu beklentilerin yerini umutsuzluk almıştı. Şaron hükümeti, iktidara gelişiyle beraber Filistin kentlerindeki askerî kuşatmayı sona erdireceğini açıkladıysa da bu hiçbir zaman gerçekleşmemiş, zaman içinde daha da sertleşmiş ve giderek tam anlamıyla bir askerî işgale dönüşmüştür. Ramallah başta olmak üzere Tulkarim, Kalkilya, Beytüllahim, El-Halil ve diğer kentlerdeki kuşatma ve işgal gün geçtikçe kalıcı hale dönüşmüştür. İsrail hükümeti barış sürecinin başlamasını şiddetin sona ermesine bağlarken, Filistin kentlerine füze yağdırmış ve her gün alabildiğine bombalamıştır.[143]

11 Eylül sonrasında Filistin halkına karşı uyguladığı şiddeti tırmandırma politikasının Amerikan hükümetinin Afganistan'a karşı açtığı terör savaşıyla ilişkilendiren Şaron hükümetinin yaklaşımı gerçekten kabul edilemez nitelikte olmuştur. Şaron, ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktürü Filistinlileri sindirmek için kullanmak istemekteydi. Nitekim 2002 Şubatından itibaren saldırılarını Arafat üzerinde yoğunlaştıran Şaron hükümeti, Arafat'ın Ramallah'taki karargâhını kuşatarak dış dünyayla bağlantısını kesmiştir. Aynı şekilde Gazze'deki Filistin yönetimine abluka uygulayan İsrail, Nablus ve Cenin'deki mülteci kamplarına olan saldırılarını da yoğunlaştırmıştır.

Bu arada **BM Güvenlik Konseyi 12 Mart 2002**'de toplanarak **1397 sayılı kararı** almıştı. Kararda:[144] **Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları anımsatılarak İsrail ve Filistin'in yan yana iki devlet olarak güvenli ve tanınmış sınırlar içinde yaşayacağı bir çözüm üzerinde ısrar edilmekteydi.**

Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve Ürdün Kralı II. Abdullah gibi sorunun birinci derecede tarafı olan liderlerden yoksun olarak 26-28

Mart 2002'de Beyrut'ta yapılan 22 ülkenin katıldığı Arap Birliği'nin ön-dördüncü zirvesine İsrail'in tekrar Batı Şeria'ya dönmesine izin verme-yebileceği korkusuyla Arafat katılmamıştı. Suudi Arabistan Veliaht Prensi Abdullah tarafından sunulan, özü itibariyle İsrail'in 1967'deki sınırlara çekilmesinin yanı sıra Filistinli mültecilerin dönüşü sorununun çözülmesi karşılığında, İsrail ile ilişkilerin normalleşmesini öngören teklifi Beyrut'ta bir araya gelen Arap temsilciler tarafından kabul edilerek Beyrut zirvesinin ortak kararı haline dönüştürülmüş ve bundan sonraki süreçte **Arap Plânı** olarak anılmıştır. Söz konusu plân ilk kez İsrail'e, bütün Arap ülkeleriyle ve bütün komşularıyla aynı anda bir barış anlaşması imzalayarak güvenlikli sınırlar içinde varlığının tanınmasını öngörmekteydi.

29 Mart 2002'de toplanarak Arafat'ı düşman ilan eden Şaron hükümeti tarafından "Savunma Kalkanı Operasyonu" adıyla başlatılan saldırının hedefinde bu defa **Arafat'ın Ramallah'taki karargâhı** bulunuyordu. İsrail, yaklaşık altı ay sürecek bir kuşatma ile haberleşme, ısınma ve barınma gibi en temel gereksinimlerinden de mahrum bırakarak Filistin liderini teslime zorlamaktaydı.

Bu arada BM Güvenlik Konseyi 30 Mart, 4 Nisan ve 19 Nisan'da arka arkaya aldığı kararlarla (1402, 1403 ve 1405) hem daha önce almış olduğu kararları teyit etmiş hem de konuya ilişkin tepkisini göstermiştir.[145]

2002 Mart ve Nisan'ı gerçekten çatışmaların bütün Filistin topraklarında yoğunlaştığı aylar olmuştur. BM'nin Orta Doğu Özel Temsilcisi Terje Roed-Larsen, Nisan ayı ortasında İsrail işgaline maruz kalan Batı Şeria'daki Cenin mülteci kampındaki incelemeleri sonunda yaptığı açıklamada yaşananların "akıllara durgunluk verdiğini" ifade etmekteydi.

Nitekim 2002'nin ikinci yarısında New York'ta başlayan dörtlü girişimin çalışmaları yeni bir Orta Doğu barış plânının ortaya çıkacağının habercisiydi. ABD, AB, BM ve Rusya'nın katkılarıyla 2002 Temmuzunda başlayan çalışmaların sonucu 2003 yılı başından itibaren "Yol Haritası" adıyla kamuoyuna açıklanacaktı.

Şaron, 28 Ocak 2003'te yapılan seçimleri İşçi Partisi adayı Amram Mitzna karşısında bir seçim zaferine dönüştürmüştür. Likud, parlamentodaki sandalye sayısını da ikiye katlamıştı. Seçmen aslında Mitzna'yı

hem inandırıcı bulmamış hem de açıklamalarından tatmin olmamıştı.[146]

Arafat'ı dışlamaya çalışan Bush, 14 Mart'ta yaptığı açıklamada yakında tüm ayrıntılarıyla kamuoyunun bilgisine sunulacak olan "Yol Haritası" öncesi Filistin yönetimini müzakerelerde yer alması için yeni Başbakanını belirlemesi ve "terörü" durdurması konusundaki baskısını arttırmıştır. Başbakanlık makamı dörtlülerin hazırlık toplantılarında da Filistin Yönetimi'nin gerçekleştirmesi gereken reformların ana unsurlarından biri olarak belirlenmişti. Arafat, bu doğrultuda 19 Mart'ta yeni Başbakan adayı olarak FKÖ Yürütme Komitesi Başkanı Mahmud Abbas'ın (Ebu Mazen) belirlendiğini duyurdu.[147] Nitekim Filistin'in ilk Başbakanı Mahmud Abbas'ın 29 Nisan 2003'te göreve başlamasıyla beraber BM, AB, ABD ve Rusya'nın hazırladığı üç aşamalı "**Yol Haritası**" taraflara sunuldu.

Bu arada Mahmut Abbas, beş ay gibi kısa bir süre sonra 2003 Eylülünde **Arafat'ı, İsrail'i ve ABD'yi suçlayan bir açıklama ile görevinden istifa etti.** Başından beri Arafat ile uyuşamayan, güvenlik birimlerinin denetimi verilmeyen ve bu nedenle direniş örgütleri üzerinde etkin olamadığını iddia eden Mahmut Abbas'ın istifasının ardından, **Arafat, hükümeti kurması için Meclis Başkanı Ahmed Kurey'i (Ebu Alâ) görevlendirdi.** Çatışmaların dinmediği ve Yol Haritasının ortadan kalktığı bir dönemde göreve getirilen Kurey'in oluşturduğu yeni hükümette HAMAS yine yer almadı.

Ariel Şaron 2 Şubat 2004'te sürpriz bir açıklama yaparak Gazze Şeridi'ndeki tüm Yahudi yerleşimlerinin boşaltılacağını açıkladı. Her gün onlarca ev yıkan ve binlerce Filistinliyi yerlerinden eden İsrail'in yaklaşık 7500 yerleşimciyi etkileyecek olan bu politikayı nasıl gerçekleştirileceği ise herkes için merak konusuydu. Batı Şeria ve Kudüs'te yaklaşık 400,000 yerleşimci yaşadığı düşünülürse yapılmaya çalışılan şey sadece dünya kamuoyunu oyalamaktan ve yeni saldırılar için zemin hazırlamaktan ama asıl önemlisi İsrail'in güvenlik gereksinimlerini karşılamaya yönelik olmaktan öteye bir anlam ifade etmemekteydi. Amerikan Başkanı Bush'un da destek verdiği adına çekilme denen plan Batı Şeria'daki 4 yerleşim birimi ile Gazze'deki 21 yerleşim biriminden çekilmeyi öngörmekteydi.

Bu arada **BM Güvenlik Konseyi**, Gazze Şeridi'ndeki evlerin yıkımı ve sivil Filistinlilerin ölümü nedeniyle **19 Mayıs 2004 tarihli İsrail'i kınayan 1544 sayılı (ABD'nin çekimser kaldığı) kararı kabul etti**. İsrail'e uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerine saygı gösterme çağrısı yapılmaktaydı.

Öte yandan Şaron hükümeti daha önce çekilmeyi 2005 Temmuzunda gerçekleştireceğini açıklamasına rağmen bunu radikal kesimin baskıları sonucu 2005 Ağustosuna erteledi ve nihayet Eylül ayında çekilme işlemini tamamladı. Bu arada Filistin'de 11 Kasım 2004'te Arafat'ın ölümü üzerine 9 Ocak 2005'te yapılan seçimleri kazanarak Filistin Yönetiminin yeni Başkanı olan Mahmud Abbas'ın (Ebu Mazen) barış girişimleri sonuç vermedi. Örneğin, 8 Şubat 2005'te Şarm el-Şeyh'te gerçekleştirilen Şaron-Abbas görüşmesinden çıkan ateşkes kararı Hamas ve İslami Cihad gibi grupların da içinde bulunduğu tüm Filistinli gruplar tarafından kabul edilmiş olmakla beraber çatışmalar karşılıklı ihlâllerle sürdü.

İsrail hükümeti sonuçta 2005 Ağustosunda başladığı çekilme işlemini Eylül sonunda tamamlandı ve böylece Gazze'deki 21 yerleşim biriminin tamamından ve Batı Şeria'daki 120 yerleşim biriminin 4'ünden çekilmiş oldu. Fakat fiili durumda pek bir değişiklik olmadı. İsrail, Gazze'nin karasularının ve hava sahasının kontrolünü elinde bulundurduğundan, Filistinliler için Gazze bir açık hapishane olmaya devam etmekteydi.

Diğer taraftan, Filistin'de 25 Ocak 2006'da yapılan seçimleri oyların yüzde 60'ını alan Hamas'ın kazanması ise bölgede çatışmaları yeniden tırmandırması için İsrail'in eline koz vermekteydi. Seçimlerde 132 milletvekilinden 76'sını Hamas alırken Fetih sadece 43 milletvekili çıkarabilmişti. İsrail'in Gazze'den çıkmasına izin vermediği Hamaslı vekillerin, video konferans aracılığıyla katıldığı Ramallah'taki Meclisin açılış toplantısında meclis başkanlığına, Hamas üyesi olan, Batı Şeria Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Aziz Duveyk seçildi. **Seçimin arkasından oluşması öngörülen hükümete el-Fetih'in katılmaması üzerine İsmail Haniye'nin başbakanlığında Hamas tek başına yeni hükümeti kurmaktaydı.** İsrail'i tanımayan, şiddet kullanımından vazgeçtiğini açıklamaya yanaşmayan ve İsrail'in yıkılmasını öngören maddeyi kuruluş

bildirgesinden kaldırmayan Hamas'ın iktidara gelmesi onu yıllarca bir terörist örgüt olarak görmüş olan ABD ve İsrail ile Filistinliler arasındaki ilişkinin zor bir döneme girdiğini göstermekteydi.

İsrail'de 28 Mart 2006'da yapılan genel seçimlerden ise Şaron tarafından kurulan Kadima Partisi birinci parti olarak çıkmakla beraber beklentilerin altında kalarak 29 milletvekili kazandı. 120 milletvekilli İsrail parlamentosu Knesset için yapılan seçimlerde İsrail sağının temel taşı olan Benyamin Netanyahu'nun liderliğini yaptığı Likud, 12 sandalye kazanarak ancak dördüncülüğü elde ederken hemen her dönemin koalisyon ortağı olmayı başaran ve daha ziyade Fas Yahudilerini temsil eden ve dinî ağırlıklı bir parti olan Shas, 12 milletvekiliyle üçüncü olmuştu. Moldova asıllı Rusya göçmeni Avogdar Lieberman liderliğindeki aşırı sağcı bir parti olarak bilinen Israel Beitenu (İsrail Evimiz) Partisi de 11 sandalye kazanarak Likud'un yerine sağın temel partisi olma hedefine bir adım daha yaklaştı.

Filistin'de 2006 Aralığında Hamas ile Fetih taraftarları arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaya başladı. ABD, İsrail ve Batı'nın yanı sıra bir çok Arap ülkesinin de Hamas hükümetini by-pass ederek doğrudan Abbas ile ilişkiye geçmesi ile kendini daha güçlü gören el-Fetih karşısında iktidarını korumaya çalışan iki grup arasında alevlenen çatışmalarda örneğin 2007 Ocağının son haftasında 30 dolayında insan hayatını kaybetmişti. Taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmasını amaçlayan görüşmeler Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın daveti üzerine 7 Şubat'ta Mekke'de yapılan görüşmelerin ardından bir ulusal birlik hükümeti kurulması söz konusu olduysa da Mısır ve Suriye'nin devre dışı kaldığı bu görüşmenin bir sonuç vermesi beklenmiyordu. Dolayısıyla 2007 Martında kurulan ulusal birlik hükümetine rağmen 2007 Mayısında çatışmalar yeniden yoğunlaştı. Sonuçta söz konusu çatışmalar Mahmud Abbas'ın 14 Haziran'da ulusal birlik hükümetini fesih ettiğini açıklamasıyla yeni bir boyut kazandı. Bir gün sonra İsmail Haniye hükümetinin yerine Salam Feyyad başkanlığında yeni bir hükümet kurulmaktaydı. Filistinli gruplar arasında bundan sonra da yer yer çatışmalar devam etti. Filistin'de ikili bir yapı ortaya çıkmıştı. Batı Şeria'yı FKÖ, Gazze'yi ise Hamas kontrol etmekteydi.

2005-2007 arasındaki dönemde İsrail ve Filistinli gruplar arasındaki çatışmalarda ise 86 İsrailliye karşı 1290 Filistinli hayatını kaybetmişti. İsrail-Filistin cephesinde barış görüşmelerine ilişkin en önemli gelişme ise Amerikan yönetiminin girişimiyle 27 Kasım 2007'de gerçekleşen Annapolis toplantısıydı. Geniş katılımlı bir toplantı olması açısından önemli olan Annapolis'e göre taraflar arasında iki devletli çözüme yönelik barış görüşmeleri hemen başlayacak ve 2008 sonuna kadar bitirilecekti. Taraflar bu süre içinde Kudüs, mülteciler, yerleşimciler, sınırlar, güvenlik ve su konularını kapsayan ve nihai statü konuları da denen altı konuda anlaşma sağlamaya çalışacaktı. Fakat gerek 2008 Kasımında Amerika'da gerekse 2009 Şubatında İsrail'de seçimlerin olması ayrıca Filistinliler arasındaki bölünmüşlüğün devam etmekte oluşu Annapolis'in başarı şansını azaltan gelişmelerdi. Sonuçta 2008 sonuna yaklaşıldığı halde hiç bir somut adımın atılamamış olması da bunu doğrulamaktaydı. Toplantıya katılan Mahmut Abbas ve Ehud Olmert konferans öncesinde yaptıkları toplantılarla belli bir alt yapı oluşturmaya çalışmışlardı. Arap Birliği'nin 22 Kasım 2007'deki toplantısında Arap ülkeleri toplantıya katılma kararı almıştı. Buna karşılık Suriye, Golan'ın toplantının resmi gündeminde olmadığı için Dışişleri Bakan yardımcısıyla katılmayı tercih etti. Arap ülkelerinden Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Fas, Tunus, Cezayir, Yemen ve Moritanya, diğer Müslüman ülkelerden Türkiye, Pakistan, Endonezya ve Malezya ayrıca AB, Rusya ve Çin'in de katıldığı toplantı tarihe Orta Doğu konusunda son elli yılın en geniş katılımlı toplantısı olarak geçecekti. Toplantıya katılmayanlar arasında yer alan Hamas ve İran ise Annapolis'e ağır eleştiriler getirmekteydi.

Öte yandan İsrail'in 2008 Aralığının son haftasında başlayan ve 2009 Ocağının ikinci haftasına kadar devam eden Gazze'ye yönelik saldırısı barış sürecine indirilmiş en büyük darbeydi. Zaten o güne kadar Annapolis'te alınan kararların hiç biri hayata geçirilememişti. İsrail'in Gazze'ye saldırısı esnasında yaklaşık 1500 kişi hayatını kaybederken, harabeye dönen Gazze'de 5500 kişi de yaralıydı. Zaten 2006'dan beri ambargolar dolayısıyla oldukça zor koşullarda yaşayan Gazze halkının durumu daha da ağırlaşmıştı.

Ancak, Gazze saldırısının İsrail'e yönelik herhangi bir somut olumsuz etkisi olmazken, saldırı dolayısıyla Türkiye ile ilişkilerinin gerginleşmesi dışında ciddi bir kaybı da söz konusu olmayacaktı. 2009 Şubatında Davos zirvesinde Türkiye'nin tavrı İsrail'i psikolojik olarak sarsmıştı. Neticede tüm bu gelişmeler ve İsrail'e karşı artan tepkiler, İsrail'de milliyetçi duyguların yükselmesine yol açarken bu işten en fazla sağ partiler kazançlı çıkmıştı.

İşte bu atmosferde yapılan 2009 Şubat seçimlerinden her ne kadar Kadima birinci parti olarak çıkmış olsa da seçimlerde oyunu ikiye katlayan Likud'un başını çektiği sağ partiler parlamentoda çoğunluğu ele geçirdiler. 2006 seçimleriyle karşılaştırıldığında İşçi Partisi'nin parlamentodaki sandalye sayısı 19'dan 13'e düşmüştür. Kadima, Tzipi Livni liderliğinde girdiği seçimlerde birinci parti olarak çıkmış olsa da milletvekili sayısı 29'dan 28'e düşmüştür. Likud ise Ariel Şaron liderlikten ayrıldıktan sonra Netanyahu liderliğinde girdiği 2009 seçimlerinde milletvekilini 12'den 27'ye çıkararak Kadima'dan sonra ikinci parti konumuna gelmiştir.

Seçimden sonra hükümeti kuran Likud lideri Netanyahu, yeni yerleşim yerleri inşasından vazgeçmeyeceklerini yani dondurmayacaklarını açıklarken doğal genişlemeden söz etmekteydi. Netanyahu daha önce hiç yanaşmadığı "iki devletli çözümü" kabul etmiş görünüyorsa da iki devletli çözüm konusundaki yaklaşımı Filistin tarafı açısından kabul edilebilir bir yaklaşım gibi görünmüyordu. Zira ortaya çıkacak Filistin devletinin silahsızlandırılmış olması koşulu getirilmekteydi. İsrail kurulacak Filistin devletinin havadan, karadan ve denizden kontrolünü elinde bulundurmak istemekteydi. Ayrıca İsrail, söz konusu devletin güvenliğini sağlamak için bir başka devletten askeri destek istememesi için ayrıca uluslararası garanti istemekteydi.

Ayrıca Filistin tarafının Arap ülkelerinin İsrail'i tanımaları artık yeterli bulunmuyordu. İsrail'i bir "Yahudi Devleti" olarak tanımaları istenmekteydi. Bu da daha önce zaman zaman dile getirilmiş olsa da artık İsrail'in resmi politikası haline gelmekteydi ve durumu daha da zorlaştırmaktan başka bir işe yaramayacağı kesindi; ama asıl önemlisi İsrail'in bununla neyi amaçladığıydı. Bu politika yine Netanyahu tarafından

ortaya atılan Mülteciler sorununun İsrail toprakları dışında çözülmesi ve Batı Şeria'nın (İsrail, buraya Judea ve Samaria diyor) "Yahudi Anavatanı" olarak nitelenmesiyle birlikte düşünüldüğünde anlamlı hale gelmekteydi. Zira İsrail hükümeti, Filistinlileri İsrail'e kabul etmeme politikasını felsefi ve ideolojik bir temele oturtmaya çalışırken, kendi içindeki Filistinli Araplardan da kurtulmayı planlamaktaydı. Tüm Filistin'i Yahudi anavatanı olarak nitelemesi ise en nihai aşamada bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına asla izin verilmeyeceği anlamına gelmekteydi. Zaten "ayrılmaz ve bölünmez" Kudüs'ü tartışma dışında tutmakta ve İsrail'in ebedi başkenti olduğunu ilan etmekteydi. Bu koşullar altında bir devlet kurulmasının amaçlanmadığı açıkça anlaşılmaktaydı.

Bu arada, hemen hemen aynı zamanda ABD'de göreve başlamış olan Obama ile Netanyahu'nun soruna yaklaşımları arasında temelde büyük bir farklılık olmasa da Filistin sorununun çözülmemesi ABD'nin Orta Doğu ve İslam dünyası karşısında zor durumda bırakmaktaydı. Bu nedenle özellikle barış sürecine zarar veren yerleşim yerleri inşaatını durdurması konusunda İsrail'e baskı yapmaya çalışmış, fakat İsrail hükümeti 2009 Aralığından 2010 Eylülüne kadar sadece 10 aylık bir süre için bunu yapmıştı. Hatta bu süre içinde de tam olarak erteleme taahhüdüne uymadığı görülmekteydi. Nitekim, Amerikan Başkan Yardımcısı, Joe Biden'ın Cumhurbaşkanı Şimon Perez ve Başbakan Netanyahu ile yaptığı temaslardan bir gün sonra henüz İsrail'den ayrılmadan 10 Mart 2010'da yapılan açıklama bir anda Amerikan hükümetini bile şaşkına çevirmişti. Yerleşim yerlerinin inşasına ilişkin 26 Eylül 2010'da sona erecek olan 10 aylık ertelemeye (moratoryum) rağmen, İsrailli konut bakanından yapılan ve Doğu Kudüs'e 1600 yeni konut yapılacağı yönündeki açıklamaya tepki gösteren Biden, İsrail Hükümeti'nin Doğu Kudüs'te yeni konutlar inşa etme planlarını ilerletmesini kınadığını ifade etmekteydi. Beyaz Saray Sözcüsü Robert Gibbs de aynı şekilde kararı kınadıklarını ifade etmişti. Ancak ABD'nin bu tavrı göstermelik olmaktan öteye gitmeyecekti.

Zira, söz konusu yerleşim politikası dolayısıyla İsrail ile ABD arasındaki ilişkilerde soğukluk yaşansa da **Barry Rubin**, 9 Mayıs 2010'da'ki yazısında Obama yönetiminin İsrail'e baskı yapamayacağını defalarca

yazdığını ifade ederek[148], Obama yönetiminin İsrail'e silah satışına devam etme kararı aldığına dikkat çekmekteydi. Rubin, bu konudaki değerlendirmesini Barbara Opall-Rome'un 3 Mayıs 2010 tarihli Defence News'de yayınlanan yazısına dayandırmaktaydı. Buna göre ABD İsrail'e çeşitli tür silahların satışına yeniden başlamıştı.

Öte yandan **Glenn Kessler**'in 16 Temmuz 2010'da Washington Post'taki yazısı da[149] ABD-İsrail ilişkilerinin son olaylara rağmen düzeyinden bir şey kaybetmediğini ortaya koymaktaydı. Yazıda, İsrail'in en son olarak yeni bir füze savunma sisteminin denemesini gerçekleştirdiği, ayrıca daha geniş bir savunma sistemi için Amerikan Kongresi tarafından 200 milyon doların onaylandığına dikkat çekilmekteydi. İki ülke arasındaki özellikle askeri ilişkilerin aynı hızda devam ettiğinin ifade edildiği yazıda, Savunma Bakanı Robert Gates'in İsrail ile askeri ilişkilerin değişmeden devam ettiğine ilişkin açıklamasına ve siyasal-askeri ilişkilerden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Andrew J. Shapiro'nun İsrail'in kendini güvende hissetmesinin barış görüşmelerinde daha cesur davranmasını sağlayacağına ilişkin sözlerine atıf yapılmaktaydı.

Ayrıca ABD diğer ülkelere verdiği askeri kredileri, Amerikan silahı almak için kullanılmasını şart koşarken, İsrail'e bunun yüzde 26'sının askeri teknolojisini geliştirmek için kullanmasına izin verilmekteydi. Bu arada 2009'da 2.5 milyar dolar olan İsrail'e verilen askeri yardım da 2011'de 3 milyar dolara çıkarılmıştı. Bu duruma ve tarafların açıklamalarına bakıldığında özellikle askeri ilişkilerden bir sorun olmadığı görülmekteydi.

Bu atmosfer devam ederken, barış sürecini canlandırmak için Obama yönetiminin yapmış olduğu hamle ise İsrail'in yerleşim yerleri politikasını sürdürme konusundaki uzlaşmaz tutumu yüzünden başarılı olmadı. Çünkü Filistin tarafı açısından, İsrail uzlaşmaz politikalarından vaz geçmediği sürece bunun sürdürülmesinin fazla bir anlamı yoktu. 2010 Eylülünde Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas ile Netanyahu arasında ABD'nin özel temsilcisi George Mitchell'in arabuluculuğunda başlayan ve amacı iki devletli çözümü içeren nihai statü konusunda bir anlaşmaya varılması olan doğrudan görüşmeler İsrail'in yerleşim yerleri inşasıyla

ilgili 10 aylık ertelemenin dolması ve bu süreyi Filistin tarafının İsrail'i bir Yahudi devleti olarak tanımaması nedeniyle uzatmayacağını açıklaması üzerine başlamadan bitti. İsrail'in bu yeni yaklaşımı, yani İsrail'in tek uluslu bir devlet olduğunu Filistinlilere kabul ettirmeye çalışması, yerleşim meselesiyle ilgisinin ne kadar olduğu bilinmemekle beraber barış sürecini çıkmaza soktuğu bir gerçekti.

Arap Birliği 8 Ekim 2010'daki Libya toplantısında, Filistin yönetiminin, İsrail hükümetinin 10 aylık moratoryumun bitimiyle yerleşim yerleri inşaatına devam kararı almasına tepki olarak müzakerelere katılmama politikasına destek verdiğini açıklamıştır..

Bu arada 18 Şubat 2011'de BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in yerleşim yerleri inşasına devam etme politikasını kınamayı öngören karar tasarısı ABD tarafından veto edilmiştir. 2011 Martında FKÖ'den yapılan açıklamada 2011 Eylülüne kadar bir barış anlaşması yapılamazsa Filistin tarafının bağımsızlığını ilan edeceği ve BM'ye tanınma ve üyelik için başvuracağı bildirilmişti. Bu doğrultuda Mahmut Abbas'ın, BM'ye 23 Eylül 2011'de yaptığı başvuru konusunda ABD vetosu dolayısıyla GK'den olumlu bir sonuç çıkması beklenmiyor. Filistin tarafı, bu nedenle, 2012 Ağustosunda mevcut "gözlemci" statüsünün Vatikan'ın statüsüne benzeyen "üye olmayan gözlemci devlet statüsüne çıkarılması için 27 Eylül'de Genel Kurul'a başvuracağını açıkladı.[150] Böylece Filistin yönetimi, işgal edilmiş bölgelerle ilgili devlet sıfatıyla daha ciddi hak iddiasında bulunabileceği gibi, BM'nin diğer uzmanlık kurumlarına ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvurabilecek. Genel Kurul'un kararı için basit çoğunluk yeteceği için kabul edilmesine kesin gözüyle bakılıyor. Bu arada 2011 Ekiminde UNESCO'ya üye devlet olarak kabul edilmesi İsrail ve ABD'nin tepkisine yol açtı. Ancak, Ekim ayına gelindiğinde Filistin tarafınca yapılan açıklamada söz konusu başvuru için ön çalışmaların devam ettiği duyuruldu.

Diğer taraftan, Arap baharının etkisi, Filistinli gruplar üzerinde de görülmeye başlamıştı. Nitekim Hamas ile el-Fetih 4 Mayıs 2011'de Kahire'de aralarındaki tüm farklılıkları giderme ve 2012'de yapılacak seçimde kadar bir ulusal birlik hükümeti kurma konusunda anlaşmaya varmışlardı.[151]

Filistin sorununun temel parametreleri olan işgal edilen topraklar, Kudüs'ün statüsü, mülteciler ve yerleşimciler konusunda tarafların yaklaşımları arasındaki ciddi farklılıklarda iyileşme yerine kötüleşmeden söz etmek mümkün. İsrail giderek işgal etmiş olduğu toprakların tamamından çekilmeyeceğini, çekildiği yerlerde kurulmasına izin vereceği Filistin Devletinin tam bağımsız bir devlet olmamasına çalıştığı görülmektedir. Ayrıca sürekli yeni yerleşim yerleri inşa etmesi de İsrail'in bu konudaki tutumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.Barış sürecine bir sabotaj olarak değerlendirilen yerleşimciler meselesi, bağımsız ve yekpare bir Filistin Devletinin kurulmasını engellemek için İsrail'in bilinçli olarak yürüttüğü bir politikadır. Diğer taraftan, Kudüs'ü müzakere etmeye bile yanaşmaması, İsrail'in BM kararlarına karşı umursamaz bir tavır içinde olduğunu göstermektedir. Maalesef, ABD yönetimi de İsrail'in Kudüs konusundaki politikasını kabul etmiş görünmektedir. Filistinli mültecilerin durumuna gelince İsrail, bunların ister İsrail'e ki buna kesinlikle yanaşmamakta- ister Filistin topraklarına geri dönsün her halükarda demografik yapıyı bozacağı ve Filistinlileri nüfus bakımından avantajlı kılacağı için karşı çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Türkkaya Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek:İsrail'in Kuruluşuna Kadar," Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 25, No: 3 (Eylül 1970), s. 30.

2 M. Lütfullah Karaman, Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu (İstanbul: İz yayıncılık, 1991), ss. 18-19; Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi, çev. Mesut Karaşahan (İstanbul :Pınar Yay., 2000), s.14.

3 William L. Cleveland, *A History of Modern Middle East* (San Francisco: Westview Press, 1994), ss. 224-25.

4 Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 31.

5 Ibid., ss. 31-32.

6 Ibid., ss. 32-33.

7 Cleveland, op. cit., s. 225; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları,1948-1988*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991, ss. 16-17.

8 Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki..., 38.

9 Taylor, İsrail'in Doğuşu, s. 19; Armaoğlu, Filistin Meselesi..., s. 19.

10 Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki...,s. 39.

11 Ribhi Halloum (Abu Firas) Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın, (İstanbul: Alan yayıncılık, 1989), ss.132-33.

12 Cleveland, op. cit., s. 225; Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki..., 39; Taylor, op. cit., ss. 19-20; Halloum, op. cit., ss. 134-35.

13 Ataöv, ibid., s. 34.

14 Taylor, op. cit., s. 26.

15 Ibid., s. 28.

16 Cleveland, op. cit., s. 226.

17 İlk önce 1881'de Moses Lilienblum ve 1884'te Hermann Schapira tarafından önerilmiş ve 1897'de Basel'deki 1. Dünya Yahudi Kongresi'nde tartışılmış olmakla beraber, JNF 1901'de Basel'deki 5. Yahudi Kongresi'nin girişimiyle kurulmuştur. Walter Lehn, "Yahudi Ulusal Fonu: Bir Ayırım Aracı," Ataöv, içinde s. 87; Bu amaçla kurulan diğer kuruluşlar ise şunlardır: Yahudi Yerleşme Tröstü (1898), Filistin Dairesi (1908) ve Filistin Toprak Geliştirme Fonu (1908) (Ataöv, s. 39'da 28. dipnot.

18 Ataöv, ibid., s. 45.

19 Edward Said, Filistin Sorunu, çev. Alev Alatlı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), s. 41.

20 Roger Graudy, Siyonizm Dosyası, çev. Nezih Uzel 3. baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), s.58.

21 Bildirinin hazırlanışı sürecine ilişkin olarak bkz. Taylor, op. cit., s. 32-36.

22 Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki..., 46.

23 Ibid., s. 48.

24 Graudy, op.cit., s. 58.

25 Stefan Goranov, "Irkçılık: Siyonizmin Temel Bir İlkesi," *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv, (Ankara, Birey ve Toplum ve Yayınları, 1985) içinde s. 33.

26 Ibid., s. 36.

27 Garudy, op.cit., s. 58-59.

28 Alan R. Taylor, *İsrailin Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, çev. Mesut Karaşahan (İstanbul :Pınar Yay., 2000), s. 41.

29 Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 50

30 Taylor, op. cit., s. 42.

31 Noam Chomsky, *Kader Üçgeni: ABD, İsrail ve Filistinliler*. Çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim yay., 1993), ss. 118-119.

32 Taylor, op. cit., ss. 44-45.

33 Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 53; Sami Hadawi ve Walter Lehn, "Siyonizm ve Filistin Toprakları", *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv, (Ankara, Birey ve Toplum ve Yayınları, 1985) içinde s. 66; Mac Carty'de rakamlar değişse de oranlar değişmemektedir. 1918'de yaklaşık 700,000 Arap (ki bunun 611,000'i Müslüman 70,000'i Hıristiyan, 7,000'i Dürzi'ydi) 60,000 Yahudi yaşamaktaydı. Justin McCarthy, *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate* http://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/0231071108/asiam.

34 Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 53; Hadawi, ibid.,s. 67

35 Taylor, op. cit., s. 62

36 Chomski, op. cit., s. 120.

37 Ibid.

38 Ibid., s. 121.

39 Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 57.

40 Chomski, op. cit., ss. 122-123.

41 Teklifin İngilizce versiyonu Lenni Brenner'in Zionism in the Age of the Dictators (Westport Conn.: Lawrence Hill, 1983) de bulunmaktadır. Nazi arşivlerinde bulunan orijinalinden yapılan çevirisi, David Yisraeli, The Palestine Problem in German Politics (Ramat gan: Bar İlan Üniversitesi, 1974). Bu alıntılar için Bkz. Chomsky, s. 124'deki dipnot.

42 Nazizm, Siyonizm ve İngiliz emperyalizminin üçlü işbirliği için bkz. Ribhi Halloum (Abu Firas) Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın, (İstanbul: Alan yayıncılık, 1989), ss. 44-49.

43 Taylor, op. cit., s. 70.

44 Ibid., s. 71.

45 Peter Calvocoressi, World Politics Since 1945,7th ed. (New York: Longman Publishing, 1996), s. 362; İngiliz çözüm çabaları için ayrıca bkz. Armaoğlu, Filistin Meselesi..., 54-57.

46 Taylor, op cit., s. 72.

47 Ibid., ss. 58-60; Taylor, op. cit., s. 72; Ataöv, *Filistin Sorununun Ardındaki...*, s. 55; Calvocoressi, *World Politics...*, ss. 363-64.

48 Taylor, ibid., ss. 79-80.

49 Ataöv, *Filistin Sorununun Ardındaki...*, s. 57.

50 Taylor, op. cit., s. 121; Calvocoressi, World Politics..., ss. 365-66.

51 Taylor, ibid., s. 123; Calvocoressi, World Politics..., s. 366.

[52] Armaoğlu, Filistin Meselesi...,ss. 66-68; Calvocoressi, ibid., s. 366.

[53] Taylor, op. cit., s. 121; Calvocoressi, ibid., s. 366; Armaoğlu, ibid., ss. 79-80.

[54] Araplar cevaplandırılması için bazı sorular da sormuşlardı. Bunlar: BM'nin bir Arap toprağı üstündeki tasarrufunun hukuken mümkün olup olmadığı, Filistin halkının kendi geleceğini, Anayasasını ve yönetim biçimini seçme hakkı, I. Dünya Savaşı sırasında Araplara bağımsız bir Arap devleti kurma yönündeki vaadler, Balfour Deklerasyonunun hukuki değeri, manda rejimi ilan edilirken hiçbir Arap devletinin Milletler Cemiyet üyesi olmaması nedeniyle Filistin'deki İngiliz hakimiyetinin hukuki niteliği ve BM'nin alacağı yeni bir kararın hukuki yorumu. (Ataöv, *Filistin Sorununun Ardındaki...*, s. 59)

[55] Calvocoressi, *World Politics...*, s. 366-67; Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), s. 20.

[56] Calvocoressi, World Politics..., ss. 366-67; Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna..., s. 20; Armaoğlu, *Filistin Meselesi...*, ss. 84-85.

[57] Graudy, op.cit., s. 59.

[58] Ibid., s.59

[59] Taylor, s. 127-28; Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 60.

[60] Chomsky, op. cit., s. 124; Calvocoressi, World Politics..., s. 367.

[61] Chomsky, op. cit., s. 125.

[62] Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 63

[63] Chomsky, op. cit., s. 125.

[64] Bu değerlendirmeler için bkz. Ataöv, Filistin Sorununun Ardındaki..., s. 63.

[65] Bkz. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Doğu'suna ..., s. 26.

[66] Chomsky, op. cit., s. 210.

[67] Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna..., ss. 26-27; Calvocoressi, World Politics..., s. 367.

[68] Kürkçüoğlu, ibid., s. 27; Armaoğlu op. cit., ss. 99-100.

[69] Kürkçüoğlu, ibid., s. 27.

[70] Armaoğlu, op. cit., s. 102.

[71] Chomsky, op. cit., s. 126.

[72] Calvocoressi, World Politics..., s. 368-69.

[73] Ibid., s. 369.

[74] Daniel D. Miller ve John L. Moore, The Middle East, 8th ed. (Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1994), s. 26.

[75] Calvocoressi, World Politics.., s. 391; Diller ve Moore, ibid., s. 27.

[76] Calvocoressi, World Politics.., s. 392-93; Diller ve Moore, op. cit., s. 27; Armaoğlu, Filistin Meselesi..., s. 242.

[77] Calvocoressi, ibid., s. 393; Armaoğlu, ibid., ss. 243-44; Diller ve Moore, ibid., s. 27.

[78] Diller ve Moore, ibid., s. 27.

[79] Bassam Tibi, Conflict and War in the Middle East, 1967-91: Regional Dynamic and Superpowers (London: Mcmillan Press, 1993), s. 69.

[80] Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 73;Calvocoressi, World Politics.., s. 393; Diller

ve Moore, ss. 27-28.

81 Diller ve Moore, op. cit., ss. 27-28.

82 Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 73; Calvocoressi, World Politics.., s. 393; Diller ve Moore, s. 28.

83 Noam Chomsky, *Kader Üçgeni: ABD, İsrail ve Filistinliler*. Çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim yay., 1993), s. 131.

84 Chomsky, op. cit., ss. 132-133.

85 Tibi, op. cit., s. 81-87; Diller ve Moore, op. cit., s. 29; Ma'oz, op. cit., 399.

86 Efraim Karsh, "Peace at Last", Efraim Karsh ve Gregory Mahler, Israel at the Crossroads: The Challenge of Peace (London: British Academic Press, 1994), ss. 33-34.

87 Ataöv, Afrika Ulusal Kurtuluş..., s. 74; Ma'oz, op. cit., s. 399.

88 Armaoğlu, Filistin Meselesi..., ss. 266-67.

89 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/4998f38bd72838f0852560df004f6054!OpenDocument

90 Kararın tam metni için bkz
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/a39a906c89d3e98685256c29006d4014!OpenDocument

91 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/3e28f2c76ebea214852560df00575c0e!OpenDocument

92 Chomsky, op. cit., s. 135.

93 Ma'oz, op. cit., s. 403.

94 Edward Said, Filistin Sorunu, çev. Alev Alatlı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), s. 40.

95 Aaron David Miller, "Jordanian Policy: The Politics of Limitations and Constraint", Robert O. Friedman, ed., *The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon* (New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986), s. 211. (205-231)

96 Diller ve Moore, op. cit., s. 29.

97 Ibid., ss. 30-31.

98 Cleveland, op. cit., ss. 325-26.

99 Birçok maddesi 1964 Misakıyla aynı olan 1968 Misakının 1. maddesinde "Filistin, Filistin halkının vatanıdır", 2. maddesinde de , "Filistin" olarak, İngiliz mandası altındaki "Filistin" toprakları kabul ediliyor, dolayısıyla da İsrail'in varlığı reddediliyordu. Misak'ın 18. Maddesinde Filistin'in kurtarılmasının bir meşru savunma hareketi olduğu, 19. Madde'de 1947 kararı ve İsrail'in kuruluşunun üzerinden kaç yıl geçerse geçsin geçersiz sayılmasını öngörmekteydi. (Armaoğlu, Filistin Meselesi..,s. 223).

100 Cleveland, op. cit., ss. 327-28; Gubser, op. cit., s. 110.

101 Cleveland, ibid., s. 328.

102 Bkz. Diller ve Moore, op. cit., s. 41; Odeh, op. cit., s. 33.

103 Cleveland, op. cit., ss. 334-35.

104 Ayrıca bkz. Efraim Karsh, "Peace at Last", Efraim Karsh ve Gregory Mahler, Is-

rael at the Crossroads: The Challenge of Peace (London: British Academic Press, 1994), s. 34.

105 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cleveland, op. cit., s. 337; Diller ve Moore, op. cit., ss. 32-33.

106 Tibi, ibid., s. 136.

107 Neil H. Jacoby, *Multinational Oil: A Study in Industrial Dynamics* (New York, N.Y: Macmillan Publishing Co., Inc. 1974), ss. 259-260.

108 Diller ve Moore, ibid., s. 34; Kimche, op. cit., ss. 33-34.

109 Diller ve Moore, ibid., ss. 34-35.

110 Diller ve Moore, op. cit., ss. 34-35..

111 Diller ve Moore, ibid., ss. 35 ve 40.

112 Ibid., s. 38.

113 Cleveland, op. cit., s. 338.

114 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/0d024b3225278456852560de0056aa64!OpenDocument

115 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/025974039acfb171852560de00548bbe!OpenDocument

116 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/512baa69b5a32794852560de0054b9b2!OpenDocument

117 Kararın tam metni için bkz.
http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/761c1063530766a7052566a2005b74d1!OpenDocument

118 Kararların Türkçesi için ayrıca bkz. Rıbhi Halloum, *Belgelerle Filistin:Dün, Bugün Yarın* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989), ss. 294, 297, 298 ve 302.

119 Diller ve Moore, op. cit., s. 41.

120 Ibid., s. 42. Kimche, op. cit., ss.73-87.

121 Diller ve Moore, op. cit., s. 43.

122 Diller ve Moore, ibid., ss. 43-44.

123 Diller ve Moore, ibid., s. 44.

124 Ibid., s. 44.

125 Armaoğlu, Filistin ..., ss. 418-420.

126 Ibid., s. 424.

127 Ibid., s. 425.

128 Ibid., ss. 436-39

129 Ibid., ss. 447-48; Diller ve Moore, op. cit., s. 44.

130 Diller ve Moore, ibid., s. 45; Kimche, op. cit., ss. 105-114.

131 Shireen Hunter, "Inter-Arab Politics", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon (New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986), ss. 118,120 (117-135); Miller, op. cit., s. 214.

[132] Miller, ibid., ss. 215-217; Hunter, ibid., ss. 122-125; Rashid Khalidi, "Palestinian Politics after the Exodus from Beirut", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon (New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986), ss. 241-241.

[133] Halloum, Belgelerle Filistin, s. 204.

[134] Ibid., s. 202.

[135] Ibid., ss. 233-249.

[136] Moshe Ma'oz, "From Conflict to Peace? Israel's Relations with Syria and the Palestinians", Middle East Journal, Vol. 53, No. 3 (Summer 1999), s. 405

[137] Mark A. Heller, "Rabin and Arafat: Alone, Together", Current History, Vol. 94, No. 588 (January 1995), s. 30.

[138] www.usis-israel.org.il/publish/peace/hebron_redepl.htm

[139] www.usis-israel.org.il/publish/peace/october98/102398b.html

[140] "Land to give and to take away", The Economist, November 28, 1998, s. 52.

[141] Ami Isseroff, "A Brief History of Israel and Palestine and the Conflict", http://www.mideastweb.org/briefhistory.htm

[142] Bu arada seçimi kaybeden Barak, İşçi partisi liderliğinden ve siyasetten ayrıldığını açıklamaktaydı.

[143] Ami Isseroff , "The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process",http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm

[144] Kararın tam metni için bkz http://www.mideastweb.org/1397.htm

[145] Kararın tam metni için bkz http://www.mideastweb.org/1402.htm

[146] Yossi Mekelberg, "Doves vote Hawk, the January 2003 election in Israel", The Royal Institute of International Affairs, Briefing Paper No: 3, ss. 1-10 ; Cameron S. Brown, "Israel's 2003 Elections: A Victory For The Moderate Right and Secular Center", Middle East Review of International Affairs, Vol. 7, No. 1 (March, 2003), ss. 77-94

[147] Lenore Martin, "Arafat's Dueling Dilemmas: Succession and the Peace Process," Middle East Review of International Affairs, Vol. 6, No. 2 (March 2002), ss. 60-63; Charmaine Seitz, "Appointing Abu Mazen: A Drama with Two Enactments" http://www.merip.org./mero/mero050103.html

[148] Barry Rubin, "Obama Administration Continues to Supply Israel with Advanced Weapons", 9 Mayıs 2010, http://www.gloria-center.org/blog/2010/05/obama-supply-israel, 25 Temmuz 2010'da girildi.

[149] Glenn Kessler, "Despite diplomatic tensions, U.S.-Israeli security ties strengthen", July 16, 2010, Washington Post, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/15/AR2010071506268.html, 27 Ağustos 2010'da girildi.

[150] "Palestinians to renew U.N. statehood drive in September", 4 August 2012, http://english.alarabiya.net/articles/2012/08/04/230378.html, 15 eylül 2012'de girildi.

[151] "Palestine and the Arab Spring", May 27, 2011, http://www.carnegieendowment.org/2011/05/27/palestine-and-arab-spring/1qb, 15 Eylül 2012'de girildi.

Dördüncü Bölüm

BASRA KÖRFEZİ: PETROL ORTA DOĞUSU

I. BÖLGENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE ETKİLİ FAKTÖRLER

1. SOSYO-EKONOMİK YAPI VE PETROL FAKTÖRÜ

TOPLUMSAL VE SİYASAL ÖZELLİKLER

İran ve Irak'ın merkezinde yer aldığı bölge genel anlamda Orta Doğu olarak tanımlansa da bu bölgeyi Türkler Basra Körfezi, Araplar Arap Körfezi, İran ise İran Körfezi olarak tanımlamaktadır. Bu bölge uluslararası ilişkiler literatüründe Güney Batı Asya olarak da ifade edilmektedir. Söz konusu bölge İran ve Irak'ın dışında Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ı da kapsamaktadır. Orta Doğu'nun petrolünden söz edildiğinde aslında kast edilen bu bölgedir. Çünkü Orta Doğu petrolünün nerdeyse tamamı Basra Körfezi'nde yer almaktadır. Orta Doğu'nun bir parçası olan Basra Körfezi (bölgesi) denildiğinde, İran ve Arap Yarımadası'nın bir kısmını ve özellikle Körfez'e kıyısı olan ülkeleri içine alan yaklaşık 5 milyon km²'lik bir alanda bulunan sekiz ülkeyi kapsayan bir coğrafya anlaşılmaktadır. İster bir deniz alanı ister bir bölge kast edilsin Basra Körfezi, Batı literatüründe de temelde iki şekilde ifade edildiği dikkati çekmektedir. Arap kökenli yazarlar ya da onların kavramlaştırmalarını tercih edenler Arap Körfezi (Arabian Gulf) olarak adlandırırken, İranlılar Fars/İran Körfezi (Persian Gulf) kavramını kullanmayı tercih ediyorlar. Batılı yazarların önemli bir kısmı da dilimize Fars/İran Körfezi olarak çevrilebilecek bu son kavramı tercih etmektedir. Özellikle bütün Amerikalı yazarların "Persian Gulf" kavramını kullanmasında bu devletin İran Devrimi'ne kadar iyi bir Amerikan müttefiki olmasının payı büyüktür. Türkçe literatürde ise özellikle bu bölge kesintili de olsa dört yüzyıl Osmanlı'nın bir eyaleti olan Basra'nın hemen ağzında bulunmasından dolayı Basra Körfezi olarak adlandırılmıştır.

Söz konusu ülkeler esas olarak bir bütün halinde Müslüman ülkeler

olarak bilinmelerine rağmen, aralarındaki mezhep ayrılıkları, ideolojik sorunlar, sınır sorunları, rekabetten kaynaklanan sorunlar, siyasal sorunlar, tarihsel ve psikolojik sorunlar, politik önceliklerinin farklı olması ve farklı politik tercihlere sahip olmaları, ayrıca Batılı ülkelerle birebir ilişkileri, güçlü bir birlik oluşturamamalarına ve bölgeyi ilgilendiren pek çok uluslararası sorun karşısında birlikte hareket edememelerine neden olmaktadır.

Bölgede yaşayan halkın hemen hepsinin Müslüman olması din unsurunu, halk arasında dayanışmayı sağlamak ve halkın yönetime sadakatini devam ettirmek amacıyla kullanılan bir araç haline getirmektedir. Dinin bu birleştirici özelliğinden yararlanan iktidarlar, bununla hem siyasal istikrarı sağlama, hem de kendi yönetim anlayışlarını sürdürme imkânına sahip olmaktalar. Bu anlamda, kabile geleneği de siyasal ve toplumsal hayatla ilgili önemli bir istikrar faktörü olarak devreye girmektedir. Modern Körfez ülkelerinde hâlâ kabile geleneğinin etkisi görülmektedir. Kabile toplumunda siyasal sadakatin şeklinin hiyerarşik nitelikte olması, Körfez'deki siyasal istikrarın önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Arap toplumlarında en az bunlar kadar önemli ve dikkate alınması gerekli bir diğer faktör de, aile yapısıdır ve bu durum Körfez'deki siyasal ve toplumsal değerler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü kabilede olduğu gibi, aile içinde de tüm otorite en yaşlı kimsenin elinde toplanmaktadır.[1]

Dolayısıyla, sözkonusu faktörlerin yanında bölgede refah düzeyinin yüksek olması, özellikle halkın temel gereksinimlerinin karşılanması bölgedeki geleneksel rejimlere karşı sık sık ayaklanmaların olmayışını ve göreceli siyasal istikrarın devamlılığını açıklamaktadır. Bununla beraber, ekonomik gelişme ve bununla birlikte gelen modernleşmenin görünürdeki siyasal istikrar açısından bir tehdit oluşturduğu kanısı da yaygındır. Din, Batı kaynaklı laik düşünce ile karşı karşıya kalmakta, kabile değerleri kent yaşamının gerekleriyle erozyona uğramakta ve ekonomik yaşamdaki gelişme aile yapısındaki birlikteliğin ve uyumun çözülmesine yol açmaktadır. Nitekim, özgürlük ve insan hakları gibi değerlerin evrensel değerler haline gelmesi ve kitle haberleşme araçları aracılığıyla hızla yayılması, ister istemez bölgede de bazı taleplerin zaman içinde dile geti-

rilmesini kaçınılmaz hale getirebilir. Bu noktada 2011'de başlayan Arap baharı bütün gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkmış, Umman, Suudi Arabistan ve Bahreyn'i de etkilemiştir. Bu ülkelerden Umman ve Suudi Arabistan'da halkın taleplerini karşılamak amacıyla atılan adımlar kısa vadede sorunu çözmüşse de Bahreyn'de ancak güç kullanılarak bastırılan ayaklanmalar, taleplerin karşılanması yönünde atılan adımlar yeterli bulunmadığı için devam etmektedir. Ancak Arap dünyası Bahreyn'deki gelişmeleri daha ziyade İran'ın kışkırttığı Şiiler tarafından çıkarıldığını düşünerek hafife almakta ve mevcut yönetime destek vermektedir. Kısmen doğru olan bu durum gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.

Geleneklerin modern yaşamın gerekleriyle çatışması sonucu giderek terk edilmeye yüz tutması, bu ülkelerde mevcut yönetim yapılarının temelini oluşturan davranış kalıbının değişmesine yol açtığından, mevcut yönetimler açısından eğer toplumsal gelişime paralel olarak siyasal talepleri karşılayacak düzenlemelere gitmezler ve gerekli tedbirleri almazlarsa diğer Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeler onlarda da yaşanabilir. Zira otuz-kırk yıl öncesine kadar dış dünya ile pek iletişimleri olmayan toplumlar, özellikle 1990'lı yıllardan ama özellikle 2000'li yılların başından itibaren iletişim kanallarındaki artışa paralel olarak dünya ile ilişkiye geçmeye başlamışlardır. Modern evlerde oturan, yeni yaşam biçimleri dolayısıyla kente bağlı hale gelen, televizyon, telefon, internet ve sosyal medya gibi farklı iletişim araçlarıyla dış

dünya ile bağları gelişen bir toplum ortaya çıkmıştır.

Körfez ülkeleri arasındaki mezhep ayrılıkları da önemli bir istikrarsızlık faktörü olarak dikkate alınabilir. Şii-Sünni ayrılığı temelinde odaklanan mezhep farklılığı Körfez'de önemli sorunlara yol açmaktadır. Bilindiği gibi Şiiler Irak ve Bahreyn'de nüfusun yaklaşık yüzde 60'ını, Kuveyt ve Katar'da yüzde 25'ini, BAE ve Suudi Arabistan'da ise yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Bunların bir istikrarsızlık unsuru olduğunu 1979'da İran'daki devrimden sonra bölge ülkelerinde başlayan ayaklanma girişimleri ortaya koymuştur.

Körfez ülkelerinin hemen hepsinde otoriter monarşiler işbaşında bulunmaktadır. Bunlardan Irak, diğer Körfez ülkelerinden farklıydı. Irak'ta sosyalizmi bölgenin sosyo-kültürel özellikleriyle birleştirdiğini belirten Baas iktidarı 1958'de Monarşinin devrilmesiyle başlayan bir süreç sonunda siyasal iktidardaki etkinliğini artırmış, 1968'den sonra ise bütünüyle hâkim olduğu siyasal iktidarı 2003 Martına kadar sürdürmüştür. Baas, özünde sosyalizmi benimsemesine rağmen, ırkçı ve milliyetçi özelliğe sahip bir ideoloji haline gelmiştir. Ancak Irak'ın bölgenin geleneksel yapısına ters düşen bu niteliği, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde sürekli gerginliklere yol açmıştır. İran'da ise, 1979'daki devrimle beraber, Şii inancına dayanan İslâmi yönetim işbaşına gelmiş, fakat vaat ettiği reformları ve demokratikleşmeyi gerçekleştiremediği için, giderek rejimin otoriter niteliğine karşı muhalefet hareketi güçlenmiştir.

İran ve Irak dışındaki ülkelerde bazıları yüzyıla bazıları ise birkaç yüzyıla dayanan kabile yönetimleri bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da Suud ailesi 1902'den, Bahreyn'de Halife ailesi 1783'ten, Katar'da Tani ailesi 1878'den, Umman'da Said ailesi ile Kuveyt'teki Sabah ailesi 18. yüzyıldan ve BAE'ndeki Emirler 19. yüzyıldan bu yana iktidarda bulunuyorlar. Eğer çatışmanın olmaması istikrar anlamına geliyorsa, bu ülkelerin oldukça istikrarlı ülkeler olduklarını varsaymak mümkün. Ancak istikrar sadece çatışmanın olmaması değil, potansiyel çatışma unsurlarının da bulunmaması anlamına gelmektedir.

Körfez ülkelerinde artan gelire paralel olarak, eğitim düzeyi ve modernizasyon etkileyici bir şekilde ilerlemektedir. Modern üniversiteleri, basını, sivil toplumu ve dünya çapında bir medya kuruluşu olan

El-Cezire tv'si ile Katar bunlar arasında en fazla dikkati çeken ülkedir. BAE de dünya çapında ünlü pek çok medya kuruluşuna ev sahipliği yapmanın yanında insanların kendileri özgür hissettikleri bir ülke görnümü vermektedir. Renkli parlamentosu, üniversiteleri ve sivil toplumu ile Kuveyt de bölge ülkeleri arasında şimdilik daha istikrarlı bir görünüme sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bununla beraber, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman da istikrarı etkileyen faktörler canlılığını korumaktadır.

Ayrıca bölge ülkelerinde kendilerine ayrımcılık yapıldığını düşünen Şiiler mevcut yönetimlere karşı en önemli muhalefeti oluşturdukları için, bunları ciddi bir istikrarsızlık unsuru olarak dikkate almak gerekir. Bununla beraber 1950'lerden bu yana bölgede çok sayıda siyasi karmaşa ve pek çok rejim değişikliği olmasına rağmen, söz konusu geleneksel monarşilerde hiçbir değişiklik olmamıştır. Örneğin Mısır'da, Libya'da, Irak'ta Suriye'de ve Cezayir'de meydana gelen olaylarda rejimler ya da hükümetler değişmiş ve o günlerde yapılan yorumlarda bu tür olayların Körfez ülkelerindeki iktidarları da yıkabileceği olasılığı üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni yukarıdaki analizlerde ortaya konmuştur.

Siyasal yapıları mutlak monarşiden meşruti monarşiye, hatta bir ölçüde sınırlı parlamenter monarşiye yaklaşan Körfez ülkeleri ekonomik açıdan karma ekonominin hüküm sürdüğü, özel mülkiyete izin veren, özel sektörü ve yabancı sermayeyi teşvik eden ekonomik yapılara sahipler. Bu ülkelerin hemen hepsinde, liberal ekonomik anlayışın benimsendiği, özelleştirmenin yavaş da olsa gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. İhracat gelirleri temelde petrole (bütçe gelirlerinin yüzde 80'ini, milli gelirlerin yüzde 30'unu oluşturmakta) ikinci olarak da doğal gaza dayanan bu ülkeler petrol dışı sektörleri geliştirerek ekonomilerini çeşitlendirmeye çalışmaktadırlar.

Buna karşılık, karar verme mekanizmalarının belli ailelerin elinde bulunması, söz konusu ekonomik kaynakların ve zenginliğin de bunlar tarafından kontrol edilmesini doğurmaktadır. Muhalefetin kendisini rahatlıkla ifade edeceği demokratik mekanizmalar ya yok ya da sınırlı düzeydedir. Körfez ülkelerinde, katılımı teşvik etmek amacıyla son zamanlarda danışma meclisleri adı altında oluşturulmuş mekanizmaların

yeterli olduğu söylenemez. Zira oluşturulan bu tür mekanizmalar ekonomik ya da toplumsal anlamda belli bir seçkin grubuna açık olup, toplumun genel istekleri bunlar tarafından yönetime tam anlamıyla yansıtılamamaktadır.

Ayrıca söz konusu ülkelerde petrol zenginliği iktidardaki aileler tarafından kontrol edildiği için, diğer kabilelerin ve geleneksel seçkinlerin etkileri büyük ölçüde azalmıştır. Yurt dışında eğitim görmüş pek çok yeni seçkin, kendilerinin sınırlı bir grup tarafından yönetilmesini sürekli eleştirmektedir. Hatta bu anlamda yeni dini seçkinler de geleneksel din adamlarının ülkede etkin olmaya devam etmesini doğru bulmayarak, bu durumun değişmesi gerektiğini düşünüyorlar. Ayrıca Körfez ülkelerindeki petrol gelirlerinde bütçeye yansıtılmayan ve kayıt altına alınmayan yaklaşık yüzde 30'luk bir kayıp paranın kraliyet ailelerinin cebine gittiğine inanılmaktadır. Bu tür yollarla milyarlarca dolar kazanan kraliyet ailelerinin gittikçe daha da zenginleşerek iktidarlarını sürdürmenin alt yapısına sahip olmayı başardıkları iddia edilmektedir.[2]

Ayrıca 1970'li yıllarda hızla artan petrol gelirlerinin etkisiyle, eğitim ve sağlık başta olmak üzere, birçok alanda hizmetin halka bedava verilmesi söz konusu olmuş; ancak bir taraftan hızlı nüfus artışı, diğer taraftan petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların[1] da etkisiyle petrol gelirlerinin aynı oranda artmaması bu konuda yönetimleri güç durumda bırakmıştır. Özellikle genç nüfus bu tür konularda daha fazla beklenti içerisindedir. Gerek gelir artışlarının, gerekse hükümetlerin bu konudaki çabalarının sosyo ekonomik beklentilerin gerisinde kalmasını, nüfus oranlarındaki hızlı artışla birlikte düşününce, bir potansiyel istikrarsızlık unsuru olarak görmek mümkünse de, yine de bu tür durumların yönetimleri değiştirmeye kadar varacak sonuçlar doğurması beklenmemektedir. Ancak gelirlerin büyük bir kısmının, sayıları belli olmayan geniş kraliyet ailesine gitmesi toplumda ciddi bir rahatsızlık unsurudur. Örneğin Suudi Arabistan'da prens ve prenseslerin sayısının yaklaşık 20,000 dolayında olduğu

---

[1] 1980'lerde petrolün varil fiyatı 40 dolara kadar çıkarken 1990'ların sonuna doğru 10 dolara kadar düşmüş; 2000 başından 2003 Martına kadarki dönemde ise tekrar yükselerek 30 doların üzerine çıkmış; Irak savaşının arkasından tekrar 25-27 dolara gerileyen petrol 2005-2006 yıllarında 60-70 dolar 2012'de ise 100 dolar seviyelerinde seyretmiştir.

tahmin edilmektedir. Petrol gelirlerinin hızlı bir yükseliş gösterdiği 1970'li yıllarda herkes durumundan memnun olduğundan, bunlara giden paralar fazla dikkat çekmemekteydi. Fakat bir taraftan bunların sayıları, diğer taraftan nüfus hızla artarken petrol gelirlerinin aynı hızla artmaması, bu tür konularda toplumsal duyarlılığın artmasına yol açmıştır. Bununla beraber, özellikle BAE, Kuveyt ve Katar'da mevcut kaynakların toplumsal gereksinimleri karşılayacak düzeyde olması ekonomik nedenlerden kaynaklanan sorunların yaşanmasını engellemektedir. Gerçi bunlardan BAE'ni oluşturan Emirlikler arasında da durum farklılık göstermektedir. Petrolün tamamına yakınının bulunduğu Abu Dabi ile ekonomisini çeşitlendirebilmiş olan Dubai dışındaki Emirliklerde durum bu ikisi kadar parlak değildir. Öte yandan petrol ve doğal gaz gibi zenginlikleri bulunmayan Bahreyn'de, Şii muhalefetinin neden olduğu istikrarsızlığın hükümete ilişkin yolsuzluk söylentileri ile birleşmesi ve şiddet hareketlerinin artması Manama'nm bölgenin finans merkezi olma özelliğini kaybetmesi gibi bir riskle karşı karşıya kalmasına ve yatırımcıların nispeten daha istikrarlı sayılan Doha ve Dubai'ye kaymasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu tür gelişmeler kaçınılmaz olarak Bahreyn ekonomisini daha da zor duruma sokmaktadır.

Bununla beraber, bölge ülkelerinde görünürdeki istikrarın devam etmesinin kendine özgü nedenleri bulunmaktadır. Örneğin Suudi Arabistan'a bakıldığında, geleneksel din anlayışının ve ülkede Mekke ve Medine gibi iki kutsal şehrin bulunmasının, bu ülkedeki siyasal sadakatin devam etmesinde önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir. Suud yönetiminin ideolojik temelini oluşturan ve ona meşruiyet sağlayan Vahhabizm, halkın siyasal iktidarla bütünleşmesine yardım ederken, muhalefet hareketlerinin büyümesine engel olmaktadır. Ayrıca Suud yönetimi, petrol zenginliğini ülkede istikrarı korumak amacıyla başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Halkın siyasal sadakatinin elde edilmesi, özellikle halk üzerinde etkili seçkinlere sağlanan ekonomik ayrıcalıklarla başarılmaktadır. Suudi Arabistan hükümetinin iç güvenlik teşkilatı ve bu bağlamda yürütülen istihbarat faaliyetleri de, hükümet aleyhindeki oluşumları kontrol altında tutmak amacıyla kullanılmaktadır. Hükümetin kamuoyunun sınırlı ölçüde de olsa taleplerine duyarlı davranması da, toplumsal muhalefetin artma-

sına engel olmaktadır. Son olarak, Suudi Arabistan'da muhalefet hareketinin çok parçalı oluşu ve belli bir örgütlenme düzeyine ulaşamaması da, ülkede istikrarın devam etmesinde önemli rol oynamaktadır. Bazı muhalif gruplar ortaya çıkmışsa da, bunlar daha ziyade ülke dışında örgütlenmeye çalışmışlar, böyle olmasına rağmen süreklilik gösteremeden bir süre sonra bölünmüşlerdir. Bu tür örgütlerin el-Kaide ve lideri Usame Bin Ladin ile bağlantıları olabileceği üzerinde de durulmaktadır.

Ancak, diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi, Suudi Arabistan'da da kayırmacılık ve belli görevlere hanedan mensuplarının getirilmesi bürokraside verimliliği ve etkinliği olumsuz etkilemektedir. Ayrıca devletin şeffaf olmadığı ve alt yapı projelerinde, devlet ihalelerinde ve dış alımlarda büyük rüşvetlerin ve komisyonların döndüğü iddia edilmektedir.[3] Tüm bunlar yapılacak işin bazen gerçek maliyetinin birkaç misline çıkmasına yol açtığından, sistemin içeride ve dışarıda meşruiyetini ve rejimin uzun vadede istikrarını tehdit etmektedir.

Fakat Körfez ülkelerinin yönetim yapılarına dışarıdan bakıldığında, katı otoriter rejimler gibi görünseler de, kendilerine özgü bir demokrasi kültürünü yavaş da olsa geliştirmeye çalıştıkları gözlenmektedir. Genellikle nüfus itibariyle aşırı büyük olmayan Körfez ülkelerinde halkın büyük bir kısmı, zaten oldukça zengin ve yönetimle ilişkiye geçmek istediğinde de bunu bir şekilde başarmaktadır. Dolayısıyla siyasal katılım açısından çok katı bir durumun var olduğunu iddia etmek abartılı bir değerlendirme olur. Körfez ülkelerinin hemen hepsinde bulunan bakanlar kurulu ve danışma meclisleri icra ve istişare görevlerinin yanında siyasal katılımı teşvik etmeleri ve halkın belli konularda şikâyetlerini iletebilecekleri organlar olmaları açısından da önem taşımaktadırlar. Halk taleplerini en azından bu yolla iktidara iletme imkânı bulmaktadır. Ayrıca düzenlenen özel toplantılarda temsilcileri aracılığıyla halk, örneğin Suudi kralına ya da danışmanlarına taleplerini doğrudan iletebilmektedir. Dolayısıyla, henüz kurumsallaşmış Batı tipi bir demokrasi bulunmasa da, bu durum demokratik unsurların hiçbir şekilde bulunmadığı anlamına gelmiyor.

Ancak tüm bunlar Suudi Arabistan'da her şeyin yolunda gittiği anlamına da gelmiyor. Vahhabi olmalarına rağmen Suud yönetiminden hoş-

nut olmayan Utayba kabilesi mensuplarınca düzenlenen, 20 Kasım 1979'da Mekke'de söz konusu olan olayın ve 28 Kasım 1979-1 Şubat 1980 arasında Şiiler tarafından aşure kutlamaları esnasında çıkan olayların ve 1996 Haziranında, 2003 Nisanında Amerikan hedeflerine düzenlenen saldırıların ve 2011 Şubatında özellikle petrol bölgesi olan Hasa'da Şiilerce başlatılan ayaklanmaların da gösterdiği gibi, toplumsal muhalefet bazen kontrol edilemeyen boyutlara ulaşabilmektedir. Bu olaylar sırasında ve sonrasında çok sayıda kişi gözaltına alınmış ve bu tür olaylara karşı hükümet denetimi daha da sıkılaşmıştır. Ayrıca hükümetin modernleşme konusunda attığı adımlar, Vahhabizm'in yorumunun hükümetin tekelinde bulunması ve hükümetin ABD ile ilişkileri toplumun birçok kesimi tarafından hoşnutsuzluk kaynağı olmaya devam etmektedir.[4]

PETROL FAKTÖRÜ

Geçmişten günümüze siyasal, stratejik ve ekonomik mücadelenin odağında yer alan Orta Doğu, dünya enerji merkezi olmasıyla her zaman uluslararası gündemi belirleyen gelişmelere sahne olmuştur. Zira, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 50'si doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık yüzde 40'ı bu bölgede bulunmaktadır.

Konu enerji kaynakları olunca bunun daha ziyade Orta Doğu'nun bir alt bölgesi olarak tanımlanan Basra Körfezi'nde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Zira tek başına 265.4 milyar varil petrol rezervine sahip olan Suudi Arabistan'da dünya petrol rezervinin yaklaşık yüzde 17'si bulunmaktadır. Bu oran ABD'nin on katı, Rusya'nın ise beş katıdır. Irak ise 143 milyar varil petrolüyle dünya petrol rezervinin yaklaşık yüzde 9'una sahiptir. Her iki ülkenin de nüfusları 25 milyonun üzerindedir. İran'a gelince bu ülke 151 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünya petrol rezervlerinin yüzde 10'una sahip bulunmaktadır. İran bu konuda dünyada dördüncü sırada gelmektedir. İran, yaklaşık % 15.9 doğal gaz rezerviyle de (33.1 trilyon metreküp) bu alanda % 21.4'le ilk sırada yer alan Rusya'dan (44.6 trilyon metreküp) sonra ikinci sırada yer almaktadır. Basra Körfezi'ndeki diğer ülkelerden Kuveyt'in ve BAE'nin ise yaklaşık 100 milyar varil petrole sahip olduğu bilinmektedir. Bu ülke-

lerde yabancılar çıktığında geriye 1 milyon dolayında bir yerli nüfus kalmaktadır. Dolayısıyla 1.6 trilyon varil olan dünyadaki toplam kanıtlanmış rezervler içinde 780 milyar varil petrole sahip olan bu beş ülkenin kanıtlanmış rezervlerinin oranı yüzde 48'dir. Bilinen rezervler dışında kalan dünyadaki tahmini rezervler ise 2.4 trilyon varil dolayındadır. Bunların da büyük kısmı bu bölgede bulunmaktadır.

ORTA DOĞU ÜLKELERİ PETROL REZERVLERİ

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2012 (bp.com/statisticalreview)

Ülkeler	1991	2001	2010	2011	Oran
İran	92.9	99.1	**151.2**	151.2	%9.9
Irak	100.0	115.0	**115.0**	143.1	%8.7
Kuveyt	96.5	96.5	**101.5**	101.5	**%6.1**
Umman	4.3	5.8	**5.5**	5.5	**%0.3**
Katar	3.0	16.8	**25.9**	24.7	**%1.5**
Suudi Arabistan	260.9	262.7	**264.5**	265.4	%16.1
BAE	98.1	97.8	**97.8**	97.8	%7.1
Suriye	3.0	2.3	2.5	2.5	**%0.2**
Yemen	2.0	2.4	2.7	2.7	**%0.2**
Mısır	3.5	3.7	4.5	4.3	**%0.3**
Diğer Orta Doğu Ülkeleri	0.1	0.1	0.3	0.7	
Toplam Orta Doğu	664.3	702.4	770.1	799.3	**%48.5**

2001'e kadar yaklaşık 99 milyar varil petrole sahip olan İran'ın kanıtlanmış rezervleri 2003'te 135, 2009'da 137, 2011'de ise 151 milyar varile çıkmıştır ve bunların aynı hızla artması beklenmektedir. İran'ın rezervlerinin son zamanlarda uygulanan ambargolar dolayısıyla petrol alanlarına yabancı yatırımcıların yeterince gelmemesine rağmen arttığı görülmektedir. İran'ın tahmini rezervleri de eklendiğinde 285, Irak'ın ise 265 milyar varil petrole sahip oldukları bilinmektedir. Suudi Arabistan'ın kanıtlanmış ve tahmini rezerv toplamı 650, Kuveyt ve BAE'nin ise her birinin yaklaşık 200 milyar varil dolayındadır. Bu rakamlar Katar için 40, Umman için 10 milyar varildir. Bu durumda sadece bölgedeki toplam rezervlerin biraz spekülatif de olsa 1.6 trilyon varile ulaştığı görülmektedir. En kötü beklentiyle bile bu rakamların 1.2 trilyon varilin altına düşmeyeceği

tahmin edilmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi birkaç yıl içinde İran'ın rezervlerinin 135 milyar varilden 151'e Irak'ın rezervelerinin ise 115 milyar varilden 143 milyar varile çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla yapılan tahminlerin gerçekleşbilirliği oldukça fazladır. Bölgedeki petrol rezervlerinin ekonomik değerine gelince mevcut haliyle ve petrolün ortalama 100 dolar olması halinde yaklaşık 80 trilyon dolar, rezervelerin öngörülen rakamlara ulaşması halindeyse 160 trilyon dolara ulaşması söz konusu olacaktır. Bu ise ABD'nin milli gelirinin 10 katı gibi bir rakam anlamına gelmektedir. Bunun yaklaşık 140 milyon nüfusu bulunan bir bölgede bulunması hem büyük devletler, hem de dünyanın önemli petrol şirketleri açısından bölgeyi oldukça cazip hale getirmektedir. İran'ın bir başka önemi ise kanıtlanmış ve tahmini rezerv toplamı 300 milyar varil dolayında olan Hazar'a kıyısı olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, petrolün dünya enerji tüketiminde yaklaşık yüzde 40'la halen birinci sırada yer alması (ulaşım sektöründe bu oran yüzde 97) ve hızla artan petrol fiyatları bölgeyi küresel mücadelenin en temel unsuru haline getirmektedir. Günlük 88 milyon varil dolayında olan dünya petrol tüketiminin 2020'de 100 milyon varile çıkması beklenmektedir. İngiltere ve Norveç dışında ciddi bir enerji kaynağına sahip olmayan Avrupa ülkeleri petrol gereksinimleri açısından yüzde 55-60 dolayında bu bölgeye bağımlıdır. Zira Avrupa genelinde günlük petrol üretimi yaklaşık 5 milyon varil dolayındayken tüketim 12 milyon varilin üzerindedir. Bu bağımlılık Japonya ve Çin için yaklaşık yüzde 70 dolayındadır. ABD ise petrol ithalatının yüzde 25'ini bu bölgeden gerçekleştirmektedir. Günlük üretimi 7.8 milyon varil olan ABD, Yaklaşık 19 milyon varil günlük petrol tüketimiyle dünya petrol tüketiminin yüzde 20.5'ini gerçekleştirirken, bu gereksinimin yüzde 55'ini dış pazarlardan karşılamaktadır. Ancak ABD'nin tek başına gerçekleştirdiği petrol ithalatı da aynı petrol tüketimi gibi Avrupa'nın toplam ithalatına veya Çin ve Japonya'nın da yer aldığı Asya-Pasifik ülkelerinin toplam ithalatına eşittir. Orta Doğu ülkelerinde petrol üretimi büyük oranda ulusal petrol şirketlerinin elinde olsa da rafine, taşıma ve pazarlama sektöründe halen büyük şirketlerin egemenliği sürmektedir. Kaldı ki üretim aşamasında dünya genelinde yüzde 70'i büyük petrol şirketlerinin elinde bulunmaktadır. Diğer alanlarda ise bu

Bir petrol platformu

oran yaklaşık yüzde 90'dır.

Petrol fiyatlarındaki 10 dolar artış ABD'nin gayrisafi milli gelirinde 165 milyar dolarlık bir kayba yol açmaktadır. Zira, petrol fiyatlarındaki bu ani yükselişler faiz oranlarında yükselişe, talep düşmesinden dolayı üretimin gerilemesine, beraberinde işsizliğe ve milli gelirde daralmaya yol açmaktadır. Petrol fiyatlarındaki 1 dolar artıştan İran 1 milyar dolar, Rusya 2 milyar dolar, Suudi Arabistan ise 3 milyar dolar kazanırken, ABD 4 milyar dolar gelir kaybına uğramaktadır. Bu durum petrol fiyatlarının yaklaşık 100 dolar dolayında olduğu bu günlerde (2012'de) petrol ithalatı 400 milyar dolar dolayında seyretmekte olan ABD'nin aleyhine gibi gözükmektedir. Zira yaklaşık 750 milyar dolar olan dış açığının önemli bir kısmı petrolden kaynaklanmaktadır. Oysa dünya petrol piyasasının yaklaşık yarısını ellerinde bulunduran Amerikan petrol şirketlerinin artan petrol fiyatları sonucunda elde ettikleri geliri ABD'ye transfer ettikleri unutulmaktadır. Ayrıca bu şirketlerin ABD'ye ödediği gelir vergisi dışında petrol geliri elde eden Arap ülkelerinin de petro dolarları Amerikan para ve sermaye piyasasında değerlendirdikleri bilinmektedir.

Tüm bunlara ilave olarak petrol fiyatlarındaki artışın doların dünya ekonomisindeki birincil konumunu sürdürmesini sağlaması da bir başka çarpıcı unsurdur. Bu piyasayı küçümsememek gerekir; zira petrol piyasasında kullanılan dolar tüm diğer malların ticaretinde kullanılan dolara eşittir. Yani dünya piyasasında talep edilen doların yüzde 50'si petrol alışverişinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu piyasada talep edilen dolar, doların üstünlüğünü etkileyecek niteliktedir. Bilindiği gibi, dünyadaki toplam rezervlerin üçte ikisi dolardan oluşmaktadır. Ayrıca dünyadaki toplam döviz işlemlerinin beşte dördü ve dünyadaki toplam ihracatın yarısı dolarla yapılmaktadır. Bunların dışında tüm IMF fonları dolar cinsinden tutulmakta ve IMF kredileri dolar olarak kullandırılmaktadır. Bu durum dolara dünyada hâlâ rezerv para olarak bakılmasına yol

açmaktadır. 1944'te oluşturulan ve 1970'lere kadar devam eden Bretton Woods sistemi zaten doların tek ödeme aracı olmasını öngörmekteydi. 1970'lerin başında ortaya çıkan dünya bunalımı Bretton Woods sisteminin yıkılmasını doların dışında diğer dört ulusal paranın (Frank, Yen, Sterlin, Mark) daha uluslararası ödeme aracı olarak kullanılmasını gündeme getirmişti. Ama uygulamada yukarıdaki rakamların gösterdiği gibi doların üstünlüğünün devam ettiği görülmektedir.

ABD'nin doların sahip olduğu üstünlüğü korumak istemesi normaldir. Ancak bu dünya ticaretinin dolarla yapılmasını gerektirmektedir. Doların dünya ticaretinde kullanımının artması ise ABD'nin hiçbir şey üretmeden dolar basarak dünyadan mal ve hizmet almasını sağlamaktadır. Örneğin, piyasaların dolardan euroya geçmesi doların aşırı değer kaybetmesiyle sonuçlanacak ve ABD çok daha pahalıya ithal etmek zorunda kalacaktır. Ayrıca diğer ülkelere olan borçlarını ödemek için daha fazla mal ve hizmet üretmek zorunda olacaktır. Bu durum ABD'de insanların yaşam standardının ciddi şekilde düşmesine ve beraberinde toplumsal rahatsızlıkların artmasına yol açacaktır.

İşin daha da tehlikelisi dünyadaki mevcut rezervlerin dolardan euroya doğru kayması, Amerikan hisse senedi piyasasındaki balonların birer birer patlamasına yol açacak; ABD ise bunları karşılamak için şimdi yaptığı gibi dolar basamayacaktır. Dünyada doları talep eden insanların olmadığı böyle bir durum ABD'de enflasyonun inanılmaz boyutlarda artmasına yol açacaktır. Bu durum uluslararası piyasalarda dolara olan güveni daha da sarsacağından, bu gelişme daha ciddi krizleri tetikleyecektir. Ancak son zamanlarda Euro bölgesinde yaşanan ekonomik kriz ve Euro'ya olan güvenin sarsılması ABD için böyle bir kıyamet senaryosunun gerçekleşme ihtimalini şimdilik ortadan kaldırmıştır. Ancak bu ve benzeri senaryolar karşısında ABD'yi kurtaracak en önemli faktör petroldür. OPEC ülkeleri şimdilik petrolü dolarla satmak konusunda aldıkları karara bağlı kalmaya devam etmektedirler.

Bu durum devam ettiği sürece euronun veya bir başka paranın doları tahtından etmesi oldukça zor görünüyor. Zira dünyadaki toplam ihracatın yarısını petrol ihracatı oluşturmaktadır. Petrole bağımlı tüm ülkelerin öyle ya da böyle dolar tutmak zorunda olduğu düşünülürse petrolün

dolarla alınıp satılmaya devam etmesi doların düşmesini engelleyecek en önemli unsur gibi görünmektedir.

Dolayısıyla petrol ihraç eden ülkeleri ve petrol kaynaklarını kısaca petrolü doğrudan ya da dolaylı denetim altında bulunduran ABD'nin ancak bu şekilde doların düşüşünü ve dolayısıyla kendi düşüşünü engelleyebileceği ileri sürülebilir.

2000 Kasımında Irak'ın Dolardan Euroya geçme girişiminden sonra bu ülkenin 2003'te başına gelenler ortadayken başka bir ülkenin bunu denemeye kalkması mevcut konjonktürde oldukça zor görünmektedir. Çok sayıda nedenden söz edilebilecek olan Irak işgalinin en büyük nedenlerinden biri de buydu. Bu konudaki niyetini uzun süredir dünya kamuoyu ile paylaşan bir diğer ülke ise İran'dır. Tek nedeni bu olmasa da İran artık ABD'nin bir numaralı hedefi haline gelmiş bulunuyor. Bunların dışında bu konuda bu sürece katılma olasılığı oldukça güçlü olan bir başka OPEC ülkesi ise Venezüella'dır. Venezüella, bu günlerde ABD'nin Latin Amerika'da başını ağrıtan nerdeyse tek ülkedir. Hugo Chavez yönetimi Fidel Castro'nun dışında (Nikaragua'da 1990'da Sandinista yönetimi iktidarı kaybettikten sonra) belki de ABD'ye kafa tutan ender ülkelerden biri haline gelmiştir. Hugo Chavez yönetimindeki Venezüella bölgede Küba'nın da içinde yer aldığı 12 ülke ile yaptığı anlaşma ile petrol satışında takas yöntemini benimsemiştir. Chavez 2000 Eylülündeki OPEC zirvesinde diğer üye ülkelerin de benzer şekilde takas yöntemini benimseyerek dış ticaretlerinde daha az euro ve dolar kullanmaları durumunda kıt ihraç imkanlarına karşılık ciddi döviz rezervi problemi yaşayan az gelişmiş ülkelere çok önemli bir destekte bulunmuş olacaklarını ifade etmiştir. ABD, buna bu bölgede yenilerinin eklenmesinden korkmaktadır. Bu gelişmeler ABD'nin Latin Amerika'daki işinin de en az Orta Doğu'daki kadar zor olduğunu göstermektedir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta da petrolden elde edilen gelirlerin Arap ülkeleri tarafından yine Amerikan silahına yatırıldığı gerçeğidir. Zira ABD, dünya silah ihracatının yüzde 75'ini gerçekleştirirken, bölge ülkeleri de dünya silah ithalatının yüzde 70'ini gerçekleştirmektedir. Bunlardan İran dışında diğerleri bu gereksinimlerinin yüzde 45-50'sini ABD'den karşılamaktadır. ABD'den sonra yüzde 29'la İngiltere ikinci sıra-

da gelmektedir. 1994-98 arası dönemde söz konusu ülkelerin silah alımları toplamı 153 milyar doları bulurken, Suudi Arabistan 103 milyar dolarla birinci sırada yer almıştı. Bu durum 2011'de daha da artarak tek başına Suudi Arabistan ABD'nin silah ticaretinde yüzde 50 paya sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle 85.3 milyar dolarlık dünya silah ticaretinin yaklaşık 66.3 milyar dolarlık kısmını ABD gerçekleştirirken, bunun 2011 yılı sonu itibariyle yarısı (33.4 milyar dolar) Suudi Arabistan'a yapılmaktadır.[5]

Diğer taraftan, petrol fiyatları, 1970'lere kadar petrol şirketleri tarafından belirlenirken, 1973'le birlikte OPEC ülkeleri bu konuda yeni bir dönemi başlatmışlar ve fiyat ve miktarın kendileri tarafından belirlendiğini göstermişlerdi. Ancak 1980'lerden itibaren petrol fiyatları uluslararası piyasalarda arz ve talep tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu konuda üretici ülkeler arzla oynayarak kısmen etkili olmaya çalışmışlarsa da kendi aralarındaki görüş farklılıkları da bunların toplu hareket etmelerini engellemiştir. Fakat 1990'ların başından itibaren petrol fiyatları ABD tarafından belirlenir hale gelmiştir. 1991 Körfez kriziyle ABD öncülüğünde BM tarafından Irak'a ambargo konmasıyla beraber günlük 3 milyon varil Irak petrolü piyasadan çekilmiştir. 1996'da 986 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla "petrol karşılığı gıda" çerçevesinde günlük yaklaşık 1 milyon varil petrol satmasına izin verilen Irak'ın satacağı petrol miktarı 1998'de bir daha arttırılarak 2 milyon varile çıkarılmıştır. Oysa günlük 1 milyon varilin piyasaya sürülmesi ya da çekilmesi fiyatlarda ortalama 10 dolarlık bir oynamaya yol açmaktadır. Dolayısıyla Irak petrolünün piyasaya girmesiyle 1998 Mayısına kadar 24 dolar olan petrol fiyatları düşmeye başlamış 1999 sonunda 9 dolara kadar gerilemiştir. Bunu dengelemek için aynı yıllarda ILSA (Iran-Libya Sanctions Act) ile bu defa İran ve Libya'ya ambargo uygulamaya başlayan ABD bu ülkelerin uluslararası piyasaya petrol satmasının önüne geçmeye çalışmıştır. ABD bu yasa çerçevesinde bu ülkelerde yatırım yapan diğer uluslararası şirketleri bile Amerikan piyasasından yoksun bırakmakla tehdit ederek bu ülkelerin petrol imkânlarını geliştirmesine ve petrol üretimlerini arttırmasına engel olmuştur. Bu sürecin de etkisiyle 2000 sonunda tekrar 20 dolar bandına oturan petrol fiyatları 11 Eylül sonrasında tırmanmaya geçmiş; Afganistan Savaşı'nın arkasından 30 dolara çıkmıştır. Diğer taraftan

ABD, 1996'dan beri İran'a uyguladığı yaptırımlardan tam anlamıyla sonuç alamadığı gibi ABD-İran ilişkileri 2002'den itibaren giderek daha da gerginleşmiştir. Özellikle İran'ın "haydut (ya da serseri) devletler" arasında sayılması ve terörü destekleyen devletler listesine konulmasıyla Bush Doktrini çerçevesinde bir "önleyici savaş"ın hedefi olabileceği olasılığı güçlendikçe petrol fiyatları da artmaya devam etmiştir. ABD'nin Irak'a saldırısıyla beraber savaşın hemen öncesinde yaklaşık 2 milyon varil petrol ihraç eden Irak petrolünün bir anda piyasadan çekilmesi ile petrol fiyatları tırmanışını sürdürmüş, 2004'te 50 dolara, 2005'te 65 dolara 2006'da ise 70 dolar seviyelerine ulaşmıştır. 2012'ye gelindiği halde Irak'ın petrol üretimi halen savaş öncesi seviyesini yakalayamamıştır. İran'da ise 2005 Haziranında yapılan seçimler sonunda muhafazakar kimliğiyle bilinen Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle nükleer programı sürdürmekte ısrar etmesi 2010 Haziranında BM'nin ambargo kararı almasıyla daha kapsamlı hale gelmiştir. İran'ın petrol ihracatı, 2012'de bir önceki yılın yarısına düşmüştür. Bunun sonunda petrol fiyatları özellikle 2012'de ambargonun tam anlamıyla hayata geçmesiyle 100-110 dolar dolayında seyretmeye başlamıştır. Ancak bundan özellikle AB ülkeleri açısından karşı karşıya oldukları ekonomik krizle birleşince etkisi çok daha olumsuz olmuştur. ABD, böylece hem AB dışında Çin ve Japonya gibi rakip ülkelerin rekabet gücünü zayıflatmayı hem de İran rejiminin içten çöküş sürecini hızlandırmayı amaçlamıştır. Kaldı ki Irak, 13 yıl süren bir ambargonun sonunda müdahaleye hazır hale getirilmiştir. ABD, Irak'taki sürece benzer şekilde bu defa da İran'daki muhalif grupları örgütlemeye ve onlara parasal destek sağlamaya başlamıştır. Ayrıca ABD, bir taraftan İran'ı nükleer faaliyetleri dolayısıyla meşruiyeti tartışmalı bir devlet haline getirirken, Irak'ın da istikrarsız bir ülke olarak devam etmesini ve petrol sektörüne yatırımın cazip hale gelmesini engellemeye çalışmaktadır. Her iki ülkede mevcut petrol üterimi toplam 5,5 milyon varil iken bu ülkelerdeki petrol üretiminin gerekli yatırımların yapılması halinde kısa vadede en az iki katına çıkması beklenmektedir. Bu da petrol fiyatlarının yarıya inmesi anlamına gelecektir.

Diğer taraftan, her on yılda Orta Doğu'da birkaç ülkeyi yıkan ya da yıkılmasına göz yuman ABD, yıkarken bunu kendilerine ödetirken,

yeniden inşa sürecinde fazla ortak istememektedir. Sekiz yıl süren İran-Irak savaşının başında Saddam'ı İran'a saldırmaya teşvik eden ABD'nin savaş boyunca her iki tarafa da silah sattığı Iran-gate skandalıyla ortaya çıkmıştır. Bu defa 1990 Ağustosunda Saddam'ın Kuveyt'i işgal edeceğinden son ana kadar haberdar olmasına rağmen bunu engellemek yerine Araplar arası sorunlara karışmayacağı izlenimini vererek buna göz yummuştur. Bu işgalin ve arkasından gündeme gelen savaş dolayısıyla sadece Kuveyt'in imarı için 100 milyar dolar harcanmıştır. Irak'ın bu savaştan sonra ödeyeceği tazminatın ise 200 milyar doların üzerinde olduğu açıklanmıştır. 2003'te bir daha işgal edilen Irak'ın yeniden imarı için acilen 60 milyar dolara gereksinim olduğu belirtilmiştir. Sonuçta tüm bunlar Kuveyt ve Irak petrolünden karşılanmıştır. Sonuçta poker masasında elindeki kağıtların güçlü olduğunu sanan Washington yönetimi önüne gelen ülkeye rest demektedir. Dolayısıyla bu resti görmeyen ülkeler karşısında ABD her hâlükarda kazançlı çıkmaktadır ve bir süre daha bunun süreceği beklenmektedir. Hedefteki ülkelerin Suriye'den sonra İran olduğu artık biliniyor; fakat daha sonraki hedefler merak konusudur. Bunların da sonuçta bu enerji havzasında yer alan ülkeler olmasından kuşku duyulmamaktadır.

Petrol fiyatlarının artmasında şüphesiz başka faktörler de rol oynamaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi 2012 başı itibariyle 88 milyon varil dolayında olan günlük petrol tüketiminin yılda yüzde 3 artması beklenmektedir. Bunda ülkelerin gelişme hızları, dünya nüfusunun artması ve taşıt sayılarının artması gibi faktörlerin de etkili olduğunu ifade etmekte yarar var. Örneğin 1993'e kadar dünya petrol üreticileri arasında beşinci sırada yer alan ve petrol ihraç eden bir ülke olan Çin, 1996'da günde 2 milyon varil, 2001'de 4.8 milyon varil, 2005'te 7 milyon varil, 2011'de ise 9.7 milyon varil petrol tüketirken, günlük üretimi 4 milyon varil dolayında olduğundan ihtiyacının büyük bölümünü dışarıdan karşılamaktadır. 1950'lerin ortalarında petrol ihraç eden bir ülke olan ABD ise 2000'li yılların başına gelindiğinde petrol gereksiniminin yüzde 50'sini ithal eden bir ülke haline gelmiştir. 2011 sonu itibariyle yaklaşık yüzde 60'ını dışarıdan satın almaktadır. ABD, ilk petrol şokunun yaşandığı 1973'le karşılaştırıldığında iki kat daha fazla Orta Doğu petrolüne bağımlı durumdadır.

2. BÜYÜK GÜÇLERİN MÜCADELESİ: SİYASAL VE STRATEJİK UNSURLAR VE AMERİKAN POLİTİKASI

BÜYÜK GÜÇLERİN MÜCADELESİ

19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başında bölgede etkin olan devletler Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere olduğundan, bölgedeki uluslararası politikayı belirleyen de bu devletler arasındaki mücadeleydi. Basra vilayeti dâhil olmak üzere Yemen'e kadar olan Arap yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bulunuyordu. İngiltere ise Süveyş Kanalı bölgesini ve Hindistan'a giden deniz yolunu kontrol etmekte ve Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere herhangi bir devletin bu bölgede egemenlik kurmasına şiddetle karşı koymaktaydı.

Bu dönemde, çatışmanın daha ziyade Kuveyt üzerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. 1826'ya kadar İngilizlerin elinde bulunan Kuveyt bu tarihte Türk hâkimiyetine girmiş ve vergiye bağlanmıştı. Kuveyt'in tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanması ise esas itibariyle 1853'te olmuştu. Böylece doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında, Kuveyt üzerindeki mücadelede yeni bir süreç başlamıştır. 1898'de Konya'dan Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılması öngörülen demiryolu projesi için gerekli imtiyazların Osmanlı İmparatorluğu tarafından Almanlara verilmesi üzerine, stratejik olarak oldukça önemli bir duruma gelen Kuveyt üzerindeki mücadele daha da şiddetlenmiştir.[6]

İngiltere, bu vesileyle Türklerin ve Almanların bölgedeki etkinliklerinin artmasından çekinmekte ve bunu bölgedeki genişlemesi için bir tehlike olarak görmekteydi. Çünkü Almanya için Bağdat demiryolu ekonomik genişlemesini temsil ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bölgedeki ekonomik ve askerî kapasitesinin artmasına yol açacaktı. Kaldı ki, bu durum Türklerin Basra ve Kuveyt üzerindeki denetimlerini arttırmasına neden olurken, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünü ve Hindistan ile olan bağlantısını da tehdit etmekteydi.

Kuveyt aynı zamanda, Rusya ile İngiltere arasındaki stratejik rekabetin de odak noktasını oluşturmaktaydı. Rusya'nın Kuveyt'le ilgilenmesi

bu bölgede kömür havzalarının bulunmasından ve bu ülkeyi bir deniz üssü olarak görmesinden kaynaklanıyordu.[7] Ayrıca Rusya, Hindistan yolunun denetiminde söz sahibi olarak, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini sınırlamak istiyordu.

Diğer taraftan İngiltere, Körfez'deki kabile yönetimleriyle imzaladığı birtakım antlaşmalarla, bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştı. Bu antlaşmalar, söz konusu şeyhlikleri yabancı güçlerden korurken, aynı zamanda bunların İngiltere'nin egemenliği altına girmesine yol açmaktaydı. Bunların başında Birleşik Arap Emirliklerini oluşturan şeyhlikler geliyordu. **Söz konusu emirliklerle ilk anlaşmalar 1820'lerde yapılmıştır.** Bahreyn şeyhliği ile ise ilk anlaşma 1862'de imzalanmıştır. Ancak söz konusu emirliklerle İngiltere arasında protektora ilişkisi kuran asıl anlaşmalar 1892'de imzalanmıştır. İngiltere ile yapılan bu anlaşmaların gereği olarak bu ülkeler İngiltere'nin dışında hiçbir devletin nüfuzunu kabul etmemeyi taahhüt etmekteydi. Söz konusu şeyhlikler ayrıca İngiltere'nin dışında başka bir devletle görüşmelerde bulunmamayı ve arazi terk etmemeyi de kabul etmekteydi.

Aynı şekilde, İngiltere Kuveyt Şeyhi Mübarek el-Sabah ile de 1899'da gizli bir antlaşma imzalamıştı. Antlaşma gereği Şeyh, İngiltere'nin haberi olmadan herhangi bir arazi parçasını yabancı devletlere kiraya vermeyecek ve Kuveyt'e yabancı memurları kabul etmeyecekti. Osmanlı İmparatorluğu, antlaşmayı öğrenir öğrenmez buna itiraz etmiştir. İngiltere bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun olası saldırılarını caydırmak amacıyla 1902'de bölgeye güç yığmıştır. İngiltere bir taraftan da Rusya'ya uyarılarda bulunuyordu. Çünkü Rusya 1901 Aralığında Kuveyt açıklarına bir savaş gemisi yollamıştı.

Kuveyt üzerindeki mücadele, Osmanlı İmparatorluğu, İran, İngiltere ve Rusya'nın katılımıyla 1913'te imzalanan ve bölgedeki sınır sorunlarını önemli ölçüde ortadan kaldıran kapsamlı bir antlaşmayla sona erdi. İstanbul Antlaşmaları olarak bilinmekte olan bu antlaşmayla, Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir kaza olduğu kabul edildi. Ayrıca Kuveyt'in sınırları yeniden düzenlenerek, İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında imzalanan antlaşmaların sürekliliği, Osmanlı İmparatorluğu tarafından onaylandı. Bağdat-Basra demiryolunun Kuveyt'e uzatılacak şube

hattının yapımı da bir İngiliz şirketine bırakıldı. Nitekim 1914'te savaş başlayınca Kuveyt, İngiliz himayesinde bir prenslik haline gelince, İngiltere'nin Kuveyt üzerindeki hâkimiyeti Osmanlı İmparatorluğu tarafından da tanınmak durumunda kaldı.[8] Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, gerek savaştan önce gerekse savaş devam ederken İngiltere'yi bölgeden uzaklaştıracak güce sahip değildi.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ve Rusya'nın 1917'de savaştan çekilerek tarafsızlık politikasını benimsemesi, Savaştan sonra ise yalnızcılık politikasına dönmesi İngiltere'yi bölgede tek egemen güç durumuna getirmiştir. Himaye anlaşmaları ve savaş sırasında yapılan ittifaklar sayesinde, Kuzey Yemen dışında Arap yarımadasının denetimi tamamen İngiltere'nin eline geçti. Bu arada daha sonra Irak'ı oluşturacak üç Osmanlı (Bağdat, Basra, Musul) vilayetinin kontrolünü de ele geçiren İngiltere, İran'ı da 1921'e kadar işgali ve denetimi altında bulundurdu.[9]

Diğer taraftan, Nejd Sultanı İbn-i Suud ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında I. Dünya Savaşı sırasında başlamış olan rekabet, Hüseyin'in İngiltere ile yaptığı antlaşmalara dayanarak 1916 Ekiminde kendisini Arap memleketlerinin Kralı ilan etmesi üzerine daha da kızışmıştı. Savaştan sonra Hüseyin'in bir oğlunun Irak, bir oğlunun Ürdün ve kendisinin de Hicaz Kralı olması Haşimi ailesine Arap dünyasında büyük bir ağırlık sağlarken bu gelişme Abdül Aziz'i (İbn-i Suud) oldukça rahatsız etmişti. Nihayet 3 Mart 1924'te Türkiye'de Hilafetin kaldırılması üzerine Mekke Şerifi Hüseyin'in 7 Mart 1924'te kendisini Halife ilan etmesi bardağı taşıran son damla oldu. Vahhabi kabilelerin desteğini arkasına alan Abdül Aziz 1924 Ağustosunda Şerif Hüseyin'e savaş açtı ve arkasından Ekim ayında Suud kuvvetleri Mekke'ye girdi. Nitekim 1925 Aralığında Cidde'nin Suudilerin eline geçmesiyle bütün Hicaz Abdül Aziz'in eline geçmiş oluyordu. Böylece İbn-i Suud 1926 Ocağında kendisini Hicaz Kralı ve Nejd Sultanı ilan etti ve İngiltere de 20 Mayıs 1927'de Cidde Anlaşmasıyla İbn-i Suud'un bu konumunu tanıdı. 1932'de de bütün bu topraklar üzerindeki Suud egemenliği Suudi Arabistan Krallığı adını aldı.

Irak'ta ise İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nın sonunda 1918'de bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla başlayan fiilî

işgalinin arkasından oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi aracılığıyla denetimi ele geçirmişti. İngiltere, Osmanlı'ya karşı işbirliği yaptığı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın 1921'de Irak Kralı olmasında da büyük rol oynamıştır. Ancak daha ilk günlerde beliren bölgedeki Arap milliyetçiliği karşısında denetim kurmakta güçlük çeken İngiltere, manda sistemini uygulamaktan bir ölçüde vazgeçerek, Irak'la ilişkilerini antlaşmalar yoluyla düzenlemeye karar vermiş ve 10 Ekim 1922'de Irak'la bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşma, manda sistemini sona erdirmekle beraber, Irak'a iç ve dış işlerinde sınırlı kontrol imkânı sağlıyordu. Nihayet İngiltere ile 30 Haziran 1930'da yapılan anlaşma sonunda 1932'de kağıt üstünde de olsa bağımsız olan Irak, MC'ye de üye olmaktaydı. Ancak İngiltere'nin Irak üzerindeki fiilî denetimi 1958'de monarşinin devrilmesine kadar devam etmiştir.

İran'a gelince, bilindiği gibi bu devlet 1907 antlaşmasıyla İngiltere ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Rusya'da Çarlığın yıkılması üzerine, İngiltere tek başına İran üzerinde nüfuz kurma yoluna gitti ve 9 Ağustos 1919'da İran ile imzalanan antlaşmayla burayı da denetimi altına aldı. Sovyetler Birliği bir taraftan İran'ın kuzeyine askerî güç göndererek, diğer taraftan Azerbaycan'da ayrılıkçı hareketleri destekleyerek buna tepki gösterdi. Sonuçta, Rıza Şah'ın çabaları sonucu, İngiltere ile İran arasındaki 1919 antlaşması 1921'de feshedilirken, İran ile Sovyet Rusya arasında 26 Şubat 1921'de bir Dostluk Antlaşması imzalandı. 1 Ekim 1927'de Sovyet Rusya ile İran arasında bir de Tarafsızlık ve Garanti Antlaşması imzalanmıştır.[10]

Ancak, İngiltere gerek Irak'la gerekse İbn-i Suud'la hâlâ ittifak halinde bulunuyordu. İngiltere diğer küçük şeyhliklerle de tebaiyet ilişkisi kurarken, İran ile 1919 antlaşmasının feshedilmesinden sonra bunlarla tekrar resmî bir ittifak ilişkisi kurması mümkün olmadı. Bununla beraber II. Dünya Savaşı'nın öncesine rastlayan 1930'lu yıllarda İngiltere'nin bölgedeki denetiminin belli ölçüde gevşediği görülüyor. Bu dönemde de Irak, İngiltere ile arasındaki ittifak ilişkisine rağmen, 1935'te İran, Afganistan ve Türkiye ile işbirliği ilişkisini geliştirerek, bu devletlerle birlikte 1937'de Sadabat Paktı'nı oluşturdu. İtalya'nın Etiyopya'yı işgali karşısında Avrupa'nın tepkisinin oldukça etkisiz kalması üzerine Irak, kendisi

gibi İtalyan tehdidinden çekinen, bölgedeki diğer devletlerle ittifak yapmayı tercih etmişti.[11] Aslında ittifakı doğuran asıl gelişme, Avrupa'da başlayan bloklaşma ve kutuplaşmaya karşı (bir tarafta İngiltere ve Fransa diğer tarafta İtalya ve Almanya) kendi bölgelerinde bir güvenlik paktı oluşturarak hem yakın komşularından bir saldırının olmayacağını garanti etmeyi, hem de bölge dışı bir büyük gücün saldırısı karşısında güvenlik işbirliğine giderek bunu caydırmayı amaçlamaktaydı. Dolayısıyla bu noktada İtalyan tehdidi bu paktın yapılmasında önemli bir rol oynamış olsa da, paktın doğmasına yol açan asıl amaç, karşılıklı saldırmazlığı ve bir ortak savunma mantığını hayata geçirmekti.

Bununla beraber, İran ise 1933'te Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve gerek Batılılara gerekse Sovyet Rusya'ya cephe alması üzerine, dış politikasını Almanya'ya kaydırmış ve bu doğrultuda Almanya ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler gelişerek bu devlet İran'ın dış politikasında Rusya'nın yerini almıştır. İran, Savaşın başlamasıyla beraber tarafsızlığını korumaya çalışsa da, Almanya'nın Sovyetlere 1941 Haziranında saldırmasıyla beraber Batılılarla müttefik haline gelen SSCB'ye yardım ulaştırmak bahanesiyle 1941'de, İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edildi. Dolayısıyla, Alman yanlısı olarak bilinen Rıza Şah, oğlu Muhammed Rıza (Şah) Pehlevi yararına tahttan çekilmek zorunda bırakıldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan çift kutupluluğun etkisi bölgeye de yansımıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Soğuk Savaş ile Sovyetler Birliği ve ABD'nin önderliğini yaptığı Doğu-Batı çatışmasının etkileri bölgede de görüldü ve bu doğrultuda Avrupa'da NATO ve Varşova Paktı, Güneydoğu Asya'da ise SEATO gibi askerî nitelikli savunma örgütleri oluşturulurken, Orta Doğu'nun bu bölgesinde de İran, Irak, Türkiye ve Pakistan, İngiltere'nin de katılımıyla olası bir Sovyet tehdidini caydırmak amacıyla 1955'te Bağdat Paktı'nı kurdular. Ancak Irak'ta 1958 Temmuzundaki darbeyle monarşinin devrilmesi ve Nuri Said Paşa'nın yerine General Kasım'ın gelmesi bu devletin 1959 Martında Bağdat Paktı'ndan ayrılmasına neden olmuştur. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması üzerine paktın adı CENTO olarak değiştirilmiştir.

1960'ların ortalarından itibaren, global uluslararası sistemde Soğuk Savaş'ın sona ermeye başlamasının ve Küba ve Berlin Krizlerinin arka-

sından Doğu-Batı arasında işbirliği havasının ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu niteliğinin değişmesinin etkisi bölgeye de yansımıştır. Bu dönemde İngiltere, 1961'de Kuveyt'in ve hemen arkasından 1967'de Güney Yemen'in ve 1971'de Körfezdeki diğer emirliklerin (Bahreyn, Katar ve BAE'nin) bağımsızlıklarını tanıdı.

İngiltere'nin 1971'de bölgeden tamamen çekilmesiyle beraber, İran, Irak ve Suudi Arabistan hemen hemen eşit güce sahip devletler olarak sistemin temel aktörleri durumuna geldiler. Bu devletler özellikle 1970'lerde petrol fiyatlarındaki hızlı artıştan sağladıkları gelirlerle kapasitelerini önemli ölçüde arttırdılar. Bu arada, İran ve Irak arasındaki sorunların 1975'te bir savaşa dönüşmesi beklenirken, taraflar anlaşmayı tercih ederek savaştan kaçındılar. 1980'de İran'ın zayıf olduğu varsayımından hareket eden Irak, bu fırsatı değerlendirmek isteyerek İran'a savaş açtı. Fakat gerek bölge devletleri, gerekse ABD ve Sovyetler Birliği, savaş boyunca zayıf olan tarafı destekleyerek, sistemde dengenin bozulmasına izin vermediler. Diğer taraftan Irak, gerek savaş sırasında, gerekse savaştan sonra aşırı ölçülere varan silâhlanmasıyla bölgeyi egemenliği altına alma düşüncesinden vazgeçmedi ve Kuveyt'le arasındaki sorunları görüşmelerle çözmek yerine güç kullanmayı tercih etti. Ancak, aynı şekilde hem bölge devletleri hem de çıkarları tehlikeye giren ABD ve Batılı devletler Irak'ın dengeyi değiştirmesine engel olmak için müdahale ettiler.

STRATEJİK UNSURLAR

Yaklaşık 400 milyon insanın yaşadığı Orta Doğu'nun bir alt sistemi olan Basra Körfezi, 140 milyon dolayında nüfusuyla daha ziyade petrol ve doğal gaz zengini ülkelerin yer aldığı ve sadece bu nedenden dolayı bile dünyanın asla vazgeçemeyeceği bir bölgedir. Dolayısıyla kuzeyi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, doğusu Afganistan, batısı Kızıldeniz ve güneyi Arap Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrili olan bölge, sanayileşme açısından geri olmakla beraber, dünya enerji kaynaklarının toplandığı bir merkez konumundadır. Gerek coğrafik yapısı, gerekse dünya petrol rezervinin yaklaşık yüzde 65'ine varan petrol kaynakları ile Basra Körfezi,

stratejik önemini uzun yıllar koruyacak bir bölge niteliğindedir. Başta sanayileşmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere, Japonya, Çin ve ABD'nin petrole bağımlılığı sürdüğü sürece bölgenin hem küresel ekonomiyi hem de global güçlerin askerî ve güvenlik politikalarını etkileyecek bir nitelikte olmaya devam edeceğinden kuşku duyulmamaktadır.

Nitekim, bir zamanlar Sovyetlere oldukça yakın olan bölge, bu devlet için her türlü tehlikenin gelebileceği "güney kanadı" (*southern flank*) olarak düşünülmekteydi. Tarihsel olarak bakıldığında, İngiliz Hindistan'ı ve Hint Okyanusu yolu üzerinde bulunan bu bölgenin Çarlık Rusyası açısından da önemli bir bölge olduğu bilinmektedir. Gerek Afganistan'ın işgal edilmesi, gerekse bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirme çabası içinde olunması, bu önemin Sovyetler Birliği döneminde de devam ettiğini açıkça göstermektedir. ABD'ye oldukça uzak olan bölge, Sovyetlerin "arka bahçesi" (*back yard*) durumunda olmasına ve coğrafik yakınlığından dolayı Sovyetlerin ABD'ye göre daha avantajlı konumda bulunmasına rağmen ABD'nin bölgede daha etkin olduğu görülmektedir.[12]

Basra Körfezi'nin pozisyonu bölgeye zaten stratejik ve ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Bölge dünya politikasında sürekli hassas bir role sahip olmuştur. 15. yüzyıldan beri dünyanın önemli güçleri çeşitli amaçlar için bu bölgeyi ve bölgedeki üsleri ele geçirmek için mücadele etmişlerdir. İlk dönem Portekiz ve İspanyol mücadelesine sahne olan bölge, daha sonra da İngiliz, Osmanlı ve Rus mücadelesine tanık olmuştur. Soğuk Savaş boyunca bölge ABD için Avrupa ve Pasifik'ten sonra üçüncü cephe olarak görülmüş, hatta önem açısından diğerlerinden bir farkı olmadığı üzerinde durulmuştur. Bölge bu dönemde süper güçlerin mücadele alanı olmuş ve söz konusu devletler bölgenin ekonomik ve siyasal dinamiklerini etkilemiştir.

Doğu Bloğu ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye yönelik Sovyet tehlikesi ortadan kalkmış olmakla beraber, 1979 devriminin İran'da Şii yönetimini iktidara taşıması, bölgeyi İran eliyle Şii ve İslâmi hareketin yayılmasına açık bir duruma getirdiğinden, Batı'nın bölgeye yönelik çıkarları yine tehdit altında görülmüştür. Bunun dışında, Irak'ın sekiz yıl süren İran-Irak Savaşının arkasından 1990 Ağustosunda komşusu Kuveyt'i işgal etmesi ve Suudi Arabistan için tehdit oluşturma-

sı, ayrıca gerek İran'ın gerekse Irak'ın nükleer silâh geliştirmeye yönelik çabalarından vazgeçmemeleri, bölgenin siyasal ve stratejik olarak önemini korumasına neden olmuştur.

Ayrıca, Körfez'de bulunan zengin petrol ve doğal gaz yatakları bölgeyi dünyanın diğer bölgelerinden stratejik olarak farklılaştırdığı gibi, politik olarak da farklı kılmaktadır. Dünya petrol rezervinin yüzde 50'sinin ve doğal gaz rezervinin yüzde 40'ının bulunduğu Orta Doğu'da, söz konusu kaynakların yüzde 95'i Körfez'de (dünyadaki petrolün yüzde 48'i ve doğal gazın yüzde 38'i burada) yoğunlaşmaktadır. Günlük petrol üretimi 2000'li yılların başında 23 milyon varil olan Körfez'deki bu rakamın 2011 sonunda yaklaşık 28 milyon varile çıktığı görülmüştür. Bu haliye dünya petrol üretiminin yüzde 32'si bu bölgede gerçekleşirken bunun zaman içinde artması beklenmektedir.[13] Petrol arzındaki günlük 1 milyon varil kesintinin fiyatlarda 10 dolarlık bir artışa neden olduğu düşünülürse, petrolün herhangi bir şekilde kesintiye uğramasının, bu enerji kaynağına oldukça bağımlı olan dünya ekonomisi üzerinde yol açacağı olası etkileri tahmin etmek zor olmasa gerek.

Dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği gibi, Sovyetlerin bölgeye yönelik tehdidi artık ortadan kalktığına göre, şimdi asıl önemli olan, sanayileşmiş Batı'nın, petrolün son aşamada fiyat ve miktarını sınırlı da olsa belirleme gücünü elinde bulunduran Körfez devletleri ile olan ilişkilerinin geleceğinin güvencede olmasıdır.

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeler, Batı dünyası açısından oldukça önemli bir stratejik sorunu gündeme getirmişti. NATO içinde, müttefikler arasında ittifakın etki alanının bu bölgeyi de içine alacak şekilde genişletilip genişletilmemesi üzerine uzun tartışmalar yapılmıştı. Nitekim, 1973 petrol kriziyle birlikte başlayan yeni dönemde müttefikler, Güneybatı Asya'ya yönelik politikalarında işbirliğine gitmeye mecbur olduklarını görmüşlerdir. Fakat ittifak içinde işbirliği sorunu, Batı'nın Avrupa dışındaki çıkarlarının tekrar sorgulanmasını gerektirmiş ve Körfez'e yönelik olarak hangi olaylarda nasıl ve ne ölçüde bir ortak güvenlik politikası izleneceği sorusunu gündeme getirmiştir. Ancak önce 1979 İran Devrimi arkasından 1980'den 1988'e kadar süren İran-Irak Savaşı, daha sonra Irak'ın, komşu-

su Kuveyt'i işgal ve ilhakıyla ortaya çıkan birinci Irak Savaşı ve nihayet 2003 Martında ABD'nin Irak'ı işgaliyle sonuçlanan ikinci Irak Savaşı gibi olaylar ve sonrasındaki gelişmeler, ister istemez dünya kamuoyunun sürekli bölgeye odaklanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, dünyanın enerji merkezi olma özelliğini koruyan bu bölge ile dünyanın diğer bölgelerinin stratejik değerleri arasındaki farkı apaçık ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle, bölge coğrafik olarak perifer (çevre) gibi görünse de, stratejik olarak hiç de öyle değildir. Zira 1973 petrol ambargosu ve fiyat artışlarının uluslararası ekonomide neden olduğu işsizlik, enflasyon, bütçe açıkları ve dış borç sorunlarının etkisinin uzun süre devam etmesi, Basra Körfezi petrolünün kesintiye uğramasının sanayileşmiş ve gelişen dünya üzerindeki potansiyel etkilerinin bir göstergesi olmuştur. İran-Irak Savaşı ile 1991 ve 2003'te Irak'ın denetimi ve işgaliyle sonuçlanan olaylar da, böyle bir sorunun Batı üzerindeki etkilerinin ne derece hayati olduğunu göstermesi açısından çok önemli olmuştur. Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin arkasında da bölgedeki petrol olanaklarının denetlenmesi ve enerji merkezlerinin kontrol edilerek küresel askerî, siyasal ve ekonomik hegemonyanın sürdürülmesi amacının yattığı bilinmektedir. Tüm bunlara ek olarak zaten bölgedeki Amerikan ekonomik ve askerî varlığının devamıyla bağlantılı hayati çıkarlar ve İsrail'in var olma ve güvenlik sorunu ABD açısından bölgeyi daha da önemli hale getirmektedir.

Aslında ABD'nin Körfez'e ilgisi bölgeye yönelik ekonomik çıkarlarının gelişmesine paralel bir seyir izlemiştir. Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki zengin petrol yataklarının varlığını keşfetmeleri ile beraber, Amerikan siyasal ve güvenlik politikaları buna uygun olarak şekillenmiş ve gelişmiştir. Dolayısıyla, Truman'dan Clinton'a ve oradan Bush'a uzanan dönemde Amerika'nın bölgeye yönelik politikası zaman zaman iniş çıkışlar yaşasa da, bölge her zaman ABD'nin vazgeçemeyeceği bir bölge olma özelliğini korumuştur. Son dönem Carter ve Reagan Doktrinlerinde ise bölgeye yönelik Amerikan çıkarları "hayati" olarak nitelenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, tarihin her döneminde büyük güçlerin mücadele alanı olan bölgede yine de bu güçlerden biri belli bir dönem egemen konumda olmuştur. Bir zamanlar Osmanlı'nın, Fransa'nın,

ondan sonra İngiltere'nin kontrol ettiği Hint Okyanusu/Basra Körfezi bölgesi özellikle 1971'de İngiltere'nin çekilmek zorunda kalışıyla beraber, ABD'nin denetiminde bir bölge haline gelmiştir.

AMERİKAN POLİTİKASI

Irak'ı yasaklı silâhlardan arındırmaya ilişkin süreç 1998 Aralığına kadar kesintili bir şekilde devam etmiş ve bu sürecin bir sonucu olarak 1998 Aralığında Amerikan ve İngiliz güçlerince gerçekleştirilen "Çöl Tilkisi Operasyonu" (Operation Desert Fox) söz konusu denetim faaliyetlerinin tam dört yıl askıya alınmasına yol açmıştı. Bu arada 1999 Aralığında BM tarafından alınan 1284 sayılı karar doğrultusunda UNSCOM'un yerine oluşturulan UNMOVIC'in denetim görevine tekrar devam etmesi Irak yönetiminin itirazı nedeniyle sağlanamamıştır. Nitekim 2002 Kasımındaki 1441 sayılı kararın Irak yönetimi tarafından da kabul edilmesiyle beraber UNMOVIC ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) görevlileri denetim işlevine tekrar başlamışlardır. Fakat tüm bu gelişmeler ve Irak yönetiminin kitle imha silâhlarından vazgeçme konusundaki tutumunu yeterince tatmin edici bulmayan Amerikan yönetimi BM'de, Irak'a güç kullanılmasının yolunu açacak yeni bir kararın alınmasını özellikle Fransa, Rusya ve Çin'in vetoları yüzünden sağlayamamasına rağmen, Saddam'ı devirmeyi amaçlayan işgal operasyonuna 20 Mart 2003 tarihinde İngiltere ile birlikte başladı. 9 Nisan'da Bağdat'a girilmesi ve 1 Mayıs'ta savaşın bittiğinin açıklanmasıyla Beyaz Saray/Pentagon askerî ve ekonomik anlamda amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış bulunuyordu. Zira Saddam yönetimi işbaşından uzaklaştırılmış, Mayıs ayına gelindiğinde askerî anlamda Irak'a tamamen Amerikan ve İngiliz güçleri yerleştirilmiş, ilk etapta Irak'ın yeniden inşasına ilişkin altyapı yatırımları Amerikan ve İngiliz şirketleri arasında paylaşılmıştı ve paylaşılmaya devam edilmekteydi. Fakat ABD'nin Irak'ı tam anlamıyla denetim altına alması ve istikrarı sağlaması pek de kolay olmadı.

Aslında askerî anlamda Amerikan varlığının bölgede görünmeye başlaması II. Dünya Savaşı yıllarında söz konusu olmuştur. Bu bağlam-

da, 1940'larda bölgede bulundurulan, Orta Doğu Komutanlığı adı altındaki askerî güç savaştan sonra azaltılarak, bunun yerine Bahreyn'de üslenen sınırlı bir güç bırakılmıştı. Bu bağlamda, Suudi Arabistan'da bulunan Dahran askerî üssünün faaliyetine de 1962'de son verilmişti. Çünkü 1950'li yıllarda ABD bölgeyle daha ziyade petrol nedeniyle ilgilenmekte ve bölgenin güvenliğinden birinci derecede İngiltere sorumlu görülmekteydi. Dolayısıyla, bu dönemde Amerika'nın bölgedeki (Bahreyn'deki deniz üssünde bulunan) askerî varlığı daha ziyade sembolik anlamdaydı. Hatta 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle beraber ABD, ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak üzere yine de hemen harekete geçmedi. Bunun nedeni, 1969'da açıklanan ve Vietnam Savaşı dolayısıyla kendi kıtası dışında askerî çatışmalara girmemeyi ve bu amaçla Amerikan askerlerini diğer bölgelerdeki güvenlik sorunlarında doğrudan kullanmamayı öngören Nixon Doktriniydi. Söz konusu Doktrin askerî güç bulundurma yerine bölgesel müttefiklere daha fazla askerî ve ekonomik destekte bulunarak bir anlamda olası tehditler konusunda onları güçlendirerek tehdidi önlemelerini sağlamayı amaçlıyordu. Buna karşılık ABD, 1973 Martında Avustralya açıklarında kendine ait bir ada olan Diego Garcia'daki üsleri modernize ederek Orta Doğu Komutanlığı'na ait gemilerin Körfezde dolaşmasını sağladı. Bu bağlamda 1975'te Bahreyn'le Orta Doğu Komutanlığı'na ait askerî gücün kullanımı için bazı üs ve liman kolaylıklarını öngören bir anlaşma imzaladı. Aynı tarihte Umman da ABD'ye Mesirah üssünü tahsis etti.

Bu şekilde 1970'lerin sonlarına kadar sorunsuz bir şekilde ve bir anlamda artarak devam eden ABD'nin alçak profilli güvenlik politikaları (low profile policy) 1979'daki İran Devrimi ve aynı yıl söz konusu olan, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali gibi gelişmelerle beraber yeniden yapılandırılmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan Çevik Kuvvet veya diğer adıyla Acil Müdahale Gücü (RDF) 1980'ler ve sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik askerî ve güvenlik stratejilerinin temel dayanağını oluşturmuştur. Washington yönetimi bu çerçevede 1979'dan itibaren, Umman başta olmak üzere, bölge ülkeleri ile söz konusu güce bağlı Amerikan askerlerinin konuşlandırılması amacıyla üs ve liman kolaylıklarını içeren anlaşmalar imzalamıştır. İlk başta adı

Acil Müdahale Gücü olarak geçen fakat arkasından Acil Müdahale Ortak Görev Gücü (RDJTF) olarak ifade edilen Çevik Kuvvetin resmî şeklini alması da 1979 Aralığında başlayan gelişmelerle 8 Şubat 1980'de söz konusu olmuştur.[14]

İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali ABD'nin bölgeyi kendi çıkarları açısından yeni baştan tanımlamasını gerektirmiştir. Bölgede gerekirse Amerikan askerî varlığının kullanılmasının önünde duran Nixon Doktrini de bu bağlamda yeniden gözden geçirildi. Brzezinski bölgeyi "üçüncü stratejik bölge" olarak nitelemişti. Carter ise 23 Ocak 1980'de, daha sonra Carter Doktrini olarak bilinecek açıklamasında, "Basra Körfezi bölgesinde denetimi ele geçirmeyi amaçlayan herhangi bir yabancı gücün her türlü girişiminin Amerika'nın hayati çıkarlarına bir saldırı olarak niteleneceğini ve bu saldırının askerî güç de dâhil gerekli her türlü yolla püskürtüleceğini" ifade etmekteydi.

Reagan yönetimi ile beraber daha aktif hale gelen Amerikan politikası bağlamında 1 Ocak 1983'te Çevik Kuvvet'in adı bu defa da ABD Merkez Komutanlığı (CENTCOM-US Central Command) olarak değiştirildi. Merkezi Florida'da bulunan CENTCOM için tahsis edilen Bahreyn'deki üsten 1991 Körfez Krizi sırasında oldukça etkili bir şekilde yararlanılırken, 2003 Martındaki Irak'ın işgali sırasında karargâh olarak Katar'daki üs kullanılmıştır. Nitekim bölgede 1970'li yılların sonunda gündeme gelen gelişmeler üzerine Suudi Arabistan ABD için en önemli müttefik haline gelmişti. 1980 Eylülünde başlayan İran-Irak Savaşı'yla beraber Suudi Arabistan Amerika'nın desteğine dayanmak zorunda kalmıştır. Amerikan direktifleri doğrultusunda 1981 Mayısında Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ın katılımıyla oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK-GCC) kuruluşuna da Suudi Arabistan öncülük etmişti.

Nitekim ABD, bölgedeki güç dengesinin en önemli iki ayağını oluşturan İran ve Irak arasındaki savaş sırasında dengenin bozulmasını engellemeye çalışmıştır. Amerikan yönetiminin görünürde Irak'ı desteklemesine karşılık el altından İran'la ilişki kurmaya çalıştığının ve bu bağlamda İran'a silâh sattığının 1986'da ortaya çıkmasıyla patlak veren İran-Contra olayı ya da diğer adıyla "İran gate" skandalından bir yıl

sonra, 1987'de İran-Irak Savaşı'nın bir tanker savaşına dönüşerek Savaşın Körfez'e genişleme olasılığının belirmesi üzerine ABD, Kuveyt gemilerine Amerikan bayrağı çekilmesini sağlayarak onları korumak üzere harekete geçmiştir. ABD, bölgedeki müttefiklerine pek de danışmadan İran'ın petrol platformlarına ve diğer askerî hedeflerine karşı saldırı başlatmıştır. ABD'nin bu tutumuna ilk etapta İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkelerden destek gelmedi. Söz konusu ülkeler savaşın tırmandırılmasına karşıydılar. Ancak bir Amerikan gemisinin mayınlara çarparak yara alması Batılı müttefiklerin tutumlarının değişmesi için yetmişti. Çok sayıda Avrupa ülkesi ABD ile birlikte hareket etmeyi kabul etti. Örneğin Fransa bunlardan ilkiydi. İngiltere, Hollanda, Belçika ve İtalya'yı ise diğerleri izledi. Bu bir anlamda Körfez'de Batılı güçlerin ortak çıkarlarının söz konusu olduğunun apaçık göstergesiydi.[15]

Diğer taraftan, bölge ülkeleri ABD ile aşırı boyutlarda bir askerî ve politik angajmana girme konusunda her zaman çekingen davranmışlardır. Örneğin Umman, ABD ile bölge ülkeleri arasında bir kolektif güvenlik anlaşması yapılmasını tercih ederken, diğerleri daha dengeli bir ilişkiden yanaydılar. İran ile savaş halinde olduğu için KİK dışında bırakılan Irak, örgütün en azından bakanlar düzeyindeki toplantılarını kaçırmamaya çalıştı. Saddam, bölge ülkelerinin güvenliğine yönelik herhangi bir tehdit oluşturmadığı konusunda onları ikna etmeye çalışırken, bir taraftan da İran'a yönelik yürüttüğü savaşı tüm bölge ülkeleri adına yaptığını açıklamaktaydı. İran ise Şah sonrasında bölgeden tecrit edilmiş, ancak bölge için de hâlâ ciddi bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmekteydi. Özellikle bölge ülkelerinde çeşitli oranlarda bulunan ve kendilerini dezavantajlı olarak gören Şiiler Körfez ülkelerinin hemen hepsinde iktidarda bulunan Sünni yönetimlere karşı yeni İran rejiminden aldıkları destekle tehdit oluşturmaktaydılar. İran'daki devrimden hemen sonra Suudi Arabistan ve Bahreyn'de mevcut yönetimlere karşı söz konusu ayaklanmalar aslında bu değerlendirmenin abartılı olmadığını göstermişti.

Nitekim, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetlerin dağılması ile beraber iki kutuplu yapı sona ermiş, bunun yerini ise global anlamda ne tam olarak tek kutuplu ne de klasik güç dengesi olarak nitelenebile-

cek bir yapı almıştı. Aslında ortaya çıkan yeni yapı bu ikisinin karışımıydı. ABD hâlâ sahip olduğu askerî ve siyasi üstünlükle tek süper güç olarak inisiyatif kullanabilecek yegâne devlet olarak ortada kalmıştı. Buna karşılık, diğer güçlerin pozisyonu ABD'nin alabildiğine serbest davranmasını ve mutlak güç gibi hareket etmesini kısmen de olsa engellemekteydi. Ayrıca diğer büyük güçlerin sahip olduğu ekonomik, askerî ve siyasal güç de ABD'nin hiyerarşik sistemlerdeki merkezî güç gibi nitelenmesini zorlaştırmaktaydı. Fakat ortaya çıkan yapı 18. ve 19. yüzyılda geçerli olan geleneksel anlamdaki güç dengesi sisteminden de oldukça farklıydı. Uluslararası karşılıklı bağımlılık, nükleer silâhların varlığı, aktör sayısının fazlalığı, sanayileşme, nüfus hareketleri ve sistemin küresel bir sistem oluşu bu yapıyı klasik güç dengesi sisteminden ayıran en belirgin özelliklerdi.

Bu bağlamda, 1990 Ağustosunda Irak'ın Kuveyt'i işgali hem bölgesel hem de global politikayı derinden etkilemiştir. Esasında Kuveyt üzerindeki egemenlik ve toprak iddialarından hiçbir zaman tam olarak vazgeçmeyen Irak, savaşı bitirmesine rağmen silâhlanmasını sürdürmüştü. Dolayısıyla hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında devam eden silâhlanma Irak ekonomisini neredeyse çökme noktasına getirmişti. Sorunları aşmanın ve içine düştüğü ekonomik durumdan kurtulmanın yanı sıra, sahip olduğu askerî ve politik üstünlüğünü daha kalıcı hale dönüştürmenin bir aracı olarak, Kuveyt'i işgal ve ilhak etmeyi öngören Saddam böylece bir anlamda kendi iktidarının sonunu hazırlarken, Irak halkını yeniden on yılı aşkın bir sefaletin ve yoksulluğun içine sürüklemiş oluyordu. BM'nin Irak'a askerî güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararıyla ABD öncülüğünde uluslararası koalisyon güçlerinin başlattığı savaş yine BM'nin 687 sayılı ateşkes kararıyla sona ermişti. Söz konusu karar aynı zamanda Irak'ın kitle imha silâhlarından arındırılmasını ve bu amaçla bir uluslararası denetim mekanizması (UNSCOM ve IAEA ile) oluşturulmasını ve bu heyetin vereceği olumlu rapora kadar ambargonun devam ettirilmesini öngörmekteydi.

Tüm bunlara karşın, Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında oldukça etkisiz kalan Körfez İşbirliği Konseyi ve üye ülkeler Irak'ın BM kararlarına uymasını ve denetimin etkin şekilde işlemesini sağlayamadıkları gibi,

2003 Martındaki ABD'nin Irak'ı işgal operasyonu esnasında da oldukça etkisiz kalmışlardır. Söz konusu ülkeler Kuveyt'in işgali sırasında Saddam'ın tavrı karşısında bunu sadece kınamakla ve sorunun barışçıl yoldan çözülmesine ilişkin taleplerini ifade etmekle yetinmişler, fakat aktif bir şekilde girişimde bulunmaktan hep kaçınmışlardır. Aslında söz konusu ülkelerden Suudi Arabistan gibi bazıları Saddam'ın silâhsızlanmasını ve tehlike olmaktan çıkarılmasını isterken, Bahreyn ve BAE gibi diğer ülkeler ortaya çıkacak güç boşluğunun İran tarafından doldurulmasından endişe etmekteydi.

Sonuçta BM'nin 1441 sayılı kararını kendi lehinde yorumlayarak bu konuda uluslararası işbirliğini önemsemeyen Washington yönetimi, 20 Mart 2003'te Irak'a işgale başlamış ve 9 Nisan'da Bağdat'a girerek amacına ulaşmıştır.

Bu süreçte oldukça sesiz kalan Körfez ülkelerinin ABD ile ilişkilerinde petrolün ve diğer ekonomik ilişkilerin doğurduğu karşılıklı bağımlılık ağır basmakla beraber en az bunun kadar bölge ülkelerinin İran ve Irak gibi ülkelerle çevrili oluşlarının neden olduğu güvenlik kaygıları da büyük rol oynamıştır. Sovyet sonrası azalan tehdidi bu defa İran ve Irak doldurmuş olmakla beraber ilgili ülkeler ABD ile ilişkilerinde birtakım kaygılarla hareket etmekteydi. Özellikle Amerika'nın bölge politikasında İsrail'in güvenlik sorununun temel belirleyici olması Arap ülkelerinin Washington'la ilişkilerinde en önemli handikabı oluşturmaktaydı. Filistin sorununda ayak sürüyen İsrail hükümetlerinin ABD'den destek görmeye devam etmesi ılımlı Arap ülkelerinin sürekli elini zorlamıştır. Filistin'deki işgalini sürdüren ve kitle imha silâhlarına sahip olduğu herkesçe bilinen İsrail üzerinde herhangi bir baskı oluşturmayı düşünmeyen Amerikan yönetimlerinin, bölgedeki Müslüman ülkelere karşı sürekli askerî gücü öne çıkaran politikaları uygulamaktan yana olması, ilgili ülkelerdeki kamuoylarının ABD ile angajmanını sürdürmeyi veya ilişkilerini geliştirmeyi düşünen yönetimler üzerinde baskıları yoğunlaştırmasına yol açmıştır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, İran ve Irak dışındaki Körfez ülkelerinin askerî kapasitelerinin oldukça yetersiz olması, güvenlik sorunlarını ancak Amerikan yardımıyla aşabileceklerini düşünmelerine

yol açmıştır. Bu nedenle sürekli bir angajman içinde görünmek istememelerine rağmen ABD'nin istedikleri anda yanlarında olmasını tercih etmişlerdir. Kuveyt için 1990'da söz konusu olan tehlikenin diğerleri için her zaman potansiyel olarak var olması bu ülkeleri ister istemez ABD'den bütünüyle vazgeçememe noktasına getirmiştir veya getirmektedir. Örneğin 1990 öncesinde ABD ile bir güvenlik anlaşmasına yanaşmayan Kuveyt 1991 Eylülünde Washington yönetimiyle savunma anlaşması imzalamak durumunda kalmıştır. Aynı ay içinde Bahreyn de ABD ile benzer bir anlaşma imzalayarak CENTCOM'un karargâhının ülkesinde bulunmasına izin vermiştir. Çöl Fırtınası Operasyonu (1991) aslında bölgede Amerikan askerî varlığına çekince ile yaklaşan bütün ülkeler için bir dönüm noktası olmuştur. Diğer yandan 1992 Nisanında İran'ın BAE'ni Ebu Musa adasındaki askerî garnizonunu çekmek zorunda bırakması (ortak denetimi öngören anlaşmaya aykırı olarak) ve Tunb adalarındaki askerî denetimini sürdürmesi bölge ülkelerinin sınırlı askerî güçleriyle karşı karşıya oldukları tehditlerle baş etmelerinin zor olduğunu ortaya koymaktaydı. İran ve Irak dışındaki diğer ülkelerin de kendi aralarındaki sınır sorunları, güvenlik noktasında ortak politikalar geliştirmelerini hep zorlaştırmıştır. Örneğin Katar ile Bahreyn arasındaki sorunlar bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır. Zaten Irak'ın Kuveyt üzerindeki egemenlik iddiaları, İran ile Irak arasında özellikle Şatt-ül Arap üzerindeki egemenlik iddialarından kaynaklanan sınır sorunları, İran'ın BAE'ne ait olan adalar üzerindeki işgali sürdürmesi ve yine İran'ın Bahreyn üzerindeki egemenlik iddiaları bölge ülkeleri arasında kronikleşmiş sorunlar haline gelmiştir. Maalesef farklı güvenlik sorunları, bölgede farklı denklemlerin oluşmasına yol açmıştır. Örneğin her zaman Kuveyt ve Umman İran'ı Irak'ı dengelemek için kullanacakları bir devlet olarak görürken, BAE ve Bahreyn Irak'ın tamamen etkisiz hale gelmesinin İran'ın bölgede etkin hale gelmesine yol açmasından endişe duymuşlardır. Dolayısıyla bölgede oldukça hassas olan güç dengesinin bozulmasına karşı, tüm bölge devletleri her zaman duyarlı olmuşlardır. Bununla beraber Irak'ın işgaliyle bölgedeki Amerikan varlığının kalıcı hale dönüşmesi bu güç dengesinin Amerikan çıkarlarına uygun şekilde korunmasını garanti altına almıştır. Artık bu

son gelişmelerin ardından, bölge ülkelerinin ABD ile işbirliği yapma konusunda fazla bir seçenekleri olmadığına göre, gardı düşmüş bu monarşilerin Amerikan çıkarları ve politikaları doğrultusunda hareket etmekten başka çareleri de kalmamıştır.

3. KİK: BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ ALANI

İran devrimi ile birlikte bu ülkenin bölge ülkeleri açısından özellikle devrim ihracı politikasına bağlı olarak söz konusu ülkelerdeki Şii grupları da kullanarak istikrarsızlık oluşturması ve bu devletler açısından bir rejim sorununu gündeme getirmesi ve **Sovyetler Birliği'nin 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal**i Körfez ülkelerini tedirgin eden ve işbirliğini zorunlu hale getiren gelişmeler olmuştur. Zaten İran'da Şah'ın devrilmesiyle bir tampon durumundaki bu ülkenin konumunun altüst olması, bölgedeki devletlerin Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştu. Arap monarşileri, şimdi bir taraftan Şii radikalizmi diğer taraftan Sovyet tehdidi gibi iki önemli tehlike ile yüz yüze kalmışlardı.

Gerek Suudi Arabistan gerekse diğer Arap Monarşileri, hem uluslararası hem de bölgesel toplantılarda Sovyet işgalini kınamışlar ve yabancı güçlerin derhal geri çekilmesini istemişlerdi. Müslüman ülkeleri 1980'in Ocak ayında İslâmabat'ta bir araya getiren İslâm Konferansı'nın olağanüstü toplantısında, Sovyetler Birliği kınanarak, Kabil'deki yeni rejimle her türlü ilişkinin kesilmesi kararlaştırılmış ve tüm dünyadaki Müslümanların Afgan halkının Sovyet işgaline karşı yürüttüğü mücadeleyi sonuna kadar desteklemesi istenmişti.[16]

Nitekim altı Körfez ülkesinin devlet başkanları (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Umman ve Katar) 26 Mayıs 1981'de Abu Dabi'de bir araya gelerek hemen hemen Basra Körfezi'ndeki ilk kolektif güvenlik sistemi olan Körfez İşbirliği Konseyi'nin (GCC: Gulf Cooperation Council) kurucu antlaşmasını imzaladılar.

Örgüt'ün merkezinin Riyad'ta bulunması ve kararların, esas konularda oybirliğiyle, usule ilişkin konularda oyçokluğuyla alınması öngörülmekteydi. Örgüt'ün temel organlarından olan ve başkanlığın alfabetik sıraya göre değiştiği devlet başkanlarından oluşan "Yüksek Konsey" yılda iki defa toplanacak; ayrıca, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesinde hakem görevi gören bir "Komisyon" ve üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan "Bakanlar Konseyi" örgütün temel organları olarak kabul edilmekteydi. Bakanlar Konseyi, yılda altı defa

olağan, ayrıca iki veya daha fazla üye devletin isteği üzerine de olağanüstü olarak toplanabilecekti. Bunların dışında bir genel sekreterin koordine ettiği "Sekreterya"nın bulunması öngörülmüştü.[17]

Bunların yanı sıra KİK Antlaşması'nın 17. maddesinde öngörüldüğü üzere, Örgüt'ün çalışmaya başlamasıyla birlikte, beş alt komite oluşturuldu. Bunlar (1) Sosyal ve Ekonomik Plânlama Komitesi, (2) Sanayi İşbirliği Komitesi, (3) Ticari, Ekonomik ve Finansal İşbirliği Komitesi, (4) Kültürel Hizmetler Komitesi ve (5) Petrol Komitesi'ydi.[18]

Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluş amacının, ilk başta ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliği sağlanması olduğunun belirtilmesine rağmen, aslında temel amaç, altı Körfez ülkesini etkileyen güvenlikle ilgili konularda, devletlerarası danışma işlevini yürütecek bir ortak güvenlik sistemi oluşturmaktı. Üye ülkeler arasında bölgesel güvenlikle ilgili ortak savunma stratejilerine kadar pek çok konuda işbirliğinin geliştirilmesinin amaçlandığı belirtilmekteydi.[19] Örgüt'ün ekonomik işbirliğinden ziyade siyasal ve güvenlikle ilgili konularda uluslararası bir rol oynaması bekleniyordu. Bu çerçevede, 1981 Haziranında KİK'in Genel Sekreteri Abdullah Bishara'nın yaptığı açıklama önem taşımaktaydı. Genel Sekreter'in açıklaması şöyleydi: *"...Ayrıca Körfez'in güvenliği bölgede bulunan devletlerin kendilerine bırakılmalıdır. Zira Körfez İşbirliği Konseyi devletlerinden herhangi birine yapılacak bir müdahale, tüm üye devletlere yapılmış bir müdahale olarak kabul edilecektir".*[20]

Bölgenin güvenliği konusunun üye ülkelerin temel amacı haline geldiğini, daha sonraki resmi açıklamalardan da anlamak mümkün. Örneğin, Bahreyn Dışişleri Bakanı 1981 Ocağında yaptığı açıklamada, Körfez ülkelerinin hiçbir yabancı askerî üsse gerek kalmadan bölgeyi savunabileceğine dikkat çekiyordu. Aynı doğrultuda başka bir açıklama, 1981 Ağustosunda Kuveyt Savunma Bakanı Şeyh Sâlim el-Sabah tarafından yapılmıştı. Sâlim el-Sabah, Körfez ülkelerinin kendi güvenliklerini koruyabilecek kapasitede olduklarını söylüyordu. Ayrıca bu dönemde yapılan bütün açıklamalarda KİK'in en önemli amacının bölgenin güvenliğinin sağlanması olduğu ve bunun da dış müdahaleye veya yabancı üsse ve askere gerek kalmadan, bölge devletlerinin kendilerinin yapacağı üzerinde durulmuştur.[21] Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki KİK ne

İran-Irak Savaşı esnasında ne de bundan sonraki iki Irak savaşında (1990-1991 ve 2003) ciddi bir etkinlik gösterebilmiştir.

II. İRAN

1. SAFEVİ VE KAÇAR HANEDANLIKLARI

Türk asıllı olan Safevilerin kökeni 13. yüzyılın sonuna doğru bir grup aile tarafından İran Azerbaycan'ı denilen bölgede kurulan bir Sünni tarikata dayandırılmaktadır. Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252-1334) tarafından bir Sünni tarikatı olarak kurulan Safeviye tarikatı zamanla (1399'da) bir Şii tarikatına dönüşmüştür.[22] Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'yu etkileyerek genişleyen tarikatın 16. yüzyılda Anadolu ve Suriye'de yayılması söz konusu olmuştur.

Şah İsmail

Nitekim 1487'de doğan ve 1494'te henüz yedi yaşındayken kabilenin başına geçen İsmail Tebriz'i alarak 1501'de Taç giymiş ve kendini "Şah" ilan etmiştir. Bunun arkasından özellikle Doğu Anadolu'daki Alevi Türkmenler üzerinde yoğun bir kampanya başlatarak bunların desteğini alan Şah İsmail, 1510'da İran'ın doğu bölgelerindeki Türk kabilelerini etkisiz hale getirerek siyasi otoritesini bu bölgeye de yaymıştır. Ancak, İsmail'in Anadolu'daki bazı Türkmen gruplardan aldığı destekle etkisini Osmanlı topraklarında yaymaya çalışması Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen orduya 1514'te Çaldıran'da yenilmesiyle önlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşın arkasından Doğu Anadolu'yu tam olarak denetimi altına alması, İsmail'i bir imparatorluk kurma amacından saptırmadı. Bu doğrultuda öncelikli olarak toplumun bir kısmı tarafından kabul gören Şiiliği İran'da bir resmî devlet mezhebi haline getirdi. İsmail böylece Sünni bir topluluğu bir Şii topluluk haline dönüştürür-

ken tüm zorlama yöntemlerine başvurmuş; kabul etmeyenler için hayat hakkı tanımamıştır. Böylece Şiiliğin yaygın olmadığı, Fars ve Azeri Türkmenlerin ağırlıkta olduğu İran'ı, bir Şii devleti haline dönüştürmüştür. Kökleşmiş bir Şiiliğin olmadığı İran'da haliyle bir Şii ulema topluluğu da bulunmadığından başta Lübnanlı Sadr ailesi olmak üzere diğer Arap ülkelerinden getirdiği Şii âlimler aracılığıyla devlete uygun bir Şii hukuk sistemi oluşturulmasını sağlamıştır.[23]

Şah İsmail ile birlikte İran'da Oniki İmamcılık önemli bir gelişme gösterdi. Kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini ileri süren Şah İsmail, onun tarafından kutsandığını ve kayıp (olan) Onikinci İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmekteydi. Kendisini böyle tasvir eden Şah İsmail, İmamın kendisine sürekli rehberlik ettiğine ve güç verdiğine; dolayısıyla da dini uygulamalarda ve hukuki konularda yanılmaz olduğuna insanları inandırmıştı. Şah İsmail'in şahsında simgelenen hükümdarın bu konumu, ondan sonra gelenler tarafından da sürdürüldü. Nitekim, İsmail'den sonra Şiilik İran halkının büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenen bir anlayış haline geldi. İran'ın bu yapısı her ne kadar bir İran ulusal kültürü oluşmasında önemli bir rol oynamamış olsa da komşusu olan Sünni yönetimlerden İran'ı belirgin biçimde ayırmasına ve komşuları özellikle Osmanlı için bu devletin uzunca bir süre bir tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. Safeviler eliyle Şiiliğin İran'da egemen hale gelmesi Müslümanlar arasındaki Şii-Sünni ayrılığını yeniden gündeme taşımıştır.

Öte yandan, bir Şii devletinin kurulmasında bazı Alevi Türkmen kabilelerden önemli destek gören Şah İsmail, valilikler gibi siyasi olarak onları güçlü kılacak birtakım ödüllerle kabile liderlerinin sadakatini kazanmaya çalıştı. Bununla beraber, Şah İsmail Safevi Devleti'nin kurumsallaşmasına yol açacak yeni idari düzenlemelere de gitti. Kentli İranlıları hükümet içinde oluşturulan yeni bürokratik görevlere getirerek bir hükümet aygıtı oluşturmaya çalıştı. Ancak bu durum Alevi Türkmen kabile liderleri ile yeni bürokratik kadro arasında zaman zaman mücadelenin ve gerginliğin yaşanmasına yol açtı. Şah İsmail'in öldüğü 1524 yılında Safevi Devleti bir kabile devletinden bir bürokratik imparatorluğa dönüşmüş bulunmaktaydı.

Alevi Türkmenler ile merkezi bürokratik yapı arasındaki mücadele Şah İsmail'den sonra gelenler zamanında da devam eden bir sorun oldu. Ayrıca doğuda Türk kabilelerin batıda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun baskısı altında kalmaları, Safevilerin bölgede tam bir egemenlik kurmalarını engellediği gibi bazı toprakları terk etmelerine de yol açtı. Ancak Şah Abbas (1587-1629) ile beraber Safevilerin yeniden toparlanarak Bağdat da dâhil olmak üzere kaybettikleri toprakları yeniden ele geçirdikleri görülmektedir. Birçok konuda ciddi reformlar yapan Şah Abbas başkenti de 1598'de İsfahan'a taşıdı. Ayrıca Alevi Türkmen boyları ile baş etmek için merkezî bir ordu kurmaya çalışan Şah Abbas, bu amaçla Hıristiyan ailelerden Osmanlıların uyguladığı bir yöntemle (devşirme) Gulam adı verilen orduyu oluşturdu. 37,000 kişiden oluşan bu ordu, doğrudan doğruya devletin finanse ettiği ve ilk etapta Şah'a bağlı bir ordu konumundaydı. Şah Abbas, devletin topraklarının büyük bir kısmını kendi mülkiyetine geçirerek buradan elde edilen gelirleri idari yapıyı güçlendirmede ve ordunun yapılandırılmasında kullandı.

SAFEVİ HÜKÜMDARLARI

- I.İsmail (Şah İsmail)1501 –1524
- I.Tahmasp 1524–1576
- II.Ismail 1576–1578
- Muhammed Hüdabende 1578–1587
- I.Abbas 1587–1629
- Safi 1629–1642
- II.Abbas 1642–1666
- I.Süleyman 1666–1694
- I.Hüseyin 1694–1722
- II.Tahmasp 1722–1732
- III.Abbas 1732–1736
- II.Süleyman 1749–1750
- III.İsmail 1750–1760

Şah Abbas'ın ölümünden sonra bir süre daha istikrar korunduysa da bu fazla uzun ömürlü olmadı ve Safevi hükümdarları kurulan bu merkezi orduyu devam ettiremediler ve Safevi hanedanlığının sona ermesi

önlenemedi. İran'da 1722'de Safevi devletinin dağılması ile 1794'te Kaçarlar adında bir başka Türk kökenli hanedanın denetimini ele geçirmesine kadar geçen ara dönem, istikrarsız bir dönem olarak geçmiştir.

Şah İsmail'in Bağdat'ı işgal ettiği tarih olan 1508'den Osmanlı Sultanı IV. Murat tarafından Bağdat'ın kesin olarak yeniden alındığı tarih olan 1638'e kadar Irak toprakları Safevilerle Osmanlılar arasında birkaç sefer el değiştirmiştir. Irak'ın Şah İsmail'in eline geçmesiyle beraber bölgede Şiilik uyulması zorunlu bir mezhep haline gelmiş ve Sünni ibadet yerleri ve diğer kutsal yerler yok edilmiş ayrıca camiler Şii ibadet yerlerine dönüştürülmüştür. Sünnilerin koruyucusu olarak bölgeye gelen Osmanlılar ise burada bir Şii toplumu yaşadığının farkında olarak onları kabullenen bir anlayışa sahip oldular. Yaklaşık 500 yıl boyunca Abbasilerin merkezi olması bölgeyi Osmanlılar için önemli kılarken, Kerbela Olayı'nın burada yaşanmış olması da bölgeyi özellikle Şiiler için önemli hale getirmekteydi. Bu bağlamda, Bağdat Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534'te Osmanlı topraklarına katıldı ve 1624'te Şah Abbas tarafından işgal edilmesine kadar da Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Bundan sonra Osmanlılar tarafından birçok defa geri alınmaya çalışılan Irak, Sultan IV. Murat'la beraber 1638'de tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimine girdi ve I. Dünya Savaşı'na kadar da Osmanlıların elinde kaldı.

Ali Şah'ın 1794'te İran'da denetimi ele geçirmesiyle başlayan **Kaçar hanedanlığı** döneminde önceki dönemlerle karşılaştırıldığında İran'ın hem askerî hem de idari bürokrasi açısından merkezî bir görünüme sahip olmadığı görülmektedir. Kaçarların dine bakışları da Safevilerden farklıydı. Safevi hükümdarları, kendilerinin dini bir misyonu olduğunu ve dini bir kimliğe sahip olduklarını iddia ederken, Kaçar hanedanları din işlerini tamamen ulemalara bırakmışlardı. Kaçar hanedanlarının Safevi hanedanları gibi kendilerini Kayıp İmamın temsilcisi olarak göstermemeleri ve dini, devletin denetimi dışında tutmaları Şiiliğin daha da gelişmesinde etkili oldu. Bunların döneminde Şii ulemaları özellikle eğitim ve hukuk sisteminde önemli bir yere sahip oldular. Dolayısıyla daha önce Safevi hükümdarları dini konularda son sözü söyleyen ve dini yorumlama yetkisine sahip olan kişiler iken, Kaçarlar zamanında bu görevlerin ulemalara bırakılması ve onların bu görevi Kayıp İmam adına yerine

getirdiğine inanılması bu kesimin toplum ve devlet içindeki prestijlerini de arttırmıştır. Bunlara içtihad yapma konumunda oldukları için "müçtehidler" denilmekteydi. İlk başlarda bunların sayıları iki-üçü geçmezken özellikle 19. yüzyıla doğru sayılarının artması üzerine bunlar arasında bir hiyerarşi doğdu ve daha yetkili olanlara Ayetullah denmeye başladı. Dinin devletten bağımsız bir konum kazanması ve toplum içindeki prestijlerinin artmasıyla, bunların herhangi bir konudaki kararları, özellikle Kaçarlar döneminde halk tarafından Şahın kararlarına tercih edilmekteydi. Bu durum giderek mollaların İran'ın politik yaşamında belirleyici bir statüye sahip olmalarına yol açtı. Ulemanın etkisi sadece hukuk ve eğitim alanıyla sınırlı kalmadı; özellikle zekât gibi bazı vergilerin de devlet yerine bunlar tarafından toplanmakta oluşu, bunların ekonomik güçlerinin de artmasına yol açmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi din gibi bir meşruiyet aracına sahip olmayan Kaçarlar, aynı zamanda merkezî bir ordu ve bürokrasiye de sahip değillerdi. Yaklaşık 3,000 dolayındaki sembolik bir niteliğe sahip olan bir ordudan ziyade yerel kabile şeflerinin güçlerine dayanıldığından, zamanla bunlara ödenmesi gereken bedellerin ödenemez olması, bunların merkezden bağımsızlaşmasına; merkezin ise bunların otoritesini ortadan kaldıracak gücü olmaması dolayısıyla bunların gücünü tanımasına yol açtı. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut zamanında yeniçerilere ve derebeylere karşı söz konusu olan operasyonların İran'da gerçekleştirilememesi nedeniyle, siyasi ve toplumsal yapı, kabile önderlerinin merkezi yönetimden daha güçlü oldukları feodal bir görünüm kazandı. Bu konuda Nasır ed-Din Şah (1848-1896) tarafından bazı reformlar yapılmaya çalışıldıysa da pek etkili olduğu söylenemez. Bu doğrultuda 1879'da Rus subaylar tarafından eğitilen ve Rus silâhları kullanan ve sayıları 2000-3000 dolayında olan bir Kozak (Koşak) Tugayı oluşturuldu; ancak bu durum Rusların İran üzerindeki etkinliğinin artmasından başka bir işe yaramadı.

Kaçarlar döneminde İran özellikle Rusya ve İngiltere'nin rekabetine konu oldu. 19. yüzyılın ilk yarısında Türkistan ve Hazar Denizi'nin Kafkasya bölgesi Ruslar tarafından işgal edildi. Nitekim, 19. yüzyıl boyunca Rusların doğuya ve güneye genişleme politikası sonucu Azerbaycan,

Türkistan, Tacikistan ve Kafkasya Rus egemenliğine girdi. Bu ilerleyişi durdurmaya yönelik İran'ın yürüttüğü mücadele ise Şah'ın ilk olarak 1804-1813, ikinci olaraksa 1826-1828'de Rusya'ya yenilmesiyle 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla bir taraftan günümüzde de geçerliliğini koruyan Rus-İran sınırı çizilirken, bir taraftan da Ruslara, Osmanlı'daki kapitülasyonlara benzeyen olağanüstü ticari imtiyazların verilmesi söz konusu oldu. Rusların bu ayrıcalıklı konumunu çıkarları açısından tehlikeli bulan İngilizlerin Kaçarlar üzerindeki baskısı sonuç vermiş ve 1857'de benzer imtiyazların İngilizlere de verilmesi gündeme gelmiştir. İngilizlere ve Ruslara verilen bu kapitülasyonlar İran'ın bir süre sonra Avrupa merkezli global ekonominin penetrasyonuyla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Her ne kadar ekonomik yapısı Osmanlı ve Mısır ekonomisi kadar büyük olmasa da İran ekonomisi de bu durumdan olumsuz etkilendi ve ülke özellikle İngiltere ve Rusya'ya hammadde (pamuk, ipek, buğday) satan ve başta tekstil ürünü olmak üzere mamul madde alan bir ülke durumuna geldi. Bu durum, haliyle rekabete dayanamayan İran'ın geleneksel tekstil üretiminin düşmesi ve zamanla yok olmasıyla sonuçlandı.

Ayrıca İran, gerek Rusya gerekse İngiltere tarafından bir stratejik tampon ülke olarak görülmekteydi. Bu iki devlet arasında sanki Osmanlılara ilişkin politikaya benzer şekilde İran'ı işgal etmeme konusunda zımni bir anlaşma söz konusu olduğu halde aralarındaki rekabet de eksik olmuyordu. İran 1863'te bir İngiliz şirketine telgraf şebekesi döşeme imtiyazını verirken benzer bir imtiyazı Ruslara da vererek bu iki ülke arasındaki dengeyi korumayı ihmal etmemişti Aslında Şah da bu iki ülke arasındaki rekabetten yararlanarak sağladığı ekonomik kazançla devletin dış alımlarını gerçekleştirmeye ve Rusya ve Avrupa'ya yaptığı gezileri finanse etmeye çalışmaktaydı. İran daha sonra bu imtiyazlardan en genişini bir İngiliz vatandaşı olan Baron Julies de Reuter'a verdi. Reutar'a 1872'de verilen bu imtiyazlar İran'ın tüm alt (demiryolları, kanallar ve barajlar) yapısının yapımını kapsamaktaydı. Fakat gerek içerden gelen tepkiler gerekse de Rusya'nın baskısı nedeniyle verilen bu imtiyazlar ertesi yıl iptal edildi. İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki mücadelesi bundan sonra da devam etti. İki devlet arasında mücadeleye konu olan alanlardan biri de demiryo-

lu inşaatı olmakla beraber hiçbiri bu konuda bir ilerleme sağlayamadı. Nasır ed-Din Şah'ın 1890'da ülkedeki tüm tütün üretim, satım ve ihracatıyla ilgili hakları bir İngiliz firmasına vermesi geniş bir muhalefetin tepkisine neden oldu. İran halkı tarafından da çok tüketilmesi tepkinin büyüklüğünde ve muhalefetin etkin olmasında rol oynamakla beraber, bunun ulemaların da devreye girerek boykota dini bir görüntü vermeleriyle, halkın tütün kullanmama konusunda örgütlenmesi ve imtiyazın kaldırılmasına kadar tütün kullanımının Onikinci İmama karşı bir itaatsizlik olarak yorumlanması tepkinin boyutlarını arttırdı ve sonunda Şah verilen bu imtiyazı iptal etmek zorunda kaldı.

İran tarihinde 1905-1911 yılları yeni bir politik hareketin başlamasına yol açtığı ve yeni bir dönemi ifade ettiği için "Anayasal Devrim Yılları" olarak bilinmektedir. Bu belli ölçüde 1908'deki Jön Türk hareketi gibi geleneksel aristokrasiye karşı bir anayasal hükümetin kabul ettirilmesiyle sonuçlandığı için ikisi arasında kısmen de olsa benzerlik bulunmaktadır. Bununla beraber Osmanlı anayasal hareketinde bürokratik elitin transformasyonuyla sonuçlanan hareket özellikle askerî kesimin öncülüğünde gerçekleşirken, İran'daki muhalefet geleneksel bazar esnafından, ulemalara ve küçük radikal reformcu kesime kadar oldukça değişik yapıdaki grupları temsil etmekteydi. Bu doğrultuda ilk tepki Nasır ed-Din Şah'ın ölümünden sonra işbaşına geçen Muzaffer ed-Din Şah'a yönelik 1906'da Şah'ın uygulamalarına karşı gerçekleşmiş ve bir anayasanın ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Zira Şah aşırı lükse kaçan harcamalarını yabancılara verdiği imtiyazlarla karşılama yoluna gitmiş ve bu doğrultuda 1901'de beş kuzey ili hariç İran'daki tüm petrol imtiyazları toplam kârın % 16'sı karşılığında bir İngiliz vatandaşı olan William Knox D'Arcy'ye verilmişti. İran'da petrolün varlığı 1908'de kesinlik kazanmış ve 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company'nin (AIOC) hisselerinin % 51'ini 1914'te alan İngiliz hükümeti şirket üzerinde ve dolayısıyla da İran petrolleri üzerinde denetim sahibi olmuştur. Bu aşamadan sonra İran petrolleri üzerinde denetimin devam etmesi İngiltere'nin Orta Doğu politikasının temel bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca Muzaffer ed-Din Şah İngiliz, Fransız ve Rus finansal kurumlarından aldığı borçlarla devleti ciddi bir borç yükü altına sokmuş bulunmaktaydı. Zira, dışarıdan alınan borçlar ekonomik

gelişmeyi sağlamaktan ziyade, daha önce alınan borçların geri ödemesini gerçekleştirmek ve Şah'ın pahalı dış gezilerini finanse etmek için kullanılmıştı.

Nitekim, anayasal devrimin ilk aşaması 1905 Aralığındaki protesto gösterileri ile başladı ve Şah 1906 Ağustosunda karşısındaki kitlenin talepleri doğrultusunda bir kurucu meclis oluşturulmasına ilişkin yasayı onayladı. İlk meclis 1906 Ekiminde toplandı ve İran'daki siyasal otoriteyi yeni baştan dağıtan iki anayasa taslağı hazırladı. Kredi alınması, imtiyaz verilmesi, antlaşma imzalama ve bütçe gibi konularda yasama organını yetkili kılarak monarkın otoritesini sınırlayan **Temel Yasa** adı verilen birinci anayasa taslağı Şah Muzaffer ed-Din tarafından ölmeden birkaç gün önce imzalandı. **Ek Temel Yasa** adı verilen ikinci metinde ise İran vatandaşlarının hakları tanımlanmakta ve yasama organına bakanların atanması ve görevden alınması gibi ek yetkiler tanınmaktaydı. Ancak, hazırlanan bu anayasa, devleti sekülerize etmeyi amaçlayan bir metin görünümünde değildi. Çünkü anayasada devletin resmi dininin Oniki İmam Şiiliği (Twelver Shi'ism) olduğu belirtilmekteydi. Müçtehitlerden oluşturulacak bir Yüksek Komite'nin yasaların şeriata uygunluğunu denetlemesi öngörülmüştü. Nitekim, yeni Şah Muhammed Ali bir anlamda uzun bir geçmişe sahip olan otoriter İran monarşisini sona erdiren Ek Temel Yasa'yı 1907'de istemeyerek de olsa onayladı.

Ancak Meclis Hükümeti'nin bazı uygulamaları, özellikle ekonominin daha da kötüye gitmesi, enflasyonun artması ve **1907 Ağustosunda Rusya ve İngiltere arasında yapılan bir anlaşma ile İran'ın etki alanlarına bölünmesi ve bu çerçevede kuzey Rus, güney ise İngiliz etki alanı haline gelirken geri kalan bölgenin tarafsız bölge** ilan edilmesi, yeni yönetimin Şah'a göre daha beceriksiz bir politika ortaya koyduğu ve İran'ın egemenliğini koruyamadıkları konusunda halkta yaygın bir kanının hâkim olmasına yol açtı. Dolayısıyla bu hoşnutsuzluklar saraya bağlılıkları olan grupların artmasına neden olurken bundan güç alan **Şah Muhammed Ali, 1908 Haziranında Kozak (Koşak) Tugayına Meclisi kapattırdı ve anayasacıların önde gelenlerini tutuklattı**. Fakat bu durum, İran'da onbir ay sürecek bir iç savaşın başlamasına yol açarken; Şah'ın olayları bastırmada yetersiz kalması, Şah Muhammed Ali'nin oğlu lehine

tahttan feragat ederek, **ikinci meclisin 1909 Ağustosunda açılması ve Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasıyla sonuçlandı**. Buna rağmen İran'da istikrarın sağlanması mümkün olmadı. Bu defa da iktidarı paylaşanlar arasındaki mücadele sokağa taştı ve ülkeye tam bir kaos hâkim oldu. Bu gelişmeler üzerine 1911 Ekiminde İngiltere, İran'daki çıkarlarını koruma adına İran'ın güneyini işgal ederken, Rusya da Kasım ayında İran'ın kuzey bölgelerini işgal etmişti. Amerikalı mali danışmanı ülkeden çıkarmamaları halinde Tahran'ı işgal edeceği yolunda İran hükümetine bir ültimatom veren Rusların teklifini reddeden meclisi fesheden hükümet ise, Rusya'nın isteğini yerine getirirken; İran, I. Dünya Savaşı'na bir meclisten yoksun olarak girmekte ve iki işgal bölgesine bölünmüş ülkede hükümet sınırlı bir yetkiye sahip bulunmaktaydı. Sonuçta Kaçar hanedanlığının otoritesi sona erdirilmiş, fakat buna karşılık bir taraftan ülke İngiltere ve Rusya'nın fiili işgali, diğer taraftan da ülkedeki iç karışıklık ve anayasacı koalisyondaki bölünme dolayısıyla yeni hükümetin otoritesi tartışılır hale gelmişti.

2. İRAN'DA RIZA ŞAH'LA BAŞLAYAN PEHLEVİ HANEDANLIĞI: BİR DÖNÜŞÜMÜN ÖYKÜSÜ

Hindistan yolu üzerinde önemli bir tampon ülke olarak gördüğünden İran'a büyük önem veren İngiliz hükümeti özellikle Rusların Hindistan'a karşı hareket geçmesini böylelikle engelleyebileceğini düşünmekteydi. Ancak Almanların denizlerde büyük bir güç haline gelerek İngiltere için ciddi bir tehdit oluşturmaya başlaması üzerine İngilizler 1905'ten itibaren Ruslarla işbirliği yapmağa karar vermişlerdi. Her ne kadar Rusya ile gayet iyi ilişkiler içinde olan İran Şahı karşısında anayasacıları desteklemiş[24] olsa da hemen arkasından 1907'de Ruslarla İran'ı etki alanlarına bölen bir anlaşma imzalamaları zor olmamıştı. Söz konusu iki ülke 18 Mart 1915'te İran'ı savaştan sonra da aynı şekilde aralarında paylaşma konusunda anlaşmışlardı. İstanbul Anlaşması olarak tarihe geçen ve Osmanlı'ya ilişkin hükümleri ile bilinen söz konusu gizli anlaşma 1917

Devrimiyle Çarlık Rusyası'nın yıkılması üzerine yeni Sovyet rejimi tarafından ifşa edilmiştir.[25] I. Dünya Savaşı boyunca Almanya ve Osmanlı karşısında müttefiki olan Çarlık Rusyası'nın çökmesiyle yerine kurulan Sovyetler Birliği'nin savaştan çekildiği yetmiyormuş gibi bu gizli anlaşmaları da deşifre etmesi İngiltere'nin bölgeye ilişkin planlarını altüst etmişti. Bu defa İran'a tek başına egemen olmaya çalışmış olan Londra hükümeti bu doğrultuda 9 Ağustos 1919'da bu ülkenin askeri ve mali yapısının denetimini ele geçirmeyi öngören İngiliz-İran anlaşmasının yapılmasını da sağlamıştı. Söz konusu anlaşma, İran'da İngiliz askeri ve mali danışmanların ve uzmanların bulunmasını, mali yapının reforme edilmesini, yeni bir ordu kurulmasını ve alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmesini öngörmekteydi. Proje tamamen İngiliz hükümeti tarafından finanse edilecek ve yirmi yıl içinde geri ödenecekti. Ancak anlaşma onaylanmadan 1921 başında Seyyid Ziya hükümeti tarafından feshedilmiştir.[26]

1919 Anglo-Persian (İngiliz-İran) Anlaşması İngiltere'nin İran üzerinde tek başına denetim kurma isteğinin ortaya koyulmasıydı. Dolayısıyla 1918'den 1921'e kadar İran'daki petrole ilişkin çıkarlarını korumak ve Rusya'daki Bolşevik devrimini bastırmak için İran topraklarını üs olarak kullanan İngiltere'nin İran'ın iç politikasındaki belirleyicilik konumu daha da artmış; İngiltere'nin vereceği kredi karşılığında İran'da yeni danışmanlık imtiyazları elde etmeye çalışması ise bu ülkede yoğun bir tepkiyle karşılaşmış ve sonuçta ülkelerinin giderek bir İngiliz sömürgesi haline gelmesinde payı olduğunu düşündükleri hükümete yönelik protesto gösterileri bir anda tüm ülkeye yayılmıştır. Aslında 1919 anlaşmasına Fransa ve ABD gibi bölgeyle ilgilenen diğer ülkeler de tepki göstermişler ve rahatsızlıklarını değişik yollardan ortaya koymuşlardır. Amerikan Dışişleri Bakanı tarafından 17 Mart 1920'de Tahran'daki Amerikan elçisine gönderilen telgrafta Amerikan hükümetinin İngiliz-İran Anlaşması'nın mecliste onaylanması halinde Amerikan şirketlerinin İran'da petrol imtiyazı elde etmesinin imkansız hale geleceğine ilişkin kaygıları dile getirilmekteydi.[27]

Ülkede hükümetin giderek kontrolü kaybetmesi ve olaylar karşısında tutarlı bir tavır belirleyememesi üzerine yaklaşık 2500 dolayındaki Kozak (Koşak) Tugayı ile Tahran'a gelerek 21 Şubat 1921'de olayları kontrol

altına alan Albay Rıza Han bazı politikacıları tutuklatmış, ayrıca Şah'tan Seyyid Ziya ed-Din Tabatabai'yi başbakanlığa getirmesini istemiş, Ziya Tabatabai'nin hükümeti kurmakla görevlendirilmesinin arkasından Rıza Han da Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir.[28]

1921 başına gelindiğinde İngiltere ve SSCB İran'dan çekilmeye karar vermiş ve bu konuda ilk harekete geçen İngiltere olmuştur. Ancak bu arada İran'dan çekilmeye karar veren İngilizlerin İran'la ilgilerini tamamen kesmedikleri anlaşılmaktaydı. Zira Rıza Şah'ın 1921 Şubatında Kozak Tugayı ile Tahran'a gelerek Kaçar Şahı'na Ziya Tabatabai'yi başbakanlığa kendisini de ordunun başına getirmesini sağlarken en büyük desteği İngiltere'den aldığı iddiası uzun süre gündemde kalacaktı.[29] İran halkı bundan sonra nasıl bir politika izlerseler izlesinler Rıza Han'ı ve Ziya'yı İngiliz piyonu olarak göreceklerdi. Ancak İran'ın içişlerine söz konusu olan bu dış müdahale İran tarihinde ne ilkti ne de son olacaktı. İngiliz desteğini arkasına alan Rıza Han'ın adım adım yükselişi ve iktidarda kalışı, İngiltere ile yapılan 1933 tarihli petrol anlaşması, 1941'de Rıza Şah'ın İran'ın işgaliyle iktidardan uzaklaştırılması, 1945-46'da ABD-İngiliz-Sovyet mücadelesi, bu arada İran'ın kuzeyinde kurulmaya çalışılan Sovyet destekli hükümetler ve 1953'te Musaddık'a düzenlenen darbe bunların daha sonraki yıllarda gündeme gelecek benzer örnekler olacaktı.[30]

Ziya'nın iktidarı sırasında bir taraftan Sovyetlerle 26 Şubat 1921'de İran-Sovyet Dostluk Antlaşması yapılırken diğer taraftan İngilizlerle yapılan 1919 anlaşması 9 Mart 1921'de feshedilmiş ve yine bu dönemde ülkedeki yabancı askeri güçler İran'ı terk etmiştir. Başbakanlığı sırasında İngiliz karşıtı bir kampanya başlatarak İngilizler ile işbirliği yaptığından şüphelenilen kişilerin tutuklanmasını sağlayan Ziya, 1921 Mayısında, yani iktidara geldikten yaklaşık üç ay sonra Rıza Han tarafından istifaya zorlanmıştır. 1923 Ekiminde başbakanlık görevini üzerine alan Rıza Han bu görevi bir süre sürdürdükten sonra, Şah Ahmed'in 1925 Ekiminde Avrupa'ya sürgüne gönderilmesinin ardından ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. Kaçar hanedanlığına son verilmesi ve bir anayasa hazırlanması için Rıza Han tarafından başlatılan girişimlerin ardından toplanan Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa ile 1925 Aralığında

Rıza Han'ın da Şah unvanını almasıyla Kaçar hanedanlığının yerini artık Pehlevi hanedanlığı alarak monarşinin devam etmesi kararlaştırılmıştır.[31] Farsça bir kavram olan Pehlevi adı, Pers devletinin İslam öncesi dönemden beri yaşayan bir devlet olduğuna işaret ederek eski görkemli dönemlere dönmeye ilişkin arzuları yansıtmaktaydı.

Rıza Şah, reformcu bir devlet adamı olarak nitelenmekle beraber yaptığı şey bir diktatörlüğün yerine bir başkasını getirmek olmuştu. Bu anlamda mevcut sistemi tümden değiştirmek yerine kısmi bir değişikliği tercih etmişti. Meclis için seçimler yapılmaya devam edildiyse de seçilenler Rıza Şah tarafından önceden belirlendiği için göstermelik kaldığı gibi, 1906 Anayasası da tekrar yürürlüğe konmadı. Şah'ın kişisel yönetimi zaman zaman halkın onayını almaya dönük seçimlerle sürdürüldü. Muhalefet partileri ve sendikaların kapatıldığı İran'da, Şah'a karşı çıkan veya karşı çıkma olasılığı olan kişiler tutuklanmakta ya da kimliği bilinmeyen kişilerce esrarengiz bir şekilde öldürülmekteydi. Şah'ın otoritesinin kurumsal temeli ordunun ve bürokrasinin tamamen kendi denetiminde bulunmasına dayanmaktaydı. 1926'da çıkarılan bir yasaya dayanarak sayısı 200,000'i bulan bir ordu oluşturan Rıza Şah, sağladığı yüksek maaş ve diğer avantajlarla bu kesimi kendine bağlı hale getirmiştir. Çok kalabalık bir örgütlenme yapısına sahip olan sivil bürokrasi de aynı şekilde kendilerine tanınan ayrıcalıklı konum dolayısıyla geleceklerini Pehlevi hanedanlığının devamında görmekteydi. Bunların dışında ekonomik ayrıcalıklar sağladığı yatırımcı ve rantiye sınıfının önemli bir kısmını da kendine bağlamayı başarmıştı.[32]

Otoriter bir monarşik yapı kurmuş olan Rıza Şah'ın reformist olarak nitelenmesi, oluşturduğu merkezi yapının İran'ı Batılı anlamda modern bir ülke yapmaya yönelik olmasından ya da öyle düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Şah, Kaçar hanedanlığı zamanında başarılamadığı için dağılmanın da önemli nedenlerinden birini oluşturan kabilelerin siyasal otoritelerini, ellerindeki toprak miktarını sınırlayarak ve silâhlarını toplatarak ortadan kaldırmış ve otoritesini tüm ülkeye hâkim kılmıştı. Bunun dışında seküler bir hukuksal yapı oluşturmaya çalışan Şah, şeriat yasalarının yanında Fransız hukukunun da esas alındığı yeni bir kurumsallaşmaya gitmiştir. Rıza Şah, 1906 Anayasası'nı kaldırmamış olsa da oluştur-

duğu yeni hukuksal yapı ile zaten onu işlevsiz hale getirmişti. Ayrıca seküler anlamda oluşturulan devlet hiyerarşisi içinde ulemanın rolü önemli ölçüde azaltılmıştı. Mahkemelere, hangi davaların dinsel mahkemelerde hangilerinin yeni anlayışa göre oluşturulan mahkemelerde görüleceğini belirleme yetkisi tanındığından, şeriat hukuku tamamen kaldırılmamış olsa da ya by-pass edilerek ya da başka tür yöntemlerle, uygulama alanı mümkün olduğunca daraltılmış, özellikle aile hukuku (evlenme, boşanma ve miras) gibi bazı medeni hukuk konularıyla sınırlı hale getirilmişti. Nitekim yargıçların Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ya da dışarıda en az üç yıllık hukuk eğitimi veren bir üniversiteden mezun olma şartını getiren 1936'daki yasal düzenlemeyle ulemalar bir anlamda sistemin dışına itilmişlerdi. 1939'da ise tüm vakıflar devlete bağlanarak ulemanın mali bağımsızlığına da son verilmiştir.

Batılı anlamda bir modernizasyonu gerçekleştirmeyi hedefleyen Rıza Şah, 1928'de çıkarılan bir yasa ile erkeklerin Avrupalı gibi giyinmesini ve 1935'te ise şapka giyilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bunun dışında kadınlara seçme (oy hakkı) hakkı tanınmamakla beraber, siyasal yaşama katılımları teşvik edilmeye çalışılırken, 1936'da çıkarılan bir başka yasayla kadınların peçe giymeleri ya da örtülü olmaları tamamen yasaklanmıştır. Bu doğrultuda kamu görevlilerinin eşlerinin sosyal tesislere, resmi toplantılara ve resepsiyonlara açık şekilde katılması teşvik edilmiştir. Kafe ve sinemalarda cinsiyet ayırımı yapılması yasaklanmış olmasına ve bu tür eğlence yerlerine ailelerin birlikte gitmesi özendirilmeye çalışılmasına rağmen hâlâ kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş değildi.

Esas önemli reformlar eğitim alanında yapılmış ve bu konunun daha önceki dönemlerde aşırı biçimde ihmal edilmiş olmasından kaynaklanan yetişmiş insan gücü eksiğinin yol açtığı sorunlar bu şekilde çözülmeye çalışılmıştır. Eğitimi teşvik amacıyla ayrılan büyük miktarlardaki fonlar sayesinde ilk ve orta dereceli okulların sayısında gözle görülür bir şekilde artış olmuştur. Bu arada 1935'te Tahran Üniversitesi kurulmuş ve bu yıldan itibaren Avrupa üniversitelerinde eğitimi teşvik amacıyla devlet tarafından burslar verilmeye başlanmıştır. Şah, bu okulların mezun vermesiyle beraber reformu benimseyen kişilerden kurulu bir bürokratik

yapının oluşturulmasını amaçlamaktaydı ve bu, bir ölçüde gerçekleştirildi. Öte yandan dini okullar kapatılmamakla beraber, bu okullara devam edenlerin sayısında önemli miktarda azalma olması dolayısıyla işlevsiz hale getirilmişlerdir. Ayrıca azınlık dillerinin konuşulmasını ve etnik unsurların kendilerine özgü giysilerini giymelerini yasaklayan Rıza Şah, Farsça'daki Türkçe ve Arapça kelimelerin sayısını da azaltmıştır.[33]

Rıza Şah döneminde, zamanında vergi toplamanın daha etkin hale getirilmesi, gümrük vergilerinin arttırılması sonucu ve çay, şeker ve tütün gibi tüketim mallarına konan vergilerle devlet gelirlerinde de hızlı bir artış olmuştur. Sağlanan gelirle altyapı yatırımlarına, özellikle ülkenin taşımacılık sisteminin ve büyük sanayi projelerinin geliştirilmesine ağırlık verildi. Sanayinin gelişmesi ücretli çalışan bir sınıfın ortaya çıkmasını ve kentlerin görünümünün değişmesini de beraberinde getirdi.[34]

İngiliz ve Sovyet etkisini dengelemek için Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkisini geliştirmesinin sonucunda 1930'larda bu devlet İran'ın en büyük ticari partneri haline gelmiş, ülkedeki Alman teknisyenler ve danışmanların sayısında dikkat çekecek boyutlarda artış olmuştu. Nitekim, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran 4 Eylül 1939'da tarafsızlığını açıklamış olsa da Rıza Şah'ın Almanya'ya olan sempatisi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin bu devletten kuşkulanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla İran, 1939 paktına rağmen 1941 Haziranında Almanya'nın saldırısına uğramasıyla İngiliz-Amerikan eksenine kayan Sovyet Rusya'ya yardımın ulaştırılması amacıyla 1941 Ağustosunda İngiltere ve Sovyetlerin ortak işgaline uğramıştır.[35] Özellikle 1940 Mayısında Fransa'nın düşmesi ve İtalya'nın savaşı Orta Doğu'ya yayması üzerine İngiltere açısından İran'ın pozisyonu oldukça kritik hale gelmişti. Ancak Londra hükümeti Sovyetlerin Almanya tarafında olmasından dolayı harekete geçemiyordu. 1940 Haziranından itibaren Alman-Sovyet paktında yaşanan gerginliğin 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetleri işgale kalkışması ile sonuçlanması üzerine İngiltere aradığı fırsatı da yakalamış oluyordu. Ayrıca bu olaydan bir ay önce yani 1941 Mayısında Irak'ta Almanya yanlısı Raşid Ali hükümeti İngiliz varlığına meydan okumaya başlamıştı. İngiltere'nin aslında asıl korkusu hem tüm Kafkasya ve Orta Doğu petrol alanlarının hem de doğrudan İngiliz etki alanı olan Basra Körfezi ve Hint yarımada-

sının Almanların denetimine girecek olmasıydı. İngiltere ile Sovyetler Birliği, 12 Temmuz 1941'de imzaladıkları karşılıklı yardım anlaşmasından hemen sonra İran'ın durumunu değerlendirerek bu ülkenin Almanya'nın denetiminde olmasının kendileri için oluşturacağı tehdidi bertaraf etmek için ilki 19 Temmuz'da ve son olarak 16 Ağustos'ta İran hükümetine verdikleri notalarla tüm Alman uzman ve teknisyenlerin ülkeden çıkarılmasını istediler. Ancak bazı Alman görevlileri ülkesinden çıkarmasına rağmen İran hükümetinin bu konuda isteksiz davrandığını ileri sürerek İngiltere ve Sovyetler Birliği 25 Ağustos'ta ülkeyi işgale başladılar.

Sonuçta İran ordusu söz konusu bu ortak işgale engel olamadığı gibi kısa sürede çökmüş, işgalden bir gün sonra hükümet dağılmış yeni Başbakan Muhammed Ali Farughi'nin de orduya silah bırakması çağrısında bulunması ile perde kapanmıştır. İran I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı'na da yabancı güçler tarafından işgal edilerek bölünmüş bir vaziyette girmekte ve 1907'deki gibi bir kere daha ülke iki işgal bölgesine ayrılmaktaydı. Güneye İngilizler yerleşirken Rus işgal güçleri de ülkenin kuzeyine yerleşmişti. Alman elçiliğini kapatması isteğine Şah'ın karşı gelmesi üzerine işgal güçlerinin Tahran'ı da işgal etmesi üzerine Şah Rıza Pehlevi, 17 Eylül'de oğlu Muhammed Rıza Pehlevi adına tahtı bıraktığını Meclis'e bildirerek ülkeyi terk etmiştir. Güney Afrika'ya sığınan Rıza Şah 1944'te ölünceye kadar burada kalacaktır. Bu arada ABD'nin de savaşa katılmasıyla İngiltere, Sovyetler ve İran hükümeti arasında Tahran'da başlayan üçlü görüşmeler çerçevesinde 29 Ocak 1942'de imzalanan sözde ittifak antlaşmasıyla işgal güçlerinin İran'daki pozisyonuna meşruluk kazandırılmaktaydı. Bu çerçevede İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ın toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve bağımsızlığına saygılı olduklarının belirtildiği antlaşma ile işgal güçleri İran'ın kara ve deniz ulaşım ve iletişim hatlarını kullanma ve asker konuşlandırma hakkını elde etmekteydi. Ayrıca söz konusu (tripartite treaty) anlaşmanın 5. maddesine göre, Müttefikler (allied powers) İran'daki askeri güçlerini savaş bittikten en geç altı ay içinde çekeceklerdi. Söz konusu üçlü antlaşmaya Amerikan hükümeti başta dahil değildi. Ancak 1942 Ağustosundan itibaren Amerikan ordusu da operasyona dahil olması ve bu doğrultuda İran'ın üs ve limanlarını kullanması gündeme gelince İran

hükümeti ABD'nin de söz konusu antlaşmaya dahil olarak, hem üçlü antlaşmayı hem de İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını garanti etmesi için ısrar etti. Ayrıca Sovyetlerin ülkenin kuzeyini işgal etmesiyle birlikte Tahran'ın bu bölgeye ilişkisi giderek zayıflamıştı. Tahran'ın ABD'ye yönelik talebinde bu durum da etkili olmuştu. Özellikle 1942 Kasımında Amerikan hükümeti tarafından 25,000 dolayında askeri güçten oluşan Basra Körfezi Komutanlığı'nın oluşturulması üzerine İran'daki Amerikan askeri varlığının durumunu da dikkate alarak, Tahran'ın üçlü antlaşmaya dahil olmasını istemesine karşılık Washington yönetimi ayrı bir anlaşma yapılmasını teklif ettiyse de yıl sonuna gelindiği halde bu konuda bir gelişme olmadı. Ancak 1943 sonlarına doğru, ABD, İngiliz ve Sovyet hükümetlerinin ortaklaşa hazırladıkları ve daha ziyade İran'a ekonomik yardım konusu üzerinde durulan Tahran Deklarasyonu ile İran'ın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygılı olduklarını açıklamaları Tahran yönetimi açısından olumlu bir gelişmeydi.

Özetlersek İran'ın savaş sırasında bu şekilde işgale uğramasının temel nedenleri, sahip olduğu petrol zenginlikleri, önemli bir petrol bölgesi olan Basra Körfezi'ne geçiş yolu üzerinde bulunması ve Sovyetlere yardım ulaştırılmasında gerekli bir ulaşım yolu olmasıydı. Bu özellikleri dolayısıyla bir başka devletin safında yer almasının veya başka bir ülke tarafından işgal edilmesinin yol açabileceği olumsuzluklar bu ülkenin ikide bir işgal edilmesine neden olmuştur.

Şah Rıza Pehlevi'nin oğlu Muhammed Rıza Pehlevi yararına tahtı bırakarak ülkeyi terk etmesiyle İran'ın siyasal yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Görevi babasından devraldığında 22 yaşında olan Muhammed Rıza Pehlevi, özellikle iktidarının ilk oniki yılında hem içerden hem de dışarıdan çift yönlü bir baskı ile karşı karşıya kalmasının yanında yönetim konularında da yeterince deneyimli değildi. 1953'teki Musaddık olayında Anglo-Amerikan yardımı olmasaydı neredeyse iktidarı tamamen kaybedecek, belki de İran tarihi başka bir şekilde devam edecekti. Aslında ABD'nin İran'daki otoriter rejimi desteklemesi bir rastlantı ya da konjonktürel bir durum değildi. İngiltere gibi ABD de Orta Doğu genelinde olduğu gibi İran'daki stratejik ve ekonomik çıkarlarının korunma-

sının en kestirme yolunu mevcut otoriter rejimleri desteklemekte görmüşlerdir. Bu bağlamda ABD de İran'da bir parlamenter rejimin kurulması yerine tek adama dayalı bir monarşiyi tercih etmiş ve bu politikasını 1979'daki devrime kadar da sürdürmüştür.[36]

İsviçre'de hukuk eğitimini tamamlayarak yurda döndükten sonra babasının gözetiminde politika ve askerî konularda eğitim alan Şah Muhammed Rıza Pehlevi (1919-1980), halktan kopuk bir şekilde yetiştirilmişti. 1941'de ülke yönetimini devraldığında İngiliz-Sovyet işgalinde bulunan İran'da daha sonraki yıllarda güvenlik sorunu ve istikrarsızlık devam ettiğinden Rıza Pehlevi, iktidarını ister istemez ülkedeki diğer kurumlarla paylaşmak zorunda kaldı.[37]

Rıza Şah zamanında susturulmuş olan kabile liderleri, ulema sınıfı ve büyük toprak sahiplerinin de aralarında bulunduğu geleneksel elitler yönetim boşluğundan yararlanarak 1925'ten önce sahip oldukları konumu yeniden kazanmaya çalışırken, Rıza Şah zamanında kazanmış oldukları konumu korumak isteyen başta ordu olmak üzere monarşinin devamında çıkarı olan kesimler bunların karşısında yer almaktaydı. Bunların dışında toplumsal, siyasal, ekonomik ve ideolojik konularda çeşitli çıkar grupları reform yapılması doğrultusunda sistemi zorlamaktaydı. Açıkçası reformu savunan kesimlerin toplumsal ve ideolojik tabanları gerçekten çok çeşitlilik göstermekteydi. İşçilerden, orta sınıftan, çeşitli meslek gruplarından anayasal liberallere kadar aralarında farklı unsurlar bulunmaktaydı. Reform isteyen gruplar arasında en geniş desteğe sahip ve en etkin olan muhalefet örgütlenmesi, bir grup Marksist genç tarafından 1941'de kurulmuş olan Tudeh (Kitle) Partisi'ydi. Tudeh, işçi yasası ve toprak reformu gibi hem işçileri hem de köylüleri tatmin edecek taleplerle ortaya çıkarak toplumsal desteğini arttırmıştı. Kadın haklarını savunması ve alt gelir grubunun ücretlerinin arttırılması gibi talepler de partinin tabanını genişletmek için savunduğu politikaları arasında yer almaktaydı. Tudeh, Marksist kökenli ve Sovyet eğilimli olmasına karşılık, liderleri Komünist olarak nitelenmekten kaçınmakta, toplumun yapısı dolayısıyla da dini değerlere karşı tavır almamaya özen göstermekteydi. 1940'lar boyunca Parti ulusal tabanını genişleterek bu dönemin en büyük ve etkin partisi haline gelmiş, hatta öyle ki bu dönemin sonlarına doğru gerek

İranlılar gerekse yabancı gözlemciler Tudeh'in iktidarını an meselesi olarak görmeye başlamışlardı.[38]

Diğer taraftan, Savaştan sonra asıl sorun Sovyetlerin 1942 Antlaşmasına ve 1943 Tahran Deklerasyonu'na rağmen işgal ettiği bölgelerden çekilmek istememesi, tam tersine bu bölgelerdeki ayrılıkçı güçleri desteklemesi ve kendine bağımlı bazı yerel hükümetler kurdurarak İran'ı parçalamak istemesiydi. Aslında söz konusu sorun önce 1945 Şubatında Yalta'da gündeme gelmiş ve konferans sırasında ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a en azından Tahran Deklerasyonu'nu teyit etmelerini önerdilerse de Molotov'un bundan kaçınması yüzünden İran'a ilişkin bir gelişme yaşanmamıştı. Ancak bu arada İran Başbakanı İbrahim Hakimi'nin yabancı güçlerin askeri varlıklarını çekmeleri konusundaki çağrısına İngiltere ve ABD olumlu cevap vermişlerdi. Arkadan 1945 Temmuz/Ağustos'ta Potsdam'da İran konusu gündeme geldiğinde müttefiklerin askeri güçlerini Tahran'dan çekmeleri konusunda anlaşıldıysa da ülkenin geri kalanından çekilme konusu Eylül ayında Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları Konferansı'na bırakıldı. Burada yapılan görüşmelerde 2 Mart 1946'da (Japonya ile ateşkesten altı ay sonra) tüm askeri güçlerin ülkeden ayrılması konusunda uzlaşmaya varıldı.[39]

Ancak bu arada Tahran yönetiminin giderek kuzeyle ilişkisi zayıflamaktaydı. Cafer Pişevari önderliğinde 16 Kasım 1945'te Tahran yönetimine karşı başlatılan İran Azerbaycan'ındaki ayaklanmayı bastırmak istediyse de Sovyet güçleri tarafından engellendi. Bunun üzerine İran yönetiminin isteği üzerine Moskova'ya bir nota gönderen ABD, 1 Ocak 1946'ya kadar tüm yabancı güçlerin İran'dan çekilmesi çağrısında bulundu. İngiltere ise gönderdiği notada 2 Mart 1946'da çekilmeyi teklif etti. Buna cevabında çekilme tarihini ileriye almaya gerek yok diyen Moskova yönetimi Tahran'ı ülkenin kuzeyine askeri güç göndermeme konusunda uyarmaktaydı. Moskova yönetimi bu vesileyle ayrıca Azerbaycan meclisinin özerklik konusundaki taleplerini desteklediğini de bildirmekteydi. İran yönetimi 15 Aralık 1945'te tekrar müttefiklere bir çağrıda bulunarak yabancı güçlerin çekilmesi konusunu Moskova'da yapılacak Dışişleri Bakanları Konferansı'nda ele almalarını istedi. Moskova'nın buna cevabı

bir gün sonra İran Azerbaycan'ı Ulusal Hükümeti'nin resmen kurulduğunun açıklanması oldu. 19 Aralık'ta yapılan Moskova toplantısında ise İran konusunda bir uzlaşma çıkmadı.[40]

Bundan sonra İran için sorunu BM'ye taşımaktan başka çare kalmamıştı. Sorun 19 Ocak 1946'da İran tarafından Güvenlik Konseyi'ne bir şikayet olarak iletildi. Söz konusu toplantılarda Sovyetler konunun İran'la ikili görüşmelerde ele alınmasını savundu. İran'ın da benzer bir tutumu Moskova'nın da zorlamasıyla benimser görünmesi üzerine Konsey 30 Ocak'ta "tarafların sorunu görüşmeler yoluyla çözmek istediklerini vurgulayarak, gelişmelerden Konseyi bilgilendirmelerini isteyen" bir karar aldı. Bu arada 26 Ocak 1946'da İran'da hükümet değişikliği olmuş ve İbrahim Hakimi yerine Başbakanlığa Moskova'ya ve Tudeh'e yakınlığı ile bilinen Ahmed Kavam Sultaneh gelmişti. Yeni Başbakan Kavam Şubat başında bir heyet eşliğinde sorunu görüşmek üzere Moskova'ya gitti. Bu arada, Amerikan hükümeti 1 Ocak, İngilizler ise 2 Mart 1946'da tüm askerlerini İran'dan çekmişlerdi. Amerikan hükümeti, 6 Mart'ta Moskova'yı İran'daki askeri güçlerini 25 Mart'a kadar çekmemesi durumunda sorunu Güvenlik Konseyi'ne taşıyacağı konusunda uyardı. Zaten bu arada Kavam'ın Moskova ziyareti de fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Bunun üzerine İran'ın Washington Büyükelçisi sorunu Güvenlik Konseyi'ne taşıdı. Sovyet delegesinin tüm engellemelerine rağmen sorunu 26 Mart'ta gündemine alan Güvenlik Konseyi'nde yapılan tartışmalar sonunda Sovyetler Birliği'nin 6 Nisan'da Konsey'e gönderdiği mektupta 6 Mayıs'ta İran'ı tamamen boşaltacağını açıklaması üzerine İran'ın da Moskova'nın verdiği garantiye güvendiğini bildirmesi ile sorunun bir kere daha Konsey'in gündeminden kalkacağı belli olunca ABD devreye girerek ne olursa olsun 6 Mayıs'a kadar sorunu gündemde tutmak istedi. Nihayet 6 Mayıs'ta sorun yeniden Konsey'de tartışılmaya başladıysa da bu toplantılara Sovyetler Birliği katılmadı. Nihayet 21 Mayıs'ta Tahran ve Moskova'dan gelen mektuplar Sovyetler Birliği'nin İran'ı tamamen boşalttığını bildirmekteydi. Ancak bu arada **4 Nisan 1946'da** Tahran'da Sovyetler Birliği ile Kavam hükümeti arasında yapılan bir anlaşmayla İran'ın boşaltılmasına karar verildiği, Azerbaycan sorununun İran'ın içişleri olduğunun kabul edildiği, 50 yıl

süreli bir İran-Rus Petrol Şirketi'nin kurulması ve bunun ilk 25 yılında hisselerin yüzde 51'i Rusya'ya yüzde 49'u İran'a; ikinci yirmibeş yılında ise hisselerin yüzde 50-50 paylaşılması ve hükümetin ilgili şirketin kurulması teklifini yedi hafta içinde meclise götürmesi konusunda uzlaşıldığı anlaşılmaktaydı. Sovyetler Birliği bu aşamada kazançlı gibi gözükmekteydi. Hem İran'dan petrol imtiyazı koparma konusundaki amacına ulaşmış, hem de diğer müttefik ülkelerin ülkenin kuzeyinde petrol imtiyazı elde etmelerini engellemişti. Ancak hükümet şirket kurulması teklifini meclise götürmediği gibi, 22 Ekim 1947'de toplanan parlamento tek maddelik bir yasa ile başbakanın "petrol anlaşmalarını meclisin iznine bağlayan 2 Aralık 1944 tarihli yasanın 2. maddesine" aykırı olarak yaptığı petrol anlaşmasının geçersizliğini ilan ediyor, hem de beş yıl süre ile İran'daki petrol kaynaklarının tamamen araştırılıp ortaya konmasını isteyerek bu süre zarfında herhangi bir ülke ile petrol konusunda anlaşma yapılmasını yasaklıyordu. Bu arada 1947 sonuna gelindiğinde Azerbaycan'daki Sovyet destekli hükümet çökmüş ve Pişevari Moskova'ya kaçmıştı.[41]

Diğer taraftan, 1940'lı yıllar boyunca da İngiltere, SSCB ve ABD'nin çıkar mücadelesine konu olmaya devam eden İran'da, her bir devletin dayandığı güçler ve amaçları farklıydı. İngiltere, Rıza Şah'tan önce olduğu gibi, monarşi yanlıları ile büyük toprak sahipleri ve kabile önderleri gibi, statüko taraftarları arasındaki işbirliğini teşvik etmekteydi. Böyle bir ittifakın İngiliz çıkarlarına hizmet edebileceği düşünülmekteydi. Bununla beraber, Sovyetler Tudeh'in eylemlerine destek verirken ABD, hangi kesimden olursa olsun Sovyetler Birliği'nin isteklerine ve amaçlarına karşı olan tüm antikomünist güçleri desteklemekteydi. ABD, bu tür amaçları gerçekleştirmek için en uygun ve en güçlü araç olarak orduyu gördüğünden İran'daki Amerikalı danışmanların asıl görevleri silâhlı kuvvetler mensupları ile yakın ilişkiler geliştirmekti.

İçerden ve dışarıdan çift yönlü baskı ile karşı karşıya olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, henüz yeterince yönetim tecrübesine sahip olmadığı ilk on yılında Meclisin bir tartışma zemini olmaktan ileriye gitmesine izin vermek gibi bazı talepleri karşılayarak iktidarını korumaya çalıştı. Aslında Şah, yetkilerinden vazgeçmeyi hiç bir zaman düşünmeyen otori-

ter bir kişiliğe sahip olduğunu bu yıllarda da belli etmişti. Bu doğrultuda Genelkurmay Başkanlığı görevini de elinde bulundurarak, silâhlı kuvvetlerle yakın olmayı ve babasının yaptığı gibi ordunun desteğiyle monarşiyi güçlendirmeyi amaçlayan Şah, 1946'da Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesinin ardından kuzey İran'daki özerk Azerbaycan yönetimini orduyu kullanarak sert bir şekilde sona erdirmişti.[42]

Bununla beraber, siyasal istikrarsızlık ve dış müdahale 1950'li yıllara yaklaşırken, ülkeyi kimin yöneteceği konusunda bir belirsizliğin doğmasına yol açmış bulunuyordu. Seçilmiş parlamento ve hükümet mi yoksa Şah mı ülkeyi yönetecekti? Özellikle kişisel karizması ve dinsel meşruiyeti olmayan Şah Muhammed Rıza Pehlevi henüz genç yaşta olmasının getirdiği deneyim eksikliğinin de etkisiyle ilk başlarda ülkeyi bir anayasal monarşiyle yönetmek zorunda kalmıştı. Nitekim, İran ve Şah Muhammed Rıza Pehlevi, işte bu koşullar altında, yani bir taraftan ülke içindeki hemen her kesimin eleştirileri, diğer taraftan dış baskı altında 1950'nin başına kadar gelmişti.

Protektora veya sömürge olmamasına rağmen İranlıların tepkisine yol açan asıl konu aslında, yabancılara verilen imtiyazların ülkeyi dışa bağımlı ve yabancı kuklası bir görünüme sokmuş olmasıydı. Çünkü, Kaçarlar döneminde verilen ve Rıza Şah'ın 1933'te imzaladığı anlaşmayla da devam ettirilen petrol imtiyazından dolayı İran'ın uğradığı ekonomik zarar ve dışa bağımlılığı dolayısıyla karşı karşıya olduğu yabancı müdahalesi, İran'ın egemenliğini tartışılır hale getirmişti.[43] Özellikle, 1907'de önce İngiliz-Rus etki alanlarına bölünen, arkasından da savaş başlamaz bu iki ülke tarafından işgal edilen İran'ın 1941'deki İngiliz-Sovyet işgaline kadar ekonomisi yabancı yatırımcıların elinde bulunmakta ve yabancıların çıkarları gerektirdiğinde egemenliği hiçe sayılmaktaydı. Kültüre saygısızlık, ekonomik sömürü ve emperyal manipülasyon 1950'lerin başına gelindiğinde İran ile Avrupalı güçlerin ilişkilerini karakterize eden temel özelliklerdi. Gün geçtikçe sayıları biraz daha artan İngiliz petrol uzmanları, Sovyet mühendisleri ve Amerikalı danışmanlar ülkedeki her kesimi ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. İşte Muhammed Musaddık bütün bu rahatsızlıkların ve tepkilerin sözcüsü olarak ortaya çıkmıştı.[44]

Bir aristokrat ailenin oğlu olan Muhammed Musaddık, Fransa ve İsviçre'de üniversite eğitimini bitirdikten sonra Neuchatel Üniversitesi'nde hukuk doktorası yapmıştı. 1915'te devlet memuru olarak çalışmaya başladıktan sonra vali, milletvekilliği ve bakanlık gibi görevlerde bulunarak aktif siyasal yaşamın bizzat içinde yer almış olan Musaddık, dürüst ve tutarlı birisi olarak tanınıyordu. Ayrıca parlamenter demokrasiye inanmış olmasıyla ve yabancı müdahalesine karşı çıkışlarıyla bilinmekteydi. 1930'lu yılların sonlarına doğru Rıza Şah'ın baskıcı yönetimine karşı çıktığı için bir süre ev hapsine mahkûm edilmişse de bu olayın arkasından bürokrasiden ayrılıp aktif politikaya atılmış ve 1943'te de milletvekili seçilmişti.

Nitekim 1949'da tüm siyasal partiler ve çıkar grupları, Musaddık'ın önderliğinde Ulusal Cephe'yi oluşturarak dışarıdan desteklenen Şah'a karşı güçlerini birleştirdiler. Geleneksel olsun yenilikçi olsun muhalefeti oluşturan hemen herkesin ortak paydası monarşinin otoritesinin sınırlanması ve yabancı müdahalesine karşı çıkılmasıydı. Bununla beraber koalisyonu oluşturan unsurların görüşleri arasında farklılıklar da bulunmaktaydı. Ulemalar şeriattan uzaklaşılmamasını isterken, Batı'da eğitim görmüş kesimler seküler uygulamalara ağırlık verilmesinden yanaydı. Dolayısıyla Musaddık için koalisyon üyelerinin hepsini memnun etmek ve bir arada tutmak kolay değildi. Birini memnun eden bir politika diğerine ters gelebilmekteydi. Ancak tüm kesimler ulusal egemenlik konusu üzerinde mutabıktı.

Musaddık ve Ulusal Cephe'yi harekete geçiren asıl unsur Anglo Iranian Oil Company'nin (AIOC) İran'ın petrol sanayisini kontrol ettiği yetmiyormuş gibi başına buyruk davranışlarıyla İran'ın egemenliğini ve bağımsızlığını hiçe saymasıydı. Ülkenin petrol bölgesi olan Abadan'da bulunan şirket merkezinde belediye hizmetleri bile şirket tarafından yerine getirilmekte, yani kendi yolunu ve havaalanını kendi inşa etmekte, güvenliğini ilgilendiren konularda diğer kabilelerle anlaşma yapabilmekteydi. Öyle ki şirketteki tüm üst kademelerde yabancılar bulunurken İranlılar sadece işçi olarak çalışmaktaydı. İran hükümetinin Şirket üzerindeki denetiminin ise giderek ortadan kalktığı için AIOC, bir anlamda devlet içinde devlet gibi davranmaktaydı.

MUSADDIK OLAYI VE BİR MİLLİLEŞTİRME GİRİŞİMİ

İran hükümeti, AIOC ile 1933 Nisanında yapılan anlaşmanın koşullarını zamanla yeterli bulmamış ve 1940'lı yıllarda İngiltere ile konu bir çok defa müzakere edilmişse de bir sonuç alınamamıştı. Şirketin İran'daki faaliyetlerinden dolayı kamuoyunda oluşan rahatsızlığın yanında Suudi Arabistan gibi diğer petrol üreticisi ülkelerde "50-50" (fifty-fity ilkesi) eşit kâr paylaşımı olarak adlandırılan yeni anlaşmaların hızla yaygınlık kazanmış olması da İran'ın mevcut anlaşma koşullarını yeterli bulmamasında önemli rol oynamıştır.

Gerçekten de 1950'lerin başında İran'ın petrol gelirleri Anglo Iranian Oil Company (İngiliz İran Petrol Şirketi)'nin bu ülkeden sağladığı petrol gelirlerine oranla çok düşük bir düzeyde kalmıştı. Anglo Iranian Oil Company, 1915-1950 yılları arasında İran petrol alanlarındaki petrol üretiminden söz konusu 35 yıl içinde net olarak 613 milyon dolar tutarında bir kâr sağlarken, İran'ın aynı dönemde bu işten elde ettiği gelir Şirketin sağladığı net kârın ancak % 16'sı kadar olmuştu. Öte yandan bu oran 1950'lerin hemen öncesinde çok daha düşük bir düzeye inmiştir. Oysa özellikle 1945-1950 yılları arasında üretim koşullarının son derece elverişli olması karşısında AIOC, bu alanlarda üretimi arttırıcı yeni yatırımlarda bulunmuş ve nitekim yıllık üretim düzeyi 16 milyon tondan 32 milyon tona çıkmıştı. Buna karşılık örneğin 1950 yılında Şirket, Londra hükümetine 140 milyon dolar civarında aktarırken, İran hükümetinin net kârı bunun üçte biri, yani 45 milyon dolar düzeyinde kalmıştı.[45]

Bu durum karşısında İran hükümeti, Anglo Iranian Oil Company'den mevcut 1933 anlaşmasının yeniden gözden geçirilerek, diğer taleplerinin yanı sıra özellikle petrol gelirlerinin kaynağını teşkil eden imtiyaz ödemelerinin yükselmesini istemişti. Bu konuda 1948 yılında başlamış olan görüşmeler, 1949 Temmuzunda İran'ın isteklerinin kısmen kabul edildiği ve İran'a belirli bir petrol geliri güvencesi de veren bir anlaşmayla sonuçlanmışsa da bu anlaşma İran Meclisi tarafından onaylanmamıştır. Dr. Musaddık ve Ulusal Cephe grubu anlaşmaya karşı çıkmışlardı. Anlaşma halen o günlerde Amerikan şirketlerinin Suudi Arabistan ve

Venezüella ile yaptıkları kârın % 50 oranında paylaşımını öngören anlaşmaların gerisinde kalıyordu. İran petrollerinin millîleştirilmesini isteyen Musaddık'ın da etkisiyle Anlaşma İran Meclisi tarafından 1949 Aralığında yapılan oylamayla reddedildi. Bunun üzerine bütün İran'da petrolün millîleştirilmesi yönünde gösteriler yapılmaya başladı. Bu gösterileri Tudeh Partisi ile aşırı sağcı Molla Keşani'nin fanatik Şiileri de destekliyordu. Şirket bu durumda gerileyip Amerikan şirketleri gibi kârdan % 50 vermeyi kabul ettiyse de artık iş işten geçmiş, ok yaydan çıkmıştı. Millîleştirme artık tüm İranlıların isteği haline gelmişti. Bu şartlar altında Musaddık, Meclise İran petrollerinin millîleştirilmesini öngören bir kanun tasarısı sundu.[46] Meclis, Musaddık'ın başkanlığındaki komisyonun millîleştirme konusundaki tavsiye kararı doğrultusunda **15 Mart 1951'de** "İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla...tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini" öngören bir kanunla İran petrol sanayisini millîleştirmiştir.[47]

Meclisin böyle bir kararı almasında 1950 başından itibaren Musaddık ve Ulusal Cephe taraftarlarının düzenledikleri gösterilerle kamuoyunu kendi taraflarına çekmeyi başarmış olmaları önemli rol oynamıştır. Ulusal Cephe içindeki Ulemalar İran'ın ve İslâm'ın düşmanlarına karşı çıkmakla millîleştirme kampanyasına destek verme arasında doğrudan bir ilişki kurarak bu konuda dini duygulardan da yararlanmışlardı. 1951 ortalarına gelindiğinde Ulusal Cephe politikası geniş bir halk kesimi tarafından desteklenir hale gelmiş bulunuyordu.[48]

Nitekim, Meclis görüşmeleri esnasında Anglo Iranian Oil Company imtiyazını tek taraflı olarak iptal etmenin hukuki olmayacağı konusunda ısrar eden Başbakan Razmana, bu açıklamasından bir kaç gün sonra 3 Mart 1951'de bir suikast sonucu öldürülmüş yerine geçen Başbakan Alâ'nın da kısa bir süre sonra istifa etmesinin ardından Meclis'in önerisi üzerine Şah, Musaddık'ı **28 Nîsan 1951'de** başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştı.[49] Musaddık ise başbakan olduktan iki gün sonra Meclisin aldığı millîleştirme kararını onaylayarak yürürlüğe koymuştur.

İran'ın tüm petrol sanayisini millîleştirme kararı bu ülkenin İngiltere ile zaten gergin olan ilişkilerinin büsbütün kötüleşmesine ve nihayet kopmasına yol açmıştır. İngiltere derhal harekete geçerek İran'a boykot

uygularken diğer taraftan İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların kapsamını genişletmek için büyük bir kampanya başlatmıştır. Böylece o tarihe kadar İran hükümetiyle ilişkilerinde Anglo Iranian Oil Company'ye tam bir destek vermiş olan İngiliz hükümeti, bu olayda da diplomatik yoldan gayet sert müdahalelerde bulunmuş ve İngiliz şirketinin haklarını uluslararası hukuk kuruluşlarının yanı sıra büyük ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde sonuna kadar savunmuştur. Ancak İngiltere'nin bu konuda yürüttüğü tüm çabalar, İran hükümeti üzerinde olumlu bir sonuç vermemiştir. İran'ın millîleştirme kararını etkisiz kılma konusunda İngiltere'nin yapamadığını diğer büyük petrol şirketleri, aralarında oluşturdukları işbirliğiyle başarmışlardır.

İngiltere'nin soruna taraf olması üzerine Amerika'nın 1951 Temmuzundan itibaren artan girişimlerinden de bir sonuç alınamadı. İran petrollerinin satış tekelini elinde tutmak isteyen Şirkete karşılık; bunu kabul etmeyen İran, ancak belli bir miktarın satış hakkını Şirkete vermek, gerisini kendisi satmak istiyordu. İngiltere ise sorunu bir taraftan Uluslararası Adalet Divanı'na götürürken diğer taraftan İran üzerinde baskıda bulunmakta ve İran sularına kruvazör göndermekteydi. Ancak İngiltere, çatışmanın askerî boyutunu, 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşması dolayısıyla bu devletin de işe karışabileceğini düşünerek daha ileri götüremedi.

İngiltere'nin Divan'a başvurusuna karşı çıkan ve sorunun kendisi ile Şirket arasında bir sorun olduğunu, İngiliz hükümetinin taraf olmadığını ileri süren İran hükümeti, Divan'ın bu konuda alacağı kararı tanımayacağını açıklamıştır. Nitekim, Uluslararası Adalet Divanı da 22 Temmuz 1952'de verdiği kararla İngiltere'nin bu anlaşmazlıkta taraf olmadığı gerekçesiyle kendisini davayı incelemekle yetkili görmediğini açıklamıştır. Sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne de taşıyan İngiltere buradan da bir sonuç alamaması üzerine bu defa tazminatlar konusuna yoğunlaşmış, ancak bundan da bir sonuç çıkmamıştır[50].

Bu gelişmelere rağmen İran'ın Dr. Musaddık önderliğinde başlattığı millîleştirme girişimi başarıya ulaşamamıştır. Bu sonuçta İran'ın ABD'den umduğu mali ve siyasi desteği görememiş olmasının rolü oldukça büyük olmuşsa da asıl etmen millîleştirme hareketi esnasında üretimi zaten büyük ölçüde azalmış olan İran'ın diğer petrol şirketlerinin

ortak engellemeleri sonucu petrolüne dış piyasalarda alıcı bulamaması ve bunun sıkıntısını ekonomisinde bütün şiddetiyle hissetmesi ve bunun da ülkenin siyasal yapısında ciddi anlamda krize yol açmış olmasıdır.

Aslında İran, millîleştirme girişiminin başında, bu konuda en büyük desteği ABD'den göreceğini sanmıştı. Çünkü NATO ve Avrupalı müttefikleri için çok önemli olan İran petrolünü ABD'nin kolay kolay gözden çıkaramayacağını ve bölgenin jeopolitik önemi dolayısıyla kendisini yalnız bırakmayacağını düşünen Tahran yönetimi, bu nedenlerle İngiltere karşısında ABD desteğinden büyük ölçüde emin görünmüştü. Üstelik bu desteğin o tarihlere kadar İran petrolüne girememiş olan Amerikan şirketlerine kapı açacağı düşüncesiyle kolaylıkla sağlanacağını beklemişti, fakat ortaya çıkan sonuç bu konuda yanıldığını göstermekteydi ya da çok daha farklı unsurlar devreye girmişti ki burada özellikle İngiliz-Amerikan geleneksel ittifak ilişkisini dikkate almak mümkün. Ayrıca, Amerikalı büyük şirketler uluslararası petrol piyasasındaki mevcut denetim mekanizmasını bozarak bireysel çıkarlar elde etmek yerine tam bir dayanışma içine girmişlerdi. Başka bir deyişle petrol şirketleri büyük şirketler egemenliğini sarsmaya yönelik her türlü üretici ülke girişimi karşısında ne ölçüde bir dayanışma içinde olabileceklerini bu olay aracılığıyla sergilemişlerdi.

Aslında 1951 Ekiminde İngiltere'de yapılan seçimlerde İşçi Partisi düşüp Muhafazakarlar iktidara gelince Birleşik Devletler'in ağırlığı İngiltere lehine kaymaya başlamıştı. Nitekim 1952 yılından itibaren ABD yönetimi de İran'a uygulanan boykota örtülü destek vermeye başladı. Bu durum İran'ın petrolünü uluslararası piyasalarda satmasını neredeyse imkansız hale getirmişti. Petrol gelirlerinden yoksun kalan İran, büyük bir mali krizin içine sürüklenmekteydi. Bunun üzerine 1952 Ekiminde Musaddık İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesti. Esas ilginç olanı bu konuda Orta Doğu ülkelerinin de İran'ı yalnız bırakmış olmalarıydı. Bölgede denetimi devam eden İngiltere'nin, Arap yarımadasındaki diğer ülkelerde üretimin artmasını sağlamasıyla İran petrolünden kaynaklanan bir krizin yaşanması engellenmiştir. Örneğin, Kuveyt, İran'dan boşalan açığı kapatmak için petrol üretimini arttırırken diğer Arap ülkeleri de aynı doğrultuda hareket etmişlerdi. Zira bu yıllarda İngiltere'nin Kuveyt gibi diğer Körfez ülkelerinde de denetimi devam etmekteydi.

Bu arada İran'da 1952 Mayısında yapılan seçimlerde Dr. Musaddık'ın Ulusal Cephesi ile Tudeh'çiler Mecliste çoğunluğu almışlardı. Elde ettiği bu güçle Musaddık 1906 Anayasasında öngörülen parlamenter kurumları yerleştirmeye çalıştı. Fakat Musaddık'ın uygulamaları onu, Şah ve onun yeni koruyucusu ABD ile karşı karşıya getirmişti. Yetkileri her geçen gün biraz daha kısılan ve ne yapacağı konusunda kararsız kalan Şah, artık Musaddık ile doğrudan bir mücadeleye girmek yerine monarşinin seremonik bir düzeye indirilmesine razı olmuştu. Bu arada Musaddık, Meclis'ten kendisine monarşiye son darbeyi de indirmek için olağanüstü yetkiler vermesini sağlamıştı. İlk iş olarak silâhlı kuvvetleri Şah'ın denetiminden alarak hükümetin denetimine veren Musaddık ordudaki asker sayısını da azaltırken ayrıca toprak reformu yapılmasını öngören bir yasa hazırlayarak Meclise sevk etti. Musaddık, devleti yönetme gücünü monarşiden alarak parlamentoya verirken; imtiyazlı sınıfın elinde toplanan toprağın ve gelirin yeniden adil bir bölüşümünü de gerçekleştirmek istiyordu.

Fakat İran'ın giderek kötüye giden mali durumu Musaddık'ın düşündüğü reformları gerçekleştirmesini zorlaştırmıştı. Uluslararası çapta uygulanan boykotun etkisiyle ülkede artan işsizlik ve enflasyon, Musaddık'ın gereksinim duyduğu desteğin kaybolmasına yol açmaktaydı. Kaldı ki, Tudeh bu kötüye giden durumdan yararlanarak işçi sınıfı üstünde etkili olmaya çalışmaktaydı. Sonuçta Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturacağı endişesiyle ulema kesiminin de Cephe'den ayrılmasıyla 1953'te Ulusal Cephe dağıldı. Bu gelişme Tudeh'i yeniden politik sahnede öne çıkarmış oldu. Bunun üzerine ordu içinde bir grup, gizliden gizliye toplantılar yaparak bir darbe hazırlığına başlamışlar ve ülkenin Tudeh'in denetimine girerek Sovyet kampına kaymasını engellemek isteyen ve bu nedenle monarşiyi destekleyen ABD hükümetiyle temasa geçmişlerdi. CIA'nin de yardımıyla bu grubun darbe plânını destekleyen Amerikan hükümeti konudan Şahı da haberdar ederek darbeci grubun lideri General Zahedi'yi başbakan olarak atayacağına ilişkin bir anlaşmaya varmıştı. Nitekim **Ajax Operasyonu** adlı Amerikan-İngiliz destekli ilk darbe girişiminin 16 Ağustos'ta başarısız olması üzerine Şah ülkeyi terk ederek Roma'ya kaçtı. Ancak Ajax operasyonunun sorumlusu CIA ajanı Kermit

Roosevelt'in çabasıyla üç gün sonra **19 Ağustos 1953'te** ikincisi düzenlenen darbeyle Musaddık düşürülerek tutuklanmış ve Şah'ın İran'a dönerek görevi yeniden devralması sağlanmıştı.[51]

İran'da Musaddık'ın devrilmesiyle ve başbakanlığa getirilen Zahedi'nin görevi devralmasıyla birlikte İran petrolünü millîleştirme hareketi de bütünüyle tarihe karışmış oldu. Zahedi, petrol anlaşmazlığının çözümü için Amerika'nın aracılığını istedi ve bu ülkenin aracılığıyla petrol şirketleri ve İran arasında bir anlaşma sağlandı. Yeni dönemde İran petrolü tek başına Anglo Iranian Oil Company tarafından değil; başka şirketlerin de katılımıyla oluşturulan bir konsorsiyum tarafından işletilecekti. Görüşmelere Anglo Iranian Oil Company'nin yanı sıra bazı Amerikan petrol şirketleri de katılmış ve taraflar 15 Ağustos 1954 tarihinde yeni bir anlaşma yapmışlardır.

Bu anlaşmayla petrol piyasasının yedi büyükleri, İran petrol sahaları üzerinde belirli bir petrol alanı üzerinde ortak denetime sahip olmuşlardı. Anlaşmaya göre İran'da yedi büyük petrol şirketinin oluşturduğu bir konsorsiyum kurulmakta ve petrol imtiyazını elinde bulunduracak olan bu konsorsiyum tüm faaliyetlerini Anglo Iranian Oil Company'nin feshinden sonra oluşturulan ve İran petrolünün tek sahibi olan National Iranian Oil Company adına yürütmekte ve bunun karşılığında kârlarını İran'ın bu ulusal petrol şirketiyle eşit olarak % 50-50 paylaşmaktaydı. Konsorsiyuma katılan şirketlerin payları, Anglo Iranian Oil Company (BP) % 40, Shell % 14, Fransız CFP şirketi % 6 ve Amerikan şirketleri (Exxon, Mobil, Socal, Gulf ve Texaco her birinin % 8) % 40 olarak belirlenmişti. Sonradan Amerikan hükümetinin girişimiyle beş büyük Amerikan şirketinin paylarından % 1 oranında yapılan kesintiden oluşan % 5'lik pay dokuz bağımsız Amerikan şirketine[h] verilmiştir.[52] Böylece konsorsiyum, İran'ın güneyinde petrol araştırma ve işletme haklarıyla Abadan rafinerisini ele geçirmekteydi.

---

[h] Sözkonusu Amerikan şirketlerinin adları, American Independent, Standart Oil of Ohio, Atlantic ve Richfield (ikisi birleşmiş), Signal ve Hancock (bu ikisi de birleşmiş), San Jacinto, Getty ve Tidewater'dır.(Altuğ, ss. 79, 114 nolu dipnot). CIA ajanı Kermit Roosevelt'e gelince, kendisi 1958 yılında CIA'deki işinden ayrılarak Mobil petrol şirketinde çalışmaya başlamış ve iki yıl sonra da şirketin Başkan Yardımcısı görevine getirilmiştir.

3. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE PEHLEVİ HANEDANLIĞININ SONU

1979 İran devrimi çok sayıda faktörün rol oynadığı bir süreç olmuştur. Hem iç politikadaki ve siyasal sistemin işleyişinden kaynaklanan nedenler hem de Şah'ın dış politikası ve bunun yol açtığı tepki ve rahatsızlık toplumu harekete geçiren faktörler arasında yer almıştır.

Pehlevi hanedanlığının 54 yıllık (1925-1979) iktidar dönemi rejime sadık dostlar yetiştirdiği kadar kendi karşıtlarını da doğurmuştu. Bu nedenle İran devrimi, hem siyasal bakımdan dışlanmışların, hem dinsel açıdan Pehlevi hanedanının uygulamalarından rahatsız olanların, hem eşitsiz gelir dağılımından yeterince pay alamayanların ve giderek yoksullaşanların[c], rejimin yabancılarla bağlantısına ama özellikle Amerika bağlantısına tepki duyanların, toplumsal ve kültürel alanda giderek artan yozlaşmadan rahatsız olanların bir ortak payda da, yani Şah karşıtlığı gibi bir ortak zeminde buluşmaları ve bunu iyi bir organizasyon içinde yönetmelerinin sonucuydu.[53]

Devrim süreci esas olarak 1978 Ocağında başlayan devrim sürecinde medreselerin ve mollaların yoğun olduğu Kum şehri ilk gösterilerin yapıldığı yer olmuştur.[54] Bu ilk gösterilerde hükümetin hlka ateş açmasıyla çok sayıda insan hayatını kaybetmişti.[55] Bundan kırk gün sonra Şeriatmedari'nin çağrısıyla yapılan Tebriz'deki gösteriler sonucunda ise, halk bir anlamda şehrin kontrolünü ele geçirmişti. Yine 1978'in başında Mücahidin, Fedayin ve Peykar gibi sol gruplar da rejime yönelik saldırılarını yoğunlaştırmaya başlamışlardı.[56] Şah'ın bu arada halkın tepkisini yatıştırmak adına yaptığı liberalleşmeye dönük bazı girişimler ise hiçbir sonuç vermedi.[57]

---

[c] 1971'de varili 1.79 dolar olan ham petrolün fiyatı, 1973 sonunda 11.65 dolara fırlamış ve bu doğrultuda hükümetin petrol gelirleri de 1972'de 2.3 milyar dolardan 1974'te 18.5 milyar dolara ve 1977'de 20 milyar dolara ulaşmıştır

Şah'ın Heykelinin 1978 Kasımında Üniversite Öğrencileri Tarafından Devrilmesi

Neticede Şah'ın 16 Ocak 1979'da tatil gerekçesiyle İran'dan ayrılması ve **Humeyni'nin sürgünde bulunduğu Paris'ten 1 Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle de İran'da Pehlevi hanedanlığı ve monarşi sona ermiş oluyordu.** İran'da bir taraftan, devrimi gerçekleştirenler arasında çatışmalar yaşanırken diğer taraftan Irak'ın 1980 Eylülündeki saldırısıyla başlayan sekiz yıl sürecek bir savaşın için sürüklenmişti. Savaş 1988 Ağustosunda sona erdiğinde tarafların her ikisinin de insan ve ekonomik kaybı söz konusu olurken hiçbir taraf istediği amaca ulaşamamıştı. Bu dönemde İran, bir taraftan, Irak'la savaşırken diğer taraftan, Şii unsurları kullanarak devrimi bölgeye ihraç etmek için çalışıyor ve bunun doğurduğu istikrarsızlıklar dolayısıyla komşu ülkeleri İran karşıtı cephede yer almak zorunda bırakıyordu.

4. İRAN-IRAK SAVAŞI (1980-1988)

Sekiz yıl sürecek bir savaşa yol açan sorunları kısaca özetlemek aslında zor olsa da sorunun temelinde Saddam'ın İran rejiminin bir kaosa süreklendiği anda hem iki ülke arasındaki tarihsel ve sınır sorunlarını çözmek, hem İran'ın devrim ihracını engellemek, hem de kolay bir zafer kazanarak gerek ülke içinde gerekse Arap dünyasında gerçek bir lider konumuna yükselmek tutkusu ve beklentisi rol oynamıştı. Ama daha da önemlisi birilerinin Saddam'ı bu savaşı kazanacağı konusunda ikna etmiş ve gerekli yardımı yapacağı sinyalini vermiş olmasıydı. Aksi takdirde Saddam'ın Irak'tan üç misli nüfusa ve üç misli genişlikte bir coğrafyaya sahip bir ülkeye savaş açması söz konusu olamazdı. Buna karşılık Saddam'ın böyle bir savaşı başlatırken kendine göre haklı gerekçeleri vardı.

Zira, iki ülke arasında savaşa başvurmayı gerektirip gerektirmeyeceği tartışma konusu olan birtakım sorunlar bulunmaktaydı. Bunları sınır sorunları, ideolojik sorunlar, dinsel ve mezhep sorunları, Kürt sorunu ve Kuzistan Arapları sorunu olarak temel başlıklar altında toplamak mümkündür. Bu bağlamda, 1975 Cezayir Antlaşması, hem iki ülke arasındaki sınır sorununa geçici bir çözüm getirmekte ama daha da önemlisi Irak'a güvenlikle ilgili bölgesel konularda liderlik yapma rolünün önünü açmaktaydı. Irak Thalweg hattını kabul ederek Şatt-ül Arap'ın doğu yakasını İran'a bırakmaya razı olmuştu. Fakat buna karşılık İran da Kürtlere o zamana kadar verdiği desteği kesiyordu. Bu antlaşmanın arkasından Irak, askerî gücünü arttırmak için Fransa ve Sovyetler Birliği'nden silâh alımını hızlandırmıştı. Bu arada 1978'de Arap Birliği zirvesine ev sahipliği yaparak hem siyasal prestijini arttırmış hem de Mısır'ın tecrit edilmesine öncülük etmişti.[58]

Nitekim Camp David Anlaşması'yla birlikte Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğinin ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki prestijinin sarsılması Irak'ı Mısır'ın bıraktığı boşluktan yararlanarak gerek Arap dünyasının gerekse Üçüncü Dünya'nın liderliğini yapma arzusunu kamçılamıştı. Şah'ın düşmesi de Saddam'ın bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma yönündeki isteklerini önemli ölçüde uyandırmış olmalıydı. Siyasal bakımdan kendi yerini sağlam gören Saddam, ekonomik olarak

da kendini oldukça güçlü hissediyordu. %10'luk payıyla petrol rezervleri bakımından Suudi Arabistan'dan ve İran'dan sonra dünyada üçüncü sırada yer alan Irak'ın, 1970'lerin ikinci yarısında, bir taraftan petrolün millileştirilmesi diğer taraftan OPEC'in fiyatları artırmasından dolayı, 1973'te 2 milyar dolar olan yıllık petrol geliri 1980'de 26 milyar dolara ulaşmıştı.

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, 1980 Şubatında devrimin yıldönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast ve Müstansiriyah Üniversitesi'ne saldırılması olaylarıydı. Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Dava'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla plânlandığını, bunun da Humeyni'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. 1980 Nisanına gelindiğinde, Bağdat ile Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş tamamen kızışmıştı. Bu olayların etkisiyle 1980'de Iraklı Şiilerin lideri Ayetullah Muhammad Bekir el-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti.[59]

İki ülke arasındaki en ciddi sorunlardan biri de yıllardır devam eden Şatt-ül Arap üzerindeki egemenlik sorunu ya da kısaca sınır sorunuydu. Zira, iki ülke arasında 1975 Martında imzalanan Cezayir Antlaşması ile, başta Kürt sorunu ve su yolunun denetimi sorunu olmak üzere pek çok sorun çözüme kavuşturulmuş olsa da Saddam zorunlu şartlar altında imzaladığını iddia ettiği bu antlaşmadan memnun kalmamıştı. Dolayısıyla Irak, 1979 Şubatında gerçekleşen devrimden sonra İran'da ortaya çıkan kargaşa ortamından yararlanarak 18 Eylül 1980'de Cezayir Antlaşması'nı tanımadığını açıkladı.

Bu arada zaten İran'ın 1979 Haziranında kuzey sınırında Cezayir Antlaşması doğrultusunda yerine getirmesi gereken devriye görevini terk etmesi üzerine, Kürdistan Demokrat Partisi'ne bağlı peşmergeler Irak hükümetine yönelik saldırılara başlamıştı. İran'ın yanısıra Suriye tarafından da desteklenen ve Saddam'ı hedef alan bu tür olaylarda 1980 başından itibaren artış olmuştur.[60]

Öte yandan Irak, İran'ı yenilgiye uğratarak, Tahran'dan sonra ülkenin ikinci sanayi bölgesi olan ve Ahvaz, Hürremşehr, Abadan, Bender Humeyni gibi petrol ve doğal gaz merkezlerinin bulunduğu Kuzistan

bölgesinde yaşayan bir buçuk milyon dolayındaki Arap[61] halkın özerkliğe kavuşturulmasını amaçlıyordu. Böylece hem bu önemli petrol ve endüstri merkezi İran'ın elinden çıkmış olacak, hem de bu arada Kürtlere yapılan İran desteği Kuzistan Araplarının yapacağı destekle dengelenmiş olacaktı.

Kısacası, Saddam'ın amacı, İran'daki Şii kökenli İslâm Devrimi'nin ülkesindeki etkilerini sınırlamak, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Şatt-ül Arap üzerindeki denetimi ele geçirmek, Kürtler üzerinde kesin hakimiyet kurmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerini kazanmalarına yardım ederek İran'ın bu bölgede sahip olduğu petrol alanlarından mahrum kalmasına yol açmak, ulusal birliği sağlamak ve hepsinden önemlisi bölgede egemen güç haline gelmekti.

Nitekim **Irak'ın 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km'lik bir cephede saldırıya geçmesiyle birlikte sekiz yıl sürecek savaş başlamış oldu.** İlk planda Irak birlikleri, İran topraklarında hızla ilerlerken, savaşın daha ikinci gününde önemli bir direnişle karşılaşmadan hayati merkezler işgal edilmiş ve Kuzistan eyaletinin merkezi durumundaki Ahvaz kentine 25 km yaklaşılmıştı. Bu arada Irak, saldırılarını daha çok İran'ın önemli ihracat merkezlerinden biri olan Harg adasının da içinde bulunduğu stratejik bölgelere yapıyordu.

Zaman içinde savaş, bir dış destek olmaksızın, Irak açısından artık katlanılması zor bir noktaya gelmişti. Zira Irak'ın savaş başlamadan önce 1980'de yılda 26 milyar dolar olan petrol ihracatı, 1981'de 10 milyar dolar dolayına, 1982 sonuna doğru ise 7 milyar doların da aşağısına düşmüştü.[62] Ayrıca İran'ın Körfez'in denetimini ele geçirmesi, Irak'ın su yoluyla yaptığı ticaretin kesilmesine neden olmuştu. Buna 1982 Nisanında Suriye'nin ülkesinden geçen boru hattını kapatması da eklenince, 1982 sonunda Irak'ın durumu pek parlak görünmüyordu. Zira 1982 Nisanında, Irak'ın petrol ihracını sürdürdüğü tek boru hattı Türkiye'den geçen Yumurtalık boru hattı kalmıştı. İşte bu noktada Körfez ülkelerinin ve ABD'nin devreye girdiği görülmektedir.

Bu arada 1985 yılının ortalarında başlayan ve 1986 yılında açığa çıkan bir olay tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. ABD'nin ve Reagan

yönetiminin büyük prestij kaybına neden olan bu olay, İran'a gizlice silâh satılmasıyla ilgili "Irangate" skandalıydı. Gizli diplomasinin ve İran'a silâh satılmasının amaçlarını açıklayan Reagan, bunun, Şah'tan sonra İran'la bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve altı aydır sürüp giden savaşın onurlu bir şekilde son bulmasını sağlamak amacıyla yapıldığını belirtiyordu.

1986 Şubatında İran birlikleri Basra'nın güneyinden Şatt'ı geçerek 750 km²'lik Faw yarımadasını aldı. 21 Mayısta Körfez ülkelerinin gemilerine Amerikan bayrağı çekilmesi konusu kararlaştırıldı. Bu arada buna bağlı olarak bölgeye çok sayıda Avrupa ülkesinden kuvvet kaydırılması kararı alınırken ABD, Yedinci Filoyu Hint Okyanusu'ndaki güçleriyle takviye yoluna gitti ve Altınca Filodan da bölgeye kuvvet kaydırıldı. **20 Temmuz 1987'de ise BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 598 sayılı ateşkes kararını kabul etti.** Karar, Irak tarafından benimsenirken İran tarafından reddedilmişti.

1988 yılına gelindiğinde Irak, bir taraftan Sovyetler Birliği'nden aldığı uzun menzilli füzelerle Tahran'ı ve diğer büyük İran şehirlerini füze yağmuruyla çökertmek istiyor, bir taraftan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silâhları kullanıyordu. Söz konusu kimyasal silâhların kullanılması en geniş çapta Halepçe'de olmuş ve 5000 sivilin öldüğü bu olay tarihe "**Halepçe Katliâmı**" olarak geçmiştir. Nihayet durumu değerlendiren Humeyni, BM'nin 598 sayılı kararını kabul etmek zorunda kalmıştı. Tarihler 18 Temmuz'u gösterirken sekiz yıl süren savaş da sona ermişti. Bunun arkasından taraflar 25 Ağustos 1988'de Cenevre'de bir araya gelerek bir ateşkes anlaşmasını görüşmeye başladılar.[63]

5. HÜMEYNİ SONRASI İRAN VE İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASI

Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra İran'ın dış politikasında ideolojik unsurların yanı sıra pragmatik unsurlar da öne çıkmaya başlamıştır. İran'ı buna zorlayan nedenlerin başında da aslında ağırlaşan ekonomik sorunlar gelmiştir. İran bu çerçevede özellikle 1989'dan itibaren, önce Rafsancani (1989-1997) arkasından da Hatemi (1997-2005) ile beraber sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir ilişki kurabilmek için çalışmaya başlamıştır. İran, söz konusu politika değişikliğini Rafsancani ile başlatmış olsa da bu konuda somut adımlar atmaya esas olarak 1997'de seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Hatemi ile beraber başlamıştır.

Ancak İran'ın nükleer programı sürdürmesi ve bu konuda uluslararası denetim mekanizmasının faaliyetlerine kuşkuyla yaklaşması Irak örneğinde olduğu gibi İran ile ABD arasındaki ilişkileri özellikle 11 Eylül 2001'den itibaren gerilimli bir sürece soktu. Amerikan hükümeti Bush Doktrini ve Önleyici Savaş stratejisi çerçevesinde nükleer silahlara sahip olmaya çalışan ve terör örgütleriyle bağlantıları olan ülkeleri haydut ülkeler listesine alırken bunları aynı zamanda Şer Ekseni olarak da nitelemekteydi. Bu ülkelerden Irak'ın 2003 Martında işgal edilmesinden sonra geriye İran, Suriye ve Kuzey Kore kalmıştı. Özellikle Orta Doğu ülkelerinden İran ve Suriye üzerindeki Amerikan baskısı Irak işgali sonrasında daha da artmıştır. ABD Suriye'yi Lübnan'daki Hüzbullah'ı ve Filistin'deki Hamas ve İslami Cihad başta olmak üzere Filistinli direniş gruplarını desteklemesi nedeniyle terörü desteklemekle suçlayarak açıkça Esad rejimi üzerinde baskıyı yoğunlaştırmıştır. Bu baskıların sonucu Suriye, 2005 Nisanında Lübnan'daki yaklaşık 14,000 dolayındaki askeri gücünü ve istihbarat birimlerini çekmek zorunda kalmıştır. Washington yönetiminin İran üzerindeki baskıları bu ülkenin Uluslararası Atom Enerjisinin denetimini geçici olarak kabul etmesini sağlamış olsa da bu ülkeyi nükleer programa tamamen son verme noktasına getirmemiştir. İran, uranyum zenginleştirmenin amacının salt barışçıl nükleer enerji üretimine ve bu bağlamda nükleer santrallere yakıt teminine yönelik

olduğunu iddia ederken ABD bu faaliyetin nükleer bomba yapımına da yönelik olabileceğinden kuşku duymakta ve uranyum zenginleştirme faaliyetine kalıcı şekilde son vermesini istemektedir. İran'ın 2005'te yapılan seçimlerle cumhurbaşkanı seçilen ve 2009 Haziranında yeniden ikinci defa tartışmalı bir seçim süreci sonunda yeniden seçinle Mahmud Ahmedinejad İran'ın nükleer programından tamamen vaz geçmesinin mümkün olmadığını açıklarken ABD-İran ilişkilerinin geleceğine ilişkin umutlu olmayı gerektirecek ipuçları vermemektedir. Ahmedinecad, ABD ve İsrail ile ilgili sert açıklamalarla Orta Doğu kamuoyunu etkilemeye çalışsa da bugüne kadar Arap ve Müslüman halklar için ciddi bir risk almamış ve herhangi bir bedel ödememiş olan İran'ın söz konusu politikalarının retorikten ibaret olduğu artık bilinmektedir.

İsrail'in varlığını tartışmaya açan ve İsrail'in sahte bir devlet olduğunu vurgulayan Ahmedinecad, bu devletin ortaya çıkışına yol açan BM kararını eleştirmekte ve Yahudi soykırımının tamamen uydurma olduğunu iddia etmekteydi. İsrail'in yok edilmesi gerektiğini savunan İran bu politikasıyla giderek Batı toplumunu karşısına almıştır.

Aslında, özellikle 2001'de Afganistan'ı, 2003'te ise Irak'ı işgal eden ABD tarafından kendisinin kuşatıldığını düşünen İran barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma adı altında nükleer silaha sahip olmaya çalışarak kendisi için bunu caydırıcı bir güç olarak görmeye başlamıştır.

Aslında İran'ın nükleer programına başlaması çok yeni sayılmaz. İran bu işe ABD'nin desteğiyle 1960'ların başında başlamıştır. O yıllar İran, ABD'nin önemli müttefiklerinden biriydi ve Şah, Amerika'nın bölgedeki en büyük destekçisi olarak biliniyordu. Nükleer teknoloji için gerekli ilk alt yapı desteğini Washington'dan alan Tahran yönetimi 1974'te Paris ile zenginleştirilmiş uranyum alma konusunda bir anlaşma imzaladı. Ancak 1979 devriminden sonra ABD'nin baskısıyla Fransa da İran'la ilişkilerini yeniden gözden geçirdi ve nükleer teknoloji konusunda yapılan bu anlaşmayı uygulamaktan kaçındı. Nitekim bu gelişmeler üzerine çalışmalarına hız veren İran, 1990'da zenginleştirilmiş uranyum üretimine başladı. Bu arada İran ile Arjantin arasında zenginleştirilmiş uranyum elde etme konusunda teknolojik işbirliği yapılması için bir anlaşma imzalanması noktasına gelindiyse de Fransa gibi, Amerikan baskısına maruz kalan

Arjantin hükümeti de bu işbirliğine yanaşmadı. Bununla beraber İran yönetimi bu konuda Sovyetler Birliği ve Çin ile girdiği yakın ilişkiler sayesinde bu ülkelerden gerekli desteği sağlamakta zorlanmadı. Amerikan yönetiminin baskısına rağmen söz konusu ülkeler İran yönetimi ile nükleer konuda işbirliğini sürdürdüler. Nitekim İran bu ilişkiler sayesinde 1970'lerde Almanya'nın desteğiyle inşasına başlanan, ancak 1979 devrimi dolayısıyla yarım kalan Buşehr'deki santralin inşasına Rusya'nın yardımıyla tekrar başladı. İran'ın bunun dışında bir diğer nükleer tesisi de Natanz nükleer santralidir. İran her iki tesiste de uranyum zenginleştirme aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Bunların dışında İran, Arak'taki tesiste ise ağır su üretimi yapmaktadır. Ağır su da zenginleştirilmiş uranyum gibi hem nükleer silah üretiminde kullanılan plutonyum üretiminde hem de nükleer yakıt olarak kullanılmaktadır. İran'ın bunların dışında İsfahan'da bir uranyum dönüştürme tesisi bulunmaktadır.

Aslında İran'ın tehdit olarak algılanması sadece nükleer silah ütebilme kabiliyetini geliştirmesinden kaynaklanmamakta; aynı zamanda ürettiği füzelerle giderek ABD'nin ve onun bölgedeki müttefiklerinin güvenliğini tehdit edebilecek bir konuma gelmesinden kaynaklanmaktadır. SCUD B tipi kısa menzilli füzeler kategorisinde olan ve 310 km menzili bulunan Şahap-1 füzeleri ile işe başlayan İran, Kuzey Kore'nin de desteğiyle 1985'te 500 km menzili olan SCUD C tipi Şahap-2 füzelerini üretmeye başladı. Fecr-3 füzeleri ise menzili tam olarak bilinmemekle beraber, birden fazla bağımsız hedefi aynı anda vurabilme (MIRV) özelliğine sahiptir. Son olarak orta menzilli füze kategorisinde yer alan 1300 km menzilli Şahap-3A ve 2000 km menzilli Şahap-3B füzelerini üreten İran aynı füzenin daha gelişmiş Şahap-3C ve Şahap-3D versiyonları üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca daha kısa menzilli Siccil-1'den sonra 2,500 km menzile sahip olduğu tahmin edilen Siccil-2 füzeleri ve yine 2000 km menzilli Gadr-110 füzelerinin ve yeni üretmiş olduğu 2400 km menzili olan nükleer başlık taşıma özelliğine sahip seyir füzesi olan Meşkat füzelerinin[64] yanı sıra Çin ve Kuzey Kore'nin desteğiyle İran'ın üretim aşamasında olan Şahap-4 ve Şahap-5 füzelerinin uzun menzilli kıtalararası balistik füzeler olması beklenmektedir. İran'ın söz konusu füze kapasitesi ile bölgedeki tüm ülkelere karşı saldırı kapasitesini arttırdığı, bu arada

özellikle bölgedeki Amerikan ve İsrail hedefleri için açık tehdit haline geldiği söylenebilir.

Nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar için yani sadece nükleer enerji üretiminde ve silah üretimi dışındaki alanlarda kullanmaya yönelik olduğunu iddia eden ve bu hakkını NPT anlaşmasına dayandıran İran'ın aslında bu konuda ciddi güvenlik kaygıları olduğu için bir ölçüde buna caydırıcı bir güç olarak sahip olmaya çalıştığı ifade edilebilir. Zira, Afganistan ve Irak'taki Amerikan varlığı dışında zaten Körfez ülkelerinde ciddi askeri kolaylıklara sahip olan ABD, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda da önemli bir askeri güce sahip bulunmaktadır. Ayrıca nükleer silaha sahip olduğu bilinen İsrail de İran açısından tehdit değerlendirmelerinde dikkate alınan bir ülke konumundadır. Bunların dışında İran'ın etrafındaki ülkelerden Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan nükleer güce sahip olan ülkeler. Bu durum İran'a nükleer silaha sahip olması gerektiğini düşündürmektedir. Ayrıca İran yönetimi halkın milli duygularını tahrik etmek amacıyla da nükleer silaha sahip olmaya çalışmaktadır. İran bu açıdan kendisini Pers imparatorluğunun varisi olarak gördüğünden bölgesel bir güç olmak istemektedir.

Buna karşılık İranlı siyasetçilerin hemen hepsi nükleer programın ve uranyum zenginleştirme faaliyetinin nükleer silah üretme amacına yönelik olmadığını iddia etmektedir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (UAEA) yerinde anlık denetim imkanı veren Ek Protokol'ü 18 Aralık 2003'te imzalayan İran yönetimi, 2012 sonuna yaklaşıldığı halde bu belgeyi onaylamaktan kaçınmıştır.

2005 Haziranındaki seçimlerin sonucunda Ahmedinecad'ın Hatemi'nin yerine cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran'ın dış dünya ile ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. 2009'da ikinci defa seçilen Mahmud Ahmedinecad'ın radikal kişiliği çok geçmeden dış politikadaki üslubuna

da yansıdı ve sert demeçler vermeye başlayan yeni İran lideri uzlaşmaz bir kişiliğe sahip olduğu izlenimini verdi. Ahmedinecad ile birlikte İran, nükleer konuda ödün vermez bir tutum içinde görünmeye başladı.

Bugüne kadar İran'la P5+1 ülkeleri adı verilen Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ve Almanya'nın katılımıyla gerçekleşen müzakerelerden bir sonuç alınamamıştır. Bu görüşmelerde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetinden vaz geçmesi karşılığında nükleer santrallerinde kullanacağı yakıtı verme ve ambargoyu gevşetme gibi teklifler ele alınsa da tarafların yaklaşımları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. ABD ve Batılı ülkeler her türlü uranyum zenginleştirme de dâhil nükleer faaliyetlerinden kuşku duydukları için İran üzerinde baskıyı ve izolasyonu arttırmayı tercih etmektedir. İran ise uranyum zenginleştirme de dahil tüm nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğunu ileri sürerek sahip olduğu teknolojik düzeyi bir egemenlik hakkı olarak görmekte ve bundan vaz geçmek istememektedir.

ABD ile İran arasında bir anlaşmanın mümkün olup olmadığı; İran'daki muhalefetin krizin ilerleyen zamanlarında olası konumları; ABD karşısında İran'ın ya da İran karşısında ABD'nin sahip olduğu diğer kartlar ya da avantajlar ikinci ciltte tartışılacaktır. Tüm bunlar ele alınırken söz konusu bu tür opsiyonlar karşısında Türkiye'nin konumunun ne olacağı ve olması gerektiği de ele alınacaktır.

Bununla beraber BM Güvenlik Konseyi tarafından 23 Aralık 2006 Aralığında alınan 1737 sayılı karar İran'a nükleer teknoloji yardımı yapılmasını ve bu ülkeyle nükleer teknoloji konusunda yapılacak her türlü işbirliğini yasaklamaktaydı. Karar ayrıca UAEA'nın 60 gün içinde hazırlayacağı rapor çerçevesinde ek yaptırımların görüşülmesini öngörmekteydi. 21 Şubat 2007'de UAEA Başkanı Baradei tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulan rapor İran'ın nükleer faaliyetlerini sürdürdüğünü ve bu konuda işbirliğine istekli olmadığını ortaya koymasına rağmen Konsey üyeleri ek önlemler konusunda şimdilik uzlaşmaya varamamışlardı. 24 Mart 2007'de üzerinde anlaşılan 1747 sayılı yeni yaptırım kararında İran'ın önceki Konsey kararlarının (1696 ve 1737) gereğini yerine getirmediği vurgulanmakla beraber şimdilik İran'a kapsamlı bir ekonomik ambargo uygulanması öngörülmüyordu. Bununla beraber, kararda İran'ın nükleer

faaliyetlerinin barışçıl amaçlı olmasını sağlayacak diplomatik çözümlerin teşvik edilmesi üzerinde durulmaktaydı. Ayrıca, İran'ın 1737 sayılı kararın gereğini yerine getirmemesi halinde nükleer teknoloji transferine daha sıkı önlemlerin yanı sıra kısmı silah ambargosu uygulanması da öngörülmekteydi. Bunların yanında karar diğer ülkeleri İran'la askeri nitelikli taahhütlerden kaçınmaya davet etmekteydi.

Türkiye, 2009 Ekiminde ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşan Viyana grubunun teklif ettiği takas teklifinin Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuğu ile varılan uzlaşma sonunda 17 Mayıs 2010'da Tahran'da kabul edilmiş olması İran'ın bu konuda ki bir iyi niyet girişimi olarak görüldüğü için Türkiye daha ileri yaptırımlara geçmeden bu teklifin değerlendirilmesini istemiştir. Buna göre yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Türkiye'de depolanacak, Viyana grubu ülkeleri İran'a 120 kg yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyumu verdiklerinde Türkiye'deki 1200 kg uranyum da ilgili ülkelere transfer edilecekti.[65] Ancak nükleer takas anlaşması, gerek BMGK'nin daimi üyeleri tarafından gerekse Viyana grubu tarafından tatmin edici bulunmayarak Türkiye ve Brezilya'nın hayır oyuna rağmen yeni bir yaptırım kararının GK'de 9 Haziran 2010'da 12 olumlu oyla alınması söz konusu olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi tarafından 9 Haziran 2010'da Lübnan'ın çekimser oyu ve Türkiye ile Brezilya'nın red oylarına rağmen 12 üyenin olumlu oyuyla kabul edilen 1929 (2010) sayılı İran'a yaptırım kararı, bu ülkenin nükleer kapasitesini engellemek ve uranyum zenginleştirme imkânını sınırlamak amacıyla alınmıştır. Daha ziyade daha önce alınmış olan İran'a ilişkin BM kararlarını [1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008)] teyid eden karar ve bunlarla getirilen yaptırımları daha da sıkılaştırmakta, ama sonuçta tüm mallara ambargo uygulanması öngörülmemekteydi. Buna karşılık diğer ülkelerin ek yaptırım kararı alabilmelerine açık kapı bırakmıştır. Türkiye, yaptırım kararı öncesinde kendi çabası ile ortaya çıkmış olan Tahran deklerasyonunun (nükleer takas anlaşmasının) Viyana grubu (ABD, Fransa, Rusya ve UAEA) tarafından kabul edilmemesi dolayısıyla bir anlamda sürece sahip çıkma adına yaptırım kararına Brezilya ile birlikte hayır oyu vermiştir. Çekimser kalabileceğine ilişkin

tahminlerin aksine hayır oyu vermesi sürpriz olmuştu. Obama yönetimi söz konusu yaptırım kararının sorunun diplomasi ile çözülme ihtimalini ortadan kaldırmadığına dikkat çekmekteydi. Aynı şekilde, İngiltere, Fransa, Çin ve Rus dışişleri bakanları da sorunun diyalog yoluyla çözümü için kapıların kapanmadığını belirtmekteydi. Ayrıca İran'ın tavrını değiştirmesi halinde yaptırımların kalkabileceğine işaret edilmekteydi. Rusya'nın BM Daimi Temsilcisi Vitaly Churkin de benzer şekilde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi halinde ambargonun uygulanmayabileceğine işaret etmekteydi. Sonuçta karar Türkiye ve Brezilya'nın muhalefetine rağmen kabul edilmiştir. 14 Nisan'da İstanbul'da, 23 Mayıs'ta Bağdat'ta ve 19 Haziran'da Moskova'da[66] gerçekleştirilen İran ile P5+1 ülkeleri arasında 2012'de yürütülen görüşmelerden bir sonuç çıkmazken, AB ülkeleri 2012 Temmuzundan itibaren İran'dan petrol alımını durduklarını açıklamışlardır. Türkiye de İran'dan petrol ve doğal gaz alımını azaltarak Suudi Arabistan ve Azerbaycan gibi alternatif kaynaklara yönelirken, İran'ın petrol satışının 2012 sonuna doğru yarıya düştüğü açıklanmaktaydı. Diğer taraftan, İran tarafından yapılan açıklamalarda nükleer yakıt için gerekli zenginleştirme oranı olan yüzde 20'nin gerçekleştiği ifade edilmiştir. Nükleer silah yapımı için uranyumun yüzde 80-90 oranında zenginleştirilmesi gerekmektedir. İran'ın söz konusu tesisleri uluslararası denetime açmadığı için bu orana bir gün gizlice ulaşabileceğinden endişe edilmektedir. Çünkü, İran, anlık denetim yapma imkanı sağlayan protokolü onaylamadığı için UAEA görevlileri yapacakları denetimi önceden bildirmek durumundadırlar.

III. IRAK

1. OSMANLI SONRASI İNGİLİZ DENETİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 Ekiminde bölgeden çekilmesiyle beraber Basra, Bağdat ve Musul'u hemen işgal eden İngiltere, 1920 Nisanındaki San Remo kararları doğrultusunda bu üç ili Irak devleti altında birleştirerek manda yönetimi altına aldı. Etnik ve dinsel bakımdan çeşitlilik gösteren Irak'ta Araplar çoğunluğu oluşturmakla beraber bunlar da Sünni ve Şii olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Bunların dışında en kalabalık topluluk ülkenin kuzeyinde yaşayan Kürtler ve Türkmenler ile küçük bir azınlığı oluşturan Hıristiyan Asuriler ile Yahudilerdi.

Bu kadar farklı unsurların yaşadığı Irak'ta İngiltere'nin denetimi sağlaması kolay olmamış ve ilk ciddi ayaklanma Osmanlının adem-i merkezi yönetimine alışmış olan kabilelerin İngiltere'nin merkezi bir yönetim kurmaya çalışmasına karşı çıkmalarıyla başlamış ve aylar süren olaylar sırasında 10,000 dolayında Iraklı ile 450 İngiliz askeri hayatını kaybetmişti. Aynı şeyi bir daha yaşamak istemeyen İngiltere, Irak'ı uzun süre yönetmesinin kolay olmayacağını görmüş ve özellikle petrolden kaynaklanan bölgesel çıkarlar ile Hindistan ile emperyal bağlantının güvenliğinden kaynaklanan çıkarlarını koruyabileceği bir çözüm üzerinde düşünmeye başlamıştı. Bunlar, Irak'la yapılacak bir anlaşmayla sağlanabilirdi; fakat önce İngiltere ile işbirliği yapabilecek halkın da benimseyeceği bir yöneticinin bulunması gerekmekteydi. İşte bu sırada Faysal'ın Fransa tarafından Suriye'den çıkarılmış olması İngiltere'ye aradığı fırsatı vermişti. Çünkü Faysal hem kendisiyle işbirliğine yanaşabilecek hem de Irak halkının kolayca kabul edebileceği birisiydi.[67]

Nitekim Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal 1921'de Irak'a getirilerek İngiliz görevlilerin düzenlediği bir seremoni ile Irak Kralı olarak tahta oturtuldu. 1925'te yapılan Anayasa'da hükümet biçimi, seçimle oluşmuş çift meclisli bir parlamentoya sahip anayasal monarşi olarak tanımlanmaktaydı. Anayasaya göre İslâm, devletin resmi dini olarak kabul edilmekte, Şeriat mahkemelerinin gerek bireysel davalarda gerekse vakıf

davalarında yetkili olduğuna yer verilmekteydi. 1921'de oluşturulan ve bu tarihte 7,500 dolayındaki İngiliz askerine dayanan ordu 1932'deki bağımsızlıktan itibaren genişletilmiş ve 1930'ların sonlarına doğru sayıca 26,000'e ulaşmıştır.

Öte yandan, Irak'la sıkı ilişkinin devam ettirilmesi hayati öneme sahip olduğundan; İngiltere Faysal ile ilişkisini sürdürürken onun bir İngiliz kuklası olduğu gibi bir görüntünün ortaya çıkmasından da (halkın tepkisine yol açmasından korktuğu için) özenle kaçınmaktaydı. Manda yönetiminde değişiklik yapma gereği duyan İngiltere, Irak'la biri 1922'de diğeri 1930'da olmak üzere iki önemli antlaşma imzalamıştır. Bunlardan 1922'deki antlaşmayla özellikle Faysal'a içişlerinde özerk hareket edebilme olanağını tanımışsa da Irak'ın dış politikası ve savunması İngiltere tarafından gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. 1930'da yapılan antlaşma, 1922 antlaşmasına göre, Irak için çok daha fazlasını öngörmekle beraber yine de Irak'ın bütünüyle bağımsız olacağı anlamına gelmiyordu. Çünkü Irak iki yıl içinde (1932'de) bağımsızlığına kavuşacak, ancak İngiltere (Mısır ile 1936'da yapılan antlaşmayla olduğu gibi) Irak'taki askerî ve güvenlikle ilgili ayrıcalıklarını sürdürecekti. İngiltere, bir saldırıya uğradığında Irak'a yardım edecek, buna karşılık, Irak'ın tüm ulaşım ve haberleşme kolaylıklarından yararlanacaktı. Ayrıca İngiltere, Irak'ın askerî gücünün gelişmesine katkıda bulunacak, bu çerçevede dışarıda eğitim görmesi gereken Irak askerleri İngiltere'ye gönderilecek, Irak'taki askerlerin eğitilmesi İngiliz subaylar tarafından gerçekleştirilecek ve Irak ihtiyacı olan bütün silâhları bu devletten satın alacaktı. Sağlanan bu emperyal çıkarların dışında İngiltere, Irak'taki iki hava üssünden yararlanmaya devam edecekti. Bu şartlar altında 1932'de kağıt üstünde de olsa bağımsız hale gelen Irak, Milletler Cemiyeti üyeliğine de kabul edilmekteydi.

İngiltere'nin Irak'taki ayrıcalıklı konumunu devam ettirmeye çalışmasının temel nedenlerinin başında, petrolden kaynaklanan çıkarları gelmekteydi. Avrupalı güçlerin 19. yüzyıldaki sömürge mücadeleleri 1920'lere gelindiğinde petrol alanları üzerindeki imtiyaz mücadelesine dönüşmüştü. İngiltere'nin Irak'tan kopamamasında ve Irak'ın bağımsızlığını tanımada isteksiz davranmasında bu mücadele etkili olmuş ve

daha önce elde edilmiş olan imtiyazların Faysal'la yapılan anlaşmalarla süresini ve alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1925'te İngiltere'nin baskısıyla Irak'la Türkish Petroleum Company (Türk Petrol Şirketi) ile 75 yıl süreli bir imtiyaz anlaşması yapılmıştır. Anlaşmayla Irak'ta çıkarılan petrole karşılık belli bir bedel ödenmekle beraber, bu devletin şirket üzerinde herhangi bir şekilde hak sahibi olması söz konusu değildi.

Faysal, Irak'ın başına 1921'de İngiltere tarafından getirilmiş olmakla beraber, işbaşında kaldığı süre içinde Irak'ın bağımsızlığının sağlanmış olması, Faysal'ın toplumdaki itibarını arttırmıştı. Ancak 1933'te zamansız ölümü üzerine işbaşına geçen 21 yaşındaki oğlu Gazi'nin (1933–1939) liderlik özelliklerinden yoksun olmasından devlet, yönetim konularında fazla deneyimli olmayan bir grup tarafından idare edilmek durumunda kaldı. 1921–41 arası dönemde kısa aralıklarla başbakanlığa gelen dört ya da beş isim, İstanbul'da eğitim görmüş, Arap ayaklanmasında Faysal'a destek vermiş ve Irak kökenli ve köylü tabanlı olmalarıyla benzer özelliklere sahip kişilerdi. Örneğin Nuri Said monarşinin devrildiği tarihte (1958) dahil olmak üzere 1930'lardan 1958'e kadar altı defa başbakanlık yapmış; ancak halk arasında Irak'tan ziyade İngiliz çıkarlarını gözeten biri olarak anılmıştır.

Faysal'ın uzlaştırıcı özelliğinden kaynaklanan istikrar onun ölümüyle beraber yerini politikacılar arasındaki iktidar mücadelesinin yol açtığı istikrarsızlığa bırakmıştır. Irak'ta artık senede bir kaç kere hükümet değişmekteydi. Aslında ciddi politik farklılıklar bulunmayan Iraklı politikacıları birbirinden ayıran tek nokta İngiltere'ye karşı uygulanacak politikadaydı. Örneğin Yasin el-Haşimi, Arap Birliği'nin kurulması için daha aktif bir politika takip edilmesi ve bir an önce İngiltere'den bağımsız bir güvenlik politikasının belirlenerek ülkedeki İngiliz askerlerinin gönderilmesi gerektiğini ileri sürerken; Nuri Said daha orta yol bir görüşü savunarak, ilişkilerin bir anda koparılmasına karşı çıkmaktaydı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi aynı zamanda İngiliz-Irak ilişkilerinin sınanmasını sağlamıştır. Zira 1939'dan itibaren ülkede Nazi yanlısı ve İngiltere aleyhindeki özellikle gençlerin öncülüğündeki gösterilerde artış olmuştu. İngiltere'ye karşı tavır alan sadece gençler değildi. Gele-

neksel yönetici elit ile askerî bürokrasi de bu fırsatı değerlendirerek gerçek bağımsızlığın elde edilmesinden yanaydı. Bununla beraber halen ülkedeki bir kısım politikacılar İngiltere ile bağların koparılmasına karşı çıkmaktaydı. Bu ortamda 1941'de İngiltere ile çıkan çatışma istikrarın sağlanmasından çok, bu bölünmenin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeye biraz daha ayrıntılı değinmekte yarar var.

1939'da Avrupa'da savaşın başladığı sırada Irak, yine siyasal ve askerî seçkinler arasındaki sık sık değişen koalisyonlarla yönetilmekteydi. Kral Gazi'nin 1939'da bir otomobil kazasında ölümü üzerine yerine geçen üç yaşındaki II. Faysal'ın ülkeyi yönetemeyecek kadar küçük yaşta olması, ülkenin denetiminin Haşimi hanedanından Kral Naibi Prens Abdullah ile ona en yakın politikacı olarak Nuri Said'in eline geçmesine yol açtı. Savaş çıktığında beşinci defa başbakanlık göreviyle işbaşında bulunan Nuri Said savaşta İngiltere'yi desteklemenin ülkenin yararına olduğunu savunması dolayısıyla ordu ile ters düşmüş ve 1940'ta istifa ederek yerini bir koalisyon hükümetine bırakmak zorunda kalmıştı. Almanya'nın ilerleyişinden ve İngiltere'nin durumundaki belirsizlikten de yararlanmaya çalışan ve 1940'dan beri ülke siyasetinde belirgin şekilde etkin olan bir grup Albayın desteğini arkasına alan Başbakan Raşid Ali, İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma ve karşılığında askerî destek sağlama teklifini reddettiği gibi, Basra'daki İngiliz askerlerinin ülkeyi terk etmesini istemiştir. Aslında Bağdat kökenli bir avukat olan Raşid Ali daha önce üç defa başbakanlık görevinde bulunmuştu.

İngiltere'nin çok geçmeden 1941 Mayısında duruma müdahale etmesi üzerine İngiliz güçleri ile Raşid Ali'ye bağlı güçler arasında çatışma çıktı. Aslında çatışmanın iki önemli nedeninden biri, Raşid Ali hükümetinin mihver yanlısı olması; diğeri de 1930 Antlaşması'nın taraflarca farklı yorumlanmasıydı. Kısacası Irak'ın tam bir bağımsızlığa -üslerin kullanımı da dahil- sahip olup olmadığı tartışmaya açılmıştı. İngiliz hükümetinin, Raşid Ali hükümeti ile bu konuları tartışmaya bile gerek duymadan Basra'daki üslere kuvvet yollaması ve Irak ordusunun 2 Mayıs 1941'de Bağdat yakınlarında bulunan İngiliz üssünü kuşatması üzerine İngiltere ile Irak arasında savaş başlamış, 1941 Mayısının sonuna gelindiğinde ise Raşid Ali hükümeti savaşı kaybetmiş, darbeciler ve Raşid Ali ülkeyi terk

etmişler ve Irak yeniden İngiltere'nin denetimine girmiş, savaşın sonuna kadar da İngiliz işgalinde kalmıştı. Böylece açıkça Irak'ın tam bağımsız bir devlet olmadığı ve İngiltere'nin emperyal çıkarlarını tehdit edemeyeceği ortaya çıkmış oldu.

Bu olayın arkasından tekrar Nuri Said tarafından kurulan hükümetle ülke İngilizlerin etkisi altında yönetilmeye devam etmiş; fakat muhalefet edebilecek siyasi liderler sürgünde olduğundan Irak'ta ciddi bir muhalefet boşluğu doğmuştu. Dolayısıyla Kral Naibi Prens Abdullah ve Nuri Said bu ortamda ülkeyi 1958'e kadar yönettiler. Bunların durumu da bir ölçüde Dört Şubat Olayıyla beraber Vafd'ın içine düştüğü konumla benzerlik göstermekteydi. Nitekim 1945'e kadar süren İngiliz işgalinden sonra da ülkede ancak alttan alta sürdürülebilen muhalefet açısından 1958'deki darbe bir anlamda 1941'in rövanşı niteliğinde olmuştur.

1960'lı yıllara kadar son derece istikrarsız iki ülke durumunda olan Suriye ve Irak'ta 1970'lerin başlarından itibaren görünürde de olsa bir istikrarın ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Baas'ın, Suriye'de 1950'li yıllardan itibaren iktidarda ağırlığını arttırmasına ve 1963 Martındaki darbeden sonra iktidarda kalıcı olmasına karşılık, Irak'ta ancak 1968 darbesinden sonra tam olarak ağırlığını koyabildiği görülmüştür. Buna karşılık parti içi çekişmelerden dolayı tam olarak bir istikrarın sağlanamadığı bu ülkelerden Suriye'de 1970'de Hafız Esad'ın, Irak'ta ise özellikle 1979'da Saddam Hüseyin'in ülke yönetimine hakim olmasıyla iktidarda bir sürekliliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak söz konusu istikrar her iki ülkede de son derece katı bir baskı yönetiminin kurulmasıyla ve siyasal liberalleşme adına hiçbir gelişmeye izin verilmemesi pahasına elde edilmiş olduğundan, her iki ülkede de ekonomik ve toplumsal yapı iktidarda olan kişilerin keyfi tutum ve politikaları doğrultusunda biçimlendirilmiştir.

Her ikisi de otoriter ve kişiye dayalı bir yönetim yapısına sahip olan Suriye ve Irak, uzun yıllar ABD karşıtı ve Sovyet yanlısı rejimler olarak anılmışlardır. Bu ülkelerin kendi aralarında ilişkiler sürekli problemli bir zeminde ilerlemiş, 1960'lı yıllarda birkaç işbirliği denemesi gerçekleşmiş olsa bile 1970'lerin başından itibaren bunu da gerçekleştirmek söz konusu olamamıştır. Her iki ülkede de Baas partisi işbaşında olmasına rağmen

liderlik mücadelesinin yanında bölgesel sorunlara yaklaşımlarında da önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Aslında her iki ülkede de parti aracılığıyla belli bir hanedanın yönetime hakim olması sağlanmıştır. Suriye'de Esad ailesi ve Lazkiyeliler, Irak'ta Saddam Hüseyin ailesi ve Tıkritliler zamanla yönetimi tamamen ele geçirmişlerdir. Bu ülkelerden Irak, İran gerekçesiyle Suriye ise İsrail'i bahane ederek silahlanmaya çalışmıştır. Ancak petrol gibi önemli bir gelir kaynağına sahip olan Irak'tan farklı olarak, petrolden elde ettiği gelir oldukça sembolik düzeyde olan Suriye, silahlanmasını ve askeri harcamalarını daha ziyade bir büyük güce özellikle de Sovyetlere dayandırmıştır.

Irak, Suriye kadar olmasa da etnik ve dinsel anlamda türdeş bir ülke sayılamaz. Irak'ta Sünni Müslümanlar ya da Şiilerden kimin çoğunluğu oluşturduğu konusu iktidarların uzun yıllar Sünnilerden oluşmasından ötürü resmi rakamlara dayanan açıklamalardan dolayı, tartışmalı bir durum olarak görülmüşse de Şiilerin nüfusun % 60'ını oluşturduğu Saddam sonrası gelişmelerle kesinlik kazanmıştır. % 75'i Arap olan Irak'ın Musul ve Kerkük bölgesinde yaşayan ve çoğunluğu Sünni (Şii Türkmenler de var) olan Türkmenler (toplamda nüfusun yaklaşık %5-7'sini oluşturuyor) Irak'ın bütünlüğü için ciddi bir tehdit oluşturmazken ülkenin kuzeyinde yaşayan Kürtler Sünni olmalarına karşılık bağımsızlık konusunda Irak hükümetleriyle sürekli bir mücadele içinde olduklarından ülkenin bütünlüğü açısından her zaman bir tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir.[68] Yukarıda da belirtildiği gibi 1958 darbesine kadar ülke siyasetine egemen olan monarşi ve Nuri Said gibi İngiltere ile işbirliğinden yana olan politikacılar döneminde Irak, Batı yanlısı bir dış politik çizgiden 1941'de Raşid Ali olayı dışında ayrılmamıştır. Bu çerçevede 1955'te Türkiye ile Bağdat Paktı'nın kurulmasına yol açan antlaşmayı imzalayarak söz konusu gelişmeye öncülük etmişlerdir.

2. 1958 DARBESİ VE BAASIN YÜKSELİŞİ

1958'de General Kasım tarafından düzenlenen ve Kral II. Faysal, Prens Abdullah ve Nuri Said'in öldürülmeleriyle[69] sonuçlanan darbeyle Irak'ta monarşi sona ererken, Irak politikasında Nasır ve Baas'ın etkisinin artması ve ülkenin giderek Doğu Bloğuna kayması söz konusu olmuştur. 1958 darbesiyle beraber ülkenin İngiltere'yle olan 37 yıllık bağı da kopmuştu. Bu tarihten itibaren Irak'ın da Suriye ve Mısır gibi bağlantısızlık politikasına yöneldiği görülmektedir. Ancak bağlantısızlık adı altında ülke her geçen gün biraz daha Sovyet denetimine girmiştir. Irak'taki yeni yönetimin, Türkiye ile 1955 Şubatında imzalanan anlaşmayla kurulan ve Pakistan, İran ve İngiltere'nin de üye olduğu Bağdat Paktı'ndan 1959 Martında ayrıldığını açıklamasıyla Paktın adı CENTO olarak değiştirilmiş ve merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır.

Sovyetlere ve Doğu Bloğuna yönelen Kasım'ın iktidarda Irak Komünist Partisi'ne yer vermesinin yanında Sovyetlerle imzaladığı anlaşmayla bu ülkeden ekonomik ve askerî yardım almaya başlaması, ABD'yi ve onun bölgedeki müttefiklerini kaygılandırmıştır. Çünkü ABD'nin kuşatma politikasında Suriye ve Mısır'dan sonra üçüncü bir gedik daha açılırken, SSCB giderek Orta Doğu'daki etkisini arttırmakta ve bölgede yayılmasını kolaylaştıracak yeni üsler elde etmekteydi. General Kasım tarafından Irak'taki rejimin adının cumhuriyet olduğu ilan edildiyse de hiç bir zaman serbest demokratik seçimlere gidilmesi söz konusu olmamıştır. General Kasım, önce Birleşik Arap Cumhuriyeti yanlılarına karşı komünistleri bir denge unsuru olarak kullanırken; komünistlerin ülke içindeki ağırlıklarının artması üzerine onları da saf dışı ederek tek başına bir kişisel diktatörlük kurmaya çalışmıştır. General Kasım'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı olması Suriye gibi Nasır'ın denetimine girmek istememesinden kaynaklanmaktaydı. Komünistler de, Mısır Komünist Partisi üzerinde uyguladığı baskı politikasından dolayı Nasır'ın önderliğindeki BAC içerisinde Irak'ın yer almasını istemiyorlardı. Bu nedenle Sovyetlerle geliştirdiği ekonomik ve askerî ilişkiye rağmen, Nasır gibi Kasım da bu devlete daha fazla bağımlı olmak istemiyor, diğer bir deyişle bağımsız bir dış politikadan yana görünüyordu.[70]

1958 darbesinden sonra Irak'ta gücünü arttırmaya başlayan Baas'ın 8 Şubat 1963'te General Kasım'a karşı düzenlenen darbenin içerisinde yer alması ile beraber bu ülkede denetimi ele geçirmesi söz konusu olmuştu. General Kasım'ın öldürüldüğü darbenin sonunda Nasırcı Albay Abdüsselam Arif mareşal rütbesiyle Devrim Konseyi Başkanlığı'na getirilirken başbakanlığa darbenin liderlerinden ve Baas üyesi olan General Hasan El-Bekr getirilmişti. Ancak Irak'ta Baasçıların denetimi uzun sürmedi ve iktidar içi mücadele dolayısıyla Baas ileri gelenlerinin konumlarının zayıflamasını fırsat bilen Arif kardeşler tarafından **18 Kasım 1963'te düzenlenen bir karşı darbeyle Baas'ın tüm yönetim kademelerinden tasfiyesi gerçekleştirildi**. Abdüsselam Arif'in 1966'da bir uçak kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi General Abdurrahman Arif geçmiştir. Dolayısıyla 1963-1968 dönemine Arif kardeşlerin iktidarı damgasını vurmuştur.[71]

Kasım zamanında Nasır'dan uzak duran Irak'ın bu politikası Arif kardeşlerin 1963'te iktidara gelmesiyle beraber değişmeye başlamış ve Nasır'la 1964'te başlayan görüşmelerde 1966'da iki ülkenin birleşmesini öngören ekonomik ve askerî entegrasyona gidilmesi kararı alınmış fakat bu daha sonra gerçekleştirilememiştir. Bunun arkasından Irak'taki tüm bankalar, sigorta şirketleri ve bazı fabrikalar millîleştirildi. Ancak Arif kardeşler tarafından Arap birleşmesi politikası, yine ordu içindeki muhalif Baasçılar tarafından bir darbeyle düşürülmelerine yol açmıştır.

Kürtlerin ayaklanarak yol açtıkları istikrarsızlık, Kasım'ın iktidardan düşmesine yol açan önemli bir faktör olmuştu. Kasım Kürtlerin desteğini sağlamak için Sovyetler Birliği'nde sürgünde bulunan Molla Mustafa Barzani'nin 1958'de ülkeye geri dönmesine izin vermiş, ancak Kürtlerle Irak yönetimi arasında 1961'den itibaren başlayan çatışmalar 1963'te Kasım'ın işbaşından uzaklaştırılmasına kadar sürmüştür.

Nitekim, 17 Temmuz 1968'de Baas önderliğindeki bir darbeyle Abdurrahman Arif'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla yeniden yönetime gelen Baas üyesi General Hasan el-Bekr devlet başkanı ve başbakanlık görevlerini de üzerine almıştır. Aynı zamanda Baas Partisi Genel Sekreteri ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı olan Hasan el-Bekr (Bekir) bu görevde onbir yıl kaldıktan sonra 1979'da Saddam Hüseyin lehine başkanlıktan çekilmiştir. Devrim Komuta Konseyi tarafından devlet başkan-

lığına seçilen Saddam başbakanlık görevini de üstüne almış ve birinci başbakan yardımcılığı görevine Taha Yasin Ramazan'ı ayrıca birine de Tarık Aziz'i getirdiği diğer dört başbakan yardımcılığının yanı sıra dışişleri bakanlığına da Sadun Hammadi'yi atamıştır.[72]

3. SADDAM HÜSEYİN VE IRAK

1958'de monarşinin devrilmesiyle sonuçlanan darbe Irak'ta istikrarsız bir dönemin başlamasına yol açtıysa da 1968 darbesinden sonra nispi bir istikrarın egemen olduğu bir döneme girilmiştir. Suriye'de Hafız Esad gibi Saddam Hüseyin[73] de kırsal kökenli bir ailenin çocuğu olup ilk eğitimini Dicle nehri yakınlarında bir kasaba olan Tıkrit'te tamamlamıştır. Ancak Sünni olmasıyla Esad'tan ayrılan Saddam, Esad gibi genç yaşta Baas içinde faaliyet göstermeye başlamıştır.

1937'de Tıkrit'in hemen sekiz kilometre güneyinde yer alan el Avca'da fakir bir Sünni ailenin çocuğu olarak doğmuş olan Saddam, zor bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Babasını doğmadan önce kaybetmiş olan Saddam, annesinin ikinci evliliğini yapması üzerine emekli bir subay olan Tıkrit'teki dayısı Hayrullah Talfa'nın yanına yerleşmiştir. Talfa'nın kızı Sacide ile evlenen ve Orta öğrenimini Bağdat'ta tamamlayan Saddam öğrencilik yıllarında İngiliz ve monarşi aleyhtarı tüm gösterilere katılmıştır. 1957'de katıldığı Baas'ın saflarında oldukça aktif olan Saddam Hüseyin bu yıllarda bir ara hapse bile girmiştir. 1959'da General Kasım'a karşı suikast düzenlediği iddiasıyla aranması üzerine önce Suriye'ye oradan da 1960'ta Mısır'a kaçmıştır. Liseyi de Kahire'de bitiren Saddam, Kahire Hukuk Fakültesine başlamış, ancak 1963'te Irak'ta darbe olunca ülkesine geri dönerek II. Faysal ve ailesinin öldürüldüğü ve halk arasında Qasr el Nihayyat (son durak) olarak bilinen rejim karşıtlarını sorgulama biri-

minde görev almıştır. Saddam Hüseyin, 1963 Kasımında Baas'ın Arif kardeşler tarafından iktidardan uzaklaştırılması üzerine iktidarı tekrar ele geçirmek için karşı darbe girişimi hazırlıkları yaptığı bir dönemde yakalanmış ve iki yıl hapiste kaldıktan sonra kaçarak o sıralar faaliyetlerini yer altında sürdürmek zorunda kalan Partinin faaliyetlerine katılmıştır. Baas içinde ilk başlarda daha ziyade alt kademelerde görev yapan Saddam'ın tırmanışı, 1963-1968 arası dönemde aynı zamanda akrabası ve dayısı Talfa'nın yakın dostu olan Hasan el-Bekr ile olan yakınlığının artması sayesinde olmuştur. Bu sayede parti içinde aktif görevlere getirilmeye başlayan Saddam, 1966'da Eflak'ın da desteğiyle Parti Genel Sekreter Yardımcılığına getirilmiştir. Saddam'ın 1968'deki darbede de önemli ölçüde katkısı olmuştur. 1968'de Arif yönetiminin devrilmesiyle beraber Hasan el-Bekr Devlet Başkanı, Başbakan ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı olurken yakını Saddam Hüseyin'i de 1969'da Devrim Komuta Konseyi İkinci Başkanlığına getirmekteydi. Tüm üst düzey yönetim kademelerine Baas üyelerini getiren yeni yönetim muhaliflerini ezme konusunda oldukça sert bir tutum içinde olmuş çok sayıda kişiyi kurşuna dizdirmiştir.

Esad'ın Suriye'si gibi Irak'ta da kısa bir süre içinde yönetime Tıkritlilerin hakim olduğu görülmüştür. 1973'e gelindiğinde dokuz Devrim Komuta Konseyi (DKK) üyesinin dördü Tıkritli olmakla beraber parti, ordu ve hükümet içindeki üst düzey görevlerin hemen hepsine Tıkritliler getirilmişti. Tıkritliler aracılığıyla Baas'ın yönetiminden ziyade Baas aracılığıyla Tıkritlilerin yönetiminden bahsetmek daha doğru hale gelmiş bulunuyordu. Başka bir deyişle Suriye'de Lazkiyelilerin partiyi ikinci plânda bırakan ve yönetime egemen olma anlayışları Irak'ta da benzer şekilde uygulamaya konmuş ve yönetim Tıkritlilerin yönetimi haline gelmişti.

1970'li yılların başından itibaren yönetimdeki ağırlığı belirgin biçimde artmış olmasına karşılık 1970'li yılların sonlarına kadar Hasan el-Bekr ile Saddam arasında bir sorun yaşanmamıştı. Giderek Irak tek parti diktatörlüğünün hakim olduğu bir ülke haline gelmişti. Ülkedeki bütün kurumların partinin denetimi altına alındığı ve tüm atamaların parti tarafından gerçekleştirildiği Irak'ta toplumsal hayatın her kesiminde partinin etkisi

hissedilir hale gelmiştir. Nihayet 1977'de tüm üst düzey parti yöneticilerinin Devrim Komuta Konseyi üyesi olmasının sağlanmasıyla Parti ile DKK arasındaki fark da ortadan kaldırılmış olmaktaydı.

1976'da hiçbir askerî eğitim almamış olmasına rağmen Saddam Hüseyin'in kendisini general rütbesiyle ordunun başına getirmesinden sonra yönetimdeki etkisi azalan Hasan el-Bekr'in 1979'da istifa etmesiyle tüm denetim Saddam'ın eline geçmekteydi. Saddam vakit geçirmeden devlet başkanlığı, başbakanlık, DKK başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silâhlı kuvvetler başkomutanlığı görevlerini üzerine almıştır. Böylece Irak'ta giderek otoritesini sağlamlaştıran Saddam'ın tek kişi diktatörlüğünün yolu açılmış oluyordu.

Saddam'ın aile fotografı

Solda bulunan Saddam'ın damatları olan Kamil kardeşler (Saddam Kâmil ve Hüseyin Kâmil) 1996'da Ürdün'den Irak'a döndüklerinde idam edildiler. En sağda (ayakta) duran oğlu Kusay ve ortada duran oğlu Uday 2003 savaşı sonrasında 22 Kasım'da Amerikan askerleri tarafından öldürüldüler.

Toplumsal dokusuna gelince daha kuruluşundan itibaren ortaya çıkmış olan çok parçalı etnik yapısının ülkenin tamamında sürekli bir denetim kurmayı zorlaştırdığı Irak'ta bilindiği gibi nüfusun % 60'ını Şiiler, % 20'sini Sünni Araplar, % 17'sini Kürtler ve % 5-7'sini de Türkmenler (Sunni ve Şii olanlar var) oluşturmaktadır. Ülkede merkezi bir diktatörlük kurulmuş olmasına rağmen ülkenin kuzeyindeki Kürtlerin ve

güneydeki Şiilerin zaman zaman ayaklanmaları Irak'ın güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit edecek boyutlara ulaşabilmiştir.

Söz konusu unsurların yönetim için sorun olma özelliklerinde 1968 sonrasında değişiklik olmadığı görülmüştür. Özellikle kuzeyde kendi ulusal kimliklerini Irak yönetimine kabul ettirerek öncelikle bağımsızlık eğer olmazsa özerk bir yönetime sahip olmak için 1968'den itibaren faaliyetlerini yoğunlaştıran Kürtlerin bu talepleri dikkate alınarak 1970'de Saddam Hüseyin tarafından bölgeye özerklik verileceğinin vaat edilmesi üzerine olaylar yatışmıştır. Ancak 1974'e gelindiğinde Bağdat yönetiminin özerklik verilmesi kararından cayması üzerine olaylar tekrar başlamış, fakat bu defa Kürtler İran tarafından kapsamlı bir biçimde desteklendiği için yönetimin bölgeye hakim olması söz konusu olamamıştır. Çünkü bölgede ABD'nin en önemli müttefiki durumunda olan İran, Irak'ın 1972'de SSCB ile bir Dostluk Antlaşması yaparak bu ülkeden silâh almaya başlaması ve giderek Moskova'nın yörüngesine girmesi üzerine Kürtlere olan desteğini arttırmıştı. İran, Kürtlere askerî teçhizat ve lojistik desteğin yanında Irak hükümetinin saldırılarından kaçan Kürtlere ülkesinde barınma imkanı da sağlamaktaydı. Nihayet başka türlü bölgede egemenliğini tesis edemeyeceğini anlayan Bağdat yönetimi, İran ile anlaşma yoluna giderek Şatt-ül Arap üzerindeki egemenliğin paylaşımı konusunda İran'ı memnun edecek bir çözümü kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim iki ülke arasında 1975'te imzalanan Cezayir Antlaşması ile İran yönetimi de Kürtlere olan desteğinden vazgeçecekti. Dolayısıyla, İran ile Irak arasındaki bu anlaşma Kürtler için tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Çünkü Irak yönetiminin saldırılarıyla baş başa kalan Kürtlere İran herhangi bir destek vermediği gibi sınırlarını da kapatmıştır. İşte bunun üzerine Kürtler 1975 yazında ateşkesi kabul ederek çok sınırlı bir özerkliğe razı olmuşlardır.

Irak yönetimi bu gelişmenin ardından önemli bir Kürt nüfusunu ülkenin güneyine transfer ederken güneydeki Arap nüfusun bir kısmını kuzey bölgelere yerleştirerek Kürtlerin belli bir bölgede çoğunluk oluşturmalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak bu tür yöntemlerin kalıcı bir çözüm olmadığı özellikle 1991'de yeniden gündeme gelen Kürt ayaklanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, daha çok ülkenin güneyinde yaşayan Şiiler de Kürtler kadar olmasa da yönetim için zaman zaman sorun oluşturmuşlardır. Ancak Kürtler kadar türdeş ya da monolitik bir yapıya sahip olmayan Şiilerin pek çoğu Bağdat'a gelerek kamuda ya da başka alanlarda çalışarak kısmen de olsa toplumun diğer unsurlarıyla kaynaşmışlardır. Ayrıca Kürtlerin ayaklanmaları genellikle bağımsızlık ya da özerklik taleplerini kapsayan etnik nedenlere dayanmakla beraber, Şiilerin ayaklanma nedenlerinin çoğunu içinde bulundukları ekonomik sıkıntılar ya da siyasal nedenler oluşturmuş, dinsel nedenlerin rolü ise en azından 1960'a kadar pek görülmemiştir. Bununla beraber Şiilerin protesto hareketleri gizli bir örgüt olan ve mevcut rejimi yıkarak yerine İslâmi bir rejim kurulmasını savunan Dava hareketi tarafından örgütlenmeye çalışılmıştır. En büyük Şii ayaklanması 1977'de başlamış olmakla beraber 1979'daki ayaklanma rejim için daha ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ikincisinde Şii toplumunun İran'daki rejim değişikliğinden etkilenmeleri ve Ayetullah Humeyni tarafından desteklenmeleri söz konusu olmuştu. Aslında bu gelişme Irak'ın 1980'de İran'a saldırmasında da en önemli etkenlerden birini oluşturmuştur.

Irak yönetimi de Suriye gibi sosyalist bir ekonomik politika takip etmişse de, özel sektöre çok sınırlı da olsa bir hareket alanı bırakılmıştır. Ancak yine de demir, çelik ve petro kimya endüstrisi başta olmak üzere bütün önemli yatırımlar devlet tarafından yapılmıştır. Suriye'den farklı olarak Irak'ta petrol ülke ekonomisi açısından en önemli gelir kaynağı olmuştur. Özellikle 1972'de İngiltere'nin en büyük pay sahibi olduğu çok sayıda Batılı şirketin ortak olduğu bir konsorsiyum niteliğinde olan Irak Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi Irak'ın ekonomik gelirlerinde önemli bir artışa yol açmıştır. 1968'de sadece 476 milyon dolar olan petrol gelirleri, 1980'de 26 milyar dolara çıkmıştı. Elbette bunda 1973'te petrol fiyatlarında meydana gelen radikal artışların etkisi de olmuştur. Aslında 1958'de monarşinin devrilmesinden sonraki yönetimler petrol sanayi üzerinde ulusal bir denetim sağlama çabası içinde olmuşsa da İngiltere'nin ayrıcalıklarından vazgeçmek istememesi nedeniyle bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştı. 1972'de İngiltere ve Irak Petrol Şirketi ile Baas yönetiminin ilişkilerinde meydana gelen sorunlar Irak yönetiminin

Irak Petrol Şirketi'ni millîleştirme kararı almasında etkili olmuştur. Ancak nitelikli işgücüne sahip olmayan Irak'ta bir türlü istenen ekonomik gelişme sağlanamamıştır. Bunda elbette 1980-88 arasında İran'la yaşanan savaşın ve arkasından 1991'de ülkenin ABD tarafından tamamen tahrip edilmesinin rolünü unutmamak gerekir.

Irak'ta da Suriye'de olduğu gibi geniş çaplı bir toprak reformu uygulanmış ve 1970 ile 1982 arasında 264,400 köylüye toprak dağıtılmıştır. Toprak reformu toplumsal yapıda değişiklik meydana getirmiş olmakla beraber ülkenin tarımsal üretiminde ciddi bir artışa yol açmamıştır. Aslında Irak hükümeti de tarımsal üretimi fazla desteklememiş; ülke genellikle gıda ihtiyacını dışarıdan karşılamıştır. Bununla beraber, Suriye'den farklı olarak sahip olduğu petrol gelirleri Irak'ın toplumsal refah programını uygulamasını kolaylaştırmış, eğitim ve sağlık başta olmak üzere bir çok kamu hizmeti halka ücretsiz götürülmüş, vergiler düşük tutulmuş ve bir çok gıda ürünü devlet tarafından sübvanse edilmiştir. Bu nedenle Irak'ta halkın yaşam düzeyi 1990'a kadar Suriye'ye göre çok daha iyi durumdaydı.

Baas yönetiminin yaptığı bir yenilik de kadınlara verilen haklarla onların eğitim ve siyasal alana daha fazla katılımlarının teşvik edilmesiydi. Kadınların boşanma, yeniden evlenme ve öğrenim hakkı önündeki engeller kaldırılmıştır. Bu çerçevede 1982'ye gelindiğinde Irak, üniversite öğrencilerinin % 30'unu kızların oluşturduğu bir ülke haline gelmişti. Bunun yanında Suriye'de olduğu gibi Irak yönetimi de eğitim kurumunu halkın politizasyonunu sağlamanın ve toplumsal itaati gerçekleştirmenin bir aracı olarak görmüş ve bu çerçevede Baas ideolojisinin tüm üniversitelerde okunmasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca tüm üniversite öğretim üyelerinin Baas üyesi olması şartı aranmıştır.

Öte yandan Irak'ın dış politikasında 1968'den 1988'e kadar sürekli değişiklikler yaşanmıştır. 1968'de Baas iktidara geldiğinde ülke Batı'dan soyutlanmış ve bir çok bakımdan Sovyetler Birliği'ne bağlı durumdaydı. Aslında 1972'de Sovyet-Irak Dostluk Antlaşması'yla bu politika biraz daha ileriye götürülmüştü. Fakat Irak'ta petrolün önemli bir gelir kaynağı olmaya başlamasıyla yeni teknolojilere ve yeni pazarlara gereksinim duymaya başlayan Irak'ın dış politikasında da buna uygun değişiklikler

olmaya başlamıştır. 1970'li yılların ortalarından itibaren Batılı ülkelerden de teknoloji satın alan Irak bu dönemde Batılı silâh firmalarının önemli bir pazarı olmaya da başlamıştır. Gerçi Irak'ın global politikasında bir değişiklik olmamış; Sovyet yanlısı ve Amerikan aleyhtarı politikası devam etmiştir. Fakat bu politika İran-Irak Savaşı sırasında değişmiş ve ABD, özellikle savaşın Irak'ın aleyhine döndüğü 1982 yılından itibaren bu devletin önemli bir müttefiki haline gelmiştir.

Irak, Orta Doğu politikasında da sertlik yanlılarıyla beraber hareket ederek 1967 sonrası dönemde 242 sayılı kararı tanımadığını açıklamıştır. 1973 Savaşı'nda Suriye cephesine gönderdiği askerlerle savaşa katılmış olan Irak, Red Cephesinin bir üyesi olarak Mısır'ın 1979'da İsrail ile imzaladığı antlaşmayı da kınamış ve Arap Birliği'nden çıkarılmasında Suriye ile birlikte hareket etmiştir. Kuveyt üzerindeki iddiaları geçmişe dayanan Irak, 1973'te bu ülkenin sınır bölgesini işgal ederek Basra Körfezi ağzında bulunan iki adayı kendisine bırakması için bu ülke üzerinde baskı uygulamıştır. Arap Birliği ve Suudi Arabistan'ın tepki göstermesi üzerine geri adım atmak zorunda kalan Irak, en sonunda 1990'da Kuveyt'i topyekun işgal ve ilhak edecekti. Bununla beraber, 1975 Cezayir Antlaşması'ndan sonra Irak'ın, İran'ın yanı sıra Orta Doğu'daki diğer ülkelerle ilişkilerinde de bir iyileşme olmuştur. Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştiren Irak özellikle Mısır'ın dışlanmasıyla beraber ondan boşalan bölgesel liderlik koltuğunu doldurmak için harekete geçmiştir.

4. KUVEYT'İN İŞGALİ VE KÖRFEZ SAVAŞI

2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal etmiş ve bir süre sonra da 19. ili olduğunu açıklayarak bu ülkeyi ilhak etmişti. Nihayet Kuveyt'in işgal ve ilhakı ile birlikte hem Basra Körfezi'nde hem de genel olarak Orta Doğu'da güç dengesi bir anda Irak lehine bozulduğu gibi, bu durum, gerek petrolün güvenliğini gerekse ABD'nin ve Batılı devletlerin bölgedeki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokmuştu.

Zaten Bağdat yönetimi, askerî kapasitesini arttırmaya İran-Irak Savaşı öncesinde başlamış ve savaş sırasında da bu yöndeki çabalarına devam etmişti. Saddam, bir taraftan kendisi nükleer ve kimyasal silâh üretimine hız verirken, diğer taraftan Batılı ülkelerden satın aldığı silâhlarla ülkeyi, deyim yerindeyse, bir cephanelik haline getirmişti. Irak Sanayi Bakanı ve Saddam'ın damadı[d] olan Hüseyin Kâmil[74] 7 Aralık 1989'da ülkesinin 2000 km menzilli, yerden yere ve orta menzilli balistik füze (IRBM) sınıfına giren bir füze yapmakta olduğunu açıkladığında Batılı ülkeler bunu kaygıyla karşıladılar. Ayrıca Irak'ın ürettiği söz konusu "Temmuz" adlı füzenin 45 ton ağırlığında ve 25 metre boyunda olup kıtalararası balistik füze kapasitesine çıkarılabileceği belirtiliyordu.[75]

Irak, bu arada 1989 Martında, Mısır, Ürdün ve Kuzey Yemen'in katıldığı Arap İşbirliği Konseyi'nin (AİK) kurulmasına öncülük etmiştir. Irak'ın önderliğinde kurulan bu ittifak (AİK), savaş boyunca Bağdat'a destek sağlayan ülkelerin başında yer almış olan Kuveyt'i de tedirgin etmişti. Irak'ın Bubiyan ve Varba adalarından vazgeçmeye niyetli görünmemesi ve savaş bitmiş olmasına rağmen Kuveyt'le bir sınır anlaşması yapmaya yanaşmaması, doğal olarak bu devleti kaygılandırmaktaydı.

---

[d] Saddam'ın iki damadı, Sanayi Bakanı Hüseyin Kâmil ve onun kardeşi ve aynı zamanda Saddam'ın muhafız alayının komutanı Tuğgeneral Saddam Kâmil 8 Ağustos 1995'te ülkeden kaçarak Ürdün'e sığındılar. 19 Şubat 1996'da Irak'a dönme kararı alan Hüseyin Kâmil ve Saddam Kâmil 20 Şubat'ta Irak'a döndükten üç gün sonra 23 Şubat'ta idam edildiler.

Bu arada Irak, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra silâhlanmaya yaptığı harcamalar bakımından bölgede birinci sıraya gelmiş ve uluslararası şirketlerle silâh yedek parçası ve kimyasal maddelerle ilgili bağlantılar içinde olduğu, 1989'un sonlarına doğru bir sır olmaktan çıkmıştı. Irak'a askerî malzeme sağlayan Avrupa ülkelerinin başında İngiltere gelmekteydi. Ayrıca bu ülkelerden Irak'a önemli ölçüde teknoloji transferi de yapılmıştı.[76]

Bunun yanı sıra, 1989 Aralığında Umman'da onuncu zirve toplantısını yapan Körfez İşbirliği Konseyi kendine yeni bir rol arayışı içine girmişti. Üye devletler, 1990'larda bölgesel ve uluslararası politikalarda yapıcı bir rol oynamak istediklerini açıkladılar. Bu arzuya Konferans sonunda devlet başkanlarının imzasını taşıyan bildiride de yer verildi.[77]

Saddam Hüseyin, Nisan ayında yaptığı açıklamada, nükleer bir saldırıyı caydıracak kadar kimyasal silâha sahip olduklarını ve nükleer silâha gerek duymadıklarını belirtmekteydi. Bu arada, Irak'ın uzun menzilli füze sistemini geliştirmesine yardım eden Kanadalı bilim adamı Gerald Bell, Mossad tarafından 22 Mart 1990'da öldürülmüştü.[78] Batı, Saddam'ın nükleer güç olma gibi niyetlerinin olmadığı yönündeki açıklamalarını inandırıcı bulmuyor ve ısrarla Batı basınında, Irak'ın Arap dünyasında nükleer silâh kapasitesine sahip olan tek ülke olduğuna dikkat çekiliyordu.[79] Oysa, Orta Doğu ülkelerini tedirgin eden İsrail'in nükleer kapasitesi karşısında Batı dünyasından ses çıkmıyordu.[80]

Bunların dışında Irak'ı Kuveyt'i işgal etmeye iten faktörlerin neler olduğu sorusuna gelindiğinde ise, şüphesiz işgalin durup dururken gerçekleşmediği görülecektir. En azından bu sorunlar Kuveyt tarafından üretilmemiş olsa bile Saddam'ın kendine göre haklı nedenleri vardı. Öncelikle Bağdat yönetimi Kuveyt'i kendi toprakları üzerinde (Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra'nın bir kazası olarak görülmesinden hareketle) İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmekte-

di ve bu tarihsel hatanın düzeltilmesi gerektiğine bunun da tek yolunun iki ülkenin birleşmesi olduğuna inanmaktaydı. Irak bunu geçmişte bir çok defa denemiş, ancak başarılı olamamıştı. Saddam mevcut konjonktürün bu amacın gerçekleştirilmesi için uygun olduğunu düşünmüştü. Ayrıca Irak yine bununla bağlantılı olarak Kuveyt'le arasındaki 130 mil uzunluğundaki sınırın çizilmesine bir türlü yanaşmadığı gibi, Kuveyt'ten Bubiyan ve Varba adalarını kendine bırakması yönünde sürekli baskı yapmıştı.

Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmek istemesinin arkasında yatan diğer nedenler petrol üretimini arttırmaya başladığı 1970'lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Bubiyan adasının derin sularının petrol terminali kurmak için oldukça elverişli olmasının yanı sıra Irak, Kuveyt'e ait olan Bubiyan ve Varba adalarına sahip olarak bu adaların karasuları ve kıta sahanlığı alanlarındaki petrol yataklarına da ulaşmak istiyordu. Bunun dışında, Irak hem bu adaları birleştirerek Körfez'de daha fazla kıyıya sahip olmak, hem de bu adalar Umm Kasr limanının ağzında bulunduğundan limana giriş ve çıkışın kendi denetiminde olmasını istemekteydi.[81]

Irak 1972'nin başlarında Bubiyan ve Varba adalarını kendisine kiralaması ve kendi istekleri doğrultusunda bir sınır anlaşması yapması için Kuveyt'e baskı yapmaya başlamış, kabul etmeyince de Kuveyt sınırını işgal etmiş, hatta bu işgalini ancak Arap ülkelerinin baskılarının ardından sona erdirmişti.[82] Saddam aynı şekilde 1980 Eylülünde İran'a saldırısı ile birlikte Umm Kasr'ın savunması için gerekli olduğunu ileri sürerek Bubiyan ve Varba adalarını uzun süreli olarak kiralaması için Kuveyt'e tekrar baskı yapmaya başlamış, ancak savaş sırasında Kuveyt'in hem mali hem de siyasal desteğine gerek duyduğu için bundan geçici olarak vazgeçmiştir.[83]

Nitekim, Irak'ın Kuveyt'i işgali öncesinde ilişkiler tekrar gerginleşirken Irak, Kuveyt'i kendince haklı olduğu bazı nedenlerle suçlamaya başlamıştı. 16 Temmuz 1990'da Arap Birliği Genel Sekreteri'ne gönderilen mektupta Kuveyt'in *bir taraftan 1980'den bu yana Irak'a ait el-Rumeyla petrol bölgesinde (ihtilaflı bölgede) petrol kuyuları açarak, diğer taraftan petrol üretimini arttırması nedeniyle fiyatların düşmesine yol açarak Irak'ı ekonomik kayba uğrattığı iddia edilmekteydi.*[84]

Krizin ortaya çıkması esas itibariyle Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in 17 Temmuz'da, Kuveyt ve BAE'ni aşırı üretim yaparak Irak'ı 14 milyar dolar zarara uğrattıklarını ileri sürmesiyle başlamıştır. Ayrıca Irak, Kuveyt'in kendi topraklarında petrol kuyuları açarak petrolünü çaldığını iddia etmekte ve bunlara karşılık 2.4 milyar dolar tazminat istemekteydi. Irak aynı zamanda Temmuz ortasından itibaren Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştı. Aslında Bağdat yönetiminin amacı İran-Irak Savaşı sırasında elde ettiği desteği fırsat bilerek Kuveyt'in petrol kaynaklarını ele geçirip bölgenin süper gücü olmaktı. Böylece neredeyse dünya petrol fiyatlarını tek başına belirleyebilecek bir konuma gelecekti.[85] Ayrıca savaş sırasında bu ülkelere olan borcundan da böylece kurtulmayı düşünmekteydi.

Sonuçta 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal eden Saddam, bu ülkede kontrolünü sağlamlaştırmak için harekete geçmiş ve bu doğrultuda 8 Ağustos'ta ilhak ettiğini, 28 Ağustos'ta ise 19. ili olduğunu açıklamıştır. Amerikan politikalarını tahmin etmekte yanılan Saddam, ABD'nin güç kullanmasına Sovyetler'in izin vermeyeceğini düşünmüş, hatta isminin açıklanmasını istemeyen Iraklı bir yetkili Saddam'ın Moskova'nın güç kullanılmasına karşı çıkacağı konusunda emin olduğunu açıklamıştı.[86] Nitekim Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov 29 Ekim'de yaptığı açıklamada Körfez krizinde askerî çözümün kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Fakat 29 Kasım'da alınan ve askerî güç kullanılmasına izin veren BM kararında Sovyetler de olumlu oy kullanmıştır. Bu arada Irak'la uzlaşmayı öngören çözümler zaman zaman Kuveyt ve Suudi Arabistan tarafından benimsenmiş olsa bile, ABD tarafından krizin başından sonuna kadar sürekli bir şekilde reddedilmiştir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, peş peşe birçok karar alarak Kuveyt'in işgali karşısında tam bir işbirliği görüntüsü vermiştir. 2 Ağustos 1990 tarihli ve Irak'ın Kuveyt'ten derhal ve koşulsuz olarak çekilmesini öngören 660 sayılı kararın arkasından 6 Ağustos'ta ekonomik yaptırımları öngören 661 sayılı karar alınmıştır. Bu karara göre Güvenlik Konseyi üyeleri, Irak'ın 660 sayılı karara uymadığını tespit ederse, bu bağlamda BM Antlaşması'nın 51. maddesine istinaden, münferit ve kolektif meşru müdafaa hakkının olduğunu belirtmiş ve bu çerçevede Irak ve

Irak'ın işgal ve ilhak etmiş olduğu Kuveyt'e ekonomik ve siyasi ambargo uygulanması kararı alınmış ve tüm devletlerin alınan karara uymaları istenmiştir. 661 sayılı karar BM Antlaşması'nın 41. maddesi çerçevesinde alınmış ve üye ülkeleri bağlayıcı niteliği olan bir karardı. Türkiye karardan bir gün sonra (7 Ağustos'ta) Yumurtalık boru hattını kapattığını açıklamıştır. Karar ambargonun uygulanması için etkin bir denetim sisteminin kurulmasını da öngörmesine rağmen, bunun fiilen gerçekleştirilmesi için 25 Ağustos 1990'da deniz ablukası uygulanmasını ve buna uymayan gemilere güç kullanılmasını öngören 665 sayılı karar alındı.

Bundan sonra alınan diğer kararlarla ekonomik yaptırımlar daha da sıkılaştırıldı. Bu kararlar arasında en önemlisi, Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990'da BM Antlaşmasının 7. bölümü çerçevesinde aldığı; uluslararası barış ve güvenliğin tesisini amaçlayan ancak hukuksal dayanağı uzun süre tartışma konusu olan ve 15 Ocağa kadar Kuveyt'ten çekilmemesi halinde Irak'a güç kullanılmasını öngören **678** sayılı kararıydı.[87]

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararının ışığında Amerikan Kongresi 12 Ocak 1991'de aldığı bir karar ile Başkan'a Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için gerekli gördüğü her türlü tedbiri alması yönünde yetki (savaş yetkisi) vermiştir.[88] Nitekim 16 Ocak'ta bir Amerikalı generalin komutasındaki koalisyon güçleri, 24 Şubat'a kadar sürecek olan ve daha ziyade **hava harekâtı** biçiminde devam eden "**Çöl Fırtınası Operasyonu**"nun (Operation Desert Storm) birinci aşamasına başlamışlardır.[89]

Başkan Bush'un Irak'ın 23 Şubat'a kadar Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilmediği takdirde kara harekâtının başlayacağına dair açıklamasından bir gün sonra (**24 Şubat'**ta) başlayan, koalisyon güçlerinin **kara harekâtı,** Irak'ın BM temsilcisinin 27 Şubat'ta bir açıklama yaparak 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçtiklerini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini bildirmesi üzerine 28 Şubat'ta sona ermiştir.

Nitekim, BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihinde 2981. oturumunda alınan **687** sayılı kararla Irak'la ateşkesin nihai koşulları belirlenmekteydi. Buna göre, Irak'ın Kuveyt'in toprak bütünlüğü, bağımsızlığını ve sınırlarını kabul etmesi ve saygı göstermesi istenmekteydi. Ayrıca

Irak'ın tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silâhlardan arındırılması ve elinde bulunan ve menzili 150 km'yi geçen balistik füzelerin imha edilmesi üzerinde durulmaktaydı. Irak'ın bu koşulları yerine getirip getirmediğini denetlemek için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) BM tarafından oluşturulacak bir özel komisyon (UNSCOM) ile birlikte çalışması öngörülmekteydi. Irak'ın gereksinimi olan zorunlu gıda ve ilaç için yapacağı harcamaların ve alımların yine oluşturulacak bir özel komisyon tarafından denetlenmesi söz konusu olacaktı. Irak'ın BM tarafından alınan kararların koşullarını yerine getirdiğine karar verilinceye kadar ambargonun devam etmesi, bu konudan emin olunduğu anda ambargonun kalkması gündeme gelecekti. Irak'ın zorunlu alımlarını karşılamak için yapacağı petrol ihracatına BM karar verecek ve bunların bir kısmı Irak'ta görev yapan BM görevlilerinin, bir kısmı ise Irak'ın ödemesi gereken savaş tazminatının karşılanması için harcanacaktı.

Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991'de kabul ettiği 687 sayılı kararı ile belirlenen ateşkes koşulları uyarınca Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar devam edecek ve Irak'ın sahip olduğu nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silâhları tamamen ortadan kaldırılacaktı. Irak'ın bundan sonra bu tür silâhları geliştirip geliştirmediği BM Özel Komisyonu ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından sürekli denetlenecek ve bu tür silâhlara rastlanırsa imha edilecekti.

5. IRAK'TA AMERİKAN İŞGALİ VE SONRASI

Güvenlik Konseyi'nin S/RES/687 (1991) sayılı ateşkes koşullarını düzenleyen kararı aynı zamanda balistik füzeler de dahil kitle imha silâhlarının denetimini ve imhasını da öngörmekteydi. Bu imha ve denetim işlevi ise BM Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından yürütülecekti. Irak'a uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması ise bu sürecin tamamlanmasına bağlanmıştı. Bu doğrultuda UNSCOM ve IAEA, 9 Haziran'da kimyasal silâhlara ilişkin, 30 Haziran'da ise nükleer silâhlara ilişkin denetim işlevine başlamıştır.[90]

BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri, 11 Ekim 1991'de aldığı **715** sayılı kararla, **Irak'ın sahip olduğu kitle imha silâhlarını araştıran BM heyetlerinin yetkilerinin kapsamının genişletilmesini, Irak'ın bu konuda yaptığı engellemelerin kınanmasını ve gerektiğinde güç kullanılmasını öngörmekteydi.**

UNSCOM'un çalışmaları sık sık Irak hükümetinin engellemeleriyle kesintiye uğramıştır. Bu doğrultuda, 1996 Martında 5 tesise giriş izni vermemesi yüzünden UNSCOM ile Irak hükümeti arasında kısa süreli bir kriz daha çıkmıştır. Kriz uzun sürmemiş olmakla beraber BM Güvenlik Konseyi, 27 Mart 1996 tarihli **1051** sayılı kararla Irak'ı UNSCOM ile tam işbirliği yapmaya çağırmaktaydı.[91].

Bu arada BM Güvenlik Konseyi, ekonomik ambargonun uygulanması sürecinde Gıda Karşılığı Yardım programı çerçevesinde 14 Nisan 1995'te aldığı 986 sayılı kararla Irak'ın yükümlülüklerini yerine getirmesini istemiş ve uygulanan yaptırımların devam etmesini kararlaştırmıştı. Kararı asıl önemli kılan taraf ise, "Gıda Karşılığı Petrol" programını başlatmasıydı. Karara göre bir anlamda geçici bir çözüm olarak Irak halkının insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla 90 günde 1 milyar dolarlık petrol ihraç etmesi; ancak bunun önemli bir kısmının Kerkük-Yumurtalık hattından yapılması ve Türkiye'nin de BM Yaptırımlar Komitesi'nin öngördüğü oranlarda petrol boru hattının kullanılmasının karşılığı olarak petrol almasına izin verilmesi öngörülmekteydi.[92]

ABD'nin Irak'a yönelik 16-19 Aralık 1998 tarihleri arasında söz konu-

su olan Çöl Tilkisi Operasyonu'yla Irak'taki kitlesel imha silâhlarını denetimi de sona ermiştir. Çöl Tilkisi Operasyonu sadece UNSCOM'un faaliyetlerini sona erdirmekle kalmamış "uçuşa yasak bölge"lerin (no fly zone) yasallığı ve meşruiyeti de tartışmaya açılmıştır. Çünkü bunlar BM'nin herhangi bir kararına dayanmayan, ABD'nin tek taraflı açıklamalarına dayanan sınırlardı.

Bu gelişmelere rağmen Irak'a ambargo devam etmekte ve Irak'ta Yaptırımlar Komitesi'nin denetiminde Irak'ın petrol satmasına ve bunun bir kısmıyla gıda ve diğer zorunlu alımları gerçekleştirmesi sağlanmaktaydı. ABD yönetimi kuzeyden ve güneyden keşif harekatları çerçevesinde uçuşa yasak bölgelere (36. Paralelin kuzeyi ve 33. Paralelin güneyi) Irak uçaklarının girmesine engel olurken, Irak yönetimi de bu bölgelere yapılan uçuşlara müdahale ederek uçuşa yasak bölgeleri tanımadığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Diğer taraftan Güvenlik Konseyi **17 Aralık 1999'da 1284** sayılı kararla, UNSCOM ya da diğer adıyla Özel Komisyon'un yerine Irak'ta denetim işlevini yerine getirmek amacıyla **UNMOVIC**'i oluşturduğunu ve bundan böyle Irak'ta denetim işlevini IAEA ve UNMOVIC'in yapacağını açıklamaktaydı.[93]

Diğer taraftan, 2003 yılı başına kadar Irak'taki ambargonun ve gıda yardım programının denetimini sağlamaktan sorumlu 151 uzmanın çalıştığı ve Güvenlik Konseyi'nin 986 (1995) sayılı kararı doğrultusunda 1997 Ekiminde oluşturulan Irak Program Bürosu'na (Programme Office) bağlı ve onunla işbirliği halinde olan Irak'a İnsani (Yardım) Koordinasyonu Bürosu'nun (UNOHCI) denetimi sürmekteydi. Ancak tüm bu kuruluşlar Güvenlik Konseyi tarafından 661 sayılı kararla oluşturulan Yaptırımlar Komitesi'ne bağlı bulunmaktaydı.[94] Ayrıca gıda programıyla ilgili olarak Dünya Gıda Programı (WFP), Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), UNICEF, FAO, BM Kalkınma Programı (UNDP) ve UNESCO da zaman zaman incelemelerde bulunarak raporlar hazırlamaktaydı.

BM Genel Sekreteri'nin silâh denetçilerinin Irak'a geri dönmeleri konusunda Bağdat hükümeti nezdinde 2002 başından yıl ortasına kadar süren girişimlerinden bir sonuç alınamaması üzerine **8 Kasım 2002'de** aldığı ***1441 sayılı kararla***[95] BM Irak'ı koşulsuz işbirliğine çağırmakta

ayrıca bu işbirliğini de bir takvime bağlamaktaydı. Belirlenen takvim çerçevesinde (30 gün içinde) Irak yönetimi 7 Aralık'ta elindeki kitle imha silâhlarının bir dökümünü BM'ye sunmuşsa da söz konusu bu liste Amerikan yönetimi tarafından tatmin edici bulunmamıştır. 27 Ocak 2003'te ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı (IAEA) Muhammed el-Baradai ile silâh denetçilerinin (UNMOVIC) Şefi Hans Blix 60 günlük incelemenin ardından ilk raporlarını BM'ye sunmuşlardı. Ancak uluslararası toplum ne Irak'ın tutumundan ne de Blix ve Baradai'ın açıklamalarından tatmin olmamıştı.[96]

Bu arada Güvenlik Konseyi üyeleri arasındaki bölünme de netleşmeye başlamıştı. Daimi üyelerden Fransa, Rusya ve Çin'in yanı sıra, geçici üyelerden Almanya ve Suriye güç kullanılmasına kesinlikle karşı olduğunu açıklarken, Meksika ve Kanada da aynı şekilde güç kullanılmasına karşı olduklarını açıklamaktaydılar. Diğer taraftan Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinden olan Pakistan, Angola, Kamerun, Gine ve Şili kararsızlar arasında yer alırken, Bulgaristan ABD ve İngiltere ile birlikte hareket etmeyi tercih etmişti. Nitekim, tüm Arap ve İslâm ülkelerinin karşı çıktığı, Amerika'nın tek taraflı güç kullanma isteğine Türkiye ve Endonezya da açıkça karşı çıkan ülkeler arasında yer almaktaydı.

Aslında dünya kamuoyunda Amerikan karşıtı duyguları ateşleyen asıl gelişme, 1441 sayılı karar doğrultusunda UNMOVIC ve IAEA'nın ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar sonunda Blix ve Baradai tarafından 14 Şubat 2003'te sunulan ikinci rapor oldu. Irak'ın işbirliği konusunda daha istekli olduğunu belirten Blix, 60 ülkeden 225 görevliden oluşan denetim heyetiyle (bunların 100'ü UNMOVIC, 15'i IAEA gözlemcisi, 50'si hava mürettebatı, 60'ı yardımcı görevli) 300'den fazla tesiste önceden haber verilmeden 400'den fazla denetim gerçekleştirildiğini anlattı. Blix, henüz kitle imha silâhlarıyla ilgili bir bulguya, dolayısıyla ABD'nin olası Irak işgalini haklı kılacak bir kanıta ulaşılamadığını ifade ederken, Powell'ın sunduğu bilgilerin güvenirliliğine yönelik de kuşkularını ortaya koymaktaydı. El Baradai de Irak'ta yasaklanmış nükleer faaliyetler olduğu yönünde hiçbir kanıt bulunamadığını, bununla beraber halen bazı konuların araştırıldığını, Irak'taki denetimlerin genişletilmesi ve daha fazla denetçi gönderilmesi gerektiğini ifade ederken, Irak yönetiminin kitle imha

silâhlarının üretiminin ve ticaretinin yasaklanmasını öngören kararının da önemli bir adım olduğunu belirtmekteydi.[97]

SÜNGÜNÜN UCUNDAKİ ÖZGÜRLÜK

ABD ve İngiltere tarafından düzenlenen ve "Irak'a Özgürlük Operasyonu" (Operation Iraqi Freedom") adıyla bilinen Amerikan-İngiliz işgal operasyonu 20 Mart 2003 sabahı başlamıştı. ABD'nin yaklaşık 200,000 askerine karşılık Irak'ın 435,000 askeri, ABD'nin 429 tankına karşılık Irak'ın 2600 tankı ve ABD'nin 500 savaş uçağına karşılık Irak'ın elinde 300 savaş uçağı bulunmaktaydı. ABD'nin Irak'a saldırısına karşı Güvenlik Konseyi'nde uzun süredir tepkilerini ortaya koyan Fransa, Almanya, Rusya ve Çin gelişmelerden derin endişe duyduklarını belirterek, Irak'a yönelik saldırıların durdurulması çağrısında bulunmakla yetinirken, Belçika'dan yapılan açıklamada da, ABD'nin hukuk düzeninden ayrıldığı ifade edilmekteydi.

9-10 Nisan'da Amerikan askerlerinin herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girmesi ABD'nin kolay ve hatta kuşkulu bir zafer kazandığı izlenimini uyandırmıştı. Amerikan Başkanı 1 Mayıs'ta savaşın resmen bittiğini açıklarken bunun oldukça erken yapılmış bir açıklama olduğu zamanla anlaşılacaktı.

Diğer taraftan, işgal sonrasında yapılan araştırmalarda işgalin temel nedenleri arasında yer alan Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasına ilişkin herhangi bir kanıta rastlanmadığı gibi, Bağdat yönetiminin El-Kaide ile her hangi bir bağlantısına da rastlanmamıştı. Zira Savaş sonrasında Irak'ta incelemeler yapmak üzere CIA tarafından gönderilen Irak Araştırma Grubunun Başkanı David Kay'ın 2 Ekim'deki ön raporunda da kitle imha silahlarına rastlanmadığı belirtilmekteydi.[98] 24 Ocak 2004'te bu görevinden istifa eden David Kay, 28 Ocak'ta ABD Senatosunda yaptığı konuşmada da ABD'nin Irak'ın savaş öncesi kitle imha silahlarına ilişkin istihbarat bilgilerinin tamamen yanlış olduğunu ifade etmekteydi.[99] Öte yandan Irak Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine Irak'ta kitle imha silahlarına ilişkin araştırmasının ilk yılının sonuçlarını açıklayan IAEA Başkanı Muhammed el-Baradai, kitle imha silahlarına ilişkin bir kanıta rastlanmadığını belirtmekteydi.

6. 2003 SONRASI IRAK

Amerikalı emekli General Jay Garner'ın 17 Mart 2003'te henüz savaş başlamadan atanmasıyla savaş sonrasında Irak'ın Amerikan eliyle ekonomik ve siyasi anlamda "yeniden imarı" sürecinin başlatılacağı belli olmuştu.

Geçici bir Irak yönetimi oluşturulması konusunda ise ilk en geniş katılımlı toplantı **15 Nisan 2003'te** Irak'ın güneyindeki Nasıriye yakınlarında Talil hava üssünde yapıldı.[100] Saddam muhalifi grupların 100 temsilciyle katıldığı toplantıya ABD temsilcisi Zalmay Halilzad ile birlikte, Amerikan hükümeti tarafından geçici hükümet kurulana dek savaş sonrası Irak'ın yönetimine atanan emekli General Jay Garner da katılmıştı.

Diğer taraftan 15 Nisan'daki toplantıya katılanların yayınladıkları ortak bildiride esas olarak "demokratik federal bir Irak'ın kurulması" ve Baas Partisi'nin tamamen dağıtılması talebi dile getirilmekteydi. Katılımcılar nasıl bir Irak istediklerini yayınladıkları bildirgede ortaya koymaktaydılar:[101] Bunlar 1) Irak'ın bağımsız olması; 2) kurulacak Irak hükümetinin etnik kimlik yapısına dayanmaması, 3) Irak hükümetinin demokratik federal bir yapı üzerine inşa edilmesi ve 4) hukukun üstünlüğünün esas olması gibi husulardı.[c]

Bundan sonraki en geniş katılımlı toplantı 28 Nisan'daki 300 temsilcinin katılımıyla gerçekleştirilen ve işgal otoritesi ile beraber çalışacak bir Irak geçici yönetimi oluşturulması amacıyla yapılan Bağdat toplantısıydı.

Iraklı muhalif grupların katıldığı söz konusu toplantılara Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK: SCIRI) adlı Şii örgüt katılmayacağını

---

[c] Yukarıda işaret edilen dört noktanın dışındaki noktalar ise 5) Irak hükümetinin farklılıkları ve özellikle kadınların rolünü gözardı etmemesi; 6) devlet ve toplum hayatında dinin rolünün ele alınacağı bir toplantı düzenlenmesi; 7) Iraklıların liderlerini nasıl belirleyeceğine ilişkin ilkelerin tartışılacağı bir toplantının yapılması; bu liderlerin dışardan empoze edilmemesi; 8) siyasal şiddetin reddedilmesi ve Iraklıların yeniden imar aşamasında vakit geçirmeden ulusal ve yerel örgütlerini oluşturması; 9) güvenlik ve temel hizmetler konularındaki acil sorunları çözmek amacıyla Iraklıların ve koalisyonun birlikte çalışması; 10) Baas Partisi'nin dağıtılması ve toplum üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması; 11) tüm siyasal gruplarla açık bir diyalog içinde olunması ve hepsinin sürece dahil edilmesi.

açıklamıştı. Örgütün lideri Muhammed Bekir el-Hekim'in kardeşi ve ikinci adamı Abdülaziz el-Hekim, Nasıriye'deki toplantıya katılmayacaklarını ABD'ye ve diğer ülkelere söylediklerini, çünkü kendilerine göre en önemli şeyin bağımsızlık olduğunu ifade etmişti.

Mayıs başında savaşın bittiğini ifade eden Bush, Irak'ta oluşturulacak işgal yönetiminin başına getirilmesi düşünülen emekli General Jay Garner ve ekibinin görevine son verildiğini ve yerine emekli büyükelçi Paul Bremer'in atandığını 6 Mayıs'ta kamuoyuna açıklamaktaydı. Emekli diplomat, 12 Mayıs'ta Irak'taki görevine başlamıştır.

ABD, işgalin üzerinden üç hafta bile geçmeden Irak'taki durumunu açıklığa kavuşturan bir kararı BM'den çıkartmayı başarmıştı. ABD ve İngiltere tarafından hazırlanan ve Güvenlik Konseyi tarafından **22 Mayıs 2003**'te kabul edilen **1483** sayılı karar ABD önderliğindeki işgal güçlerini (occupying forces) Otorite olarak nitelemekteydi. Yeterince açık olmamakla beraber karar, işgal güçlerini Irak'ın siyasi ve ekonomik anlamda yeniden imarı sürecinde en yetkili otorite olarak kabul etmekteydi. Otorite'nin bu süreçte Irak Geçici Yönetimi'yle birlikte çalışacağı, hatta belli konularda BM Özel Temsilcisi'nin de bu sürece dahil edileceği söz konusu edilmekle beraber kullanılan yetkilere bakıldığında işgal güçlerinin temsilcileri en üst Otorite olarak görülmekteydi.

1483 sayılı karar,[102] Irak'a yönelik 13 yıllık ambargonun kaldırılmasını da öngörmekteydi. 986 (1995) sayılı BM kararıyla oluşturulan gıda karşılığı yardım programına ve **661 sayılı kararla oluşturulan Yaptırımlar Komitesi'nin faaliyetlerine de son veriliyordu**. Karar, Irak'ta siyasi otoritenin oluşturulması sürecinde **BM'ye insani yardımların koordine edilmesi konusunda yetki veriyor** ve BM Genel Sekreteri'nin Irak'ta siyasi otoritenin oluşturulması konusunda **Özel Temsilci** atamasına imkân tanınıyordu.

1483 sayılı Güvenlik Konseyi kararının hemen arkasından ORHA'nın yerini işgal otoritesi (**Geçici Koalisyon Otoritesi: GKO**) almıştır. Zira söz konusu karar Amerikan ve İngiliz güçlerini işgalci güçler olarak savaş sonrası süreçte seçilmiş bir Irak yönetimi oluşuncaya kadar Irak'ın yönetiminden ve yeniden imarından sorumlu "Otorite" olarak tanımaktaydı.

Nitekim, uzun zanandır üzerinde çalışmaların sürdüğü 25 kişilik **Geçici Irak Yönetim Konseyi** 13 Temmuz 2003'te **oluşturulmuştur.** Özellik-

le Şii-Sünni-Kürt ayırımında ve ekseninde bir iktidar paylaşımına gidildiği anlaşılmaktaydı. Burada açıkçası Kürt-Türkmen-Arap dengesinin fazla gözetilmediği dikkati çekmekteydi. Zira özellikle Türkmenlerin Irak Geçici Yönetiminde nüfuslarıyla (% 5-10) orantılı bir temsile sahip olamadıkları görülmekteydi. Burada etnik ve dini unsurların kendi gerçek nüfuslarından ziyade Amerikan hükümeti nezdindeki nüfuzlarının (saygınlıklarının) daha etkili olduğu anlaşılmaktaydı. Çünkü Irak nüfusunun % 20'sini oluşturan Sünni Araplar ve % 17'sini oluşturan Kürtler, Yönetim Konseyi'nde 5'er üyeyle temsil edilirken Türkmenlere bir üyelik verilmişti.

Yönetim Konseyi'ne kimin başkanlık edeceğine ilişkin ayrı bir **Başkanlık Konseyi**'nin belirlenmesiyle ilgili toplantı ise 30 Temmuz'da yapılmıştır. 25 kişiden oluşan geçici Irak Yönetim Konseyi üyelerinden seçilen 9 üyeli Başkanlık Konseyi'nin 5 Şii, 2 Sünni, 2 de Kürt temsilciden oluşması öngörülmüştü. Toplantının sonuçlarını açıklayan Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (KYB) sözcüsü Berham Salih, başkanlığın alfabetik sıraya göre birer ay yapılması konusunda uzlaşıldığını bildirmişti. Başkanlık Konseyi'nde, Şiileri, Irak Ulusal Konseyi Başkanı Ahmed Çelebi, Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK)'nin ikinci adamı (Bekir el-Hekim'in ölümünden sonra Başkanı) Abdülaziz el-Hekim, İslâmcı El-Dava Partisi sözcüsü İbrahim el-Caferi, Irak Ulusal Anlaşması Genel Başkanı İyad Allavi ve din adamı Muhammed Bahr el-Ulum temsil edecekti. Kurulda Kürtleri temsilen Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mesud Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani bulunuyordu. Sünnileri temsil edecek isimler ise, Irak İslâmcı Partisi Genel Sekreteri Muhsin Abdül Hamid ve Bağımsız Demokratlar Birliği'nden Adnan Paçacı olarak belirlenmişti.

Öte yandan, Geçici Irak Yönetim Konseyi'nde bir süredir devam eden pazarlıklar Ağustos sonunda sonuçlanmış ve Geçici Irak Yönetiminin bakanları da belli olmuştu. Bakanlıklar, Geçici Irak Yönetim Konseyi'ndeki paylaşıma göre dağıtılmıştı. Buna göre, bakanlıkların 13'ü Şiilere, 5'i Sünnilere, 5'i Kürtlere verilirken, Türkmen ve Asurilere de 1'er bakanlık verilmişti. Bakanlık dağılımına göre Petrol ve İçişleri Bakanlığı Şiilere, Maliye Bakanlığı Sünnilere, Dışişleri Bakanlığı ise Kürtlere verilmişti. Bu çerçeve-

de Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) sözcüsü Hoşyar Zebari Dışişleri Bakanlığı'na, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'na ise Türkmenlerden Raşid Mindan Ömer getirilmişti.

BM Güvenlik Konseyi tarafından 16 Ekim 2003'te kabul edilen **1511** sayılı kararda[103] da Geçici Irak Yönetim Konseyi'nin (IGC) yetkilerine daha açık vurgu yapılarak 1483 sayılı kararda en yetkili organ olarak görülen, işgal güçlerinin temsilcilerinden oluşan ve bu kararda da sorumluluğu teyid edilen Otorite (CPA) ile eşit bir konuma getirilmeye çalışılmaktaydı.

Diğer taraftan **1511** (2003) sayılı Güvenlik Konseyi kararının 6. paragrafında işgal güçlerini "Otorite'yi uygun olan en kısa sürede idari sorumluluklarını ve yetkilerini Irak halkına geri vermeye çağırmakta ve Otorite'den, gereken durumlarda Geçici Yönetim Konseyi ve Genel Sekreter'le işbirliği yaparak Güvenlik Konseyi'ne gelişmelerle ilgili bilgi vermesini talep" etmekteydi.

Bundan sonraki en önemli aşama, **15 Kasım 2003**'te Geçici Irak Yönetim Konseyi (IGC) ve Geçici Koalisyon Otoritesi (GKO) adına Celal Talabani ve Paul Bremer tarafından, işgal otoritesinin yetkilerinin belli bir takvim çerçevesinde Iraklılara devrini öngören **Egemenliğin Devri Anlaşması**'nın imzalanmasıydı. Buna göre 30 Haziran 2004'te işgal güçlerinin otoritesi (GKO) sona erecekti.[104]

Bu aşamada bir diğer önemli kilometre taşı ise Hükümet Konseyi üyelerinin **1 Mart 2004** itibariyle üzerinde konsensus sağladıkları **Temel Yasa veya Geçici Irak İdari Yasası** adı verilen metnin tarafların yani işgal güçleri ve Irak Yönetim Konseyi üyelerinin katılımıyla 8 Martta imzalanmasıydı. Geçici Anayasa niteliğindeki bu metin aslında 2005 başında seçilmesi öngörülen ulusal meclis (bir anlamda kurucu meclis) tarafından hazırlanacak yeni anayasa için de şüphesiz önemli bir referans oluşturacaktı. Bu nedenle tarafların bu metinle elde ettikleri kazanımlar daha sonraki pozisyonlarına ışık tutmaktaydı.

Buna göre geçiş dönemi kendi içinde iki döneme ayrılmıştı. 30 Haziran 2004'te başlayan ve en geç 31 Ocak 2005'te yapılması öngörülen geçiş dönemi ulusal meclisi seçimlerine kadar geçen süre ilk dönem, bu tarihten yani Geçici Irak Hükümeti yerine Irak Geçiş Dönemi Hükümeti'nin (Iraqi Transitional Government) kurulmasından itibaren 31 Aralık 2005'e kadar geçen dönem ise ikinci dönemi oluşturmaktaydı. Bu tarihte yeni meclis ve hükümetin oluşmasıyla geçiş dönemi sona erecekti (md 2b). 62 maddeden oluşan geçici Irak anayasasında diğer konulara ilişkin öngörülenler ise şöyleydi: Geçiş döneminde Irak'taki siyasal sistemin federal, demokratik, çoğulcu ve güçler ayırımına dayalı bir cumhuriyet olacağı ifade edilmekteydi. Yetkiler hem federal hükümetin organları arasında hem de federal hükümet ile özerk vilayetler ve özerk bölge hükümetleri arasında dengeli bir şekilde dağıtılması öngörülmekte; ayrıca federal sistemin etnik temelden ziyade coğrafik ve tarihi gerçeklere dayandırıldığı ifade edilmekteydi (md 4).[1]

Geçiş Dönemi Irak Hükümeti, bir cumhurbaşkanı ve iki yardımcısından oluşan Irak Başkanlık Konseyi ile Başbakan ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşacaktı (md 35). Meclis, cumhurbaşkanı ve iki yardımcısını seçimle belirleyecekti. Başkanlık Konseyi'nin seçimi tek liste üzerinden üçte iki çoğunluk ilkesine göre yapılacaktı.

Federal yapı, kuzeyde bir Kürdistan Bölge Hükümeti (KBH) ile bunun dışındaki özerk vilayetlerden oluşmaktaydı. KBH, Dohuk, Erbil, Süleymaniye, Diyala ve Nineva vilayet sınırlarında kalan ve 19 Mart 2003 tarihi itibariyle idaresi altında bulundurduğu toprak parçasını kapsamaktaydı. KBH, idari anlamda bir Ulusal Meclis, bir Bakanlar Kurulu ve bunların dışındaki bölgesel yargı kurumlarından oluşacaktı. Onsekiz vilayetin sınırları geçiş dönemi boyunca değişmeyecekti. Bağdat ve Kerkük'ü içermemek şartıyla herhangi üç vilayetin birleşerek bir özerk bölge

---

[1] Anayasada, ayrıca İslamın Irak'ın resmi dini olduğu ve yasaların hazırlanmasında dikkate alınacağı, yasaların İslamın evrensel hükümlerine aykırı olmayacağı; halkın İslami değerlerine ve kimliğine saygılı olunacağı ve dini inanç ve pratiklerin garanti altına alınacağı belirtilmekteydi (md 7a). Arapça ve Kürtçe'nin ülkenin resmi dilleri olduğu ve tüm etnik unsurların kendi dillerinde veya varsa başka dillerde eğitim görme haklarına sahip oldukları kabul edilmekteydi (md 9).

hükümeti oluşturabilmelerine imkân tanınmaktaydı (md 53). Ayrıca KBH'nin geçiş dönemi boyunca Federal Hükümetin yetki alanına girmeyen konularda fonksiyonlarını sürdüreceği ifade edilmekteydi. KBH bu fonksiyonlarını yürütürken merkezi hükümetten kaynak yardımı alacaktı. Ayrıca KBH, iç güvenliği sağlamak için kendi polis gücüne sahip olabilecek ve kendi bölgesinde vergi koyabilecek ve toplayabilecekti. (md 54).

Ulusal Meclis en geç 15 Ağustos 2005'e kadar daimi anayasa taslağını hazırlayacak; daimi anayasa taslağı en geç 15 Ekim 2005'e kadar referanduma sunulacak ve halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmesi veya herhangi üç vilayette halkın üçte ikisi tarafından reddedilmemesi halinde yayınlanarak yürürlüğe girecek ve hemen arkasından en geç 15 Aralık 2005'e kadar artık geçici olmayan Irak hükümeti için seçimler yapılacak ve yeni hükümet 31 Aralık 2005'ten geç olmamak üzere görevine başlayacaktı.

8 Haziran 2004 tarihli **1546** sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında da,[105] Geçici Irak Hükümeti'nin (Iraqi Interim Government: IIG) 1 Haziran 2004'te oluşması ve 30 Haziran 2004'te tam yetkili Irak hükümeti olarak sorumluluğu devralmasına ilişkin sürecin işlemesinin memnuniyetle karşılandığı vurgulanmaktaydı. 1546 sayılı karar, işgal otoritesinin (CPA) sona ermesiyle, 1483 sayılı kararla son verilen Gıda Karşılığı Yardım programının (Oil-for-Food Programme) Otorite (CPA'ya) tarafından üstlenilen fonksiyonlarının da, sorumluluğu 28 Haziran 2004'te devralan Geçici Irak Hükümeti'ne (IIG) geçtiğine dikkat çekmekteydi. Nitekim öngörüldüğü biçimde BM Genel Sekreteri Özel Danışmanı Lekdar Brahimi'nin önderliğinde adı geçen kurumların (CPA, IGC ve UNAMI) katkılarıyla oluşan IIG, 1 Haziran 2004'te açıklanmış (IGC ise Bremer tarafından belirlenmişti), yetki devri ise öngörülenden iki gün önce 28 Haziran 2004'deki NATO'nun İstanbul zirvesi esnasında gerçekleşmiştir. Geçiş dönemindeki IIG'nin yapısı ise Geçiş Dönemi İdari Yasası'nda öngörülen hükümet biçimine oldukça yakın bir görünüm arz etmekteydi. Cumhurbaşkanlığına Sünni Gazi Meşal Acil el-Yaver yardımcılıklara ise bir Şii ve bir Kürt getirilmişti. Başbakanlığa Şii Arap İyad Allavi, yardımcılığına eski KYB sözcüsü Berham Salih getirilmişti. 33 bakandan oluşan Bakanlar Kurulu'nda Hoşyar Zebari dışişleri bakanlığı koltuğunu korumuştu.

Diğer taraftan, 1546 (2004) sayılı kararda en geç 31 Ocak 2005'teki seçimlerle oluşması öngörülen Ulusal Meclise kadar görev yapacak geçici

ulusal konseyin ya da diğer adıyla danışma meclisinin (Interim National Council/Consultative Council) belirlenmesi için 2004 Temmuzunda 100 üyeden oluşacak bir ulusal konferans (National Conference) toplanması ve bu sürece BM Özel Temsilcisinin ve UNAMI'nin de katkı yapması üzerinde durulmaktaydı.

Nihayet öngörüldüğü gibi 30 Ocak 2005'te Irak'ta seçimler yapılmış, fakat ülke nüfusunun yaklaşık % 20'sini oluşturan Sünniler tarafından boykot edildiği için eksik katılımlı bir seçim olmuştur. 275 milletvekilinden oluşan meclis için yapılan seçimlerde Dava lideri Şii İbrahim el-Caferi'nin Birleşik Irak İttifakı 140 sandalye kazanırken bir başka Şii lider olan İyad Allavi'nin Irak listesi 40 milletvekili, Kürt ittifakı ise 75 sandalye kazanmıştı. Aylar süren pazarlıklardan sonra cumhurbaşkanlığına Celal Talabani'nin seçilmesine karşılık ancak Nisan sonunda kesinleşen ve başbakanın dışında dört başbakan yardımcısı ve 32 bakandan oluşan yeni Irak kabinesinde Şii Arap olan İbrahim Caferi Başbakan, Hoşyar Zebari ise Dışişleri Bakanı olarak görev aldı. Kabinede Şii ittifaktan seçilen iki Türkmen de bakan oldu.

Bundan sonraki süreç yeni anayasanın Ağustos ayında hazırlanması ve en geç 2005 Ekiminin sonuna kadar referanduma gidilerek kabul edilmesiyle yeni parlamento için seçimlerin yapılmasıydı. Bu sürecin 2006 başında tamamlanmasıyla geçiş dönemi sona erecekti.

Nitekim öngörüldüğü gibi 2005 Ağustosunun son haftasında geçiş dönemi parlamentosunda kabul edilen yeni Irak Anayasası 15 Ekim'de referanduma sunuldu. Sünni Eyaletlerden Selahaddin ve el-Anbar'da nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı tarafından reddedilen anayasa Musul'da halkın ancak yüzde 44'ünün desteğini alabilmişti. Sonuçta herhangi üç eyalet tarafından üçte iki çoğunlukla reddedilmiş olsaydı anayasasının onaylanması tehlikeye girecekti; fakat böyle bir durum olmadı. Selahaddin ve Al Anbar'da bu orana ulaşılmıştı, fakat Nineva'da hayır oyu verenlerin oranı yüzde 55'te kalmıştı. Sonuçta yeni anayasa ülke genelinde yüzde 78 oranında bir destekle kabul edilmişti.

Yeni Irak Anayasasında, Irak'ın İslami, demokratik federal bir paralamenter sistemle yönetildiği ifade edilmektedir. Federal yapının gereği olarak bölgesel özerk yapı, sadece kuzeyde Kürt bölgesinde kurulmuş

olan Kürdistan Bölgesel Hükümeti'dir. Ülkenin diğer bölgelerinde henüz federal yapıya uygun bir idari yapılanma söz konusu değildir. 18 vilayete bölünmüş olan Irak'ın üç vilayeti (Dohuk, Erbil ve Süleymaniye) KBH'nin sınırları içinde bulunurken diğerleri doğrudan merkezi hükümete bağlıdır. Anayasaya göre her bir vilayet veya herhangi iki veya daha fazla bölge ayrı özerk bir yapı oluşturabilir. Bir vilayet diğer bir bölge ile birleşebilir veya diğer bir vilayetle birleşerek bölge oluşturabilir. Bir vilayetin özerk bölge statüsü kazanabilmesi için ilgili vilayet meclisinin üçte ikisinin veya kayıtlı seçmenlerin onda birinin teklif etmesi ve üç hafta içinde düzenlenecek referandumda halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. İlgili federal birimin başkanı, başbakanı ve meclisinin doğrudan halk tarafından basit çoğunlukla seçilmesi öngörülmüştür. Böyle bir statüyü kabul etmemiş olsalar da vilayetlerin adem-i merkezi bir anlayışla yönetilmesi ve her bir vilayetin birçok konuda belli bir hareket alanına sahip olması öngörülmüştür. Ayrıca anayasayla federal hükümete tanınmamış tüm hak ve yetkilerin özerk bölge veya vilayet yönetimlerine ait olduğu kabul edilmektedir. Her bir vilayetin başında vilayet meclisi tarafından seçilen bir vali bulunmaktadır. Bölgesel hükümet ile federal hükümet arasında çıkan anlaşmazlıklarda öncelik bölgesel hükümete verilmektedir. Irak'ta yasama organı niteliğinde olan 325 üyeli Meclis dört yıllığına doğrudan seçimlerle oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı, meclis tarafından dört yıllığına üçte iki çoğunlukla seçilmektedir. Cumhurbaşkanı, diğer parlamenter sistemlerde de söz konusu olan sembolik görevleri yerine getirmektedir. Asıl icra yetkileri başbakan ve kabinesinde bulunmaktadır. Irak'ta, 2003 sonrasındaki uzlaşıya dayanan iktidar paylaşımına göre, cumhurbaşkanı Kürt, cumhurbaşkanı yardımcıları ise biri Sünni, diğeri Şii'dir. Buna karşılık başbakan Şii, üç başbakan yardımcısından biri Şii, biri Kürt bir diğeri ise Sünni'dir. Meclis başkanının ise Sünni olduğu bu yapıda dışişleri bakanı Kürt, Savunma bakanı Sünni, içişleri bakanı ise Şii'dir. Farklı din ve farklı etnik grupların yaşadığı Irak'ta Arapça ve Kürtçe resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber Türkmenler Asurîlerin dilleri devlet ve özel okullarda eğitim dili olması, ayrıca bu unsurların kendi bölgelerinde kendi dillerinin de resmi diller arasında yer alması söz konusudur.

Yeni Irak anayasası uyarınca 2005 Aralığında yapılan seçimler sonucunda Irak'ta ilk defa geçici olarak nitelenmeyen bir parlamento seçilmiş oluyordu. Bu defa Sünnilerin de seçime katılmaları sonucu oldukça değiştirmişti. Bir önceki seçimde 75 sandalye ile ikinci sırada yer alan Kürtler bu defa Sünnilerin gerisinde kalmışlardı. Seçim sonuçlarına göre İbrahim Caferi'nin önderliğindeki Şii ittifakı 128 sandalye kazanırken bir başka Şii grup olan İyad Allavi'nin grubu 25 sandalye, Sünniler 59, Kürtler ise 53 sandalye kazanmıştı. Cumhurbaşkanlığına dört yıllığına Talabani tekrar seçilmesine rağmen El-Dava partisinin lideri İbrahim Caferi'nin tekrar başbakan olmasına Sünni ve Kürt grupların itiraz etmesi üzerine hükümet kurma çalışmalarındaki kilitlenme Dava partisinin iki numaralı ismi Cevad Nuri el-Maliki üzerinde anlaşılması ve Caferi'nin adaylıktan çekilmesi üzerine kriz 2006 Nisanında aşıldı. Irak'taki ad hoc oluşturulan ve insan hakları ihlalinde bulunmuş eski rejimin adamlarının yargılandığı Özel Mahkeme'nin Saddam için verdiği idam kararının 30 Aralık 2006'da infaz edilmesi Irak'ta bir devrin kapandığının en net kanıtıydı.[106] Bunlardan sonuncusu Taha Yasin Ramazan için verilen idam kararı ise 2007 Martında infaz edilmiştir.

Irak'ta bulunan ve 2004'te BM GK'nin 1546 sayılı kararıyla oluşturulan çok uluslu gücün süresi GK'nin 18 Aralık 2007 tarihli 1790 sayılı kararıyla 31 Aralık 2008'e kadar son defa uzatıldı. Bu karar aslında Irak'la ilgili BM'nin aldığı son karar olacaktı. Bunun yerini 2008 Kasımında Irak hükümeti ile ABD arasında imzalanan SOFA (Status of Forces Agreement) alacaktı.[107] Buna göre, muharip güçler 2009 Haziranına kadar kentlerden, Amerikan askerlerinin tamamı ise 2011 sonuna kadar Irak'tan çekilecekti. Bu doğrultuda 30 Haziran 2009'da Amerikan askerleri Bağdat ve diğer kentlerden çekildi.[108] Nitekim 16 Aralık 2011'de Amerikan asker-

lerinin Irak'tan çekilmesiyle söz konusu antlaşmanın süresi de 31 Aralık 2011'de sona ermiştir.[109]

Bu arada üye sayısı 275'ten 325'e çıkarılmış olan parlamento için 2010'da yapılan seçimlerde İyad Allavi'nin liderliğini yaptığı Irakiye cephesi daha fazla milletvekili (91) çıkarmasına rağmen hükümeti, daha az milletvekiline (89) sahip olan Kanun Devleti İttifakının lideri Başbakan Nuri El-Maliki kurmuştu. Aslında seçimlerin yapılması 7 Mart 2010'da söz konusu olmasına rağmen hükümetin kurulması uzun süren bir pazarlık sürecinin sonunda 2010 Kasımında mümkün olmuştur.[110] Ne var ki 2011 Martında Allavi'nin hükümetten desteğini çekmekle tehdit etmesi yeni bir hükümet krizine işaret etmekteydi.[111] Ayrıca zaman içinde giderek İran'ın kontrolüne giren Irak'ta Maliki yönetimi Sünni muhalefeti sindirmeye dönük izlediği politikalarla içerden ve dışarıdan tepki çekmeye başlamıştır. Özellikle Suriye'deki gelişmelerle beraber Esad'a İran'la beraber destek veren ve bir anlamda İran'ın Suriye'ye askeri ve ekonomik yardımı için köprü işlevi göre Irak hükümeti, Esad karşıtı muhalefete destek veren Irak'taki Sünni muhalefete yönelik dışlayıcı politikalarını tırmandırmıştır. Maliki yönetiminin bu otoriter tavrı, bir süre sonra Şiiler arasında da ciddi anlamda rahatsızlığa yol açmıştır. Özellikle Irakiye cephesinin lideri İyad Allavi'nin yanı sıra Sadr grubunun da Irak muhalefetine destek açıklamaları ve meselenin mezhep meselesinden ziyade Maliki meselesi olduğunu ifade etmesi meselenin Şiiler arasında da meydana getirdiği rahatsızlığı ortaya koymaktaydı. Bununla beraber muhalefet bir türlü hükümeti düşürecek gerekli çoğunluğa (163) ulaşamamıştır. Bu arada Maliki'nin Kuzeydeki Bölgesel Kürt Hükümeti Başkanı Barzani ile de ilişkileri giderek gerginleşmiştir. Özellikle Mesut Barzani'nin merkezi hükümeti bypass ederek yabancı şirketlerle petrol anlaşmaları imzalaması, Maliki hükümetinin KBH'ye ayırdığı paydan kesintiye gitmekle tehdit etmesiyle karşılık bulmuştur. Öte yandan hakkındaki suçlamalar dolayısıyla tutuklanması gündeme gelen Cumhurbaşkanı Yardımcılarından Sünni politikacı Tarık el-Haşimi ise önce 2011 Aralığında Erbil'deki Bölgesel Kürt Yönetimine daha sonra 2012 Şubatında da Türkiye'ye sığınmıştır. Nitekim Türkiye'de ikamet etmeye devam eden Haşimi hakkında Irak'ta mahkeme 2012 Eylülünün ilk haftasında idam kararı verdiğini açıklamıştır.

Irak'ta istikrarsızlığa yol açan üç temel sorun halen tam olarak çözülememiş ve yakın vadede çözüleceğe de benzememektedir. Bunlar Şii-Sünni çatışması, Federal hükümetle KBH arasındaki mücadele ve son olarak Kerkük'ün statüsü meselesidir.

Bunlardan mezhep çatışması bir taraftan karşılıklı saldırılarda çok sayıda masum insanın hayatını kaybetmesi söz konusu olurken bu durum, Irak'ın istikrarsız ve güvenliksiz bir ülke görünümünü devamlı kılmaktadır. Kuzey Irak yönetimi ile merkezi Irak yönetimi arasındaki rekabete yol açan asıl sorun bir petrol yasası üzerinde uzlaşma sağlanamaması ve Kuzey Irak yönetiminin uluslararası petrol şirketleriyle ve yabancı ülkelerle araştırma ve ihracat konusunda ikili petrol anlaşması yapmasıdır. Bu durum merkezi hükümet tarafından gayri hukuki olarak nitelenirken, özellikle ABD'nin Exxon-Mobil şirketinin Erbil yönetimiyle 2011 Kasımında yapmış olduğu petrol anlaşması, Bağdat yönetiminin tepkisine neden olurken, söz konusu şirketin Irak'ın zengin kaynaklarının söz konusu olduğu güneyde Batı Kurna bölgesinde 2009'da elde ettiği ki 8.7 milyar varillik imtiyazı kaybetmekle tehdit etmiştir.[112]

IV. SUUDİ ARABİSTAN

Yukarıda da ifade edildiği gibi, 19. yüzyılın sonuna kadar (1820–1899) Bahreyn, Kuveyt ve BAE'ni oluşturan şeyhliklerle imzaladığı birtakım ikili anlaşmalarla; Aden'i ise 1839'da işgal ederek protektorası haline getirmiş olan İngiltere'nin bölgedeki denetimini genişletme sürecinde, Savaş sırasında Şerif Hüseyin ve İbn-i Suud ile yapılan ittifak ilişkileri önemli rol oynamıştır. Ancak Şerif Hüseyin'in İngiltere'yle işbirliği yaparak Sultan'a ve halifeye karşı ayaklanmış olması dolayısıyla hain olarak görülmesiyle siyasal prestijinin zayıflaması ya da ortadan kalkması bölgenin İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmesini de kolaylaştırmıştır. Türkiye'de 1924 Martında halifeliğin kaldırılması üzerine Şerif Hüseyin'in hemen harekete geçerek kendisini halife ilan etmesi Müslümanlar tarafından kabul görmediği gibi, İslâm dünyasından da dışlanmasına yol açmıştır. Ayrıca bu durumda Şerif Hüseyin'e olan desteğini yeniden gözden geçiren İngiltere, Hüseyin'in Hicaz'daki egemenliğine son vermek için İbn-i Suud'dan yararlanma yoluna gitmiştir.

Aslında Arabistan yarımadasında bir Vahhabi devleti kurma projesi oldukça eskiye gitmektedir. Diğer bir ifadeyle Suudi Arabistan'ın modern tarihi 18. yüzyılın ortalarındaki bir ittifak ilişkisine dayanmaktadır. Bu bağlamda, 1744'te Nejd Emiri Muhammed İbn-i Suud ile Muhammed İbn-i Abdulvahhap arasında kurulan ittifak çerçevesinde Vahhabi inanışına dayalı bir devlet kurma çabası da başlatılmış oluyordu. Böylece Vahhabizm bir siyasi desteği, Suudlar da Osmanlıya karşı kullanacakları bir ideolojik meşrutiyet aracına kavuşmuş olmaktaydı. Suudların bir Vahhabi devleti kurma çabaları, 1802 ve 1803'te Mekke ve Medine'yi almaları ile ileri bir aşamaya geldiyse de Osmanlı İmparatorluğu, Mısır Valisi aracılığıyla bölgeyi yeniden denetimine almak istemiş ve bu doğrultuda Mehmet Ali Paşa önce 1811'de bölgeye askerî güç yollamış ve 1813'te de Osmanlı güçleri Mekke ve Medine'yi yeniden kontrollerine almıştır. Nihayet 1818'de Suudilerin başkenti Daraiya'nın uzun bir kuşatmadan sonra Türklerin eline geçmesiyle bölge tamamen denetim altı-

na alınarak Suudilerin çabaları uzunca bir süre önlenmiştir. Ancak Osmanlı güçleri Nejd'te kalamadıkları için Suudlar Riyad'ı yeni başkent yaparak buradaki pozisyonlarını sürdürmeyi başarmışlardır. 1830'ların başından itibaren Osmanlı ile arası bozulan ve bölgede kendi başına bir hanedanlık kurmanın hesaplarını yapan Mısır Valisi Mehmet Ali, 1837-38'de bu defa kendi adına Suudileri yeniden yenilgiye uğratmış, Suudi lideri Faysal bin Türkî'yi de tutsak almıştı. 1841'de Osmanlı Sultanı ile yapılan anlaşma doğrultusunda bu bölgeyi terk etmesi üzerine 1843'te Nejd'e dönen el-Türkî otoritesini yeniden tesis etmiştir. Buna karşılık Osmanlı'dan çekinen Faysal bin Türkî, Hicaz'ı yeniden denetim altına almaya girişmemiştir.[113]

1865'te el-Türkî'nin ölümü üzerine oğulları Abdullah ve Suud arasında çatışma çıkmış, bunlardan Suud'un 1875'te ölümü üzerine bütün denetimi eline alan Abdullah ise 1885'te Suud'un iki oğlu tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bölgedeki karışıklıktan yararlanan ve Osmanlı'ya yakınlığı ile bilinen Raşid hanedanı 1891'de bölgeyi denetimi altına alarak Suudi egemenliğine son vermiştir. Nihayet bölgede Suudi egemenliğinin yeniden tesisi, bu defa El-Türkî'nin diğer oğlu yani Abdullah ve Suud'un küçük kardeşleri olan Abdurrahman'ın oğlu Abdül Aziz tarafından gerçekleştirilecekti.

Nitekim atalarının gerçekleştiremediği bölgede bir devlet kurma hayalini 1902'de işbaşına geçen Abdül Aziz gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1902'de Riyad'ı 1905'te ise Nejd'i denetimi altına alan Abdül Aziz bin Abdurrahman el-Suud'un (kısaca İbn-i Suud) bu başarısı Suudi devletinin kurulmasında önemli bir dönemeci ifade etmekteydi. İngiltere, 1913'te Osmanlının egemenliğindeki günümüz Suudi Arabistan'ının doğu illerinde denetimi eline geçiren İbn-i Suud'un konumunu hemen tanımıştır.[114]

Diğer taraftan, Abdül Aziz (İbn-i Suud) için 1902'den I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde bölgedeki Arap kabileler üzerinde otorite sağlamasında Vahhabizm olarak bilinen dini anlayışı referans olarak alması ve iktidarının meşru aracı olarak kullanması önemli bir etken olmuştur. Çünkü askerî başarılardan kaynaklanan bağlılığın, işler kötüye gitmeye başladığında aynı hızla kaybolmasının söz konusu olacağını

bilen Abdül Aziz, bu bağlılığı dinsel bir bağlılık haline dönüştürerek daha sürekli hale getirmek istemiş ve bu amaçla kendine bağlı kabilelere din bilginleri göndermek ya da kendi camilerini yapmaları için parasal katkılarda bulunmak gibi yöntemlerin dışında Vahhabi anlayışını benimsemeleri için zor kullanma da dâhil değişik yöntemlere başvurmuştur. Abdül Aziz, bu anlayışı benimseyenleri parasal açıdan destekleyerek ödüllendirme yoluna da gitmekteydi. 1912'de kurulan ve bedevi gönüllülerden oluşan "İhvan" (kardeşler) ordusu Vahhabizm'in benimsetilmesi ve kabilelerin sadakatinin sağlanmasında oldukça etkili olmuştur.[115]

SUUD HANEDANLIĞI
Muhammed bin Suud 1745-1765
Abdül Aziz bin Muhammed (1765-1803)
Suud bin Abdül Aziz (1803-1814
Abdullah bin Suud (1814-1818)
Türki (1823-1834)
Faysal bin Türki (1834-1838, 1843-1865)
Suud bin Faysal (1865-1875)
Abdullah bin Faysal (1875-1885)
Abdurrahman bin Faysal (1889-1891)
Abdül Aziz bin Abdurrahman İbn-i-Faysal el-Suud (İbn-i Suud) (1902-1932)

Nitekim 3 Mart 1924'te Türkiye'de Halifeliğin kaldırılması üzerine 7 Mart'ta kendisini İslâm ülkelerinin Halifesi ilan eden Şerif Hüseyin'e ilk tepki Nejd Emiri Abdül Aziz'den geldi ve bu mücadele sonunda 25 Aralık 1925'te Mekke'yi işgal ederek Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in egemenliğine son veren Abdül Aziz, kendisini 1926 Ocağında Hicaz Kralı ve Nejd Sultanı ilan ederken, İngiltere 1927 Cidde Antlaşması'yla kendi belirleyeceği sınırlar içinde Abdül Aziz'in bu unvanını tanımıştır. 1932 'de ise devletin adı Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirilirken, aynı tarihte Milletler Cemiyeti'ne üyeliği de kabul edilmekteydi. [116] Kıbrıs'a sürgüne gönderilen Şerif Hüseyin ise hastalanınca 1930'da Ürdün Kralı olan oğlu Abdullah'ın yanına geçmiş ve 1931'de Amman'da vefat etmiştir.

Diğer taraftan, 1920'lerin sonlarına (1927–1930) doğru Abdül Aziz'i en fazla uğraştıran, İhvan ayaklanmaları olmuştur. Bu yıllarda gündeme gelen İhvan ayaklanmaları, ayrıcalıklı konumlarını kaybetmiş bazı kabilelerin ve ulemanın da destek vermesiyle genişlemiş ve İbn-i Suud'un egemenliği için ciddi bir tehdit haline gelmiştir. 1930'da İhvan ayaklanmalarının bastırılmasından ve kabile başkanlarının güçlerinin tamamen kırılmasından sonra yeni bir merkezi otorite ve bunun için bir merkezi ordu oluşturulması üzerinde yoğunlaşılmış ve bu çabaların sonucu olarak 1930'da Ulusal Muhafızlarla başlayan bir süreç sonunda 1940'larda bir Suudi ordusu teşekkülü gerçekleşmiştir. Şüphesiz böyle bir ordunun oluşturulmasında Suudi hükümetinin bu yıllarda petrol şirketlerine verdiği imtiyazlardan aldığı peşin ödemelerin dikkat çekici boyutlarda artmış olmasının da rolü olmuştur.[117]

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Abdül Aziz bütün dikkatini merkezi bir yönetim kurma üzerinde yoğunlaştırmış ve bunda epey başarılı olmuştu. Kabilelerin sadakati bazen zor kullanılarak, bazen ödüllendirmeyle, bazen dinsel bağlılıklardan yararlanılarak, bazen de evliliklerle sağlanmıştı. Bu evliliklerden dolayı Abdül Aziz'in tam kırk bir oğlu bulunmaktaydı ve bu onun bir hanedanlık kurmasını kolaylaştırmıştı. Ulema ve Ümera adı verilen iki sınıftan oluşan Suudi Arabistan'da Ümera sınıfını Suud ailesi, Ulema sınıfını ise Şeyh ailesi oluşturmuştur. Örneğin 1990'lı yıllara gelindiğinde yapılan tahminlere göre Ulema ve Ümera sınıfını oluşturan bu iki ailenin toplam sayılarının 100,000 dolayında olduğu yönündeydi. Bunların dışındaki kabilelerin çok daha sınırlı bir ayrıcalığa sahip olduğu Suudi Arabistan, bu özellikleriyle bazılarınca otokrasi bazıları tarafından ise çöl demokrasisi olarak nitelenmektedir.[118]

İlk kurulduğu yıllarda petrol geliri bulunmadığından krallık günümüzdeki kadar bolluk ve ihtişam içinde değildi. Çünkü bu dönemde devletin en önemli mali kaynağı Hac gelirleriydi. Ülkede petrol araştırmalarının başlaması 1933'te Standart Oil of California (Texaco, Mobil ve Standart Oil of New Jersey ile kurulan ortaklıklarla daha sonra ARAMCO adını alacak) şirketine verilen imtiyazdan sonra başlayabilmişse de petrolün üretimi 1938'de mümkün olabilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Suudi petrol sanayisinin gelişmesini geciktirmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında Suudi Arabistan, 1945 Martına kadar resmi anlamda tarafsızlığını korumuş ve ancak bu tarihte Almanya'ya savaş ilan etmiş olsa da daha 1940'da Abdül Aziz İngiltere'yi desteklediğini açıklamış ve Suudlar savaş esnasında çeşitli düzeylerde müttefiklerle işbirliğini sürdürmüşlerdi. Buna karşılık savaş esnasında mali zorluk içinde olan Suudi Arabistan'a İngiltere ve ABD yardımda bulunmuştur. Örneğin henüz bu yıllarda oldukça mütevazı sayılabilecek bir petrol gelirine sahip olan Suud yönetimi, ABD ile girdiği ilişki çerçevesinde 1943'te bu ülkeden Kiralama ve Ödünç Alma Yasası çerçevesinde mali yardım almıştır. Bu işbirliği sürecinde ABD de Suudi Arabistan'dan elde ettiği petrol imtiyaz alanlarını genişletmiştir.

Özetlemek gerekirse, Suud hanedanlığının bölgede bir devlet kurma çabaları 18. yüzyıla dayanmakta olup Muhammed bin Suud ile Muhammed bin Abdulvahhap arasında gerçekleşen bir ittifak ilişkisi ile temelleri atılmıştır. Ancak 20. yüzyılın başına kadar sınırlı bir kabile devleti görüntüsünden kurtulamayan Suud hanedanlığının çabası Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesinden sonra sonuç vermiş ve Abdül Aziz'in 1925'te Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in bölgedeki egemenliğini sona erdirmesiyle başarılı bir sonuca ulaşmıştır. 1926'da Hicaz Krallığı, 1932'de ise Suudi Arabistan Krallığı adını alan devletin kurucusu olan Abdül Aziz, dağınık halde bulunan kabilelerin oluşturduğu bir konfederasyon yerine

merkezi bir devletin kurulmasını sağlamakla beraber, 1953'te öldüğünde devletin anayasası olarak Kuran, yasaları olarak da şeriat kabul edildiğinden ayrı bir anayasası, ayrı bir yasası ve kurumsallaşmış bir danışma meclis bulunmamaktaydı.

Abdül Aziz'in ölümüyle yerine geçen oğlu Suud günümüze kadar işbaşına geçen dört oğlundan en zayıf karakterli olanıydı. İktidarda olduğu süre içinde içerde ve dışarıda başarılı bir politika uygulayamadı. Özellikle Nasır'ın etkili olduğu yıllarda izlediği politikalarla Suudi Arabistan'ın Orta Doğu politikasından soyutlanmasına yol açtı. Bu yıllarda geçerli olan Pan-Arabizm ve sosyalizm gibi ideolojiler Suud hanedanlığı için tehlike oluşturmaktaydı. Suudi Arabistan bir anlamda radikal Arap ülkelerinin boy hedefi haline gelmişti. Kaldı ki, komünizm ve sosyalizmin yanı sıra Nasırcı ve Baasçı ideolojilerin Arap kamuoyunda oluşturduğu dalga ve özellikle Nasır'ın popülaritesi karşısında bir politika üretemeyen Suud'un tutarsız ve korkak politikaları içerde muhalefeti de harekete geçirmişti. Bu dönemde Mısır-Suriye birleşme denemesine seyirci kalan Kral Suud, Mısır ve Irak arasındaki çatışmaların da dışında kalmayı tercih etmişti. Her ne kadar Mısır-Suriye birleşmesi 1961'de başarısızlığa uğramışsa da aynı yıl Irak'ın Kuveyt'i işgal etme girişimi sırasında da Riyad yönetimi belirleyici bir politika oluşturamamıştır. Özellikle 1962'de Kuzey Yemen'de söz konusu darbeyle monarşinin yıkılmasında Nasır'ın etkili olması, Suud yönetimi için gerçek bir zaaf olarak nitelenmiştir. O güne kadar ideolojik düzeyde kalan Nasır ile Kral Suud arasındaki çatışma, bu gelişme ile birlikte gerçekten Yemen'de açık bir çatışmaya dönüşmüştü. Ayrıca bu dönemde devlet gelirleri ile Kraliyet ailesinin gelirleri birbirinden ayrılmadığı için Kral Suud'un sorumsuzca yaptığı harcamalar devleti iflasın eşiğine getirmişti. Zaten 1958'den itibaren artık hastalığı dolayısıyla ülkeyi yönetmekte güçlük çeken Kral Suud, işbaşında kalmasına rağmen, yürütme yetkilerini Başbakan Veliaht Prens Faysal'a devretmeye ikna edilmişti. Nihayet 1964'te ülkede dini önderlerin fetvası alınarak bir anlamda saray darbesiyle Kral Suud görevden alınarak yerine kardeşi Faysal getirilmişti.[119]

Kral Faysal, Suud'a göre çok daha başarılı bir profil çizmiştir. Çok stratejik bir karar olan petrol ambargosu uygulaması Suudi Arabistan'ı arkasından yaşanan fiyat artışlarıyla birleşince ummadığı bir gelire

kavuşturmuştur. Böylece Suudi Arabistan, bir çöl krallığından finansal bir güç haline gelmiş oldu. Savunma harcamaları zaten 1964/65'te yaklaşık 100 milyon dolarken 1966/67'de 335 milyon dolara, Suud ordusu da 18,000'den 35,000'e çıkarılmıştı. Uyguladığı modernleşme programlarıyla da Faysal, 19. yüzyıl Osmanlı padişahlarından III. Selim'i ve II. Mahmut'u hatırlatmaktaydı. Faysal ekonomik ve eğitim alanında yeni sayılabilecek atılımlarda bulundu. Yeni üniversitelerin açılması ve devlet bürokrasisinde yeni bürokratik kadroların oluşturulmasıyla daha organize bir devlet görüntüsü sağlamaya çalıştı. Bununla beraber önemli kararların hemen hepsi Suud hanedan üyeleri tarafından alınmaktaydı.[120]

Bu dönemde Suud yönetimini meşgul eden en önemli dış politika olayı, Kuzey Yemen'de 1962'de İmam Bedr'e düzenlenen darbeyle Krallığın devrilmesi ve Yemen Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından başlayan Cumhuriyetçiler ile Kralcılar arasındaki iç savaş sırasında Suudi Arabistan ile Mısır'ın karşı karşıya gelmesi olmuştur. Kuzey Yemen'deki iç savaş sırasında monarşi yanlıları Suudi Arabistan tarafından desteklenirken, cumhuriyetçiler Nasır tarafından desteklenmekteydi. 1966'ya gelindiğinde Yemen'de 70,000 Mısır askeri bulunmakta, hatta Mısır güçleri zaman zaman Suudi sınır kasabalarını bombaladığı halde Mısır'la doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınan Riyad yönetimi, İmam Bedr taraftarlarına silâh yardımı ve mali yardım yapmakla yetinmekteydi. 1967 Savaşı'na gidildiği bir sırada Arap ülkeleri arasında bu şekilde bir mücadelenin yaşanmakta oluşu bunlar açısından ne denli bir zaaf ise İsrail açısından da kuşkusuz o denli bir avantaj anlamına gelmekteydi. Ancak Altı Gün Savaşı'nı kaybeden Nasır'ın İsrail karşısında hem prestij hem de önemli ölçüde toprak kaybetmiş olması, ayrıca Faysal'ın kararlı politika izlemesi Nasır'ı Yemen'den askerlerini çekmek zorunda bırakmıştır.

1960'lı yıllar Suudi Arabistan için özellikle güneyinde meydana gelen gelişmeler yüzünden Mısır'la dolaylı bir çatışma yaşadığı yıllar olmuştur. Nasır'ın 1967 savaşından sonra Yemen Arap Cumhuriyeti'nden (Kuzey Yemen) askerlerini çekmesi ise Suudi Arabistan için güneyden gelen tehdidin artık bittiği anlamına gelmiyordu. Çünkü İngiltere'nin 1967'de yaptığı açıklamada Aden'den (Güney Yemen) çekileceğini bildirmesi

üzerine harekete geçen Marksist bir örgüt olan Yemen Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (NLF) Londra ile varılan uzlaşma sonunda iktidarı devralması üzerine kurulan Yemen Demokratik Cumhuriyeti bölgedeki tüm monarşileri devirmeyi amaçlayan hareketlere destek vereceğini açıklamıştı. Böylece biriyle baş edemeyen Suudi Arabistan için Sovyetler tarafından desteklenen her iki Yemen de tehdit haline gelmişti. Bunun üzerine harekete geçen Kral Faysal Kuzey Yemen'de 1967'de Sallal'ın devrilmesiyle işbaşına geçen ılımlı cumhuriyetçilerle İmamcılar arasında bir anlaşmaya varılmasını sağladı. Bundan sonra Kuzey Yemen ile Sovyetler Birliği'nin önemli müttefiki haline gelen Güney Yemen arasında zaman zaman yaşanan çatışmalarda Suudi Arabistan Kuzey Yemen'e mali destek sağlamış olsa da Suudi Arabistan'ın güneyi açısından güvenli ortamın oluşması söz konusu olamadı.

Kuzey ve Güney Yemen'in radikalleşmesi ve Arap Yarımadasının birçok yerinde ulusal kurtuluş hareketlerinin etkinliğinin artması, güvenliğini tehlikede gören Suudi Arabistan'ın askerî harcamalarını arttırmasına yol açtı. Zaten Nasır ile Yemen dolayısıyla girilen çatışma Suudi Arabistan'ın bu konudaki eksikliğini ortaya koymuştu. Güney Yemen'deki NLF hükümetinin giderek Sovyetlerin güdümüne girmesinin yanında Umman ve Zufar'da çıkan ayaklanmalarla başlayan Umman'ın Kurtuluşu için Halk Cephesi'nin adını Umman ve Arap Körfezi'nin Kurtuluşu İçin Halk Cephesi olarak değiştirerek amaç ve faaliyet alanını tüm Arap yarımadasına yayması tehlikenin boyutlarını ortaya koymaktaydı. 1966-67'de 335 milyon dolara çıkarılmış olan savunma harcamaları bu gelişmelerin de etkisiyle 1970-71'de 2.3 milyar dolara çıkarılmıştı. Savunma harcamaları bundan sonraki yıllarda da artan bir seyir izlemiş 1970'li yıllar boyunca savunma ve güvenlik konularına ayrılan miktar GSMH'nın %35-40'ını oluşturmuştur. Petrol gelirlerinde azalma olduğu yıllarda bile bu oranda bir indirime gidilmemiştir. Özellikle hava kuvvetlerine ağırlık veren Suudi Arabistan son derece sofistike silâhlarla ordusunu modernize etmeye çalışırken, 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca ABD'nin de bir numaralı pazarı haline gelmişti. Bu kadar büyük harcamalar yapılmasına karşılık krallık için en büyük iki tehdit ülke olan İran ve Irak kadar büyük bir askerî güce ulaşamamıştır. Bu gerçek 1990'da Kuveyt'in işgali üzerine Irak'ın gerçekleştire-

ceği bir saldırısı olasılığına karşı ABD'nin yardıma çağrılmasıyla da ortaya çıkmıştır.[121]

Öte yandan yukarıda da belirtildiği gibi, 1973 petrol ambargosu Suudi Arabistan'ın gelirlerinde müthiş bir artışa yol açmıştır. Önceki bölümlerden hatırlanacağı üzere Suudi Arabistan'da ilk petrol ayrıcalıkları Abdül Aziz tarafından 1933'te Standart Oil of California şirketine verilmiş ve bu şirketin yine bir Amerikan şirketi olan Texas şirketiyle kurdukları ortaklık daha sonra yeni ortakların[g] da katılımıyla 1944 başından itibaren ARAMCO adıyla faaliyetini sürdürmüştür. Suudi Arabistan'da ilk petrol 1938'de Suudi Arabistan'ın doğusunda bulunan Dahran'da çıkarılmış; ancak II. Dünya Savaşı sonrasına kadar fazla bir ticari değer taşımamıştı. Nitekim petrolün uluslararası piyasalarda bir değer ifade etmesi üzerine 1950'li yıllarda petrol şirketleri ile petrol üreten ülkeler arasında kârdan % 50 pay almayı öngören anlaşmalar yapılmıştır. Fakat bu yıllarda halen ilgili ülkelerin üretim ve fiyatlandırma konusunda herhangi bir söz hakları bulunmamaktaydı. İşte ARAMCO bu yıllarda rafine, pazarlama ve fiyatlandırma aşamalarında temel belirleyici konumu da olan dev bir çok uluslu şirket görünümü kazanmıştır.

1960'ta özellikle fiyatlandırma politikaları konusunda ortak hareket etmeyi sağlamak amacıyla ilk önce beş ülke (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella) arasında imzalanan bir anlaşmayla kurulan daha sonra onüç üyeye ulaşan OPEC'in yanında 1968'de de sadece petrol üreten Arap ülkelerinin katılımıyla **OAPEC** kurulmuştur. Her iki örgütün kuruluşunda da ilgili ülkelerin temel amacı, önemli bir hammadde kaynağı haline gelmiş olan petrol üzerinde daha fazla denetime sahip olmaktı. Bu çerçevede OPEC üyeleri öncelikle ortak hareket ederek Batılı petrol şirketlerine karşı pazarlık güçlerini arttırmak istemelerine karşılık henüz dünyadaki petrol miktarının mevcut talebi karşılayacak ölçülerde ve bol miktarda oluşu örgütün ilk kurulduğu yıllarda istenildiği kadar etkili olmasını engelledi.

OPEC'in etkili olması, giderek petrole olan gereksinimin artması ve Avrupa ve Japon ekonomilerinin tamamen ucuz ve bol miktarda petrole

---

[g] 2 Aralık 1948'de yapılan nihai anlaşmayla ARAMCO'nun hisseleri ortaklar arasında Standart Oil of California, Texas Company ve Standart Oil of New Jersey % 30, Socony Mobil ise % 10 oranında hisse sahibi olacak şekilde dağıtılmıştır.

bağımlı hale gelmesi ile söz konusu olmuştur. Ancak bütün hesaplar petrolün yeterince bol ve makul fiyatta seyredeceği üzerine yapılmıştı. Gerçekten 1960'lı yıllar boyunca ve 1970'li yılların başında Batılı ülkeler petrolün bol ve ucuz olmasından yararlanarak önemli ekonomik gelişmeleri gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak tüm bunlar bir taraftan da ilgili ülkelerin petrole bağımlılığını arttırmaktaydı. Bu nedenle Batı Avrupa ülkelerinin petrol ihtiyaçlarının–Kuzey Denizinde bir miktar bulunmakla beraber- % 21.6'sı ve dünya petrol gereksiniminin % 13'ü hatta petrol üreten bir ülke olmasına karşılık ABD'nin petrol gereksiniminin de % 8.1'i Suudi Arabistan tarafından karşılanmaktaydı. Günümüzde (2006 itibariyle) ise Batılı sanayileşmiş ülkelerden örneğin, OECD ülkeleri % 36'sını, Çin % 40'ını, Hindistan % 60'ını, Japonya ve Güney Kore % 80'ini,[122] hatta tüketimin yaklaşık yarısına yakınını iç üretimden karşılayan ABD bile (2012 ekimi itibariyle) % 20'sini Basra Körfezi'nden, % 45'ini ise OPEC ülkelerinden karşılamaktadır.[123]

Nitekim yukarıdaki nedenlerin de etkisiyle 1960'lı yıllarda petrol fiyatlarında küçük de olsa bir kıpırdama olmuştu. Fakat esas gelişme Arap ülkelerinin petrolü bir dış politika ve diplomasi aracı olarak kullanmaya karar vermeleri üzerine yaşandı. Dolayısıyla her şey Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın 1973 Ekim Savaşı sırasında ABD'nin İsrail'e verdiği desteğe tepki göstermek - Kongre, zaten yapılmakta olan silah yardımlarına ek olarak Nixon'ın isteği doğrultusunda İsrail'e 2.2 milyar dolar yardımı onaylamıştı - için ABD ve Hollanda'ya petrol sevkini askıya almasıyla başladı. Arkasından diğer Arap ülkeleri de bu politikaya destek verdiler. Bu ambargo kararı karşısında bir anda dünya sanayi devleri şaşkına döndüler ve paniğe kapıldılar. Petrole hücumun başlamasıyla beraber birden petrol fiyatları hızla artmaya başladı. OPEC, 1974 Ocağının hemen başında afişe fiyatlarını 11.65 dolar olarak açıklarken bu bir önceki yıl Ocak ayı fiyatı olan 2.74 dolar ile karşılaştırıldığında dört misli bir artışı ifade etmekteydi. Bu artış dolayısıyla Suudi Arabistan'ın petrol gelirleri de aynı oranda artarak 6.4 milyar dolardan 27.7 milyar dolara fırlamıştı. Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerindeki artış bununla sınırlı kalmayacaktı. 1981'de petrol fiyatlarının 34 dolara çıkması üzerine 102 milyar dolara fırlayan petrol gelirleri 1990 ve 2003 krizleri sonrasında fiyatların önce

40 dolara arkasından 2007-2008'e gelindiğinde ise 140 dolara kadar çıkması üzerine üçe katlayacaktır. **Diğer bir ifadeyle artık 1 dolarlık bir artış Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinde 3 milyar dolarlık bir etki anlamına gelecektir. 1 dolarlık bir artış İran, Irak, Kuveyt ve BAE'nin petrol gelirlerinde ise 1 milyar dolarlık bir değişimi ifade edecekti.**

Tekrar 1970'lere geri dönmek gerekirse bu gelişmeler şüphesiz petrol üreticisi ülkelerin petrol üzerinde denetimlerinin özellikle üretim aşamasında daha fazla söz sahibi olmalarıyla fiyatı da belirleme yeteneğine sahip olmaları anlamına gelmekteydi. Bundan sonra yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesi veya ulusal petrol şirketleriyle ortaklık kurmak zorunda kalmalarıyla beraber petrol üreticisi ülkelerin üretim, rafine ve pazarlama aşamalarına da dâhil olmaları süreci başlamış oldu. Ancak her şeye rağmen bu gelişmeler teknoloji ve pazar güçlerini ellerinde bulunduran dev petrol şirketlerinin etkilerinin tamamen kaybolduğu anlamına gelmiyordu.

Böylece dünyanın önemli bir petrol ve finansal gücü haline gelen Suudi Arabistan'ın bundan sonra daha aktif bir politika takip etmeye başladığı ve bu çerçevede Orta Doğu politikası konusunda hem ABD üzerinde daha fazla etkili olmaya çalıştığı, hem de FKÖ ve Suriye'yi mali yardım faktörünü kullanarak aleyhine politikalar benimsemekten alıkoymaya çalıştığı görülüyor. Ancak eriştiği mali olanaklar Suudi Arabistan için tehdidin bittiği anlamına gelmemekteydi. 1979 devrimiyle beraber İran'ın 1990 ve sonrasında ise Irak'ın Suudi Arabistan için ciddi bir tehdit haline gelmesi ülkenin savunma harcamalarında çok hızlı bir artışa da beraberinde getirmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN KRALLARI
Kral Abdül Aziz (İbn-i Suud) (1902-1932-1953)
Kral Suud bin Abdül Aziz (1953-1964)
Kral Faysal bin Abdül Aziz (1964-1975)
Kral Halid bin Abdül Aziz (1975-1982)
Kral Fahd bin Abdül Aziz (1982-2005)
Kral Abdullah bin Abdül Aziz (2005-)

Krallık 1970'li yılarda altyapı, ekonomi, eğitim ve sağlık konularında bir atılımı gerçekleştirmeye çalışmış, fakat tüm bunların gerektirdiği tek-

noloji ve insan gücünün büyük bir kısmı dışarıdan karşılanmıştır. Bunlar yapılırken yine de Krallığı ayakta tutan ve meşruiyetini sağlayan mevcut toplumsal yapının ve İslâmi değerlerinin korunmasına çalışılmıştır.

1964-1975 arasında işbaşında bulunan Kral Faysal döneminde özellikle de 1973 Savaşı öncesi ve sonrası izlenen politikalarla Suudi Arabistan'ın Arap dünyasındaki prestiji artmıştı. Suudi Arabistan, gerek savaş öncesinde gerekse savaş sonunda finansal yardımlarla Arap ve Müslüman ülkelere önemli ölçüde destek sağlamıştır. Buna İsrail'e destek veren ülkelere karşı uygulanan petrol ambargosunu da eklemek gerekir. Nasır'la başlamış olmakla beraber esas olarak Enver Sedat'ın 1970'te işbaşına gelmesiyle Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşma da artmıştı. Hafız Esad'ın 1970'deki iktidarı ele geçirerek aşırı sol kesimi iktidardan uzaklaştırmasıyla beraber Suriye de Suudi Arabistan ile ilişkilerini normalleştirmeye başlamıştı. Dolayısıyla 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde Baas'ın işbaşında olduğu Irak ve NLF'nin iktidarda bulunduğu Güney Yemen'in dışında bölgede Suudi Arabistan'a karşı ciddi bir tehdit söz konusu değildi.

Kral Faysal'ın, 1975'te bir yeğeni tarafından öldürülmesi üzerine yerine kardeşi Halid (1975-1982) iktidarı devralmış olmasına rağmen yönetim konularından fazla anlamadığı ve sağlık sorunları olduğu için bir çok konuda yetkilerini devrettiği kardeşi Veliaht Prens Fahd'ın yönetimdeki etkisi giderek artmıştır. Ancak Halid döneminde de Faysal döneminde başlayan dış politika ve ekonomi konusundaki uygulamalar sürdürülmüştür. Bu dönemde işgücü ihtiyacını karşılamak için ülkeye çok sayıda yabancı girmiştir. Ancak ülkenin gerçek nüfusunu veya ülkedeki yabancıların gerçek sayısını bilmek mümkün olmadığından bu konudaki rakamların da sadece tahminleri yansıttığını ifade etmek gerekir. Örneğin 1980'deki tahminlere göre ülkenin kendi vatandaşlarının nüfusu 5 ile 11 milyon arasında değişirken, bunun dışında ülkedeki yabancıların sayısının 2 milyon dolayında olduğu tahmin edilmekteydi. Yabancıların oranıyla ilgili çok daha abartılı rakamlara rastlamak mümkün.

Diğer taraftan, ülke yönetimine ilişkin olarak Kral Faysal zamanında bütün kararların Kral tarafından verildiği merkeziyetçi anlayıştan uzaklaşılarak Kraliyet ailesi içinde kararların daha geniş bir katılımla alındığı

bir sürecin başlatıldığı gözlenmiştir. Bununla beraber Kral Faysal tarafından kurulacağı açıklanan ancak sürekli ertelenen danışma meclisinin kurulması Kral Fahd (1982-2005) zamanında söz konusu olabilmiştir. Kral Faysal'ın psikolojik problemleri olan bir yeğeni tarafından bir suikast sonucu ölmesinin ardından yerine 1975'te Kral Halid onun da sağlık sorunları dolayısıyla ideal bir yönetim ortaya koyamaması ve 1982'de ölümü üzerine ise kardeşi Başbakan Birinci Yardımcısı Veliaht Prens Fahd kral olmuştur. Yine Kral Faysal'la beraber başbakan birinci yardımcısının veliaht prens olması bir gelenek haline getirilmiştir. Bu çerçevede ikinci başbakan yardımcısının da onun yerine birinci başbakan yardımcısı ve veliaht prens olması söz konusu olmuştur. 2005'te Kral Fahd'ın ölümü üzerine Veliaht Prens Abdullah bin Abdül Aziz kral olmuştur.

V. KUVEYT

18. yüzyılın başında Arabistan yarımadasının Nejd bölgesinden göç eden kabilelerin oluşturduğu ve 1756'da Sabah ailesi tarafından yönetilen otonom bir bölge haline gelen Kuveyt, diğer Körfez ülkeleri gibi bir sahil ülkesi olmanın avantajını kullanarak daha o yıllarda Hindistan ile Orta Doğu arasında bir ticaret merkezi olma özelliğini kazanmıştır. Dolayısıyla buradaki ticari faaliyetlerden sağlanan gelir petrolün henüz bir zenginlik kaynağı olarak keşfedilmediği o yıllarda Sabah ailesinin ve Kuveyt'in en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı.

Osmanlı döneminde Basra vilayetine bağlı bir idari birim (Kaza) olarak bu devletin egemenliğinde bulunan Kuveyt zamanla gerek merkeze uzaklığı gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun denetiminin zayıflaması ile Sabah ailesi yönetiminde giderek ayrı otonom bir birim haline geldi. 1826'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na vergi bağı ile bağlanan Kuveyt 1853'ten sonra bu devletin egemenliğine girmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra eyalet valisi tarafından, Basra'ya bağlanarak Şeyh Abdullah el-Sabah'a 1871'de bölge valiliği verilmiştir. Ancak 1800'lü yılların sonlarına doğru bölgeye İngiltere'nin gelmesiyle Kuveyt üzerindeki rekabete Farslar ve Suudilerin yanı sıra İngilizler de eklenmişti. Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in bölgenin kendi egemenliğinde olduğunu göstermek için 1897'de Şeyh Mubarek'i Kuveyt'in yöneticisi olarak tayin ettiğini açıklamasıyla Kuveyt üzerindeki egemenlik mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmiştir. Özellikle bu atama işleminde Basra Valisine tabi olduğunun belirtilmesine itiraz eden Şeyh Mubarek El-Sabah'ın İngiltere'den yardım istemesi üzerine bölgeye askerî güç gönderen İngiltere ile 1899'da bir anlaşma imzalayan Mubarek, bölgedeki diğer emirlikler gibi bu devletin protektorası olmayı (himayesini) kabul etmekteydi. Söz konusu anlaşmayla Kuveyt, İngiltere'nin izni olmadan hiç bir devletin temsilcisini kabul etmeme ve bir başka ülkeye toprak veya başka bir imtiyaz vermeme ve anlaşma yapmama taahhüdüyle bu devletin egemenliğini kabul etmişti. İngiltere, protektora kuran

anlaşmaları daha önce 1892'de Bahreyn'le ve BAE'ni oluşturan diğer şeyhliklerle de yapmıştı.[124]

1902-1904 yılları arasında İngiliz yetkili makamları, Şeyh Mubarek'in Osmanlının denetiminde bulunan kuzey sınırlarına yönelik hak iddialarını destekleyen raporlar yayınlamaya başlamışlardı. Ancak daha sonraki yıllarda, İngiltere her nedense Mubarek'in bu türden iddialarına daha temkinli yaklaşmıştır. Örneğin İngiltere, Kuveyt Şeyhi'nin Bubiyan adasına[h] yönelik iddialarını desteklemekle birlikte, Safvan kasabası üzerindeki iddialarını desteklemedi[125].

Öte yandan I. Dünya Savaşı'na öngelen yıllarda gündeme gelen Bağdat demiryolunun Almanya tarafından Basra'dan Körfez'e doğru uzatılması olasılığının doğması üzerine İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşma yoluna gitmiştir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile 1913'te imzalanan anlaşmayla Bağdat'ın güneyinde yer alan bölgeler için aldığı demiryolu imtiyazı karşılığında Kuveyt üzerindeki egemenlik iddiasından vazgeçmekteydi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu da Körfez'in batı kıyılarındaki bazı topraklardan çekilmeyi kabul etmekteydi. Buna göre, Kuveyt Osmanlı'ya bağlı otonom bir idari birim ve Sabah ailesi de Osmanlı'nın bir yöneticisi konumunda olacaktı. Ancak Kuveyt üzerindeki Osmanlı süzeranlığı oldukça kısa sürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya yanında savaşa girmesiyle beraber, İngiltere 1913 Anlaşmasının geçersiz olduğunu ve Kuveyt'in İngiliz koruması altında bir emirlik olduğunu açıklayarak protektoranın devam ettiğini vurgulamaktaydı. Buna karşılık, 1915'te Şeyh Mubarek'in (1896-1915)[i] ölümünden sonra işbaşına geçen Şeyh Cabir'den 1917'de iktidarı devralan Mubarek'in oğlu Şeyh Sâlim (1917-1921) Savaş esnasında İngiltere karşısında Osmanlı'nın desteklenmesini savunmaktaydı. Hatta iktidarı bizzat ele aldığında da bu yönde politikalar izleyerek İngiltere'nin Osmanlı'yı tecrid etme politikasına destek vermemiştir. Dolayısıyla Kuveyt, özellikle 1915'ten sonraki

---

[h] Bubiyan ve onun hemen yanındaki Varba adası Umm Kasr'ın ağzında bulunmakta olup limana giriş ve çıkışı kontrol etmektedir. Başka bir deyişle limandan Körfez'e ve Körfez'den limana giren ve çıkan gemiler bu adaların oluşturduğu boğazdan geçmektedir.

[i] Şeyh Mübarek'ten önce Şeyh Cabir (1812-1859), Şeyh Sabah II (1859-1866), Şeyh Abdullah II (1866-1892) ve Şeyh Muhammed (1892-1896) işbaşında bulunmaktaydı.

süreçte İngiltere'ye gereksinimi olan desteği vermemiştir. Ancak 1917 Martından itibaren Irak'ta iki buçuk yıldır süren direnişin ardından Osmanlı ordusunun Bağdat'tan ayrılması üzerine bölge İngiltere'nin askerî ve siyasi denetimine girmiştir. Kuveyt'in söz konusu bu statüsünde 1961'de bağımsız oluncaya kadar bir değişme olmadı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sonunda Londra tarafından belirlenen ve ileride bölgede çatışma kaynağı olacak bir sınırla (1922 Uqair Anlaşması) Kuveyt, İngiliz mandası altındaki Irak'tan ayrılmaktaydı.[126]

Zamanla gelirlerinde büyük bir azalma olan Kuveyt, 1920'lerde ve 1930'larda ekonomik bakımdan oldukça zor durumda olan dünyadaki sayılı ülkeler arasında yer alırken, özellikle bu dönemde yaşanan dünya ekonomik krizinin etkisiyle ülkenin durumu daha da kötüye gitmişti. Nitekim uluslararası petrol şirketlerinin bölgeye gelmesiyle beraber Kuveyt'in talihi de değişmeye başladı. 1934'te Kuveyt Şeyhi Ahmed el-Sabah'ın (1921-1950) bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil ve bir İngiliz şirketi olan Anglo Persian Oil Company (BP) ile yaptığı anlaşmayla Kuveyt üzerindeki petrol imtiyazları bu şirketler tarafından kurulan Kuwait Oil Company'ye devredilmekteydi. Yaklaşık dört yıllık bir çalışmadan sonra petrolün çıkarılması söz konusu olduysa da ilgili şirketler petrol ihracatına ancak 1946'da başlayabildi. Petrolden elde edilen gelir ilk yıl 760 bin dolar iken 1952'de 169 milyon dolara çıkmış, ancak asıl büyük artış 1973 petrol ambargosundan sonra yaşanmış ve 1980'de 21.7 milyar dolar gibi oldukça yüksek bir rakama ulaşmıştır. Şüphesiz 1 milyonun çok altında bir yerli nüfusa sahip ülke açısından bu gelir, dünya ülkeleri arasındaki zenginlik sıralamasında iyi bir yerde yer alması için yeterli olmuş, Kuveyt, sıradan bir ülke olmaktan çıkarak bir finansal güç haline gelmiştir. Özellikle 2006'ya kadar 60 dolara ulaşan ve 2011-2012'de 100 doların üzerinde seyreden petrol fiyatları 2008'de 140 dolara kadar çıkmıştır. Bu durum Körfez ülkelerinin refah düzeyinin sürekli artmasını da beraberinde getirmiştir. 2012 itibariyle 2.6 milyon nufusuyla Kuveyt'de kişi başına gelir 70,000 dolar dolayındadır.[127]

Kuveyt Şeyhi Ahmed'ten sonra işbaşına gelen ve oldukça temkinli ve tutumlu kişiliğiyle bilinen Şeyh Abdullah el-Sabah'ın (1950-1965) petrol gelirlerinin artmaya başladığı yıllara rastlayan iktidar dönemi, aynı za-

manda Orta Doğu'nun en hareketli yıllarıydı. Bu arada 1961'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Kuveyt'te ulusal meclisin açılışı 1963'te gerçekleşmişti.

Nitekim 1976'da feshedilen ulusal meclis, 1981'de yeniden açıldıysa da 1986'da ikinci defa feshedilmiş ve tekrar 1992'de açılabilmiştir. Ulusal meclis uygulaması, bölgede başka bir örneği olmadığı için, Kuveyt diğer Körfez ülkelerine göre daha demokratik bir ülke olarak nitelenebilirse de sadece 1920'den önce Kuveyt'te mukim olanların oy kullanabildikleri bir seçimle oluştuğu, Emir tarafından zaman zaman feshedildiği ve meclisin yarısının Emir tarafından atandığı için yine de gerçek anlamda bir parlamento ve gerçek anlamda bir demokratikleşme saymak mümkün değildir. Ancak muhalefetin kısmen kendini ifade etme imkânı bulduğu seçimle oluşan bir parlamento ve sınırlı bir söz ve ifade özgürlüğü ile sınırlı bir basın özgürlüğünün söz konusu olduğu Kuveyt'i şüphesiz diğer bölge ülkelerinden farklı bir kategoride değerlendirmek gerekir.

KUVEYT EMİRLERİ
Şeyh Sabah I (1752 - 1776)
Şeyh Abdullah I (1776 - 1814)
Şeyh Cabir I (1814 - 1859)
Şeyh Sabah II (1859-1866)
Şeyh Abdullah II (1866-1892)
Şeyh Muhammed (1892-1996)
Şeyh Mubarek (1896-1915)
Şeyh Cabir II (1915-1917)
Şeyh Salim (1917-1921)
Şeyh Ahmed (1921-1950)
Şeyh Abdullah III (1950-1965)
Şeyh Sabah III (1965-1977)
Şeyh Cabir III (1977-2006)
Şeyh Saad (Ocak 2006-Ocak 2006)
Şeyh Sabah IV (2006-

Yine de diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi son sözü Emir söylemekte ve başbakan da dâhil olmak üzere devletin önemli yönetim kademelerinde iktidardaki Sabah ailesinin üyeleri bulunmaktadır. Ayrıca devletin politikasının mecliste tartışılması gerekirken, genellikle hanedan

üyeleri tarafından görüşülüp kararlaştırılmaktadır. Bütün bunlar meclisin hiçbir etkinliğinin olmadığı anlamına gelmemelidir. 1985 ve 1986'daki mali krizler esnasında meclisin baskısının Sabah ailesi üyesi olan Adalet Bakanı'nı istifaya zorladığı bilinmektedir. Fakat 1986'da bir başka Sabah ailesi üyesi bakanın yine aynı şekilde meclis tarafından istifaya zorlanması üzerine Emir harekete geçerek meclisi feshetmiş ve basına sansür koymuştur. Emir'in tekrar açılacağını açıklamasına rağmen ulusal meclisin 1992'ye kadar tekrar faaliyete geçmesi söz konusu olamamıştır.[128]

Kuveyt'te emirliğin el değiştirmesi otomatik bir mekanizma ile olmamakta bunu daha ziyade kraliyet ailesi kendi içinde kararlaştırmaktadır. Burada iktidar iki koldan (el-Cabir ve el-Sâlim) devam etmektedir. 1896'dan 1915'e kadar Kuveyt'i yöneten Şeyh Mübarek'ten sonra iktidarı önce büyük oğlu Cabir (1915-1917) ondan sonra da diğer oğlu Sâlim (1917-1921) devralmıştır. Bunlardan sonra önce Cabir'in oğlu Ahmed (1921-1950) ve ondan sonra Sâlim'in oğlu Abdullah (1950-1965) Kuveyt emiri olmuşlardır. Fakat bundan sonra bir kopma olmuş ve Cabir'in soyundan biri gelecekken Sâlim'in küçük oğlu Sabah (1965-1977) işbaşına gelmiştir. Ancak Şeyh Sabah'ın 31 Aralık 1977'de ölümü üzerine Cabir'in torunlarından Cabir el-Ahmed el-Cabir el-Sabah iktidarı devralmıştır. Bununla beraber Kuveyt Emiri Şeyh Cabir, Sâlim'in torunlarından Saad el-Abdullah el-Sâlim el Sabah'ı veliaht prens ve başbakan olarak tayin etmiştir. Kuveyt'te işbaşına gelen emir, aile üyeleriyle görüşerek kendisinden sonra işbaşına geçecek olan veliaht prensi de hemen belirlemektedir.[129] Nitekim Şeyh Cabir'in 15 Ocak 2006'da ölümü üzerine Başbakan Veliaht Prens Saad onun yerine geçmişse de ağır hasta olması dolayısıyla kısa bir süre sonra parlamento tarafından görevden alınmış ve 29 Ocak'ta yerine Başbakan Veliaht Prens Sabah el-Ahmet el-Cabir el-Sabah Kuveyt emirliğine seçilmiştir. Şeyh Sabah veliaht prens olarak kardeşi Navaf'ı (Navaf el-Ahmet el-Cabir el-Sabah) belirlemiştir.

Kuveyt'in bir diğer özelliği ise petrolle artan devlet gelirlerini sanki kendi gelirleriymiş gibi ülke vatandaşlarının sosyal refahı için dağıtmaları ya da harcamalarıdır. Kuveyt, dünyanın bir başka ülkesinde olmayan bir uygulama olan tüm kamusal hizmetlerin bedava olduğu bir ülke durumundadır. Sağlık, eğitim, altyapı ve ulaşım hizmetleri devlet tarafın-

dan karşılanan Kuveyt'te bu politika Emir Abdullah'tan sonra işbaşına geçen Emir Sabah (1965-1977) ve Emir Cabir (1977- 2006) tarafından da sürdürülmüştür. Suudi Arabistan gibi, Kuveyt de eğitime önem vermekte ve gelişmiş bir eğitim sistemine sahip olabilmek için büyük miktarlarda paralar harcamaktadır. 1966'da kurulan Kuveyt Üniversitesi 1980'lere geldiğinde yarıya yakını kadınlardan oluşan 10,000 öğrencisi olan büyük bir üniversite haline gelmiştir. 2005'ten beri kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış bulunmaktadır. Kuveyt'te de, siyasal katılım ile ekonomik ve toplumsal gelişme konuları ayrı ayrı ele alınmaktadır.[130]

Kuveyt de Suudi Arabistan gibi yabancı işgücüne dayalı bir ekonomiye sahip olmuştur. Yabancıların ülke nüfusunun büyük bir kısmını oluşturduğu Suudi Arabistan gibi burada da 1965'den itibaren yerli nüfusu geçmeye başlayan yabancıların oranı 1980'lere gelindiğinde % 60'a ulaşmıştır. Bunlar arasında en büyük grubu yaklaşık 400,000 nüfusla Batı Şeria, Gazze ve Ürdün'den gelen Filistinliler oluşturmaktaydı. 2.6 milyon dolayında olan nüfusunun tamamına yakını Araplardan oluşan Kuveyt hükümeti kendi yerli nüfusa tanıdığı ayrıcalıkları yabancılara tanımamıştır. Bu çerçevede yabancıların ev ve arazi gibi gayri menkullere sahip olmaları mümkün olmadığı gibi devlet istediğinde bunları ülkeden çıkarabilmektedir.

Yabancıların nüfusunun 1.3 milyon dolayında olduğu Kuveyt'te 90 öncesinde çalışan işgücünün de % 70'ini meydana getiren yabancılar arasında en önemli grubu, yukarıda da ifade edildiği gibi yaklaşık % 20 dolaylarında olan Filistinliler oluşturmaktaydı ve bunları % 10 oranındaki Mısırlılar izliyordu. Ancak Körfez Krizi sırasında FKÖ'nün Saddam

yönetimini desteklemesi sonucu, savaştan sonra Kuveyt yönetimi, Filistinlileri Kuveyt'i terk etmeye zorlamıştır. Dolayısıyla Filistinlilerin büyük çoğunluğunun ülkeyi terk etmesiyle bunların yerini Asya kökenli Müslümanlar almıştır. Öte yandan, Kuveyt'te nüfusun yaklaşık % 25-30'unu oluşturan Şiilerin ekonomik durumları diğer Körfez ülkelerine göre nispeten daha iyi durumdadır.[131]

Kuveyt'in dışa bağımlılığı sadece işgücüyle sınırlı kalmamıştır. Petrol yataklarının işletilmesinin yanında diğer altyapı yatırımları için gerekli teknolojiyi sağlarken, aynı zamanda petrol için gerekli olan pazarı da oluşturan Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya ile Kuveyt arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi doğmuştur. Ayrıca Kuveyt'in artan gelirlerinin yatırıldığı diğer ülkelerin sermaye piyasaları ve borsaları Kuveyt'i daha yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Öyle ki 1973'ten itibaren başlatılan dış yatırım portföyünden elde edilen gelirler 1980'lerin ortalarına gelindiğinde petrol satımından elde edilen gelirleri aşmıştı.

Dünya petrol piyasasındaki hareketleri etkileyebilecek bir güç olmasının dışında, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı önemli bir finansal bağımlılık ilişkisi içinde olduğu dünyanın önemli güçleri açısından Kuveyt, tehdit olarak algılanan önce SSCB daha sonraki süreçte ise İran ve Irak gibi ülkelere karşı korunması gereken bir ülke olarak görülmüştür. Kuveyt Emirleri ise bir taraftan bağımlılık ilişkisi içindeki bu ülkeler karşısında bağımsızlığını korumaya çalışırken kendi için tehdit oluşturan ülkelere karşı cömertçe davranarak bu iki farklı uç arasında bir denge sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede bir dönem için ülkede yaşayan 400,000 Filistinliden dolayı, FKÖ'nün yanında İsrail'e komşu diğer Arap ülkeleri Kuveyt'ten en fazla mali yardım alan ülkeler arasında yer almışlardır. Ayrıca İran-Irak Savaşı boyunca Kuveyt Irak'a milyarlarca dolar yardım yapmıştır. Ancak petrolün ve paranın bir ülkenin güvenliğini sağlamada asla sağlam bir güvence olamayacağı ve özellikle askerî gücün yerini tutamayacağı 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca para da Kuveyt gibi ülkelerde olası tehditleri caydıracak ve ülkenin güvenliğini sağlayacak güçlü bir askerî yapı oluşturmak için yeterli olamayabilmektedir.

VI. DİĞER KÖRFEZ ÜLKELERİ

Umman ile Kuveyt arasında yer alan ve 1971'de bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar İngiltere'nin protektorası durumunda olan emirliklerden yedisi (Abu Dabi, Dubai, Şarja, Acman, Ümmül Kayvan, Füceyre ve Ra's el-Hayma) 1971'de Birleşik Arap Emirlikleri adıyla bir federasyon şeklinde birleşirken, Katar ve Bahreyn ayrı kalmayı tercih etmişlerdi.

İngiltere'nin 1968'de yaptığı açıklama ile Süveyş'in doğusundaki üslerinden çekileceğini bildirmesi, bağımsızlıklarını kazanmak için bu ülkeleri harekete geçirdi. İngiltere'ye anlaşmalarla bağlı olan bu ülkelerin ülke bütünlükleri ve dışarıya karşı güvenlikleri İngiltere tarafından sağlanmaktaydı. Ancak İngiltere'nin çekilme kararını açıklaması bölge ülkeleri üzerinde hak iddiasında bulunan İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri de harekete geçirmişti. Bu çerçevede zaten Bahreyn üzerinde iddiası olan İran, BAE'ne ait olan Hürmüz Boğazı ağzındaki üç küçük adayı hemen işgal etti. Bu arada Bahreyn'de yapılan bir referandumda halkın İran'la birleşmek yerine bağımsız kalmayı tercih ettiği görüldü. Nitekim Şah, Bahreyn'in herhangi bir ülkeyle federasyon yapmaması koşuluyla bu ülke üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini açıklamaktaydı. Bunun üzerine bağımsız olan Bahreyn'in yanı sıra Katar da aynı şekilde federasyona katılmak yerine ayrı kalmayı tercih etmekteydi. Bu ülkelerin her üçünde de (Bahreyn, Katar ve BAE) iktidar başta bulunan hanedan üyelerinin elinde bulunmaktadır. 1970'li yılarda petrol fiyatlarındaki patlamanın da etkisiyle hatırı sayılır bir dış gelire kavuşan bu ülkeler giderek bölge sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye başladılar.

Bu ülkelerin toplumsal yapıları birbirinden farklılık göstermektedir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Vahhabilerin oluşturduğu Katar ile nüfusunun tamamına yakınını Vahhabilerin oluşturduğu Suudi Arabistan arasında bu anlamda bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. %50-55'ini Şiilerin oluşturduğu Bahreyn de İran'ın tehdidi ile karşı karşıya bulunduğu için Suudi Arabistan'a güvenlik açısından bağımlı bir ülke durumundadır.

1. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

1968'de İngiltere'nin bölgeden çekileceğini açıklaması ile beraber 1971'de yedi emirliğin (Dubai, Şaryah, Ra's el-Hayma, Ümmü'l-Kayvan, Acman ve Füceyre) birleşmesiyle oluşan **Birleşik Arap Emirlikleri** İngiltere ile bağlarını tamamen koparmamış daha önceki anlaşmaların yerini alacak yeni bir anlaşma imzalamıştır. Ancak yine de artık protektora statüsü sona ermekte ve egemenlikleri İngiltere tarafından da tanınmaktaydı. Aslında ilk başta kararsız kalan Ra's el-Hayma, federasyona 1972 Şubatında katılmıştır. BAE, 1971 Aralığında ilan edilen bağımsızlıkla beraber hem BM'ye hem de Arap Birliği'ne üye olmuştur.[132]

BAE'de yaklaşık 5 milyon (2012 itibariyle) dolayında olan nüfusun % 85'i Abu Dabi, Dubai ve Şaryah'ta yaşamaktadır. Kişi başına düşen milli gelirin 70.000 dolar dolayında olduğu Birleşik Arap Emirlikleri'nde yabancılar nüfusun yaklaşık % 75-80'ini oluştururken, çalışan işgücünün de yaklaşık % 90'ı yabancılardan meydana gelmektedir. Özellikle Yabancılar için de çoğunluğu Hindistan ve Pakistanlıların oluşturduğu Güney Asya kökenli Müslümanlar oluşturmaktadır. Yaklaşık % 30'unu yabancıların oluşturduğu orduda ise, Pakistanlı ve Ürdünlülerin çoğunlukta

olduğu dikkati çekmektedir.[133] BAE'nde gerek askerî gücün gerekse savunma bütçesinin % 80'ini Abu Dabi Emirliği sağlamaktadır. Nüfusunun tamamına yakını Sünni Müslüman olan Emirliklerde % 10 dolaylarında Şii bulunmaktadır.

BAE'de petrol gelirlerinin devreye girmesi, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn'e göre daha geç bir tarihte olmuştur. Örneğin Abu Dabi'de ilk petrol üretimi 1962'de Dubai'de 1969'da Şaryah'ta, 1974'te ve Ra's el-Hayma'da 1984'te gerçekleştirilmiştir. Sahip olduğu 98 milyar varillik petrol rezervi ile dünya petrol rezervinin yaklaşık % 6'sına sahip olan BAE'ndeki toplam üretiminin % 80'i Abu Dabi'de % 18'i ise Dubai'de yapılmaktadır. Hem daha fazla petrol üretimine hem de daha uzun ömürlü rezerve sahip olan Abu Dabi nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından da en büyük emirliktir. Bir çok açıdan Abu Dabi'yi Dubai ve Ra's el-Hayma emirlikleri takip etmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri'nde en önemli yönetim aygıtı yedi emirliğin başında bulunan emirlerin katılımıyla oluşan ve bir anlamda başkanlar konseyi niteliğinde olan Yüksek Konsey'dir. Devlet Başkanı ve Yardımcısını seçen Konsey'de Abu Dabi ve Dubai'nin veto yetkileri bulunuyor. Devlet başkanlığının seçimle işbaşına geliyor olmasına rağmen Emirlikler içinde en güçlüsü olan Abu Dabi Emiri Şeyh Zaid bin Sultan el-Nahyan, bağımsızlıktan 2004'te ölümüne kadar federasyonun devlet başkanlığını elinde bulundurmuştur. Şeyh Zaid'in ölümü üzerine oğlu Veliaht Prens **Halife bin Zayid el-Nahyan** onun yerine **Kuveyt Emiri** olmuştur. Veliaht Prens olarak onun yerine Şeyh Muhammed bin Zayid el-Nahyan getirilmiştir. Federasyon içinde oluşturulan ulusal orduya katılma konusunda ilk başlarda isteksiz davranan Dubai emirliğinin devlet başkan yardımcılığı ve başbakanlık görevleri de sürekli hale getirilerek bu sorun çözülmüştür.[134]

Yüksek Konsey'in dışında yürütme organı olarak bulunan Federal Bakanlar Kurulu'nun önerdiği yasalar, Emirlerin iki yıllık bir dönem için atadığı danışma organı niteliğindeki Federal Ulusal Konsey tarafından incelenmektedir. Bir anlamda federal parlamento işlevi gören ve üyeleri Emirlerin kendilerince belirlenen 40 üyeli Federal Ulusal Konsey'de, Abu Dabi ile Dubai sekizer, Şaryah ve Ra's el-Hayma altışar, Ümmü'l-Kayvan, Acman ve Füceyre dörder üye ile temsil edilmektedir.

Diğer emirliklerde olduğu gibi BAE'nin dış politikasında da Batı bağlantısı oldukça büyük boyutlardadır. Buna karşılık özellikle Dubai'nin İran'la yakın ilişkileri bulunmaktadır. Fakat İran'ın 1971'den beri BAE'ne ait üç adayı (Küçük Tunb, Büyük Tunb ve Ebu Musa) işgal etmeye devam etmesi hem emirlikler arasındaki ilişkileri hem de BAE ile İran arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Umman ile Ra's el-Hayma arasında söz konusu olan ve geçmişte sınırlı da olsa çatışmaya yol açan sınır sorunları yine de BAE ile Umman arasında büyük boyutlarda bir çatışmaya yol açacak nitelikte bir sorun olarak değerlendirilmemektedir.[135]

Birleşik Arap Emirlikleri ile **Umman** arasındaki sorunlara esas olarak bu ülkeler arasında resmî bir sınırın bulunmaması neden olmuştur. İngiltere, petrol ayrıcalıkları yüzünden Şeyhlikler arasındaki anlaşmazlıkları önlemek için bir sınır belirlemesine gitmiş fakat Musandam ve Batı sınırları ile ilgili anlaşmazlık çözülememiştir. 1966 yılında ise Umman ile Abu Dabi arasında bir sınır anlaşması yapılmıştı. Umman, Zufar (Dofar) ayaklanması sırasında Birleşik Arap Emirlikleri'nin yardımına gereksinme duyduğu için, Musandam sınırına ilişkin iddialarından bir süre için vazgeçmiş göründü. Ancak ayaklanma sona erip desteğe ihtiyacı kalmayınca Umman, Ra's el-Hayma ile olan anlaşmazlıklarını tekrar gündeme getirdi. Bölgede petrol araştırmasının söz konusu olduğu 1977'de Musandam sınırında Ra's el-Hayma ile Umman arasında tekrar anlaşmazlık çıktı. Ra's el-Hayma'nın petrol araştırmalarına başlaması üzerine Umman bölgeye asker ve savaş gemisi göndererek bunu durdurmaya çalıştı. Sorun Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in arabuluculuk çabalarına rağmen 1978'de de devam etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri, çatışmayı tırmandırmamak için, Federasyonu oluşturan emirliklerden biri olmasına rağmen, Ra's el-Hayma'ya mali yardımı kesti. Ra's el-Hayma bu defa Kuveyt ve Sovyetler Birliği'nden

yardım almaya başladı.[136] Taraflar arasında 1992'de sınır çatışmaları çıkmış olmasına rağmen, Umman ve BAE ortak askerî tatbikatlar yapmaktan da geri kalmamışlardır. Ayrıca her iki devletin vatandaşları da vizesiz diğerine seyahat edebilmektedir.

İran Devrimi'yle birlikte, sorunun çözümüne yönelik baskıların artması sonucu, Umman ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında hukuki bir anlaşmaya varılamamış olsa da en azından fiilî bir ittifakın gerçekleşmesi sağlandı.

2. UMMAN

Basra Körfezi ile Umman Körfezi'nin bitiştiği yerde oldukça stratejik bir noktada bulunan Umman, Hürmüz Boğazı'nın ağzında bulunan Musandam yarımadasıyla, Körfez trafiğinin kontrolünü elinde tutmaktadır. Umman bir çok bakımdan diğer Körfez ülkelerinden ayrılmaktadır. Geniş bir toprağa sahip olan Umman diğerlerinden farklı olarak aynı zamanda önemli bir tarım ülkesidir. Ayrıca Körfez ülkelerinden İran, Irak ve Bahreyn'de Şiiler, diğerlerinde ise Sünniler çoğunlukta olduğu halde Umman'da hariciliğin ılımlı bir kolu olan İbadiler çoğunluğu oluşturmaktadır. Umman diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak, onu önemli kılan asıl unsur geçmişten günümüze petrolden ziyade stratejik konumu olmuştur.

Said ailesi tarafından 1744'te bağımsız bir hanedanlık olarak kurulan Umman, 19. yüzyılın ilk yarısında bir deniz imparatorluğu haline gelmişti. 1850'lerde İmparatorluk merkezi Zenzibar olan Sultanlık, İngiltere'nin bölgeye gelişiyle beraber burayı terk etmek ve merkezi Maskat'a taşımak

zorunda kalmıştır. 19. yüzyılın sonuna doğru Sultanlık ülkenin iç kısımlarında denetimi kaybetmiş, bir süre sonra da İngiltere'nin mali desteğine başvurmak zorunda kalmıştır. İngiltere ile bir çok anlaşma imzalayarak bu devletin yardımına ihtiyaç duyan Umman, diğer Körfez şeyhliklerinden (Bahreyn, BAE, Kuveyt ve Katar) farklı olarak İngiliz protektorası olmayarak bağımsızlığını koruyan tek ülke olmuştur.[137]

20. yüzyılın ilk altmış yılında Umman, içine kapalı izole ve giderek yoksullaşan bir ülke durumundaydı. En uzun süre işbaşında kalan sultanlardan olan Sultan **Said bin Teymur (1932-1970)** zamanında İngiltere'nin verdiği destek sayesinde ülkenin iç kesimlerinde yeniden kontrolü sağlayan Umman, böylece ülkede bütünlüğü yeniden sağlarken, başkenti bu defa da Maskat'tan Zufar'a (Dofar) taşımaktaydı. Ancak bu süreç sonunda ülke oldukça despotik bir yönetim haline de gelmekteydi. 1964'te ülkede petrolün üretilmeye başlamasına rağmen Sultan Said eski alışkanlıklarını terk etmedi. İktidarı sona erdiğinde ülkede sadece üç okul ve 10 km asfalt yol bulunmaktaydı.

Sultan Said'in 1970'te oğlu **Kabus bin Said (1970-)** tarafından bir saray darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldığı sırada ülkenin karşı karşıya olduğu temel sorun Zufar'daki ayaklanmaydı. Ayaklanma 1964'te Sultan Said'in otokratik yönetimine karşı başlamış, ancak 60'lı yılların sonuna doğru denetim ve liderlik Marksist örgütlerin eline geçmiş ve monarşiye karşı genel bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Zufar ayaklanması bölgedeki tüm monarşi karşıtı güçler tarafından desteklenmekteydi. Özellikle SSCB, ÇHC ve Güney Yemen ayaklanmaya doğrudan destek sağlamaktaydı. Ayaklanmayı bastırmak için Sultan Kabus'a bölgenin diğer monarşileri olan İran Şahı ve Ürdün, askerî güç de dâhil çok yönlü yardım sağlayan ülkeler oldular. Ayrıca Zufar halkının desteğini sağlamak için geniş çaplı fonlar aracılığıyla bölgenin kalkındırılmasına ağırlık verildi. 1976'da Sultan Kabus'un ülke içindeki bu tedbirleri ve İran ve Umman askerî güçlerinin ortaklaşa çabaları sonucu ayaklanma bastırılmıştır.

İngiltere'de eğitim görmüş olan Sultan Kabus, 1978'de 1.7 milyon dolar olan petrol gelirine rağmen önemli altyapı projelerini gerçekleştirdi. Okulların ve yolların hızla inşa edildiği ülkenin ve başkent Maskat'ın görünümü büyük ölçüde değişti. İktidara geldiğinin ilk on yılında halkın yaşam düzeyinde ciddi bir gelişme ortaya çıkmış ve bu nedenle halk arasındaki desteği de artmıştı. Ancak kalifiye iş gücünden yoksun olan

Umman, diğer Körfez ülkeleri gibi yabancı işgücüne ve özellikle de yabancı uzmanlara bağımlı durumdaydı.

Bütün bunlara rağmen Kabus da ülkenin mutlak monarşik yapısında çok ciddi bir değişiklik yapmadı. 1996'da yapılan anayasa bu amaçla yapılmış; 2011 başındaki ayaklanmalar üzerine biraz daha değiştirilmiştir. Ülkede iki kanatlı bir parlamento bulunmaktadır. Bunlardan biri seçimle oluşan 84 üyeli danışma meclisi, diğeri ise devlet başkanı tarafından 4 yıllığına atanan üyelerden oluşan üst meclisdir. Daha ziyade eski bürokratlardan oluşmaktadır.

Nüfusu yaklaşık 3 milyon dolayında olan Umman'da kişi başına milli gelir 24,000 dolardır. Ülke nüfusunun % 77'sini Arapların oluşturduğu Umman'da (Umman Sultanlığı) % 20 (600,000 dolayında) oranında yabancı nüfus bulunmaktadır. Umman'da azınlık topluluklarının başında Hintliler, çoğu Beluçi olan Pakistanlılar, Bengalliler, Yemenliler, Farslar ve Doğu Afrika kökenli siyahlar gelmektedir. Zufar bölgesinde oturan ve Cibali olarak adlandırılan Arap kabileler, etnik bakımdan Yemen'in doğusundaki Araplara daha yakındır. Nüfusun tamamına yakını Müslüman olan Umman'da en yaygın mezhep, Hariciliğin yaygın bir kolu olan İbadiliktir. Umman'da hâkim mezhep olan ve 7. yüzyılda doğan saf İslâm anlayışını savunan Hariciliğin ılımlı bir kolunu teşkil eden ve nüfusun yüzde 75'ini oluşturan İbadilik, toplumsal hayatı olduğu kadar siyasi hayatı da biçimlendirmektedir. İslâm'ın yorumu bu mezhebin anlayışı çerçevesinde yapılmaktadır. Ancak ibadet ve inanç bakımından Sünniliğe çok yakındır. Aynı mekânda da olsa farklı camilere sahip olan Şii ve Sunnilerden farklı olarak Maskat'taki İbadi olmayan diğer Müslümanlar da aynı camiye gitmekte ve İbadi imamların arkasında namaz kılmakta sakınca görmemektedir.

3. BAHREYN

Nüfusun yarısını (hatta % 55-60'ını) yabancıların oluşturduğu Bahreyn, yaklaşık 1.3 milyon (2012) nüfusuyla bir takımada ülkesidir. Toplam 35 adadan oluşan **Bahreyn**, Körfez'in en küçük emirliği olarak, 16. yüzyılda Portekiz'in, 17. ve 18. yüzyılda ise İran'ın hâkimiyeti altında kalmıştır. 1783'ten itibaren ülkede denetimi eline geçiren **Halife** hanedanının kendi egemenliğini tesis etmesine rağmen 1861'de başlayan bir süreçle İngiltere'nin etkisi altına giren Bahreyn, 1892'de İngiltere'nin tam denetimine girmiştir. Aynı yıllarda İngiltere diğer emirliklerle yaptığı anlaşmalar gibi Bahreyn emirliği ile yaptığı anlaşma ile de Bahreyn'i protektora haline getirmekte ve el-Halife hanedanına kendi izni olmadan bir başka ülke ile anlaşma yapmamayı, toprak ve benzeri ödünler vermemeyi kabul ettirmekteydi.

Nitekim 1968'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından diğer emirlikler gibi Bahreyn de 1971'de bağımsızlığına kavuşmuştur. 15 Ağustos 1971'de ilan edilen bağımsızlıkla beraber İngiltere ile daha önceki anlaşmaların yerine geçmek üzere bir dostluk antlaşması imzalayan Bahreyn hemen arkasından BM'ye ve Arap Birliği'ne üye olmuştur. Petrolün 1932'de keşfedildiği Bahreyn, kayda değer bir petrol rezervine sahip olmadığı gibi sahip olduğu petrolün de fazla uzun ömürlü olmadığı ifade edilmektedir. Bununla beraber Bahreyn, gerek petrol rafinerisinden gerekse kıyı bankacılığından kendine yetecek ölçüde gelir elde etmektedir. Ayrıca Bahreyn, bölgenin önemli bir ticaret ve bankacılık merkezi niteliğinde olan ve çok canlı bir sermaye piyasasına sahip bir Körfez ülkesidir.

Bu bağlamda sermaye hareketlerini kolaylaştırma yönünde önemli düzenlemeler yapmış olan Bahreyn, bu özellikleriyle önemli bir finans, ticaret ve bankacılık merkezi olmaya çalışmıştır. Bahreyn bu haliyle ayrıca bölgesel ve uluslararası interbank para piyasasının ve kıyı (*offshore*) bankacılığının da önemli merkezlerinden biri olma özelliğini kazanmıştır.[138] Ancak son zamanlarda Katar'ın çok daha güçlü alt yapıya sahip olmasıyla bu konuda avantajın, Manama'dan Doha'ya geçtiği ifade edilebilir. Kişi başına düşen milli gelirin 25,000 (2012) dolar dolayında olduğu ülkede hukuk firmaları, sigorta şirketleri ve yönetim, organizasyon ve halkla ilişkiler konularında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar giderek yaygınlaşmıştır.[j]

1972 Aralığındaki seçimlerle oluşturulan kurucu meclisin hazırladığı Anayasa Bahreyn'in bir İslâmi devlet olduğunu ve Emirin Şeyh İsa bin Salman el-Halife soyundan devam etmesini garanti etmekteydi. Yeni anayasa doğrultusunda ilk seçimlerin yapıldığı 3 Aralık 1973'te ilk ulusal meclis de oluşturulmuştu. Bu gelişmeye

j Ülkede 47 tane lisanslı kıyı banka birimi (offshore banking units: OBU) bulunmaktadır. CITIBANK, Bankers Trust, Standard Chartered ABN Amro, Hong Kong Shanghai Banking Corp., ANZ Grindlays, Swiss Banking Corp, Credit Suisse, Banque Nationale de Paris ve Bank of Tokyo Bahreyn'de faaliyet gösteren uluslararası bankalar arasında bulunmaktadır. 47 OBU'nun en büyüklerinden olan Arab Banking Corp ve Gulf International Bank sektörün yüzde 48'ini oluşturmaktadır. Bahreyn'de 19'u ticari banka, 30'u yatırım bankası, 47'si OBU, 12'si İslâmi banka, 7'si uzmanlık bankası, 41'i temsilci büro ve 27'si borsacı olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 183 finans kurumu bulunmaktadır. Moin Siddiki, "Bahrain: Financial Report," *The Middle East*, No.278 (May 1998), ss. 29-31. Bahreyn'de ayrıca 60 dolayında yerel ve yabancı sigorta şirketinin şubesi bulunmaktadır. Gerçekten bu açıdan da Bahreyn bölgede finansal hizmet sektörünün merkezi sayılabilir.

rağmen siyasal partilerin yasak olduğu Bahreyn'de hükümet (başbakan ve kabine) meclise değil Emir'e karşı sorumlu tutulmuştur. Ancak bu konudaki ilerleme oldukça problemli olmuştur. Çünkü parlamento 1975 Ağustosunda Emir tarafından feshedilmiş bunun yerine ancak 1992'de atamayla bir danışma meclisi (Şura Meclisi) oluşturulmuştur.[139] 2001'de halk oyuna sunulan yeni anayasa ise eski anayasanın monarşinin devamına ilişkin olan hemen hemen tüm hükümlerini korumaktaydı. Yeni anayasada da Bahreyn anayasal bir monarşi olarak tanımlanmakta ve Emirin **Kral** unvanı almasını öngörmekteydi. Her biri 40 üyeden oluşan iki kanatlı bir meclise sahip olan Bahreyn'de üst meclisin, eski Şura Meclisi'nde olduğu gibi, atama yoluyla seçilen kişiler ile eski kabine üyelerinden oluşurken, alt meclis doğrudan halk tarafından dar bölge çoğunluk sistemiyle dört yıllığına seçilmektedir. Erkek ve kadın ayırımı yapmadan herkese seçmen olma hakkı tanıyan yeni anayasa mahkemelerin ve yargıçların bağımsız olmasını öngörmekteydi.[140] Bahreyn'de Kral gibi, başbakan da seçimle gelmemekte ve 40 yıldır başbakanlık görevini Şeyh Halife bin Salman el-Halife yürütmektedir. Bahreyn'de yukarıda ifade edilen anayasa değişikliğinin ardından 2002 Kasımında tekrar genel seçimlere gidilerek parlamentonun doğrudan halk tarafından seçilmesi sağlandı. Ancak iktidarın Sünnilerin elinde bulunduğu Bahreyn'de nüfusun yaklaşık % 50-55'ini oluşturan Şiilerin seçimleri boykot etmesiyle parlamentoda çoğunluğun Sünniler tarafından oluşturulmuş olması bu yapıya gölge düşürmüştür. Diğer taraftan, Bahreyn'de bağımsızlığın kazanılmasından beri işbaşında olan **İsa bin Salman** el-Halife'nin 1999 Martında ölümü üzerine, yerine oğlu **Hamad bin İsa** el-Halife geçmiştir.

Bahreyn halkı bölgede en politize olmuş topluluklardan birisidir. 1950'lerin ortalarından 1970'lere kadar etkin olarak sol hareketler yerini, 1979 devrimiyle beraber İran'dan destek gören Şii ayaklanmalarına bırakmıştır. Ülkede oldukça hızlı artan Şii nüfusunun oranı 1980'li yılların başına kadar % 55 iken 2000'li yılların başında % 70'leri bulmuştur. Şii tehlikesiyle birleşen İran tehdidinin ötesinde ayrıca İran'ın doğrudan egemenlik iddialarıyla karşı karşıya bulunan Bahreyn üzerindeki İran'ın egemenlik iddiası Humeyni döneminde İran Devrimi'nin önde gelen

liderlerinden Ayetullah Sadık Ruhani'nin 1979 Temmuzunda bu ülkenin İran'ın on dördüncü ili olarak[k] görülmesi ile had safhaya ulaşmıştır. [141] Söz konusu açıklamalar karşısında zor durumda kalan İran Başbakanı Bazargan, 5 Ekim 1979'da yaptığı açıklamada, İran'ın Körfez bölgesindeki hiçbir ülke üzerinde yayılmacı emelleri olmadığını ifade etmiş olsa da bu durum iki ülke arasında potansiyel bir sorunun var olduğu gerçeğini değiştirmemiştir.[142] Örneğin, 31 Aralık 1981'de söz konusu darbe girişiminin arkasında İran'ın desteklediği iddia edilen "Bahreyn'in Kurtuluşu İçin İslâmi Cephe" adlı örgütün olduğu açıklanmaktaydı. Suçlamalar İran tarafından reddedilmiş olsa da bu olay Bahreyn'in ABD ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin daha da sıkılaşmasını beraberinde getirmiştir.[143]

Bahreyn Ayaklanmalarında İnci Meydanı

Bu durum Bahreyn hükümetini bazı uygulamalara gitmesine yol açmıştır. İlk yapılan ülkedeki yüzde 70'lere çıkan Şii nüfusun oranını düşürmek olmuş ve bu amaçla diğer Körfez ülkelerinden farklı bir uygulamayla ülkeye çalışmak amacıyla gelen özellikle de Hindistanlı ve Filipinli Sünni Müslümanlara vatandaşlık verilerek bu oranın yüzde 50-55'ler seviyesine çekilmesine çalışılmıştır. Bu durum Şiilerin rahatsızlığını daha da arttırmıştır. Ancak uygulama bununla sınırlı kalmamıştır. Zaten kıt kaynaklara sahip olan ülkenin imkânlarından daha ziyade Sünni kesimin yararlanması söz konusu olurken, Şiilerin yaşadığı bölgelerin yatırımlardan mahrum bırakılması ve seçim süreçle-

---

[k] Ruhani, açıklamasında, İran Parlamentosu'nun 1970'te aldığı Bahreyn'e ilişkin kararının artık geçersiz olduğunu ve İran'ın hâlâ Bahreyn'i on dördüncü ili olarak gördüğünü söylüyordu. Ruhani, açıklamasında ayrıca, Bahreyn'in İran benzeri bir İslâmi hükümet şeklini benimsemediği sürece ilhakta kararlı olduklarını ve bu doğrultudaki hareketleri destekleyeceklerini belirtiyordu.

rinde de Şiilerin yaşadığı bölgelerin milletvekili kontenjanlarıyla oynayarak Mecliste yüzde 50'yi aşmamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Şura Meclisi'nde 25 Sünni üyeye karşılık 15 Şii üye bulunurken, alt mecliste de seçimlerde Şiilerin 40 üyeden en fazla 18 üye çıkarması sağlanmaktadır.

2011 başında başlayan Arap baharı kısa bir süre sonra (14 Şubatta) başkent Manama'da İnci meydanında 2012 sonuna gelindiği halde sona ermeyen gösterilerin başlamasına yol açmıştır. Ancak Bahreyn'deki olayları başlatanlar esas olarak ikinci sınıf vatandaş gibi davranıldıklarına inanan ve ekonomik ve siyasal sistemin mağdur ettiği Şiiler olduğu için hem diğer Körfez ülkelerinin hem de Arap ülkelerinin desteği söz konusu olmamıştır. Özellikle ayaklanmaların arkasında İran'ın olduğundan duyulan endişe sorunun Batı açısından ele alınışını da etkilemiştir. Dolayısıyla buradaki halk hareketleri bölgesel ve uluslararası alanda yeterli ilgiyi hiç görmediği gibi, Bahreyn hükümetinin halka zaman zaman şiddet kullanmasını da teşvik etmiştir. Sonuçta KİK ülkelerinin oluşturduğu askeri ve polis gücü Bahreyn'e destek vermek ve olayları bastırmak için 2011 Martında (14 Mart) ülkeye giriş yapmıştır. Bu arada yapılan kısmi reform girişimleri ise Şiileri tatmin etmemiştir. Bu arada el Wasat gibi bazı Şii gazeteler kapatılmış, Mecliste temsil edilen Şii el-Vefak partisi mensubu çok sayıda siyasi tutuklanmıştır. 2011 Eylülünde yapılan Meclis seçimlerinde katılım % 17 gibi oldukça düşük bir oranda gerçekleşmiş ve özellikle Şiiler protesto ettiği için amaca ulaşamamıştır. 2012 Ekimine kadar yaklaşık 100 dolayında insanın hayatını kaybettiği olayların bir süre daha devam etmesi beklenmektedir. Şiiler siyasi, ekonomik ve sosyal reformların yanında meclisin yetkilerinin artmasını ve başbakanın meclis tarafından seçilmesini talep etmektedirler.

4. KATAR

Körfez ülkelerinin Bahreyn kadar olmasa da diğer bir küçük ülkesi olan ve 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle BAE ve Bahreyn gibi bağımsızlığını kazanan **Katar**, Basra Körfezi'nin batı kıyısında bir yarımada üzerinde yer alıyor. Kuzeyde İran, güneyde ise Suudi Arabistan ve BAE ile çevrili olan Katar'da da yaklaşık 1.9 milyon dolayındaki nüfusun % 60'ını yabancılar oluşturmaktadır. Katar halkının çoğunluğu Vahhabi olmakla beraber, Kuveyt'te olduğu gibi, bu ülkede de % 25-30 dolayında Şii yaşamaktadır.[144]

1870'lere kadar Katar'ın denetimi, 1783'te Bahreyn'i denetimlerine alan el-Halife hanedanının elinde bulunmaktaydı. Bu tarihte el-Tani hanedanının Osmanlı'nın süzeranlığını kabul etmesiyle beraber el-Halife hanedanı Katar'ı terk etmek zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'nın etkisi altında kalan Katar, 1916'da İngiltere'nin denetimine girmiştir. Söz konusu tarihte iki ülke arasında yapılan bir anlaşmayla Katar da Bahreyn ve Kuveyt gibi İngiliz sömürgesi haline getirilmekte ve bu bağlamda Londra'nın izni olmadan bir başka devlete toprak terk etmekten, herhangi bir taviz vermekten ve anlaşma yapmaktan vaz geçmeyi kabul ederek İngiltere'nin protektorası olmaktaydı. Katar, aynı statüdeki diğer bölge ülkeleri gibi 1 Aralık 1971'de bağımsızlığını kazanmış; fakat diğerleri gibi o da İngiltere ile daha önceki anlaşmaların yerini alacak yeni bir anlaşma yapmış; arkasından da BM'ye ve Arap Birliği'ne üye olmuştur.

Katar'da petrolün ortaya çıkarılması 1930'larda söz konusu olmasına rağmen petrol üretimine ancak 1949'da başlanabilmiştir. Fazla uzun ömürlü olmayan Katar'ın petrol rezervi BAE ve Kuveyt'e göre daha sınırlı düzeydedir. Katar'ın dünya petrol rezervi içindeki payı % 1.5 (24.7 milyar varil) olmakla beraber, milli gelirin yaklaşık % 35'ini petrolün oluşturduğu ülkenin ihracat gelirlerinin de % 70-80'i petrole dayanmaktadır. Kişi başına

milli gelirin 100,000 dolar dolayında olduğu Katar'da günlük petrol üretimi yaklaşık 1.7 milyon varil dolayındadır. Refah düzeyi bakımından dünyanın en zengin ülkesi sayılabilir. Sıralamada ikinci sırada yer alsa da ülkedeki yabancılar çıkınca geriye kalan nüfus dikkate alındığında kişi başına gelir iki katına çıkmaktadır. Bu da dünyada hiçbir ülkenin ulaşabileceği bir rakam değildir. Katar'ın diğer önemli yeraltı zenginliği ise, 25 trilyon m3 dolayında olduğu tahmin edilen doğal gaz rezervidir. % 12'lik payıyla doğal gaz rezervleri bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyada üçüncü sırada yer alması ekonominin geleceği açısından beklentilerin olumlu olmasına yol açmaktadır. Katar'ın özellikle Bahreyn ile de Huvar adaları sorunu, bu ülkenin ilgili ülkeyle ilişkisini geliştirmesine engel olsa da çatışma durumuna sokmamaktadır. Katar'ın Suudilerle olan sınır sorunu 1999'da varılan anlaşmayla çözümlenmiştir. Bahreyn ile yaşanan Huvar adaları sorunu yüzünden iki ülke arasındaki ilişkilerin 1986'da bir askerî çatışmaya dönüşmesi Suudi Arabistan'ın devreye girmesiyle önlenebilmiştir. 1997 Martında yapılan KİK toplantısında sorunu dondurma ve ilişkileri geliştirmeyi kararlaştırmışlarsa da, soruna ikili görüşmelerle çözüm bulunması amacıyla 1999'da oluşturulan ortak komitenin çalışmaları 2000 Mayısında askıya alınmıştır.

KATAR'IN EMİRLERİ
Şeyh Ahmed ibn-i Ali el-Tani (1961-1972)
Şeyh Halife ibn-i Ahmed el-Tani (1972-1995)
Şeyh Hamad ibn-i Halife el-Tani (1995-

Aslında 16 küçük adadan oluşan ve bir adalar topluluğu görünümünde olan Huvar adaları Katar'ın hemen bitişiğinde bulunmasına rağmen 1930'dan beri Bahreyn'in denetiminde bulunmaktadır. Her iki devletin de egemenlik iddiasında bulunduğu adalar için 1976'da Katar Dışişleri Bakanlığı'nın bir açıklama yaparak bunların Katar'ın bir parçası olduğunu bildirmesiyle sorun bir anlamda iki devletin gündemine taşınmış oldu. 1978 Martında ise Bahreyn Huvar'da askerî tatbikat yapmıştır. Bahreyn'e göre, söz konusu adalarda hem Bahreynlilerin yaşaması hem de yüzyılı aşkın bir süredir Bahreyn'in kontrolünde bulunması bu adalar üzerinde egemenlik iddiasında bulunmasını haklı kılmaktadır. Katar'a göre ise, söz konusu adaların kendi ülkesine yaklaşık bir milden daha yakın bir mesafede bulunması adaların kendine ait olmasını gerektirmektedir. Her iki devletin de bu adalara sahip olmak istemeleri ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bu ülkeler, adaların etrafındaki karasuları ve kıta sahanlığını ele geçirerek petrol gelirlerini arttırmak istemektedir.[145] Çünkü adalar, petrol gelirleri hızla düşmekte olan Bahreyn'in kıta sahanlığının hemen uzantısında bulunduğundan buralara sahip olmak bu devlet için yeni petrol kaynaklarına sahip olmak anlamına gelecektir. Özellikle Suudi Arabistan başta olmak üzere, sayısız girişimler yapılmış olmasına rağmen sorunun çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.[146] Ayrıca bu sorun yüzünden Bahreyn ile Katar'ın arasındaki ilişkilerin 1986'da bir askerî çatışmaya dönüşmesi Suudi Arabistan'ın devreye girmesiyle önlenmiştir. Körfez İşbirliği Konseyi çerçevesinde yapılan girişimlerden de bir sonuç alınamaması üzerine Katar 1991'de tek taraflı olarak sorunu Uluslararası Adalet Divanı'na götürdü. Taraflar 1997 Martında yapılan KİK toplantısında sorunu dondurma ve ilişkileri geliştirmeyi kararlaştırmışlarsa da, soruna ikili görüşmelerle çözüm bulunması amacıyla 1999'da oluşturulan ortak komitenin çalışmaları 2000 Mayısında askıya alınmıştır.[147]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Adeed Dawisha, "The Stability of The Gulf: Domestic Sources and External Threats", Alvin Z. Rubinstein (ed.), *The Great Game*, (New York: Praeger, 1983), içinde ss. 4-6.

2 Daniel L. Byman ve Jerrold D. Green, "Enigma of Stability in the Persian Gulf Monarchies", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3 (September 1999), *http://www.cionet.org/olj/meria/meria99_darwish01.html*

3 Daryl Champion, "The Kingdom of Saudi Arabia: Elements of Stability Within Stability," *Middle East Review of International Affairs. http://www.ciaonet. org/olj/meria/ meria99_chd01.html*

4 Bkz. Joseph Kostiner, "State, Islam and Opposition in Saudi Arabia: Desert Storm Phase," *Middle East Review of International Affairs. http://www.ciaonet. org/olj/meria/meria797_kostiner.html;* Mordechai Abir, "Saudi Arabia in the 1990s: Stability and Foreign Policy", *The Jerusalem Letter September 1997*, Jerusalem Center for Public Affairs. *http://www.ciaonet.org/pbei/jcpa/ abm01.html*

5 "U.S. Arms Sales Make Up Most of Global Market", 26 August 2012, http://www.nytimes.com/2012/08/27/world/middleeast/us-foreign-arms-sales-reach-66-3-billion-in-2011.html?_r=1; "Saudi deals boosted US arms sales to record $66.3 billion in 2011" 27 Aug, 2012, http://www.reuters.com/article/2012/08/27/us-usa-arms-sales-idUSBRE87Q0V220120827, 3 Ekim 2012'de girildi.

6 Bkz. J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, (Princeton, N.J.: D. Vanh Nostrand, 1956), ss. 218-219; "Kuveyt", *Meydan Larousse*, Cilt VII (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972), s. 688.

7 Lenore G. Martin, *The Unstable Gulf: Threats from Within*, Lexington, Mass: Lexington Books, 1984, s. 15.

8 "Kuveyt" op. cit., s. 688.

9 Ibid.

10 Benson L. Grayson, *Soviet Intentions and American Options in the Middle East* (Washington, D.C.: National Defense Univ. Press, 1982), s. 18; Alvin Z. Rubinstein, *Soviet Policy toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence* (New York: Praeger, 1982), ss. 60-61.

11 Martin, op. cit.., s.20.

12 Charles A. Kupchan, *The Persian Gulf and The West: The Dilemmas of Security*, (Boston: Ullen and Unwin, 1987), ss. 2-3.

13 "Statistical Review of World Energy 2012", http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481, 5 Ekim 2012'de girildi.

14 Farah Naaz, "Security in the Persian Gulf", *http://www.cionet.org/olj/sa/sa.*

15 Shahram Chubin, "NATO's New Strategic Concept and Peripheral Contingencies: The Middle East," *GCSP-RAND Workshop Papers*, (July 15-16, 1999), *http://www.ciaonet.org/conf/chs01/chs01.html.*

[16] Ibid., ayrıca bkz. Ralph H. Magnus,"Afghanistan and Gulf Security: A Continuing Relationship," Robert G. Darius et. al. ed., Gulf Security into the 1980s (Standford, California: Hoover Ins., 1984), içinde s. 25.

[17] Jed C. Snyder, Defending the Pringe: Nato, the Mediterranean and the Persian Gulf (Boulder, Colo.: Westiview Press, 1987, s. 93; John Duke Anthony, "The Gulf Cooperation Council," Darius, et al., ed. 1984, içinde s. 83.

[18] Emile A. Nakhleh, *The Persian Gulf and American Policy*, (New York, N.Y: Praeger, 1982), s. 47.

[19] John Duke Anthony, "The Gulf Cooperation Council," Robert G. Darius et. al. ed., Gulf Security into the 1980s (Standford, California: Hoover Ins., 1984), içinde s. 84.

[20] Nakhleh, ibid, s. 49.

[21] Ibid, s. 56-57.

[22] Ana Britannica, 18. cilt. S. 588; Büyük Larousse, 19. cilt s. 10048.

[23] Ayrıntılı bilgi için bkz. William L. Cleveland, *A History of Modern Middle East*, (San Fransisco: Westview Press, 1994), ss. 52-138.

[24] Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Nikki R. Keddie, British Policy and Iranian Opposition, 1901-1907", The Journal of Modern History, Vol. 39, No. 3 (Sep., 1967), ss. 266-282.

[25] Paine ve Schoenberger, op. cit., s. 9.

[26] Homa Katouzian, "problems of Development in Iran: Democracy, Dictatorship or Arbitrary Government?" British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. ½ (1995), s.6 (5-20)

[27] Paine ve Schoenberger, op. cit., s. 10.

[28] Cleveland, op. cit., s. 173.

[29] Michael P. Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926", International Journal of Middle East Studies, Vol. 24, No. 4 (Nov., 1992), ss. 640-47. (639-663)

[30] Bkz. Katouzian, op. cit., s. 7.

[31] Gholam Reza Afkhami, "Iran: The Nature of the Pehlavi Monarchy", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 31; Cleveland, ibid., s. 173: Paine ve Schoenberger, op. cit., s. 10.

[32] Cleveland, ibid., ss. 174-75.

[33] Ibid., s. 176.

[34] Ibid., ss. 176-77.

[35] İran'ın tarafsızlık statüsünün ihlâl edildiği bu sürece ilişkin tartışmalarla ilgili olarak bkz. Joan Beaurmont, "Great Britain and the Rights of Neutral Countries: The Case of Iran, 1941", Journal of Contemporary History, Vol. 16, No. 1, The Second World War: Part 1 (Jan., 1981), özellikle bkz. ss. 214-219 (213-228).

[36] Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Habib Ladjevardi, "The Origins of US Support for an Autocratic Iran", International Journal of Middle East Studies, Vol. 15, No. 2 (1983) ss. 225-226 (225-239)

37 Cleveland,op.cit.,s. 271.

38 Cleveland, ibid., ss. 271-272.

39 Shwadran, op. cit., ss. 50-54

40 Ibid., ss. 54-55.

41 Ibid., ss. 55-60.

42 Mark N. Katz, *Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward Arabian Peninsula* (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986), s. 147; Cleveland, op. cit., s. 272.

43 Cleveland, op. cit., s. 272; Fevzi Altuğ, *Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye*, Bursa: Akademi Kitabevi, 1983, s. 73.

44 Cleveland, op. cit., s. 273.

45 Altuğ, op. cit., s. 74; Daniel Duran, *Uluslararası Petrol Sorunları*, Çev. Teoman Tuçdoğan, (İstanbul: Gelişim Yay., 1974), s. 65.

46 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.., 1992), ss. 489-90.

47 Altuğ, op. cit., s. 75

48 Cleveland, op. cit., s. 274

49 Mark J. Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 3, (August 1987), ss. 261-62.

50 İran, millileştirdiği şirket varlıklarından ötürü bir tazminat ödemeyi kabul etmesine rağmen İngiltere'nin Anglo Iranian Oil Company'ye 1933 anlaşmasının yürürlükte kalacağı tüm süre (altmış yıl) için hesaplanacak kârlarının ödenmesi hususunda ısrar etmesi nedeniyle bu konuda bir anlaşma sağlanamamıştır. (Altuğ, s. 76 105 nolu dipnot)

51 Adel Darwish ve Gregory Alexander, *Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War* (London: Victor Golancz ltd, 1991), ss.46-47; Cleveland, op. cit., s. 275.

52 Neil H. Jacoby, *Multinational Oil: A Study in Industrial Dynamics* (New York: Macmillan Publishing Co., Inc. 1974), ss. 29-30.

53 Norris S. Hatterington, "Industrialisation and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?" The Middle East Journal, Vol. 36. No. 3. (Summer 1982), s. 362-63; John W. Limbert, Iran at War with History (Boulder, Colo.: Westview Pres, 1987), s.103; Nasser Momayezi, "Economic Correlates of Political Violence: The Case of Iran," The Middle East Journal, Vol. 40. No.1 (Winter 1986), s. 71

54 Limbert, op. cit., s.111. Ayrıca bkz. Richard Cottam, "Revolutionary Iran," Current History, Vol, 78, No.453. (January 1980), ss. 12-13.

55 Limbert, ibid., s.112; Mohsen M. Milani, "The Ascendancy of Shi'i Fundemantalism", Journal of South Asian and Middle Eastern Studies,Vol. 13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), ss. 6-7.

56 Bkz.Bahman Baktiari, "The Leftist Challenge: The Mojahidin-e Khalq and the Tudeh Party" Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol 13, No. 1-2. (Fall/Winter 1989), s. 33; Nazor Alaolmolki, "The New Iranian Left, "The Middle East Journal, Vol.41. No.2 (Spring 1987), passim.

57 Bu konuda bkz. Mongol Bayat, "The Iranian Revolution of 1978-79: Fundamenta-

list or Modern? The Middle East Journal, Vol. 37. No.1 (Winter 1983), s. 38.

58 Andrew T. Parasiliti, "Iraq's Military Containment of Iran," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. 13, No. 1-2 (Fall/Winter 1989), s. 129. Savaşın nedenleri konusunda ayrıca bkz. Graham E. Fuller, The Center the Universe: The Geopolitics of Iran (San Francisco: Westview Pres, 1991), ss. 34-56.

59 Bu konuda bkz. Nita M. Renfrew, "Who Started the War", Foreign Policy, No.66 (Spring 1987), s. 302.

60 William J. Olson, "Iraqi Policy and the Impact of the İran-Iraq War", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon (New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986), s. 182; Parasiliti, op. cit., s. 130.

61 Kuzistan bölgesinde yaşayan ve yaklaşık bir buçuk iki milyon dolaylarında oldukları tahmin edilen Arap halk Şii mezhebine bağlıdır.

62 Parrott, op. cit., s. 50.

63 İran Devrimi, Irak-İran Savaşı ve sonuçlarıyla ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), ss. 332-408.

64 Reza Kahlili "Iran: Missiles can reach U.S. assets, Israel," 10, 09,2012 http://www.wnd.com/2012/09/iran-says-missiles-can-reach-u-s-assets-israel/, 20, 09,2012'de girildi.

65 "Turkey's Success Barter That Puts The Sanctions Aside", June 2010, http://www.eurasiacritic.com/articles/turkey%E2%80%99s-success-barter-puts-sanctions-aside, 7 Ekim 2012'de girildi.

66 "Nükleer müzakereler yeniden", 18 Haziran 2012, http://www.usasabah.com/Siyaset/2012/06/18/nukleer-muzakereler-yeniden, 1 Ekim 2012'de girildi.

67 Simon Henderson, *Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq* (San Francisco: Mercury House, Incorporated, 1991), ss. 10-11; Cleveland, op. cit., ss. 192-97.

68 Bkz. Fred Halliday, Nation and Religion in the Middle East (London: Sagi Books, 2000), ss. 117-118.

69 Bağdat Paktı'nın Türkiye'de yapılacak zirve toplantısına katılmak üzere havaalanında bulunmaktaydılar.

70 Cleveland, op. cit., s. 309.

71 Ibid., s. 308; Calvocoressi, World Politics..., ss. 386-87.

72 Phebe Marr, "Iraq: Its Revolutionary Experience under the Ba'th", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*(Durham: Duke University Press, 1988), s. 189.

73 Saddam ve Irak'ın son elli yılı için şu çalışmalara bkz. Fuad Matar, Saddam Hussein: A Biographical Account of His Leadership Style and Crisis Management (London: Highlight Productin, 1990), passim; Efraim Karsh ve Inari Rautsi, Saddam Hussein: A Political Biography (New York, N.Y: The Free Pres, 1991), passim; Simon Henderson, Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq (San Francisco: Mercury House, Incorporated,

1991), passim; Ofra Bengio, Saddam's Word: Political Discourse in Iraq (New York, N.Y.: Oxford University Pres, 1998) passim; Said K. Aburish, Saddam Hussein: The Politics of Revenge (Edinburgh: Clays Ltd, 2000), passim; ayrıca bkz, Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD.., ss. 372-535; Geoff Simons, Iraq: From Sumer to Saddam. 2nd ed. (London: Macmillan Pres, 1994), ss. 271-329; Marr, ibid, ss. 187-196; Adel Darwish ve Gregory Alexander, Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War (London: Victor Golancz ltd, 1991), ss. 197-203; Phebe Marr, "Iraq: Its Revolutionary Experience under the Ba'th", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. Ideology and Power in the Middle East (Durham: Duke University Press, 1988), s. 196.

74 New York Times, Feb. 23, 1996, ss. 2, 24.

75 Yezid Sayigh, "Iraq's Ambitions: Arms Producer and Regional Power", *Middle East International*, No.387 (January 19, 1990), s.17

76 "Cultivating the Personality," *The Middle East*, No. 183 (January 1990), s.15.

77 "The Gulf Looks to Wider Horizons", *The Middle East*, No.184 (February 1990), s.12.

78 Nadim Jaber, "The Iraq-West Confrontation: Background and Reactions, Middle East International, No. 373 (April 13,1990), s.3.

79 "Saddam Wants His Bomb", *The Middle East*, No. 187 (May 1990), s.11.

80 Yazid Sayigh,"The Middle East Strategic Balance: Putting in to Perspective", *Middle East International*, No. 376 (May 25, 1990) ss.15-16.

81 Will D. Swearingen,"Sources of Conflict Over Oil," The Middle East Journal. Vol. 35, No.3 (Summer 1981), s. 323.

82 Bkz. Martin, op. cit. s. 47; Litwak op. cit., ss. 28-29.

83 Economist,March 27,1982.

84 "Historical Background," Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 72.

85 Ayrıntılı bilgi için bkz. Steve A Yetiv, "The Outcomes of Operations Desert Shield and Desert Storm: Some Antecedent Causes," *Political Science Quarterly*, Vol. 107, No. 2 (Summer 1992), ss. 197-98.

86 John Burns, "To Manipulate the World, Mystify It", The New York Times, (November 4, 1990), s. 2.

87 Bu konudaki tartışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Greenwood, "Iraq's invasion of Kuwait: Some legal issues," The World Today, Vol. 47, No. 3 (March 1991), ss. 39-41.

88 Senato'nun kabul ettiği S.J.Res. 2, 52-47 oyla kabul edilirken Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği H.J.Res. 77, 250-183 oyla kabul edilmiştir. Bkz. Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 73.

89 "The President's Letter to Congressional Leaders," Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 68.

90 www.un.org/Depts/oip/scrs/scr706.htm

91 Kararın tam metni için bkz.
www.un.org/Docs/scres/1996/9607404e.htm

[92] Kararın tam metni için bkz. www.un.org/Docs/scres/1995/9510988e.htm

[93] 1284 sayılı kararın tam metni için bkz. www.un.org/Docs/scres/1999/99sc1284.htm. Kararın Türkçesi için Tayyar ARI, *Irak, İran ve ABD...*, adlı çalışmanın Ekler bölümüne bakınız.

[94] UN Observation Mission Briefing By Benon Sevan, Executive Director of the Iraq Program, (OIP) April 25, 2000 www.globalpolicy.org/security/sanction/iraq1/00-04-25.htm

[95] 1441 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tam metni için bkz. http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement. Kararın Türkçesi için Tayyar ARI, *Irak, İran ve ABD...*, adlı çalışmanın Ekler bölümüne bkz.

[96] *http://www.cnn.com/2003/US/01/27/sprj.irq.excerpts/index.html*

[97] "Blix Report To U.N". February 14, 2003. *http://cbsnewyork.com/terror/ terror_story_045141449.html*

[98] *Walter Pincus and Dana Priest*, Hussein's Weapons May Have Been Bluff Official Is Prepared To Address Issue Of Iraqi Deception. Washington Post,October 1, 2003; Page A14 http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A25416-2003Sep30&notFound=true

[99] Fred Kaplan, The Art of Camouflage, David Kay comes clean almost Jan 26 2004 http://slate.msn.com/id/2094415/; *By Peter Jennings*, Artificial Intelligence? David Kay's Findings Challenge Prewar Intelligence on Iraq http://abcnews.go.com/sections/WNT/PersonofWeek/pow_david_kay_040130-1.html

[100] http://www.pbs.org/newshour/extra/features/jan-june03/meeting_4-15.pdf

[101] Morton H. Halperin, Reconstructing Iraq: A Guide to Issues (Washington, D.C.: Open Society Intitution and the United Nations Foundation 2003), ss. 29-31.

[102] 1483 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tam metni için bkz.http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/368/53/PDF/N0336853.pdf?OpenElement. Kararın Türkçesi için Tayyar ARI, Irak, İran ve ABD..., adlı çalışmanın ekler bölümününe bakılabilir.

[103] 1511 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tam metni için bkz http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/563/91/PDF/N0356391.pdf?OpenElement. Kararın Türkçesi için Tayyar ARI, Irak, İran ve ABD..., adlı çalışmanın ekler bölümününe bakılabilir.

[104] 15 Kasım anlaşmasının metni için bkz. Agreement http://www.cpa-iraq.org/government/AgreementNov15.pdf

[105] 1546 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tam metni için bkz. http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/381/16/PDF/N0438116.pdf?OpenElement

[106] "Saddam death 'ends dark chapter", December 30, 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6219861.stm, 11 Eylül 2012'de girildi.

[107] "U.S. Security Agreements and Iraq", December 23, 2008, http://www.cfr.org/iraq/us-security-agreements-iraq/p16448, 12 Eylül 2012'de girildi.

[108] "US soldiers leave Iraq's cities", 30 June 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8125547.stm, 12 Eylül 2012'de girildi.

[109] "US flag ceremony marks formal end of Iraq war role", 15 December 2011, http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16192105, 12 Eylül 2012'de girildi.

[110] "Iraq reaches power-sharing deal to form government", Nov. 7, 2010, http://www.thenational.ae/news/world/middle-east/iraq-reaches-power-sharing-deal-to-form-government, 13 Eylül 2012'de girildi.

[111] "Iraq's Power-Sharing Government Facing Tensions, Iraqiyah Says", Mar 8, 2011, http://www.bloomberg.com/news/2011-03-08/iraq-s-power-sharing-government-facing-tensions-iraqiyah-says.html, 13 Eylül 2012'de girildi.

[112] John C. K. Daly "Conflict Rising in Iraq Over Oil Contracts and Revenues",15 Nov, 2011, http://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Conflict-Rising-in-Iraq-Over-Oil-Contracts-and-Revenues.html, 14 Eylül 2012'de girildi.

[113] Mark N. Katz, *Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward Arabian Peninsula* (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986), s. 127.

[114] Ibid., ss. 127-128.

[115] Alain Gresh ve Dominique Vidal, *Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, (çev. Hamdi Türe), (İstanbul: Alan Yayınları, 1991), s. 35; Cleveland, op. cit., s. 216.

[116] Fred Halliday, *Nation and Religion in the Middle East* (London: Sagi Books, 2000), ss. 114; Gresh ve Vidal, ibid., s. 35; Cleveland, op. cit., s. 216; Katz, op. cit., s. 129.

[117] Mordechai Abir, *Saudi Arabia in the Oil Era: Regime Elites; Conflicts and Collobaration* (Sydney: Croom Helm, 1988), ss. 5-6.

[118] Bkz. Mordechai Abir, *Saudi Arabia in the Oil Era: Regime Elites; Conflicts and Collobaration* (Sydney: Croom Helm, 1988), s. 9.

[119] Mordechai Abir, Saudi Arabia in the Oil Era: Regime Elites; Conflicts and Collobaration (Sydney: Croom Helm, 1988), ss. 88-99; Katz, op. cit., s. 130.

[120] Cleveland, op. cit., s. 379; Abir, ibid., ss.110-111.

[121] Mordechai Abir, Saudi Arabia in the Oil Era: Regime Elites; Conflicts and Collobaration (Sydney: Croom Helm, 1988), ss. 111; Cleveland, op. cit., s. 381.

[122] http://www.iags.org/luft_dependence_on_middle_east_energy.pdf

[123] "U.S. Imports by Country of Origin", Ekim 2012 rakamları, http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbbl_m.htm, 5 Ekim 2012'de girildi.

[124] "Historical Background," Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 72; ayrıca bkz. Alain Gresh ve Dominique Vidal, *Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, (çev. Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayınları, 1991, s. 31; Cleveland, ibid., s. 389.

[125] Lenore G. Martin, The Unstable Gulf: Threats from Within (Lexington, Mass: Lexington Books,1984), s.45.

[126] Cleveland, op. cit., s. 390.

[127] https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html, 5 Ekim 2012'de girildi.

[128] Kuveyt'teki demokratik gelişme hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mary Ann

Tetreault, Stories of Democracy, Politics and Society in Contemporary Kuwait (New York, N.Y: Columbia University Pres, 2000), passim.www.ciaonet.org/book/tetreault/ch01.html

129 Mark N. Katz, *Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward Arabian Peninsula* (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986), s. 161.

130 Cleveland, op. cit., s. 392

131 Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), s. 115.

132 Ayrıntılı bilgi için bkz. Emile A. Nakhleh, *The Persian Gulf and American Policy*, (New York, N.Y: Praeger, 1982), s. 10.

133 Rouhallah K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, (Baltimore: John Hopkins Univ., 1986), ss. 33-34

134 Katz, op. cit., s. 173.

135 Bkz. Arı, Irak, İran ve ABD..., ss. 164-65, 174; Martin, op. cit, s. 62; Ramin Seddiq, "Border Disputes on the Arabian Peninsula," *The Washington Institute for Near East Policy. Policy Watch* (25 March 2001) *www.ciaonet.org/pbei/ winep/ser01.html*

136 Martin, op. cit., s. 62.

137 Cleveland, op. cit., ss. 393-94.

138 Bkz. "Bahreyn: Pearl of the Gulf," *The Middle East*, No. 254 (March 1996), ss. 20-21.

139 Hasan Johar ve Gawdat Bahgat, "Oil and Democracy: The American Dilemma in the Persian Gulf Region," *Comparative Strategy*, Vol. 14, No. 2 (April-June 1995), s. 179.

140 Amy Hawthorne, "Bahrain's National Charter and Political Reform in the Gulf," *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch*, January 25, 2001. *http://www.ciaonet.org/pbei/winep/policy_2001/haa02.html*

141 Joseph A. Kechichian, "Containing the Iranian Revolution," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol. 13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s. 149; ayrıca bkz. Ramazani, "Iran's Islamic Revolution and the Persian Gulf," *Current History*, Vol. 84, No. 498 (January 1985), s. 7; Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s. 49.

142 Kechichian, ibid., s. 150; Ramazani, *Revolutionary Iran*, s. 49; The Middle East, "Iran Regime Girds Up for Winter," *The Middle East*, No. 61. (November 1979), s. 20.

143 Katz, op. cit., s. 176.

144 Martin, op. cit., s. 96; Ramazani, *Revolutionary İran..*, s. 33.

145 Swearingen, op. cit., s. 326.

146 Bu konuda bkz. Martin, op. cit., s. 63.

147 Ramin Seddiq, "Border Disputes on the Arabian Peninsula," *The Washington Institute for Near East Policy. Policy Watch* (25 March 2001) *www.ciaonet.org/pbei/ winep/ser01.html*

ORTA DOĞU KRONOLOJİSİ

61 Pompei önderliğindeki Roma, Kudüs'ü işgal etti. Kudüs toprakları çeşitli parçalara bölündü.

70 Romalılar, Yahudi ayaklanması karşısında, tapınağı yıktılar ve Yahudileri Kudüs'ten kovdular; böylece Yahudi diasporası başladı.

571 Hz. Muhammed Mekke'de doğdu.

622 Hz. Muhammed Hicreti gerçekleştirdi.

640 Kudüs Müslümanlar tarafından fethedildi.

1099 Haçlılar Kudüs'ü işgal etti.

1187 Selâhaddin Eyyübi, Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı.

1517 **Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonunda bölge Osmanlıların egemenliğine girdi.**

1876 **II. Abdülhamit tahta çıktı ve I. Meşrutiyet ilan edildi.**

1897 Basel'de (İsviçre) kentinde ilk Yahudi Kongresi toplandı.

3 Temmuz 1908 II. Meşrutiyet İlan edildi. Sultan II. Abdülhamit, yeni bir parlamento oluşturulmasını öngören düzenlemeleri içerecek şekilde 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu.

27 Nisan 1909 II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet (Sultan Reşat) getirildi.

10 Haziran 1916 Mekke'deki Osmanlı garnizonuna saldırı ile Arap ayaklanması başladı.

2 Kasım 1917 Balfour Deklerâsyonu yayınlandı.

30 Ekim 1918 **Osmanlı İmparatorluğu bölgeden çekildi.**

Mart 1920 Suriye Ulusal Kongresi, Prens Faysal'ı Suriye Kralı ilan etti.

23 Nisan 1920 **TBMM kuruldu.**

24-25 Nisan 1920 San Remo'da (İtalya) toplanan "Müttefikler Yüksek Konseyi" Filistin mandasını İngiltere'ye verdi. Ayrıca Suriye'nin (ve Lübnan'ın) Fransızların manda rejimi altına alınması kararlaştırıldı.

Haziran 1920 İsrail Savunma (Silahlı) Kuvvetleri'nin çekirdeğini oluşturan Haganah, Vladimir (Ze'ev) Jabotinsky tarafından kuruldu.

Temmuz 1920 Fransızlar, Faysal'ın Suriye'deki iktidarına son verdiler.

Mayıs 1921 İngiliz-Yahudi işbirliğine karşı Yafa'da Arap ayaklanması başladı.

28 Şubat 1922 **İngiltere'nin tek taraflı kararıyla Mısır sözde bağımsız oldu.**

24 Temmuz 1922 Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasıyla İngiliz yönetiminde Filistin Mandası resmen kurulmuş oldu.

21 Eylül 1922 Amerikan Kongresi, Yahudilere ilişkin alınan kararı desteklediğini

göstermek için Balfour Deklerâsyonu'nu kabul ve teyit eden bir kararı kabul etti.

29 Ekim 1923 Türkiye Cumhuriyeti kuruldu

3 Mart 1924 Türkiye'de Halifelik kaldırıldı.

3 Aralık 1924 ABD, İngiltere ile imzaladığı bir anlaşma ile bir taraftan İngiltere'nin Filistin üzerindeki mandasını tanırken diğer taraftan İngiltere'nin Balfour Deklerâsyonu çerçevesindeki taahhütlerinin takipçisi olduğunu İngiltere'ye kabul ettirmekteydi

15 Aralık 1925 İran'da Rıza Han'ın Şah unvanını almasıyla Kaçar hanedanlığının yerini artık Pehlevi hanedanlığı almaktaydı.

Ağustos 1929 Yahudi göçlerinin artmasına tepki olarak Hebron, Kudüs, Safed, Hayfa, Motza ve diğer yerlerde Arap ayaklanması çıktı.

21 Ekim 1930 Passfield Beyaz Kitabı, Filistin'e Yahudi göçüne ve Yahudilerin toprak satın almalarına sınırlama getirilmesini önerdi.

28 Nisan 1936 Mısır'da Kral Fuad öldü, yerine Kral Faruk geçti.

Ağustos 1936 Mısır ile İngiltere arasında imzalanan ittifak antlaşması ile Kapitulasyonlar kaldırıldı ve Mısır göreli olarak daha bağımsız bir devlet oldu. Tarafların eşitliği kabul ediliyor ve karşılıklı büyükelçilikler açılıyordu.

27 Mayıs 1937 Mısır, Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

1937-1938 **Peel ve Woodhead Komisyonlarının**, Filistin'in küçük bir Yahudi ve büyük bir Arap devleti olmak üzere ikiye bölünmesini (taksimini) öneren raporları İngiliz yönetimince benimsenmedi.

17 Mayıs 1939 **MacDonald Beyaz Kitabı**, Filistin'e Yahudi göçünü 75,000'le sınırlandırılmasını ve Yahudilerin toprak satın alımının kısıtlanmasını önerdi.

26 Ağustos 1941 İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilen İran'da Rıza Şah tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakarak ülkeyi terk etti.

11 Mayıs 1942 Siyonist liderler Chaim Weizmann ve David Ben Gurion'un önderliğinde New York'ta yaptıkları toplantıda Biltmore Programını kabul etti.

7 Ekim 1944 İskenderiye'de (Mısır) bir araya gelen Arap liderler Arap Birliği'nin kurulmasını kararlaştırdı.

26 Şubat 1945 Mısır, BM'ye üye olabilmek için Mihver'e savaş ilan etti.

22 Mart 1945 Arap Birliği kuruldu. Mısır, Lübnan, Irak, Suriye, Ürdün, Yemen, Suudi Arabistan ile Filistinli temsilcilerin katılımıyla Arap Birliği Örgütü kuruldu.

22 Temmuz 1947 Irgun, İngiliz manda yönetiminin King David otelindeki bürolarını bombaladı, 92 kişi öldü.

29 Kasım 1947 **BM Genel Kurulu'nda 181 sayılı Taksim Kararı kabul edildi.**

1 Aralık 1947 1948 Mayısına giden süreçte Yahudiler tarafından Arapları yaşadıkları topraklardan göce zorlayan sayısız organize saldırılar başladı. Bunun en tipik örneklerinden biri ve en şiddetlisi Hayfa'da yaşayan Filistinlilere karşı girişilen katliâmlardı.

9 Nisan 1948 **Deir Yasin Katliâmı**: Yahudi yeraltı örgütleri olan Irgun ve Stern, Kudüs'ün bir köyü olan Deir Yasin'de yüzlerce Filistinli sivili öldürdü.

14-15 Mayıs 1948 **İngilizlerin Filistin'den çekilmesi ve İsrail'in Yahudi Devleti olarak ilan edilmesi. Birinci Arap-İsrail Savaşı başladı.**

15 Mart 1951 İran Meclisi İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC: BP)'nin millileştirilmesini öngören yasayı kabul etti.

28 Nisan 1951 Şah, Musaddık'ı başbakanlığa getirmek zorunda kaldı.

15 Ekim 1951 Mısır'da monarşi, Orta Doğu Komutanlığı kurulması önerisini reddetti.

26 Temmuz 1952 **Mısır'daki Hür Subaylar darbesi ile monarşi (Kral Faruk) yıkıldı. Mehmet Ali hanedanlığı sona erdi, Nasır dönemi başladı.**

18 Haziran 1953 Mısır Cumhuriyet oldu.

19 Ağustos 1953 İran'da Musaddık, İngiliz-ABD (CIA) işbirliğiyle gerçekleştirilen askeri darbeyle devrildi.

15 Ağustos 1954 Şah'ın İran'ı petrol şirketleriyle yeni bir anlaşma yaptı.

15 Kasım 1954 Mısır'da General Necip'in ev hapsine konulmasıyla Nasır devlet başkanlığını üstlendi.

24 Şubat 1955 Türkiye ile Irak arasında **Bağdat Paktı kuruldu**. Pakta izleyen aylarda İngiltere, Pakistan ve İran da katıldı.

2 Mart 1956 Ürdün monarşisi, Arap Lejyonu'nun komutanı İngiliz asıllı Glubb Paşa'yı görevden aldı.

16 Mayıs 1956 Nasır, Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı.

26 Temmuz 1956 **Nasır, Süveyş Kanal Şirketi'ni millileştirdi.**

29 Ekim 1956 İsrail, Fransız ve İngiliz askeri güçleri başta Kanal Bölgesi'ni Sina'yı ve Mısır'ın bazı önemli limanlarını işgal etti.

1 Şubat 1958 **Mısır ve Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti.**

14 Temmuz 1958 Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım istedi.

18 Kasım 1959 İsrail, Ulusal Su Taşıma Projesi'ni uygulamaya koydu.

26 Eylül 1962 Kuzey Yemen'deki krallık rejimi (İmam Bedr) Albay Abdullah el-Sallal önderliğindeki bir darbe ile düşürüldü. Kralcılarla cumhuriyetçiler arasında iç savaş başladı.

8 Şubat 1963 Irak'ta Baasçı subayların ağırlıkta olduğu bir askeri darbeyle Gene-

ral Kasım devrildi. Nasırcı Albay Abdüsselam Arif mareşal rütbesiyle Devrim Konseyi Başkanlığı'na, Baas üyesi General Hasan El-Bekr ise başbakanlığa getirildi.

8 Mart 1963 Suriye'de Baasçı subayların düzenlediği darbeyle Salâh Bitar başbakan oldu.

18 Kasım 1963 Irak'ta Arif kardeşler (General Abdurrahman Arif) tarafından düzenlenen bir darbeyle, Baasçılar tüm yönetim kademelerinden tasfiye edildi.

13-17 Ocak 1964 İsrail'in Ulusal Su Projesine ilişkin Kahire'de ilk Arap Zirvesi yapıldı. Araplar, İsrail'in projeyi durdurmasını istediler. Zirvede ayrıca Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurulmasına karar verildi.

28 Mayıs-3 Haziran 1964 Filistinlilerin bir araya geldiği Doğu Kudüs'teki toplantıda FKÖ kuruldu.

23 Şubat 1966 Suriye'de Alevi asıllı General Salih Cedid öncülüğünde bir darbeyle denetim Baas içindeki radikallerin eline geçti. Mişel Eflak ve Salâh Bitar'ın da aralarında bulunduğu pek çok Baas lideri tutuklanarak sürgüne gönderildi.

Mayıs 1967 Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır Tiran Boğazını İsrail gemilerine kapattı ve BM Barış Gücü'nün çekilmesini istedi.

5-11 Haziran 1967 **Altı Gün Savaşı. Savaş sonunda, Batı Şeria'yı Doğu Kudüs'ü, Gazze'yi, Golan tepelerini ve Sina'yı işgal eden İsrail, topraklarını dört katına çıkardı.**

22 Kasım 1967 BM Güvenlik Konseyi, 242 sayılı kararı oybirliği ile kabul etti.

30 Kasım 1967 Güney Yemen'de NLF ile İngiliz hükümeti arasında yapılan müzakerelerin sonucunda Güney Yemen bağımsızlığını elde etti.

21 Mart 1968 Karameh Çatışması: Ürdünlü ve Filistinli güçler, gerilla saldırılarında önemli bir yer olan ve FKÖ/El-Fetih üssü olan Ürdün'deki mülteci kampının bulunduğu Karameh'e karşı saldırıda bulunan İsrail birliklerini yenilgiye uğrattı.

1-4 Şubat 1969 Kahire'de 5. Filistin Ulusal Konseyi toplandı. Arafat'ın Yürütme Komitesi Başkanı olmasıyla El-Fetih, Konsey'de kontrolü ele geçirdi

21 Ağustos 1969 Mescid-i Aksâ yakıldı.

11 Mart 1969 İsrail'de Levi Eshkol'un ölümünün ardından Golda Meir Başbakan oldu.

22-25 Eylül 1969 Fas'ın başkenti Rabat'ta yapılan toplantıda **İslam Konferansı Örgütü kuruldu**

19 Mayıs 1970 Kuzey Yemen'de iç savaşı bitiren anlaşma imzalandı.

16 Kasım 1970 Savunma Bakanı Hafız Esad'ın önderliğindeki darbeyle General

Cedid, Devlet Başkanı Nurettin Atassi ve Başbakan Zuayyin görevden alındı.

12 Mart 1971 Hafız Esad başbakanlık ve parti genel sekreterliği görevinden sonra yapılan referandum ile cumhurbaşkanı oldu.

27 Eylül 1970 Ürdün hükümeti ile Filistinli gerilla örgütleri arasında yapılan anlaşmayla iç savaş sona erdi. Bu anlaşmayı tanımayan Habaş, 27 Eylül'ü "Kara Eylül" olarak kabul ederek "Kara Eylül" terör örgütünü kurdu.

28 Eylül 1970 Nasır öldü. Yerine Enver Sedat geçti.

27 Mayıs 1971 Mısır ile SSCB arasında 15 yıl süreli bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı.

6 Ekim 1973 Ekim Savaşı Sürpriz saldırıyla Mısır, Süveyş Kanalı'nı ve Kanal'ın karşı tarafında belli bir bölgeyi geri aldı. Suriye ise Golan Tepeleri'nin bir kısmını geri aldı. Ancak savaş sonunda yine aynı noktaya geri gelindiğinden bir değişiklik olmadı.

22 Ekim 1973 BM Güvenlik Konseyi 338 sayılı kararı kabul etti. Karar, 242 sayılı kararın uygulanmasını ve uygun aracılar vasıtasıyla taraflar arasında Orta Doğu'da kalıcı ve adil bir barışın tesisi için müzakerelerin başlamasını öngörmekteydi

21-29 Aralık 1973, Cenevre'de Orta Doğu Barış Konferansı düzenlendi.

18 Ocak 1974 Mısır ile İsrail arasında kuvvetlerin ayrılmasına ilişkin Birinci Ayırma Anlaşması yapıldı.

10 Nisan 1974 Golda Meir, Başbakanlıktan istifa etti. Yerine eski Genelkurmay Başkanı ve İsrail'in Washington büyükelçisi Izhak Rabin Başbakan oldu.

31 Mayıs 1974 Suriye-İsrail Ayırma anlaşması imzalandı. İsrail Golan'ın bir bölümünden çekildi.

14 Ekim 1974 BM Genel Kurulu 105 leyhte oya karşılık 4 aleyhte ve 20 çekimser oyla 3210 sayılı kararı kabul etti. **FKÖ, Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmekte** ve Filistin sorunuyla ilgili Genel Kurul toplantılarına katılma davetinde bulunulmaktaydı

29 Ekim 1974 Arap Birliği'nin Rabat zirvesinde Filistin halkının tek meşru temsilcisinin FKÖ olduğu açıklandı. Bu olay, İsrail'in Ürdün'le Batı Şeria'nın geri verilmesi temelinde bir barış antlaşması yapmasını zorlaştırdı. Kral Hüseyin, bundan sonra Filistinliler adına hareket etmek için yetkilendirilmediğini açıkladı.

13 Kasım 1974 Arafat, BM Genel Kurulu'nun 14 Ekim'deki daveti üzerine BM Genel Kurulu'nda Filistin'le ilgili görüşme yapılırken bir konuşma yaptı.

21 Kasım 1974 BM Genel Kurulu, 3236 sayılı kararla Filistinlilerin egemenlik

hakkını tanırken 3237 sayılı kararla da FKÖ'ye gözlemci statüsü verdi.

4 Eylül 1975 Mısır-İsrail İkinci Ayırma Anlaşması imzalandı.

10 Kasım 1975 BM Genel Kurulu, 3379 sayılı kararla, Siyonizmi ırkçılıkla eşdeğer gördü.

15 Mart 1976 Mısır hükümeti, Sovyetlerle 1971'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı feshettiğini duyurdu.

31 Mayıs 1976 Suriye, Lübnan'daki iç savaşa Hıristiyanlar lehine müdahale etti.

20 Temmuz 1977 İsrail'de Likud Partisi ve Begin hükümeti göreve başladı.

20 Kasım 1977 Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, Kudüs'e gelerek İsrail Parlamentosu'nda bir konuşma yaptı.

15 Mart 1978 İsrail, Lübnan'ı işgal etti (Litani Operasyonu).

19 Mart 1978 425 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, İsrail kuvvetlerini geri çekilmeye çağırdı. İsrail, 1985'te bir kısım askerlerini çektiyse de, 2000 Mayısına kadar, 425 sayılı kararın gereklerini yerine getirmekten kaçındı.

17 Eylül 1978 Camp David (Çerçeve) **Anlaşması imzalandı.**

1 Şubat 1979 İran devrimi: **İran'da Pehlevi hanedanlığı ve monarşi sona erdi.**

12 Mart 1979 İran CENTO'dan ayrıldığını açıkladı.

26 Mart 1979 Mısır-İsrail Barış Antlaşması imzalandı.

31 Mart 1979 18 ülkenin Dışişleri Bakanının katıldığı Arap Birliği zirvesinin sonucunda Mısır ile her türlü diplomatik ilişkinin kesilmesi, Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılması, Arap Birliği'nin merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınması, Mısır'a Arap ülkeleri tarafından yapılan mali yardımların durdurulması ve ekonomik boykot uygulanması kararlaştırıldı.

27 Aralık 1979 SSCB Afganistan'ı işgal etti.

24 Nisan 1980 ABD tarafından girişilen rehineleri kurtarma operasyonu tam bir fiyaskoyla sonuçlandı.

29 Temmuz 1980 İsrail, Kudüs'ü ilhak etti. Knesset'te kabul edilen bir yasayla Kudüs'ün ayrılmaz bir bütün olarak İsrail'in başkenti haline getirmesine karşılık BM Güvenlik Konseyi, önce 461 arkasından da 478 sayılı kararı alarak söz konusu ilhakı tanımadığını açıkladı.

12 Eylül 1980 Türkiye'de Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren önderliğinde askeri darbe düzenlendi.

22 Eylül 1980 Sekiz yıl sürecek İran-Irak Savaşı, Irak'ın saldırısıyla başladı.

7 Temmuz 1981 İsrail saldırısı sonucu Irak'ın Osirak nükleer reaktörü imha edildi.

6 Ekim 1981 Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, bir suikast sonucu öldürüldü.

14 Aralık 1981 İsrail, Golan Tepeleri'ni ilhak etti. BM Güvenlik Konseyi İsrail'in

Golanı'ı ilhak kararını geçersiz sayan 497 sayılı kararı kabul etti.

26 Nisan 1982 İsrail, Mısır-İsrail Barış Antlaşması çerçevesinde **Sina'dan çekildi.** Sedat'ın ömrü bu gelişmeyi görmeye yetmedi.

6 Haziran 1982 İsrail, Lübnan'ı işgal etti. BM Güvenlik Konseyi 509 sayılı kararı alarak İsrail'den bütün askeri birliklerini derhal geri çekmesini istedi.

22 Ağustos 1982 FKÖ'nün Beyrut'tan tahliyesi söz konusu oldu. Yaklaşık 14,000 kişi Lübnan'dan ayrıldı. FKÖ karargahı Tunus'a taşındı. Tahliye işlemi 1 Eylül'de tamamlandı.

23 Ağustos 1982 Beşir Cemayel, Lübnan Cumhurbaşkanı oldu.

14 Eylül 1982 Lübnan Cumhurbaşkanı Beşir Cemayel bir suikast sonucu öldü. Kardeşi Emin Cemayel onun yerine Cumhurbaşkanı seçildi.

16-17 Eylül 1982 İsrail kuvvetleri tarafından izin verilen Lübnanlı Hıristiyan Falanjistler, Filistin mülteci kamplarından **Sabra ve Şatila'da katliâm yaptı.** 1000 dolayında Filistinli sivil katledildi.

24 Ekim 1982 Hüsnü Mubarek, yapılan referandumda halkın ezici bir çoğunluğu tarafından Sedat'ın yerine devlet başkanlığına seçildi

8 Şubat 1983 İsrail'de Sabra ve Şatila katliâmlarını araştırmak için oluşturulan Kahan Komisyonu, söz konusu katliâmlar için Ariel Şaron ve beraberindekileri suçlu buldu. Başbakan Begin istifa etti ve siyasal yaşamdan çekildi

18 Nisan 1983 Bir intihar komandosu patlayıcı madde dolu bir kamyon ile Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği'ne saldırdı. 60'tan fazla kişi öldü. Saldırıyı İslami Cihat üstlendi.

23 Ekim 1983 Beyrut'taki Fransız ve Amerikan karargahına düzenlenen iki ayrı intihar saldırısında 56 Fransız ve 241 Amerikalı öldü. Saldırıyı "İslam Devrimi" adlı bir örgüt üstlense de İslami Cihat'ın işi olduğu tahmin ediliyordu. Bu gelişmeler İtalyan, Fransız ve Amerikan askerlerinin ülkeden çekilmesine yol açtı.

20 Eylül 1984 Bir intihar bombacısı tarafından Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği'ne düzenlenen saldırıda 25 kişi öldü. Saldırıyı İslami Cihat üstlendi.

20 Temmuz 1987 BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle İran-Irak savaşını durdurmaya yönelik 598 sayılı ateşkes kararını kabul etti.

8 Aralık 1987 **Birinci İntifada:** Yerel gruplar öncülüğündeki Filistinli gençler, İsrail askerlerine taş atarak sivil bir direnişi başlattılar.

Ocak 1988 HAMAS kuruldu.

1 Ağustos 1988 Kral Hüseyin Ürdün'ün Batı Yakasıyla ilişkisini kestiğini ve burayla yasal ve yönetimsel bağlarını kopardığını açıkladı.

15 Kasım 1988 Cezayir'de toplanan FKÖ'nün Filistin Ulusal Konseyi, Filistin Devletini ilan etti.

2 Ağustos 1990 Irak Kuveyt'i işgal etti.

22 Mayıs 1990 Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesini öngören anlaşma her iki ülkenin parlamentosunda onaylandı.

16 Ocak 1991 Körfez Savaşı (Çöl Fırtınası Operasyonu)'nın birinci (hava harekatı) aşaması başladı.

24 Şubat 1991 Çöl fırtınasının ikinci aşaması (kara harekatı) başladı.

28 Şubat 1991 Körfez Savaşı bitti.

30 Ekim 1991 Orta Doğu sorununa barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla **Madrid Barış Konferansı toplandı.**

23 Haziran 1992 İşçi Partisi lideri Izhak Rabin, İsrail Başbakanı olarak seçildi.

9-10 Eylül 1993 Oslo Karşılıklı Tanıma Anlaşması; İsrail ve Filistin karşılıklı olarak birbirlerini tanıma konusunda anlaştı.

13 Eylül 1993 **Oslo İlkeler Anlaşması:** Gazze ve Eriha'ya sınırlı özerklik tanıyan anlaşma Washington'da imzalandı.

25 Şubat 1994 Baruch Goldstein adlı Yahudi yerleşimcinin, El-Halil'de (Hebron) Hz. İbrahim Türbesinde ibadet etmekte olan Müslümanların üzerine ateş açması sonucu 29 kişi hayatını kaybetti.

4 Mayıs 1994 İlkeler Anlaşması'nda öngörülen **Gazze ve Eriha Anlaşması** imzalandı.

26 Ekim 1994 Ürdün ve İsrail arasında barış antlaşması yapıldı.

28 Eylül 1995 İlkeler Anlaşması'nda öngörülen **Geçici Anlaşma (II. Oslo) Washington'da imzalandı.**

4 Kasım 1995 İsrail Başbakanı İzak Rabin, bir radikal Yahudi (Yigal Amir) tarafından öldürüldü.

20 Ocak 1996 Arafat, ilk genel seçimde halk oyuyla Filistin Özerk Yönetimi Başkanı seçildi.

29 Mayıs 1996 İsrail'de başbakanlık (ve parlamento) için yapılan seçimleri Likud lideri Netanyahu kazandı. Başbakan Şimon Perez seçimleri kaybetti.

26-28 Eylül 1996 İsrail'in El-Aksâ Camisi'nin temellerine zarar verecek şekilde yeni tüneller yapması üzerine çıkan çatışmalarda 58 Filistinli ve 15 İsrail askeri öldü.

17 Ocak 1997 Hebron Protokolü imzalandı.

25 Eylül 1997 İsrail istihbarat güçleri tarafından HAMAS lideri Halid Meşal'a yönelik Ürdün'de bir suikast gerçekleştirilmek istendi. Fiyaskoyla sonuçlanan bu girişimin ardından İsrail, Ürdün kamuoyunu yatıştırmak için HAMAS lideri Şeyh Ahmed Yasin'i serbest bırakmak zorunda kaldı.

23 Ekim 1998 Wye Anlaşması imzalandı; Oslo'nun yeniden işlevsel hale gelmesi amaçlanmaktaydı.

7 Şubat 1999 Ürdün Kralı Hüseyin yakalandığı kansere yenildi ve 46 yıllık iktidarı sona erdi.

17 Mayıs 1999 İşçi Partisi lideri Ehud Barak, seçimlerde büyük başarı kazanarak Başbakan oldu.

Mayıs 2000 **İsrail güney Lübnan'dan çekildi.** BM, İsrail'in 425 sayılı karara uyduğunu açıkladı. Ancak İsrail, tartışmalı Seba Çiftliklerinden çekilmedi.

10 Haziran 2000 Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad öldü.

11-24 Temmuz 2000 Camp David zirvesi gerçekleşti. ABD Başkanı Bill Clinton, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Başkan Yaser Arafat, nihai çözümü şekillendirmek için Camp David'de bir araya geldi; ancak görüşmeler başarısız oldu.

28 Eylül 2000 İsrail Muhalefet lideri Ariel Şaron'un Harem-ül Şerif'i ziyaret etmesinin ardından **İkinci Filistin intifadası başladı.**

21-27 Ocak 2001 Taba Görüşmeleri yapıldı; ancak bir sonuç elde edilemedi.

6 Şubat 2001 Sadece başbakanlık için yapılan seçimleri kazanan Likud lideri Ariel Şaron, İsrail'de Ehud Barak'ın yerine Başbakan oldu.

Nisan 2001 **Mitchell Komisyonu,** barışın sağlanması ve müzakere takvimine dönülmesini tavsiye etti.

13 Haziran 2001 Tenet Planı açıklandı. Filistin-İsrail Güvenlik Çalışma Planı ya da ateşkes planı adı verilen söz konusu plân Mitchell Raporu ile birlikte anılmaya başlandı.

11 Eylül 2001 Usame Bin Ladin önderliğindeki El Kaide örgütü New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a uçakla saldırı gerçekleştirdi.

17 Ekim 2001 FHKC, Ebu Ali Mustafa'nın öldürülmesine misilleme olarak, aşırı sağcı görüşleriyle bilinen İsrail Turizm Bakanı Rehav'am Ze'evi'yi öldürdü.

3 Ocak 2002 İsrail, ABD temsilcisi Anthony Zinni'nin çözüm için arabuluculuk yapmaya geldiği sırada, Filistin Özerk Yönetimi'ne silâh taşıdığı iddia edilen **Karine-A adlı gemiyi kızıl deniz açıklarında yakaladı.**

Şubat 2002 **Suudi Prensi Abdullah bir barış plânı sundu.** Plan, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi durumunda, Arapların İsrail'i tanımasını öngörmekteydi.

28 Mart 2002 Beyrut Deklerasyonu: Arap Birliği'nin Beyrut zirvesinde Prens Abdullah'ın önerileri kabul edildi.

Mart-Nisan 2002 İsrail, "Koruyucu Duvar" operasyonunu başlattı. Operasyon kapsamında, Filistinli liderler ve özellikle **Mervan Barguti tutuklandı;** Yaser Arafat, Mart başından itibaren Ramallah'taki karargahına hapsedildi; Filistinli gerillalar Beytüllahim'deki Nativite Kili-

sesi'nde 2 Nisan'dan itibaren kuşatma altına alındı. Cenin mülteci kampına düzenlenen operasyon sırasında yaklaşık 50 Filistinli öldürüldü.

10 Mayıs 2002 Ramallah'ta Arafat'a ve Beytüllahim'de Nativite Kilisesi'ne uygulanan kuşatmalar kaldırıldı. Kilisedeki militanlar yurtdışına sürgüne gönderildi. Arafat'ın karargahı Mukata'da yakalanan kişiler Eriha'da hapsedildi.

24 Haziran 2002 George W. Bush, 24 Hazirandaki konuşmasıyla kendi barış planının ana unsurlarını açıkladı. Bush, İsrail'i geri çekilmeye çağırmakla beraber; Filistin Yönetiminin yenilenmesi ve mevcut liderlerinin değişmesini istiyordu. Bush'un planı İsrail'i daha da cesaretlendirdi ve İsrail, Eriha haricinde bütün Batı Şeria'yı işgale başladı.

23 Temmuz 2002 İsrail, bir çok saldırıdan sorumlu tuttuğu HAMAS'ın İzzettin el Kassam Tugayları lideri **Salih Şehadeh**'i gerçekleştirdiği suikastla öldürdü.

16 Ağustos 2002 Ebu Nidal örgütü lideri Sabri el Banna (Ebu Nidal), Bağdat'ta öldü. Ölüm nedeninin suikast mı yoksa intihar mı olduğu tartışmalı.

28 Ocak 2003 Başbakan Ariel Şaron büyük bir oy farkıyla yeniden seçildi.

10 Şubat 2003 İsrail'le Filistin arasında ateşkes görüşmeleri başladı.

8 Nisan 2003 İsrail tarafından Gazze'de bir araca düzenlenen füzeli saldırı sonucu, HAMAS komutanı Said Arabid'i ve HAMAS mensubu Eşref Halabi dahil olmak üzere yanındaki 6 kişi öldürüldü ve 50 kişi yaralandı.

30 Nisan 2003 Mahmud Abbas, Filistin Yönetiminin Başbakanı olarak göreve başladı.

1 Mayıs 2003 Yol Haritası her iki tarafa da sunuldu. Filistinliler tarafından hemen kabul edildi. **Bu arada Irak Savaşı resmen son buldu.** İsrail askerleri ve tanklarının Gazze'ye girmesiyle 30 Filistinli öldürüldü, en az 60 kişi yaralandı.

25 Mayıs 2003 İsrail "Yol Haritası"nı koşullu olarak kabul etti.

4 Haziran 2003 Başbakan Abbas ve Şaron, ABD Başkanı Bush'la Ürdün'ün Akabe kentinde barış plânını görüşmek için bir araya geldi.

21 Haziran 2003 İsrail birlikleri Hebron'da HAMAS'ın önde gelen liderlerinden Abdullah Kavasmeh'i öldürdü.

24 Şubat 2004 İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden yayımlanan bildiride, İsrail'in Batı Şeria'daki güvenlik duvarının, inşası, uzunluğu ve işlevleriyle insan haklarını ve Cenevre Sözleşmesi'ni ihlal ettiği kaydedildi.

24 Şubat 2004 Lahey Uluslararası Adalet Divanı, "Duvarı" ele aldı.

25 Şubat 2004 İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Lahey'deki Adalet Divan'ında 'Güvenlik Duvarı'yla ilgili başlayan süreci kınayarak mahkemeyi sirke benzetti.

5 Mart 2004 Manavgat suyunda İsrail ile ilk somut anlaşma Türkiye ile İsrail arasında yıllardır gündemde olan, Manavgat Nehri'nden İsrail'e su satışına ilişkin anlaşma 4 Mart 2004'te imzalandı. Anlaşma, Manavgat Nehri üzerindeki su arıtma ve dolum tesislerinden yılda 50 milyon metreküp arıtılmış suyun İsrail'e satışını hükme bağlıyordu. 20 yıl süreli anlaşma suyun İsrail'e deniz yoluyla taşınmasını öngörüyordu. Suyun maliyeti, satışın ne zaman başlayacağı gibi konular, daha sonra imzalanacak işletme anlaşmasıyla belirlenecekti. Ancak 2007 başına gelindiği halde bu yönde somut bir gelişme olmaması su satışının yılan hikayesine döndüğünü göstermekteydi.

6 Mart 2004 BOP'a tepki. Moritanya'dan Pakistan'a kadar uzanan sınırsız bir alanda tek bir standart çözümden söz edilemeyeceğini savunan Mubarek, en önemli aktörlerin masada bulunmadığı, ve kimseye danışılmadığı Amerikan plânının bölgede bir şiddet ve anarşi döngüsüne yol açabileceği uyarısında bulundu.

22 Mart 2004 Hamas'ın ruhani lideri **Şeyh Ahmed Yasin**, Gazze'de İsrail'in **füze saldırısı sonucu öldü.**

1-3 Nisan 2004 Şaron'un Gazze'den tamamen çekileceğini açıklamasını Filistin Başbakanı Ahmed Kurey (Ebu Alâ) temkinli bir iyimserlikle değerlendirdi. Şaron açıklamasında ayrıca Gazze'deki 21 yerleşim birimiyle Batı Şeria'daki 4 yerleşim biriminden çekileceğini açıkladı.

15 Nisan 2004 ABD Başkanı George W. Bush, İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Gazze ile Batı Şeria'nın bazı bölümlerinden çekilme plânını "tarihî ve cesur kararlar" olarak niteleyerek onayladı.

16 Nisan 2004 ABD Başkanı Bush'un, Batı Şeria'yı İsrail'in ilhakına açan plâna destek vermesi çok büyük tepkiyle karşılandı.

17 Nisan 2004 İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un tek yanlı çekilme (ayrılma) plânına uluslararası toplumun yanı sıra Gazze Şeridi'ndeki Yahudi yerleşimcilerden de tepki geldi.

18 Nisan 2004 Hamas'ın ruhani lideri Şeyh Ahmed Yasin'den sonra İsrail helikopterleri, Hamas'ın yeni lideri **Abdülaziz el-Rantisi**'yi vurdu.

2 Mayıs 2004 Şaron'un çekilme plânı Likud parti üyelerince oylandı; ancak kabul edilmedi.

8 Haziran 2004 Ariel Şaron'un üzerinde değişiklik yaparak aşamalı hale getirdiği çekilme planı İsrail kabinesinde onaylandı

9 Temmuz 2004 Uluslararası Adalet Divanı İsrail'in ördüğü duvarın uluslarara-

sı hukuka aykırı olduğuna ve sökülmesine karar verdi.

20 Temmuz 2004 BM Genel Kurulu ES-10 numaralı kararıyla İsrail'in güvenlik duvarını derhal sökmesini, Uluslararası Adalet Divanı'nın kararını yerine getirmesini ve zarara uğrayan Filistinlilere tazminat ödemesini istedi.

11 Kasım 2004 Filistin'in efsanevi lideri Yaser Arafat hayatını kaybetti.

14 Şubat 2005 Lübnan'da eski Başbakan Refik Hariri süikast sonucu hayatını kaybetti.

29 Mayıs-19 Haziran 2005 Lübnan'da 128 üyeli parlamento için yapılan genel seçimleri Refik Hariri'nin oğlu Saad Hariri'nin önderliğindeki Suriye karşıtı ittifak kazandı. Güney'de Emel ve Hizbullah bloku oylarını arttırdı.

17-24 Haziran 2005 Tahran Belediye Başkanı ve muhafazakarların adayı olarak bilinen Mahmud Ahmedinecad ikinci turda oyların % 61.6'sını alarak İran'da yedi yıllığına cumhurbaşkanı seçildi.

1 Ağustos 2005 1982'den bu yana iktidarda bulunan Kral Fahd bin Abdül Aziz öldü yerine kardeşi Veliaht Prens Abdullah geçti. Yeni Kral Abdullah Veliaht Prens olarak Savunma Bakanı olan üvey kardeşi Prens Sultanı seçti.

25 Ocak 2006 Filistin'de yapılan genel seçimleri oyların yüzde 60'ını alan Hamas kazandı. İsmail Haniye başbakan oldu.

28 Mart 2006 İsrail'de yapılan genel seçimlerden Ariel Şaron tarafından kurulmuş olan ancak seçimlere Şaron'suz giren Kadima birinci parti olarak çıktı. Ehud Olmert yeniden başbakan oldu.

12 Temmuz 2006 Hizbullah militanlarının iki İsrail askerini rehin almasını bahane eden İsrail Lübnan'ı işgal etti. Yaklaşık 1000 sivilin hayatını kaybettiği saldırılarda yüzbinlerce insan da yerlerinden oldu.

11 Ağustos 2006 BM, 1701 sayılı kararı kabul etti. Tam olarak ateşkes anlamına gelmeyen kararın taraflarca kabul edilmesiyle çatışmalar sona erdi.

30 Aralık 2006 Saddam Hüseyin Bağdat'ta idam edildi.

15 Şubat 2007 Filistin'de, İsmail Haniye hükümeti bir ulusal birlik hükümeti kurulması doğrultusunda 7-13 Şubat 2007'de Mekke'de El-Fetih ile Hamas arasında varılan uzlaşmanın gereği olarak istifa etti.

20 Mart 2007 Irak eski Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan idam edildi.

6 Eylül 2007 Suriye'nin Deyr iz Zur şehrindeki nükleer tesisi (reaktörü) vurdu.

27 Kasım 2007 Filistin sorununu görüşmek üzere Amerikan yönetiminin girişimiyle gerçekleşen Annapolis toplantısı gerçekleştirildi.

25 Mayıs 2008 Lübnan'da Genel Kurmay Başkanı Michel Süleyman cumhurbaşkanı seçildi.

27 Aralık 2008-18 Ocak 2009 İsrail Gazze'yi işgal etti. 1500 kişi hayatını kaybederken, 5,000 kişi de yaralandı.

26 Ocak 2008 Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin (Popular Front for the Liberation of Palestine: PFLP) Lideri George Habaş Amman'da öldü

16 Kasım 2008 Irak hükümeti ile ABD arasında imzalanan SOFA (Status of Forces Agreement) Irak kabinesi tarafından (ve 27 Kasım'da da parlamento tarafından) onaylandı.

12 Haziran 2009 Mahmud Ahmedinecad ikinci defa İran cumhurbaşkanı seçildi.

17 Mayıs 2010 Tahran'da Türkiye ve Brezilya ile İran arasında nükleer takas anlaşması imzalandı, fakat Viyana grubu (ABD, Rusya ve Fransa) ve UAEA kabul etmediği için yürürlüğe girmedi.

30 Haziran 2009 Haziranında Amerikan askerleri Bağdat ve diğer kentlerden çekildi

9 Haziran 2010 BM İran'a Ambargo kararı aldı. BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1929 (2010) sayılı karar Lübnan'ın çekimser oyu ve Türkiye ile Brezilya'nın red oylarına rağmen 12 üyenin olumlu oyuyla kabul edilmiştir.

7 Mart 2010 Irak'ta parlamento seçimleri yapıldı. İyad Allavi'nin önderliğindeki Irakiye cephesi 91, Maliki'nin liderliğindeki Irak Kanun Devleti Koalisyonu ise 89 milletvekili çıkardı.

4 Ocak 2011 Muhammed Buazizi hastande vefat etti. 17 Aralık 2010'da kendisini yakan seyyar satıcının hastanede ölümü, Tunus başta olmak üzere Arap dünyasındaki devrim ateşini yaktı.

14 Ocak 2011 Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali ülkeyi terk etti.

25 Ocak 2011 Mısır'da öfke günü dolayısıyla başlayan olaylar kısa sürede İskenderiye, Süveyş ve İsmailiye gibi kentlere yayıldı.

27 Ocak 2011 Arap baharı Yemen'de olaylarla başladı.

11 Şubat 2011 Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek istifa ederek görevi, yardımcısı Ömer Süleyman'a bıraktı.

14 Şubat 2011 Arap Baharı Bahreyn'de de başladı. Halk, başkent Manama'da bulunan İnci Meydanını doldurdu.

14 Mart 2011 KİK ülkelerinin oluşturduğu asker ve polis gücü Bahreyn'e girdi.

15 Mart 2011 Dera'da başlayan gösterilerle Arap Baharı Suriye'ye sıçradı.

4 Mayıs 2011 Hamas ile el-Fetih Kahire'de aralarındaki tüm farklılıkları giderme konusunda anlaşmaya vardı.

27 Temmuz 2011 Suriye ordusundan kaçan muhalif asker ve subaylar Riyad El Esad liderliğinde Özgür Suriye Ordusu adlı örgütü kurdu.

12 Kasım 2011 Arap Birliği'nin Kahire toplantısında Suriye'nin üyeliğinin askıya alınması ve bundan sonraki toplantılara katılımın yasaklanması kararlaştırıldı.

23 Kasım 2011 Ali Abdullah Salih KİK ülkelerinin arabuluculuğuyla sağlanan geçiş planı çerçevesinde görevi bir ay sonra Mensur el Hadi'ye bırakmayı kabul etti.

19 Aralık 2011 Suriye, Arap gözlemcileri kabul etti.

16 Aralık 2011 SOFA anlaşması gereği Amerikan askerleri Irak'tan çekildi.

22 Ocak 2012 Tedavi amacıyla ABD'ye giden Salih'in ülkeyi terk etmesiyle Yemen için yeni bir dönem başladı.

28 Ocak 2012 Arap gözlemcilerin Suriye'deki faaliyetlerinin askıya alındığı ve gözlemcilerin çekileceği açıklandı.

6 Şubat 2012 Hamas ve El Fetih, Katar'ın arabuluculuğuyla bir ulusal birlik hükümeti kurma konusunda Doha'da anlaştı.

12 Şubat 2012 Arap Birliği Dışişleri Bakanlarının Kahire'deki toplantısında Güvenlik Konseyi'ne Suriye için barışı koruma gücü oluşturulması için çağrıda bulunuldu.

16 Şubat 2012 BM Genel Kurulu 12 olumsuz ve 17 çekimser oya karşılık 137 olumlu oyla Suriye hükümetini kınayan ve şiddete son vermeye ve Esad yönetimini istifaya çağıran bir kararı kabul etti

21 Şubat 2012 Yemen'de Cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimleri oyların yüzde 99'unu alan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mensur al Hadi kazanmıştır.

24 Şubat 2012 Suriye Halkının Dostları toplantısının ilki Tunus'ta yapıldı.

28 Ocak 2012 Hamas lideri Halid Meşal Şam'ı terk etti.

1 Nisan 2012 Suriye Halkının Dostları toplantısının ikincisi İstanbul'da gerçekleştirildi.

22 Haziran 2012 Türkiye'ye ait F-4 Fantom Keşif uçağı Suriye tarafından Doğu Akdeniz'de düşürüldü.

30 Haziran 2012 Muhammed Mursi, Mısır'ın beşinci Cumhurbaşkanı olarak Yüksek Mahkemenin üyelerinin huzurunda yemin ederek göreve başlamıştır.

30 Haziran 2012 Güvenlik Konseyi daimi üyeleri dışında Türkiye, Katar ve Kuveyt'in davet edildiği ve Cenevre'de gerçekleşen Suriye Eylem Grubu toplantısında bir yol haritası ortaya konamadı

6 Temmuz 2012 Suriye Halkının Dostları toplantısının üçüncüsü Paris'te 107 ülkenin katılımıyla gerçekleştirildi.

18 Temmuz 2012 Özgür Suriye Ordusu tarafından Ulusal Güvenlik Merkezine yapılan saldırıda güvenlik bürokrasisinden çok sayıda insan hayatını kaybetti. Ölenler arasında Savunma Bakanı David Raciha, Savunma Bakan Yardımcısı ve Esad'ın eniştesi Esaf Şevket, Esad'ın temsilcisi ve eski Savunma Bakanı Hasan Türkmani, Ulusal Güvenlik Şefi Hişam Bahtiyar ve İçişleri Bakanı İbrahim El-Şaar da bulunmaktaydı.

EKLER

Ek-1: UN Security Council Resolution 242

(Not: Türkçesi metin içinde var)

S/RES/242/(1967)

22 November 1967

The Security Council,

Expressing its continuing concern with the grave situation in the Middle East,Emphasizing the inadmissibility of the acquisition of territory by war and the need to work for a just and lasting peace in which every State in the area can live in security, Emphasizing further that all Member States in their acceptance of the Charter of the United Nations have undertaken a commitment to act in accordance with Article 2 of the Charter,

1. Affirms that the fulfillment of Charter principles requires the establishment of a just and lasting peace in the Middle East which should include the application of both the following principles:
   (i) Withdrawal of Israeli armed forces from territories occupied in the recent conflict;
   (ii) Termination of all claims or states ofbelligerency and respect for and acknowledgement of the sovereignty, territorial integrity and political independence of every State in the area and their right to live in peace within secure and recognized boundaries free from threats or acts of force;
2. Affirms further the necessity
   (a) For guaranteeing freedom of navigation through international waterways in the area;
   (b) For achieving a just settlement of the refugee problem;
   (c) For guaranteeing the territorial inviolability and political independence of every State in the area, through measures including the establishment of demilitarized zones;
3. Requests the Secretary General to designate a Special Representative to proceed to the Middle East to establish and maintain contacts with the States concerned in order to promote agreement and assist efforts to achieve a peaceful and accepted settlement in accordance with the provisions and principles in this resolution;
4. Requests the Secretary-General to report to the Security Council on the progress of the efforts of the Special Representative as soon as possible.
   (Adopted unanimously.)

Ek-2: UN Security Council Resolution 338

(Not: Türkçesi metin içinde var)

S/RES/338/(1973)
22 October 1973

The Security Council,

1. Calls upon all parties to present fighting to cease all firing and terminate all military activity immediately, no later than 12 hours after the moment of the adoption of this decision, in the positions after the moment of the adoption of this decision, in the positions they now occupy;

2. Calls upon all parties concerned to start immediately after the cease-fire the implementation of Security Council Resolution 242 (1967) in all of its parts;

3. Decides that, immediately and concurrently with the cease- fire, negotiations start between the parties concerned under appropriate auspices aimed at establishing a just and durable peace in the Middle East.

(Adopted by 14 votes to one. One member (China) did not participate in the voting.)

Ek-3: DÜNYA HAM PETROL REZERVİ (2012)

	1991 MİLYAR VARİL	2001 MİLYAR VARİL	2010 MİLYAR VARİL	2011 SONU MİLYAR TON	2011SONU MİLYAR VARİL	YÜZDELER
ABD	32.1	30.4	30.9	**3.7**	**30.9**	1.9
Kanada	40.1	180.9	175.2	**28.2**	**175.2**	10.6
Meksika	50.9	18.8	11.7	**1.6**	**11.4**	0.7
Top. Kuzey Ameri.	123.2	230.1	217.8	**33.5**	**217.5**	13.2
Arjantin	1.7	2.9	2.5	**0.3**	**2.5**	0.2
Brezilya	4.8	8.5	14.2	**2.2**	**15.1**	0.9
Kolombiya	1.9	1.8	1.9	**0.3**	**2.0**	0.1
Ekvador	1.5	4.6	6.2	**0.9**	**6.2**	0.4
Peru	0.8	1.0	1.2	**0.2**	**1.2**	0.1
Trin. & Tobago	0.6	0.1	**0.8**	**0.1**	0.8	0.1
Venezuella	62.6	77.7	296.5	**46.3**	**296.5**	17.9
Diğer Güney ve Orta Amerika	0.6	1.4	1.3	**0.2**	**1.1**	0.1
Topl.Güney ve Orta Amerika	74.6	98.8	324.7	**50.5**	**325.4**	19.7
Azerbaycan	n/a	1.2	7.0	**1.0**	**7.0**	0.4
Danimarka	0.6	1.3	0.9	**0.1**	**0.8**	•
Italya	0.8	0.8	1.4	**0.2**	**1.4**	0.1
Kazakistan	n/a	5.4	30.0	**3.9**	**30.0**	1.8
Norveç	8.8	11.6	6.8	**0.8**	**6.9**	0.4
Romanya	1.5	1.2	0.6	**0.1**	**0.6**	•
Rusya Federasyo.	n/a	73.0	86.6	**12.1**	**88.2**	5.3
Turkmenistan	n/a	0.5	0.6	**0.1**	**0.6**	•
İngiltere	4.2	4.5	2.8	**0.4**	**2.8**	0.2
Özbekistan	n/a	0.6	0.6	**0.1**	**0.6**	•
DiğerAvrasya Ülke.	60.9	2.2	2.2	**0.3**	**2.2**	0.1
Topl Avrasya	76.8	102.4	139.5	**19.0**	**141.1**	8.5
İran	92.9	99.1	151.2	**20.8**	**151.2**	9.1
Irak	100.0	115.0	115.0	**19.3**	**143.1**	8.7
Kuveyt	96.5	96.5	101.5	**14.0**	**101.5**	6.1
Umman	4.3	5.9	5.5	**0.7**	**5.5**	0.3
Katar	3.0	16.8	24.7	**3.2**	**24.7**	1.5
Suudi Arabistan	260.9	262.7	264.5	**36.5**	**265.4**	16.1
Suriye	3.0	2.3	2.5	**0.3**	**2.5**	0.2
BAE	98.1	97.8	97.8	**13.0**	**97.8**	5.9
Yemen	2.0	2.4	2.7	**0.3**	**2.7**	0.2
DiğerOrta Doğu	0.1	0.1	0.3	**0.1**	**0.7**	•
Topl.Orta Doğu	660.8	698.7	765.6	**108.2**	**795.0**	48.1
Cezayir	9.2	11.3	12.2	**1.5**	**12.2**	0.7
Angola	1.4	6.5	13.5	**1.8**	**13.5**	0.8
Çad	–	0.9	1.5	**0.2**	**1.5**	0.1
Kongo	0.7	1.6	1.9	**0.3**	**1.9**	0.1
Mısır	3.5	3.7	4.5	**0.6**	**4.3**	0.3
Ekvatoral Gine	0.3	1.1	1.7	**0.2**	**1.7**	0.1
Gabon	0.9	2.4	3.7	**0.5**	**3.7**	0.2
Libya	22.8	36.0	47.1	**6.1**	**47.1**	2.9
Nijerya	20.0	31.5	37.2	**5.0**	**37.2**	2.3
Sudan	0.3	0.7	6.7	**0.9**	**6.7**	0.4
Tunus	0.4	0.5	0.4	**0.1**	**0.4**	•
DiğerAfrikaÜlkeleri	0.8	0.6	2.3	**0.3**	**2.2**	0.1
TopAfrika Ülkeleri	60.4	96.8	132.7	**17.6**	**132.4**	8.0

Avustralya	3.2	5.0	3.8	**0.4**	**3.9**	0.2
Brunei	1.1	1.2	1.1	**0.1**	**1.1**	0.1
Çin Halk Cumhuri.	15.5	15.4	14.8	**2.0**	**14.7**	0.9
Hindistan	6.1	5.5	5.8	**0.8**	**5.7**	0.3
Endonezya	5.9	5.1	4.2	**0.6**	**4.0**	0.2
Malezya	3.7	4.5	5.9	**0.8**	**5.9**	0.4
Tayland	0.2	0.6	0.4	**0.1**	**0.4**	•
Vietnam	0.2	2.2	4.4	**0.6**	**4.4**	0.3
Diğer AsyaPasifik	0.9	1.1	1.2	**0.1**	**1.1**	0.1
Top.Asya Pasifik	37.0	40.5	41.7	**5.5**	**41.3**	2.5
Toplam Dünya	**1032.7**	**1267.4**	**1622.1**	**234.3**	**1652.6**	**100.0**

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2012 (bp.com/statisticalreview)

KAYNAKLAR

Abir, Mordechai. "Saudi Arabia in the 1990s: Stability and Foreign Policy", *The Jerusalem Letter September 1997*, Jerusalem Center for Public Affairs. *http://www.ciaonet.org/pbei/jcpa/ abm01.html*

Abir, Mordechai.*Saudi Arabia in the Oil Era: Regime Elites; Conflicts and Collobaration*. Sydney: Croom Helm, 1988.

Aburish, Said K. Saddam Hussein: The Politics of Revenge (Edinburgh: Clays Ltd, 2000),

Acar, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Afkhami, Gholam Reza. "Iran: The Nature of the Pehlavi Monarchy", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*. Durham: Duke University Press, 1988, s. 31

Alaolmolki, Nazor. "The New Iranian Left, "The Middle East Journal, Vol.41. No.2 (Spring 1987), passim.

Altuğ, Fevzi. Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye. Bursa: Bursa Akademi Kitabevi Yay., 1983.

"American Troops on the Golan". *Commentary* (published by the American Jewish Committee, AJC). Vol. 99, No. 5 (May 1995), ss. 4-7.

Amos, John W. II, "The Iraq-Iran War: Conflict, Linkage and Spillover in the Middle East". Robert G. Darius et. al. ed., Gulf Security into the 1980s .Standford, California: Hoover Ins., 1984, içinde ss. 49-81.

Ana Britannica, 1. cilt, ss. 12-13; *Büyük Larousse*, cilt 1, s. 13.

Ana Britannica, cilt 8, s. 158-159; *Büyük Larousse*, cilt 7, ss. 3668-3669.

"Another Milestone". *The Middle East*. No. 254 (March 1996), ss. 11-12.

Anthony, John Duke. "The Gulf Cooperation Council", Robert G. Darius et. al. ed., Gulf Security into the 1980s. Standford, California: Hoover Ins., 1984, içinde ss. 93-115.

"Arab League approves sanctions against Syria", 27 November 2011, http://www.washingtonpost.com/world/arab-league-approves-sanctions-against-syria/2011/11/27/gIQAigPm1N_story.html.

"Arab League Headquarters to Return to Cairo", March 12, 1990, http://www.nytimes.com/1990/03/12/world/arab-league-headquarters-to-

return-to-cairo.html, 18 Eylül 2012'de girildi.

"Arabs Slam New Israeli-Turkey Accord". *The Middle East*. No.257 (June 1996), ss. 12-14.

"Arap Birliği'nden Suriye'ye yaptırım" 27 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111127_arab_syria.shtml, 4 Ağustos 2012'de girildi.

"Arap Birliği'nden Suriye'ye yaptırım". 12 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111112_syria_sanctions.shtml, 29 Temmuz 2012'de girildi.

Arı, Tayyar. 2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi. 4. Baskı İstanbul: Alfa Yay., 1999.

Arı, Tayyar. *Irak, İran, ABD ve Petrol.* İstanbul: Alfa Yay., 2007.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980.* Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1992.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1991.

Ataöv, Türkkaya. "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek:İsrail'in Kuruluşuna Kadar," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.* Cilt: 25, No: 3 (Eylül 1970), ss. 29-62.

Ataöv, Türkkaya. *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri.* Ankara: AÜSBF Yay., 1973.

Ayhan, Veysel. "2009 Lübnan Seçimleri ve Etkileri: Kazananlar ve Kaybedenler" Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos 2009, Cilt 1 - Sayı 7-8, ss. 41-52, ss. 61-70.

Ayhan, Veysel. "lübnan'da Ulusal Birlik Hükümeti: Bir Siyasal Sürecin İç ve Dış Aktörler Bağlamında Analizi", Ortadoğu Analiz, Aralık 2009, Cilt 1 - Sayı 12.

Azar, Edward. "The Role of External Forces in Confessional Pluralism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East.* Durham: Duke University Press, 1988.

Bağcı, Hüseyin. *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,* 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001.

"Bahreyn: Pearl of the Gulf". *The Middle East,* No. 254 (March 1996), ss. 20-21.

Baktiari, Bahman."The Leftist Challenge: The Mojahidin-e Khalq and the Tudeh Party" Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol 13, No. 1-2. (Fall/Winter 1989). ss. 29-51.

Bayat, Mongol. "The Iranian Revolution of 1978-79: Fundamentalist or Modern? The Middle East Journal, Vol. 37. No.1 (Winter 1983).

Beaurmont, Joan. "Great Britain and the Rights of Neutral Countries: The Case of Iran, 1941", Journal of Contemporary History, Vol. 16, No. 1, The Second World War: Part 1 (Jan., 1981), ss.213-228.

Bengio, Ofra. Saddam's Word: Political Dicourse in Iraq. New York, N.Y.: Oxford University Pres, 1998.

"Blix Report To U.N". February 14, 2003. *http://cbsnewyork.com/terror/ terror_story_045141449.html*

Brenner, Lenni. Zionism in the Age of the Dictators. Westport Conn.: Lawrence Hill, 1983.

Brown, Cameron S. "Israel's 2003 Elections: A Victory For The Moderate Right and Secular Center", Middle East Review of International Affairs, Vol. 7, No. 1 (March, 2003), ss. 77-94

Burns, John. "To Manipulate the World, Mystify It", The New York Times, (November 4, 1990), s. 2.

Burrowes, Robert. "State Building and Political Construction in the Yemen Arab Republic, 1962-1977", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East.*Durham: Duke University Press, 1988, ss. 210-238.

Byman, Daniel L. ve Jerrold D. Green, "Enigma of Stability in the Persian Gulf Monarchies", *Middle East Review of International Affairs,* Vol. 3, No. 3 (September 1999), *http://www.cionet.org/olj/meria/meria99_darwish01.html*

Calvocoressi, Peter. *World Politics Since 1945,* 7 th ed., (New York, N.Y: Longman Publishing, 1996.

Carapico, Shelia. "Elections and Mass Politics in Yemen"., *Middle East Report,* Issue: 185, Despots and Democrats Political Change in Arabia. Nov.-Dec. 1993, ss. 2-6.

Champion, Daryl. "The Kingdom of Saudi Arabia: Elements of Stability Within Stability," *Middle East Review of International Affairs. http://www.ciaonet.org/olj/meria/ meria99_chd01.html*

Chelkowski, Peter J. ve Robert J. Pranger. Ideology and Power in the Middle East. Durham: Duke University Press, 1988.

Chomsky, Noam. *Kader Üçgeni: ABD, İsrail ve Filistinliler.* Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim yay., 1993.

Chubin, Shahram. "NATO's New Strategic Concept and Peripheral Contingencies: The Middle East," *GCSP-RAND Workshop Papers,* (July 15-16, 1999), *http://www.ciaonet.org/conf/chs01/chs01.html.*

Cleveland, William L., *A History of Modern Middle East.* San Francisco: Westview Press, 1994.

Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 73.

Cottam, Richard."Revolutionary Iran," Current History, Vol, 78, No.453. (January 1980), ss. 12-16, 34-35.

"Cultivating the Personality". *The Middle East*, No. 183 (January 1990), s.15.

Dadwal, Shebonti Ray."The Current Oil Crisis: Implicatons for India", Strategic Analysis: A Monthly Journal of IDSA

Daly, John C. K. "Conflict Rising in Iraq Over Oil Contracts and Revenues",15 Nov, 2011, http://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Conflict-Rising-in-Iraq-Over-Oil-Contracts-and-Revenues.html, 14 Eylül 2012'de girildi.

Dam, Nikolaos van. Suriye'de İktidar Mücadelesi çev. S. İdiz ve A. F. Çalkıvik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Darwish, Adel ve Gregory Alexander, *Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War.* London: Victor Golancz ltd, 1991.

Dawisha, Adeed "The Stability of The Gulf: Domestic Sources and External Threats", Alvin Z. Rubinstein (ed.), *The Great Game.* New York: Praeger, 1983.

Diller, Daniel C. ve John L. Moore, *The Middle East, 8 th ed.,* Washington: Congressional Quarterly Inc., 1994)

Duran, Daniel. *Uluslararası Petrol Sorunları*, Çev. Teoman Tuçdoğan. İstanbul: Gelişim Yay., 1974.

"Egypt's prime minsiter quits, new govt soon-army". March 03, 2011, http://www.forexyard.com/en/news/Egypts-prime-minsiter-quits-new-govt-soon-army-2011-03-03T093300Z, 9 Eylül 2012'de girildi.

"Fiilen Cumhurbaşkanı oldu". 11 Şubat 2011, http://www.usasabah.com/Siyaset/2011/02/11/fiili_cumhurbaskani_omer_suleyman, 9 Eylül 2012'de girildi.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?* 1914-1922, çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Yay., 1993.

Fuller, Graham E. *The Center the Universe: The Geopolitics of Iran.* San Francisco: Westview Pres, 1991.

Gasiorowski, Mark J. "The 1953 Coup D'etat in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 3, (August 1987), ss. 261-286.

"Geneva meeting agrees 'transition plan' to Syria unity government," 30 June 2012, http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9367330/Geneva-meeting-agrees-transition-plan-to-Syria-unity-government.html, 31 Temmuz 2012'de girildi.

Goranov, Stefan. "Irkçılık: Siyonizmin Temel Bir İlkesi," *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv, (Ankara, Birey ve Toplum ve Yayınları, 1985) içinde s. 33.

Gönlübol, Mehmet et al. (ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.

Grayson, Benson L. *Soviet Intentions and American Options in the Middle East*. Washington, D.C.: National Defense Univ. Press, 1982.

Greenwood, Christopher. "Iraq's invasion of Kuwait: Some legal issues," The World Today, Vol. 47, No. 3 (March 1991), ss. 39-41.

Gresh, Alain, Dominique Vidal, *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşına*, çev: Hamdi Türe. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

Gubser, Peter. "Jordan: Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*. Durham: Duke University Press, 1988. ss.89-115.

Hadawi, Sami ve Walter Lehn, "Siyonizm ve Filistin Toprakları", *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv. Ankara, Birey ve Toplum ve Yayınları, 1985.

Halliday, Fred. *Nation and Religion in the Middle East*. London: Sagi Books, 2000.

Halliday, Fred."Moskow's.Crisis Management: The Case of South Yemen: The Great Powers and the Middle East", *Middle East Report*, Issue 151, (Mar.-Apr., 1988), ss.18-22.

Halloum, Rıbhi. (Abu Firas) *Belgelerle Filistin: Dün, Bugün Yarın*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.

Halperin, Morton H. Reconstructing Iraq: A Guide to Issues. Washington, D.C.: Open Society Intitution and the United Nations Foundation, 2003.

Hatterington, Norris S. "Industrialisation and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?" The Middle East Journal, Vol. 36. No. 3. (Summer 1982), ss. 362-73.

Hawthorne, Amy. "Bahrain's National Charter and Political Reform in the Gulf," *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch*, January 25, 2001. *http://www. ciaonet.org/pbei/winep/policy_2001/haa02.html*

Heller, Mark A. "Rabin and Arafat: Alone, Together", Current History, Vol. 94, No. 588 (January 1995), s. 30.

Henderson, Simon. "Qatar: A Template for Future US-Persian Gulf Relations?" *Washington Institute for Near East Policy* (October 5, 2001), *http://www.ciaonet.org/pbei/ winep/policy_2001/hes08.html*

Henderson, Simon. *Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq*. San Francisco: Mercury House, Incorporated, 1991.

"Historical Background". Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 72.

"Historical Background". Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991)

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi* çev: Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim, 1997.

Hunter, Shireen. "Inter-Arab Politics", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon.New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986. ss. 117-135.

Hurewitz, J.C. *Diplomacy in the Near and Middle East.* Princeton, N.J.: D. Vanh Nostrand, 1956.

"Iraq reaches power-sharing deal to form government", Nov. 7, 2010, http://www.thenational.ae/news/world/middle-east/iraq-reaches-power-sharing-deal-to-form-government, 13 Eylül 2012'de girildi.

"Iraq's Power-Sharing Government Facing Tensions, Iraqiyah Says". Mar 8, 2011, http://www.bloomberg.com/news/2011-03-08/iraq-s-power-sharing-government-facing-tensions-iraqiyah-says.html, 13 Eylül 2012'de girildi.

Isseroff, Ami. "A Brief History of Israel and Palestine and the Conflict", http://www.mideastweb.org/briefhistory.htm

Isseroff, Ami. "The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process",http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm

Jaber, Nadim. "The Iraq-West Confrontation: Background and Reactions, Middle East International, No. 373 (April 13,1990), ss. 3-4

Jacoby, Neil H. *Multinational Oil: A Study in Industrial Dynamics.* New York, N.Y: Macmillan Publishing Co., Inc. 1974.

Johar, Hasan ve Gawdat Bahgat, "Oil and Democracy: The American Dilemma in the Persian Gulf Region," *Comparative Strategy,* Vol. 14, No. 2 (April-June 1995), ss. 173-183.

Kahlili, Reza, "Iran: Missiles can reach U.S. assets, Israel," 10, 09,2012 http://www.wnd.com/2012/09/iran-says-missiles-can-reach-u-s-assets-israel/, 20, 09, 2012'de girildi.

Kaplan, Fred. The Art of Camouflage, David Kay comes clean almost Jan 26 2004 http://slate.msn.com/id/2094415/; *By Peter Jennings,* Artificial Intelligence? David Kay's Findings Challenge Prewar Intelligence on Iraq http://abcnews.go.com/sections/WNT/PersonofWeek/pow_david_kay_040130-1.html

Karaman, M. Lütfullah. Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu. İstanbul: İz yayıncılık, 1991.

Karpat, Kemal H. *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,* çev. Recep Boztemur. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Karsh, Efraim ve Inari Rautsi, Saddam Hussein: A Political Biography. New York, N.Y.: The Free Pres, 1991.

Karsh, Efraim. "Peace at Last", Efraim Karsh ve Gregory Mahler, Israel at the Crossroads: The Challenge of Peace. London: British Academic Press,

1994, ss. 29-47.

Katouzian, Homa. "Problems of Development in Iran: Democracy, Dictatorship or Arbitrary Government?" British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. ½ (1995), ss. 5-20.

Katz, Mark N. *Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward Arabian Peninsula* (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986.

Kechichian, Joseph A. "Containing the Iranian Revolution," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol. 13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), ss. 146-165.

Keddie, Nikki R. "British Policy and Iranian Opposition, 1901-1907", The Journal of Modern History, Vol. 39, No. 3 (Sep., 1967), ss. 266-282.

Kessler, Glenn. "Despite diplomatic tensions, U.S.-Israeli security ties strengthen", July 16, 2010, Washington Post, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/15/AR2010071506268.html, 27 Ağustos 2010'da girildi.

Khalidi, Rashid. "Palestinian Politics after the Exodus from Beirut", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon. New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986, ss. 241-241.

Kimche, David. The Last Option: After Nasser, Arafat ve Saddam: The Guest for Peace in the Middle East. New York, N.Y: Macmillan Publishing Company, 1991.

Kocahanoğlu, O. S. ve Süleyman Sami İrtem, (Haz). *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi.* İstanbul: Temel Yayınları, 1999.

Kostiner, Joseph."State, Islam and Opposition in Saudi Arabia: Desert Storm Phase," *Middle East Review of International Affairs. http://www.ciaonet.org/olj/meria/meria797_kostiner.html*

Kupchan, Charles A. *The Persian Gulf and The West: The Dilemmas of Security.* Boston: Ullen and Unwin, 1987.

"Kuveyt". *Meydan Larousse,* Cilt VII (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972), s. 688.

Kürkçüoğlu, Ömer E. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası.* Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.

Ladjevardi, Habib. "The Origins of US Support for an Autocratic Iran", International Journal of Middle East Studies, Vol. 15, No. 2 (1983) ss. 225-239.

"Land to give and to take away". The Economist, November 28, 1998, s. 52.

Limbert, John W. Iran at War with History. Boulder, Colo.: Westview Pres, 1987.

Ma'oz, Moshe. "From Conflict to Peace? Israel's Relations with Syria and the Palestinians", Middle East Journal, Vol. 53, No. 3 (Summer 1999), ss. 392-416.

Magnus, Ralph H."Afghanistan and Gulf Security: A Continuing Relationship,"

Robert G. Darius et. al. ed., Gulf Security into the 1980s. Standford, California: Hoover Ins., 1984, içinde ss. 7-30.

Marr, Phebe."Iraq: Its Revolutionary Experience under the Ba'th", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*. Durham: Duke University Press, 1988, içinde ss. 184-209.

Martin, Lenore G. *The Unstable Gulf: Threats from Within*. Lexington, Mass: Lexington Books, 1984.

Martin, Lenore. "Arafat's Dueling Dilemmas: Succession and the Peace Process," Middle East Review of International Affairs, Vol. 6, No. 2 (March 2002), ss. 60-63

Matar, Fuad. Saddam Hussein: A Biographical Account of His Leadership Style and Crisis Management (London: Highlight Productin, 1990.

McCarthy, Justin. *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*. New York, 1990.

Mekelberg, Yossi. "Doves vote Hawk, the January 2003 election in Israel", The Royal Institute of International Affairs, Briefing Paper No: 3, ss. 1-10

Messiri, M. Abdülvehap. "Siyonist Yerleşme Sömürgeciliğin Belirgin Özellikleri" *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv, (Ankara, Birey ve Toplum ve Yayınları, 1985) içinde, ss. 159-181.

Milani, Mohsen M. "The Ascendancy of Shi'i Fundemantalism", Journal of South Asian and Middle Eastern Studies,Vol. 13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), ss. 5-28.

Miller, Aaron David "Jordanian Policy: The Politics of Limitations and Constraint", Robert O. Friedman, ed., *The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon*. New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986, ss.205-231.

Momayezi, Nasser."Economic Correlates of Political Violence: The Case of Iran," The Middle East Journal, Vol. 40. No.1 (Winter 1986), ss. 66-81.

Monroe, Elizabeth. The Middle East: A Political and Economic Survey. London: Oxford University Pres., 1954.

Mursi's surprising swipe at military power", 13 August 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-19240200, 9 Eylül 2012'de girildi.

Naaz, Farah. "Security in the Persian Gulf", *http://www.cionet.org/olj/sa/sa.*

Nakhleh, Emile A. *The Persian Gulf and American Policy*. New York, N.Y: Praeger, 1982.

"Nükleer müzakereler yeniden". 18 Haziran 2012, http://www.usasabah.com/Siyaset/2012/06/18/nukleer-muzakereler-

yeniden, 1 Ekim 2012'de girildi.

Odeh, B. J. Lübnan'da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları 1986.

"Oil and Gas". *The Middle East*, No. 277 (April 1998), ss. 33-37

Olson, William J. "Iraqi Policy and the Impact of the İran-Iraq War", Robert O. Friedman, ed., The Middle East after the Israel Invasion of Lebanon. New York, N.Y: Syracuse University Press, 1986.

"Palestine and the Arab Spring", May 27, 2011, http://www.carnegieendowment.org/2011/05/27/palestine-and-arab-spring/1qb, 15 Eylül 2012'de girildi.

"Palestinians to renew U.N. statehood drive in September". 4 August 2012, http://english.alarabiya.net/articles/2012/08/04/230378.html, 15 eylül 2012'de girildi.

Parasiliti, Andrew T. "Iraq's Military Containment of Iran," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. 13, No. 1-2 (Fall/Winter 1989), ss. 128-45.

Pincus, Walter and Dana Priest, Hussein's Weapons May Have Been Bluff Official Is Prepared To Address Issue Of Iraqi Deception. Washington Post, October 1, 2003; Page A14

Qatar: Financial Report". *The Middle East*, No. 292 (July/August 1999), ss. 30-31.

Ramazani, Rouhallah K. *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East.* Baltimore: John Hopkins Univ., 1986.

Renfrew, Nita M. "Who Started the War", Foreign Policy, No.66 (Spring 1987), s. 302.

Rubin, Barry. "Obama Administration Continues to Supply Israel with Advanced Weapons", 9 Mayıs 2010, http://www.gloria-center.org/blog/2010/05/obama-supply-israel, 25 Temmuz 2010'da girildi.

Rubinstein, Alvin Z. *Soviet Policy toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence.* New York: Praeger, 1982.

"Russia, China veto U.N. resolution on Syria". 4 Feb, 2012,http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/russia-china-veto-un-resolution-on-syria/2012/02/04/gIQAxvVhpQ_story.html#, 29 Temmuz 2012'de girildi.

"Saddam death 'ends dark chapter". December 30, 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6219861.stm, 11 Eylül 2012'de girildi.

"Saddam Wants His Bomb". *The Middle East*, No. 187 (May 1990), s.11.

Sadowski, Yahya M. "Bathist Ethics and the Spirit of State Capitalism: Patronage and the Party in Contemporary Syria", Peter J. Chelkowski ve Robert J.

Pranger. Ideology and Power in the Middle East.Durham: Duke University Press, 1988, ss.160-184

"Saudi deals boosted US arms sales to record $66.3 billion in 2011". 27 Aug, 2012, http://www.reuters.com/article/2012/08/27/us-usa-arms-sales-idUSBRE87Q0V220120827, 3 Ekim 2012'de girildi.

Sayarı, Sabri. 'Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis', *Middle East Journal*, Vol.46, No.1, Winter 1992, ss. 9-21.

Sayigh, Yazid."The Middle East Strategic Balance: Putting in to Perspective", *Middle East International*, No. 376 (May 25, 1990) ss.15-16

Sayigh, Yezid. "Iraq's Ambitions: Arms Producer and Regional Power", *Middle East International*, No.387 (January 19, 1990), s.17-18

Seddiq, Ramin. "Border Disputes on the Arabian Peninsula," *The Washington Institute for Near East Policy. Policy Watch* (25 March 2001) *www.ciaonet.org/pbei/winep/ser01.html*

Seitz, Charmaine. "Appointing Abu Mazen: A Drama with Two Enactments" http://www.merip.org./mero/mero050103.html

Simons, Geoff. *Iraq: From Sumer to Saddam. 2nd ed.* London: Macmillan Press, 1994.

Snyder, Jed C. Defending the Pringe: Nato, the Mediterranean and the Persian Gulf. Boulder, Colo.: Westiview Press, 1987.

"Statistical Review of World Energy 2012". http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481, 5 Ekim 2012'de girildi.

"Suriye, Türk savaş uçağını düşürdü". 23 Haziran 2012, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1307889, 3 Ağustos 2012'de girildi.

"Suriye'nin Dostlari Tunus'ta bir araya geldi". 24 şubat 2012, http://www.siyasetdergisi.com.tr/haber/suriye'nin-dostlari-tunus'ta-bir-araya-geldi/269, 30 Temmuz 2012'de girildi.

"Suriye'nin dostları toplantısı sona erdi". 1 Nisan 2012, http://gundem.milliyet.com.tr/suriye-nin-dostlari-toplantisi-sonaerdi/gundem/gundemdetay/01.04.2012/1522716/default.htm, 30 Temmuz 2012'de girildi.

"Suriye'nin Dostları Toplantısından Çıkan Karar". 6 Temmuz 2012, http://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyenin-dostlari-toplantisindan-cikan-karar-47439.html, 30 Temmeuz 2012'de girildi.

"Suriye'ye beklenen yaptırımlar açıklandı, sürpriz yok". 1 ocak 2012, http://www.zaman.com/haber.do?haberno=1208536&title=suriyeye-beklenen-yaptirimlar-aciklandi-surpriz-yok.

Swearingen, Will D."Sources of Conflict Over Oil," The Middle East Journal. Vol. 35, No.3 (Summer 1981), s. 323.

"Syria agrees to let Arab League monitors in, but sanctions remain", National Post, Dec 19, 2011, http://news.nationalpost.com/2011/12/19/syria-agrees-to-let-arab-league-monitors-in-but-sanctions-remain/

"Syria conflict: Ministers 'killed in suicide attack". 18 July 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-18882149, 3 Ağustos 2012'de girildi.

"Syria crisis: UN assembly adopts Arab-backed resolution". 17 Feb, 2012, http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17065056; "UN passes symbolic condemnation of Syrian government", 17 Feb 2012, http://www.rt.com/news/un-assembly-vote-syrian-resolution-521/, 4 Ağustos 2012'de girildi.

Taylor, Alan R. İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi, çev. Mesut Karaşahan.İstanbul :Pınar Yay., 2000.

Tetreault, Mary Ann. Stories of Democracy, Politics and Society in Contemporary Kuwait. New York, N.Y: Columbia University Pres, 2000.

"The Gulf Looks to Wider Horizons". *The Middle East*, No.184 (February 1990), s.12.

"The President's Letter to Congressional Leaders". Congressional Digest, Vol. 70, No. 3 (March 1991), s. 68.

"The struggle for the soul of a country". 23 June 2012, http://www.economist.com/node/21557351, 9 Eylül 2012'de girildi.

Tibi, Bassam. Conflict and War in the Middle East, 1967-91: Regional Dynamic and Superpowers. London: Mcmillan Press, 1993.

"Turkey's Success Barter That Puts The Sanctions Aside". June 2010, http://www.eurasiacritic.com/articles/turkey%E2%80%99s-success-barter-puts-sanctions-aside, 7 Ekim 2012'de girildi.

Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: Ocak Yayınları, 1997.

" Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında CNETAC". 1 Ağustos 2010, http://www.haber7.com/haber/20100801/Turkiye-Suriye-Urdun-ve-Lubnan-arasinda-CNETAC.php, 2 Ekim 2012.

"Türkiye-Suriye arasındaki vize kaldırıldı". 16 Eylül 2009, http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1140074, 2 Ekim 2012'de girildi.

"Türkiye'ye 200 bin mülteci gelebilir". 28 AĞUSTOS 2012, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/08/120828_syrian_refugees.shtml, 30 Agustos 2012'de girildi.

"U.S. Arms Sales Make Up Most of Global Market". 26 August 2012, http://www.nytimes.com/2012/08/27/world/middleeast/us-foreign-arms-sales-reach-66-3-billion-in-2011.html?_r=1

"U.S. Imports by Country of Origin". http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbbl_m.htm.

"U.S. Security Agreements and Iraq". December 23, 2008, http://www.cfr.org/iraq/us-security-agreements-iraq/p16448, 12 Eylül 2012'de girildi.

UN Observation Mission Briefing By Benon Sevan, Executive Director of the Iraq Program, (OIP) April 25, 2000

"US flag ceremony marks formal end of Iraq war role". 15 December 2011, http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16192105, 12 Eylül 2012'de girildi.

"US soldiers leave Iraq's cities". 30 June 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8125547.stm, 12 Eylül 2012'de girildi.

Wenner, Manfred. "Ideology Versus Pragmatism in South Yemen, 1968-1986", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger. *Ideology and Power in the Middle East*. Durham: Duke University Press, 1988, içinde ss. 259-273.

"Yemen Death Toll: Over 2,000 Killed In Uprising," 18 March 2012, http://www.huffingtonpost.com/2012/03/19/yemen-death-toll_n_1361840.html, 3 Ağustos 2012'de girildi.

Yetiv, Steve A. "The Outcomes of Operations Desert Shield and Desert Storm: Some Antecedent Causes," *Political Science Quarterly*, Vol. 107, No. 2 (Summer 1992), ss. 195-212.

Zirinsky, Michael P. "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926", International Journal of Middle East Studies, Vol. 24, No. 4 (Nov., 1992), ss. 639-663.

Gazete ve Periyodikler

Congressional Digest
Congressional Quarterly Weekly Report
Cumhuriyet
FBIS
International Herald Tribune
Maclean's
Middle East International
Milliyet
Newsweek
Radikal
The Economist
The Financial Times
The Jerusalem Report
The New York Times
Time
The Middle East
The Washington Post
UN Chronicle
Vital Speeches of the Day
World Press Review

Web Adresleri

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/5b887dcdb63624f7852560df0066d4b0!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/4998f38bd72838f0852560df004f6054!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/a39a906c89d3e98685256c29006d4014!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/3e28f2c76ebea214852560df00575c0e!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/0d024b3225278456852560de0056aa64!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/025974039acfb171852560de00548bbe!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/512baa69b5a32794852560de0054b9b2!OpenDocument

http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/a06f2943c226015c85256c40005d359c/761c1063530766a7052566a2005b74d1!OpenDocument

http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement.

http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/368/53/PDF/N0336853.pdf?OpenElement.

http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/563/91/PDF/N0356391.pdf?OpenElement.

http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/381/16/PDF/N0438116.pdf?OpenElement

http://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/0231071108/asiam.

www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ym.html

www.cnn.com/2003/US/01/27/sprj.irq.excerpts/index.html

www.cpa-iraq.org/government/AgreementNov15.pdf

www.iags.org/luft_dependence_on_middle_east_energy.pdf

www.mideastweb.org/1397.htm

www.mideastweb.org/1402.htm

www.pbs.org/newshour/extra/features/jan-june03/meeting_4-15.pdf

www.undp-pogar.org/countries/yemen/elections.html.

www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A25416-2003Sep30&notFound=true

www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html.

www.globalpolicy.org/security/sanction/iraq1/00-04-25.htm

www.un.org/Depts/oip/scrs/scr706.htm

www.un.org/Docs/scres/1995/9510988e.htm

www.un.org/Docs/scres/1996/9607404e.htm

www.un.org/Docs/scres/1999/99sc1284.htm

www.usis-israel.org.il/publish/peace/hebron_redepl.htm

www.usis-israel.org.il/publish/peace/october98/102398b.html

(ORTA DOĞU 2. CİLT)

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILDA ORTA DOĞU

ABD, TÜRKİYE, PETROL, BARIŞ SÜRECİ, IRAK, İRAN VE ARAP BAHARI

(YAYIN AŞAMASINDA)

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

AMERİKA'NIN ORTA DOĞU POLİTİKASI

I. AMERİKAN POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ
A. EKONOMİK ÇIKARLAR
VE PETROL FAKTÖRÜ
B. STRATEJİK VE SİYASAL ÇIKARLARI
C. İSRAİL FAKTÖRÜ
II. AMERİKA'NIN DIŞ POLİTİKASINDA SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM
A. TRUMAN DOKTRİNİ
B. EISENHOWER DOKTRİNİ
C. NIXON DOKTRİNİ
III. CARTER DOKTRİNİ VE ÇEVİK KUVVET
A. İRAN DEVRİMİ'NİN ETKİLERİ
B. AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELERİN ETKİLERİ
C. CARTER DOKTRİNİ
D. ÇEVİK KUVVET
E. 1980 SONRASI DÖNEM VE CENTCOM
IV. BUSH DOKTRİNİ VE ÖNLEYİCİ SAVAŞ
V. ABD'NİN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ
A. ABD İLE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER
B. SUUDİ ARABİSTAN-ABD İLİŞKİLERİ
B. ABD'NİN DİĞER BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

PETROL: SİYASAL OYUNUN EKONOMİK VE STRATEJİK ÖGESİ

I.ABD'NİN AÇIKLANMAYAN ENERJİ POLİTİKASI
II. ORTA DOĞU PETROL ALANLARI ÜZERİNDE PAYLAŞIM MÜCADELESİ
A. İRAN'DA PETROL AYRICALIKLARININ PAYLAŞILMASI
B. IRAK'TA AYRICALIK KAPMA YARIŞI
C. SUUDİ ARABİSTAN'DA PETROL
AYRICALIĞI VE AMERİKAN ŞİRKETLERİ

D. DİĞER BÖLGE ÜLKELERİNDE
PETROL KAYNAKLARININ PAYLAŞIMI
E. 50/50 ANLAŞMALARI
F. İRAN'DAN BİR MİLLİLEŞTİRME GİRİŞİMİ
G. İMTİYAZ ALANLARININ
HÜKÜMETLERE DEVRİ
III. OPEC: DOĞAL KAYNAKLAR ÜZERİNDE ÜRETİCİ ÜLKELERİN İLK VE SON KARTELİ
A. OPEC'İN KURULUŞU
B. KATILIM ANLAŞMALARI
C. ŞİRKETLERİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ
D. 1973 PETROL AMBARGOSU VE ETKİLERİ
E. OPEC'İN ETKİSİZLEŞMESİ
F. PETROL POLİTİKALARI VE BÖLGESEL KRİZLERDEKİ ROLÜ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FİLİSTİN SORUNU VE SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ORTA DOĞU'DA BARIŞ SÜRECİ

I.İSRAİL'İN DOĞUŞU VE FİLİSTİN SORUNU:DİĞERİNE RAĞMEN VAR OLMA AMACININ YOL AÇTIĞI POLİTİK İKİLEM
A.TAKSİM PLANI VE İSRAİL'İN KURULUŞU
B.1948 VE 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI
II. 1973 EKİM SAVAŞI
III. OSLO ÖNCESİ VE SONRASI SÜREÇ: ORTA DOĞU'DA BARIŞ UMUTLARI
A.CAMP DAVİD SONRASI GELİŞMELER
B. BİR BAŞARISIZ BARIŞ GİRİŞİMİ VE OSLO SÜRECİ
C. İSRAİL-SURİYE CEPHESİNDE DURUM
D. OSLO'NUN ÇÖZMEDİĞİ SORUNLAR VE BARIŞIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER
IV. NETANYAHU İLE BAŞLAYAN YENİ DÖNEM
A. NETANYAHU: BARIŞIN ATEŞLE DANSI
B. KOALİSYON ORTAĞI PARTİLER
C. SON BİR ÇABA: OSLO'DAN CAMP DAVİD'E
D. BARAK'LA YOLA DEVAM
E. ŞARM EL-ŞEYH (II. WYE ANLAŞMASI: 1999)
F. YENİ BİR UMUT: II. CAMP DAVİD (2000)
V. İKİNCİ İNTİFADA VE ASKIYA ALINAN BARIŞ
A. RADİKALİZMİN BAŞARISI
B. UMUTSUZ BİR GİRİŞİM: TABA (2001)
C. ARİEL ŞARON: ŞİDDETİN KOD ADI
D. MITCHELL KOMİSYONU VE TENET PLANI
E. ABDULLAH PLANI VE BEYRUT DEKLERASYONU
F. ARAFAT KUŞATMA ALTINDA: BİR TRAJİKOMEDİ
G. BUSH PLANI: YAHUDİLER BİLE ŞAŞIRIYOR
VI. YOK ETME VE VAR OLMA ARASINDA SALINAN FİLİSTİN
A. YOL HARİTASI: ŞİDDETE ÇÖZÜM DEĞİL (2003)
B. CENEVRE PLANI: BİR SİVİL GİRİŞİM (2003)
C. BARIŞIN ÖNÜNE ÖRÜLEN "DUVAR"

D. İSRAİL'İN GERÇEK NİYETİ VE İŞGAL POLİTİKASININPERDE ARKASI
E. İSRAİL'İN GAZZE'DEN ÇEKİLMESİ
F. GAZZE İŞGALİ VE SONRASI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN 1970'LERE IRAK
II. İRAN-IRAK SAVAŞI VE SADDAMLI YILLAR
A. İRAN-IRAK ARASINDAKİ
İLİŞKİLER VE SAVAŞIN NEDENLERİ
B. IRAK-İRAN SAVAŞI
C. SAVAŞIN İRAN VE IRAK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
D. SAVAŞ ESNASINDA BÖLGEÜLKELERİNİN POLİTİKALARI
E. SAVAŞ ESNASINDA AMERİKAN VE SOVYET POLİTİKALARI
III. KUVEYT'İN İŞGALİ, KÖRFEZ KRİZİ VE SAVAŞ
A. IRAK'IN SİLÂHLANMA GİRİŞİMLERİ VE İKİ YÜZLÜ BATI
B. IRAK'IN SUUDİ ARABİSTAN'LA SORUNLARI
C. IRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SORUNLAR
D. KUVEYT'İN İŞGALİ VE IRAK'A ULUSLARARASI MÜDAHALE
IV. KÖRFEZ KRİZİ SONRASI YENİ DENGELER
A. ÇEKİÇ GÜÇ VE KEŞİF GÜÇ
B. KÜRTLERİN DURUMU
C. BÖLGE ÜLKELERİNİN KÜRT POLİTİKALARI
D. KÜRTLERİN KENDİ ARALARINDAKİ ÇATIŞMALAR
E. ŞİİLERİN DURUMU VE 33. PARALEL
V. IRAK'A ONÜÇ YILLIK BM YAPTIRIMI MACERASI VE AMBARGO
VI. IRAK'IN İŞGALİ ÖNCESİNDE ULUSLARARASI KONJONKTÜR
VII. "IRAK'A ÖZGÜRLÜK OPERASYONU"
VIII. IRAK'TA İDARİ YAPI OLUŞTURMA SÜRECİ
IX. ABD'NİN ÇEKİLMESİ SONRASI İÇ POLİTİKADA İSTİKRARSIZLIK

BEŞİNCİ BÖLÜM

İRAN

I İRAN: İRAN DEVRİMİ VE PEHLEVİ HANEDANLIĞININ SONU
A. İRAN DEVRİMİNİN NEDENLERİ
B. MONARŞİYİ DESTEKLEYEN GRUPLAR
C. DEVRİMİ DESTEKLEYEN GRUPLAR
D. DEVRİMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ
E. DEVRİM SONRASI İKTİDAR MÜCADELESİ
F. DEVRİM SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI
II. İRAN'IN DEVRİM İHRACI POLİTİKASI
III. TAHRAN'DAN ILIMLI DIŞ POLİTİKA
IV. PRAGMATİK LİDERLİKTEN İDEOLOJİK LİDERLİĞE
V. İRAN: NÜKLEER FAALİYETLER VE BATIYLA SORUNLAR

ALTINCI BÖLÜM

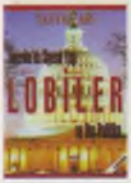
TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI

I. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDATÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİ
III.IRAK'IN İŞGALİ VE SONRASINDA TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE ORTA DOĞU'YA YANSIMALARI
IV. BUSH'UN İKİNCİ DÖNEMİ VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER
V. DAVOS: TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE KIRILMA
VI. YARDIM GEMİSİNE SALDIRI, TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE SONA YAKLAŞILIYOR
VII. BM'DE İRAN'A YAPTIRIM KARARI VE YANSIMALARI

YEDİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARI İLE ORTA DOĞU'DA DEĞİŞİM, DÖNÜŞÜM VE YENİ STRATEJİK DENGELER

I. ARAP BAHARI VE NEDENLERİ
II. TUNUS'TA DEVRİM ATEŞİNİN YAKILMASI
III. ARAP BAHARI VE MISIR'DA DEĞİŞİM
IV. ARAP BAHARI VE LİBYA
V. YEMEN'DE ALİ ABDULLLAH SALİH DÖNEMİNİN SONU
VI. ARAP BAHARI VE SURİYE
VII. ARAP BAHARI'NIN POLİTİK SONUÇ'LARI VE YENİ STRATEJİK DENGELER

Orta Doğu, sadece coğrafya olarak değil, siyasal ve tarihsel olarak da genişliği olan, pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların, homojen zannedilen heterojenliğin, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın, bazılarına göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan, üzerine çok şey söylenen ama çok az bilinen bir coğrafyadır. İnsanlık tarihi burada başlayıp burada devam etmiştir. Tarihsel olaylara yön veren gelişmeler burada yaşanmış, geleneksel ve modern imparatorluklar için üzerinde mücadele edilmeye değer bulunmuş, her şeye rağmen vazgeçilememiştir. Böylesine tarihsel, kültürel ve toplumsal birikimi zengin ve böylesine ekonomik, stratejik ve siyasal açıdan önemli bir bölge hakkında yazı yazmak gerçekten oldukça zor. Çünkü, Beyrut sokaklarında, Cüniye' de, Zahle' de, Şuf Dağları'nda, Sur' da ve Sayda'da bulunmadan, Lübnan'ı ve Lübnanlıyı Lübnan'da görmeden anlamak ne kadar olanaksızsa, Filistinli çocuğun ve gencin heyecanını, vatan sevgisini, korkusunu ama aynı zamanda cesaretini, gözlerine yakından bakmadan, El-Halil'i görmeden, Kudüs'ü, El-Aksa'yı İsrail tanklarını, Cenin'i, Ramallah'ı görmeden de anlamak zor. Bu denli politika farklılıklarını, neden belli sorunlarda bir araya gelemediklerini, Araplar arası birleşmelerin hep yeni ayrışmaya yol açtığını Kahire'de Amman'da, Riyad'ta, Cidde'de, Şam'da bulunmadan, onların geriden çok benzediği zannedilen farklılıklarını, endişelerini, kaygılarını, nefretlerini, ve dostluklarını yerinde görmeden anlamak olanaksız. İşte bu kitap, böyle özgün ve uzun bir çalışma ve çok sayıda olay, yer ve kişinin tanıklığıyla toplanan birikimin sonunda oluşmuş oldukça yorucu, ama sonuçta ortaya çıkan çalışmayla yorgunluğunu unutturan bir sürecin ürünü.

mkm

ın ve Dağıtım Ltd.Şti.

yin.com - e-mail: info@mkmyayin.com

Bu kitapta
A 283329 - 285528 arasındaki
banrol seri numaraları
kullanılmıştır

CİLT-1

ISBN-978-605-5911-49-2